

CASTRUM PRAGENSE

LEVÝ HRADEC
V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ
DÍL I.

Kateřina Tomková



CASTRUM PRAGENSE

LEVÝ HRADEC V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ
I. DÍL

Kateřina Tomková

s příspěvky

J. Maříkové-Kubkové

P. Sommera

P. Vařeky

A. Zemana

13

Praha 2001

VYCHÁZÍ JAKO 4. SVAZEK ŘADY CASTRUM PRAGENSE
S PŘÍSPĚNÍM GA AV ČR, Č. PROJEKTU E8002106

redakční rada:

M. Bartlová, J. Frolík, M. Halata, P. Chotěbor, J. Klápště, J. Maříková-Kubková, K. Tomková, V. Vávrová

odborný recenzent: prof. J. Sláma

editor: J. Maříková-Kubková

překlad: T. Mařík

grafická úprava: K. Vytečková

tisk: PB tisk Příbram

na přední straně obálky: Stavba rotundy sv. Klimenta na Levém Hradci na rytině L. Kohla z r. 1788

© 2001 Archeologický ústav AV ČR Praha

ISBN: 80-86124-31-2

OBSAH

PŘEDMLUVA	5
1. ÚVODEM	6-10
2. K POČÁTKŮM RANĚ STŘEDOVĚKÉHO LEVÉHO HRADCE	11-15
3. PŘEDHRADÍ	15-147
3.1. CESTY POZNÁNÍ	15
3.2. POČÁTKY OSÍDLENÍ A STARŠÍ HRADBY NA PŘEDHRADÍ	19
3.2.1. Situace na obvodu předhradí	20
3.2.2. Jihozápadní část předhradí (šíje)	21
3.2.3. Závěry	24
3.3. STARŠÍ HRADBA A	26
3.4. OSÍDLENÍ KE STARŠÍ HRADBĚ	43
3.5. MLADŠÍ HRADBA M	45
3.6. OSÍDLENÍ V DOBĚ EXISTENCE MLADŠÍ HRADBY	65
3.7. OPEVNĚNÍ PŘEDHRADÍ A JEHO CELKOVÝ PRŮBĚH	73
3.8. CESTY	76
3.9. OSÍDLENÍ PŘEDHRADÍ V MLADŠÍ A POZDNÍ DOBĚ HRADIŠTNÍ	77
3.10. KERAMIKA	82
3.10.1. Starohradištní období (do roku 800)	88
3.10.2. Středohradištní období (9.-10. století)	88
3.10.3. Mladohradištní období (po roce 1000)	96
3.10.4. Keramika - stratigrafie - datování	97
3.11. OSTATNÍ NÁLEZY	123
3.11.1. Předměty	124
3.11.2. Zvířecí kosti	132
3.11.3. Uhlíky	133
3.12. K FORMĚ, FUNKCÍM A VÝZNAMU PŘEDHRADÍ	146
4. AKROPOLE - PŘEDBĚŽNÁ CHARAKTERISTIKA POLOHY	148-166
4.1. RELIÉF A CHARAKTER PODLOŽÍ	148
4.2. SEVEROZÁPADNÍ SEKTOR	150
4.3. SEVEROVÝCHODNÍ SEKTOR	150
4.4. JIHOVÝCHODNÍ SEKTOR	151
4.5. CENTRÁLNÍ SEKTOR	152
4.5.1. Pravěké až středověké osídlení	152
4.5.2. „Palác“ severozápadně od kostela	155
4.5.3. Pohřebiště a hřbitov	163
4.5.4. Novověké a blíže časově neurčené osídlení	165
4.6. JIHOZÁPADNÍ SEKTOR	165
5. NĚKOLIK POZNÁMEK KE STUDIU OPEVNĚNÍ	167-173
5.1. VÝZKUM A DOKUMENTACE OPEVNĚNÍ LEVÉHO HRADCE	167
5.2. NÁSTIN VÝVOJE FORTIFIKAČNÍHO SYSTÉMU LEVÉHO HRADCE	168
5.3. VÝSTAVBA A DESTRUKCE HRADBY JAKO SEKUNDÁRNÍ PŘESUN TERÉNU A POSTDEPOZIČNÍ PROCESY NA HRADIŠTI	170
5.4. FUNKCE HRADBY A HRADBA JAKO PRAMEN	172
6. LEVÝ HRADEC A PROMĚNY JEHO OSÍDLENÍ	174-190
6.1. FORMY OSÍDLENÍ	174

6.2. LEVÝ HRADEC JAKO RANĚ STŘEDOVĚKÉ HRADIŠTĚ A JEHO DALŠÍ VÝVOJ	178
6.3. ZA HRADBAMI A POD HRADBAMI LEVÉHO HRADCE	186
6.3.1. V potokách	186
6.3.2. Vltavské údolí	187
6.3.3. Řivnáč, mezi Řivnáčem a Levým Hradcem	189
6.3.4. Jižní předpolí	190
6.3.5. Shrnutí	190
7. PRAMENY K REKONSTRUKCI VÝVOJE KOSTELA SV. KLIMENTA	191-233
7.1. ROTUNDA	191
7.1.1. Objev kostela	191
7.1.2. Horizonty předcházející výstavbě rotundy a stratigrafie v místech napojení lodí a apsidy rotundy	194
7.1.3. Mazanicová vrstva v kontextu stratigrafie	201
7.1.4. Popis základů rotundy	203
7.1.5. Rotunda a hroby v jejím interiéru a exteriéru	204
7.1.6. Vývoj datování	209
7.1.7. Dřevěný předchůdce rotundy ?	210
7.2. KOSTEL SV. KLIMENTA OD DOBY ROMÁNSKÉ PO SOUČASNOST	211
7.2.1. Hlavní proměny kostela podle I. Borkovského	211
7.2.2. Kostel sv. Klimenta v době románské	211
7.2.3. Kostel sv. Klimenta v době gotické	214
7.2.4. Kostel sv. Klimenta v novověku	223
7.3. VÝVOJ ZAPOJENÍ KOSTELA SV. KLIMENTA DO FARNÍHO SYSTÉMU A LEVOHRADECKÁ FARA	232
7.4. ZÁVĚRY	232
8. TRADICE LEVÉHO HRADCE JAKO MÍSTA, KDE VZNIKL PRVNÍ KŘESŤANSKÝ KOSTEL V ČECHÁCH ...	233-237
9. MÍSTO ZÁVĚRU	238
ZUSAMMENFASSUNG	239-247
PRAMENY A DOKUMENTACE	248
LITERATURA	249-253
 <i>Odborné posudky, exkursy:</i>	
P. Vařeka: STAVEBNÍ KULTURA PŘEDHRADÍ LEVÉHO HRADCE	254-272
J. Maříková-Kubková: ZÁKLADOVÉ ZDIVO LEVOHRADECKÉ ROTUNDY	273-276
A. Zeman: POPIS VZORKU MALTY ZE ZÁKLADOVÉHO ZDIVA ROTUNDY SV. KLIMENTA NA LEVÉM HRADCI	277-278
P. Sommer: LEVOHRADECKÝ „LAPIS PRIMARIUS“	279-284

PŘEDMLUVA

Národní kulturní památka Levý Hradec - místo, kde byl založen první křesťanský kostel v Čechách - reprezentuje nejen významné raně středověké hradiště spojené s utvářením a rozvojem raně středověkého českého státu, ale též lokalitu vyznačující se polykulturním a polyfunkčním charakterem osídlení od pravěku po dnešek. V průběhu 40.-50. let 20. století I. Borkovský v rámci systematického archeologického výzkumu shromáždil rozsáhlý fond nálezů a dokumentace, která byla prezentována pouze předběžně v sérii odborných článků a v publikaci „Levý Hradec. Sídlo nejstarších Přemyslovců“ (1965), které nemohly pramennou základnu představit v potřebně šíři. Z tohoto důvodu bylo rozhodnuto o obnovení zpracování této lokality, které bylo zahájeno v roce 1988. V jeho průběhu se ukázalo, že je bude třeba rozčlenit vzhledem k rozsahu fondu a rozptýlenosti části pramenů do dvou etap. První etapa tohoto zpracování proběhla a byla ukončena v rámci projektu „Od počátků hradišť k počátkům českého státu“ podporovaného GA AV ČR (č. 902 401). Její výstupy - *Průvodce po fondu Levý Hradec (1993)* a *Průvodce prameny z výzkumu I. Borkovského. Předhradí. (1995)* - se staly základem a oporou podstatné části této publikace. Její vydání v rámci ediční řady *Castrum Pragense* je podmíněno jak řadou vazeb mezi Levým Hradcem a Pražským hradem v průběhu jejich středověkého a novověkého vývoje, tak osobou I. Borkovského, který se výrazně zapsal do archeologického výzkumu obou míst. Zamýšlená druhá etapa zpracování by měla vyústit v další svazek, který by měl obsahovat nejen výsledky detailního zpracování akropole v kontextu vývoje osídlení regionu od pravěku po novověk, ale také katalog všech nekeramických nálezů z Levého Hradce, zahrnující též nálezy z výkopů předchůdců I. Borkovského.

Studium levohradecké minulosti připomíná putování po cestě, po níž jsme již mnohokrát prošli, a přesto nemůžeme říci, že je nám zcela známá. Za to, že mne na tuto cestu vyslali a během ní mi byli nablízku, patří mé poděkování prof. Jiřímu Slámovi a doc. Zdeňku Smetánkovi. Překonávat její nesnadné úseky mi pomáhaly diskuse s mými kolegy a kolegyněmi v oddělení středověku ARÚ v Praze, zvláště s A. Bartoškovou, I. Boháčovou, J. Maříkovou-Kubkovou, N. Profantovou, J. Bubeníkem, J. Frolíkem, L. Hrdličkou, J. Klápštěm, P. Medunou a P. Sommerem, dále s L. Čtverákem a M. Lutovským (ÚAPPSČ), s P. Vařekou (Západočeská univerzita v Plzni) a P. Chotěborem (KPR). Dík patří I. Vojtěchovské a dalším pracovníkům ze Středočeského muzea v Rožtokách za jejich úsilí a spolupráci jak při zajišťování památkové ochrany levohradeckého hradiště, tak při popularizaci jeho minulosti. Závěrem bych ráda poděkovala též T. Maříkovi, J. Morávkovi, J. Minarčíkové, V. Příhonské, V. Richterové a K. Vytejkové, bez jejichž příspěvní a pomoci by nemohla tato publikace vzniknout.

K. T.

Letos prý budeš někde naproti Roztokům? Zda-li pak víš, že je mně tenhle ten koutek nejpoetičtější z celé české země! Já si vždycky myslím, tam že určitě bylo sídlo nejstarších Čechů! Nasvědčují tomu dvacaterý důležité věci, hlavně Levý Hradec, Žalov atd.

Jan Neruda Juliu Grégrovi 29. 4. 1889

1. ÚVODEM

Existují místa slavná i bezejmenná, stejně jako místa, která ze své anonymity vystupují jen na krátký čas, aby se opět ponořila do jejích hlubin. A právě k těmto místům patří Levý Hradec. Máme-li nastínit obraz jeho vývoje v minulosti, neobejdeme se bez procházky po cestách, po nichž chodili naši předchůdci.¹ Přestože „přítomnost překonává minulost“, každá doba, ať šlo o období romantismu 1. poloviny 19. století, pozitivismu poslední třetiny 19. století, první republiky či období poválečné, přinesla k poznání Levého Hradce prostřednictvím svých osobností něco, co přecházelo do obrazů tvořených v dobách následujících.

Počátky zájmu o Levý Hradec spadají přibližně do 40.-50. let 19. století, kdy ještě českou společností prostupoval, byť s jistým opožděním oproti západní Evropě, duch romantismu a s ním i romantického historismu. Silně romantické byly představy Václava Krolmuse (1790-1861), který na Levém Hradci² kopal v letech 1851, 1853 a 1855 a sbíral přitom jak předměty pravěké, tak raně středověké až novověké.³ V závislosti na tehdejší stupni vývoje archeologického poznání pro něj existovala pouze jedna jediná, blíže nerozčleněná, pohanská minulost Levého Hradce. Jen drobné zmínky, zastiňované romantickými obrazy,⁴ dokládají existenci jeho povědomí o tomto místě jako sídle českých knížat (*Sklenář 1972, 30*).

Jinak se k počátkům Levého Hradce stavělo bádání historické. Jen o několik let dříve než začal V. Krolmus docházet na toto hradiště, vydal F. Palacký první díl svých Dějin, které se již v mnoha ohledech nesly v duchu racionalismu epochy následující. Právě v tomto díle byla formulována fakticky první koncepce hradišť, v níž Levý Hradec vystupuje vedle Budče, Tetína, Libušína a Zbečna jako „hradec“, tj. jako lokalita, která na rozdíl od „hradův župních čili zemských“ (např. Bílina, Žatec) je menší a slouží „jen osobám některým a rodům knížecím neb lešským“ (*Palacký 1939, 157-158, 167*). Pro F. Palackého byl místem, kde byl vybudován první křesťanský kostel v Čechách, místem, které bylo v určité etapě sídlem českých knížat, místem volby Vojtěcha Slavníkovce biskupem. Jeho zánik pak kladl do 12. století (*Palacký 1939, 119, 202*).

¹ Shrnutí starších výkopů a výzkumů na Levém Hradci (*PF I*).

² Přišel-li V. Krolmus o Levém Hradci, má na mysli především dnešní akropoli s kostelem sv. Klimenta. Na předhradí sice zřejmě kopal pan Labler (*Sklenář 1972, 26*), tyto výkopy však nebyly uváděny do bezprostřední historické souvislosti s Levým Hradcem.

³ I když Krolmusovy interpretace jsou pro naši dobu příliš romantické a i když při pečlivější četbě jeho záznamů a jejich porovnání se skicou (*Sklenář 1972, obr. 7*) - prvním archeologickým zobrazením Levého Hradce - nalezneme nepřesnosti a nejasnosti, je možno některá z jeho pozorování využít i dnes jako potvrzení pozdějších výzkumů či naopak jako dokladů situací, které pozdější výzkumy nezaregistrovaly (*Anonymus 1855a, 93; 1857a, 45; Sklenář 1972, 25-33*). Cenné jsou také Krolmusovy poznámky o četnosti a charakteru získaných nálezů, jež se z větší části nedochovaly nebo nebyly zatím ve sbírkách Národního muzea identifikovány. Vůbec nejstarší známý archeologický nález uložený v Národním muzeu - bronzový nůž - přitom pochází od neznámého nálezce z roku 1833 (*Anonymus 1857b, 190*).

⁴ „prastaré božiště Hvězdo-božství pod obrazem zlaté kvočny s 12 kuřaty, bohyně plodící a rodící v přírodě každoroční Luny (měsíce) a 12. planet (kuřátek) (viz Plejady na obloze). Při božišti a žarovišti a pohřebišti jako zde na Hradci lev. kdež všcky tyto známky se objevujou, muselo býti sídlo poh. kněží jenž při zápalu věčném a obřadů poh. přítomni býti museli, tedy i zde své budovy měli, v kterých bydleli“ (*Sklenář 1972, 29-30*).

Představy Č. Rýznera, který vedl výkopy na předhradí a na pohřebišti kolem kostela sv. Klimenta v letech 1888 - 1890,⁵ blíže neznáme (*tab. A*). Jeho deníky nejsou v současné době k dispozici. Ze zachované Výroční zprávy Společnosti přátel starožitností, z níž v podstatné míře později čerpal J. L. Píč (1889, 580-581), však nepřímou vysvětluje, že si velký význam Levého Hradce pro českou historii uvědomoval.⁶ J. L. Píč jednak sledoval výkopy SPSC, jednak vedl v roce 1905 výkopy vlastní. V jeho soupisu hradišť publikovaném v 90. letech je toto hradiště uvedeno, není však zakresleno do mapy (*Píč 1893*, Tab. III). Ve svém základním díle „Starožitnosti země české - Čechy za doby knížecí“ J. L. Píč konstatoval, že Levý Hradec „mohl býti sídlem byt i občasným knížat českých“ (*Píč 1909*, 222). Při vyhodnocování výsledků vlastních výkopů a pod vlivem písemných pramenů dospěl k závěru, že patřil „mezi přední knížecí hrady v zemi“ (1908, 104).

I když se díky J. L. Píčovi informace o archeologických výkopech na levohradeckém hradišti dostávaly do povědomí historiků (*Novotný 1912*, 439-440, pozn. 1), neutříděné poznatky a nálezy rozptýlené v různých sbírkách jen těžko mohly výrazněji vstoupit do jejich úvah. V diskusích o českých rotundách (shrnutí lit. k diskusi *Guth 1934*, 706-707, pozn. 70), stejně jako v úvahách o počátcích středočeských center (*Guth 1934*, 687-690, 692) vystupoval Levý Hradec víceméně na okraji a pouze v kontextu pramenů písemných. Již v těchto pracích se však objevují poznatky a hypotézy, které byly v budoucnosti využity a rozvinuty. Upozornění na zprávu Tomáše Pešiny z Čechorodu z roku 1673 o existenci rotundy bylo nepřímou předpovědí budoucího objevu zdiva rotundy pod základy dnešního kostela sv. Klimenta. Úvahy o roli Levého Hradce jako předchůdce Pražského hradu, jež rozvinul I. Borkovský v 60. letech, mají svůj základ u J. Lipperta (90. léta 19. století) a V. Tilleho (druhé desetiletí 20. století), na jejichž myšlenky znovu upozornil ve 30. letech K. Guth (1934, 690-691, pozn. 19).

Vyvrcholení studia českých hradišť v předválečném období představovala práce „Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts“ K. Vogta (1938). Na základě detailní analýzy především písemných pramenů v ní K. Vogt uvažoval o typologii a systému hradišť v návaznosti na historickém vývoji a správním vývoji země. Levý Hradec řadil vedle Budče k nejstarším hradištím Čechů. I on jej považoval za nejdůležitější centrum před vznikem Prahy. Upřednostňoval přitom jeho funkci knížecího sídla před funkcí útočiště (*Vogt 1938*, 25, 37, 53).

Zatímco až do válečného období se cesty archeologů a historiků při studiu raně středověkých Čech až na výjimky prakticky míjely, po 2. světové válce můžeme pozorovat jejich přibližování, křížení a prolínání. Základnu pro setkávání historických a archeologických pohledů vytvořil v případě Levého Hradce jeho záchranný výzkum v letech 1940-1941 a systematický výzkum v letech 1947-1951, 1954-1955 vedený I. Borkovským (*tab. A*). I když I. Borkovský vystupoval především jako archeolog a jeho doménou byl terénní výzkum, přesto vždy zdůrazňoval nutnost historického vidění archeologických objevů. Toto jeho vidění se odrazilo i v předběžné publikaci výsledků výzkumu „Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců“ (1965). V ní nastínil na základě archeologických i písemných pramenů základní etapy vývoje osídlení této lokality nejen v raném středověku, ale v širším zá-

⁵ Zatímco J. L. Píč (1908, 105) uvádí rok 1890, inventární kniha Národního muzea u i.č. 54 477 an. rok 1892 (odtud též *Sláma 1977*). Datum 1892 je ve skutečnosti datem darování předmětů, nikoliv jejich nálezu.

⁶ Levý Hradec byl vybrán jako první hradiště určené k výzkumu, jenž měla provést Společnost přátel starožitností českých, která si pod vedením Č. Rýznera vytkla za jeden z předních cílů „soustavné a důkladné prozkoumání českých hradišť“ (*Výroční zpráva 1889*). Výzkum měl být ukončen monografií, k jejímuž zpracování však vzhledem k osobním rozepřím mezi Č. Rýznerem a J. L. Píčem již nedošlo.



Obr. 1: Pohled na Levý Hradec z Řivnáče v době výzkumu I. Borkovského.

Abb. 1: Blick auf Levý Hradec vom Řivnáč zur Zeit der Ausgrabungen von I. Borkovský.

běru od pravěku po novověk. Vlastní zkušenosti z výzkumu Levého Hradce a Pražského hradu, stejně jako znalost starší literatury jej přivedli k rozvíjení úvahy o Levém Hradci jako předchůdci Pražského hradu (1956, 352; 1965, 78-80; 1969, 41).

Bádání o minulosti Slovanů a „staroslovanských starožitnostech“, sahající ve svých počátcích do sklonku 18. století, se sice výrazně rozvinulo v 19. století a vyústilo v syntézu v dílech L. Niederla v první třetině 20. století (1901-1924; 1911-1925; 1925), raně středověká archeologie označovaná v duchu starší tradice jako archeologie slovanská se však konstituovala jako samostatný obor archeologie právě až v období po 2. světové válce. Pod vlivem rozvíjející se raně středověké archeologie se vyvíjela a rozšiřovala i škála otázek, do jejichž řešení přispěl a přispívá levohradecký výzkum. Jeho výsledky vstoupily a vstupují především do studia hradišť (mj. Bartošková 1995a, 247-250; Borkovský 1956, 348-361; Sláma 1986; 1987; 1988, 30-35, 71-80; Šolle 1961, 523-524; 1984; Štěpánek 1965; Tomková 1998a, 329-339; Turek 1975, 144-145; 1982). Je přitom velká škoda, že úvahy I. Borkovského o vztazích mezi významnými středočeskými hradišti - Pražským hradem, Levým Hradcem a Budčí - zůstaly pouze v rukopisné podobě. Zpracování levohradeckého fondu je inspirací při řešení problémů spojených se zpracováním velkých souborů z hradišť (PF I; PF II; PF III; Tomková 1996). V interpretacích rotundy, objevené v letech 1939-1940 pod základy dnešního kostela sv. Klimenta, je možné sledovat vzájemné ovlivňování bádání archeologického a dějin umění, jež vyúsťuje v rozšíření zájmu o minulost kostela v celém jeho vývoji (blíže kapitola 7; předběžné shrnutí výsledků výzkumu kostela Borkovský 1965, 50-57; zařazení do kontextu románské architektury a rotund Merhautová 1970; 1971, 7-12). Objev srubové zástavby na akropoli a „dvorce“ kúlové konstrukce na předhradí vstoupil a vstupuje do úvah o vývoji středověkého domu (Borkovský 1947,

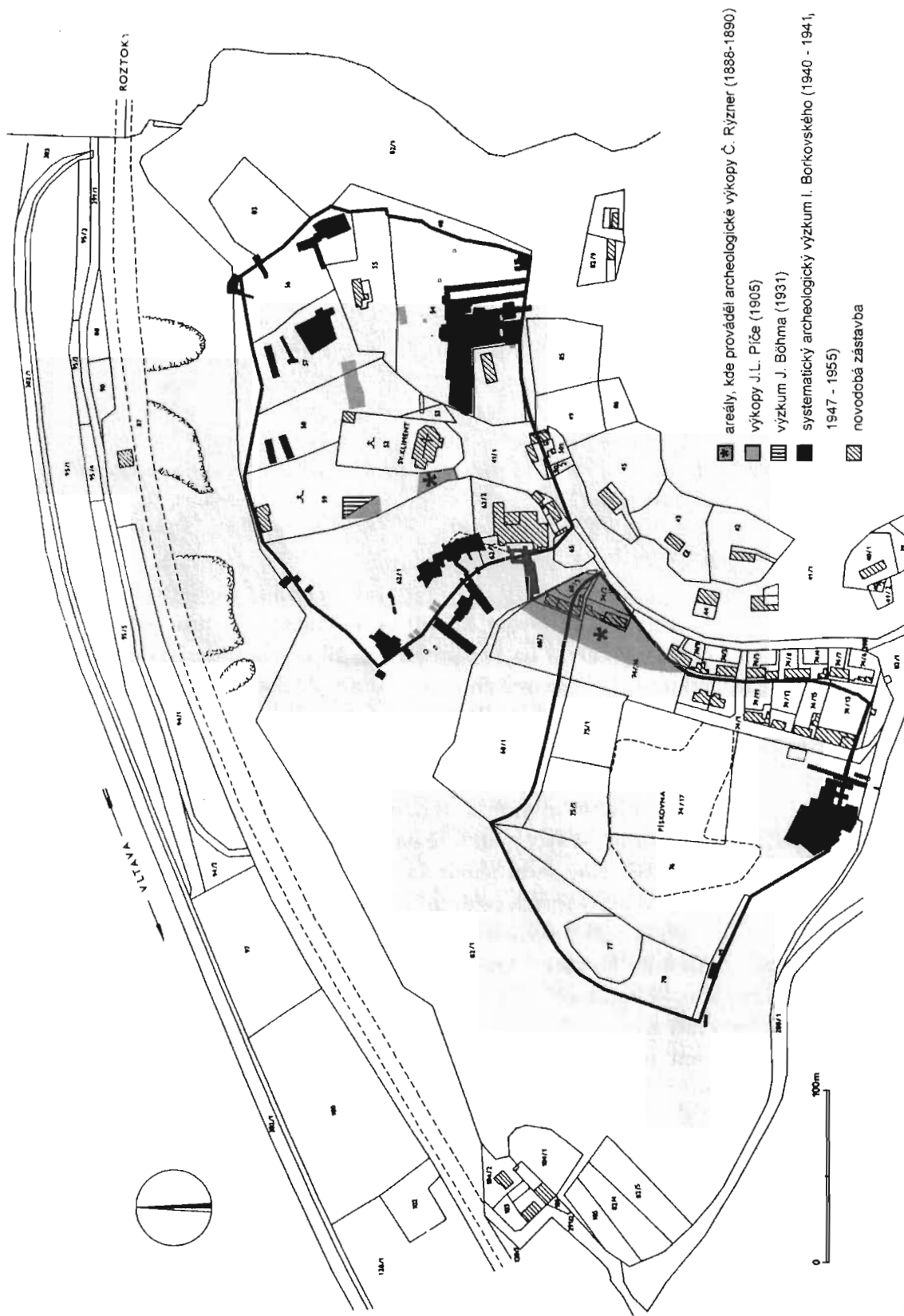
50-58; 1953, 621-624, 641-646; 1965, 39-49; *Smetánka 1993*, 124-125; viz též příspěvek *P. Vařeky*). Důležité místo zaujímá levohradecká keramika. Již I. Borkovskému se podařilo na základě jejího studia rozpoznat některé důležité raně středověké typy/skupiny, a to keramiku, již dnes označujeme jako keramiku s límcovitým okrajem a keramiku s kalichovitým okrajem (*Borkovský 1965*, 64-70, obr. 17). Zájem o tuto problematiku znovu ožil v souvislosti s řešením otázek chronologie raně středověké keramiky ve středních Čechách v 1. polovině 90. let (*Tomková a kol. 1994*). Sběry, starší výkopy i systematický výzkum lokality poskytly celou řadu nekeramických nálezů,⁷ jež pokrývají značnou část spektra předmětů pro hradiště typických a nejčastěji na hradištích nalézáných. K rekonstrukci specifických stránek života na Levém Hradci tak mohou přispět jen v omezené míře. O to větší mají význam jako srovnávací soubor při hodnocení jednotlivých kategorií raně středověké hmotné kultury (kostěné předměty, železné nástroje, zbraně, přesleny, luxusní předměty apod.) z prostředí hradišť jako celku.

Vedle těchto témat, jejichž těžiště leží především na poli archeologie, vystupuje Levý Hradec i v širších historických souvislostech. Různé jsou názory na chronologické včlenění lucké pověsti, v jejímž kontextu je Levý Hradec zmíněn kronikářem Kosmou (*Kosmas I*, kap. 10, s. 23, kap. 12, s. 26).⁸ S novými výzkumy Pražského hradu a novými pohledy na jeho počátky (*Boháčová - Frolík 1991*, 562-576; *Frolík 1994*, 158-162; *Tomková 1997a*, 38-40; *Třeštík 1995*, 229-240) znovu ožívá otázka místa Levého Hradce v počátečních fázích českého státu. Vedle tématu *Levý Hradec jako hradiště* také začala zájem vzbuzovat i další období levohradeckého vývoje, kdy již tato lokalita jako hradiště nesloužila. Zmínky o proanimatu Ostojoji, který na Levém Hradci žil ve 12. století, spolu s poznatky archeologického výzkumu I. Borkovského inspirovaly Z. Smetánku jak k detailním průhledům do této kapitoly levohradeckých dějin (*Smetánka 1991*, 105-116; *1992a*, 231-242; *1992b*), tak k plastickému zobrazení života a popisu mikrokosmu raně středověkého člověka (*Smetánka 1992b*).

Na první pohled by se mohlo zdát, že okruh témat spojených se studiem Levého Hradce je v dnešní době již vyčerpán a že naše možnosti spočívají jen v jejich prohlubování. Praxe však přináší celou řadu témat dalších: Levý Hradec a kontinuita či diskontinuita jeho osídlení, proměny forem osídlení polohy dosud uváděné pouze jako hradiště, srovnání Levého Hradce jako opevněné polohy v mladší době bronzové a v raném středověku, postavení Levého Hradce v krajině dolního Povltaví a ve středních Čechách vůbec, Levý Hradec jako sekundární centrum, Levý Hradec jako nositel tradice apod. I když se tato studie snaží hledat odpovědi alespoň na některé z uvedených otázek, brány cest vedoucích k řešení jednotlivých problémových okruhů zůstanou v mnohém otevřené i do budoucna.

⁷ Zhodnoceny byly dosud pouze nálezy mincí (*Radoměřský 1960*, 12-22).

⁸ Z obsáhlé literatury např. *Novotný 1912*, 263-265; *Karbusický 1995* (tam další literatura, mj. k vývoji názorů na časové zařazení lucké války). Události, jež tato pověst popisuje, či děje, jež zprostředkovaně odráží, se dle Kosmy udály v době předbořivojovské (*Kosmas I*, kap. 10-13, s. 22-32), dle V. Karbusického v 1. polovině 10. století za vlády knížete Boleslava I. (*1995*, 147-148), dle J. Žemličky v době knížete Spytihněva (*Žemlička 1989*, 706-707).



Tab. A: Lokalizace archeologických výzkumů na Levém Hradci (do r. 1955).
 Taf. A: Lage der Grabungsflächen auf Levý Hradec (bis 1955).

2. K POČÁTKŮM RANĚ STŘEDOVĚKÉHO LEVÉHO HRADCE

První otázka, kterou je nutno si položit, se dotýká doby počátků osídlení a opevnění Levého Hradce v raně středověké etapě jeho vývoje. Nejprve se zastavme u výpovědi písemných pramenů. Na úvod je třeba poznamenat, že jakákoli lokalita má vyhlídku být raně středověkými písemnými prameny zmíněna jen v případě, že se jí dotkne nějaká konkrétní z hlediska zpravodaje či legendisty pokud možno významnější či zajímavá událost. Levého Hradce se v jeho „historických“ počátcích dotýkají události dvě: jednak se - podle pověsti zachycené kronikářem Kosmou - stal útočištěm v době boje Čechů s Lučany (*Kosmas I*, kap. 10, s. 23, kap. 12, s. 26, k časovému zařazení události viz pozn. 8), jednak se - podle svědectví legendy - stal místem, na němž kníže Bořivoj nejspíše v 1. polovině 80. let 9. století nechal postavit první křesťanský kostel v Čechách (*Kristiánova legenda*, 2, s. 20).⁹ Připomeňme dále, že kníže Bořivoj (Gorivej) vystupuje poprvé v roce 872, kdy se spolu s dalšími pěti knížaty srazil v boji kdesi u Vltavy s franským vojskem vyslaným do Čech Ludvíkem Němcem (blíže např. *Třeštík 1997*, 187-188). Tehdy se zřejmě historie také přiblížila k Levému Hradci na dosah. Pro psanou historii tedy začal Levý Hradec existovat až v době, kdy se zde rozkládalo hradiště a na scéně se objevují první Přemyslovci, nebo krátce před tím.¹⁰

Jak se stává k datování počátků osídlení raně středověkého Levého Hradce a vzniku hradiště na tomto místě archeologie? Tato otázka má dvě základní úrovně řešení - úroveň nálezových situací (archeologických kontextů) a úroveň samotných nálezů bez ohledu na vazbu k archeologickým kontextům.

První z úrovní přináší řešení jednoznačné. Na lokalitě není registrována žádná archeologická situace (objekt, vrstva), již by bylo možno datovat do období 6.-8. století. Keramiku z problematice Borkovského „*vrstvy pod opevněním*“ (blíže kapitola 3.2.) levohradeckého předhradí i většinu keramiky z dalších stratigraficky starších kontextů - starší hradba na akropoli (?), starší hradba na předhradí a osídlení k ní - lze totiž, jak bude ukázáno dále, podle současných znalostí morfologicko-typologického vývoje a chronologie raně středověké keramiky datovat do poměrně širokého intervalu prvních dvou třetin 9. století, respektive do doby před nástupem keramiky s límcovitým okrajem v závěru 9. století. Dominantní zastoupení středohradištní keramiky typologicky předcházející keramiky s límcovitým okrajem v zánikovém horizontu starší hradby předhradí a osídlení k ní nepřímo dokládá, že na Levém Hradci bylo vybudováno hradiště dříve než jeho existenci zaznamenaly písemné prameny, a to někdy v průběhu prvních dvou třetin 9. století.

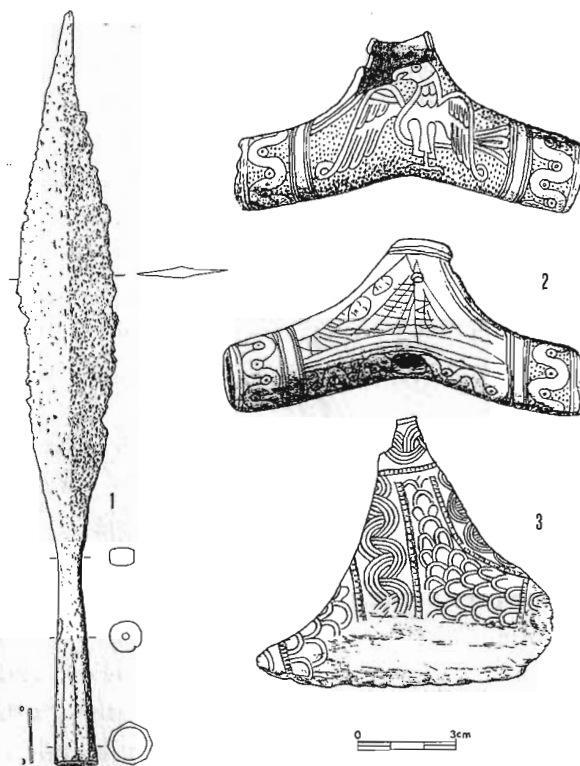
Zaměříme-li pozornost na druhou ze sledovaných úrovní, situace se stává komplikovanější. Na jedné straně na Levém Hradci nejsou doloženy předměty luxusního cha-

⁹ Datování založení kostela je závislé na datování Bořivojova křtu. Vyloučeno bylo Kosmovo datum 894, neboť Metoděj v té době již nežil. Hypoteticky kladl křest do let 869/870 R. Turek (*1970*, 153; *1982*, 238). Starší česká historiografie (*Palacký 1939*, 119; *Tomek 1855*, 7; *Pekař 1903*, 32, pozn. 1) či např. ještě J. Ludvíkovský (*1978*, 141) pracuje s datem 874 (873/4, po 874) obsaženým v rukopisu pražské kapituly z r. 1436 (*Havlík 1987*, 150). Na přelom let 878 a 879 kladou Bořivojův křest R. Turek (*1963*) a L. E. Havlík (např. *1994*, 54). V. Novotný (*1912*, 384 a pozn. 2) křest řadil mezi léta 880-885, respektive před úmrtí Metoděje v roce 885. D. Třeštík (např. *1985*, 289; obsáhle k problematice a datování křtu *1986*, 41-60; *1997*, 312-338) dospěl k datování do rozmezí let 882-884, nejspíše k roku 883. S datováním před rokem 885 se lze setkat také u R. Turka (*1970*, 154). Je pozoruhodné, že do roku 884 kladl založení kostela (a tím nepřímo i křest) před více jak sto lety J. Smolík (*1884*, 303). Nelze ovšem vyloučit, že se ve skutečnosti jednalo o tiskovou chybu (původně 874?). K chronologii Bořivojova křtu též *Łowmiański 1970*, 415, pozn. 1294. Odlišný pohled na tuto událost např. *Králík 1966*, 246-249.

¹⁰ V případě, je-li kladen boj s Lučany do doby předbořivojovské.

rakteru, které by patřily utvářející se nobilitě 8. nebo dokonce 7. století, tedy nálezy, s jakými se setkáváme např. v Šárce nebo na Rubíně. Železné kopí (obr. 2:1),¹¹ původně I. Borkovským datované do 8. století, bylo vyrobeno v 9.-10. století, zdobená parohová schránka¹² a fragment zdobené kostěné schránky (obr. 2:2, 3) patří podle N. Profantové (1992, 641) také spíše až 9. století. Ostruha s háčky vyobrazená J. L. Píčem (1909, Tab. XXXI, 1) nebyla prozatím v Národním muzeu objevena a nelze se tak blíže vyjádřit k jejímu typu a časovému zařazení.

Na druhé straně se v ornici či jako příměs v mladších kontextech vzácně objevují zlomky keramiky, které je možno datovat do starohradištního období. Na akropoli byl nalezen zlomek šedé nezdobené nádoby, hotovené v ruce a v horní partii nesoucí stopy obtáčení (obr. 3:2), který I. Borkovský považoval za zlomek nádoby pražského typu. Dle současných kritérií jej lze přiřadit do skupiny nezdobené starohradištní keramiky 7. století. Do starohradištního období (8. století?) patří dále zlomky nádob zdobené kazetovým motivem (obr. 3:3,5), fragment hotovený na kruhu s výzdobou hřebenových pásů a půlobloučků (obr. 3:4), jednoduché okraje s hřebenovou vlnicí na jejich vnitřní straně (obr. 4:1, 2) a pravděpodobně i další dva zlomky zdobené různými typy hustých vlnic (obr. 4:3, 7). Z navážky nad druhým srubem (parc. 62) byly získány fragmenty nádoby, v jejímž případě se podařilo zrekonstruovat celý profil (obr. 3:1). Jedná se o relativně baňatý hrnec z písčito-slídnaté keramické hmoty s jednoduchým okrajem a výzdobou v podobě dvou rytých nepravidelných vlnic. Na nádobě je patrná řada technologických stop (pozůstatky po tváření z válečků na vnitřní straně nádoby, hlazení vnějšího povrchu, okrajový nálep v místě spojení dna se spodní částí těla). Nelze zcela vyloučit, že se v souladu s posuny v názorech na datování keramiky podaří v keramickém souboru z akropole při jeho detailním zpracování identifikovat ještě další fragmenty starohradištní keramiky. Na jejich celkově nízkém procentuálním zastoupení to však pravděpodobně nic nezmění.

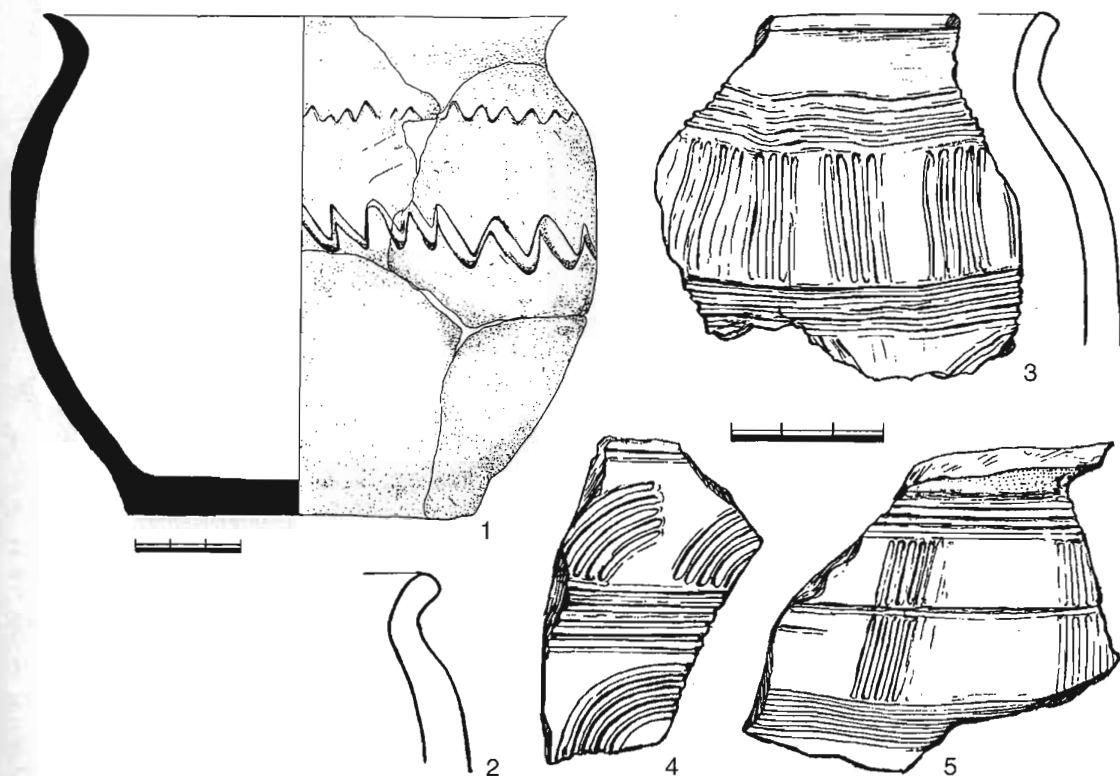


Obr. 2: 1 - kopí (akropole, r. nález 1855); 2 - trojcípá parohová schránka (akropole - severně kostela „na novém rozšířeném hřbitově“/parc. 52; r. nález 1857 - nález nedochován, kresba J. V. Hellicha); 3 - fragment kostěné schránky (akropole, parc. 62 - z destrukce starší hradby nebo pod ní, sáček 271/47).

Abb. 2: 1 - Lanzenspitze (Hauptburg, gefunden 1855); 2 - Büchse aus Horn (Hauptburg - nördlich der Kirche „auf dem neuen erweiterten Friedhof“/Parz.-Nr. 52, gefunden 1857 - nicht erhalten, Zeichnung J. V. Hellich); 3 - Fragment einer beinernen Büchse (Hauptburg, Parz.-Nr. 62 - aus den Überresten des älteren Walls oder unter ihm, Sack-Nr. 271/47).

¹¹ Vyobrazené předměty jsou uloženy - není-li uvedeno jinak - v depozitáři Archeologického ústavu AV ČR Praha.

¹² Dnes již nedochovaná schránka byla nalezena na Levém Hradci v roce 1857. O jejích osudech blíže Sklenář 1980, 177-179.



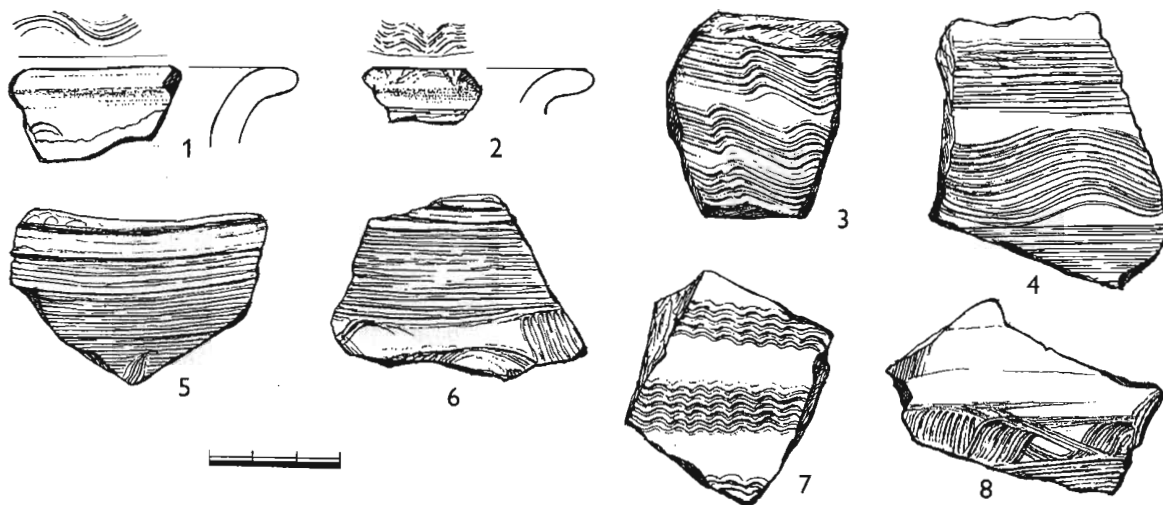
Obr. 3: Akropole - starohradištní keramika (LH 1). 1 - parc. 62 - starší navážka nad druhou spálenou budovou (sáček 272/48); 2 - parc. 62 - z vrstvy s keramikou pravěkou a mladohradištní (LH 4) nad vrstvou knovízskou (sáček 451/48); 3 - pod ornici (sáček 3/47); 4-5 - parc. 56, sonda 1 - mezi opukou zřícené hradby (mladší?) spolu se středohradištní keramikou (sáček 356/48).

Abb. 3: Hauptburg - altburgwallzeitliche Keramik (LH 1). 1 - Parz.-Nr. 62 - ältere Aufschüttung über dem zweiten abgebrannten Gebäude (Sack-Nr. 272/48); 2 - Parz.-Nr. 62 - aus der Schicht mit urgeschichtlicher und jungburgwallzeitlicher Keramik (LH 4) über der Knovíz-Schicht (Sack-Nr. 451/48); 3 - unter der Ackerkrumme (Sack-Nr. 3/47); 4-5 - Parz.-Nr. 56, Sonde 1 - im Schutt des (jüngeren?) Walls zusammen mit mittelburgwallzeitlicher Keramik (Sack-Nr. 356/48).

Na předhradí se keramika, která by mohla pocházet ze 7. století, vůbec neobjevila, ojediněle však byly zaregistrovány zlomky keramiky, v jejichž případě nelze vyloučit datování do 8. století. Jedná se např. o čtyři zlomky hnědé barvy s hladkým povrchem zdobeným širokou hřebenovou výzdobou, jejíž provedení je atypicky jemné (obr. 4:4, 5, 6, 8) či o další fragmenty.

Z předchozích zjištění je možno vyvodit závěr o absenci osídlení v 6. století a jen minimálním osídlení v 7.-8. století.¹³ Proti tomuto závěru mohou existovat dvě námitky. Jednak může být nálezová situace pozměněna v důsledku mnohafázového raně středověkého až novověkého osídlení, které mohlo zničit stopy objektů jemu těsně předcházejících, jednak se starohradištní keramika oproti keramice středo- až mladohradištní obecně projevuje na celé řadě lokalit menším množstvím fragmentů. Ani od jedné z nich nemůžeme úplně odhlédnout. Na druhé straně je možno upozornit na srovnání s osídlením v poloze Bohnice - „Zámka“, která je po klecanském hradišti osídleném až v mlado-

¹³ V této souvislosti je třeba upozornit i na další více než sporadické stopy starohradištního osídlení v nejbližším okolí Levého Hradce. Na protilehlém vltavském břehu v dnešním Husinci bylo zaregistrováno starohradištní osídlení v poloze „v Lobči“ (Tomek 1969, 137-138). Jeden keramický zlomek bezpečně přiřaditelný do starohradištního období pochází přímo z katastru Žalova - z výkopu jímky v Komenského č.p. 1439 (dříve č. 400). Nálezové okolnosti nebyly blíže popsány. Není ověřitelné, zda-li se keramický fragment do míst, kde byl nalezen, nedostal až sekundárně. Do Středočeského muzea v Rožtokách byl darován v 60. letech O. Tomkem ml. (Skružný 1969, 139, Tomková - Vojtěchovská 1998, obr. 6:3).



Obr. 4: Zlomky keramiky pravděpodobně zařaditelné do starohradištního období (LH 1?). 1 - místo nálezu neznámo (sáček 180/52); 2 - akropole, parc. 54, sonda 12, z destrukce mladší hradby (?) nebo z terénu, po kterém se chodilo v době existence mladší hradby (?), s keramikou převážně pravěkou (sáček 167/48); 3, 7 - akropole, parc. 54 - sonda 6 - pod ornici spolu s pravěkou až středověkou keramikou (sáček 568/48); 4-6, 8 - předhradí, při prohledávání podlahy místností 1 a 2 „dvorce“, patrně také z povrchu ke starší hradbě (sáček 133/52).

Abb. 4: Keramikscherben, die evtl. in die Altburgwallzeit gesetzt werden können (LH 1?). 1 - Fundort unbekannt (Sack-Nr. 180/52); 2 - Hauptburg, Parz.-Nr. 54, Sonde 12 aus dem Schutt des jüngeren Walls (?), bzw. aus der Zeit des Bestehens des jüngeren Walls (?), überwiegend mit urgeschichtlicher Keramik (Sack-Nr. 167/48); 3, 7 - Hauptburg, Parz.-Nr. 54, Sonde 6 unter der Ackerkrumme zusammen mit urgeschichtlicher bis mittelalterlicher Keramik (Sack-Nr. 568/48); 4-6, 8 - Vorburg, vom Boden der Räume 1 und 2 des „Gehöfts“, wohl auch aus der Zeit des älteren Walls (Sack-Nr. 133/52).

hradištním období nejbližší raně středověkou opevněnou polohou. Leží totiž pouhé čtyři kilometry ve směru proti proudu Vltavy. Výkopy, výzkum a sběry na této lokalitě přinesly doklady tří základních fází osídlení: 1. časně slovanské; 2. starohradištní; 3. středohradištní (9. století). Mezi 2. a 3. fází není patrný výrazný zlom a zdá se, že jde o více méně plynulé vyznívání staršího osídlení (*Profantová 1996, 73-79*).¹⁴ Na Bohnicích - „Zámkách“ bylo při více méně náhodných akcích zjištěno více stop po osídlení (objektů, keramiky) 6.-8. století než při několikaletém systematickém výzkumu Levého Hradce s celkově vyšším podílem prozkoumané plochy. Srovnání dosud známých pramenů z obou lokalit tak prokazuje, že pro první dvě fáze osídlení Bohnic - „Zámků“ neexistuje na Levém Hradci adekvátní protějšek. V 9. století oproti tomu osídlení na Levém Hradci v souvislosti se vznikem hradiště dynamicky narůstá, zatímco doklady osídlení polohy Bohnice - „Zámka“ relativně slábnou.

Otázkou nadále zůstává, o jakém typu osídlení vypovídají více než ojedinělé zlomky starší keramiky (7.-8. století) rozptýlené ve vrstvách souvisejících již s levohradeckým hradištěm či v ornici. Torzovitost nálezů nedovoluje rozhodnout, zda-li jde o sporadické stopy staršího osídlení, které se zde vyvíjelo kontinuálně a pouze po sobě nezanechalo výraznější stopy či tyto stopy byly dalším vývojem lokality zahlazeny, nebo zda jsou zlomky keramiky pozůstatkem jednorázového osídlení (ojedinělého využití lokality jako strážního místa, náhodné události jako např. krátkodobé zastávky při nějaké cestě apod.), které nemá vztah k dalšímu raně středověkému vývoji.

Závěrem nezbývá než konstatovat, že nemáme dostatek pramenů pro to, abychom se dozvěděli, co se na Levém Hradci odehrávalo, když u nedalekých Roztok kvetlo časně

¹⁴ Stranou je nutno ponechat otázku vzniku opevnění na Bohnicích - „Zámkách“, které je uváděno zpravidla v kontextu starohradištního období (např. *Profantová 1996, 79*). Bez nového výzkumu totiž nelze bezpečně rozhodnout, zda-li opevnění souviselo s 2. nebo až 3. fází osídlení.

slovanské sídliště, když se v Čechách či jejich nejbližším okolí vytvořil Sámův kmenový svaz, když Karel Veliký na sklonku 8. století porážel Avary, či když jeho stejnojmenný syn táhl roku 805 do Čech. V každém případě však můžeme tuto kapitolu uzavřít a následující kapitoly otevřít konstatováním, že počátky Levého Hradce jako hradiště spadají do doby předbořivojovské, nezasahují však podle současného stavu poznání před rok 800.

3. PŘEDHRADÍ

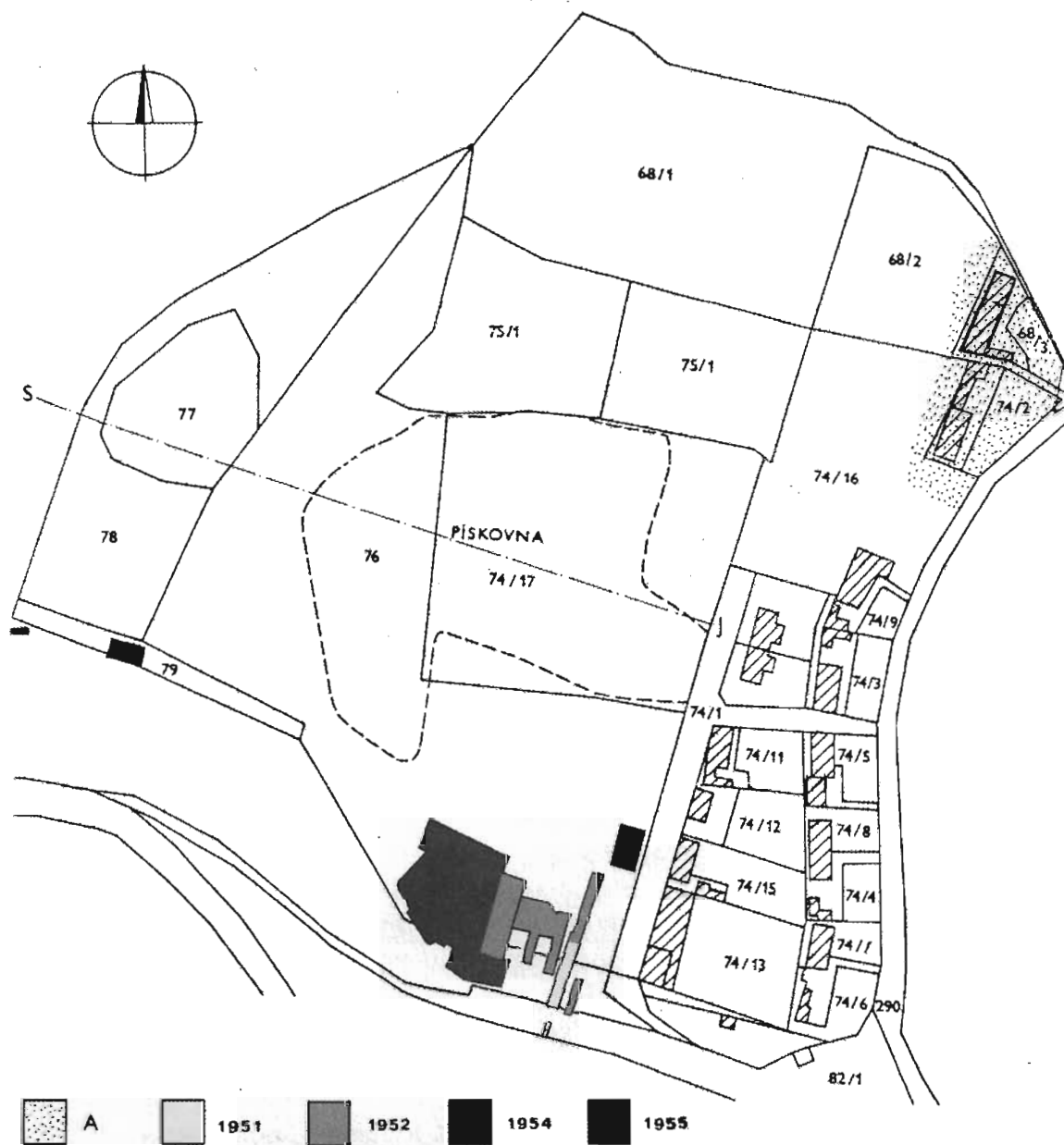
3.1. CESTY POZNÁNÍ

Ačkoliv vnitřní členění hradišť bylo rozpoznáno již v 19. století, až s rozvojem archeologického výzkumu hradišť po 2. světové válce začala být věnována tomuto členění a vztahům mezi osídlením a opevněním jednotlivých ploch větší pozornost. Sám termín *předhradí* - tj. místo před hradem - však jakoby nepřímo evokoval představu určité druhořadosti. A tak i když v poválečném období na nich proběhla celá řada výzkumů, přesto byla celkově větší pozornost věnována zpravidla akropolím. Tato tendence se odrazila i při výzkumu Levého Hradce. Zatímco akropoli pokryly sondy o ploše cca 3300 m², sondy na předhradí postihly pouze kolem 2300 m².¹⁵ Disproporce ve stavu zpracování jednotlivých poloh není sice patrná v monografickém zpracování (*Borkovský 1965*), výrazně však vystupuje při detailním studiu pramenů uložených v pozůstalosti I. Borkovského. Je přitom paradoxní, že právě předhradí tím, že bylo zkoumáno později než akropole, bylo prozkoumáno lépe, respektive výzkum byl celkově lépe dokumentován. Právě na předhradí také nebyla situace kontaminována tak výrazným pravěkým a vrcholně středověkým až novověkým osídlením jako na akropoli. To se odrazilo především ve spektru nalézané keramiky, v němž dominantní složku tvoří keramika středohradištní. Mladohradištní až pozděně hradištní horizont osídlení je na něm také zastoupen, nikoliv však tak výrazně jako na akropoli. Celkově menší zájem I. Borkovského o předhradí a relativní chronologická uzavřenost nálezů z této polohy se staly důvodem, proč byla při současném zpracování levohradeckého fondu soustředěna pozornost právě na ně a proč je kapitola o předhradí předřazena kapitole o akropoli.

První náhodné výkopy na levohradeckém předhradí¹⁶ proběhly již za přítomnosti pátera V. Krolmuse v 50. letech minulého století. Nedochovaly se však o nich žádné bližší informace. Další úvahy o tomto areálu jsou podmíněny až následujícími dvěma relativně rozsáhlými archeologickými akcemi. Výkopy Č. Rýznera a Společnosti přátel starožitností českých (SPSČ) v letech 1888-1889 byly soustředěny na jeho jihovýchodní straně. Systematický archeologický výzkum I. Borkovského v 50. letech našeho století zasáhl především jihozápadní část předhradí, drobné sondy byly položeny na jeho severovýchodním a severozápadním nároží (*tab. A, B*). Na první pohled by se mohlo zdát, že starší Rýznerovy výkopy, k nimž se nedochovala podrobnější dokumentace¹⁷, neobstojí v porovnání s na svou dobu moderním výzkumem I. Borkovského. V průběhu zpracování se

¹⁵ Zatímco plochy většiny sond I. Borkovského a záchranných výzkumů 80.-90. let jsou přesně změřitelné, plochy prokopané jeho předchůdci je možné pouze odhadovat. Tím i uvedené součtové hodnoty jsou ve skutečnosti pouze odhady. Sondy I. Borkovského pokryly na akropoli mezi 2200-2300 m² sondy, na předhradí pokrývaly plochu nejméně 1181 m² (k provedeným, avšak do plánu nevyneseným sondám, se zpravidla nedochovaly údaje o jejich rozměrech).

¹⁶ K předhradí se váží tři pomístní názvy: 1. na „Skalách“, „Na skalce“, „Skalka“ - od dob Krolmusových dodnes se jedná o označení skalnatého výběžku v severní části předhradí; 2. „Na hradci“ - termín použitý J. L. Píčem pro celé předhradí; 3. „U Křížku“ - označení používané I. Borkovským pro jihozápadní část předhradí podle křížku vedle dnešní autobusové zastávky. Původní kříž byl z podstavce v minulosti odcizen, současný kříž byl osazen v roce 2000.



Tab. B: Předhradí - Orientační vymezení výkopů Č. Rýznera (A) a rozmístění sond I. Borkovského v jednotlivých sezónách. Vyznačena ukloněná osa S-J, k níž je vztahena část písemné dokumentace.

Taf. B: Vorburg - schematische Abgrenzung der Grabungsflächen von Č. Rýzner (A) und Lage der Sonden von I. Borkovský nach Grabungssaisons. Eingetragen ist auch die damals in der Dokumentation zur Vorburg verwendete falsche Bestimmung der Windrichtungen (S-J).

však ukázalo, že má smysl pracovat i s těmito torzovitými prameny. Potvrzují či doplňují výsledky systematického výzkumu a vyplňují některé mezery, které nejsou ovlivněny způsobem výzkumu, ale spíše rozdílným rozptylem nálezů na ploše předhradí.

Č. Rýzner na počátku svých výkopů zjistil, že ve středu předhradí leží pod ornicí pouze písčité podloží. Proto obrátil svou pozornost jinam, a to na parcelu 67 (na plánech I. Borkovského parc. 68/2, 3; *tab. B*). Dále pak Č. Rýzner pokračoval jižním směrem podél dnešní cesty vedoucí na akropoli (*Výroční zpráva 1889*, 25-26). Jak daleko směrem k jihu i do středu předhradí výkopy zasáhly, naneštěstí není známo.

Reliéf předhradí se v době Rýznerových výkopů ještě vyznačoval přibližně konvexním tvarem s vyvýšenou centrální částí.¹⁸ Č. Rýzner uvažoval v této souvislosti o významu splachů, odnášejících kulturní vrstvu ze středu předhradí k jeho bokům, kde se mohla zrazit o opevnění. Úvaha o genezi vrstvy u valu je důležitá ještě z jednoho důvodu. Právě z této vrstvy totiž pocházela většina nálezů, zatímco ve vlastních objektech - jamách různých tvarů - bylo zjištěno pouze minimum nálezů (*Výroční zpráva 1889*, 25 a n.). Obdobná disproporce se objevila i při výzkumu I. Borkovského o 60 let později. Vznik silné kulturní vrstvy¹⁹ u opevnění je vysvětlitelný i dalšími způsoby, např. koncentrací osídlení v blízkosti hradeb, přesto je však třeba Rýznerovu úvahu brát v potaz.

I když I. Borkovský vlastní výzkum předhradí zahájil až v roce 1951, první zkušební sondy na něm položil již v roce 1949. Nedochovala se k nim žádná podrobnější dokumentace než několik stručných popisků k nálezům. Na celkovém plánu je nelze identifikovat. Jedna ze sond ležela při severním svahu předhradí, další pak v jihozápadní části předhradí. Obě se pak staly, jak vyplývá z pozdějších zmínek, součástí sond z let 1951 - 1952. Výzkum pokračoval v letech 1951, 1952 a 1954²⁰ především v jihozápadní části předhradí (*tab. B; obr. 5, 6*). Sonda 11/51²¹ navázala na výkop z roku 1949 kdesi na severním svahu. Dochoval se přitom pouze její slovní popis a několik sáčků s nálezy. Ostatní sondy - při severozápadním (1-2/54) a severovýchodním nároží - měly charakter pouze drobných informativních sondáží. Výzkum předhradí byl definitivně ukončen v roce 1955 nevelkou sondou umístěnou východně starších sond, vlevo dnešní cesty (ve směru od Žalova) probíhající v ulici Na pískách nad rodinnými domky. Celkově bylo I. Borkovským prozkoumáno 1181 m², tj. cca 4 % plochy předhradí. Kdybychom však od celkové plochy předhradí, která činí přibližně 28 000 m², odečetli odhadovanou plochu prozkoumanou Č. Rýznerem a plochu pískovny, která zničila centrální část předhradí, pak by podíl prozkoumané plochy stoupl na cca 10 %, případně i více. Nutno také poznamenat, že se při různých amatérských narušeních předhradí či drobných záchranných výzkumech v 80.-90. letech 20. století - obdobně jako 100 let před tím - ukázalo, že na značné části plochy je zachována pouze různě mocná jednolitá kulturní vrstva, naléhající přímo na podloží - písek či skálu.

Oporou následujících kapitol o předhradí Levého Hradce je především Průvodce prameny (*PPP*), který obsahuje jednak veškerou dokumentaci, vzniklou při výzkumu této polohy v 50. letech a zahrnující deníkové zápisy I. Borkovského, plány a řezy situací, jednak rejstříky nálezů dle druhu i místa nálezu a rejstříky fotografií. Základním problémem při přípravě tohoto průvodce i při dalších interpretacích byla a je rekonstrukce významů označení jednotlivých archeologických kontextů použitých v deníkových záznamech a současně i jejich propojení s další dokumentací, tj. plány, řezy a fotografiemi.

¹⁷ Dílčí informace o výkopech lze vyčíst z Výroční zprávy SPŠČ za rok 1889 (*Výroční zpráva 1889*) a z poznámek J. L. Píče vycházejících z výše uvedené zprávy (*Piř 1889*, 579-582; *1908*, 103-105). Kromě toho se však dochovala bohatá sbírka nálezů, jež tvoří jádro sbírky vážící se k Levému Hradci v Národním muzeu.

¹⁸ V současnosti je plocha předhradí v jižní části více méně rovná. V severozápadní části vybíhá skála na povrch a dává tomuto místu jméno „Na skalce“. Mezi touto polohou a severozápadní hranou svahu je patrná mírná proláklina, která navazuje na klesání terénu od sond I. Borkovského směrem k severozápadu. V místech bývalé pískovny v centrální části předhradí jsou i po zavážce v 60. letech patrné její pozůstatky v podobě depresí.

¹⁹ Nelze vyloučit, že se ve skutečnosti jednalo o souvrství tvořené vrstvami, mezi nimiž nebyly tak výrazné rozdíly, aby byly při výkopech v 19. století rozlišeny.

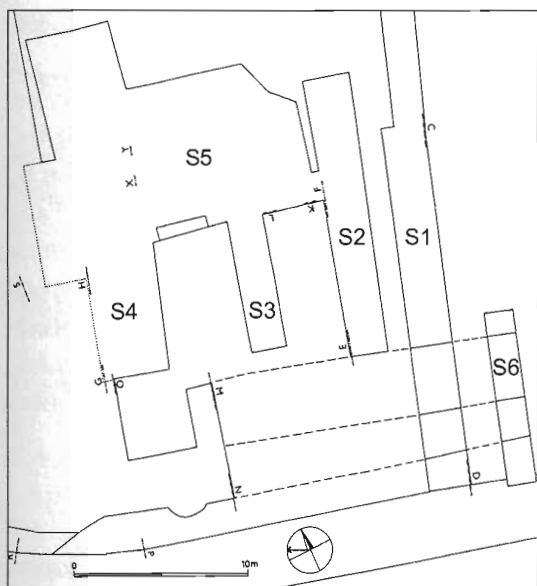
²⁰ Šest sáčků datovaných do roku 1953 nepochází ze samostatné výzkumné sezóny, ale víceméně ze sběrů, případně zcela ojedinělého začistění terénu.

²¹ Sonda byla 10 m dlouhá, 5 m široká a 3,2 m hluboká.



Obr. 5: Jihozápadní část předhradí - základní plán situace odkryté I. Borkovským (původní popisky k plánu situace se nedochovaly a byly rekonstruovány na základě dochované písemné dokumentace). 1 - plenta starší hradby; 2 - zadní stěna starší hradby (v menším detailu než na fotografiích); 3 - brána starší hradby M (žlábek, kůlové jamky a jámy); 4a - spálená dřeva ze zadní stěny mladší hradby M; 5 - brána mladší hradby M; 7 - u brány starší hradby - plenta „střední hradby“ podle I. Borkovského, plenta konstrukce S podle nového zpracování; úsek u brány mladší hradby - plenta starší hradby (?); 8 - plenta mladší hradby; 9 - malý příkop/„rigol“ ke starší hradbě; 10 - velký příkop k mladší hradbě; 11 - objekt současný se starší hradbou; 12 - dvojprostorový objekt D s ohništěm; 13 - několikaprostorový objekt L interpretovaný I. Borkovským jako „dvorec“; 14 - spálená podlaha domu (bez další dokumentace); a - ohniště nad destrukcí mladší hradby; b - ohniště starší než objekt L.

Abb. 5: Südwestliche Vorburg - Grundriß der von I. Borkovský abgedeckten Lage (Die verlorene ursprüngliche Beschreibung des Plans ist aufgrund der erhaltenen Dokumentation rekonstruiert): 1 - Blende des älteren Walls; 2 - Innenseite des älteren Walls (kleineres Detail als auf den Fotografien); 3 - Tor des älteren Walls; 4 - Innenseite des jüngeren Walls M (Gräbchen, Gruben und Pfostenruben); 4a - verbranntes Holz von der Innenseite des jüngeren Walls M; 5 - Tor des jüngeren Walls M; 6 - Kammern des jüngeren Walls M; 7 - beim Tor des älteren Walls - Blende des „mittleren Walls“ nach I. Borkovský; Blende der Konstruktion S nach der Revision, Abschnitt beim Tor des jüngeren Walls - Blende des älteren Walls (?); 8 - Blende des jüngeren Walls; 9 - kleiner Graben/„Rinne“ des älteren Walls; 10 - großer Graben des jüngeren Walls; 11 - Objekt aus der Zeit des älteren Walls; 12 - zweiräumiges Objekt D mit Feuerstelle; 13 - von I. Borkovský als „Gehöft“ interpretiertes mehrräumiges Objekt L; 14 - Fußboden des Hauses mit Brandspuren (ohne weitere Angaben); a - Feuerstelle über dem Schnitt des jüngeren Walls; b - Feuerstelle aus der Zeit vor Objekt L.



Obr. 6: Jihozápadní část předhradí, číslování sond I. Borkovského. Toto číslování není v další dokumentaci používáno systematicky. V části dokumentace z r. 1952 došlo kromě toho k posunu: zde vyznačená sonda 2 je označována jako sonda 1, zde vyznačená sonda 3 je označována jako sonda 2.
Abb. 6: Südwestliche Vorburg, Sonden-Nr. nach I. Borkovský. Diese Nummerierung wird in der übrigen Dokumentation nicht systematisch beibehalten. In einigen Passagen von 1952 wurde Sonde 2 als Sonde 1 und Sonde 3 als Sonde 2 bezeichnet.

Termíny používané v denících i na popiscích např. k fotografiím totiž nejsou jednotné. Lze se pak setkat s tím, že jedna a táž situace je popsána vícekrát a po každé jinak. V jiných případech má jedno označení - např. „2. hradba“ či „starší hradba“ - naopak několik významů podle toho, o kterou část zkoumané plochy jde nebo podle výzkumné sezóny apod. Přitom právě na této rekonstrukci významů závisí jak postžení stratigrafických vztahů jednotlivých archeologických kontextů, tak správné přiřazení nálezů k těmto kontextům. I když v průvodci prameny najdeme místa hůře čitelná, podstatnou většinu kontextů se podařilo identifikovat tak, aby mohly vstoupit do dalších úvah.

V těchto souvislostech je třeba též upozornit na problém určování světových stran na Levém Hradci. Předchůdcům I. Borkovského mohla v tomto směru poskytnout záchytný bod vedle pohybů slunce především orientace kostela na akropoli. Sever pak leží ve směru vltavského břehu. Zpětně k němu byl sever vztahován též I. Borkovským. Problém je v tom, že zatímco na akropoli takto určený sever souhlasí se skutečnou severkou, na předhradí nikoliv. Vzhledem k tomu však, že značná část starší textové dokumentace k předhradí - na rozdíl od tehdejší dokumentace planografické s reálnou severkou - orientuje sondy a objekty tak, jako by sever tvořila hrana předhradí spadající do údolí Vltavy, přidržují se této o necelých 45° posunuté orientace a oproti reálnému určení světových stran ukloněnou osu vyznačují na růžici světových stran v celkových plánech (tab. B; dále např. obr. 6).

3.2. POČÁTKY OSÍDLENÍ A STARŠÍ HRADBY NA PŘEDHRADÍ

Vůbec nejstarší - pravěké - stopy osídlení na předhradí zjistily v rozdílné míře jak výzkumy Č. Rýznera, tak I. Borkovského. V porovnání s akropolí se však toto osídlení reprezentované 2 jamami v jihovýchodní části předhradí, nálezem knovízské zásobnice, torzy knovízské kulturní vrstvy vyplňující a překrývající pozůstatky jam či žlábků (obr. 8; příloha I : 2, 3; pravěké nálezy - viz též tab. 2 a 3; *Pič 1889*, 579; *PPP*, 5-6, 16, 25; mazanice viz příspěvek *P. Vařeky*)²² zdá být mnohem méně intenzivní. Na druhé straně je otázkou, zda-li

²² Pro úplnost je třeba uvést, že V. Martinec při zavážení pískovny v 60. letech zjistil na pouze fotograficky zachyceném profilu pískovny v centru předhradí eneolitickou (?) jámu (Fotosbírka Středočeského muzea v Roztokách).

velmi razantní stavební akce v průběhu raného středověku a zemědělská činnost stala následujících stav pramenné základny pro období pravěku nezkreslily.

Počátky raně středověkého osídlení předhradí souvisejí s počátky osídlení Levého Hradce jako celku (blíže kapitola 2). Podle I. Borkovského (např. 1956, 350; 1965, 33) byla nejprve opevněna akropole, k níž přiléhala neopevněná osada datovaná do počátku 9. století (Borkovský 1965, 33) nebo širěji do 1. poloviny 9. století (Borkovský 1965, 78). Tato osada měla být opevněna až o něco později. I na Levém Hradci měl tak fungovat model zaznamenaný na některých dalších slovanských hradištích.²³ Uvedená Borkovského představa se přitom opírá o existenci sídlištní vrstvy starší než starší fáze opevnění na předhradí. Projdeme-li však znovu dokumentaci výzkumu I. Borkovského, zjistíme, že prokázání osídlení předcházejícího opevnění levohradecké šíje v podobě sídlištní vrstvy nebo hradištní keramiky v násypu starší hradby není bez problémů.

3.2.1. SITUACE NA OBVODU PŘEDHRADÍ

Rýznerova informace o vrstvě zabíhající pod opevnění²⁴ není jednoznačně interpretovatelná ve smyslu výše naznačeného modelu. Porovnáme-li totiž informace uvedené ve Výroční zprávě SPŠČ z roku 1889 s výsledky výzkumu I. Borkovského, zdá se, že by tuto Rýznerem zjištěnou vrstvu bylo možno ztotožnit spíše s onou černou spáleništní vrstvou - destrukcí osídlení ke starší hradbě - objevenou I. Borkovským v roce 1954, která místy zabíhala pod komorovou mladší hradbu a místy ležela v prostoru u mladší brány.

Obdobně problematická je vzhledem k nedostatečné dokumentaci a nejasnostem popisu v deníku a na sáčcích (PPP, 4, 9) Borkovského informace o střepích „z černého terénu pod starší hradbou“ v sondě 11/51 na severním svahu předhradí. Je jasné, že v těchto místech byla odkryta hradba s roštovou konstrukcí o mocnosti cca 1,2-1,5 m, přičemž každý trám nejspodnější úrovně roštů byl „obalen kamery, a to jak z opuky, tak i z místního kamene“, a že pod touto hradbou ležel alespoň místy černý terén (PPP, 4). Nelze však prokázat, které hradbě, popř. kterým fázím které hradby rošty patří, a tudíž jaká je geneze černé vrstvy pod nimi. Nelze vyloučit, že tmavá vrstva pod hradbou by mohla být opět výsledkem destrukce osídlení ke starší hradbě prokázané dosud bezpečně pouze na šíji v jihozápadní části předhradí.²⁵ Tomu by nasvědčoval i charakter nálezů pocházející z této sondy. Z černé vrstvy pochází středohradištní keramika s hřebenovou vlnicí, z ostatních kontextů keramika středo - až mladohradištní.

²³ Model opevněná akropole - neopevněná osada před akropolí a následná proměna do podoby opevněná akropole s opevněným předhradím byl zaznamenan např. na Klučově (Kudrnáč 1970, obr. 17, 21). Předpokládán byl Z. Šollem (např. 1984, 47-48) na Budči. Na základě sledování výzkumu A. Bartoškové v poloze „Na kašně“ Z. Váňa (1989, 143) dospěl k závěru, že v době existence starší hradby na akropoli bylo předhradí opevněno příkopem zjištěným v severní části polohy „Na kašně“. Později svůj názor na základě publikace A. Bartoškové (1992) revidoval ve smyslu, že předhradí v nejstarší fázi hradiště opevněno nebylo (Váňa 1995, 9). Podle A. Bartoškové (1992, 449) funkce uvedeného příkopovitého útvaru není zcela jasná. Za předchůdce dřevo-hlinité hradby není považován. Zasypan byl sice před výstavbou hradby ohražující předhradí, k níž došlo někdy v průběhu závěru 9. až 1. poloviny 10. století, nikoliv však v době příliš vzdálené. Do téhož intervalu je datováno osídlení paralelní se starší fází opevnění předhradí. Horizont starší než toto opevnění a s ním současně osídlení reprezentuje ojedinělý nález kování časně velkomoravského horizontu (Bubeník - Plešnerová - Profantová 1998, obr. 4:2) a jáma starší než opevnění zkoumané v roce 1941. Jáma byla předběžně datována do 8. století, do doby před vznikem hradiště (Šolle 1946, 11). Prokázání modelu uvedeného na počátku této poznámky či jeho nahrazení modelem opevněná akropole s později osídleným a opevněným předhradím je tak závislé na interpretaci příkopovitého útvaru předcházejícího hradbě a na datování a interpretaci jámy zjištěné Z. Šollem, případně na dalším archeologickém výzkumu.

²⁴ „jelikož pak popelovitá vrstva sahá hluboko až do samého valu a na popelovité hlíně vyskytá se vrstva původní zeminy, ...“

²⁵ Z toho vyplývá, že nelze zcela vyloučit, že v první fázi byla přehrazena pouze tato šíje a obvodově opevnění předhradí je až mladší, vystavěné pravděpodobně jako součást mladší hradby M.

3.2.2. JIHOZÁPADNÍ ČÁST PŘEDHRADÍ (ŠÍJE)

Severně sondy 5

V monografickém zpracování (*Borkovský 1965*, 33, 78) jsou s nejstarším sídlištním horizontem spojovány zbytky dřevěné chaty pod nejstarší hradbou. Taková stavba však nebyla v primární dokumentaci identifikována. Nejstarší doložený objekt je se starší hradbou současný (*obr. 7:11; PPP*, 56).

Sonda 4/52

Další kontext I. Borkovským spojovaný s uvedeným horizontem leží v sondě 4/52 (dále jen sonda 4, *obr. 5, 6*). Tato sonda, intenzivně zkoumaná v době mezi 18. srpnem až 17. zářím 1952, leží v blízkosti starší brány, a to v prostoru, kde docházelo k podstatným úpravám terénu v souvislosti s výstavbou mladší hradby (mj. *PPP*, 22). Hlavní problém interpretace situací objevených v sondě 4 spočívá v tom, že nemají dokumentaci odpovídající jejímu významu a komplikovanosti. Řez G-H zachycuje pouze část v textové dokumentaci popisovaných zjištění. Problematické je propojení řezu G-H s řezem O-P (*obr. 12, 13*, srv. *PPP*, 22). Jsme tak odkázáni pouze na deníkové zápisy, fotografie a popisky u sáčků a jejich vzájemné srovnání. Obecně je třeba poukázat na Borkovského relativně časté změny ve ztotožňování jednotlivých vrstev s příslušnou fází hradby, jež byly často podmíněny změnami danými postupem výzkumu.

Pro orientaci v sondě 4 má zcela zásadní význam horizont s torzem dřevěné konstrukce a kúlovými jámami (*obr. 5, 23, 31:2*), které dle popisu u fotografie „*porušují těleso starší hradby*“. Na počátku odkryvu otisků dřev se ovšem I. Borkovský domníval, jak vyplývá z popisu sáčku 80/52 (z 26.8.) korelujícího se zápisem v deníku z 26.8. (*PPP*, 20), že se jedná o rošt starší hradby. Tmavý písek nad dřevy, ležící pod světlým násypem mladší hradby, byl v té době ještě spojován se starší hradbou, stejně jako spáleniště s fotograficky dokumentovaným střepem s vlnicí.²⁶ Tato interpretace byla odvozována ze zkušeností z předchozích sond, kde skutečně bylo těleso starší hradby tvořeno tmavým písčítým násypem, zatímco těleso mladší hradby z větší části světlým písčítým násypem. Teprve později - v důsledku dalšího postupu výzkumu - I. Borkovský spojil situaci pod konstrukcí se starší hradbou. Na základě srovnání se situací objevenou o něco severněji v roce 1954 je otisky dřevěných trámů možno hodnotit jako sekundárně posunuté zbytky základů komorové konstrukce (?). Funkce kúlových jam není jasná, snad jsou pozůstatkem dalších úprav terénu v souvislosti s výstavbou mladší hradby. To ovšem znamená, že s mladší komorovou hradbou lze tedy spojit jak vrchní světlý písčítý násyp, tak tmavou písčitou výplň nad konstrukcí. Tuto tmavší výplň lze vysvětlit jako navážku pocházející z destrukce starší hradby či případně osídlení k ní, světlý písek jako násyp, mající svůj původ v nově hloubeném velkém příkopu před hradbou.

Proměnou prošel také Borkovského názor na umístění zadní stěny starší hradby ve vztahu k mladší hradbě.²⁷ K definitivnímu konstatování, že „*přece starší hradba nebyla společně na jednom místě s mladší hradbou*“ totiž dospěl autor výzkumu až 5. 9. 1952 (*PPP*, 22).

²⁶ 22. 8.: „*V navážce starší hradby, tj. v materiálu, ze kterého starší hradba byla stavěna, nalezeno spáleniště a pak také střep s vlnicí, který je právě pod spáleništěm a pochází z doby než byla vyplněna starší hradba v předhradí.*“ (*PPP*, 20). Z uvedeného popisu vyplývá, že bylo prokopáno souvrství tvořené navážkou, spáleništěm a vrstvou pod spáleništěm. Vztah k dřevěné konstrukci sice nebyl definován přímo, z dat zápisů v deníku však vyplývá, že výzkum souvrství předcházela objevu dřevěné konstrukce.

²⁷ Původně se I. Borkovský domníval, že zadní stěna starší i mladší hradby stála v sondě 4 na stejném místě (*PPP*, 21-22).

To ovšem opět má ve svých důsledcích vliv na změnu hodnocení příslušnosti tmavě písčité vrstvy rozebírané až do té doby jako „starší hradba“. Jedná se totiž o vrstvu, jež je - jako vrstva související s destrukcí starší hradby či osídlení k ní - součástí hradby mladší. Změny názorů na hodnocení jednotlivých kontextů I. Borkovský naneštěstí nezanesl do popisu sáčků. Všechny sáčky z doby do 5. 9. jím přiřčené starší hradbě tak lze ve skutečnosti spojit až s dobou výstavby hradby mladší.

Jako problematický je třeba hodnotit Borkovského poukaz na „19 až 30 cm silné popeliště pod základy hradby“ v sondě 4 s poznámkou, že kamenná plenta byla v těchto místech zcela v sutinách (PPP, 25). Sonda 4 však podle plánu (obr. 5) k plentě hradby vůbec nedosahovala. Ani na plánu a řezu G - H, ani na fotografiích plenta v jakékoliv podobě v těchto místech zobrazena není, respektive na některých fotografiích (obr. 40:1) je v jižní části patrná opuková destrukce uložená však až na vrstvě překrývající dřevěnou konstrukci. Na fotografii (obr. 40:1) je dále patrný úzký průkop od západní hrany sondy směrem k příkopům. Nebyl ovšem zanesen do celkového plánu a ani situace zjištěná v tomto průkopu nebyla zdokumentována. Lze tak jen těžko říci více o situaci, kde se skutečně mohly nějaké pozůstatky plenty nalézat. Na blízkém řezu O-P z roku 1954 (jeho začátek je přibližně v místě líce plenty starší hradby na plánu na obr. 5:1, nikoliv na hraně sondy 4) je zakreslen poměrně výrazně vnější líc plenty, měřená část profilu však začíná až za ním a zadní část plenty dokumentována není. Na tomto řezu (obr. 13) byl také zdokumentován blíže neoznačený a nepopsaný terén nad knovízskou vrstvou a pod plentou hradby. V úvahu přichází jeho ztotožnění s vrstvami 4 nebo 5 na řezu C-D (příloha 1; PPP). Uložení a charakter vrstev v místech propojení sondy 4 z roku 1952 a sondy z roku 1954 také nebyl bohužel dokumentován. Když se v sezóně 1954 zkoumal terén v okolí starší brány, tedy v relativní blízkosti sondy 4, opět byla zmíněna pouze knovízská vrstva, na níž ležela pouze destrukce starší hradby (PPP, 58).

Při vyhodnocování keramických nálezů přiřazených na popisících sáčků ze sondy 4 ke starší hradbě či vrstvě starší než tato hradba je tedy vzhledem k výše uvedeným problémům na místě více než velká opatrnost. Paradoxně nikde nejsou zmíněny nálezy bezpečně pocházející z horizontu pod dřevěnou konstrukcí. V případě keramiky ze sáčků 74/52, 75/52 a 77/52 shromážděné před 5. 9. 1952 můžeme více méně s jistotou konstatovat, že se jedná o nálezy z destrukční vrstvy staršího osídlení či opevnění, jež se staly součástí mladší hradby²⁸ (obr. 14). V případě keramiky ze sáčků 105/52²⁹ a 116/52³⁰ (obr. 15, 19) z období závěru výzkumu sondy 4 (15. - 17. 9. 1952) nemůžeme vzhledem k problematičnosti situace s „kamennou opukovou hradbou“ jednoznačně potvrdit, že její zlomky opravdu pocházejí z tělesa starší hradby, jak je uvedeno na popisících k sáčkům. Je to velká škoda, neboť by se fakticky jednalo o nepřímý důkaz existence osídlení předhradí předcházející opevnění. V každém případě však tyto zlomky pocházejí z doby před výstavbou mladší hradby. Za povšimnutí přitom stojí skutečnost, že keramika ze sáčků 75/52

²⁸ To samozřejmě nevylučuje větší stáří nalezené keramiky, která byla pravděpodobně používána v době existence starší hradby.

²⁹ Text popisky na sáčku 105: „15. 9. Střepty nalezené při rozebrání kamenné opukové hradby a to jejího spodku základu. Střepty nalezené mezi kameny základu a také v tělese starší hradby (tmavý písek), spodek“. Proti tomuto textu - srv. text o problematice plenty v sondě 4.

³⁰ Keramický soubor ze sáčku 116 z 16. 9. (v dokumentaci spojovaný s vrstvou pod hradbou, obr. 19, PPP, 25), obsahující nejen typologicky starší, ale též typologicky mladší keramiku, pochází ve skutečnosti podle popisky k sáčku z více kontextů. K popisu „v tělese, pod základy starší hradby a ve spáleništi v místech, kde zeď starší hradby stála a byla úplně destruována“, je nutno připočíst výše uvedenou možnost sekundárních přesunů terénu či intruzí v souvislosti s budováním mladší hradby.

a 105/52 (*obr. 14B, 15*) jeví typologicky starší znaky - zastoupeny jsou nádoby různých odstínů šedé barvy s jednoduchými okraji či jejich variantami, s převážně hřebenovou výzdobou či s tou rytou výzdobou, s jakou se setkáváme již od doby starohradištní. Souběžně, byť v malé míře, vystupuje keramika s příměsí slídy. Zastoupeny naopak nejsou nádoby s krupicovitým povrchem, prožlabenými či dalšími variantami vyvinutějších okrajů. Mezi zlomky keramiky ze sáčku 77/52 najdeme již keramiku jemnou s hladkým povrchem. Za pravděpodobnější považuji možnost, že jde o důsledek smíšení s terénem ke starší hradbě, vyloučit však nelze vyloučit ani tu variantu, že by se tato keramika mohla vyskytovat časněji, než se dosud zdálo.

Možná komplikovanost vývoje terénu v prostoru u starší brány, nedostatečná dokumentace a celá řada dílčích nejasností tedy neumožňuje v plné míře rekonstruovat genezi vrstvy(?) / souvrství(?) stratigraficky staršího než je horizont mladší hradby. Existence horizontu staršího než starší hradba v sondě 4 je v této souvislosti více než sporná.

Sondy 1-3/52

Na tomto místě je třeba si položit otázku, zda-li tento horizont, horizont starší než hradba, vůbec existuje. Ani při záchranném výzkumu v roce 1998 totiž zjištěn nebyl.³¹ V popisech řezů sondy 1/52³² i sám I. Borkovský uváděl, že „*Spodek sondy ... tvořil povrch kulturního knovízského terénu, na kterém byla založena nejstarší hradba*“ (PPP, 13). O několik dní později však zaznamenal 2 cm silnou vrstvu popele, která „*byla viditelná po celém profilu, pokračovala pod spálenou stěnou vnitřní hradby a pak dále k SV a ve vzdálenosti 2 m od zmíněné stěny mizela*“ (PPP, 15). Tuto vrstvu však již I. Borkovský jako doklad nejstaršího horizontu v dokumentaci ani v publikacích neuváděl. Jako šedá popelovitá je označena na řezu C-D vrstva 8, která však ve skutečnosti reprezentuje terén ke starší hradbě, nikoliv terén pod ní (*příloha I*)³³. Nachází se pod destrukcí starší hradby a tělesem mladší hradby. Dále je třeba si povšimnout vrstvy 5 s Borkovského popisem „*šedá písčítá*“ ve verzi řezu C-D/a (*příloha I*) či „*šedý písčitý náplav*“ ve verzi řezu C-D/b (PPP), která je stratigraficky starší než vlastní násyp starší hradby. Popisy na těchto překreslených řezech brání ztotožnění vrstvy 5 s výše uvedenou popelovitou vrstvičkou. Navrátíme-li se však k originální dokumentaci na milimetrovém papíře, lze si v úseku se starší hradbou povšimnout toho, že se k ukončení sledované vrstvy o mocnosti 2-3 cm u zadní stěny starší hradby váže popiska „*končí popel*“ a v prostoru u plenty popiska „*sv. popel*“.³⁴ Popiska „*šedá písčítá*“ pak naopak souvisí až s charakteristikou výplně starší hradby. Situaci lze interpretovat tak, že při překreslování řezu došlo k posunu v popisu vrstev a vrstva 5 byla skutečně vrstvou popele.

Z terénu stratigraficky staršího než starší hradba jsou uvedeny v seznamu sáčků ojedinělé nálezy. Dva zlomky keramiky (mj. s reparačním otvorem) v sáčku 16/52 měly být nalezeny „*pod spodkem starší hradby blízko dřevěné vnitřní stěny*“. Zvířecí kosti, bronzová hlavička jehlice a kus měděného zlomku³⁵, tedy nálezy, které ještě případně mohly souviset

³¹ Výkop pro plyn v ulici Na pískách prořal nejnižší úroveň starší hradby a její destrukce.

³² Tato sonda vystupuje též pod č. 12/52.

³³ Řez C-D existuje ve dvou verzích odlišujících se nikoliv v dokumentaci uložení vrstev, ale v číslování některých kontextů, jejich popisu (odlišnosti jsou jazykové, nikoliv významové) a interpretaci. Verze *a* (*příloha I, PPP*) je starší, verze *b* vznikla v důsledku snahy aplikovat poznatky sezóny 1954 na situaci zjištěnou v sezónách 1951-1952 (PPP). Kromě toho se dochovala originální verze na milimetrovém papíře.

³⁴ Na téměř nákrese popelovitá vrstva překrývala 3 cm silnou vrstvu světlého („*rvivého*“) naplaveného písku a zčásti - v krátkém úseku pod zadní částí plenty - byla toutéž vrstvou překryta (srv. *příloha I*).

³⁵ Nálezy jsou ztraceny.

i s předcházejícím - knovízským - horizontem osídlení, ze sáčku 18/52 měly být nalezeny „pod tělesem starší hradby na spáleném povrchu, který zde byl před výstavbou starší hradby“. V obou případech ovšem nemáme jistotu, zda nálezy skutečně pocházely z uvedených kontextů, nebo z blízké popelovité vrstvy 8 dochované pod mladší hradbou.³⁶ Tomu by nasvědčoval popis hned u následujícího sáčku 19 - „na spáleném povrchu pod zřícenou mladší hradbou“. Tato vrstva byla přitom později I. Borkovským správně identifikována jako povrch terénu ke starší hradbě. Nejistotu v lokalizaci zvyšuje skutečnost, že nálezy byly zaevidovány 28.7. 1952, zatímco popelovitá vrstva 5 pod hradbou v deníku není k tomuto datu zmíněna a zápis o ní se váže až k datu 5.8. 1952.

Skutečnost, že vrstva 5 je stratigraficky starší než těleso starší hradby, nevypovídá o tom, kolik času uplynulo mezi vznikem této tenké vrstvičky a starší hradby a o genezi této vrstvy (blíže neurčená a nedatovaná antropogenní aktivita ?, vypálení vegetace před výstavbou starší hradby?).

Rozdíly v popisech v deníku, na řezu a u sáčků 16/52 a 18/52 vzbuzují rozpaky nad hodnocením těchto kontextů. Ani na řezu C-D tedy nelze nalézt přesvědčivý doklad existence raně středověkého sídlištního horizontu staršího než starší hradba předhradí.

3.2.3. ZÁVĚRY

1. Existenci sídlištního horizontu staršího než starší hradba na předhradí v podobě stratigrafické jednotky (objekt, vrstva) se nepodařilo v žádném z výše uvedených případů jednoznačně prokázat. Obdobně nepřímé doklady o starším osídlení v podobě případných nálezů keramiky v tělese hradby nejsou zcela prokazatelné.

2. I v případě, že bychom hypoteticky některé z nálezů tomuto osídlení přiřadili, nebylo by možné se blíže vyjádřit k jeho charakteru, intenzitě, ani k jeho vztahu k osídlení a opevnění akropole.

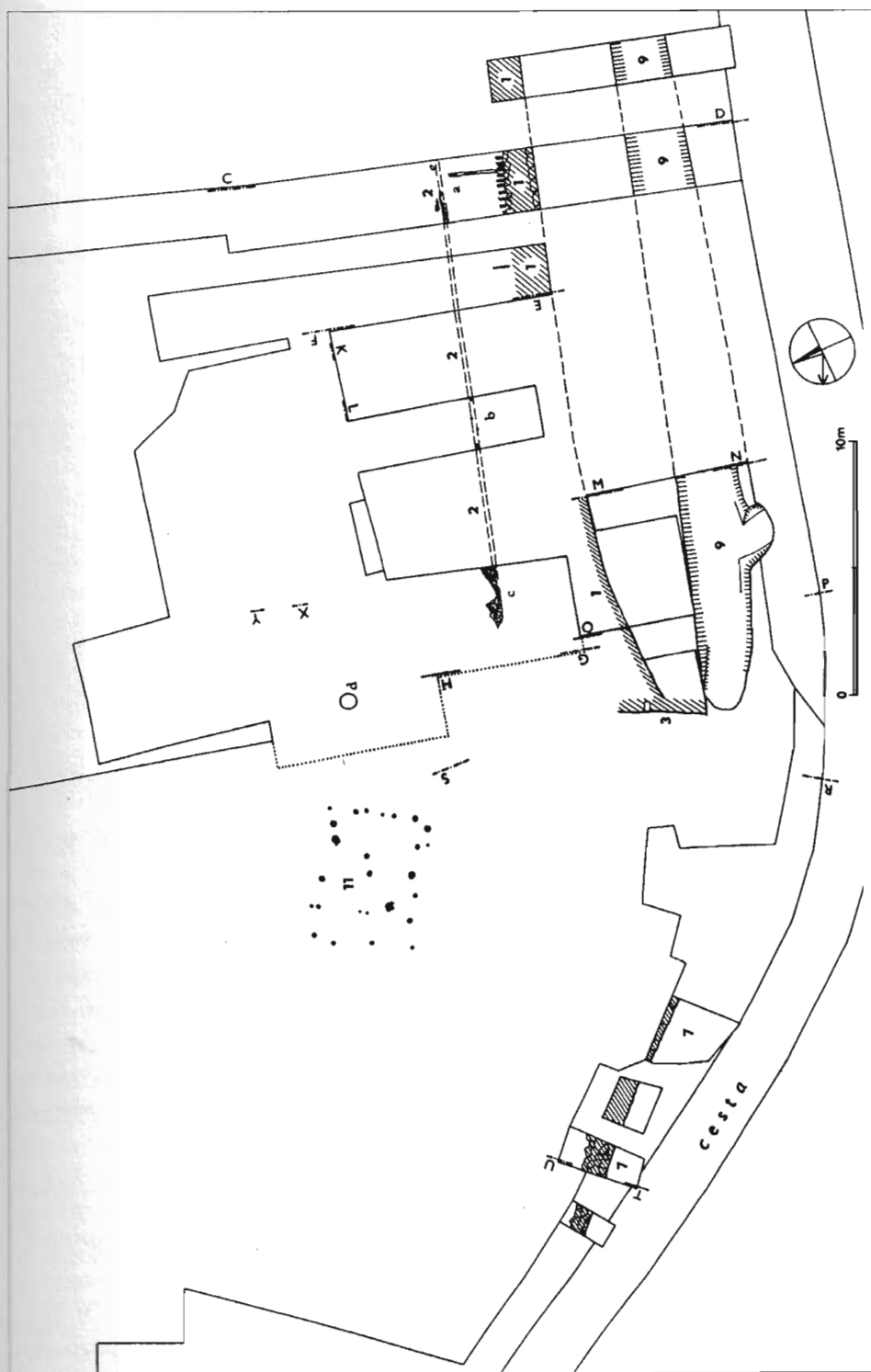
3. Postižení vztahů mezi předhradím a akropolí je komplikováno datováním nejstarší fáze hradby na akropoli, pro něž - jak se ukázalo při předběžném hodnocení nálezů a dokumentace - postrádáme pevnější záchytný bod. Dle vertikální stratigrafie a dle nálezů keramiky mohla být vystavěna v poměrně širokém časovém intervalu vymezeném dobou výroby a užívání středohradištní keramiky s hřebenovou výzdobou,³⁷ dříve však než se objevila keramika s límcovitým okrajem, tedy někdy v průběhu 9. století. V jakém pořadí a časovém odstupu byly opevněny akropole hradiště a jeho předhradí tedy není jasné. Počet možných kombinací podob a vztahů nejstarších fází akropole a předhradí tak dále stoupá.

4. Z výše uvedených úvah vyplývá, že počáteční fáze hradiště Levého Hradce odpovídá spíše modelu *víceméně současného opevnění obou poloh* než modelu *opevněná akropole - dodatečně opevněné původně neopevněné osídlení na předhradí*. Vyloučit ovšem nemůžeme ani tu možnost, že akropole byla opevněna až následně po předhradí. Tato varianta by pak souvisela s vnímáním Levého Hradce jako ostrožny oddělené od předpolí úzkou a snadno přehraditelnou šíjí, tj. místa vojensky dobře hajitelného.³⁸

³⁶ Ze vzpomínek pamětníků vyplývá, že ne vždy se lze zcela spolehnout na to, že nálezy přiřazené určité situaci, z ní opravdu pocházejí.

³⁷ Charakteristika keramických horizontů kapitola 3. 10.

³⁸ K charakteristice Levého Hradce jako „nepravé výšiny“ a poloh „typu Levý Hradec“ blíže Slabina 1993, 16. Stejně tak je možno Levý Hradec vnímat jako dva více méně samostatné bloky.



Obr. 7: Předhradí, horizont starší hradby A, rozkresba plánku na obr. 5, popisky K. Tomková. 1 - plenta hradby; 2 a-c - zadní stěna hradby (podrobnější představu o vzhledu úseků a a b poskytuje fotodokumentace, přířazení úseku c k horizontu starší hradby není zcela jednoznačné); 3 - jižní křídlo brány hradby; 9 - malý příkop; 11 - jednoprostorový objekt bez otopného zařízení; d - ohniště. Význačeno umístění řezů C-D, E-F, G-H, M-N, O-P, R-S, T-U (začátek řezu O-P ve skutečnosti leží v úrovni plenty; všechny řezy jsou jako celek vypublikovány v PPP). **Abb. 7:** Vorburg, Horizont der älteren Befestigung A. 1 - Blende des Walls; 2 a-c - Wallinnenseite (eine genauere Vorstellung vom Aussehen der Sektoren a und b vermittelt die Fotodokumentation, die Zuweisung des Abschnitts c zum Horizont des älteren Walls ist nicht eindeutig); 3 - Südflügel des Tors; 9 - Südflügel des Tors; 9 - kleiner Graben; 11 - einräumiges Objekt ohne Heizeinrichtung; d - Feuerstelle. Bezeichnung der Lage der Schnitte C-D, E-F, G-H, M-N, O-P, R-S, T-U (Anfang von Schnitt O-P liegt in Wirklichkeit auf dem Niveau der Blende; alle Schnitte sind in PPP veröffentlicht).

3.3. STARŠÍ HRADBA A (obr. 5, 7-22, 47)

Starší hradba - hradba A - byla detailněji prozkoumána v jihozápadní části předhradí,³⁹ kde na nejúžším místě přetínala ostrožnu a tím zajišťovala směrem od vnitrozemí bezpečnost celého vnitřního areálu. Pramenem pro její poznání jsou vedle publikací (*Borkovský 1953*, 624; *1965*, 33-34) deníkové záznamy a kresebná dokumentace (*PPP*, zvláště 13, 16, 92-93). Především je nutno poznamenat, že lépe je známa pouze její část: dochovaná v jižních sektorech zkoumané plochy (obr. 7). Severněji - na ploše zkoumané v roce 1954 - nebylo pokračování tělesa a zadní stěny zjištěno, protože hradba v tomto úseku podlela destrukci do té míry, že musela být při výstavbě mladší komorové hradby M z větší části nahrazena novou základovou konstrukcí S (*kapitola 3.5*). Za pozůstatek hradby A je snad možno považovat torza plenty a pozůstatky roštů zjištěné sondáží při jihozápadním okraji severní části plochy zkoumané v sezóně 1954 (obr. 5, 7 - severně a jižně řezu T-U; *Borkovský 1955*, 655; *PPP*, 76).⁴⁰

Hradba A o šíři 4 m byla tvořena tmavě šedým písčitým násypem s roštovou konstrukcí a čelní kamennou plentou (obr. 7, 9). Jako celek, tj. zadní líc, roštová konstrukce a plenta, byla bezpečně objevena pouze v sondě 1. Opukový cca 1,15 m široký líc se pak podařilo zjistit v sondách 2, 6 a v sondě jižně starší brány, násyp hradby bez roštů v sondách 2 a 3, zadní stěnu bezpečně též v sondě 3 (obr. 5, 7; *PPP*, řezy A-B, C-D, M-N, O-P). Podle I. Borkovského (*1965*, 33) tuto stěnu tvořila dřeva vodorovně položená mezi dvěma řadami kůlů. Zpevňovaly ji opěrné kůly silné 6-8 cm, mezi nimiž byly větší odstupy než v případě kůlů držících vodorovně uloženou kulatinu. Konstrukci zadní stěny zachycuje též fotodokumentace sondy 3/52 (obr. 10). Jako celek je zadní líc starší hradby oproti zadnímu líci mladší hradby méně robustní, což bylo pravděpodobně podmíněno menší mocností starší hradby. Charakter destrukcí, uložených na vnější i vnitřní straně hradby, dokládá zánik fortifikace i s ní souvisejícího osídlení požárem.

K hradbě A patřil vnější malý příkop/„rigol“ (obr. 5:9, 7:9, 11:2) vedoucí paralelně s její čelní kamennou plentou. Vzdálenost mezi příkopem a plentou hradby na řezech A-B, C-D činila cca 3-4 m, po přiblížení k bráně to bylo pouze kolem 2,2 m. Dosahoval šířky minimálně 1,8 m/2, 2 m, maximálně cca 3,5 m a hloubky cca 0,7-1,5 m.⁴¹ Pro srovnání uvedme, že nejstarší příkop ohražující Pražský hrad při zhruba stejné hloubce dosahoval jen o něco větší šířky 4 m, nejjižnější příkop na hradišti v Tismicích měl pak v podstatě obdobné rozměry jako na Pražském hradě (*Boháčová - Frolík 1991*, 564-565; *Tomková 1998b*).⁴²

³⁹ Č. Rýzner tuto fázi opevnění v jihovýchodním nároží předhradí neodlišil. Místy se však tato hradba nemusela také dochovat, neboť její pozůstatky mohly být splaveny do údolí či do rokle „Ve Vikouši“.

⁴⁰ Sondy na severní části plochy v sezóně 1954 byly zkoumány v době, kdy již nebyl dostatek času. Tomu odpovídá i jejich dokumentace. Sondy se obtížně identifikují v její textové části a v celkovém plánu I. Borkovského (*tab. B*) byly vyneseny jen rámcově. Promítneme-li je do terénu podle plánu 7, zjistíme, že leží v blízkosti místa, kde písčité svah přechází ve skálu. Rekonstrukci situace dále ztěžuje ne zcela přesná nivelace. Přesto je např. řez T-U (*PPP*) důležitý, a to tím, že v porovnání s ostatními řezy - zvláště s řezem C-D (*příloha I*) - dokumentuje sklon terénu - povrchu i podloží - v době výzkumu I. Borkovského severním směrem. Podloží klesá z cca 235,50 m n.m. na řezu C-D na cca 232,35 m v sondě s řezem T-U. Klesání povrchu terénu, které je patrné dodnes, souvisí jak s klesajícím podložím, tak pravděpodobně se sekundárními zásahy. Ty pak vedly k tomu, že podstatná část terénů souvisejících s mladší hradbou M a případně ještě mladším osídlením lokality v těchto místech zmizela (*PPP*, 71, pozn. 3.).

⁴¹ Určení rozměrů součástí opevnění i sídlištních objektů v různých částech dokumentace i v publikovaných pracích značně kolísá. Při kontrole údajů uvedených v textové části dokumentace na řezech a v plánech je patrné, že některé míry je možno odečítat na různých místech a tedy různě. To platí i v případě uvedeného rigolu, jehož hloubka je uváděna od 0,70 m po 1 m (*PPP*, 55, *Borkovský 1965*, 34). Na řezu C-D (*příloha I*) však lze odečíst hloubku větší - kolem 1,5 m. Obdobné rozdíly postihly velký mladší příkop, jehož rozměry uváděné I. Borkovským (*1965*, 36) jsou oproti dokumentaci poněkud nadsazené.



Obr. 8: Sonda 1 (sezóna 1951), Knovizská zásobnice v terénu pod starší hradbou, na jižním profilu je patrná destrukce pleny starší hradby.

Abb. 8: Sonde 1 (Grabung 1951), Knovizzer Vorratsgefäß im Gelände unter dem älteren Wall, im Südprofil Schutt von der Blende des älteren Walls.

Výplň levohradeckého příkopu zachycená na řezech A-B, C-D, M-N, O-P (*příloha I; obr. 13; PPP*, tam též varianta řezu O-P, jiný popis k řezu C-D) není na všech dokumentovaných místech totožná. Na řezu A-B se střídají písčité náplavy s popelovitými vrstvičkami (doklad např. vypalování vegetace v příkopu či jeho nejbližším okolí?) s tím, že přes vrchní část příkopu a svahu k němu se uložila šedá hlinitá vrstva s opukovými kameny, přes niž se táhne opukový destrukční trojúhelník. Severněji byl příkop z větší části zaplněn písčitymi náplavy. Na řezu C-D je písčité náplav rozdělen náplavy písčitého materiálu s bahnem. Vrchní písčité náplav je pak překryt opukovým destrukčním trojúhelníkem. V prostoru blíže starší bráně je na řezu horizont písčité hnědé hlíny s oblázky překryt souvrstvím tvořeným mj. požárovými vrstvičkami (černou uhlíkatou, spáleným povrchem červeným, světle šedým popelem s uhlíky) a opět naplaveným pískem. Souvrství překrývala vrstva 21 (s proplásty uhlíků?), kterou I. Borkovský interpretoval jako destrukci starší hradby. Přes ni se uložil opukový destrukční trojúhelník.⁴³

⁴² Z chronologického hlediska se jedná v případě Pražského hradu o 9. století, v případě Tismic snad již o století osmé.

⁴³ V určité fázi se I. Borkovský domníval, že destrukce v prostoru příkopu jižně brány odrážejí existenci dvou fází hradby (*PPP*, 54-56), později však od této interpretace ustoupil a vrstvy spojil s postupem destrukce starší hradby.



1



2

Obr. 9: Starší hradba v sondě 1 (sezóna 1951). 1 - plenta (a), místo nálezu knovízské zásobnice (b), počátek odkryvu malého příkopu (c); 2 - roštová konstrukce tělesa, za níž jsou patrné zbytky plenty.

Abb. 9: Älterer Wall in Sonde 1 (Grabung 1951). 1 - Blende (a), Fundstelle des Knovíz-Vorratsgefäßes (b); Anfang der Abdeckung des kleinen Grabens (c); 2 - Rostkonstruktion des Wallkörpers, dahinter Reste der Blende.

I. Borkovský příkop interpretoval buď jako jímku na vodu s odvodním kanálkem (1955, 658)⁴⁴ nebo jako žlábek pro palisádu, a to buď samostatný, nebo jako jeho část, respektive jako dno příkopu ke starší hradbě A s nedochovanou západní stěnou (Borkovský 1965, 34). Zatímco v sezóně 1952 palisádu umísťoval do příkopu (příloha 1), v sezóně 1954 do stupňovitého snížení nad něj (obr. 13:P; Borkovský 1955, 658; PPP, 56, 59-60). Ačkoliv I. Borkovský (1965, 34) uvádí, že byl zjištěn „žlábek pro palisádu s dobře znatelnými jamkami po kůlech“, původní dokumentace tomu neodpovídá. Absence výrazného žlábků po palisádě ve dně příkopu a ojedinělost dílčí odchylky ve výplni příkopu na řezu C-D napovídá, že v těchto místech palisáda nestála. Je otázka, zda můžeme dvě dochované a dokumentované kulové jamky v místech nad příkopem jižně brány považovat za dostatečný podklad k úvaze o umístění palisády do těchto míst. V souvislosti úvahami nad vzhledem prostoru příkopu a jeho nejbližšího okolí je potřeba upozornit na písčité charakter podloží a položit si otázku, jak by na výše naznačené rekonstrukce působily přírodní živly.

V roce 1954 bylo prozkoumáno jižní křídlo brány v podobě na sucho skládaného kamenného zdiva, jímž končí dochovaný úsek starší hradby A (obr. 5:3, 7:3, 11:1).⁴⁵ Podle I. Borkovského vykazovalo více fází, respektive oprav. Starší fáze byla převážně opuková a pouze v jejím základu byly uloženy tři břidlicové kameny. Maximální výška zdi činila 1,2 m, otvor v ní byl 0,3 m široký a 0,7 m vysoký. Je více než pravděpodobné, že brána prostorově souvisela s vyústěním malého příkopu (obr. 7:9).⁴⁶ V tom případě za ní v té části, která se již neopírala o těleso starší hradby, pravděpodobně existoval ještě malý boční násep, který zeď z nasucho kladených kamenů zpevňoval. Pozůstatek jeho destrukce se může skrývat v rámci vrstvy 21 pod destrukcí plenty na řezu O-P (obr. 13).⁴⁷ Je zajímavé, že ačkoliv starší hradba jako celek zanikla v souvislosti s požárem, nenajdeme nikde zmínku o tom, že by opukové kameny tvořící bránu nesly stopy ohně.

Místa se objevující, blíže ovšem nedokumentovaná, oblázková vrstva byla I. Borkovským interpretována jako cesta v bráně (PPP, 62).⁴⁸ Nelze dokázat, ale ani vyloučit, že k bráně patřil velký železný klíč (obr. 66:6) nalezený v destrukčním materiálu, tvořícím výplň konstrukce S postavené v místě bývalé brány po jejím zániku (PPP, 71, pozn. 2). Jak se touto branou do levohradeckého areálu mohlo vstupovat naznačuje rekonstrukce (obr. 81:A).

Mladší „výpravku“/fázi brány podle I. Borkovského měly tvořit břidlicové kameny níže na svahu v prostoru vyústění malého příkopu (obr. 5: u 9; PPP, 54).⁴⁹ Právě tyto břidlicové kameny lze však ve skutečnosti spojit až s oplentováním konstrukce S, na níž stála mladší hradba M (kapitola 3.5).⁵⁰

⁴⁴ V dokumentaci (PPP, 59) však takto, respektive jako soustavu jímek, interpretuje pouze vyústění příkopu u brány.

⁴⁵ Prostor mezi jižním křídlem brány patřící k hradbě A a řezem O-P naneštěstí patří k místům, jejichž dokumentace je vzhledem k významu objevených situací nedostatečná. Ze zachované dokumentace tak lze odečíst pouze dílčí údaje, které po porovnání s jinými částmi dokumentace není možno vždy jednoznačně vyložit. Některé popisy situací proto nabízejí více možných interpretací.

⁴⁶ Ačkoliv jeden z textů uvádí, že „Pod destrukcí starší brány (pod břidlovým kamenem z této brány) ... Rigol zde není, od líce starší brány 150 cm na jih se končí ...“ (PPP, 55), dle jiných zápisů (PPP, 57, 59) je vyústění orientováno k opukovému zdivu brány. Na originálu celkového plánu je vyústění příkopu vyznačeno čárkovaně.

⁴⁷ Vrstvu 21 či její část je však také možno považovat za destrukci dřevěných prvků starší hradby (např. PPP, 54).

⁴⁸ Oblázková cesta je zmíněna pouze v deníkových zápisech (PPP, 62), jinak nebyla blíže dokumentována.

⁴⁹ Většina zdiva je destruována, pouze jeho základ je lícován.

⁵⁰ Sám I. Borkovský si povšiml, že břidlová destrukce ležela na silné vrstvě popela a uhlíků/spáleništi, které souviselo s destrukcí starší hradby (PPP, 54, 59). Správně rozpoznáný stratigrafický vztah však interpretoval jiným způsobem.



1

2



Obr. 10: Starší hradba v sondě 3 (sezóna 1952). 1 - destrukce zadní dřevěné stěny; 2 - pozůstatky konstrukce zadní dřevěné stěny po odebrání destrukce: kúlová jamka řady, jejíž další jamka ležela až u jižního profilu sondy (a) - interpretace ?; dvě paralelní řady kúlových jamek (b, c), jež měly držet vodorovně uložená dřeva, která se oproti obdobným dřevům mladší hradby na řezech rýsují až na výjimky (d) nevýrazně; větší a od sebe vzdálenější kúly zadní řady (e) sloužily pravděpodobně jako podpěry; kúlová jamka (f) - souvislost s hradbou?

Abb. 10: Älterer Wall in Sonde 3 (Grabung 1952). 1 - Schutt von der hinteren Holzwand; 2 - Reste von der Konstruktion der hinteren Holzwand nach der Abtragung des Schutts: Pfostengrube, die zu einer Reihe gehört, nächstgelegene Pfostengrube erst beim Südprofil der Sonde (a) - Interpretation?; zwei parallele Pfostengrubenreihen (b, c), die waagrecht aufliegende Balken hätten tragen sollen, die im Unterschied zu entsprechenden Holzresten vom jüngeren Wall auf den Schnitten bis auf Ausnahmen (d) schlecht sichtbar sind; die größeren und weiter auseinanderliegende Pfosten der hinteren Reihe (e) dienten wahrscheinlich als Stützen; Pfostengrube (f) - Zusammenhang mit dem Wall (?).



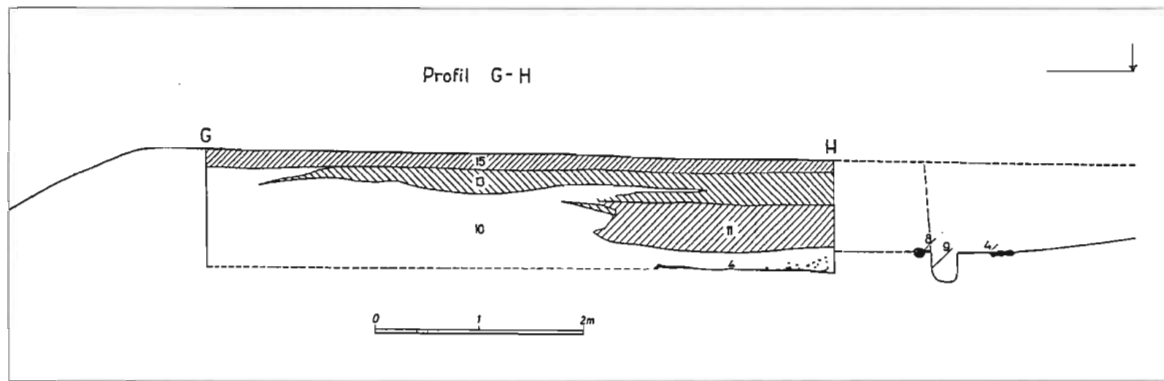
1



2

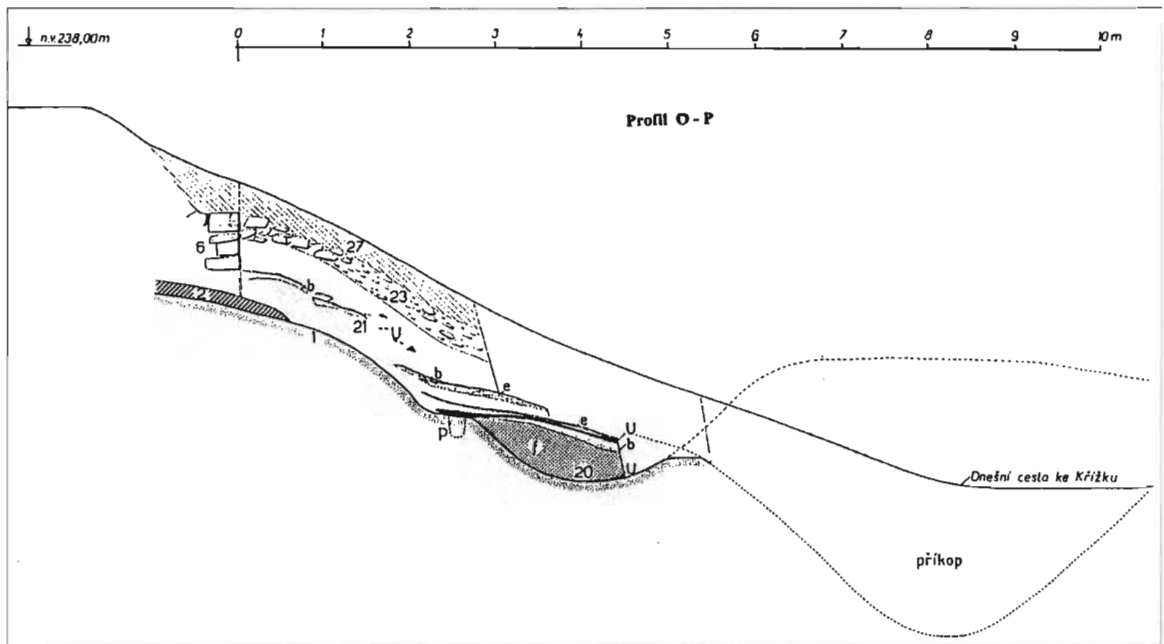
Obr. 11: 1 - Brána (a) a navazující úsek plenty starší hradby (b) (sezóna 1951). 2 - Malý příkop ke starší hradbě v sondě 1 (sezóna 1951).

Abb. 11: 1 - Tor (a) und angrenzender Abschnitt der Blende des älteren Walls (b) (Grabung 1954). 2 - Kleiner Graben des älteren Walls in Sonde 1 (Grabung 1951).



Obr. 12: Řez G-H (popis I. Borkovský) 4 - černý popel s uhlíky; 8 - zadní stěna mladší hradby; 9 - jámy po vzpěrách; 10 - těleso mladší hradby (světle okrový písek); 11 - šedá písčítá s oblázky; 13 - rzivá písčítá; 15 - humus.

Abb. 12: Schnitt G-H (Beschreibung von I. Borkovský): 4 - schwarze Asche mit Holzkohle; 8 - hintere Wand des jüngeren Walls; 9 - Gruben von Stützpfosten; 10 - jüngerer Wallkörper (hellerockerfarbener Sand); 11 - graue Sandschicht mit Kieselsteinen; 13 - rot, sandig; 15 - Humus.



Obr. 13: Řez O-P (popis I. Borkovský). 1 - rostlý terén - písek s oblázky; 2 - knovízský terén - tmavě hnědá; 6 - starší hradební zeď opuková; 20 - světle žlutá písčítá, hrubozrná; 21 - destrukční vrstva staršího opevnění; 23 - destrukční vrstva mladšího opevnění; 27 - humus; P - palisáda; b - naplavený písek; e - tmavě šedá popelovitá s uhlíky; U - uhlíky.

Komentář: Řez O-P má oproti řezu C-D mnohem více charakter skicy. Jeho začátek leží přibližně v místě líce plenty starší hradby na plánu (obr. 5:1), nikoliv na hraně sondy 4. Podle deníku byla plenta hradby silně poškozená. Geneze situace mezi plentou a knovízskou vrstvou není jasná. Kontext 21 skutečně zřejmě vznikl v důsledku destrukce starší hradby a může souviset s destrukcí bočního hlinitého náspu, o němž se opírala starší brána, či s destrukcí předpokládaných dřevěných prvků v horní části hradby (předpraše?, věž nad bránou? apod.). Kúlová jáma, interpretovaná I. Borkovským jako součást palisády, byla do profilu promítnuta z jiného místa výkopu. „Palisáda“ je oproti řezu C-D umístěna odlišně. Funkce uvedené kúlové jamky není jasná.

Abb. 13: Schnitt O-P (Beschreibung von I. Borkovský). 1 - geologischer Boden, Sand mit Kieselsteinen; 2 - Knovíz-Gelände, dunkelbraun; 6 - ältere Blende aus Pläner; 20 - hellgelb sandig, grobkörnig; 21 - Schutt der älteren Befestigung; 23 - Schutt der jüngeren Befestigung; 27 - Ackerkrumme; P - Palisade; b - Schwemmsand; e - dunkelgrau mit Asche und Holzkohle; U - Holzkohle.

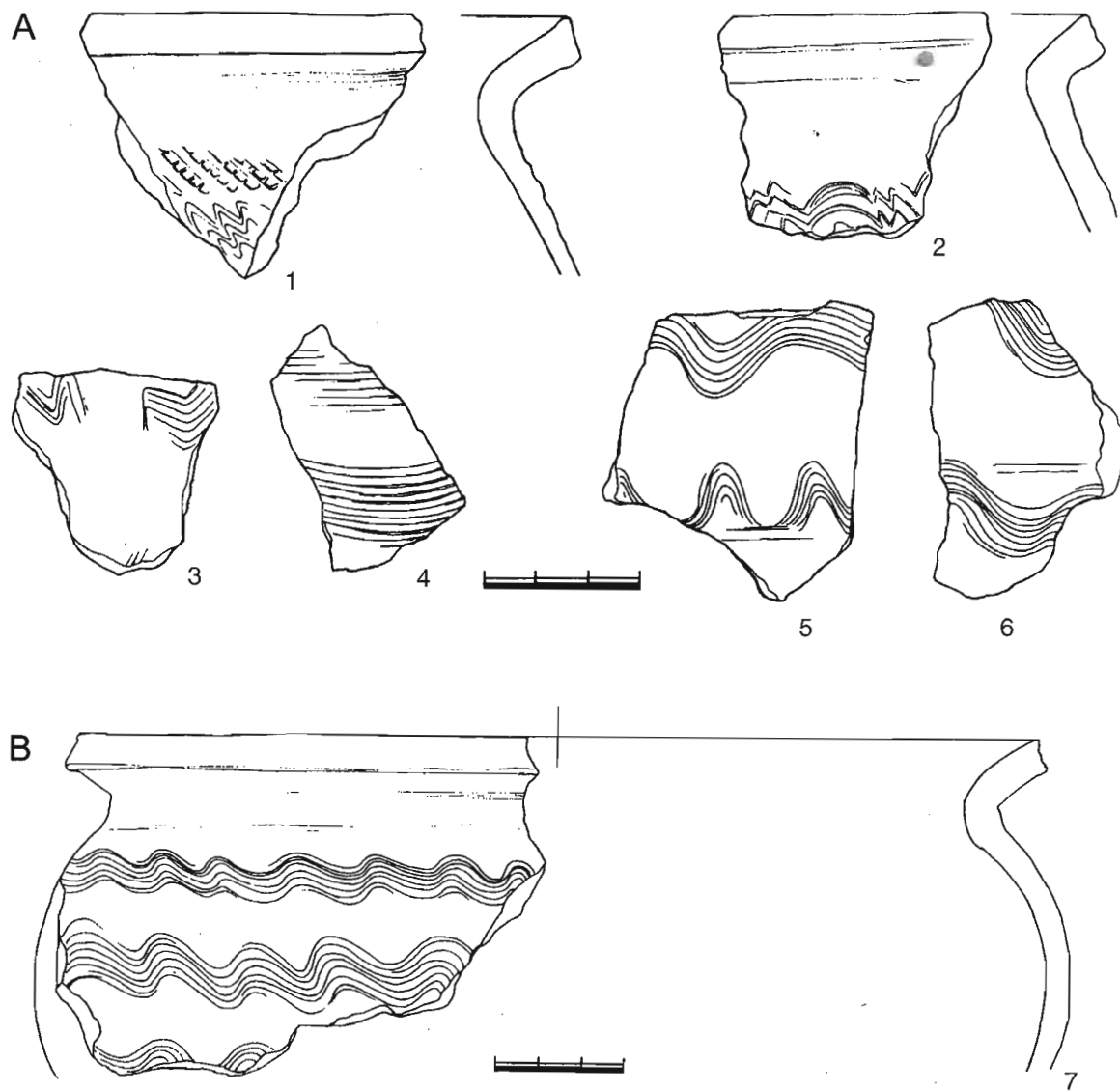
Kommentar: Schnitt O-P ist gegenüber Schnitt C-D viel skizzenhafter. Er setzt offensichtlich an der Stelle der Blende des älteren, auf dem Plan dargestellten Walls ein (Abb. 5:1), keineswegs am Rand von Sonde 4. Nach dem Tagebuch war die Blende des Walls stark beschädigt. Der Zusammenhang zwischen Blende und Knovíz-Schicht ist unklar. Zusammenhang 21 ist wahrscheinlich wirklich erst durch die Zerstörung der älteren Befestigung A entstanden. Er könnte mit der Zerstörung der seitlichen Erdaufschüttung, an die das Tor der älteren Befestigung angelehnt war, bzw. mit dem Schutt der vorausgesetzten Holzbauteile im oberen Teil des Walls (Brüstung?, Turm über dem Tor? usw.) zusammenhängen. Die von I. Borkovský als Bestandteil der Palisade interpretierte Pfostengrube ist auf das Profil von einer anderen Stelle des Aushubs projiziert. Die „Palisade“ ist anders eingetragen als in Schnitt C-D. Die Funktion der Pfostengrube ist unklar.

Severní křídlo brány vzalo za své zřejmě při požáru starší hradby a následné výstavbě hradby mladší. V této souvislosti je třeba se zmínit o kúlových jamách překrytých spáleništní vrstvou pod základy konstrukce S v linii jakoby navazující na malý příkop (*obr. 5: v prostoru mezi č. 3 a 7; obr. 24; 27; PPP, 59*). I. Borkovský, jak naznačuje dokumentace (*PPP, 59*), zřejmě viděl souvislost mezi kúlovými jamami severně opukové brány a jižně od ní.⁵¹ Tomu však nenasvědčují zjištěné odstupy mezi jamami. Severně brány kúly o průměru 12 cm stály v odstupech 80-94 cm. Lze předpokládat, že prostor mezi nimi byl vypleten. Jižně brány ležely jamky různé velikosti ve větším odstupech a jejich sled je mírně vychýlen oproti jamkám severně brány. Ty jsou přitom prokazatelně starší než konstrukce S tvořící základ pro mladší hradbu. Kúlové jamky jižně brány leží podle I. Borkovského pod destrukcí starší hradby a jsou tedy také starší než mladší hradba. Uvést do souladu údaje o kúlových jamách jako pozůstatku palisády a řešení průchodu starší branou, se mi zatím nepodařilo. V případě, že bych spolu s I. Borkovským považovala kúlové jámy po obou stranách brány za součást jedné konstrukce, znamenalo by to vzít v potaz ty jeho texty, v nichž původně uvažoval o dvou fázích starší hradby: starší, která se nedochovala než v destrukcích, a mladší s opukovou branou. Pro tuto variantu ovšem nemáme k dispozici dostatek důkazů a I. Borkovský od ní sám ustoupil. V případě, že situace na opačných stranách brány jsou výsledkem dvou různých stavebních aktivit, což považuji za pravděpodobnější, bylo by možné palisádu severně brány považovat např. za provizorium vzniklé po destrukci starší hradby v období mezi zánikem funkce starší brány a počátkem budování hradby nové. Kúlové jamky jižně brány by naopak ještě mohly souviset s existencí starší hradby a staršího příkopu. Pokud jde o příslušnost 3 kúlových jamek mezi příkopy (*obr. 5: mezi 9 a 10*) k horizontu starší či mladší hradby, zdá se, že vzhledem k jejich podobné orientaci s hranou mladšího příkopu souvisí až s dobou funkce tohoto příkopu.

K nedořešeným - a prakticky neřešitelným - problémům patří průběh starší hradby v prostoru mimo šíji oddělující předhradí od jižního předpolí. Podle I. Borkovského hradba měla severním směrem své pokračování, jak podle něj dokládá sonda 1/54 na severozápadním rohu předhradí (*tab. B - větší sonda; PPP, 67-68*). Vzhledem k tomu však, že výsledky sondáže I. Borkovského na severozápadě⁵² a zvláště na severovýchodě předhradí nejsou jednoznačné, nabízí se i ta možnost, že předhradí nebylo v první fázi opevněno na celém obvodu.

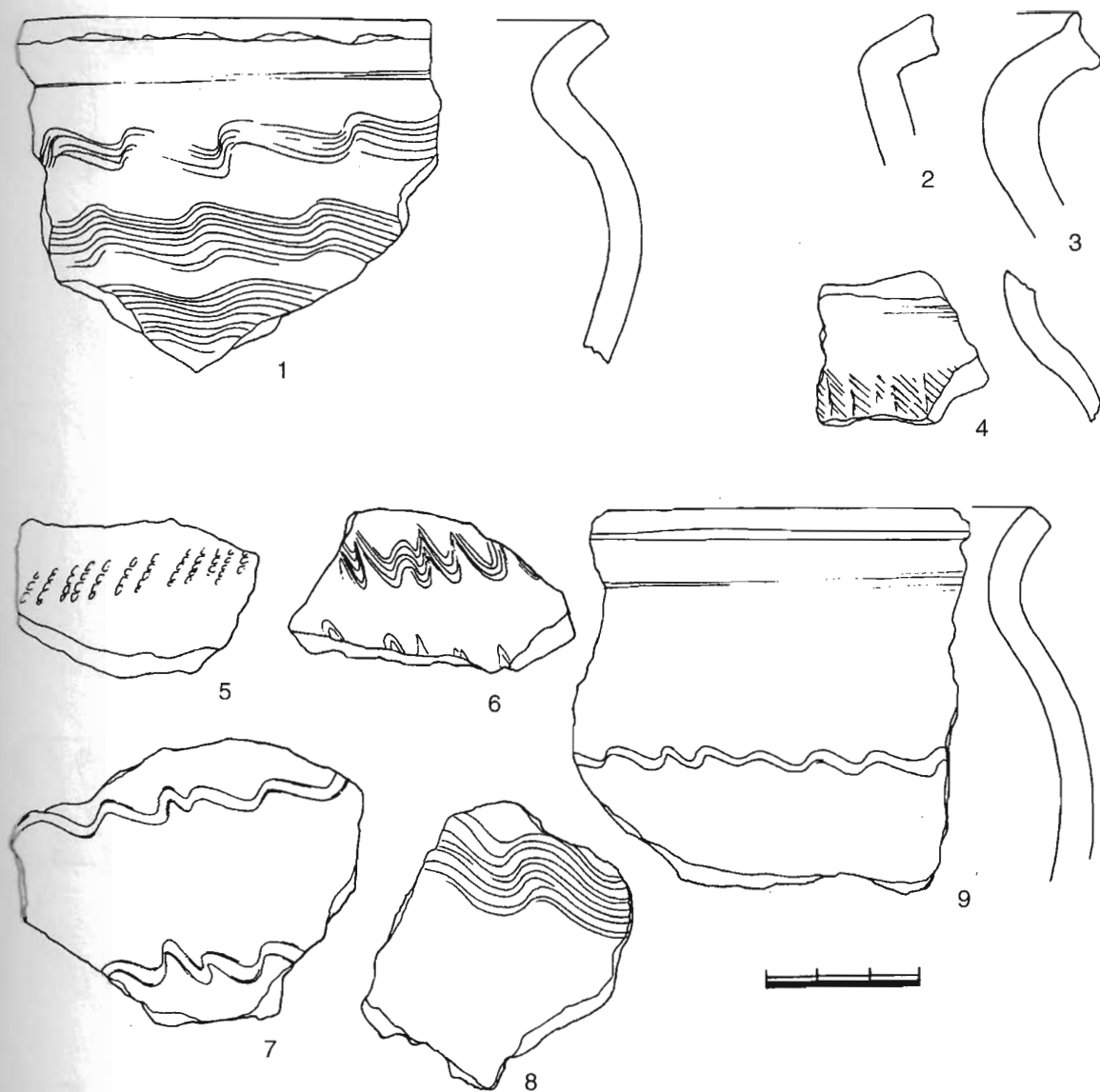
⁵¹ Pro srovnání: kúlová jamka na řezu R-S - 233 m n.m., kúlová jamka promítnutá do řezu O-P - cca 233,5 - 233,6 m n.m. Rozdíl může souviset s přirozeným poklesem terénu v těchto místech. Připomeňme také, že kúlové jamky se fakticky nacházejí pod svahelem. Základ plenty mladší hradby leží o téměř tři metry výše nad úrovní kúlových jam (řez R-S: *obr. 24*)

⁵² Podle některých popisů k nálezům se nemuselo jednat o starší hradbu, ale o „nejmladší hradbu“.

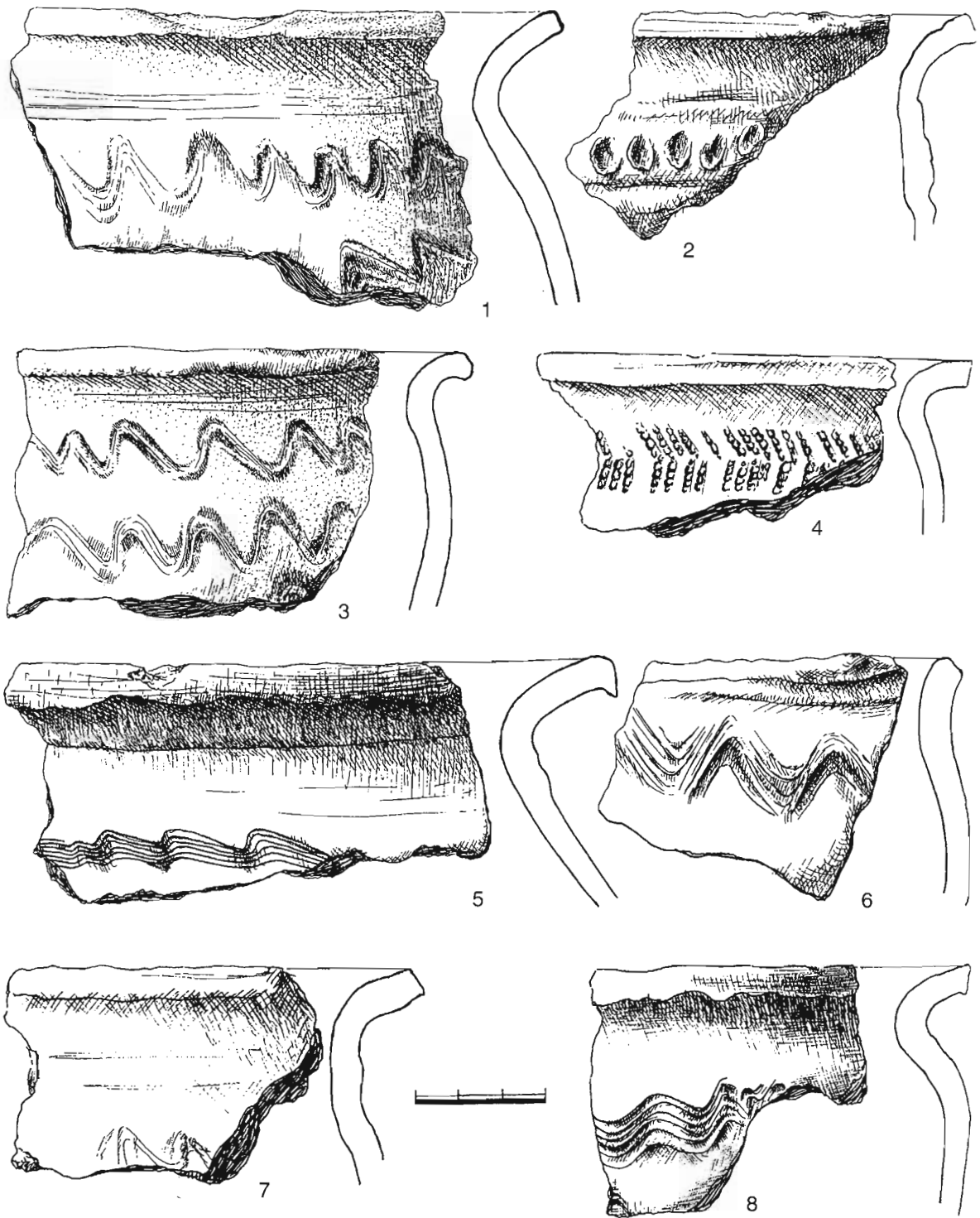


Obr. 14: Předhradí, sonda 4. Keramika z výplně mladší hradby, pravděpodobně s materiálem ze starší hradby (A - sáček 77/52; B - sáček 75/52).

Abb. 14: Vorburg, Sonde 4. Keramik aus dem Kern des jüngeren Walls, wahrscheinlich mit Material vom älteren Wall (A - Sack-Nr. 77/52; B - Sack-Nr. 75/52).

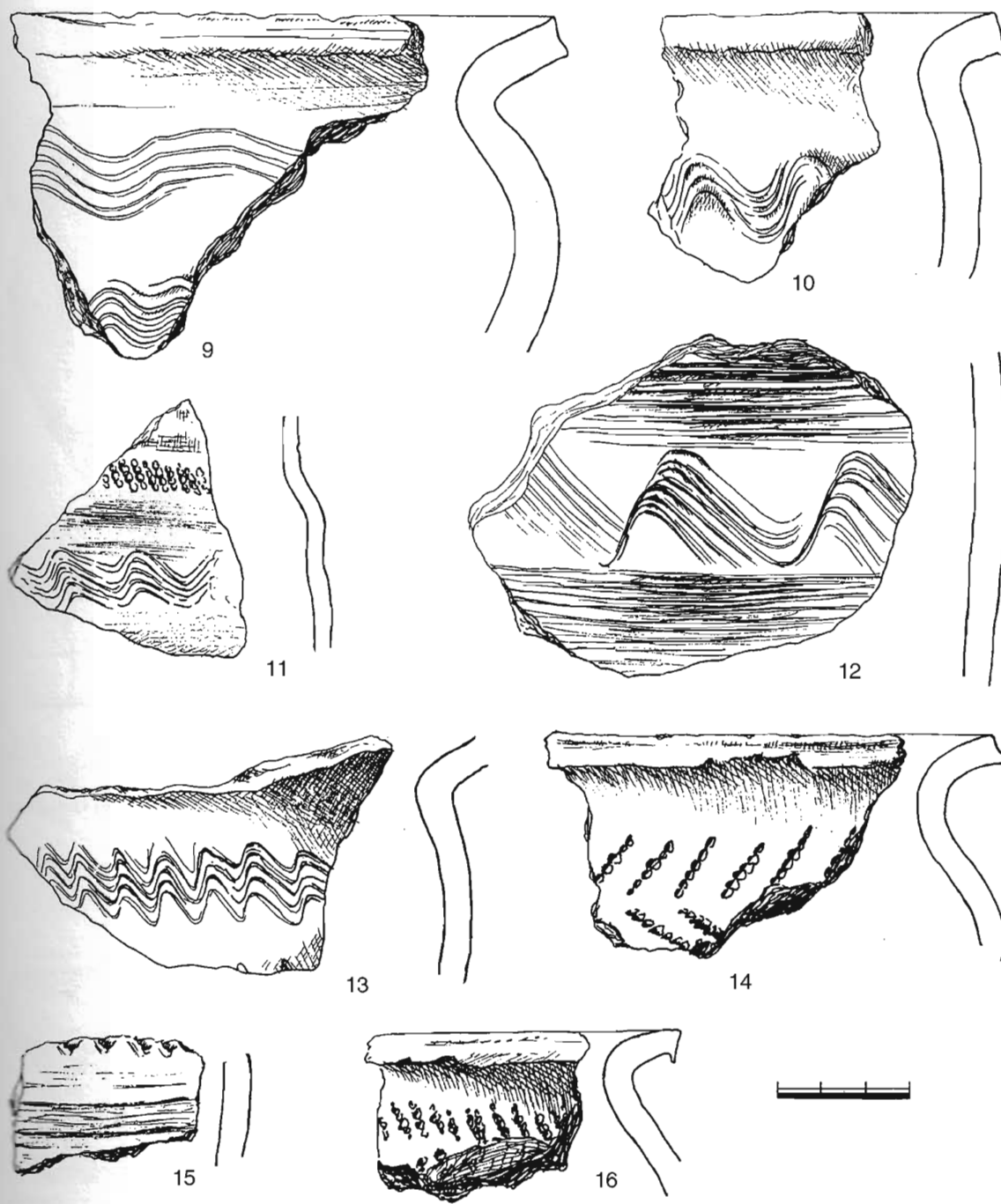


Obr. 15: Předhradí, sonda 4. Keramika z kontextů pravděpodobně souvisejících se starší hradbou A (sáček 105/52).
 Abb. 15: Vorburg, Sonde 4. Keramik aus Fundzusammenhängen des älteren Walls A (Sack-Nr. 105/52).



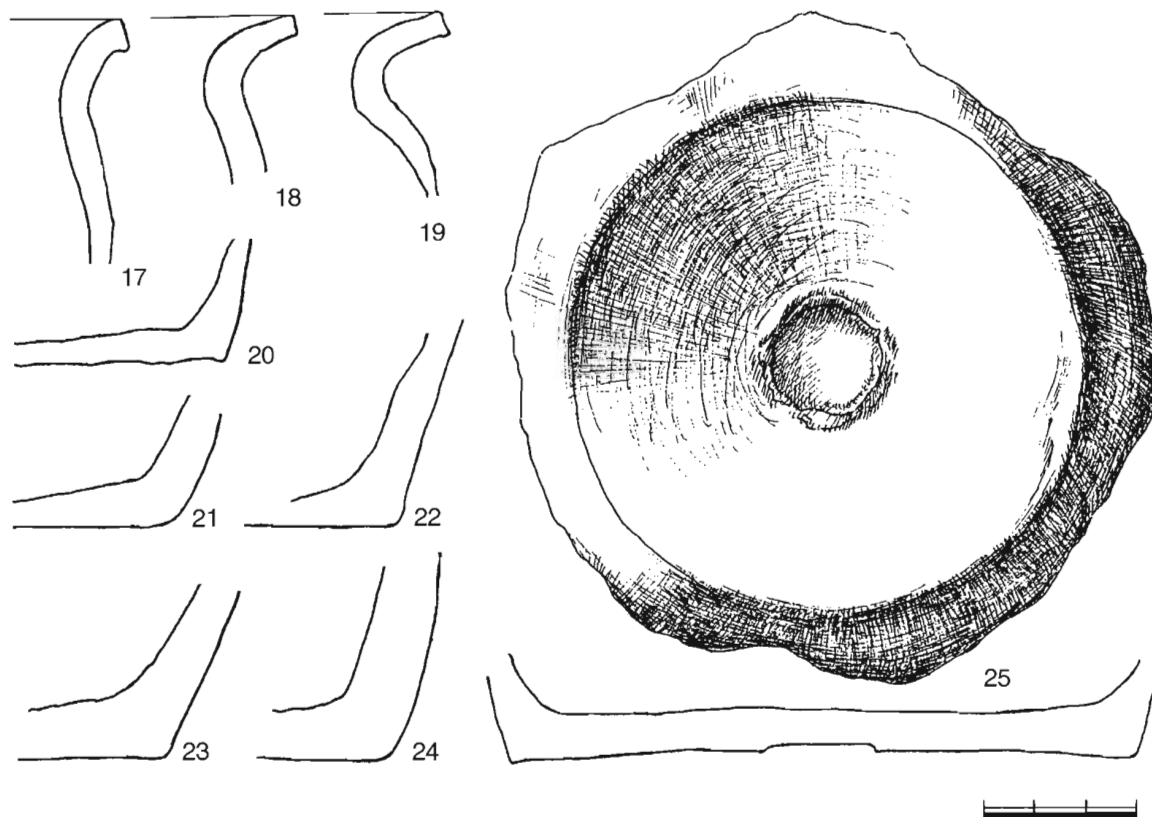
Obr. 16a: Předhradí, malý příkop. Keramika z úrovně pod spáleništěm překrývajícím příkop na řezu O-P, pod destrukcí starší hradby (sáčky 181/54, 186/54, 193/54).

Abb. 16a: Vorburg, kleiner Graben. Keramik vom Niveau unter der Brandschicht über dem Graben auf Schnitt O-P, unter dem Schutt des älteren Walls (Sack-Nr. 181/54, 186/54, 193/54).



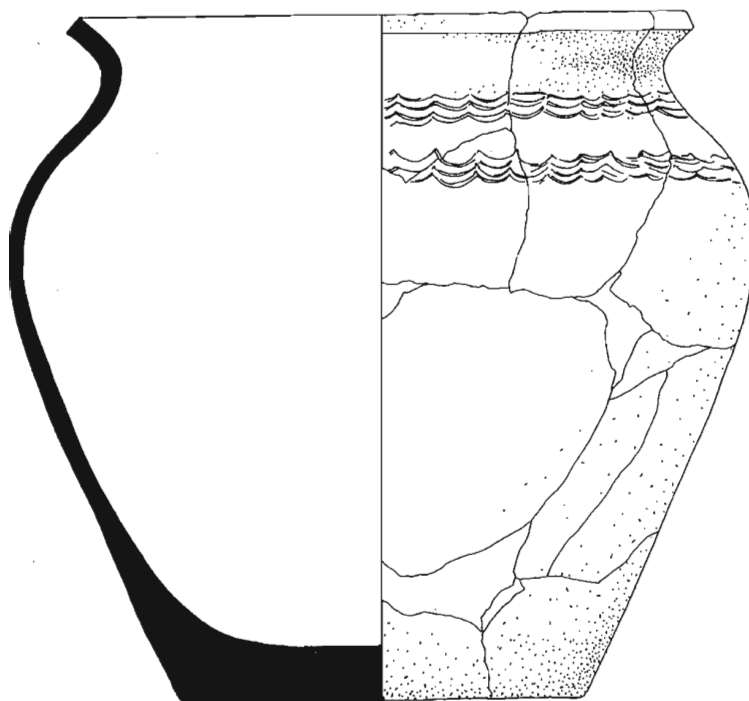
Obr. 16b: Předhradí, malý příkop, Keramika z úrovně pod spáleništěm překrývajícím příkop na řezu O-P, pod destrukcí starší bradby (sáčky 193/54, 195/54, 201/54).

Abb. 16b: Vorburg, kleiner Graben. Keramik vom Niveau unter der Brandschicht über dem Graben von Schnitt O-P, unter dem Schutt des älteren Walls (Sack-Nr. 193/54, 195/54, 201/54).



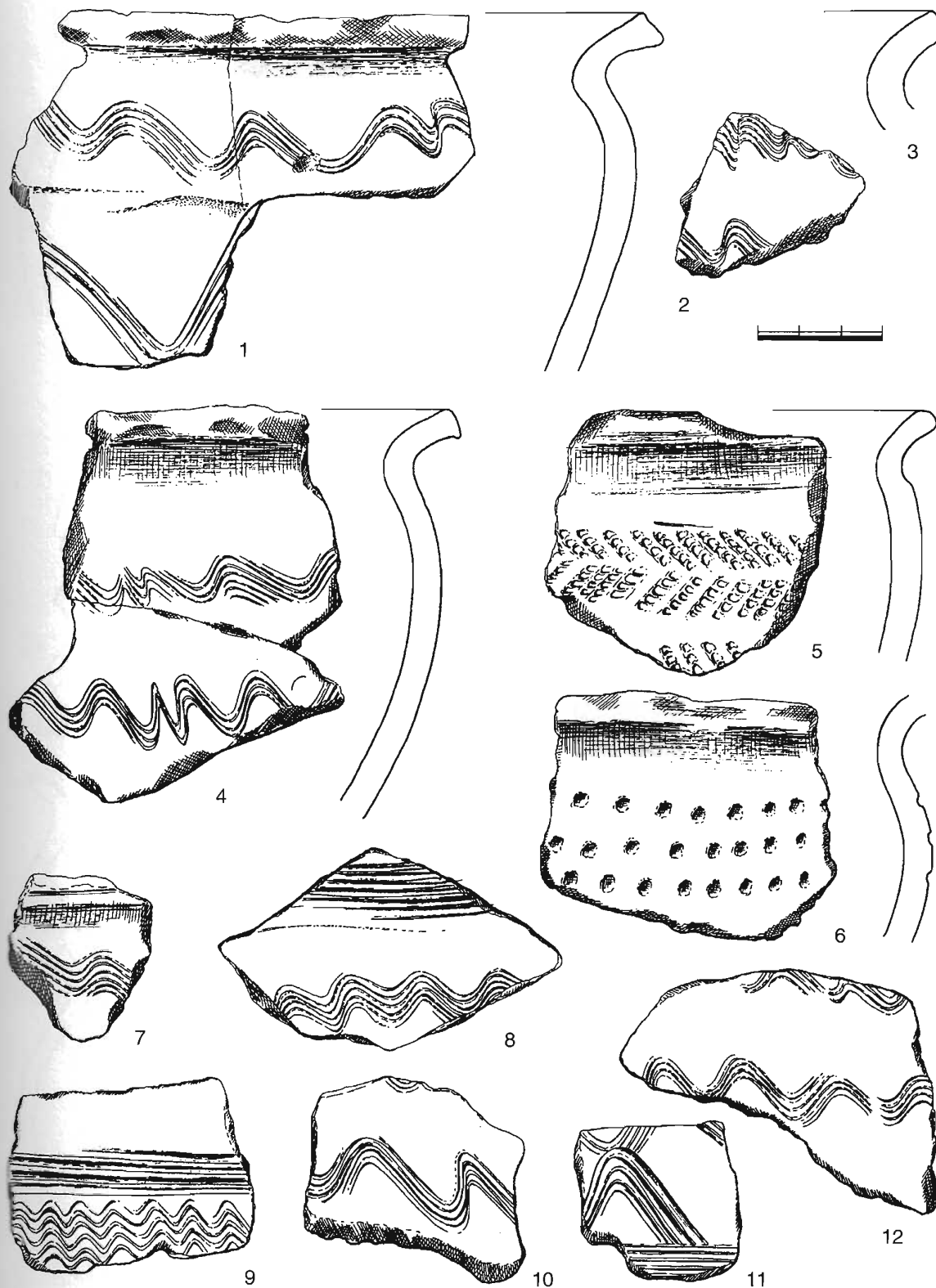
Obr. 16c: Předhradí, malý příkop, úroveň pod spáleništěm překrývajícím příkop na řezu O-P, pod destrukcí starší hradby (sáčky 181/54, 195/54, 201/54, 234/54).

Abb. 16c: Vorburg, kleiner Graben. Keramik vom Niveau unter der Brandschicht über dem Graben von Schnitt O-P, unter dem Schutt des älteren Walls (Sack-Nr. 181/54, 195/54, 201/54, 234/54).

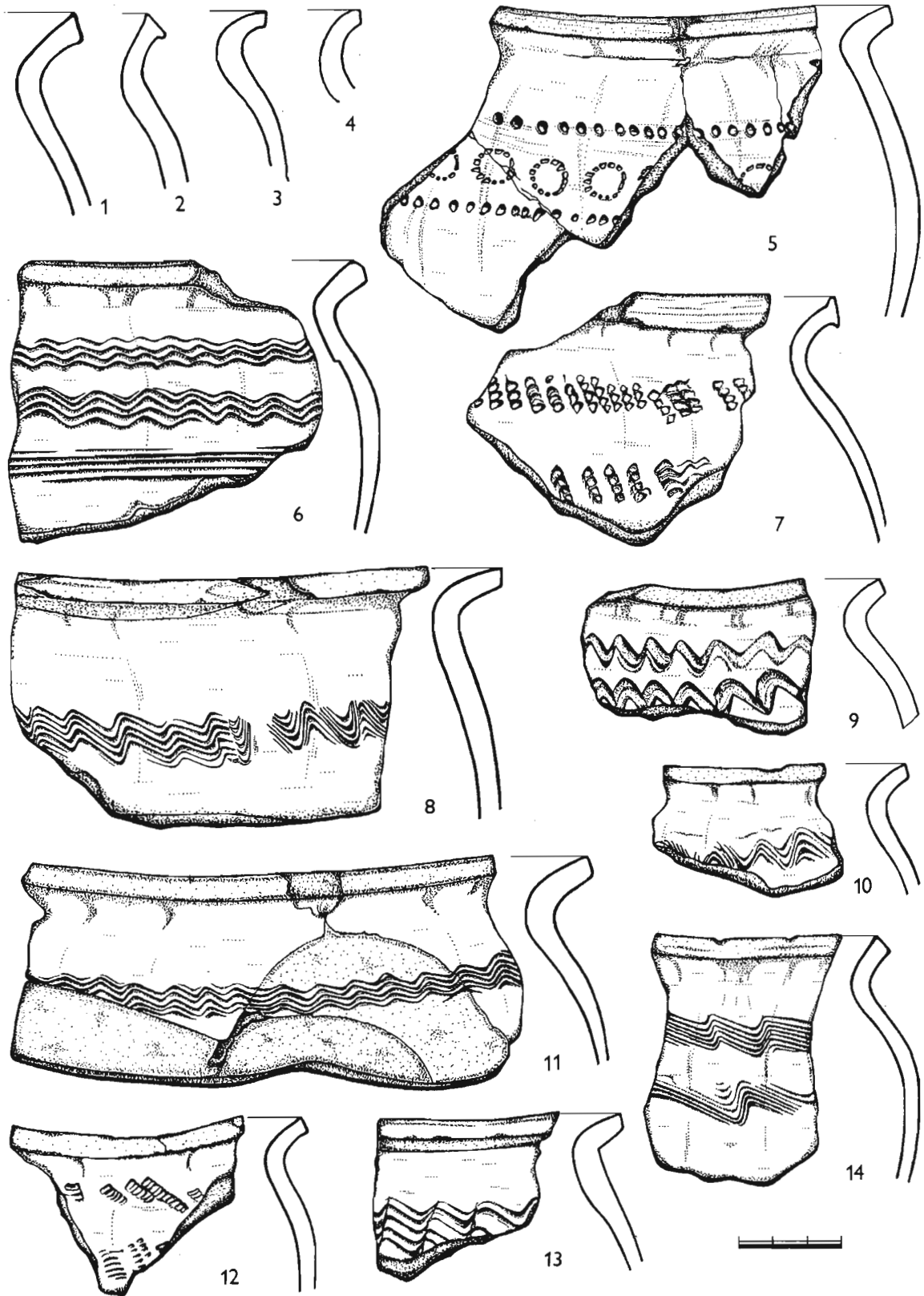


Obr. 17: Předhradí. Nádoba z doby existence starší hradby A, slepená z fragmentů ze sáčků 17/54, 22/54, 30/54, 60/54, 210/54, 215/54 (tj. z kontextů: popelovitá destrukce starší hradby [?], terén ke starší hradbě, spálená vrstva na knovízském terénu - z různých míst sond odkrytých v sezóně 1954).

Abb. 17: Vorburg. Gefäß aus der Zeit des älteren Walls A, seine Scherben (Sack-Nr. 17/54, 22/54, 30/54, 60/54, 210/54, 215/54) wurden in den folgenden Zusammenhängen gefunden: aschehaltiger Schutt des älteren Walls (?), Gelände des älteren Walls, Brandschicht über dem Knovíz-Gelände - von verschiedenen Stellen der in der Saison 1954 angelegten Sonden.

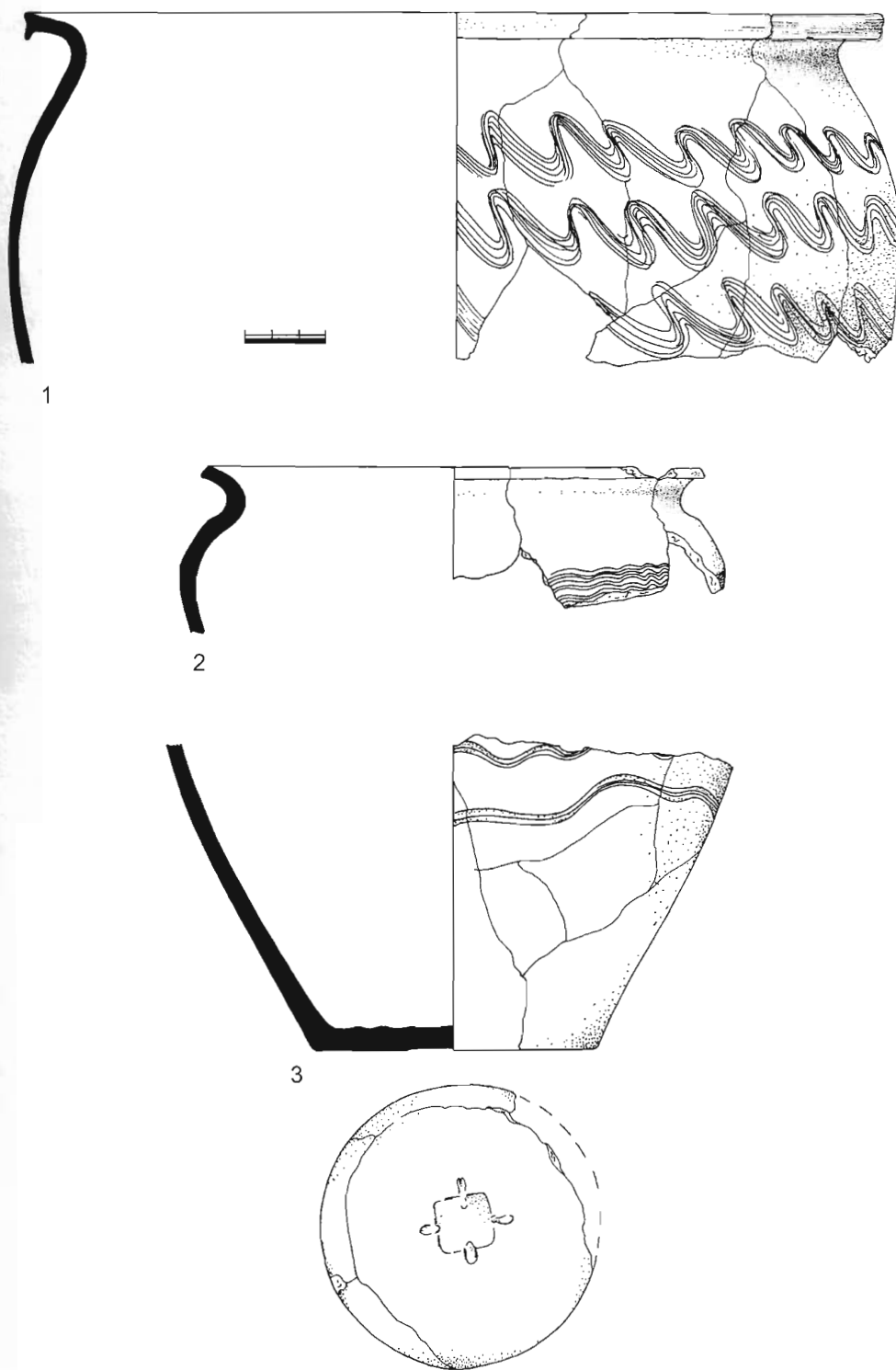


Obr. 18: Předhradí. Keramika ze spáleništní vrstvy na knovízském terénu pod základy mladší hradby M (sáček 215/54).
 Abb. 18: Vorburg. Keramik aus der Brandschicht über dem Knovíz-Gelände unter den Fundamenten des jüngeren Walls M (Sack-Nr. 215/54).



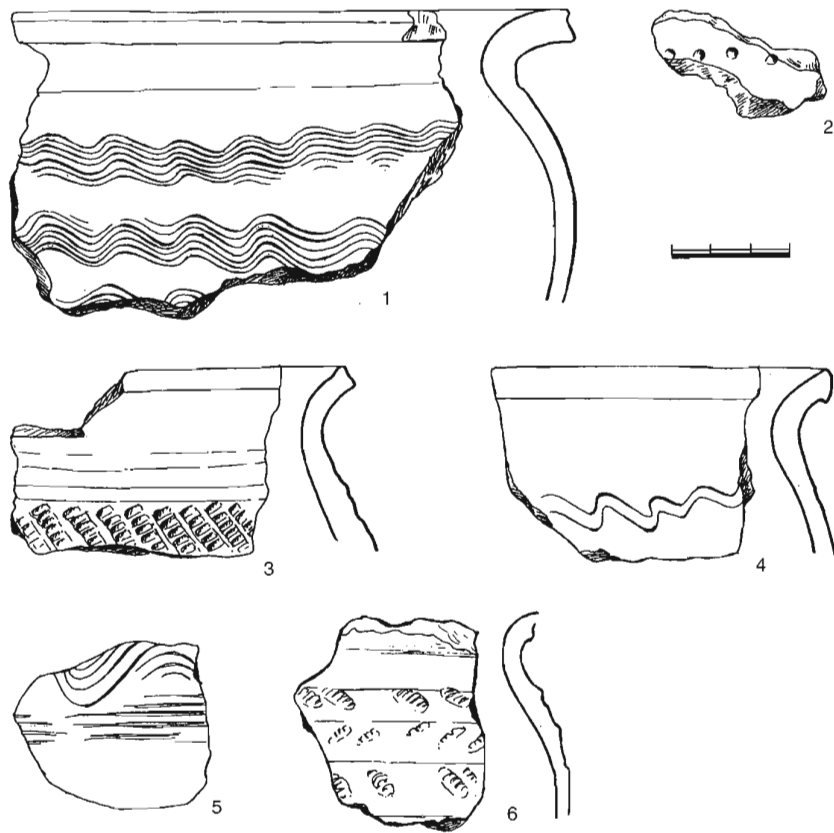
Obr. 19: Předhradí, sonda 4. Keramika z kontextů pravděpodobně souvisejících se starší hradbou A a případně ještě s dobou výstavby mladší hradby M (výběr ze sáčku 116/52).

Abb. 19: Vorburg, Sonde 4. Keramik wahrscheinlich aus dem Kontext des älteren Walls A und evtl. noch der Zeit des Baus des jüngeren Walls M (Auswahl aus Sack-Nr. 116/52).



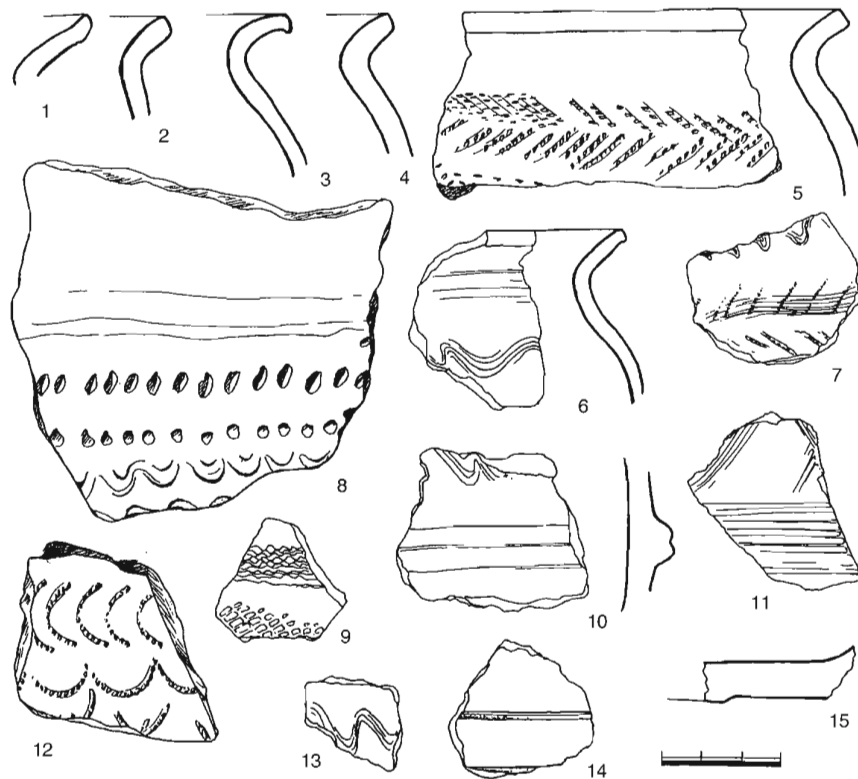
Obr. 20: Torza nádob pocházející z kontextů souvisejících se starší hradbou A a případně ještě s dobou výstavby mladší hradby. 1 - sáčky 28/54 (prostor v blízkosti konstrukce S - destrukce hradby), 200/54 (prostor mladší brány, z terénu, na který bylo dle I. Borkovského stavěno těleso brány hradby M); 2 - sáčky 181/54, 186/54, 195/54 (malý příkop ke starší hradbě A); 3 - sáček 214/54 (prostor mladší brány, terén před výstavbou hradby M).

Abb. 20: Torsi von Gefäßen aus dem Kontext des älteren Walls A und evtl. noch der Zeit des Baus des jüngeren Walls. 1 - Sack-Nr. 28/54 (Raum in der Nähe von Konstruktion S, Wallschutt), 200/54 (Raum des jüngeren Tors, Gelände, auf das nach I. Borkovský der Körper des Tors von Wall M gebaut war); 2 - Sack-Nr. 181/54, 186/54, 195/54 (kleiner Graben des älteren Walls A); 3 - Sack-Nr. 214/54 (Raum des jüngeren Tors, Gelände aus der Zeit vor dem Bau des Walls M).



Obr. 21: Předhradí, destrukční horizont starší hradby A. Keramika. 1-5 - sonda 3 (sáček 123/52); 6 - destrukce na svahu (sáček 29/52).

Abb. 21: Vorburg. Keramik aus dem Schutt des älteren Walls A. 1-5 - Sonde 3 (Sack-Nr. 123/52); 6 - Schutt auf dem Abhang (Sack-Nr. 29/52).



Obr. 22: Předhradí, destrukční horizont starší hradby A a osídlení k ní u zadního líce. Keramika. Sonda 3 (sáčky 28/52, 67-68/52, 121/52).

Abb. 22: Vorburg. Keramik aus dem Schutt des älteren Walls A und der dazugehörigen Besiedlung an der Innenseite des Walls (Sonde 3, Sack-Nr. 28/52, 67-68/52, 121/52).

3.4. OSÍDLLENÍ KE STARŠÍ HRADBĚ

O konkrétní podobě osídlení souvisejícího s hradbou A lze říci jen velmi málo. K tomuto horizontu lze přiřadit s největší pravděpodobností objekt bez otopného zařízení tvořený kúlovými jamami (obr. 7:11).⁵³ Právě absence ohniště či pece vedla I. Borkovského k závěru, že se jedná o stavbu hospodářského charakteru (PPP, 77, 82).

Ohniště, které mohlo být pozůstatkem dalšího objektu současného se starší hradbou, leželo při severozápadním nároží severního objektu L/ „dvorce“ (obr. 5:b, 7:d; PPP, 29-30). S dobou existence starší hradby lze snad spojit i ohniště zjištěné pod popelovitou destrukcí starší hradby při záchranném výzkumu v roce 1998. Kromě uvedených případů se tento horizont osídlení odráží výlučně v podobě destrukcí - popelišť, spálenišť, jako výplň konstrukce S pod mladší hradbou M, v podobě na středohradištní keramiku a zvířecí kosti bohaté tmavé destrukční vrstvy, která se místy zachovala pod hradbou M (PPP, 63, 74, 100).⁵⁴

Nejasná je situace s „pecí“, z níž je na plánu (obr. 5:c) zakreslena pouze ta část, která nebyla porušena konstrukcí mladší hradby M.⁵⁵ Jako „pec“ byla interpretována 30-40 cm silná „červená vrstva hlíny“, která se skládá „z vrstev červené a tmavé spálené hlíny“, přičemž „vespod je vrstva kamenů“. Interpretací objektu jako pece si přitom I. Borkovský nebyl zcela jist. Pro srovnání uvedme, že uváděná mocnost vrstvy/souvrství tvořící „pec“ je odlišná od dalších situací s vypálenou mazanicí. Č. Rýzner se zmiňuje o 10 cm silné vrstvě „do červena vypálené hlíny“ ležící „50 cm nad původní zemínou“ v jihovýchodní části předhradí. Také tato křivo o průměru 1,2 m byla interpretována jako ohniště (Výroční zpráva 1889, 26-28). Oproti tomu další situace popisované I. Borkovským jako „spálená a rozpraskaná mazanice“, „povrch spálené mazaniceové kry“, „tvrdá plocha ze spálené načervenalé mazanice“ o mocnosti kolem 5 cm je spojována se starší hradbou či její destrukcí (např. PPP, 30). Vraťme se však zpět k „pecí“. Po jejím poškození při výstavbě mladší hradby (M) měl být podle autora výzkumu spálenou hlínou vyplněn jeden čtverec komorové výplně této mladší hradby (PPP, 58, 61). Při analýze mazanice z výplně komory se ukázalo, že hodnocené vzorky spadají do kategorie, kterou lze spojit spíše s knovízským osídlením a pro raný středověk dosud nebyla jinde bezpečně doložena (blíže příspěvek P. Vařeky). Toto určení poněkud problematizuje Borkovského ztotožnění mazanice z „pece“ s mazanicí, jež pochází z komory mladší hradby. Ať již k uvedené „pecí“ zaujmeme jakékoliv stanovisko, lze konstatovat, že se jedná o archeologický kontext předcházející výstavbě mladší komorové hradby M.

⁵³ Informace o tomto objektu se v různých textech odlišují. Značně kolísají uváděné rozměry stavby (575x360 cm, 475x400 cm, 575x400 cm, 450x470 cm, 5x5 m - PPP, 55, 56, 73, 82; Borkovský 1955, 655; 1965, 43). V deníku je uvedeno, že topeniště nenalezeno (PPP), v monografii, že ohniště nebylo hledáno (Borkovský 1965, 43). Zde najdeme též ne zcela přesné vyjádření, že stavba ležela pod „navázkou nejmladší brány pod zříceným prvním opevněním“ (Borkovský 1965, 43; PPP, 56), neboť ve skutečnosti ležela pod destrukcemi starší a mladší hradby.

⁵⁴ S touto vrstvou I. Borkovský ztotožnil tmavou vrstvu tvořící spodní část obranného tělesa mladší brány a považoval ji za destrukci staršího opevnění (PPP, 62-63). Kvantita nálezů svědčí spíše proto, že se v tomto případě jedná o destrukci osídlení u hradby, případně i z další plochy předhradí. Zatímco vrstvu zabíhající pod komorovou hradbou M je možno považovat za uzavřený nálezový celek (uzavřenou destrukci), vrstvu v prostoru mladší brány nikoli (otevřená destrukce). Brána patřila k místům velmi namáhaným a byla užívána velmi dlouhou dobu. Nachází se také v prostoru, kde i později docházelo k sekundárním zásahům. Kontaminace vrstvy v prostoru brány mladší než středohradištní keramikou není proto ničím překvapivým, jak na to v seznamu sáčků ze sezóny 1954 upozorňoval sám I. Borkovský.

⁵⁵ Řez situací není k dispozici.



Obr. 23: Předhradí, horizont mladší hradby M. Rozkresba plánu na obr. 5. 1 - plenta v sondách 1, 2, 6; e - doložený průběh plent nad konstrukcí S; f - pravděpodobný průběh plent; 4 - zadní stěna (žlábek po kulatinách, kulové jámy opěrných sloupů); g - destrukce zadní stěny; 5 - silně destrukovaná brána s obranným tělesem, severní křídlo brány nejlépe; 6 - těleso mladší hradby s komorovou konstrukcí; 8 - základová konstrukce S; 10 - velký příkop; 13 - objekt L - „dvorec“ tvořený podle I. Borkovského obytnými místnostmi 1 a 2 přiléhajícími k hradbě a prostorami souhrnně označenými jako M 3, které měly mít hospodářský charakter; a - destrukce zidky zpevňující spodní část konstrukce S, destrukce překrývala příkop ke starší hradbě; b - kulové jámy, které mohly souviset s mladší hradbou, mezi zpevňující zidkou a hranou velkého příkopu; c - pozůstatek bližší nepopsané dřevěné konstrukce s neurčenou nivelnou, není jasná primárnost či sekundárnost jejího uložení; d - otisky dřevěné konstrukce v úrovni základu mladší hradby M (zborcený a posunutý základ přední komory?). Vyznačeno umístění řezů: C-D, E-F, G-H, M-N, O-P, R-S, T-U (všechny řezy jsou jako celek vypublikovány v PPP).

Abb. 23: Vorburg, Horizont des jüngeren Walls M (Beschreibung der Details s. Abb. 5). 1 - Blende in den Sonden 1, 2, 6; e - belegter Verlauf der Konstruktion S; f - hypothetischer Verlauf der Blende; 4 - Innenwand (Gräbchen von Rundhölzern, Pfostengruben von Stützpfählern); g - Schutt der Innenwand; 5 - stark zerstörtes Tor mit Befestigung Nordflügel des Tors nicht festgelegt; 6 - Körper des jüngeren Walls mit Kammerkonstruktion; 8 - Fundamentkonstruktion S; 10 - großer Graben; 13 - Objekt L-„Gehöft“, nach I. Borkovsky bestehend aus den Räumen 1 und 2, die an den Wall anliegen, und aus den zusammenfassend als M 3 bezeichneten Wirtschaftsräumen; a - Schutt von der kleinen Mauer zur Festigung des Unterteils von Konstruktion S, der Schutt überdeckte den Graben des älteren Walls; b - Pfostengruben, die mit dem jüngeren Wall zusammenhängen könnten, zwischen der Stützmauer und dem Rand des großen Grabens; c - Überrest von einer nicht genau dokumentierten Holzkonstruktion ohne Nivellierung (primäre oder sekundäre Lage?); d - Abdrücke von der Holzkonstruktion auf dem Niveau des Fundaments des jüngeren Walls M (verfallenes und verlagertes Fundament der vorderen Kammer?). Bezeichnung der Lage der Schnitte: C-D, E-F, G-H, M-N, O-P, R-S, T-U (alle Schnitte veröffentlicht in PPP).

3. 5. MLADŠÍ HRADBA M (obr. 23-37, 47)

Výstavba mladší hradby byla vyvolána potřebou nahradit starší hradbu, která byla narušena či v určitých úsecích úplně zničena. Destrukce starší hradby mohla být jak výsledkem vojenského zásahu, tak požáru vzniklého uvnitř předhradí. Osovým problémem, od něž se odvíjel postup výstavby nové hradby, bylo založení nové brány. Prostor staré brány byl zřejmě již tak destruován, že by byl jen obtížně opravitelný a nezbývalo než bránu postavit jinde. Jediné vyhovující místo leželo o několik metrů dále na sever od staré brány zhruba v prostoru, kde se svah stává prudším, takže tvoří přirozenou ochranu předhradí na jeho západní až severozápadní straně. Z rozložení kúlových jam byla rekonstruována klešťovitá brána se středním tělesem (obr. 5:5, 23:5, 29:1; blíže PPP, 76; Borkovský 1955, 654-655, 658; 1965, 37-38). Sám I. Borkovský si však uvědomoval, že se podařilo objevit pouze jižní, nikoliv severní křídlo brány, takže původně uvažoval pouze o jedné uličce v bráně (PPP, 48, 53, 76). Prostor potenciálního severního křídla byl jednak silně destruován, jednak výzkum této plochy probíhal pod časovým tlakem. Vzhled brány, tak jak je zobrazen na rekonstrukcích (Borkovský 1965, obr. 8; obr. 81:B), je z tohoto důvodu třeba brát pouze jako jednu z možností.

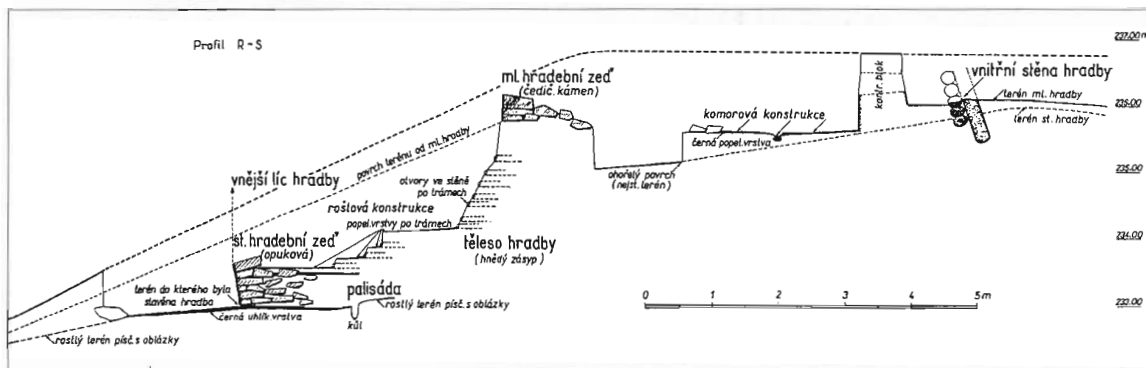
Výstavba nové brány na novém místě však vyvolala nutnost překlenutí prostoru s rozpadající se starší hradbou i starší bránou. To se skutečně stalo a svah byl na těchto místech zpevněn ve spodní části nejprve roštovou konstrukcí, poté komorovou konstrukcí⁵⁶ (PPP 48, 49; obr. 23:8, 24, 26). Konstrukce pod mladší hradbou M - konstrukce S - tedy nepředstavují fortifikaci ve vlastním slova smyslu, ale pouze její základ, na němž vznikla vlastní komorová hradba.⁵⁷ Pevně vybudovaný základ druhotně - rozhrnutím - místy převrstvila pod hradbou M uložená tmavá vrstva vzniklá v důsledku destrukce starší hradby a osídlení s ní souvisejícího. Konstrukce S plombovala prostor staré brány a zpevňovala také zřejmě nepřilíš stabilní písčité svah.⁵⁸ Ve své spodní části přibližně v místech staršího vstupu do předhradí fakticky tvořila „bastion“, jenž mohl fungovat též jako určitá překážka mezi plentou hradby a příkopem. Plenta chránící konstrukci S/ „bastion“ v dolní části obsahovala vysoký podíl břidlicových kamenů a druhotně se v ní ocitly i fragmenty drtidla. Z boku byla zřejmě také ještě zpevněna kamennou zídka dochovanou z větší části v podobě kamenné destrukce (obr. 23a, 26, 27).

Na základě řezu C-D (příloha 1) lze rekonstruovat postup výstavby mladší hradby M v dokumentovaném výseku jižně od konstrukce S. Písek z hloubeného velkého příkopu byl nasypán nejprve v úseku nad bývalou starší hradbou, čímž vznikla přední řada komor. Hranice přední komory na tomto řezu leží v prostoru kúlové jamky (K) a k ní možná pat-

⁵⁶ Komory konstrukce S mají rozměry 1,10-1,40 m, jsou tedy menší než podvojně řazené komory mladší hradby M o stranách od 1,75 m po 2,80 m v místech u brány (PPP, 49). Rozměry komor dalších opevnění pro srovnání: Stará Kouřim - vnější opevnění: 3,60 m x 4 m (Šolle 1966, 102), Libušín - opevnění vnitřního areálu hradbou s podvojně řazenými komorami 2,25 m x 1,45 m (Váňa 1973, 23), Budeč - komory o šíři 0,80-1,10 m v zadní části konstrukce střední hradby na akropoli (Váňa 1989, 135), více jak 1 m široké a vysoké komory vnějšího opevnění (Šolle 1946, 11).

⁵⁷ Tuto interpretaci sice I. Borkovský nepublikoval, lze ji však opřít o řadu indicií, obsažených v dokumentaci. V monografii I. Borkovský (1965, 45, obr. 19, 20) označuje roštovou konstrukci jako 2. hradbu, komorovou konstrukci za 3. hradbu. Z některých textů však vyplývá, že v době terénních prací i krátce po nich obě konstrukce vnímal jako jediný celek, jehož úkolem bylo především plombovat prostor starší brány (PPP, 54-55; Borkovský 1955, 658). Chápání konstrukce jako celku se odrazilo i v označení obou - konstrukcí roštové i komorové - termínem střední hradba či jako třetí hradba (ve smyslu střední hradba, Borkovský 1955, 658; PPP, 98-99, pozn. 5). K proměnám modelu vývoje hradeb na předhradí viz PPP, 72-73.

⁵⁸ Konstrukce S není jediným dokladem úprav terénů pro výstavbu nové hradby. I. Borkovský zmiňuje úprava, respektive odkopání rostlého písku, již pro výstavbu konstrukce S. Další terénní úpravy zmiňuje v souvislosti se sondou 4/52 (PPP, 22 59, 61).



Obr. 24: Řez R-S. „St. hradební zed“, „těleso hrady“ - základová zpevňující konstrukce S tvořená ve spodní části roštovou konstrukcí, ve vrchní konstrukcí komorovou, na níž byly postaveny komory mladší hrady M. „Palisáda“ - kůlové jamky patřící blíže neurčené době předcházející výstavbě mladší hrady M. Černá uhlíkatá vrstva - vrstva, jež může reprezentovat destrukci výše uvedené palisády.

Abb. 24: Schnitt R-S, „alter Wall“, „Wallkern“. Der untere Teil der Stützkonstruktion S besteht aus einem Rost, der Oberteil ist eine Kammerkonstruktion (oben), über der die Kammern des jüngeren Walls M errichtet waren. „Palisade“ - die nicht genau datierbaren Pfostengruben gehen dem Bau des jüngeren Walls M voraus. Die schwarze aschehaltige Schicht könnte den Schutt der oben angeführten Palisade bezeichnen.



Obr. 25: Situace u starší brány (sezóna 1954). a - jižní křídlo brány starší hrady A; b - plenta mladší hrady M.

Abb. 25: Lage am älteren Tor (Grabung 1954). a - Südflügel des Tors des älteren Wall A; b - Blende des jüngeren Walls M.



Obr. 26: Situace u starší brány (sezóna 1954). 1: *a* - brána starší hradby A; *b-f* - konstrukce S, jež vyplnila prostor destruovaného úseku starší hradby a severního křídla brány a vytvořila základ pro mladší hradbu M; *b* - plenta; *c* - základová část s roštovou konstrukcí; *d* - kamenné zpevnění; *e* - komorová konstrukce; *f* - tmavá vrstva destrukce osídlení ke starší hradbě rozhrnutá nad komorami konstrukce S; *g* - plenta mladší hradby M; *h* - prostor prokopaný mechanicky při odkryvu starší brány; 2: *a* - jižní křídlo brány starší hradby A; *b-d* - konstrukce S: *b* - plenta základu konstrukce; *c* - roštová konstrukce; *d* - kamenné zpevnění.

Abb. 26: Lage beim älteren Tor (Grabung 1954). 1: *a* - Tor des älteren Walls A; *b-f* - Konstruktion S ist das Fundament des jüngeren Walls M im zerstörten Abschnitt des älteren Walls und des Nordflügels des Tors: *b* - Blende; *c* - Fundamentteil mit Rostkonstruktion; *d* - Steinverfestigung; *e* - Kammerkonstruktion; *f* - dunkle Zerstörungsschicht der Besiedlung zur älteren Mauer aufgerissen über der Kammerkonstruktion S; *g* - Blende des jüngeren Walls M; *h* - nach mechanischen Schichten abgedeckter Teil des Tors des älteren Walls; 2: *a* - Südflügel des Tors des älteren Walls A; *b-d* - Konstruktion S: *b* - Blende der Fundamentkonstruktion; *c* - Rostkonstruktion; *d* - Steinverfestigung.



1



2

Obr. 27: Situace u starší brány (sezóna 1954). 1: a - kamenná plenta ohraničující základ konstrukce S na jižní straně; b - tmavá vrstva pod plentou (a i b jsou mladší než zasypaný malý příkop ke starší hradbě A); c - kúlové jamky a černá uhlíkatá vrstva starší než konstrukce S; d - komory konstrukce S; 2: a - kamenná plenta ohraničující základ konstrukce S na jižní straně; b - kamenná plenta ohraničující základ konstrukce S na západní straně; c - kúlové jamky starší než konstrukce S.

Abb. 27: Lage beim älteren Tor (Grabung 1954). 1: a - Steinblende als Abgrenzung des Fundaments von Konstruktion S an der Südseite; b - dunkle Schicht unter der Blende (a und b sind jünger als der verschüttete kleine Graben des älteren Walls A); c - Pfostengruben und schwarze kohlehaltige Schicht, älter als Konstruktion S; d - Kammerkonstruktion S; 2: a - Steinblende zur Abgrenzung des Fundaments von Konstruktion S an der Südseite; b - Steinblende zur Abgrenzung von Konstruktion S an der Westseite; c - Pfostengruben, älter als Konstruktion S.

řil i trám (T). Poté výstavba hradby pokračovala výstavbou zadního pásu komor vymezeného zadní dřevěnou stěnou celé hradby. Násypy tvořící výplň komor mladší hradby mají velmi podobný charakter - jsou písčité s oblázky, uhlíky a opukou - a liší se především barevnými odstíny - od žluté - přes světle hnědou - k šedé. Dokumentaci vrstev a dřev v zadním úseku mladší hradby v kontextu se situací za hradbou lze interpretovat tak, že nejprve byla na spálený terén ke starší hradbě (*příloha 1* - spodní vrstva 8) nasypána světle hnědá písčité vrstva vyrovnávající terén. Následně byly do této vrstvy v dokumentovaném úseku založeny základy dřevěné konstrukce zadní komory, z níž pocházejí trámy (*příloha 1* - R, T). Poté se pokračovalo v nasypávání písčitého materiálu - střídavě šedého a světle hnědého. Šedá vrstva s uhlíky (*příloha 1* - 13) - nad dřevy - mohla sekundárně pronout do světlejšího horizontu - pod dřevy. To by naznačovala rozplizlá hranice mezi tmavším a světlejším násypem v úrovni pod dřevy.

Hradbu M (*obr. 23, 28, 29:2, 30:1*) tvořily komory o stranách od 1,75 m po 2,80 m. Komory z dubových kmenů o síle 12-20 cm místy podpíraných stejně silnými kůly byly vyplněny světlým pískem, který byl zřejmě získáván jak z hloubeného velkého příkopu, tak z některých jam zjištěných na vnitřní ploše předhradí (*PPP, 53, 60; Borkovský 1955, 658-659*). Dobře je dokumentován zvláště průběh zadní stěny hradby (*obr. 23:4, 30:2, 31:1*) stavěné z podélně uložených kulatin (15x15 cm) nebo dokonce i hranatých trámků (19x13 cm) patrných na řezech i jejich fotografiích. Paralelně se žlábkem/negativem spodní řady kulatin - jde řada kůlových jam pro šikmé vzpěry o průměrech 25-34 cm (26-30 cm, 24-33 cm) zapuštěných v rozstupech cca 80-100 cm do hloubky místy až 60 cm (*PPP, 16-17, 24, 49; Borkovský 1965, 36*). O zapření stěny z její vnitřní strany svědčí pouze nahodile dochované kůlové jamky po sloupech o průměru 18-20 cm, které měly dle I. Borkovského být od sebe vzdáleny 110-140 cm (*PPP, 24*). Trámová konstrukce komor byla zakotvena zářezy přečnickujících trámů, vsunutých mezi trámy vnitřní stěny. Čelní kamenná plenta v jižní části zkoumané plochy měla být dle I. Borkovského doložena ve vrchní části plenty starší hradby (*obr. 5:1, 23:1*) a mít tedy stejný směr jako starší hradba. Dále na sever se zachovala jen její malá část (*obr. 5:8, 23:e, 24, 25:b, 26:1g*), která však na linii starší plenty přímo nenavazuje. Jinak je známa jen z destrukcí. Šíře celé hradby se měnila. Zatímco na jihu byla mocná až 9,5 m, směrem na sever se zužovala až na necelých 5-6 m (*PPP, 49; Borkovský 1955, 654; 1965, 34-36*). Zcela jasný není vzhled hradby v jejích horních partiích. Na rekonstrukcích (*Borkovský 1965, obr. 8, nepublikovaná rekonstrukce arch. Plešingra z 50. let⁵⁹*) je znázorněno několik ochozů. Podle I. Borkovského (1965, 36) „*podélná řada komor na vnitřní straně hradby vytvářela 90 cm široký terasovitý ochoz vně vymezený dřevěnou stěnou*“. Informaci o ochozu doplněnou nepříliš jasnou skicou lze nalézt i v deníku z výzkumu v roce 1952 (*PPP, 22*). Tím nelze pochopitelně vyloučit existenci původně většího počtu ochozů, jejichž pozůstatky se vzhledem ke stupni dochování mladší hradby nepodařilo objevit. Bylo by zajímavé zjistit, jak se tehdejší stavitelé vyrovnali s problémem případných ochozů ve vztahu k zužující se hradbě.

Součástí mladší hradby byl nejméně 10-12 m široký a kolem 3 m (od povrchu cesty) hluboký příkop (*obr. 5:10, 23:10*). Vzhledem k tomu, že žádná ze sond tento velký příkop neprotála v celé šíři a většina z nich se dotkla pouze jeho okraje, jsou informace o průběhu, rozměrech a datování příkopu více než kusé.⁶⁰ Původně I. Borkovský uvažo-

⁵⁹ Rekonstrukci je možno vidět v expozici Středočeského muzea v Roztokách.

⁶⁰ K získání informací o tomto příkopu nepřispěl ani průkop pro plyn v roce 1998, který protal dnešní cestu v místě dřívějšího příkopu podélně v šíři 0,4-0,5 m do hloubky pouze 1-1,4 m.

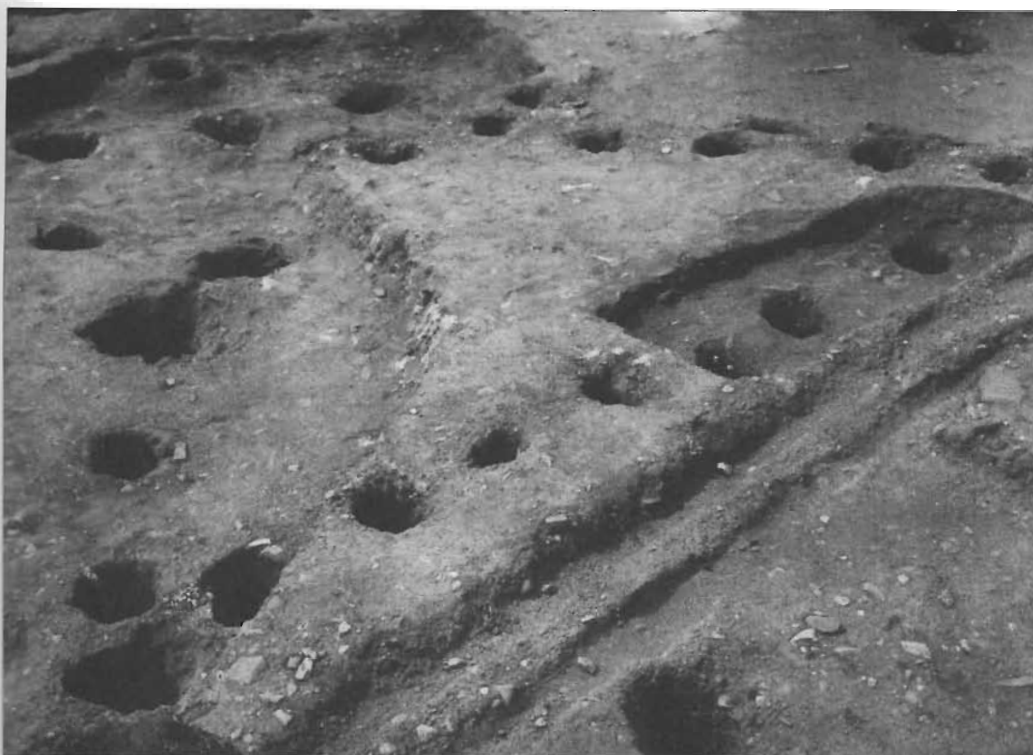


Obr. 28: Celkový pohled na základ komor mladší hradby M (sezóna 1954). *a* - plenta mladší hradby M; *b* - negativy základových dřev komor; *c* - kůlové jámy zpevňující komory a kůlové jámy blíže neurčené funkce (při porovnání fotografie a plánu si lze povšimnout některých odchylek mezi oběma typy dokumentace); *d* - v plánu nevynesené kameny.
Abb. 28: Gesamtansicht der Fundamente der Kammern des jüngeren Walls M (Grabung 1954). *a* - Blende des jüngeren Walls M; *b* - Negativabdruck der Fundamentbalken der Kammern; *c* - Pfostengruben zur Verfestigung der Kammern und nicht einzuordnende Pfostengruben (Fotografie und Plan teilweise abweichend); *d* - im Plan nicht bezeichnetes Torso des Steinschutts.

val o jeho příslušnosti ke starší hradbě (*PPP*, 81-82). Z řezu C-D (*příloha 1*) však jasně vyplývá, že tento velký příkop porušoval malý příkop ke starší hradbě a je tedy stratigraficky mladší. Pravděpodobné je jeho vyhloubení v souvislosti s výstavbou mladší hradby (hradba M). Vykopaný písek totiž mohl být současně využit jako výplň komor.⁶¹ V každém případě svoji funkci zesilovacího obranného prvku příkop plnil především až v době existence mladší hradby. Do tohoto kontextu lze pravděpodobně také včlenit 3 kůlové jamky mezi starším a mladším příkopem v místě u starší brány (*obr 5: mezi 9 a 10*). Z příkopu nepochází nejen žádný datovací materiál, ale nejsou odtud známy vůbec žádné bezpečné nálezy.⁶²

⁶¹ Mj. i Č. Rýzner kladl do souvislosti výstavbu jím zjištěného valu na jihovýchodní straně předhradí s hloubením příkopu v jeho blízkosti, v tomto případě „Ve Vikouši“ (*Přč 1889*, 580). Není přitom jasné, zda-li Č. Rýzner příkop zkoumal či jej jen předpokládal. To by bylo důležité vědět z toho důvodu, že by si bylo možno utvořit lepší představu o vývoji v prostoru šije mezi předhradím a akropolí. Není totiž jasné, v které době tato šije vznikla.

⁶² V některých případech není jasné, zda-li má I. Borkovský při přiřazení nálezů na mysli malý starší příkop či právě tento velký mladší příkop.



1



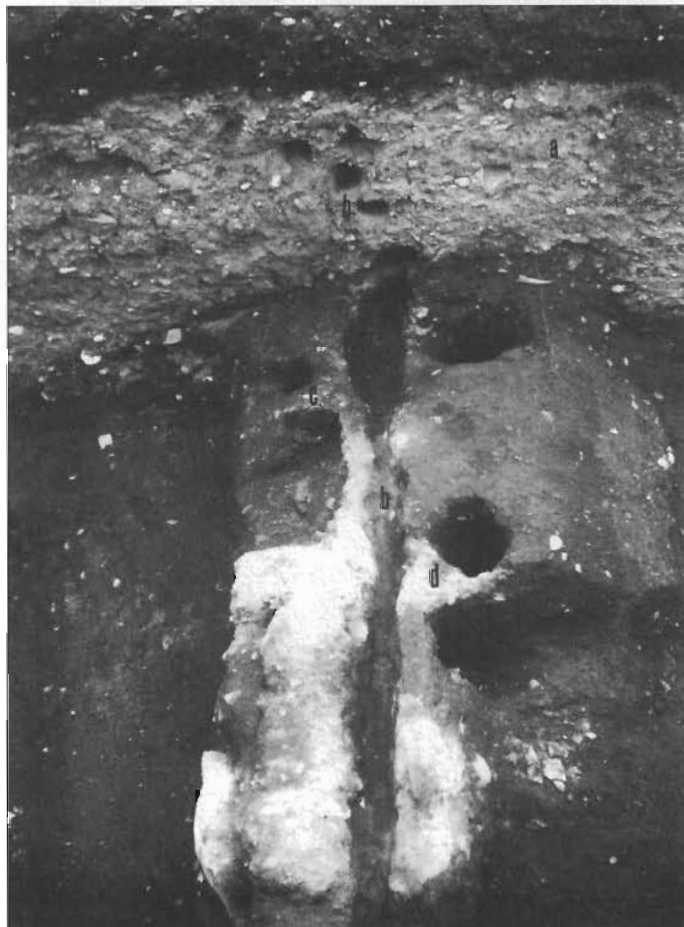
2

Obr. 29: 1 - Jižní křídlo brány mladší hradby M od JZ (sezóna 1954); 2 - komory mladší hradby M, kůlové jámy zpevňující komory a kůlové jámy blíže neurčené funkce od JZ (sezóna 1954).

Abb. 29: 1 - Südflügel des Tors des jüngeren Walls M von Südwesten (Grabung 1954); 2 - Kammern des jüngeren Walls M, Pfostenraben zur Verfestigung der Kammern und nicht näher einzuordnende Pfostenraben von Südwesten (Grabung 1954).



1



2

Obr. 30: 1 - *a* - řez K-L mezi sondami 2 a 3 dokumentující světlý násyp vyplňující komory mladší hradby; *b* - objekt L - „dvorec“ - místnost 1 (M 1); 2 - vnitřní líc mladší hradby M: *a* - světlý písčítý násyp hradby; *b* - vodorovně uložená dřeva; *c* - kúlová jáma vnitřního opěrného kúlu; *d* - kúlové jámy vnějších opěrných kúlu.

Abb. 30: 1 - *a* - Schnitt K-L zwischen den Sonden 2 und 3, helle Verfüllung einer der Kammern des jüngeren Walls M; *b* - Objekt L - „Gehöft“ - Raum 1 (M 1); 2 - Innenwand des jüngeren Walls M: *a* - helle sandige Aufschüttung des Walls; *b* - waagrecht verlegte Balken; *c* - Pfostengrube eines inneren Stützpfeilers; *d* - Pfostengruben von den äußeren Stützpfeilern.



Obr. 31: 1 - Objekt L - „dvorec“ a zadní líc mladší hradby M od severu (sezóna 1952): a - místnost 1 (M1); b - místnost 2 (M 2); c - západní stěna západní místnosti komplexu M 3; d - zadní stěna mladší hradby M; e - opěrné kůly patřící zadní stěně mladší hradby M; f - sonda 4; 2 - Sonda 4 - Pozůstatky dřevěné konstrukce související s mladší hradbou M (?), překryté písčítým násypem této hradby. Funkce kůlových jam není jasná.

Abb. 31: 1 - Objekt L - „Gehöft“ und Innenwand des jüngeren Walls M von Norden (Grabung 1952): a - Raum 1 (M1); b - Raum 2 (M 2); c - Westwand des Westraums von Komplex M 3; d - Innenwand des jüngeren Walls M; e - Stützpfosten der Innenwand des jüngeren Walls M; f - Sonde 4; 2 - Sonde 4 mit Überresten der Holzkonstruktion aus dem Zusammenhang des jüngeren Walls M (?) überdeckt von der sandigen Verfüllung dieses Walls. Funktion der Pfostengruben unklar.

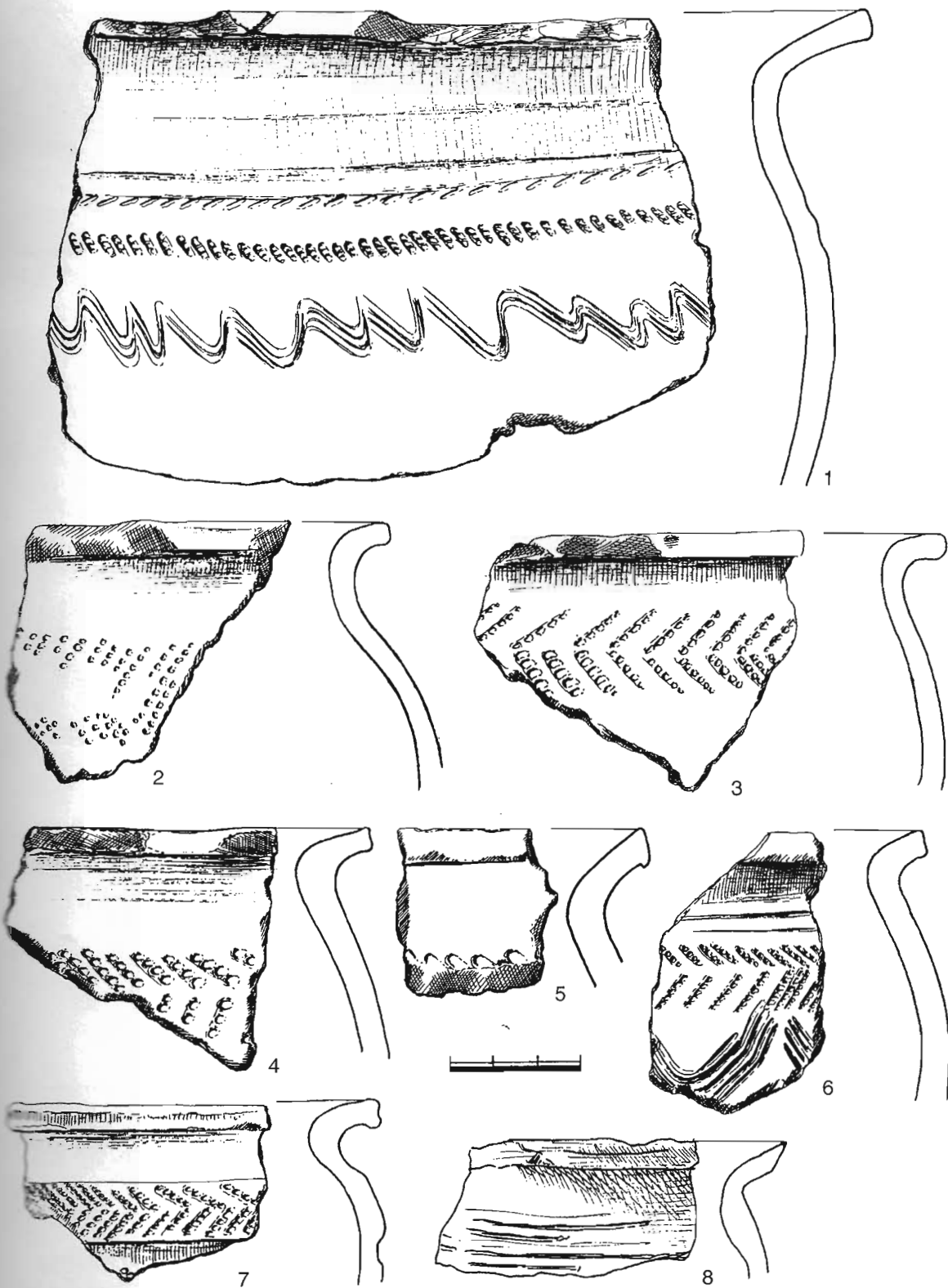
2





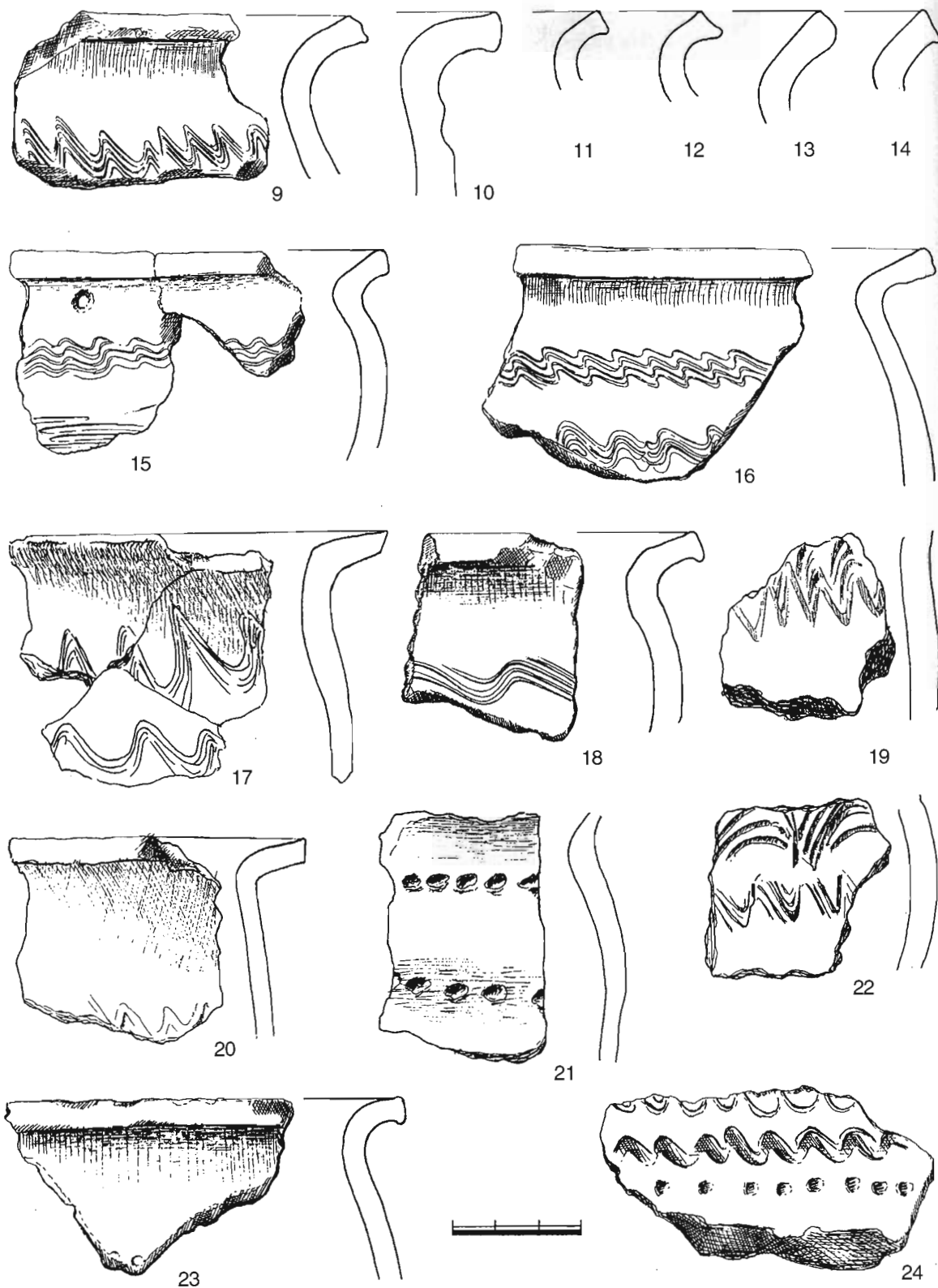
Obr. 32: Předhradí. Keramika z vrstvy světlého písku, ze kterého byla stavěna mladší hradba, spálená hlína pece (sáček 240/54).

Abb. 32: Vorburg. Keramik aus dem hellen Sand und der verbrannten Erde des Ofens in der Verfüllung des jüngeren Walls (Sack-Nr. 240/54).



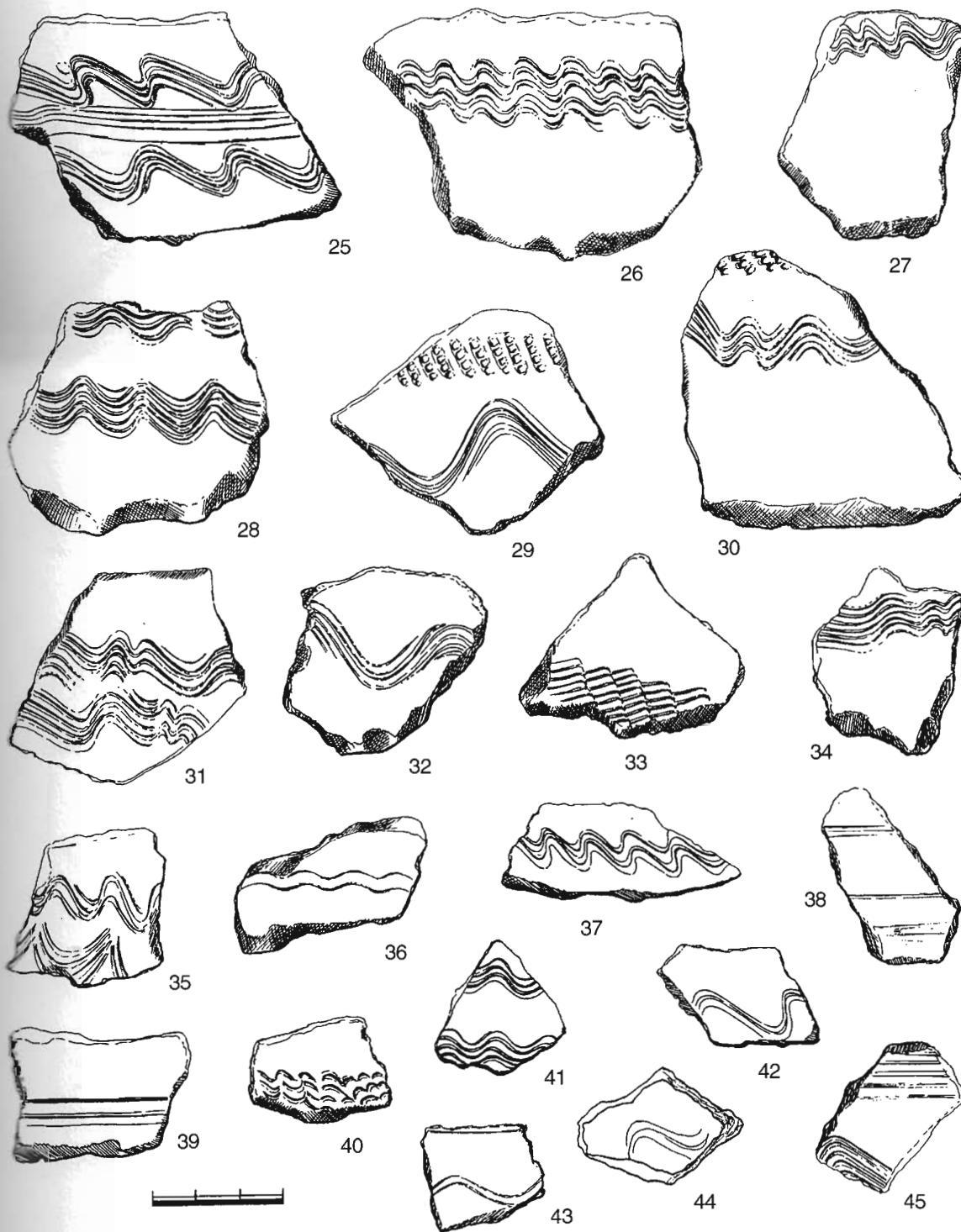
Obr. 33a: Předhradí. Keramika z kontextů starších než mladší hradba M v prostoru konstrukce S (sáčky 65/54, 211/54, 225/54, 229/54, 246/54).

Abb. 33a: Vorburg. Keramik vom Gelände aus der Zeit vor dem jüngeren Wall M im Raum von Konstruktion S (Sack-Nr. 65/54, 211/54, 225/54, 229/54, 246/54).

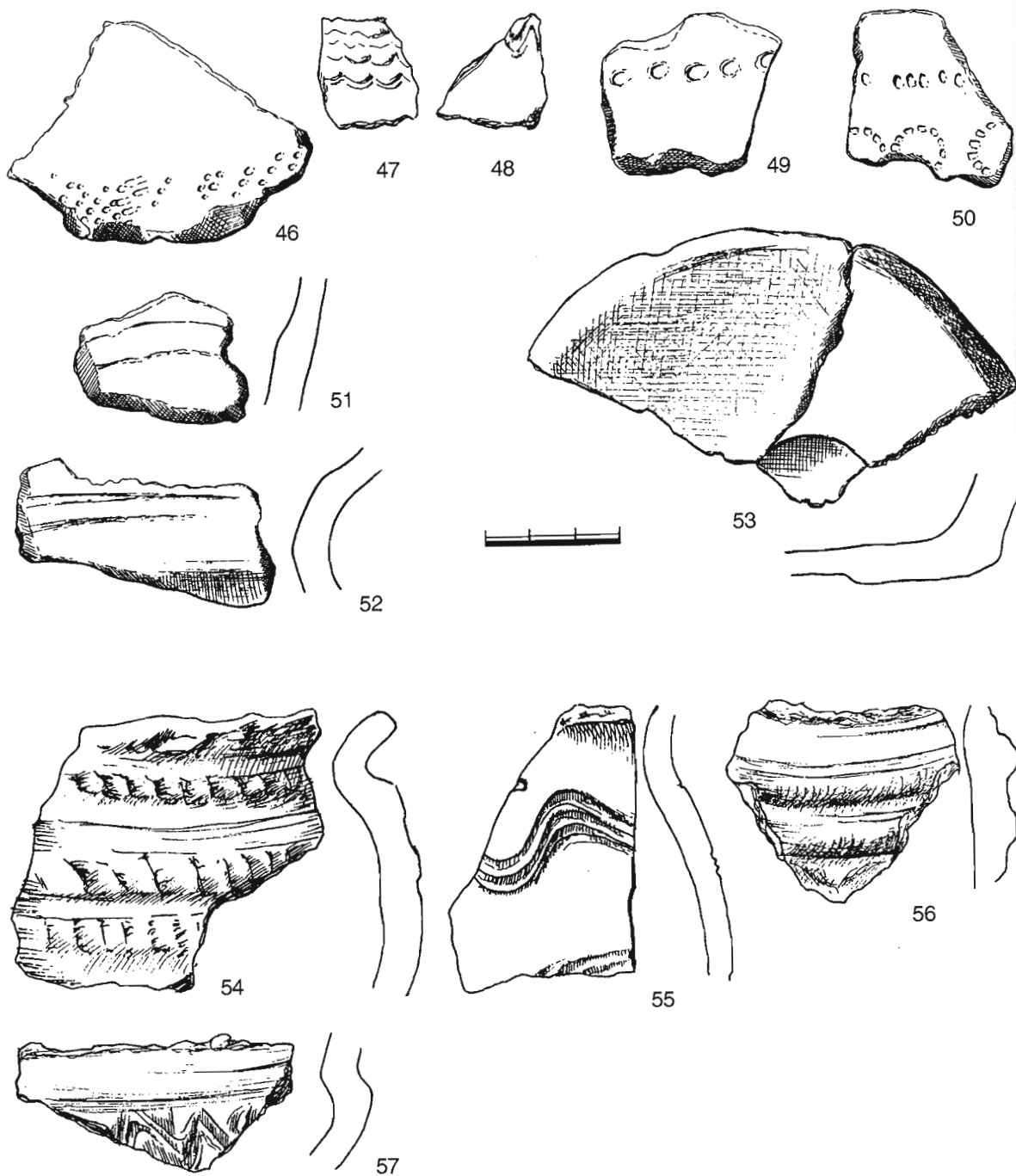


Obr. 33b: Předhradí. Keramika z kontextů starších než mladší hradba M v prostoru konstrukce S (sáčky 65/54, 211/54, 225/54, 229/54, 246/54).

Abb. 33b: Vorburg. Keramik vom Gelände aus der Zeit vor dem jüngeren Wall M im Raum von Konstruktion S (Sack-Nr. 65/54, 211/54, 225/54, 229/54, 246/54).

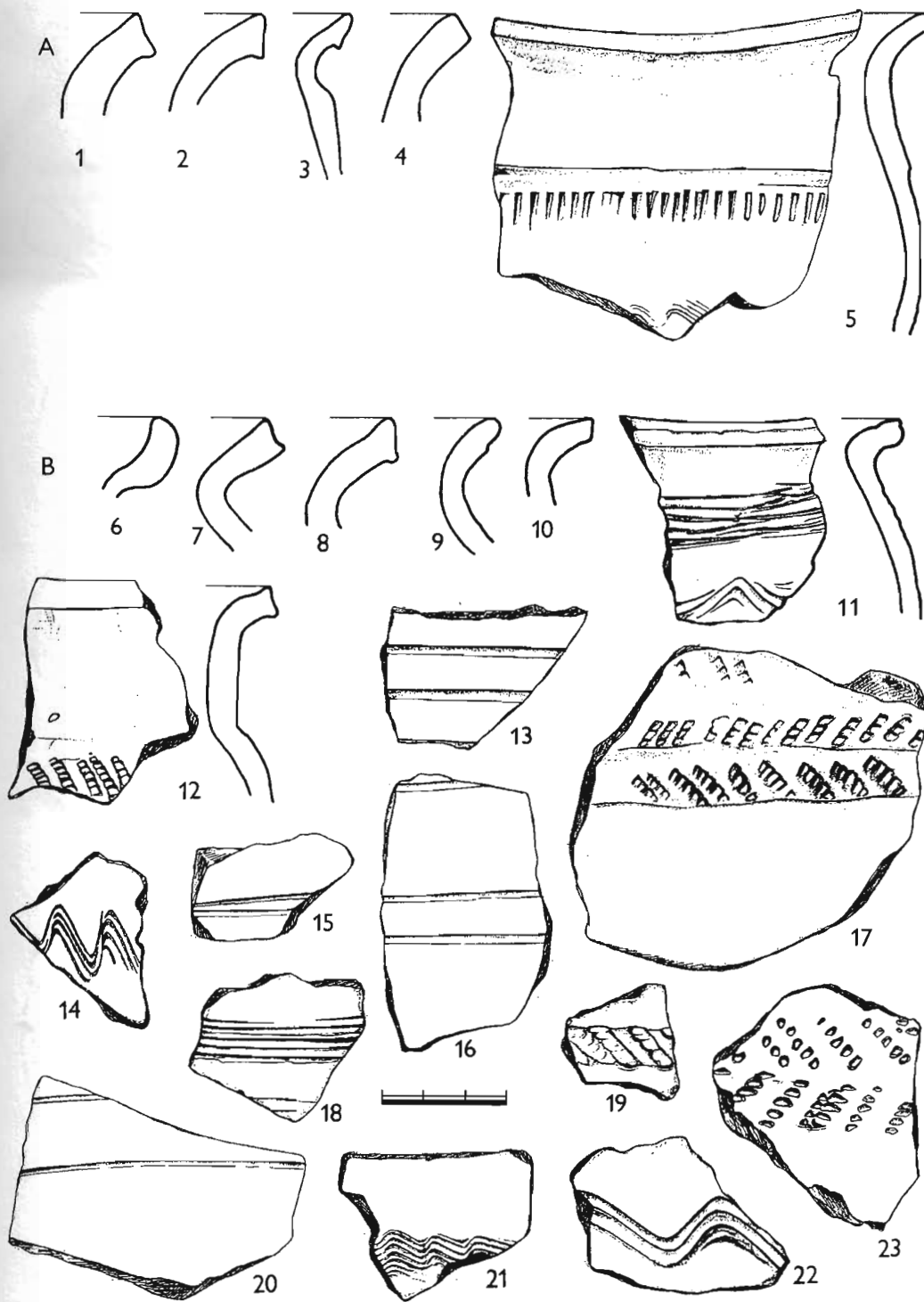


Obr. 33c: Předhradí. Keramika z kontextů starších než mladší hradba M v prostoru konstrukce S (sáčky 65/54, 211/54, 225/54, 229/54, 246/54).
 Abb. 33c: Vorburg. Keramik vom Gelände aus der Zeit vor dem jüngeren Wall M im Raum von Konstruktion S (Sack-Nr. 65/54, 211/54, 225/54, 229/54, 246/54).

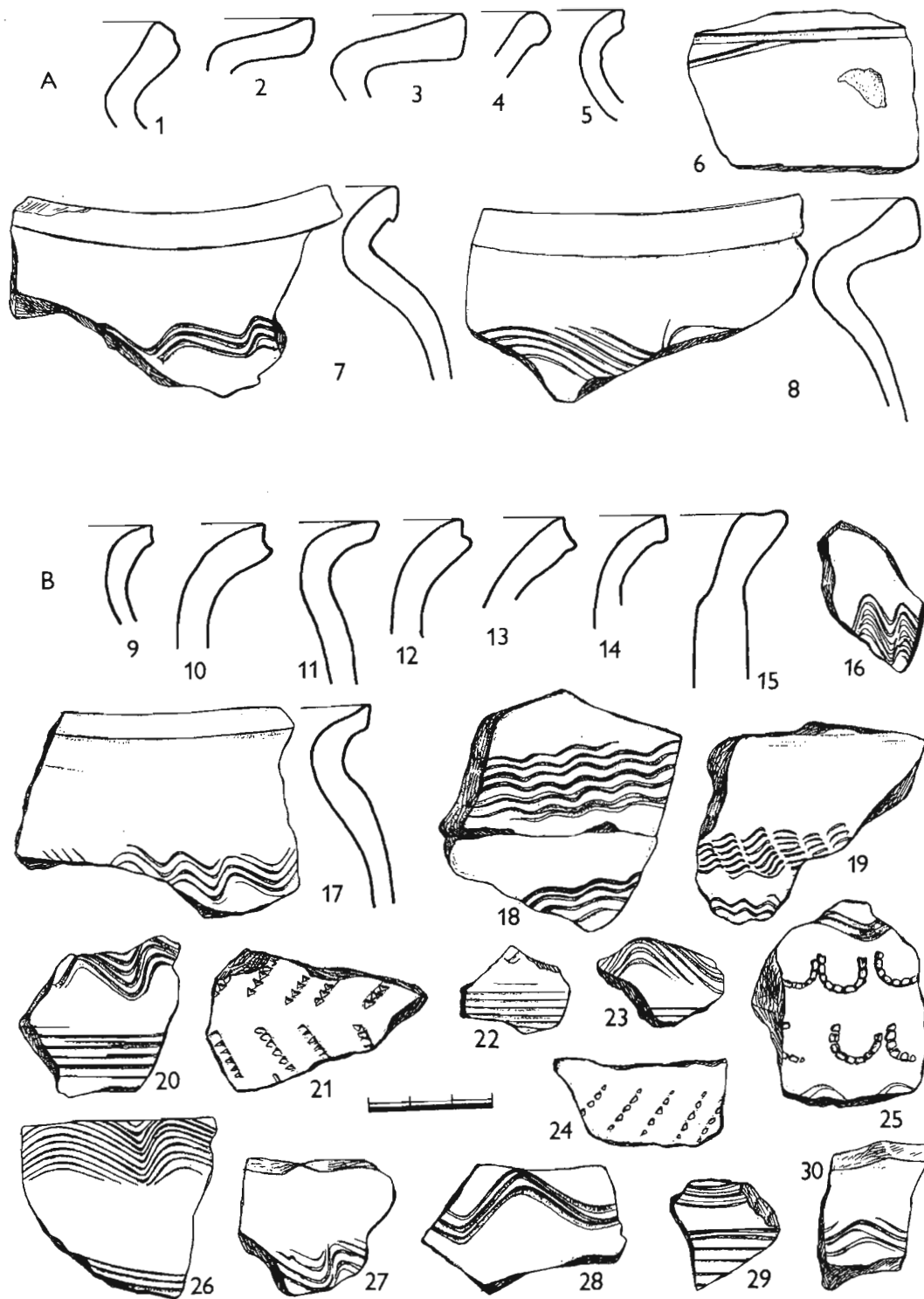


Obr. 33d: Předhradí. Keramika z kontextů starších než mladší hradba M v prostoru konstrukce S (sáčky 65/54, 211/54, 225/54, 229/54, 246/54).

Abb. 33d: Vorburg. Keramik vom Gelände aus der Zeit vor dem jüngeren Wall M im Raum von Konstruktion S (Sack-Nr. 65/54, 211/54, 225/54, 229/54, 246/54).

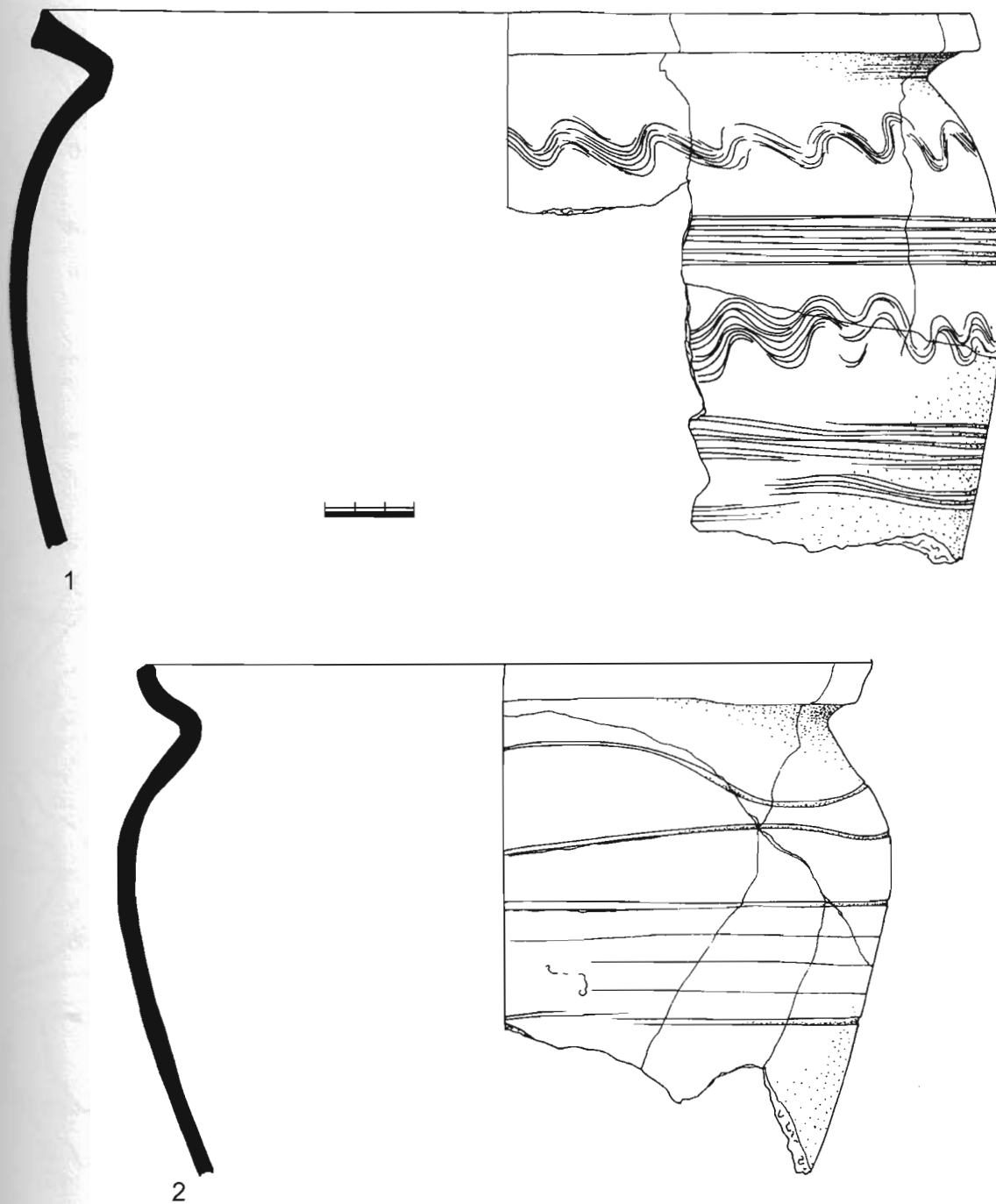


Obr. 34: Předhradí. Keramika. A - Mladší hradba M, těleso (1-4 - sonda 4, sáček 73/52; 5 - sonda 3, sáček 128/52); B - Terén, na který spadla mladší hradba M, keramické fr. 6, 13, 15, 16, 20 (LH 4) jsou důležité pro studium doby zániku této hradby (12, 14, 23 - sonda 2, sáček 59/52; východně sond 3 a 4: 10, 11, 13, 17-19, 22 - sáček 35/52; 6-9, 15, 16, 20, 21 - sáček 62/52).
 Abb. 34: Vorburg. Keramik. A - jüngerer Wall M, Körper (1-4 - Sonde 4, Sack-Nr. 73/52; 5 - Sonde 3, Sack-Nr. 128/52); B - Gelände, auf das der jüngere Wall M gefallen ist, die Keramikscherven 6, 13, 15, 16, 20 (LH 4) sind wichtig für die Bestimmung der Untergangszeit dieses Walls (12, 14, 23 - Sonde 2, Sack-Nr. 59/52; östlich der Sonden 3 und 4: 10, 11, 13, 17-19, 22 - Sack-Nr. 35/52; 6-9, 15, 16, 20, 21 - Sack-Nr. 62/52).



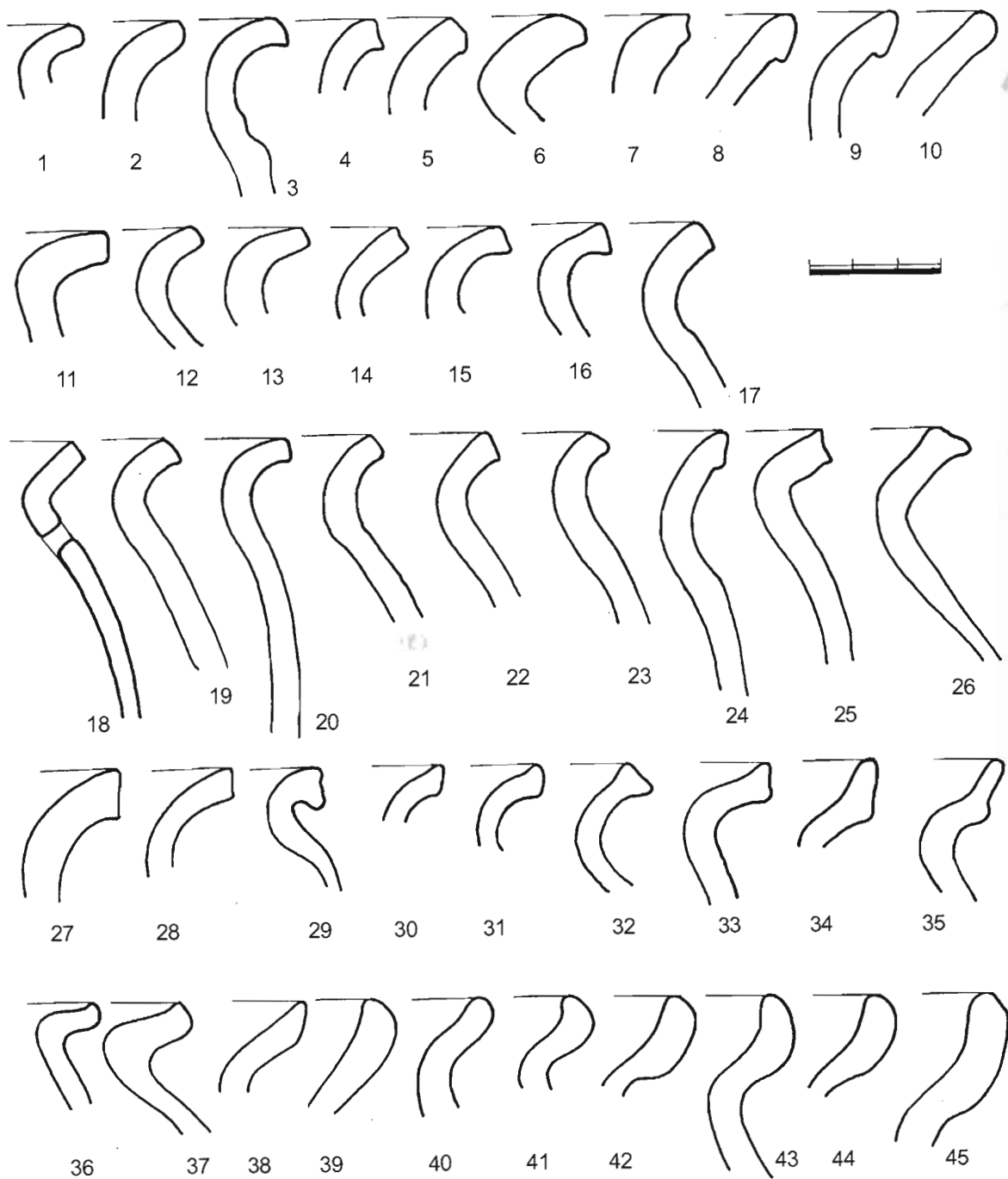
Obr. 35: Předhradí. Keramika. *A* - na spáleništi mladší hradby, spálenišťe na povrchu terénu, který souvisel s mladší hradbou M, okraje 3 a 8 jsou vedle límcovitých okrajů typické pro horizont LH 3 (východně sond 3 a 4 - sáček 76/52); *B* - z kůlových jam zadního líce mladší hradby M, keramické fragmenty se do jam mohly dostat jak v době hloubení z terénu ke starší hradbě, tak v době po destrukci mladší hradby a vyhnití kůlů (sáčky 50/52, 54/52).

Abb. 35: Vorburg. Keramik. *A* - Brandschicht über der Geländeoberfläche über der Brandschicht des jüngeren Walls, die mit dem jüngeren Wall M im Zusammenhang steht, Ränder 3 und 8 sind neben den Kragenrändern typisch für den Horizont LH 3 (östlich der Sonden 3 und 4 - Sack-Nr. 76/52); *B* - aus den Pfostengruben der inneren Blende des jüngeren Walls M, die Keramikscherben können sowohl zur Zeit des Aushubs der Gruben im Gelände zum älteren Wall, als auch zur Zeit der Zerstörung des jüngeren Walls angelegt worden sein (Sack-Nr. 50/52, 54/52).



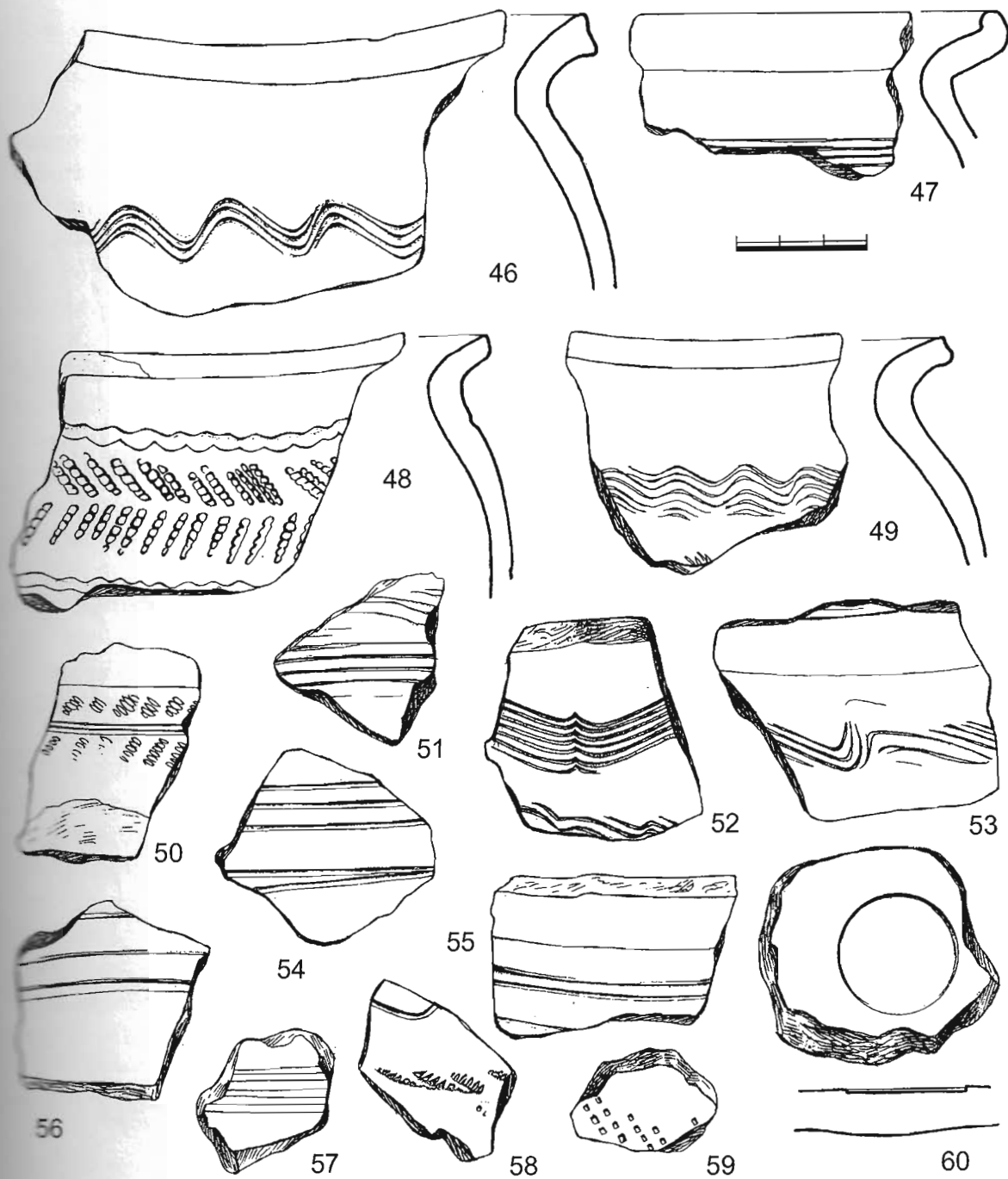
Obr. 36: Předhradí. 1 - Torzo nádoby (sáčky 151/54 - prostor jižně mladší brány - „starší kulturní terén“ naléhající na rostlý písek, destrukce starší hradby A (?), 154/54 - destrukce starší hradby A, 213/54 - terén k mladší (?) hradbě); 2 - torzo nádoby z prostoru mladší brány z kontextů souvisejících s mladší hradbou M (sáčky 121/54 - podle I. Borkovského z doby existence brány, 128/54 - terén k mladší hradbě M).

Abb. 36s: Vorburg. 1 - Gefäßtorso (Sack-Nr. 151/54 - Raum südlich des jüngeren Tors - „älteres Kulturgelände“, das auf gewachsenem Sand aufliegt, Schutt vom älteren Wall A (?), 154/54 - Schutt vom älteren Wall A; 213/54 - Gelände zum jüngeren (?) Wall); 2 - Gefäßtorso aus dem Raum des jüngeren Tors im Zusammenhang mit dem jüngeren Wall M (Sack-Nr. 121/54 - nach I. Borkovský aus der Zeit des Tors; 128/54 - Gelände zum jüngeren Wall M).



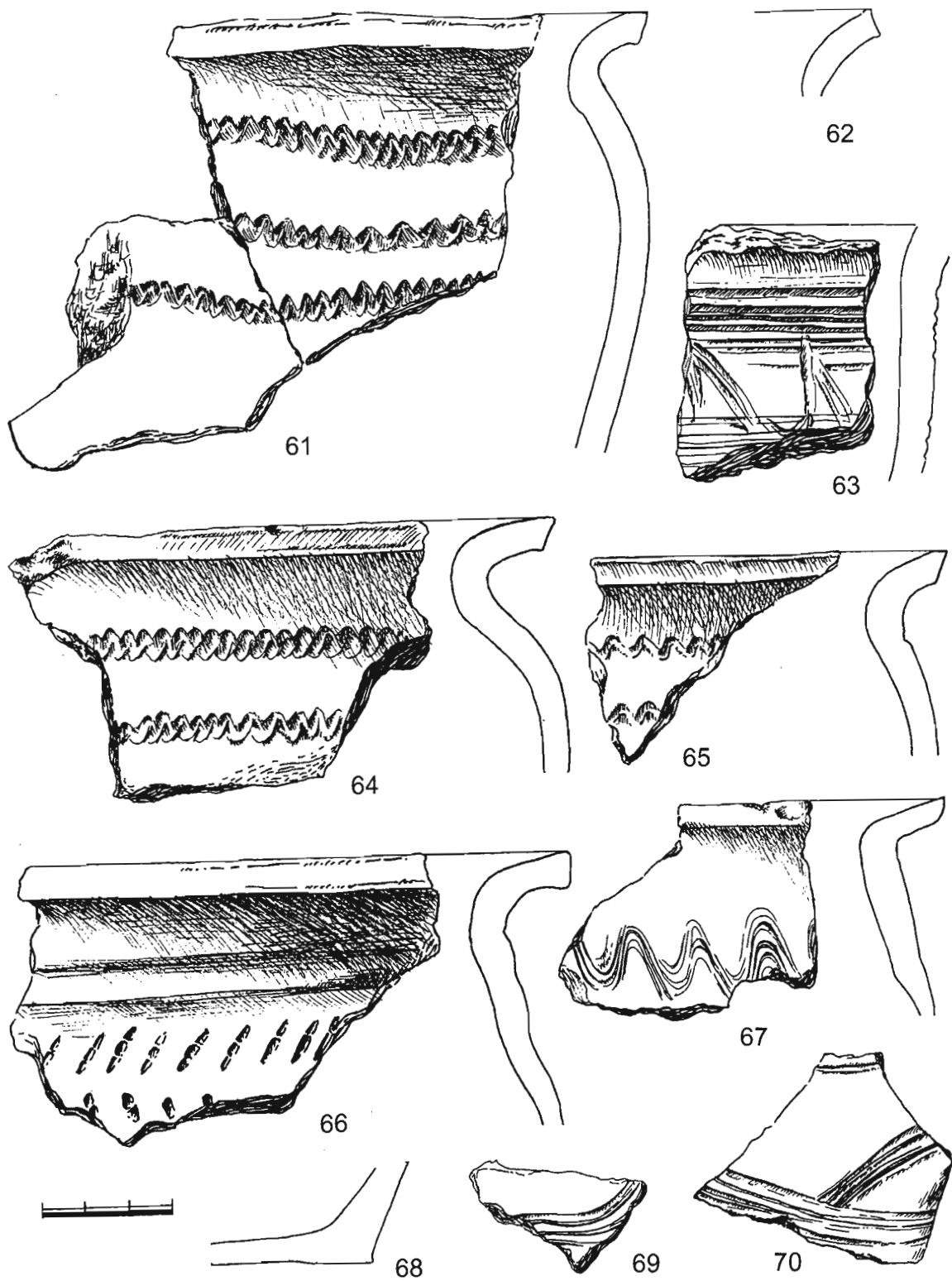
Obr. 37a: Předhradí. Keramika. Ve výběru okrajů zastoupených v destrukci mladší hradby M tvoří většinu okraje se zaoblenou vnitřní linií. Okraje s vnitřní prožlabenou linií (některé přiřaditelné do okruhu keramiky s kalichovitou profilací) tvoří menšinu (sáčky 3/52, 11/52, 15/52, 17/52, 48/52, 52/52).

Abb. 37a: Vorburg. Keramik. Die meisten diesen Randscherben aus dem Schutt des jüngeren Walls M haben eine runde Innenlinie. Die Ränder mit gewölbter Innenlinie (manche können dem Kreis der Kelchrandkeramik zugeschrieben werden) sind in der Minderheit (Sack-Nr. 3/52, 11/52, 15/52, 17/52, 48/52, 52/52).



Tab. 37b: Předhradí, destrukce mladší hradby M. Keramika LH 2 (?), LH 3 a LH 4 (54-56). Okraj 47 reprezentuje skupinu činné keramiky s kalichovitou profilací okraje (sáčky 22/52, 52/52, 57/52).

Tab. 37b: Vorburg, Schutt des jüngeren Walls M. Keramik LH 2 (?), LH 3 und LH 4 (54-56). Rand 47 ist ein Vertreter der archaischen Kelchränder (Sack-Nr. 22/52, 52/52, 57/52).



Obr. 37c: Předhradí, destrukce mladší hradby M (sáček 3/53).
 Abb. 37c: Vorburg, Schutt vom jüngeren Wall M (Sack-Nr. 3/53).

3. 6. OSÍDLENÍ V DOBĚ EXISTENCE MLADŠÍ HRADBY (obr. 23, 30:1, 31:1, 38-47)

Osídlení souběžné s mladší komorovou hradbou reprezentují objekt L/víceprostorový „dvorec“ ležící přímo u vnitřní stěny hradby (obr. 23:13) a objekt D/dvojprostorové stavení naproti mladší bráně (obr. 38:12). Podrobný popis obou objektů publikoval I. Borkovský (1953, 642, 644-645; 1955, 655; 1965, 43-47). Znovu se k těmto objektům vrací v samostatném příspěvku P. Vařeka.

Interpretaci situace komplikuje skutečnost, že situací za valem nebyl veden žádný řez. Popisy destrukcí u hradby M v textové části dokumentace (PPP) nejsou vždy jednoznačné. Jen torzovité jsou údaje o vrstvě/vrstvách? pod podlahou objektů.

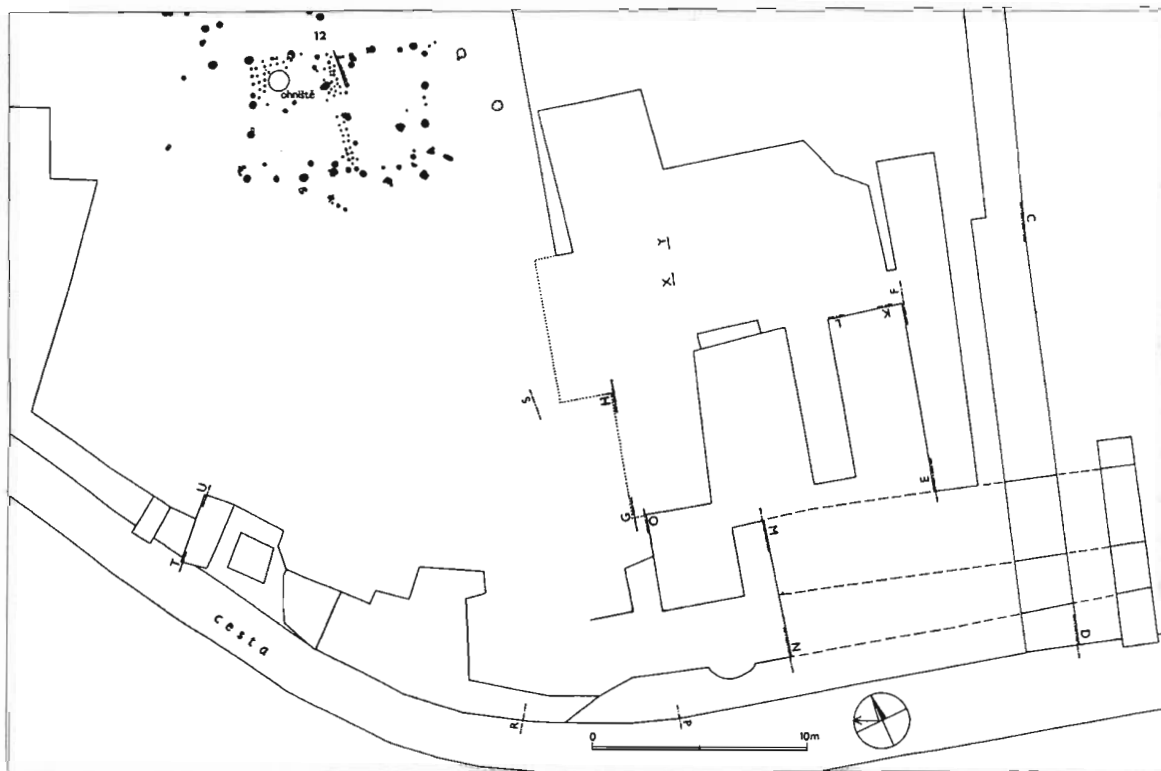
Časové zařazení objektu L je podmíněno stratigrafickou pozicí souběžnou s mladší hradbou M. Je tedy mladší než starší hradba a naopak starší než ohniště na destrukci překrývající objekt L po jeho zániku. Keramika pocházející z této stratigrafické sekvence (obr. 42-43, kapitola 3.10) naznačuje, že objekt existoval v době, kdy se používala keramika středohradištního charakteru převážně zdobená hřebenovou výzdobou s tím, že zastoupena je též nádoba s límcovitým okrajem. Objekt L zaniká buď spolu se zánikem mladší hradby, tedy v období, kdy se začala používat keramika s kalichovitými okraji, nebo ještě o něco dříve.

Z objektu L kromě keramiky a zvířecích kostí pochází železná svorka, přeslen a tři zahrocené kostěné předměty (obr. 45:1-5, 9).⁶³ K objektu D se váže nález železného hřebíku „na spadlém trámu pro držení střechy“ a rybářský háček (obr. 45:6, 8). Další železný hřebík byl nalezen v těsné blízkosti objektu při začišťování písčitého podloží (obr. 45:7).

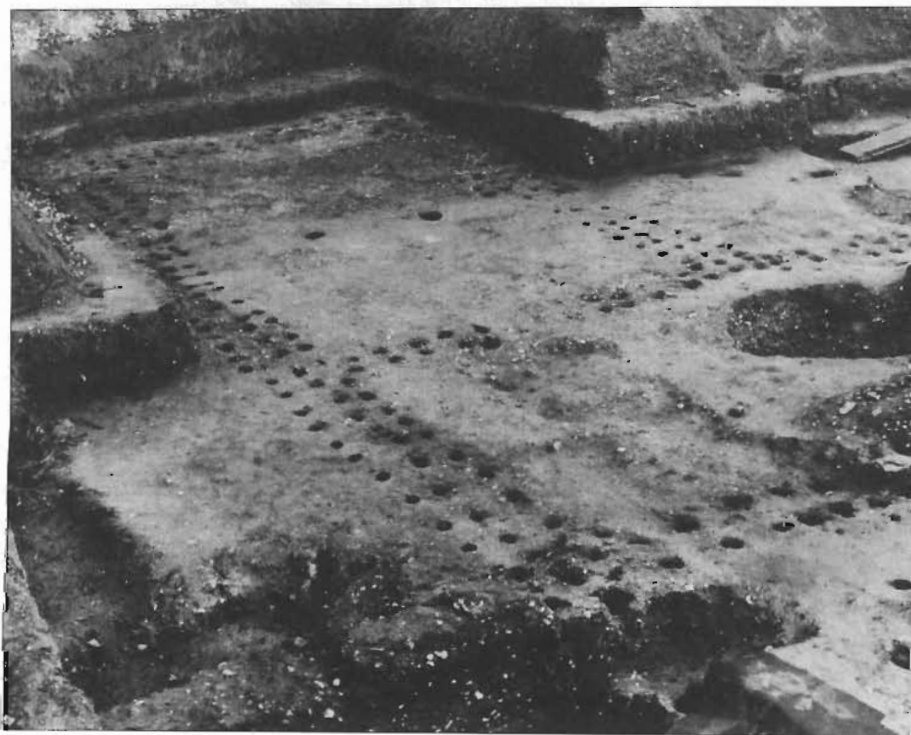
Objekt D není stratigraficky fixován. Jeho časové zařazení není tak spolehlivé, neboť se opírá pouze o relativně nečetné nálezy keramiky (obr. 44). Střepy nalezené na povrchu domu, těsně pod kulturní vrstvou (sáček 152/54) a vedle ohniště (sáček 115/54) nevyklučují funkci objektu v době středohradištní. Obdobná keramika se vyskytovala i v kulturní vrstvě před průčelím domu (sáček 117/54). Naopak z povrchu půdorysu domu byly na počátku objevu tohoto objektu získány vedle této keramiky též zlomky keramiky mladší, mj. s kalichovitou profilací okraje (sáček 67/54; obr. 44B:10, 11). Sám I. Borkovský o těchto zlomcích však uvažoval jako o keramice z doby po zániku hradiště, resp. předhradí. Objekt mohl tedy existovat jak v době existence starší, tak i mladší hradby, případně mohl tuto mladší hradbu dokonce přežít.

Velmi pravděpodobně k horizontu osídlení současnému s mladší hradbou M dále patřily některé ze zahloubených objektů zjištěných v 19. století. Č. Rýzner objevil při pokračování výkopů od jihovýchodního nároží předhradí dále k jihu jámy kulaté, čtvercovité nebo obdélné 0,4-1,5 m hluboké a 0,2-3 m široké. Jejich umístění bylo nahodilé. Rýzner si přitom povšiml, že kulaté jámy se nalézají vedle čtyřhranných, malé vedle velkých. Z 39 jam byly dvě pravěké, 1 jáma byla interpretována jako obilnice (*Výroční zpráva 1889*, 25-28). Pozůstatky jakéhosi osídlení v podobě kúlových jamek a propáleného místa zjistil I. Borkovský i v roce 1955 severně dnešní cesty v ulici Na pískách. K jakému horizontu patří „spálená podlaha domu“ vynesena v celkovém plánu (obr. 5:14), blíže však v textové dokumentaci nezmíněná, nelze rozhodnout.

⁶³ Svorka byla nalezena v prostoru M 2 ve východním rohu na mazanické podlaze, přeslen v kúlové jámě západní stěny M 3. Jeden z kostěných předmětů byl zjištěn při prohledávání podlah M 1 a M 2, další dva „na povrchu“ objektu v místech proti sondě 3.



Obr. 38: Objekt D - dvojprostorové stavení, které bylo postaveno pravděpodobně v průběhu existence mladší hradby. Objekt narušený orbou není stratigraficky provázán s prostorem hradby a k ní bezprostředně přiléhajícího osídlení.
Abb. 38: Objekt D - zweiräumiges Gebäude, das wahrscheinlich zur Zeit des Bestehens des jüngeren Walls errichtet wurde. Das durch Pflügen beschädigte Objekt ist stratigraphisch nicht mit dem Raum des Walls und der angrenzenden Besiedlung verbunden.



Obr. 39: Objekt L - „dvorec“ (sezóna 1952) - trojdílný komplex M 3.
Abb. 39: Objekt L - „Gehöft“ (Grabung 1952) - dreiteiliger Komplex M 3.



1



2

Obr. 40: 1 - Objekt L - „dvorec“ (sezóna 1952); *a* - sonda 3; *b* - sonda 4 s pozůstatky dřevěné konstrukce; *c* - zadní stěna mladší hradby M; *d* - místnost 1 (M1); *e* - místnost 2 (M 2) s ohništěm; *f* - část komplexu M 3, jehož jižní stěna je porušena obilnicí; *g* - blok, v jehož vrchní části leželo na destrukci hradby ohniště; 2 - objekt L-„dvorec“; *a* - část místnosti 3 (M 3) s obilnicí porušující jižní stěnu; *b* - sonda 4 s pozůstatky dřevěné konstrukce mladší hradby.

Abb. 40: 1 - Objekt L - „Gehöft“ (Grabung 1952); *a* - Sonde 3; *b* - Sonde 4 mit Überresten einer Holzkonstruktion; *c* - Innenwand des jüngeren Walls M; *d* - Raum 1 (M1); *e* - Raum 2 (M 2) mit Feuerstelle; *f* - Teil des Komplexes M 3, dessen Südwand durch eine Vorratsgrube gestört ist; *g* - Block mit einer Feuerstelle im Oberteil über dem Schutt; 2 - Objekt L-„Gehöft“; *a* - Teil von Raum 3 (M 3) mit Vorratsgrube, die seine Südwand stört; *b* - Sonde 4 mit den Überresten der Holzkonstruktion des jüngeren Walls.



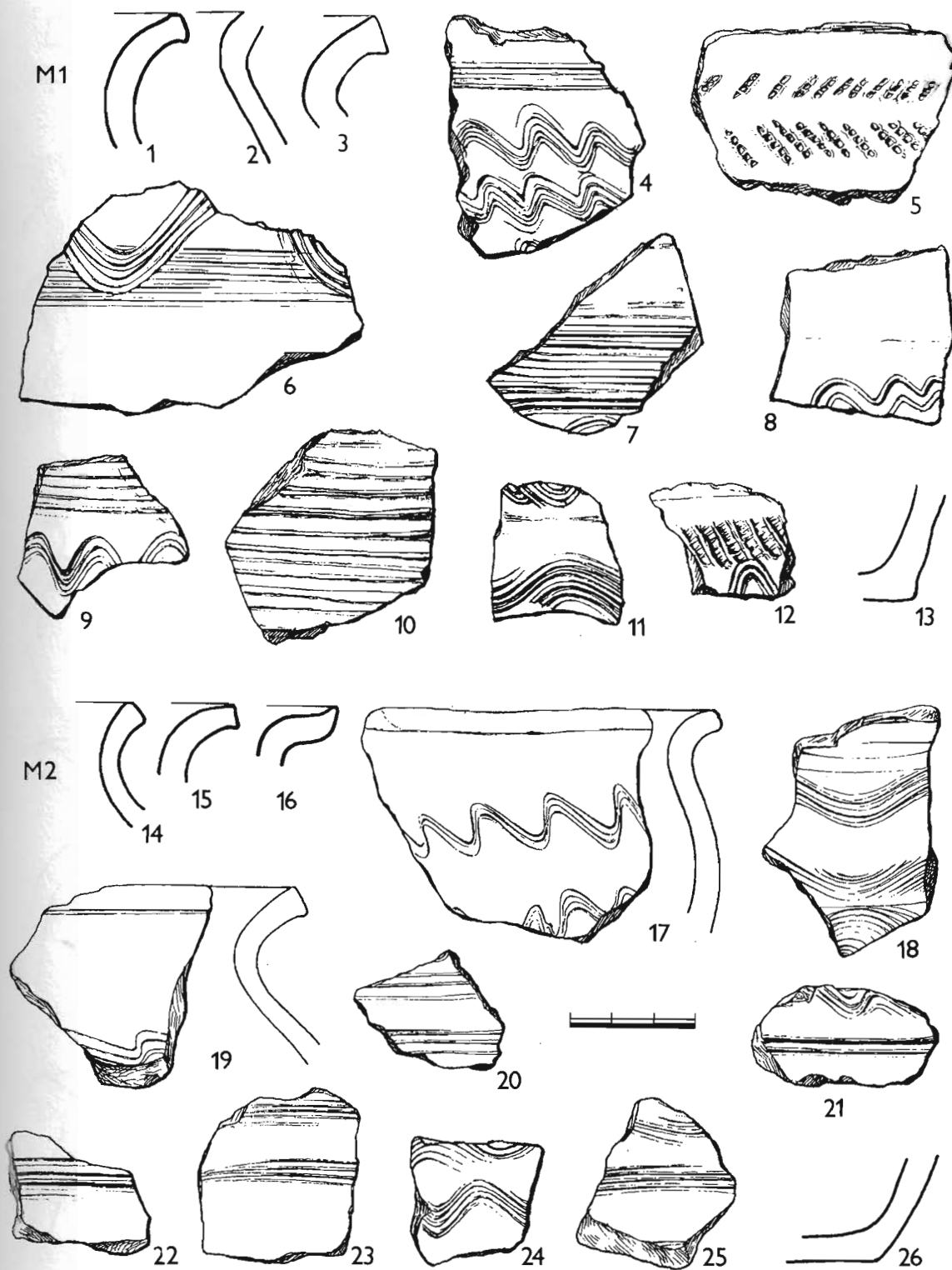
1



2

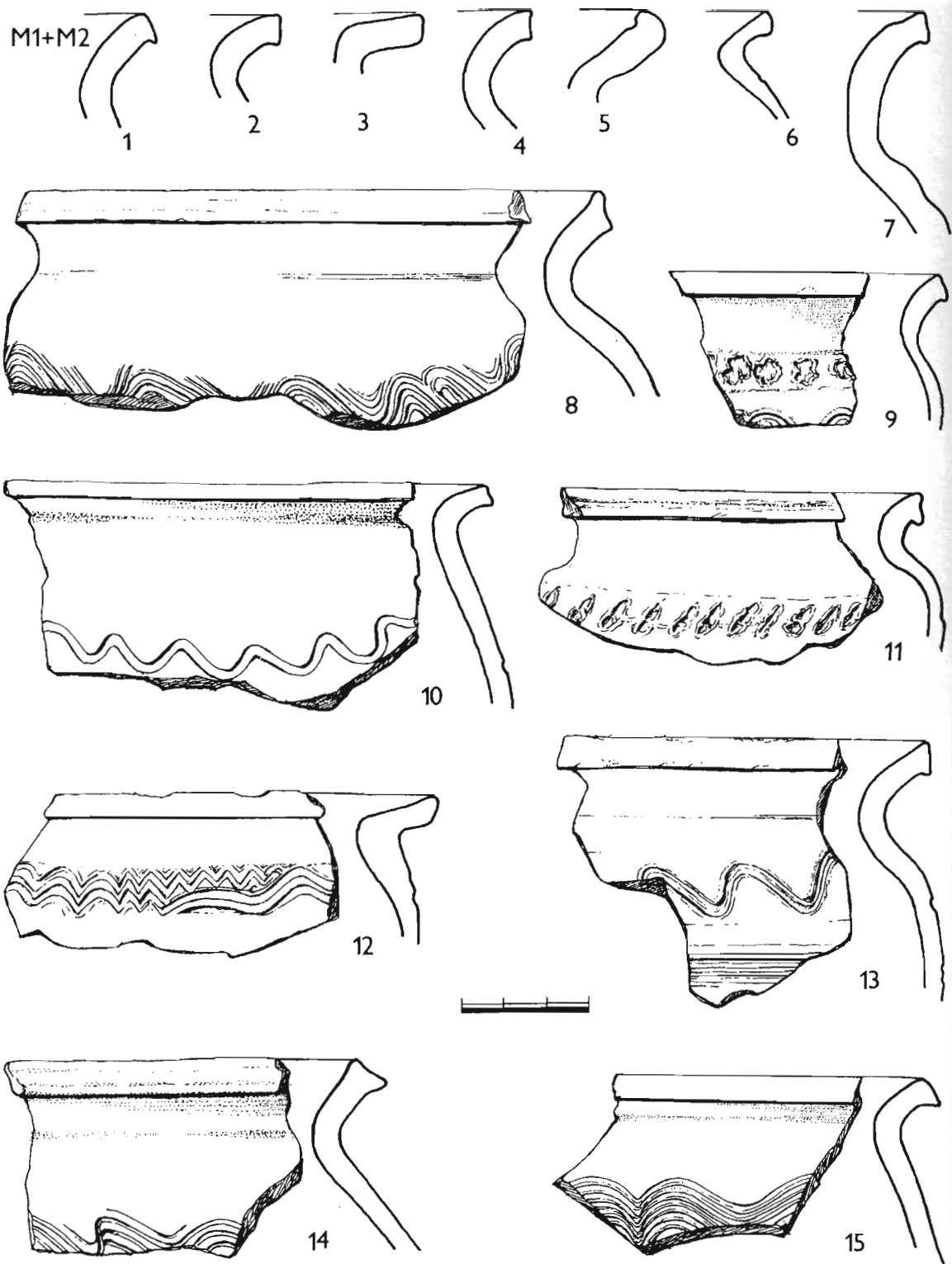
Obr. 41: 1 - Objekt D, dvojprostorový objekt proti bráně mladší hradby (sezóna 1954); 2 - detail rohu dvojprostorového objektu s ohništěm.

Abb. 41: 1 - Objekt D, zweiräumiges Objekt gegenüber dem jüngeren Wall (Grabung 1954); 2 - Detailaufnahme der Ecke des zweiräumigen Objekts mit Feuerstelle.



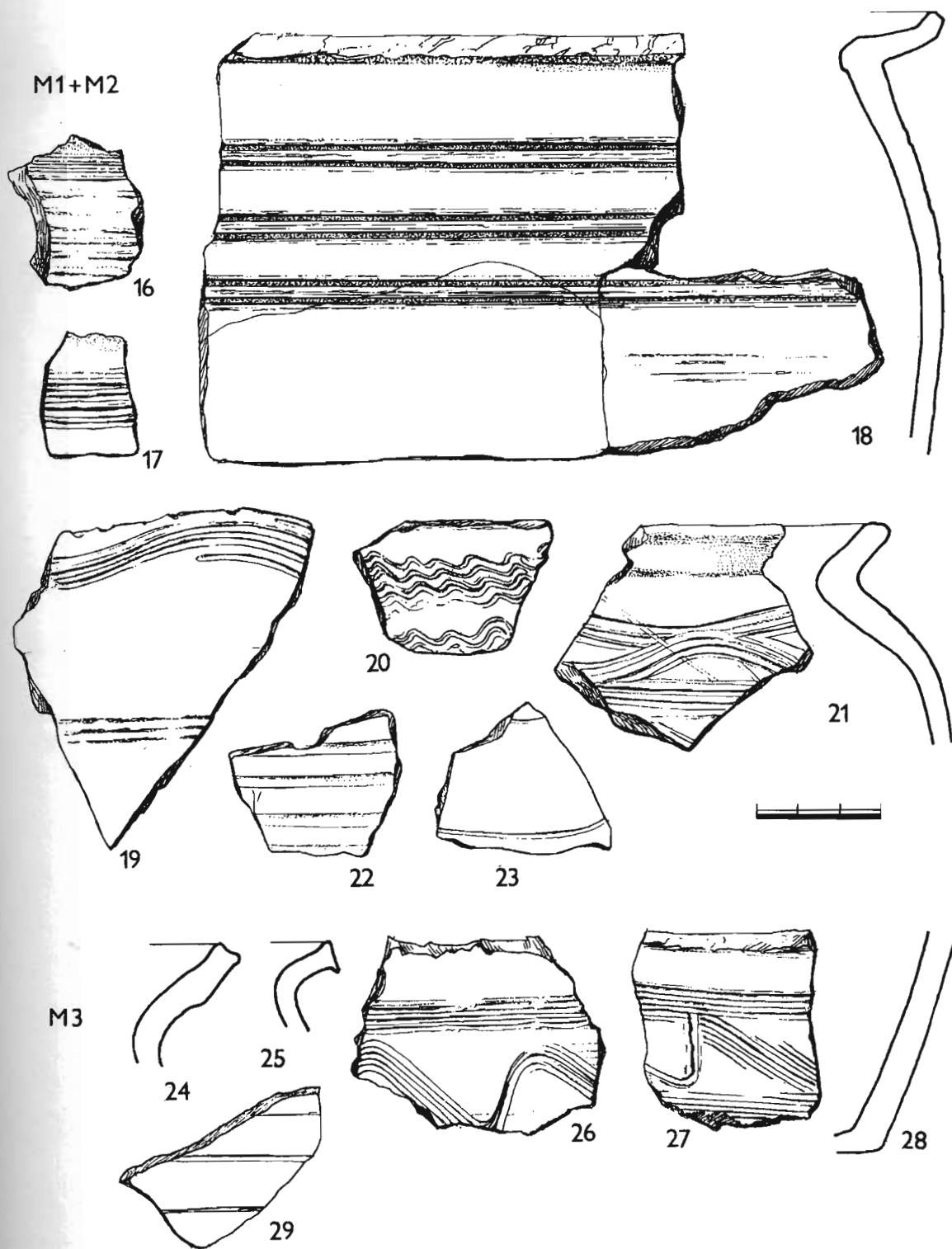
Obr. 42: Předhradí, objekt L - „dvorec“, keramika. M1 - místnost 1: 1 - z kúlových jam (sáček 87/52); 2-13 - těsně nad podlahou (sáček 100/52); M2 - místnost 2: 15, 16, 18, 20, 24 - z kúlových jam (sáček 90/52); 14, 17, 19, 21-23, 25-26 - z povrchu (sáček 92/52).

Abb. 42: Vorbürg, Objekt L - „Gehöft“, Keramik. M1 - Raum 1: 1 - aus den Pfostengruben (Sack-Nr. 87/52); 2-13 - dicht über dem Fußboden (Sack-Nr. 100/52); M2 - Raum 2: 15, 16, 18, 20, 24 - aus den Pfostengruben (Sack-Nr. 90/52); 14, 17, 19, 21-23, 25-26 - von der Oberfläche (Sack-Nr. 92/52).



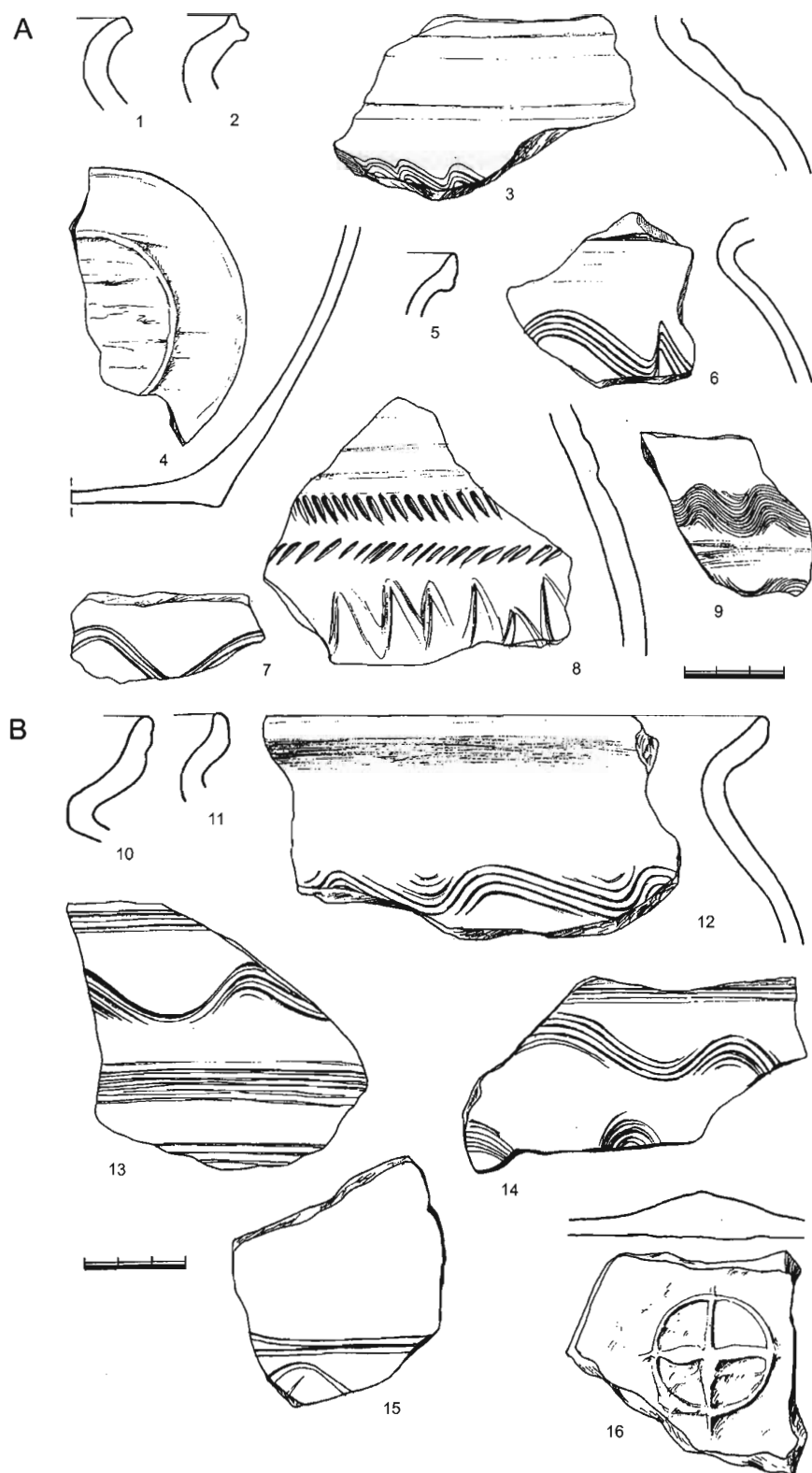
Obr. 43a: Předhradí, objekt L - „dvorec“. M1, M2 - keramika horizontů LH 2-3 při prohledávání podlah místností 1 a 2, možná také z povrchu terénu ke starší hradbě (sáček 133/52); viz též obr. 4.

Abb. 43a: Vorburg, Objekt L - „Gehöft“. M1, M2 - Keramikhorizonte LH 2-3 vom Fußboden der Räume 1 und 2, vielleicht auch von der Oberfläche des Geländes zum älteren Wall (Sack-Nr. 133/52); siehe Abb. 4.

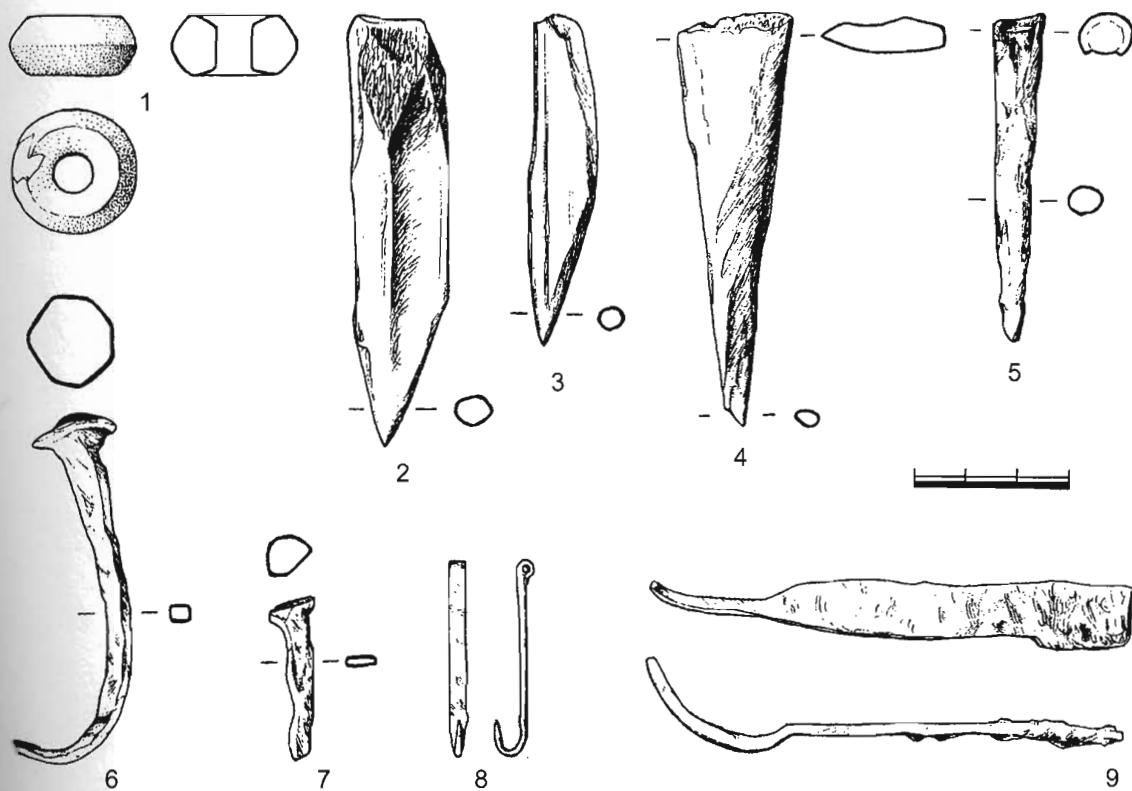


Obr. 43b: Předhradí, objekt L - „dvorec“. M1, M2 - keramika horizontů LH2-3 z podlah místností 1 a 2, možná také z povrchu terénu ke starší hradbě (sáček 133/52); M3: 25, 26, 29 - z kůlových jam (sáček 108/52); 24, 27, 28 - z kůlové jámy u severní stěny M 2 spolu s rybí kostí (sáček 97/52); 22-24, 29 - intruze (?).

Abb. 43b: Vorburg, Objekt L - „Gehöft“. M1, M2 - Keramik der Horizonte LH2-3 vom Fußboden der Räume 1 und 2, vielleicht auch von der Oberfläche des Geländes des älteren Walls (Sack-Nr. 133/52); M3: 25, 26, 29 - aus den Pfostengruben (Sack-Nr. 108/52); 24, 27, 28 - aus Pfostengruben bei der Nordwand von M 2 zusammen mit Fischgräten (Sack-Nr. 97/52); 22-23, 29 - Intrusion (?).



Obr. 44: Keramika z objektu D: A - 1 - vedle ohniště (sáček 115/54); 2-3 - těsně pod kulturní vrstvou (152/54); 4-9 - před průčelím domu, kulturní vrstva na povrchu rostlého písku (117/54); B - Keramika z povrchu objektu D u ohniště (67/54).
Abb. 44: Keramik aus Objekt D: A - 1 - neben der Feuerstelle (Sack-Nr. 115/54); 2-3 - dicht unter der Kulturschicht (152/54); 4-9 - vor der Vorderfront des Hauses, Kulturschicht über dem gewachsenen Boden (117/54); B - Keramik von der Oberfläche des Objekts D bei der Feuerstelle (67/54).



Obr. 45: Nálezy z objektu L: 1 - přeslen (sáček 103/52); 2, 3, 4 - kostěné předměty (133/52, 182/52); 5 - železný hrot šípu (133/52); 9 - železný zlomek svorky (88/52); nálezy z objektu D: 6-7 - hřebíky (76/54, 82/54); 8 - železný rybářský háček (77/54).

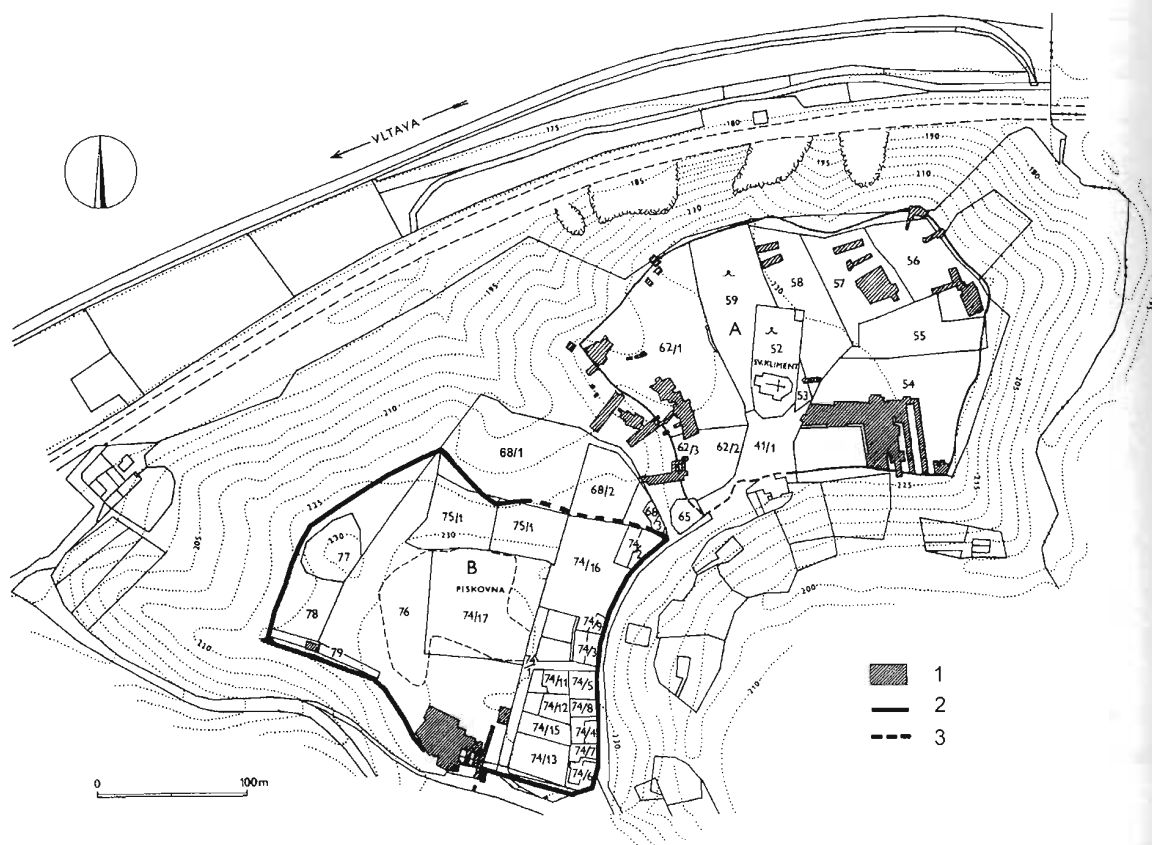
Abb. 45: Funde aus Objekt L: 1 - Spinnwirtel (Sack-Nr. 103/52); 2, 3, 4 - Gegenstände aus Bein (133/52, 182/52); 5 - eiserne Pfeilspitze (?) (133/52); 9 - Fragment einer Eisenklammer (88/52); Funde aus Objekt D: 6-7 - Nägel (76/54, 82/54); 8 - eiserner Angelhaken (77/54).

3. 7. OPEVNĚNÍ PŘEDHRADÍ A JEHO CELKOVÝ PRŮBĚH

Z výše uvedených poznatků vyplývá, že nejplastičtější představu je možné si vytvořit o opevnění a osídlení v jihozápadní části předhradí. Opevnění pravděpodobně pokračovalo dále k severu a lemovalo severozápadní a severní hranu svahu. V sondách 1/54 a 2/54 měly být zjištěny jak rošty starší hradby, tak pouze destrukce zřejmě mladší hradby⁶⁴ která roštovou konstrukci překrývala (PPP, 67-69). Propojíme-li tyto údaje s poznatky o situaci v sondě 11/51 na severním svahu předhradí (kapitola 3.2.1), lze dospět ke dvěma interpretacím vývoje v severní a severozápadní části předhradí. Buď byl tento prostor opevněn ve dvou fázích, odpovídajících hradbám A (rošty) a M (zjištěná kamenitá destrukce nad rošty jako poslední pozůstatek této hradby), nebo obvod hradiště v době existence starší hradby A přetínající šíjí nebyl opevněn a jeho opevnění souvisí až s dobou výstavby hradby M. V tom případě byla konstrukce této hradby na rozdíl od úseku na jihozápadě předhradí roštová.

Naprosto neznámým zůstává z archeologického hlediska opevnění severovýchodní a východní části předhradí sklánějící se směrem k východu do rokle „Ve Vikouši“. V této

⁶⁴ Z dokumentace (fotografie č. neg. 11582-11586 a plánek situace uložené v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze) je patrné, že opuková destrukce je na své jižní straně, tj. kolmo k roštům, jakoby lícovaná. I. Borkovský lícovaným kámen do souvislosti s komorami nebo s pravidelností destrukce (PPP, 68).



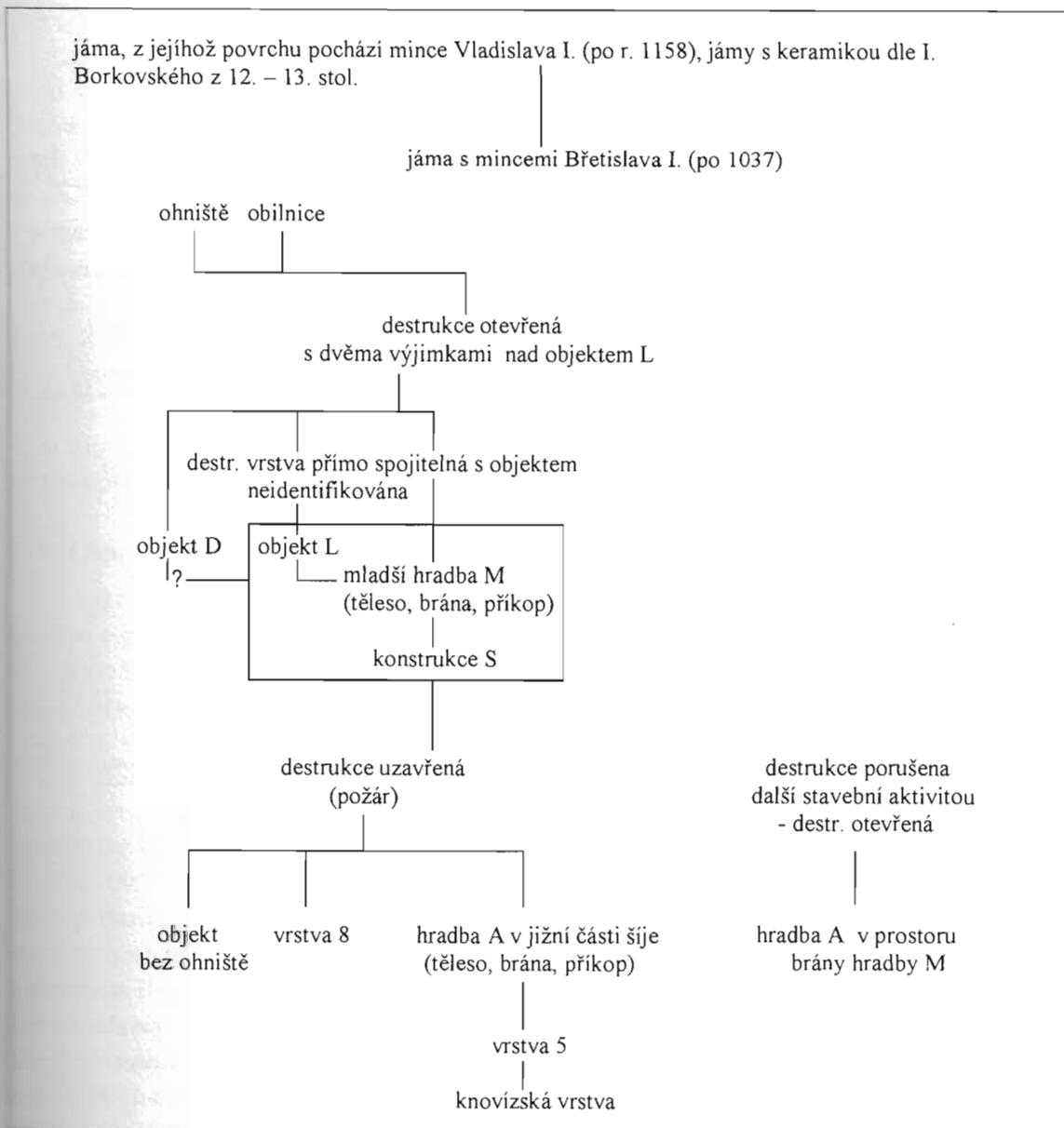
Obr. 46: Levý Hradec, plán hradiště (parc. čísla z doby výzkumu, plán má vyznačeno měřítko 1:1000, ve skutečnosti je v měřítku mírně odchylném); 1 - sondy I. Borkovského z let 1940-1955 (původní plán z doby výzkumu bez vyznačení některých částí sond); 2 - průběh opevnění rekonstruovatelný na základě archeologického výzkumu či na základě terénní situace; 3 - předpokládaný průběh opevnění.

Abb. 46: Levý Hradec, Plan des Burgwalls (Angabe der Parz.-Nr. in der Zeit der Ausgrabung, angegebener Maßstab 1:1000, in Wirklichkeit leicht abweichend); 1 - die von I. Borkovský in den Jahren 1940-1955 angelegten Sonden (ursprünglicher Plan aus der Zeit der Ausgrabungen ohne Bezeichnung einiger Teile der Sonden); 2 - Verlauf der aufgrund der Ausgrabungen bzw. Geländebeobachtungen rekonstruierbaren Befestigungslinie; 3 - vorausgesetzter Verlauf der Befestigungslinie.

části položil I. Borkovský 4 sondy, z toho 3 „nad tratí“. Jejich přesná poloha však není zachycena na žádném plánu. Z textů (PPP, 69-70) vyplývá, že tyto tři sondy ležely zřejmě v severní části parcely 77, čtvrtá sonda byla umístěna nejspíše kdesi v severozápadní části parcely 68/1, v místech výběžku nad severní částí rokle „Ve Vikouši“. Právě v této sondě na vrcholu horní dosud existující terasy zjistil I. Borkovský pozůstatky opevnění, respektive jeho plenty, stavěné na skále. Další průběh opevnění nebyl prokázán. I. Borkovský (PPP, 69-70) uvažoval o třech možnostech: 1. opevnění pokračovalo po hraně vrchní terasy; 2. opevnění pokračovalo po hraně spodní, dnes již méně patrné, terasy; 3. opuková zeď byla pouze odnoží hradby. Přikláním se k prvnímu z názorů.

Nejkomplikovanější situace je v prostoru vyústění rokle „Ve Vikouši“ u dnešní cesty na akropoli, tedy v místě, kde dnes úzká šíje spojuje předhradí s akropolí. Jediným opěrným bodem je průběh valového opevnění akropole, které je dosud patrné západně cesty na akropoli za zahradou č.p. 1056. Vyústění příkopu ke starší hradbě probíhajícího roklemi „Ve Vikouši“ v místech dnešní šíje mezi předhradím a akropolí prokázal jak záchranný výzkum z roku 1959 (hlášení č.j. 2011/1959), tak záchranný výzkum z roku 1998.⁶⁵ Průběh

⁶⁵ Kresebná dokumentace z roku 1959 nebyla nalezena, dokumentaci v roce 1998 znemožnilo nepovolené předčasné zasypaní výkopu firmou.



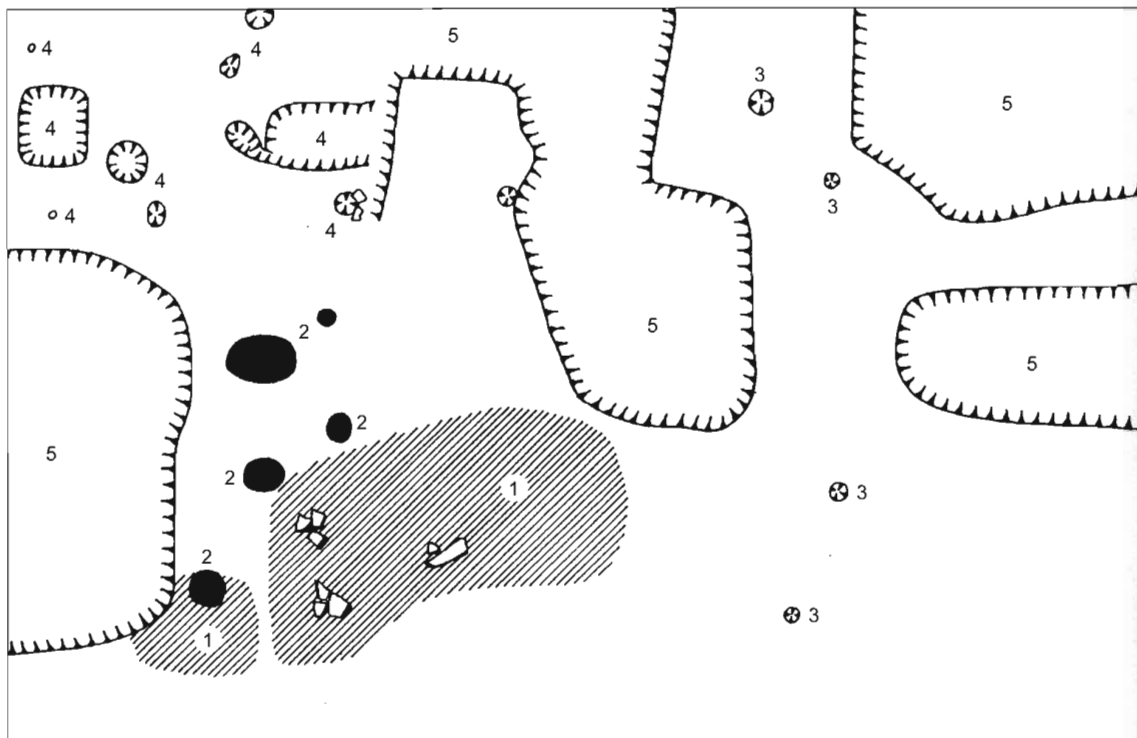
Obr. 47: Předhradí, základní stratigrafické schéma.

Abb. 47: Vörburg, stratigraphisches Grundscheema.

přílehlého opevnění předhradí v jeho jihovýchodním rohu však znám není. Kdybychom přešli nákresu V. Krolmuse⁶⁶ (obr. 69; Sklenář 1972, 27, obr. 7), pak opevnění předhradí běželo po hraně dodnes dochované vrchní terasy prakticky paralelně s opevněním akropole a směřovalo od jihu k severu. Lze pak předpokládat, že navazovalo na torzo opevnění zjištěného I. Borkovským v severovýchodní části předhradí. Těleso hradby na jihovýchodním nároží zřejmě prokopal Č. Rýzner bez bližší dokumentace. Zatímco jej zaujal především nálezy z vrstvy u valu, konstrukci valu pozornost již nevěnoval.⁶⁷ Plentu opevnění předhradí tahnoucí se pod cestu na akropoli zjistil v délce 15 m (Píč 1889, 579).

⁶⁶ Vzhledem k některým nepřesnostem je třeba k náčrtku přistupovat více než opatrně.

⁶⁷ Pouze zmínil opukové a břidlové kameny a kusy dřeva (Výroční zpráva 1889, 25). J. L. Píč (1889, 580) k tomu dodal, že zde byly nalezeny „celé kusy ohořelých neb prohnitých dřev vodorovně neb kolmo položených“. Která z nich souvisela s opevněním a která s případným osídlením u opevnění nebylo rozlišeno.



Obr. 48: Sonda z roku 1955 (popisy podle I. Borkovského). 1 - červený popel, spálené místo; 2 - černá místa (kúly); 3 - kůl; 4 - objekty bez popisu; 5 - stará pískovna.

Abb. 48: Sondage von 1955 (Beschreibung von I. Borkovský). 1 - rote Asche, Brandspuren; 2 - schwarze Stellen (Pfostengruben); 3 - Pfosten; 4 - Objekte ohne Beschreibung; 5 - alte Sandgrube.

3. 8. CESTY

Dnes používaná cesta vedoucí na akropoli (Levohradecká ulice) nemá středověký původ. Jediný příčný řez touto cestou získaný v roce 1995⁶⁸ při odbočce malé uličky do ulice Na pískách potvrdil silné narušení terénu subrecentního až recentního stáří výkopem z roku 1959. Pouze v nevelkém torzu se dochoval pozůstatek původní spraše. Sklon vrstev naznačuje poměrně značný spád svahu, který ležel již vně předpokládaného průběhu raně středověké fortifikace. Podobně výkopy pro plynové vedení v roce 1998 potvrdily, že dnešní cesta je výsledkem až novověkého vývoje lokality.

Předtím vedla nejspíše o něco výše - nad hranou svahu předhradí. Mj. sonda v roce 1955 skutečně prokázala těsně severně dnešní ulice Na pískách existenci jakéhosi oblázkového štětování, které však I. Borkovský spojoval s dlážděním blíže neurčeného sídlištního objektu.⁶⁹ Průběh komunikace či spíše komunikací na předhradí není možné sledovat ani dle jejich pozůstatků, ani v negativu dle stop osídlení. V každém případě však nejméně jedna z nich překračovala rokli „Ve Vikouši“. Celý prostor rokle včetně přilehlého východního svahu předhradí vytvářel mezi akropolí a předhradím svým způsobem samostatný areál přibližně mušlovitého tvaru, o jehož využití v minulosti nemáme žádnou představu.⁷⁰ Vedle cesty z předhradí tímto areálem - na severu jakoby uzavřeném klešto-

⁶⁸ Dokumentace uložena v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze na pracovišti Pražský hrad.

⁶⁹ Oblázkové dláždění není na plánu dokumentováno (obr. 48).

⁷⁰ V době Krolmusově zde leželo pole (obr. 69; Sklenář 1972, obr. 7). Pole zde byla dle fotografií I. Borkovského ještě v 50. letech. V současnosti se zde nacházejí luka, v jihovýchodním vyústění předhradí (parc. 68/2,3) pak zahrada.

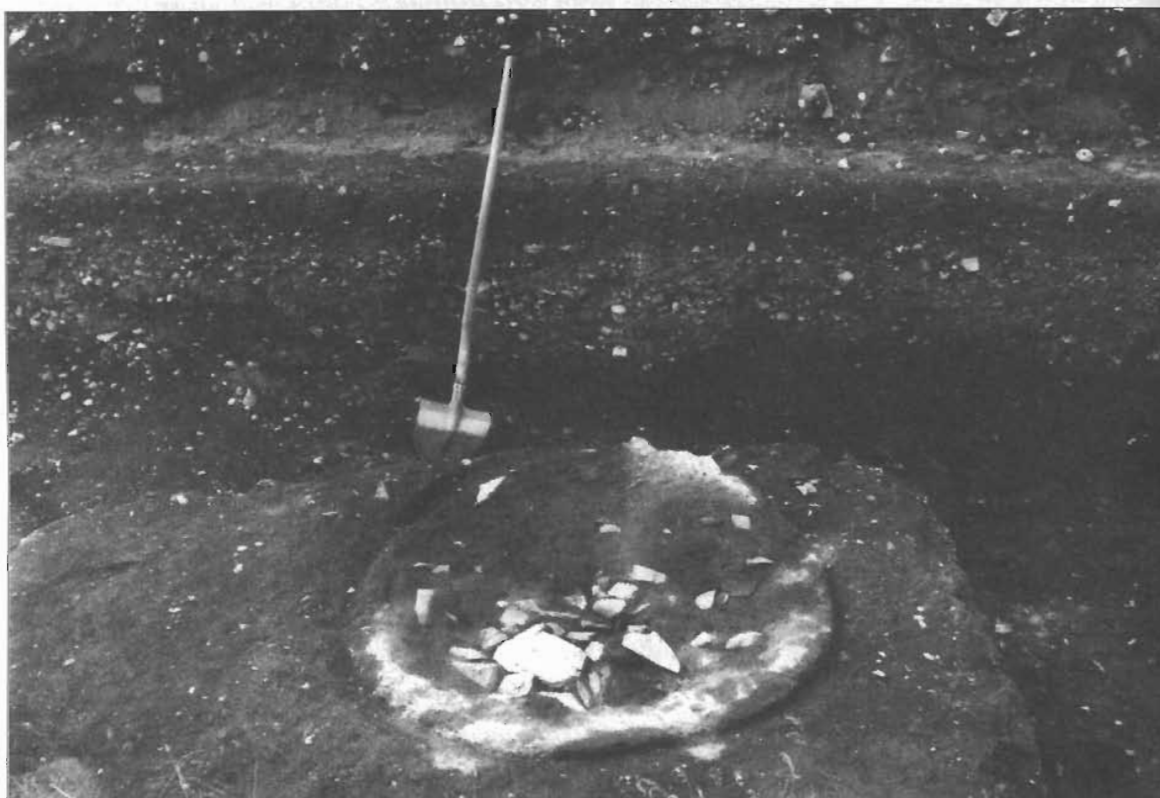
vitě se svírajícím terénem - vedla i cesta směřující k akropoli od Vltavy. Zhruba v polovině západního svahu akropole byla zjištěna cca 1,1-1,2 m široká branka (příloha 2, sonda mezi sondami 8 a 9), do níž mohla ústít jak cesta od Vltavy, tak právě cesta z předhradí. Tato komunikace přitom musela překonat 8-11 m široký příkop, který byl prokázán v sondách 8 a 9. V sondě 9 příkop výrazněji uhýbá směrem k východu, tedy směrem k sondě se sruby. Není však vyloučeno, že se obdobně jako hradba později nestočil opět k jihu. Vyústění příkopu u sondy se sruby by ostatně postrádalo logiku. Tentýž příkop byl zjištěn zřejmě již při výzkumu v roce 1941, nebyl však zdokumentován. Jeho vyústění v prostoru dnešní šíje mezi předhradím a akropolí bylo zachyceno při záchranném výzkumu v roce 1959. Zatímco vstup na akropoli v době existence starší hradby přibližně v polovině jejího západního svahu „brankou v palisádě“ doložen je, bránu či branku u šíje spojující akropoli s předhradím můžeme pouze předpokládat. Není např. jasné, zda-li až zánik starší hradby s palisádou a příkopem nepředstavuje datum post quem, kdy byl vstup přesunut do prostoru dnešní šíje mezi akropolí a předhradím.

3. 9. OSÍDLENÍ PŘEDHRADÍ V MLADŠÍ A POZDNÍ DOBĚ HRADIŠTNÍ (obr. 49-53)

Výkopy Č. Rýznera i výzkum I. Borkovského prokázaly, že osídlení na předhradí nezániklo s destrukcí hradby, jež je kladena do 10. (Borkovský 1965, 37) či 11. století (PPP, 15). Již nálezy tuhových zásobnic, esovitých záušnic velkých průměrů a „depotu“ 37 denárů Břetislava I. (Výroční zpráva 1889; Pič 1889, 579-582, obr. III) objevené v 19. století naznačovaly pokračování osídlení i v mladších obdobích raného středověku. K mladohradištnímu horizontu osídlení lze bezpečně přiřadit ohniště (obr. 49, 50:1) západně od 2. místnosti „dvorce“ a obilnici narušující destrukci hradby a jednu ze stěn „dvorce“ (obr. 50:2; blíže PPP, 14-15, 21, 31, 32). Na ploše uvnitř předhradí severně „dvorce“, 50 m od hradeb, byla v roce 1954 vyhloubena další ze sond, která naneštěstí nebyla planograficky dokumentována (obr. 51). Spletitou soustavu jam různých velikostí nad nejspodnější vrstvou se střepy „z X. století“ kladl I. Borkovský vesměs do souvislosti s vybíráním písku při stavbě mladší hradby M, současně však upozornil na jámu v severovýchodním rohu sondy, na jejímž povrchu byl nalezen denár krále Vladislava II. z doby po roce 1158 (Radoměřský 1960, 19; Borkovský 1965, 47). Je přitom třeba zdůraznit, že jak tato mince, tak výše uvedené mince Břetislava I. jsou jedinou bezpečnější oporou pro stanovení časového rozsahu osídlení předhradí po zániku mladší hradby M. Jáma při severozápadní stěně měla mj. obsahovat „keramické zbytky z XII.-XIII. stol.“ Žlábek při severovýchodním rohu sondy 50 cm široký a 30 cm hluboký vzhledem k absenci nálezů není datovatelný. O příslušnosti jam k sídlištním objektům I. Borkovský vzhledem k absenci ohnišť a pūdorysů neuvažoval (PPP, 53, 78, 82; Borkovský 1955, 658-659).

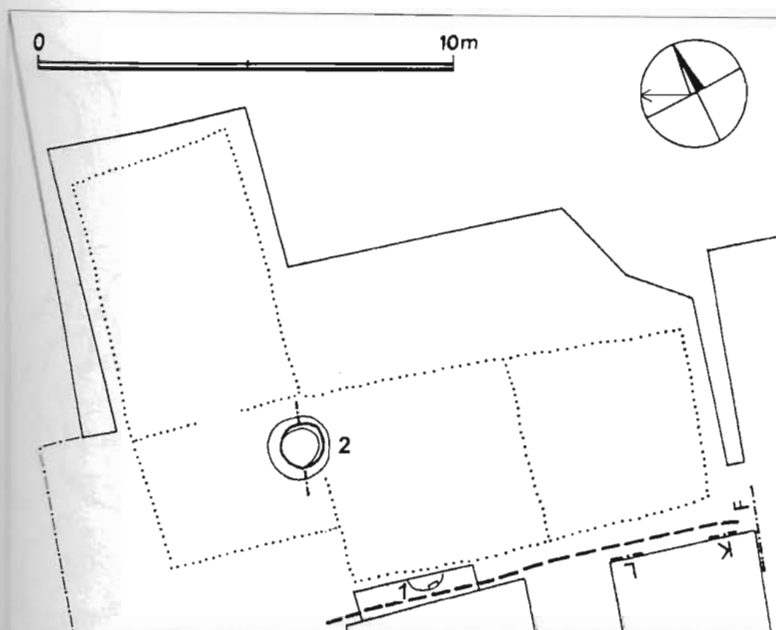


1



2

Obr. 49: 1-2 - Ohniště na destrukci mladší hradby M.
Abb. 49: 1-2 - Feuerstelle über dem Schutt des jüngeren Walls M.



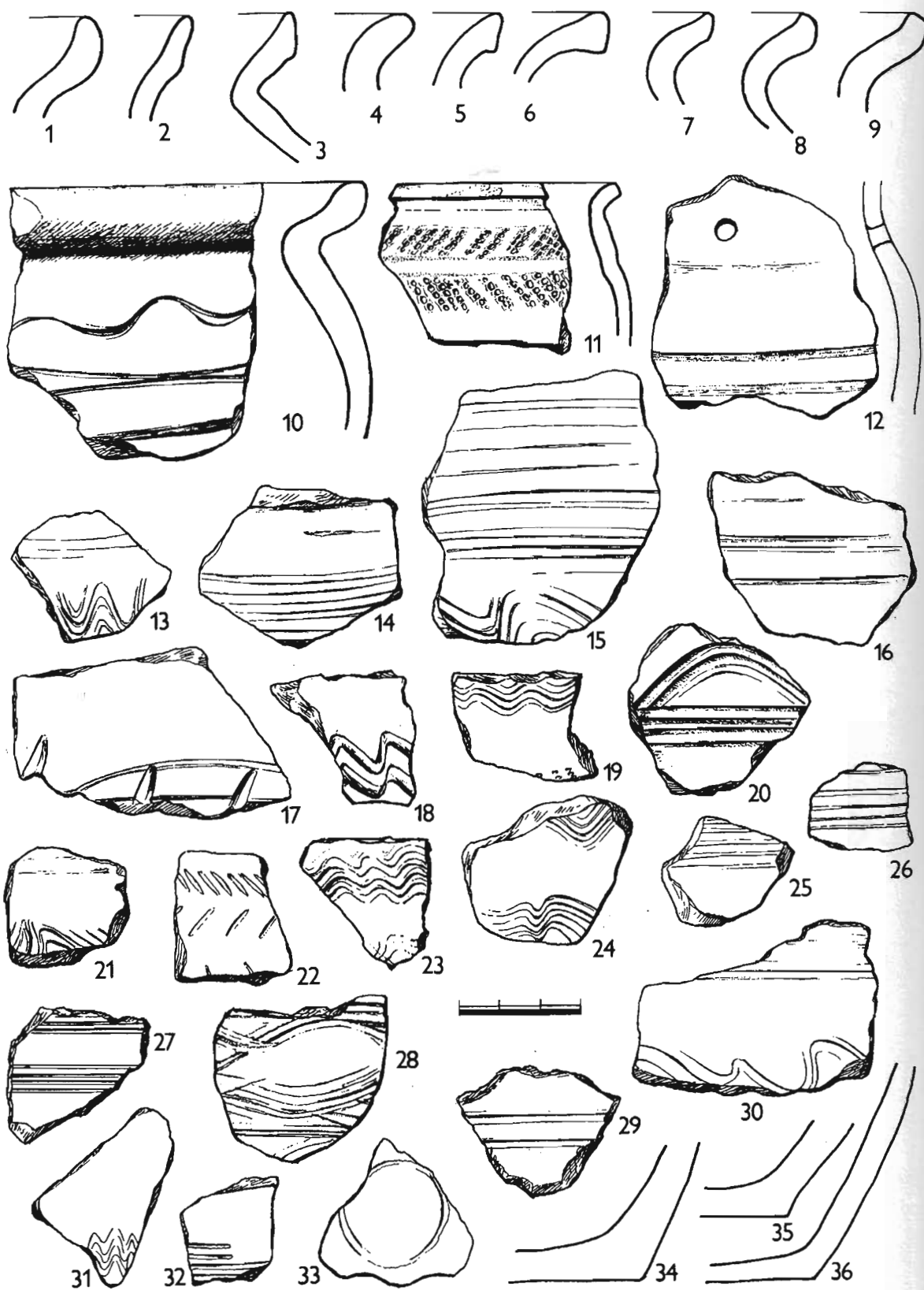
Obr. 50: Jihozápadní část předhradí, objekty vzniklé po destrukci mladší hradby M. 1 - ohniště; 2 - obilnice; přerušovaná čára - linie zadní stěny mladší hradby pod destrukcí; tečkovaně - půdorys objektu L.

Abb. 50: Südwestteil der Vorburg, Objekte aus der Zeit nach der Zerstörung des jüngeren Walls M. 1 - Feuerstelle; 2 - Vorratsgrube; strichliert - Verlauf der hinteren Wand des jüngeren Walls unter dem Schutt; punktiert - Objekt L.



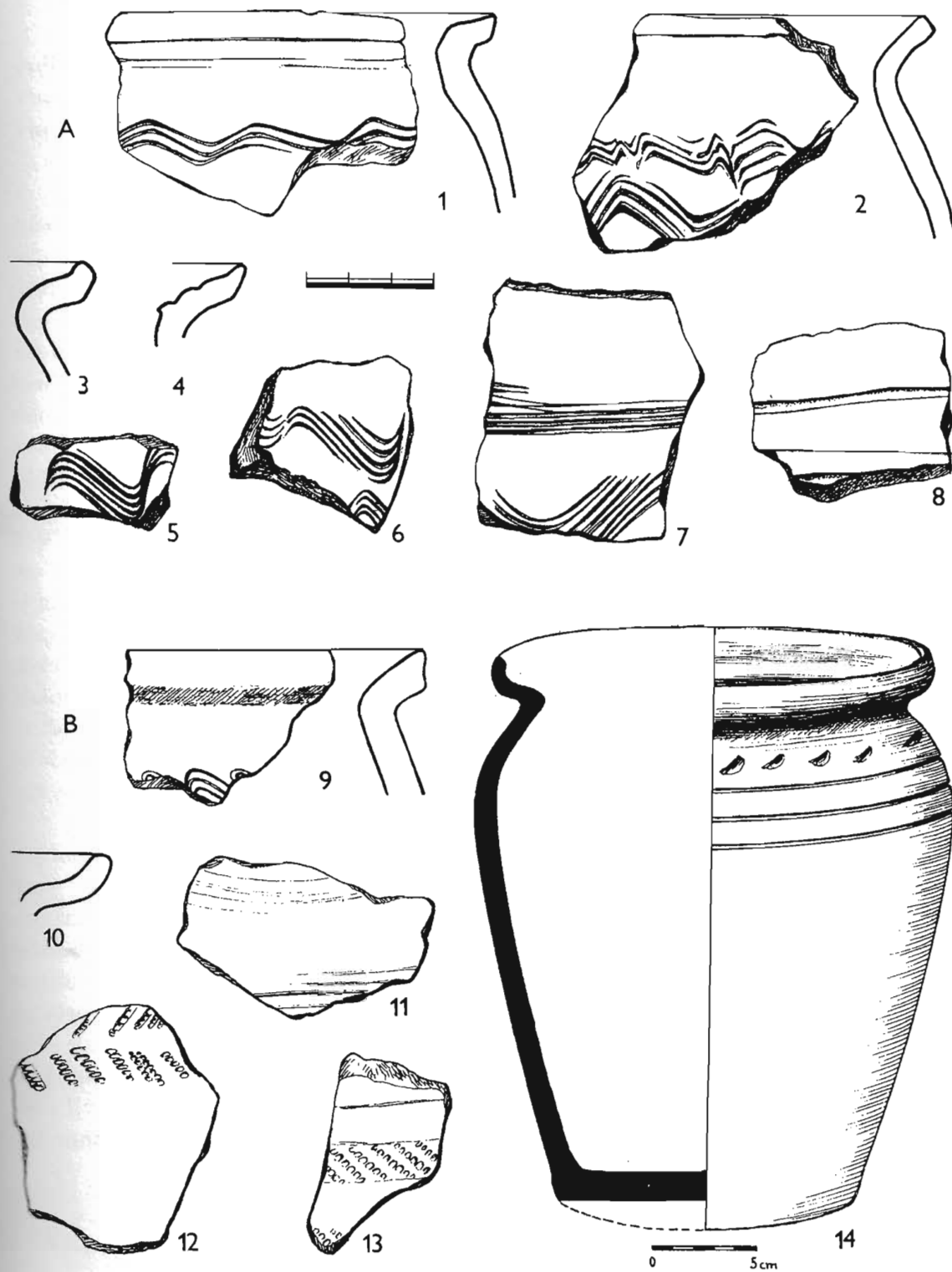
Obr. 51: Sonda s jámami, z nichž některé měly dle I. Borkovského obsahovat keramiku 12.-13. stol., ležela ve směru od objektu L do středu předhradí (do celkového plánu nebyla vynesena). Z této sondy také pochází nález denáru Vladislava II.

Abb. 51: Sonde mit Gruben, die nach I. Borkovský Keramik aus dem 12.-13. Jh. enthalten haben sollen. Die Sonde lag zwischen der Mitte der Vorburg und Objekt L (im Gesamtplan unberücksichtigt). Aus dieser Sonde stammt auch der Fund eines Denars Vladislavs II.



Obr. 52: Předhradí, obilnice porušující destrukci mladší hradby a stěnu „dvorce“. Keramika (sáčky 79/52, 84/52). 10, 12, 16, 17, 29 - keramika horizontu LH 4; ostatní - převážně keramika horizontu LH 3.

Abb. 52: Vorburg, in den Schutt des jüngeren Walls und die Wand des „Gehöfts“ eingelassene Vorratsgrube (Sack-Nr. 79/52, 84/52). 10, 12, 16, 17, 29 - Keramikhorizont LH 4; sonst - überwiegend Keramikhorizont LH 3.



Obr. 53: Předhradí, keramika z bloku mezi sondami 3 a 4. A - vrstva pod ohništěm; 1-7 - keramika horizontu LH 3; 8 - keramika horizontu LH 4 (sáček 63/52); B - ohniště na destrukci mladší hradby M; 9-13 - keramika horizontu LH 3; 14 - keramika horizontu LH 4 (sáčky 34/52, 38/52, 40/52).

Abb. 53: Vorburg, Keramik aus dem block zwischen den Sonden 3 und 4. A - Schicht unter der Feuerstelle; 1-7 - Keramik aus Horizont LH 3; 8 - Keramik aus Horizont LH 4 (Sack-Nr. 63/52); B - Feuerstelle über dem Schutt des jüngeren Walls M; 9-13 - Keramik aus Horizont LH 3; 14 - Keramik aus Horizont LH 4 (Sack-Nr. 34/52, 38/52, 40/52).

3.10. KERAMIKA (obr. 3, 4, 14-22, 32-37, 42-44, 52-63; tab. 1)

Keramika tvoří nejrozsáhlejší součást nálezového fondu z levohradeckého předhradí. Vzhledem k úzkému sepětí jejího poznání se studiem raně středověké keramiky stře-dočeského regionu a stále neukončeným diskusím na toto téma se omezují pouze na přehled jejích základních charakteristik.

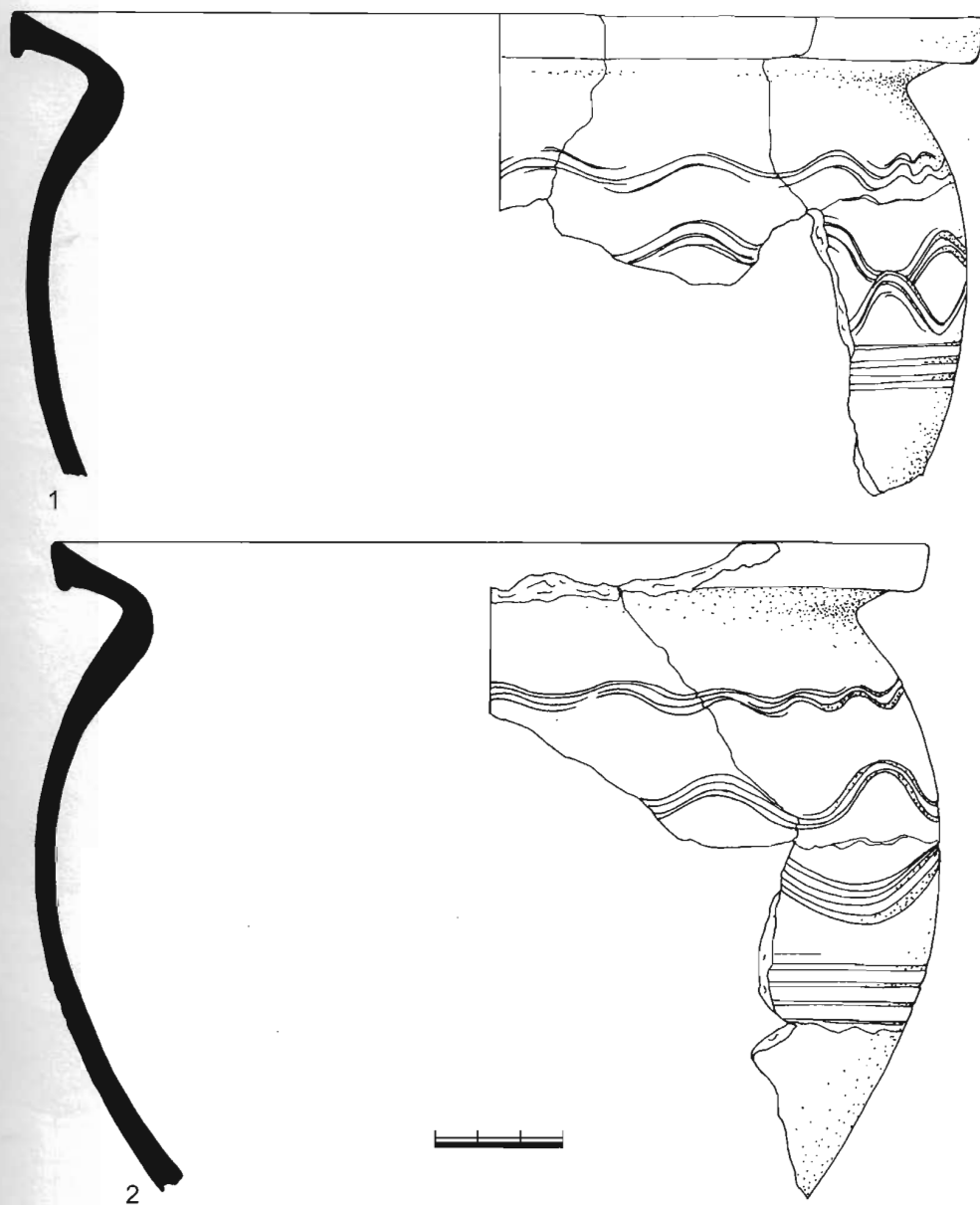
Z hlediska druhů nádob jsou registrovány - stejně jako na akropoli či na jiných raně středověkých lokalitách - především hrnce, méně misky a okrajové lahve. V průběhu jejich užití i dalšího vývoje místa se proměnily ve větší či menší zlomky, jichž bylo při archeologickém výzkumu předhradí objeveno necelých 10 000. Zhruba polovinu tvoří zlomky nezdobené a části den. Druhá polovina - přes 4500 zlomků větších torz, samotných okrajů i zdobených fragmentů z těl nádob - byla zdokumentována pomocí kódování v tabulkách.⁷¹ Okraje a výzdoby byly zachyceny ve škálách (obr. 62-63). Cílem přitom bylo podchytit jejich širokou variabilitu, nikoliv vytvořit po formální stránce dokonalý systém. Zastoupení vybraných keramických skupin a některých dalších charakteristik ze sezóny 1952 zachycuje tab. 1. Keramika ze sezóny 1954 takto podchycena nebyla vzhledem k vysokému podílu nálezů z destrukcí a blíže nestratifikovaných kontextů.

Na levohradecké keramice můžeme pozorovat řadu technologických stop a dalších zajímavostí. Některé exempláře, např. torza dvou téměř identických nádob (obr. 54), nesou znaky rukou jednoho hrnčíře. O opravách nádob svědčí reparační otvory. Doložit je možno různé formy vyhlazování povrchu, otisky prstů či dřivek, nedbalé nebo naopak velmi pečlivé formování okraje apod. Spojení den se spodními partiemi nádob je někdy opticky nerozlišitelné, jindy je v místech spoje patrný okrajový nálep. Dna, jen málokdy zachovaná ve větším fragmentu, odrážejí různou hrubost podsýpky či charakter podložky. Na některých dnech jsou patrné otisky osy či fragmenty značek nejčastěji v podobě kříže, kříže v kružnici, dále se objevuje kříž s tečkou. Jedno z den nese otisk listu lípy velkolisté⁷² (obr. 32:21).

Na základě empirického sledování celkové morfologie nádob se při zpracování podařilo vyčlenit 5 základních typologicko-morfologických horizontů keramiky: LH 1 - starohradištní (odpovídá LH 0 a LH 1; Tomková 1993, 120), LH 2 - starší středohradištní (do výskytu keramiky s límcovitým okrajem), LH 3 - mladší středohradištní (od výskytu keramiky s límcovitým okrajem, raná keramika s kalichovitými okraji), LH 4 - mladohradištní (klasická keramika s kalichovitými okraji dle vymezení I. Pavlů). Již jen vzácně byla na předhradí zjištěna keramika se vzhůru vytaženými okraji a zduřelou profilací okraje - LH 5. Nutno poznamenat, že přesné a jednoznačné hranice mezi jednotlivými horizonty jsou jen velmi obtížně vymezitelné, neboť dílčí keramické skupiny se objevují a vyznívají v nestejnou dobu. Není výjimkou, že určitá keramická skupina prochází i více než jedním horizontem.

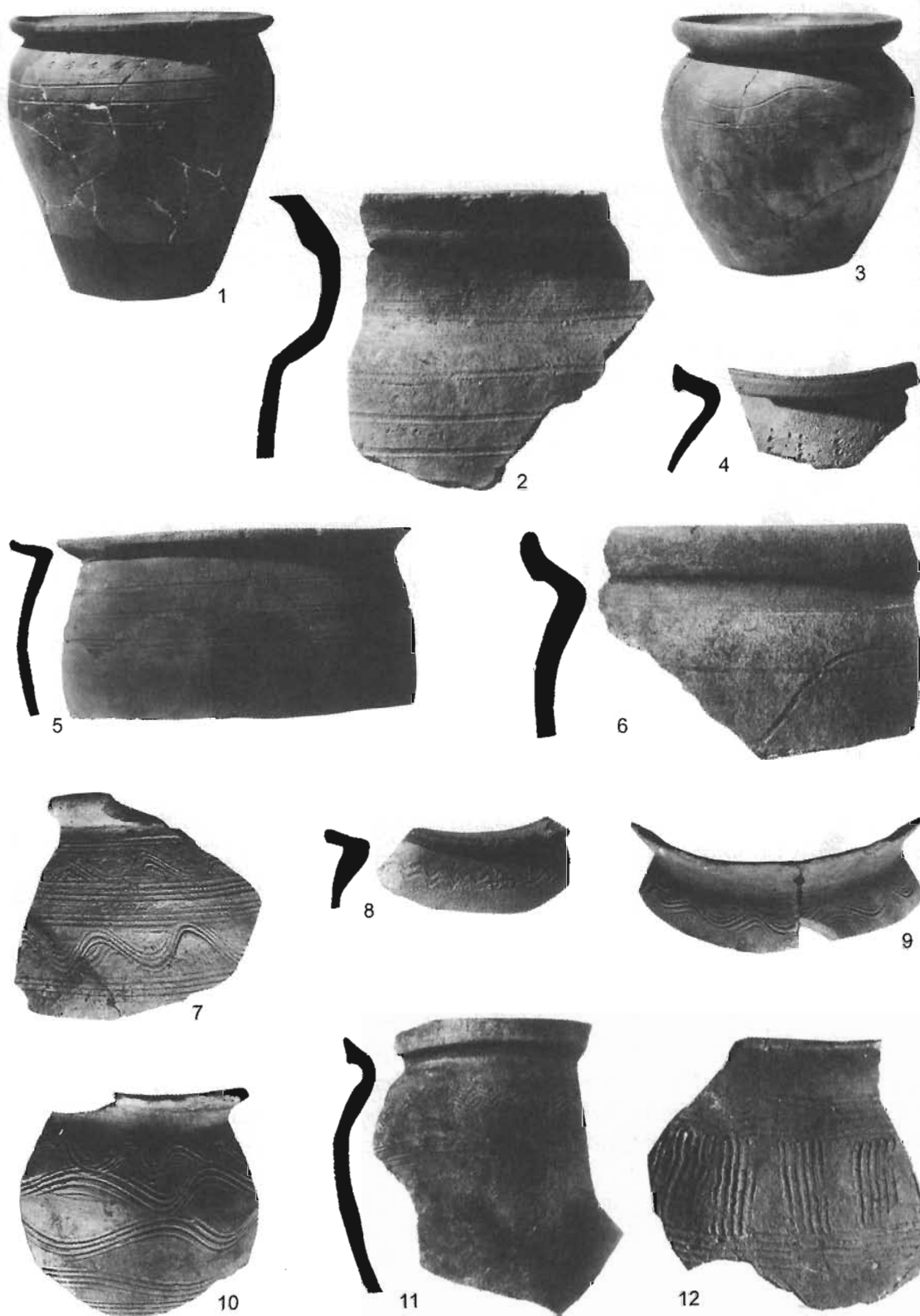
⁷¹ Statistická analýza keramického souboru, jehož podstatná část pochází z různých typů destrukcí, zatím nebyla provedena. Deskripční tabulky okódovaných keramických fragmentů jsou uloženy v ARÚ AV ČR v Praze na pracovišti Pražský hrad.

⁷² Za botanické určení děkuji M. Kaplanovi.



Obr. 54: Příklad téměř identických nádob zhotovených pravděpodobně jedním hrnčářem z prostoru mladší brány. 1 - fragment nádoby (sáček 172/54 - kulturní vrstva na písku se smíšenými nálezy); 2 - fragment nádoby (sáčky 239/54, 247/54 - kontexty pravděpodobně starší než hradba M).

Abb. 54: Beispiel für zwei nahezu identische Gefäße aus dem Raum des jüngeren Tors, wahrscheinlich von einem Töpfer. 1 - Gefäßfragment (Sack-Nr. 172/54 - Kulturschicht über dem Sand mit gemischten Funden); 2 - Gefäßfragment (Sack-Nr. 239/54, 247/54 - Zusammenhang wahrscheinlich älter als jüngerer Wall M).



Obr. 55: Typičtí zástupci keramických horizontů na Levém Hradci. 12 - LH 1; 11 - LH 2-3; 4, 5, 7-10 - LH 3; 1, 3, 6 - LH 4; 2 - LH 5.

Abb. 55: Typische Vertreter der Keramikhorizonte auf Levý Hradec. 12 - LH 1; 11 - LH 2-3; 4, 5, 7-10 - LH 3; 1, 3, 6 - LH 4; 2 - LH 5.

	Jednoduché okraje	Varianty těchto okr.	Limcovité okraje	Prožlabené okraje	Kalichovité okraje	Ostatní okr.	Jemná keramika s hladkým povrchem	Jemná keramika „křídlová“	Keramika se slídou	Slinostěrná hrubá keramika	Ker. s tulou	Hřebenová výzdoba	Ryta a hřebenová výzdoba	Ryá výzdoba	Pozn.
Objekt současný se starší hradbou - 0															
Starší hradba A – bezpečně z tělesa hradby – 0															
Situace úzce související se starší hradbou A v sondě 4															
105/52	4	2							4			+		1	
116/52	16								5			+		2	2 různé zbarvené fragmenty z téže nádoby - ukázka vlivu rozdílného místa uložení
Terén ke starší hradbě A a jeho destrukce															
4/52 písčité náplav												+			
12/52 u zadní stěny na spáleném povrchu	1											+			
16/52	1								2						
33/52 v popelu u zadní stěny															1 výdut' velké nádoby zdobená jednotlivými vpichy 1 celé hladké dno
56/52 spálená vrstva	1							1	1 s vývalky			+			
67/52 na povrchu spáleného terénu	1											+			
134/52									4						
Starší hradba A - destrukce															
28/52 uvnitř předhradí	3					1	2		2 silně sládnaté	1 s lištou				+	Intruze mladohradištní keramiky, dno s otiskem osy
29/52 na svahu	2								1 s vývalky			+			
123/52 S3	1	1					1		1 s vývalky			+		+	
Pod destrukcí starší hradby A															
8/52 na svahu	2						4		2			+		+	
Výplň mladší hradby M částečně možná související se starší hradbou – sonda 4															
75/52	1											+			
77/52	3						4					+			Dno s otiskem osy
86/52	1						1		2			+			
Mladší hradba M – z komor															
128/52	2						1		1				+		
Mladší hradba M – výplň kůlových jam zadní stěny															
14/52	1														
47/52									1			+	+		
50/52	5						3, 1 sametový	1	2			+			
54/52	2						1								
58/52									2						
101/52		1										+			
113/52									1	1					
124/52	1						1 sametový		3			+	+		
137/52		2						?	4			+		+	
150/52		1							1			+		+	
Objekt L – „dvorec“															
46/52 z kůlových jam prostřední hradby	3					1	1 sametový								
72/52 z kůlových jam SZ od sondy 3									1 s vývalky			+			
90/52 z kůlových jam M2?	1			1			1, 1 sametový		1			+			
97/52 M3		1										+			
100/52 nad modřinou M 1		1					2, 1 sametový		2				+	+	
104/52 ohniště ve 2. místnosti															+
108/52 KJ M3		1				2									+
139/52 M1+2 modřina	8	4	2	1		1	6	2	1 s vývalky			+		+	Intruze mladohradištní keramiky (?)

Tab. 1: Levý Hradec, předhradí. Keramika ze sezóny 1952 podle místa nálezů a čísla sáčku.

Tab. 1: Levý Hradec, Vorkburg. Keramik aus der Grabung 1952 nach Fundstelle und Sack-Nr.

	Jednoduché okraje	Variety těžko okr.	Limcovité okraje	Prožlabené okraje	Kalichovité okraje	Ostatní okr.	Jemná keramika s hladkým povrchem	Jemná keramika „krídlová“	Keramika se slídou	Slínostěrná hruba keramika	Ker. s tuhou Hřebenová výzdoba	Rytá a hřebenová výzdoba	Rytá výzdoba	Pozn.
Pod destrukci hradby M														
1/52						1	3, 1 sametový		1			+	+	
19/52									1					
20/52	2			1	1		1					+		
23/52		1				1		1	1 s vývalky			+		
32/52		1					2		3			+		
35/52 spál. terén	2						2		5			+		
36/52 povrch spál. terénu							1		1 s vývalky			+	+	
59/52 spáleniště pod destrukci									1 torzo s válcovitým hrdlem			+		
62/52 pod popel. vrstvou, úroveň jamek proti sondě 4		3			1							+	+	1 fr. s bílým přetahem
64/52 ve spáleném terénu		1							1 spodní část ve 4 fr.			+		1 fr. lahve s profilovanými plecemi 1 fr. značky na dně (čtverec?)
69/52 pod popelem destrukce, nad púdorysy						1								
91/52 terén, na který spadla hradba M	2								2 silně slídnaté					1 fr. s otiskem osy
118/52 ze staršího povrchu ke starší hradbě (?)								1	1			+		
170/52 nad niveau terénu k hradbě A						2						+		
Destrukce hradby M														
2/52						1			1	1		+		
3/52	2	1	1						2			+		
11/52 destrukce pod omíci	8			1	2				14, 1 s vývalky		1			1 fr. s lištou, 4 fr. s bílým přetahem, fr. značky na dně (kružnice) Dno s otiskem osy
15/52 hl. 50 cm, sonda na poli	5				1	2	1, 2 sametové					+	+	+
17/52 ve svaleném tělese přes podpěry	6	6	1			1	7, 3 sametové,		7, 1 s vývalky			+		+
21/52	2								2			+		
25/52	2											+		+
27/52	2								1 velké torzo s lištou					
48/52	3			1	1		1 sametový	1 ?	1	1	1 ?	+	+	1 fr. s bílým přetahem, fragmenty se zajímavými technologickými detaily Na jednom z okrajů reparační otvor
52/52	2	2				1	5		3			+	+	Dno s otiskem osy
57/52	3											+	+	Dno s otiskem osy
65/52	2	2					1		3			+	+	Dno s otiskem osy
76/52 spáleniště	1	1		4	1				1		1	+	+	Dno s otiskem osy
82/52 popel	2								1			+		
92/52 popel nad místností 2	3								1					
93/52 spáleniště														
95/52 nad terénem k hradbě a nad vrstvou popela k ní	1											+		

Tab. 1: Levý Hradec, předhradí. Keramika ze sezóny 1952 podle místa nálezu a čísla sáčku.

Tab. 1: Levý Hradec, Vorkburg. Keramik aus der Grabung 1952 nach Fundstelle und Sack-Nr.

	Jednoduché okraje	Varianty těchto okr.	Limbovité okraje	Prožlabené okraje	Kalichovité okraje	Ostatní okr.	Jemná keramika s hladkým povrchem	Jemná keramika „křídová“	Keramika se sítkou	Síťovaná hrubá keramika	Ker. s tuhou výzdoba	Hřebovitá výzdoba	Rýta a hřebovitá výzdoba	Rýta výzdoba	Pozn.
Destrukcce hrabvy M															
102/52	2								1						Ovalný reparační otvor
106/52 nad zbytkem západní stěny 2. domku							1					+			
131/52 kolem obilnice									1					+	
Pod ohništěm															
37/52 destrukcce pod ohništěm	1	2					2		2, 1 s vývalky	2		+	+	1	
63/52 destrukcce, nad půdorysy	1					6						+		1	
Ohniště															
34/52 z vnitřku ohniště		1			1				1			+			
38/52							1		2, 1 s vývalky			+		+	
40/52					1									+ vrrypy	Celá nádoba
107/52 nad destrukcí u ohniště	1			2	1	1	1 sametový		1, 1 s vývalky			+		+	Bílý přetah
Obilnice															
79/52	3	2		1	2	2	2		5						Dno s otiskem osy
84/52						3	4		3, 1 s vývalky			+		+	
Navážka nad destrukcí															
71/52 navážka pod omíci	15	1		1		1	6, 2 sametové		+			+	+	+ vrrypy	
Problematická lokalizace, ornice, sběry, neurčeno															
6/52	1		1						1			+			1 fr. s profilovanými plecemi
9/52	2			1			3		1			+		+	
10/52	7	1				1	2	4	7	2	2	+		+	1 zduřelý okraj, fr. s otiskem osy
31/52	3		1			2	1		4			+		1	
49/52				1			1								
51/52							1							+ vrrypy	Mladé- až pozdné hradištní keramika (kalichovité, vzhůru vytažené okraje, zduřelé okraje, fr. s bílým přetahem), příměs: novověk (1 fr.)
66/52	9	2	1	1	1	4	1		8	1	1	+		+ vrrypy	Dno s otiskem podložky, příměs: novověk (1 fr.)
78/52	3			1			3		4						1 fr. s bílým přetahem, dno se značkou (křížek-tečka)
81/52	5			5	7		1	4	4, 1 torzo s lištou		1	+		+ vrrypy	1 fr. s bílým přetahem
120/52	1					2			2					+	1 fr. s bílým přetahem, vzhůru vytažený okraj
134/52	4					2	6, 2 sametové		1, 3 s vývalky			+		+	1 fr. s reparačním otvorem, fr. značky na dně (sluneční motiv)

Tab. 1: Levý Hradec, předhradí. Keramika ze sezóny 1952 podle místa nálezu a čísla sáčku.

Tab. 1: Levý Hradec, Vorbürg. Keramik aus der Grabung 1952 nach Fundstelle und Sack-Nr.

3.10.1. STAROHRADIŠTNÍ OBDOBÍ (DO ROKU 800)⁷³

Starohradištní keramiku (LH 1), jak již bylo uvedeno v kapitole 2, představuje pouze několik ojedinělých střepů (*obr. 4:4-6, 8*), které byly vyčleněny na základě srovnání s keramikou zpracovávanou v projektu „Od počátků hradišť k počátkům českého státu“. Je třeba poznamenat, že tyto zlomky nepatří k výrazným reprezentantům starohradištního období. Zastoupen není kazetový ornament či výzdoba v podobě půlobloučků. Jednoduché zaoblené okraje samy o sobě nestačí k zařazení do této doby. Při variabilitě výzdobných motivů starohradištního období (*Profantová 1996, Abb. 44-48; 1998b, Abb. 25; Tomková 1998b, Abb. 26*) a při torzovitosti nálezů neumožňující rekonstrukci celých tvarů leží rozhodování o potenciální příslušnosti některých dalších, ať již vyobrazených či nevyobrazených, zlomků ke starohradištnímu horizontu v úrovni hypotéz.

V této souvislosti také stojí za připomínku skutečnost, že v současnosti postrádáme jasná kritéria pro odlišení staro- a starší středohradištní keramiky. Řešení tohoto úkolu, pokud je vůbec budeme považovat vzhledem ke specifikům vývoje keramiky za reálné, je do značné míry závislé na tom, jak se vyrovnáme s keramikou mladšího klučovského horizontu, jehož konec je kladen do poloviny 9. století (mj. *Bubeník 1998, 262-263*). V jednom směru - z hlediska jejího studia vázaného na lokality se starohradištním osídlením a souběžnosti výskytu některých keramických charakteristik ve starším i mladším klučovském horizontu - je v této hrnčířské produkci patrná závislost na tradicích starohradištní keramiky.⁷⁴ Z hlediska raně středověké periodizace je však období 1. poloviny 9. století označováno již jako středohradištní. Na to, jak bude vyřešena tato kolize *nálezy versus schéma*, si bude třeba počkat až po dokončení zpracování Klučova a vyhodnocení či přehodnocení dalších velkých nálezových souborů jako např. Stará Kouřim, Libice, pražská aglomerace ad.

3.10.2. STŘEDOHRADIŠTNÍ OBDOBÍ (9. - 10. století)

Vzhledem k tomu, že horizonty LH 2 a 3 vznikly jako výsledek empirického typologického rozboru, který není možné propojit s odpovídajícími stratigrafickými pozorováními,⁷⁵ budu těmto horizontům věnovat pozornost souběžně v rámci jedné subkapitoly.

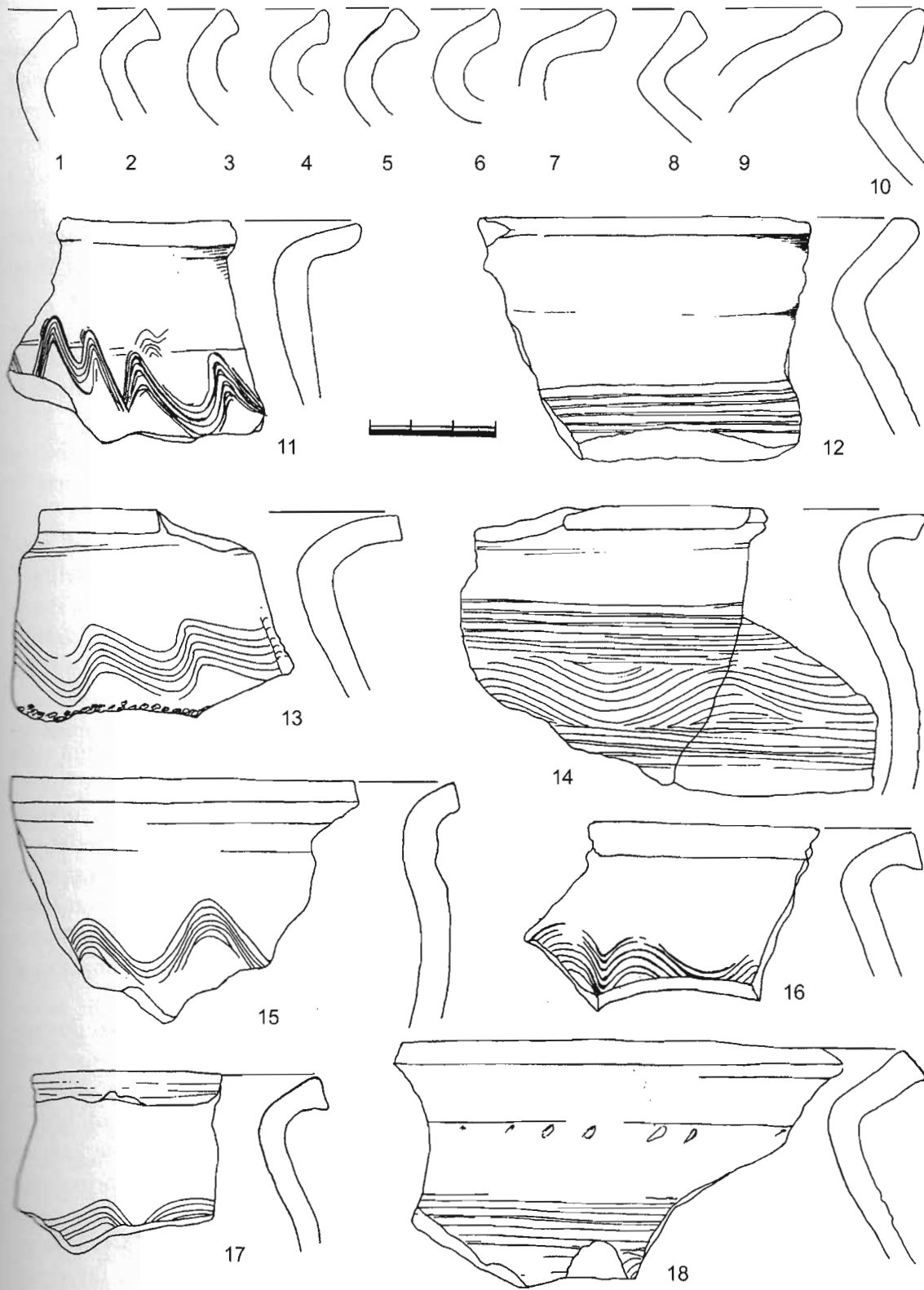
Starší středohradištní keramika (LH 2) vychází z tradic keramiky starohradištní, jejíž reprezentanti pravděpodobně provázely a ovlivňovaly po určitou část 9. století hrnčířskou produkci i nadále.⁷⁶ Na Levém Hradci je s působením této starší tradice možno spojit tmavě šedé nádoby ze zpravidla středně hrubé keramické hmoty - s písčítým ostrivem velikosti do 1 mm - odrážející se v zrnitém povrchu uvnitř i na povrchu nádob. Některé exempláře jsou ostřeny slídou. Vedle jednoduchých zaoblených okrajů se vykytují šikmo či kolmo seříznuté okraje a jejich varianty, výzdoba traduje starší motivy hřebenové a v menší míře i ryté výzdoby.

⁷³ Členění do subkapitol a data uvedená za jednotlivými obdobími vycházejí z periodizace užívané pro potřeby evidence v Archivu ARÚ AV ČR v Praze a slouží pouze pro základní orientaci. Zpřesnění datování předělů mezi keramikou jednotlivých období bude závislé na dalším studiu raně středověké keramiky.

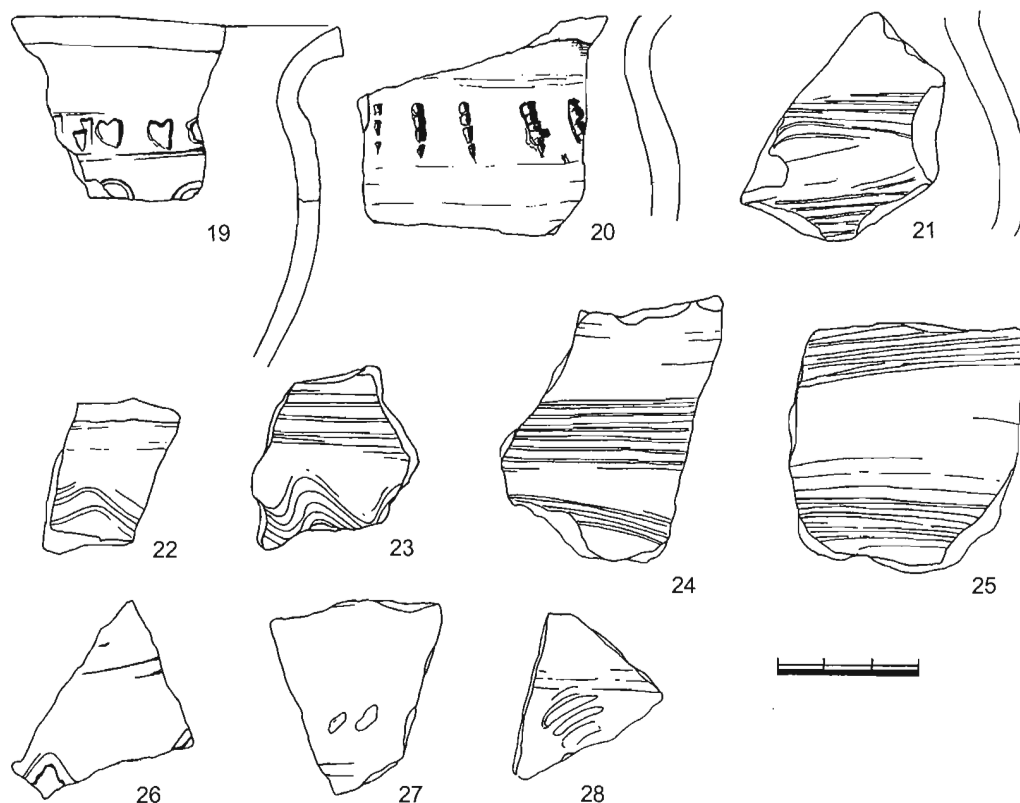
⁷⁴ Připomeňme v této souvislosti, že i konstrukce mladší klučovské fortifikace není kvalitativně odlišná od starší.

⁷⁵ Na předhradí se stratigrafie sice vytvořila, její spodní úroveň však není tak bohatá a rozčleněná na subhorizonty, aby se v ní odrazila změna v keramické produkci.

⁷⁶ Přítomnost archaických prvků v souboru keramiky středohradištního charakteru z horizontu A na Pražském hradě konstatovala I. Boháčová (1996, 215-216).



Obr. 56a: Jemná keramika s hladkým povrchem.
 Abb. 56a: Feingeschwemmte Keramik mit glatter Gefäßoberfläche.



Obr. 56b: Jemná keramika s hladkým povrchem.

Abb. 56b: Feingeschwemmte Keramik mit glatter Gefäßoberfläche.

Keramika nové tradice, rozvíjená na Levém Hradci od 9. století, je nápadná svou heterogenitou. Zlomky nádob se odlišují barevně, jemností či hrubostí keramické hmoty s ostřivem písčitém, slídovým či obojím. Charakteristika povrchu se pohybuje v rozmezí hladký - zrnitý/krupicovitý (?) - hrubý. Široká je škála okrajů, výzdob i tvarů. Vedle volnější (méně však než v pozdějším období) mírně nakloněné hřebenové vlnice jsou při výzdobě využívány vlnice drobné, někdy oblejší, jindy ostřejší. Profilace těl nádob směřuje k větší členitosti. Mezi okraji převažují okraje konvexní - seříznuté kolmo i šikmo. Objevuje se však již i různá míra prožlabení vnitřní linie okraje. Typickým znakem je v průměru nižší výška okraje, nejčastěji od 1 do 1,5 cm.

Možná již v závěru 9. století, jistě pak v průběhu 10. století (LH 3) dochází postupně k určité unifikaci, byť ještě ne takové jako v mladohradištním období, respektive v období klasické keramiky s kalichovitými okraji. Zpevňuje se škála barevných odstínů, mezi nimiž dominují odstíny barvy šedé. Charakteristické jsou povrchy jak zrnité, tak především krupicovité. Zdá se, že podíl nádob s hladkým povrchem se snižuje. Stále jsou zastoupeny různé varianty jednoduchých okrajů, v mnohem větší míře se začíná prosazovat prožlabení okraje (např. obr. 63f:33, 34, 364, 27, 28, 29 ad.). K typickým okrajům patří vedle okrajů límcovitých (obr. 63f:292, 63j:87) okraje na obr. 63g:198, 253, 115-401. Ve výzdobě keramiky převažují kombinace hřebenového pásu a vlnice, objevují se též vlnice k sobě se přibližující nebo se křížící. Tyto motivy jsou kombinovány s různými variantami a uspořádáním hřebenových vpichů. Dále se vyskytuje i rytá výzdoba, a to jak v podobě výzdoby pravidelné, tak nepravidelné až nedbalé. Škála ostatních výzdobných prvků se zužuje. Pozorovatelný je nástup větší výšky okrajů.

Zastavme se nyní u keramických skupin, které se podařilo během zpracování keramiky z levohradeckého předhradí vymezit. K nápadným a snadno odlišitelným skupinám patří *slídnatá keramika s vývalky*, vyznačující se: 1. různě vysokým podílem slídy; 2. barvou sieny či šedou barvy; 3. plastickou profilací plecí; 4. častým využitím nehtového hřebenového vpichu vedle běžných hřebenových vpichů (obr. 58). Analogická keramika je známa i z dalších oblastí Čech, její vymapování však chybí. Jako výrazná skupina vystupuje např. na Libici.⁷⁷ Podle J. Princové-Justové (1994, 194) se na této lokalitě vyskytuje od závěru starohradištního období až do 11. století. I když tyto hranice budou možná v budoucnosti upraveny, v každém případě tato keramika byla vyráběna po delší časové období.

Vedle této skupiny byla na předhradí registrována velmi podobná slídnatá keramika, která však postrádá vývalkové členění plecí (obr. 59). V rámci keramiky se slídou jako celku najdeme vedle převažujících nádob střední velikosti též pozůstatky na jedné straně malých, na druhé straně větších a silnostěnných nádob.

Ke zvláštnostem patří atypický zlomek nádoby z keramické hmoty se silnou příměsí slídy, který je na povrchu hladký a má světle šedou barvu, zatímco vnitřní strana je tmavě šedá a poměrně hrubá (obr. 59:5)

Další poměrně výraznou a četnou skupinou je *jemná keramika s hladkým povrchem* (obr. 56). Jejím hlavním znakem je jemná plavená keramická hmota s žádným či jen nahodilým podílem ostríva. Barevně je laděna do béžových a hnědých odstínů. Výzdobu tvoří především hřebenové pásy a vlnice. Tato keramika je zastoupena přinejmenším též na Pražském hradě a na Budči. Svým vzhledem připomíná keramiku ze Starého Města u Uherského Hradiště.⁷⁸

Vedle této skupiny se vyskytuje keramika, jejíž hmota již není tak jemně plavená, ale vykazuje různý podíl spíše méně hrubého písčitého ostríva. Hladký povrch je tvořen tenkou vrstvičkou někdy se slídou, jindy bez ní. Přetah pokrývá zpravidla jak vnější, tak vnitřní stranu nádoby. Případná hrubší zrna někdy prostupují vrstvou na povrch. Paralely najdeme na Pražském hradě (Boháčová 1996, 218) a ve Staré Boleslavi (Boháčová - Špaček 2000, 312)

Vzácností je skupina jemné, světle nažloutlé *keramiky se sametovým povrchem* (obr. 57:C). Ze zachovaných zlomků lze soudit na spíše menší velikost nádobek této skupiny.

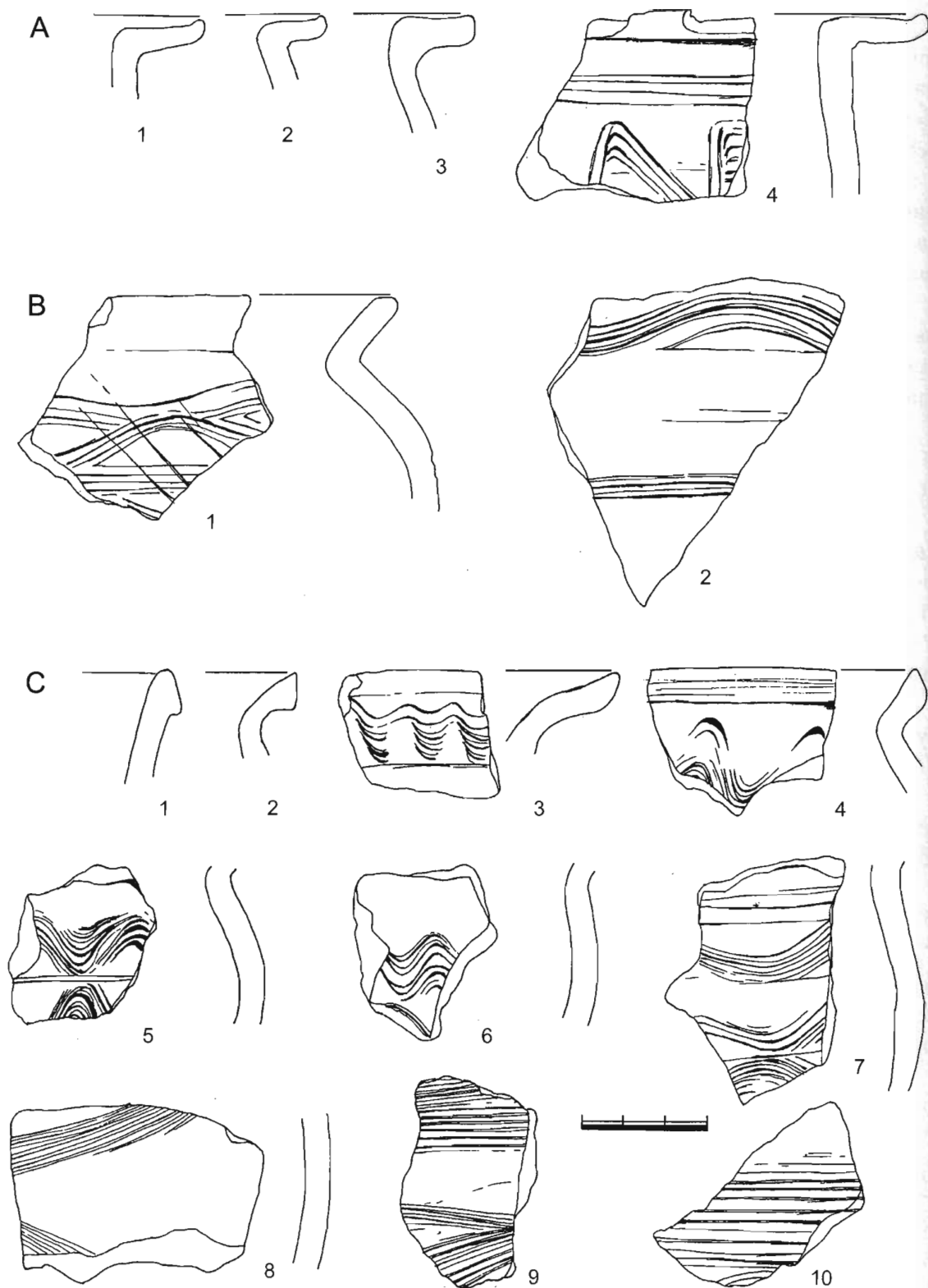
Zajímavou skupinou je zatím pouze na Levém Hradci a na Budči⁷⁹ zjištěná *křídová keramika* (obr. 57B). Barva střepu je v odstínech špinavě bílé až šedé, povrch je hladký a na omak jako křída (nešpiní však), materiál je jemně plaven, výpal je kvalitní. Celé tvary nebyly zatím rekonstruovány.

Výraznou skupinou je *keramika s límcovitým okrajem*, rozpoznána v poněkud širším pojetí již I. Borkovským, který okraje označoval jako vodorovné (např. obr. 57A, 43b:18). Barevně je laděna do světle šedých odstínů. Typické znaky této skupiny jsou: 1. límcovitý, tj. v zásadě plochý, okraj; 2. středně až hrubě krupicovitý povrch; 3. převážně hřebenová výzdoba (pásy a vlnice), případně svazek tenkých rýh začínající těsně pod hrdlem; 4. průměr okraje je zpravidla větší nebo stejně velký jako průměr výduti. Keramika této skupiny má přitom pochopitelně svoji určitou variační šíři. Dosud byla registrována na Pražském hradě a jeho malostranském podhradí (Boháčová - Čiháková 1994, Taf. IB), na

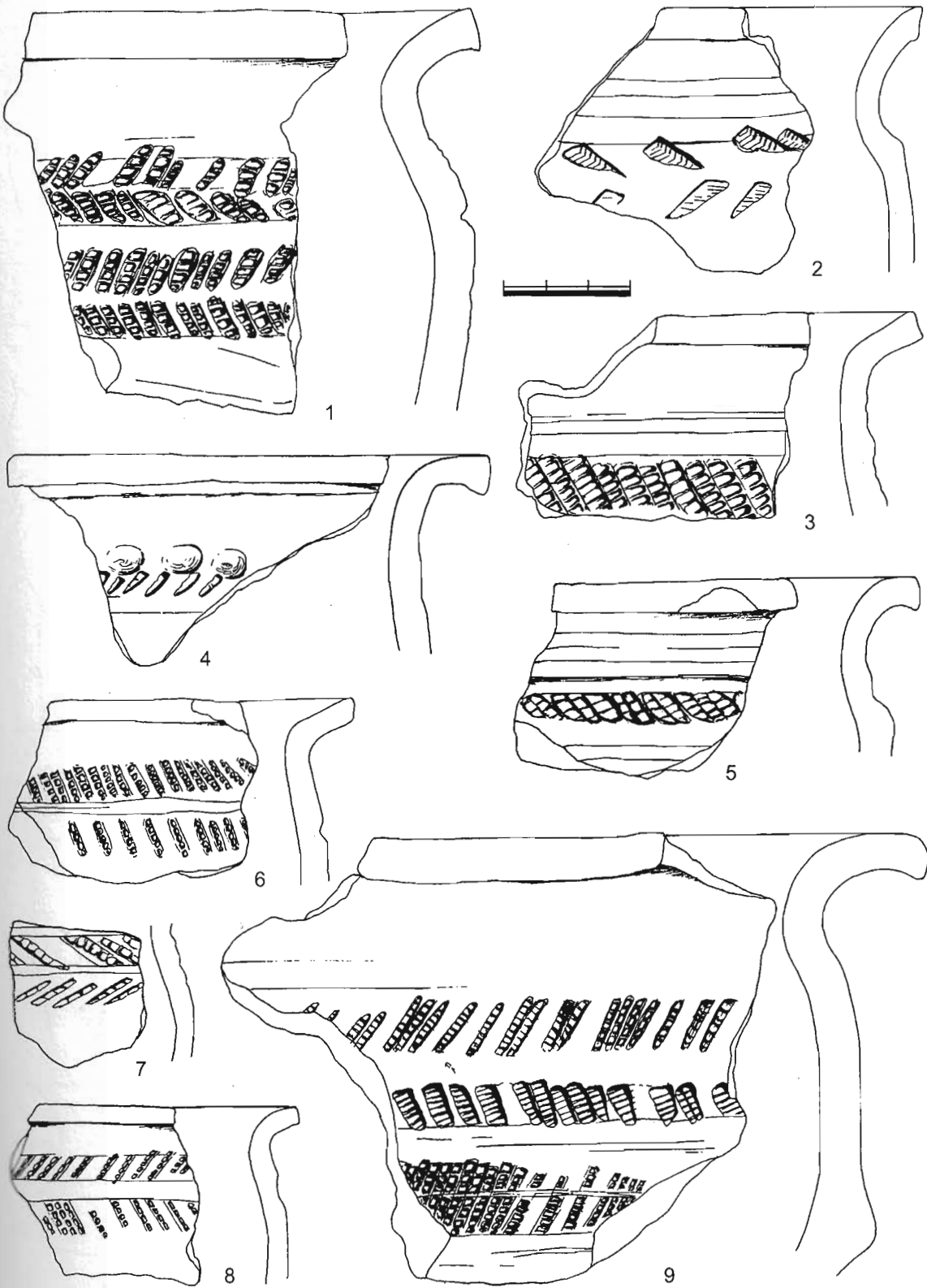
⁷⁷ Blíže Princová-Justová 1994, 194-199, Abb. 2,3. Tam též o vztazích ke keramice velkomoravské a o analogiích mimo území Čech.

⁷⁸ Za možnost shlédnout výběr keramiky ze Starého Města a konzultaci děkuji L. Galuškoví.

⁷⁹ Podle informace A. Bartoškové.

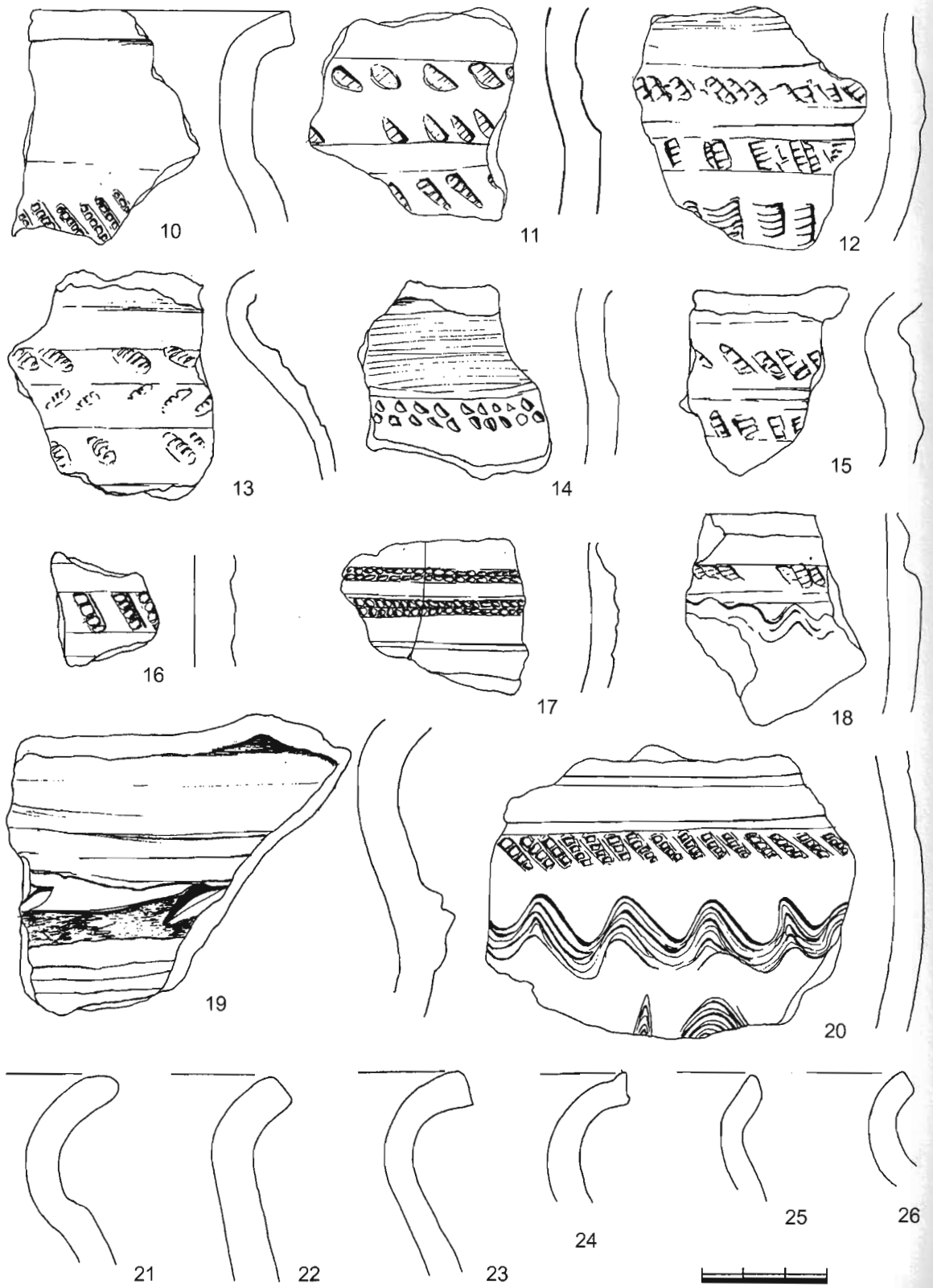


Obr. 57: A - ploché a límcovité okraje; B - křídová keramika; C - keramika se sametovým povrchem.
Abb. 57: A - flache und Kragenränder; B - Kreidekeramik; C - Samtkeramik.

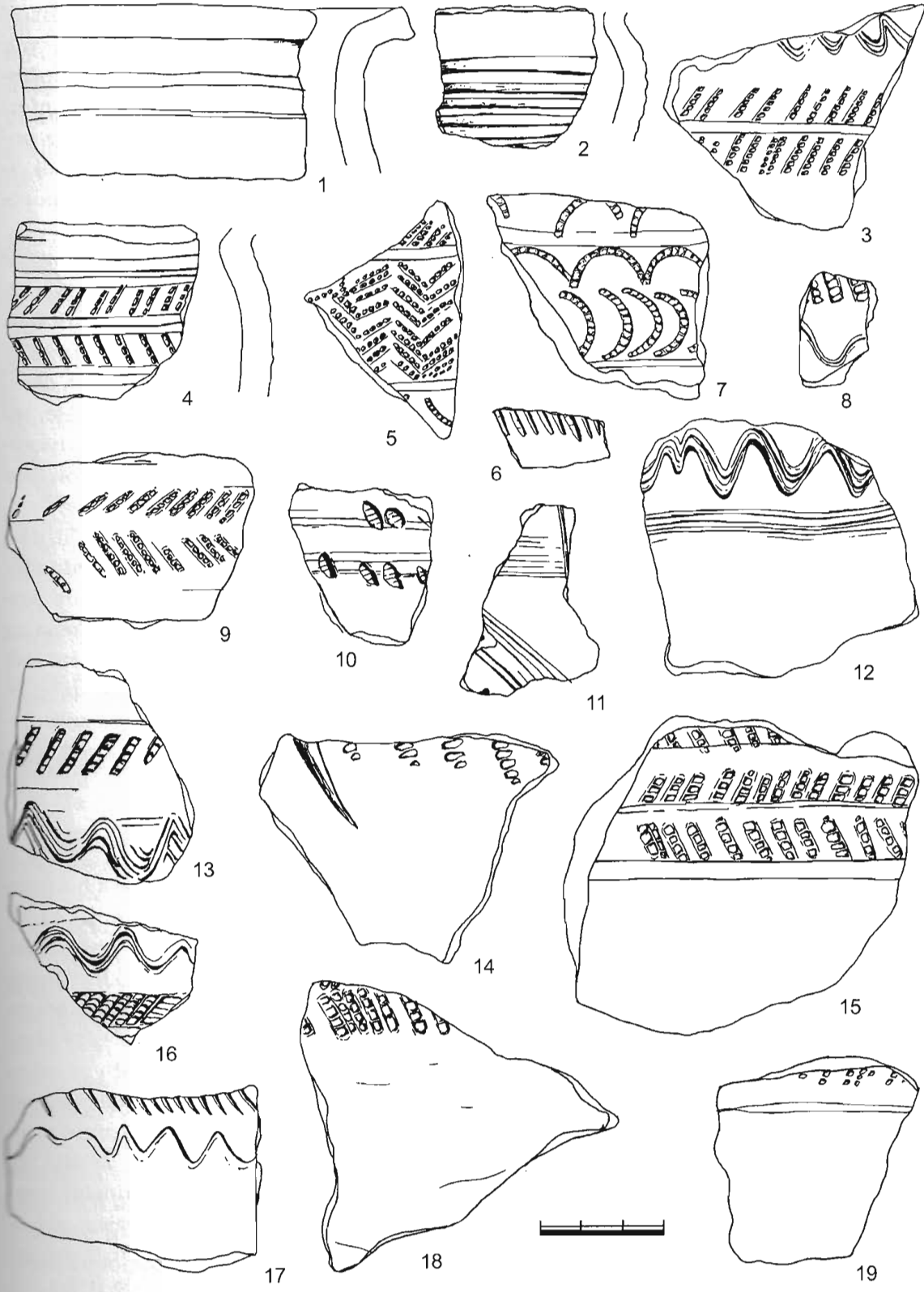


Obr. 58a: Slídová keramika s vývalky.

Abb. 58a: Glimmerkeramik mit Wulstverzierung.



Obr. 58b: Slídová keramika s vývalky a okraje slídové keramiky.
Abb. 58b: Glimmerkeramik mit Wulstverzierung und ihre Randformen.



Obz. 59: Slíďová keramika.
 199. 59: Glimmerkeramik.

Budči (*Bartošková 1997*, 114, obr. 3:III), ve Staré Boleslavi (*Boháčová 1993*, 214). V okolí levohradeckého hradiště se objevila na pohřebišti v Žalově a v situacích bez nálezových okolností v Roztokách, v Úněticích a Velkých Přílepech - Kamýku. Mimo užší středočeskou oblast, respektive mimo hranice přemyslovské domény budované prvními Přemyslovci zatím evidována nebyla. Důležitý soubor představuje celek hrobu 45 z pohřebiště v žalovské cihelně, v němž se vyskytlo společně torzo nádoby s límcovitým okrajem se stříbrnou hrozníčkovitou náušnicí, jejíž spodní drátek je esovitě ukončen (pozůstalost I. Borkovského, *Borkovský 1965*, obr. 6:3).

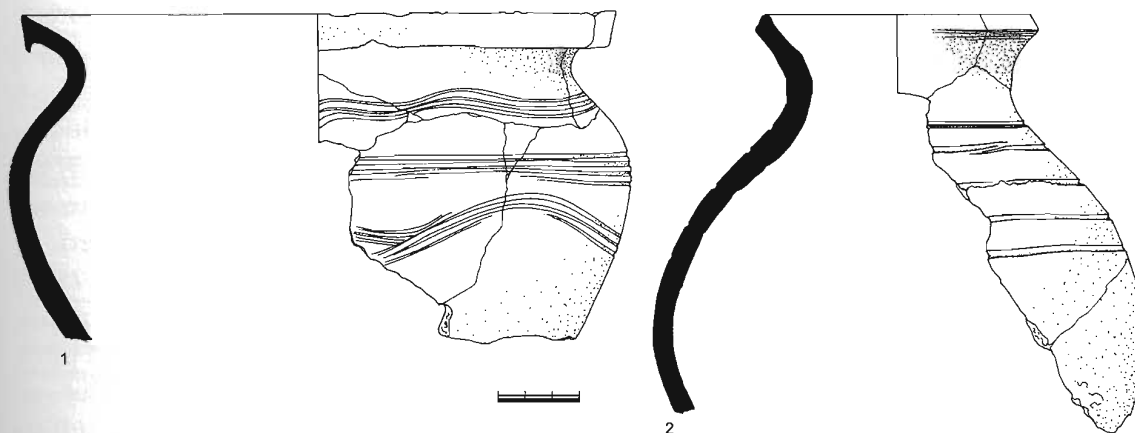
Ještě ve středohradištním období se zrodila též *raná keramika s kalichovitou profilací okraje* (např. obr. 37b:47). Tuto keramiku charakterizují 1. kalichovitá profilace okraje; 2. zpravidla krupicovitý povrch; 3. rozkolísaná barevná škála; 4. často ještě hřebenová výzdoba, pokud je použita výzdoba rytá, pak bývá celkově méně pravidelná než rytá výzdoba klasické keramiky s kalichovitou profilací okraje. Raná keramika s kalichovitým okrajem je celkově heterogennější než klasická keramika s kalichovitou profilací okraje, jež tvoří náplň horizontu LH 4. Dle dosavadního studia se zdá, že keramika s kalichovitým okrajem nastupuje o něco později než keramika s límcovitým okrajem. S keramikou této skupiny se lze přitom setkat i na raně středověkých pohřebištích (*Sláma 1977*).

Podstatnou část levohradeckého souboru tvoří keramika, kterou lze označit jako „hradištní standard“. Jedná se zpravidla o hrncovité nádoby světlých odstínů, s jednoduchým okrajem či s takovou formou okraje, kterou neřadíme k výrazným datovacím prvům, s běžnou kombinací hřebenových pásů a vlnic. Není-li takováto nádoba nalezena na pohřebišti či v bohatší stratigrafii, nelze v detailu rozlišit, z jaké doby pochází. Není pak překvapující, že tyto nádoby procházejí většími úseky zkoumaných stratigrafií, nebo že nádoby velmi podobného vzhledu lze nalézt jak na pohřebištích se středohradištním inventářem poslední třetiny 9. a první třetiny 10. století, tak na pohřebištích s esovitými záušnicemi (*Sláma 1977*).

3.10.3. MLADOHRADIŠTNÍ OBDOBÍ (PO ROCE 1000)

Dominantní keramickou skupinou/okruhem mladohradištního období a horizontu LH 4 je *klasická keramika s kalichovitou profilací okraje* (např. obr. 52:10, 53:14, 63i:35-69, 96-254). Oproti předchozím horizontům je nejjednodušší - v barvě, charakteru střepu, okrajích i výzdobě. Tuto keramiku rozpoznal zřejmě jako první I. Borkovský, který ji nejčastěji označoval jako keramiku s *profilovaným okrajem* či jako keramiku *se žlábkem pro pokličku*. I. Pavlů při rozboru keramiky 12.-13. století z Prahy pojmenovala popisovaný okraj jako okraj kalichovitý (*Pavlů 1971*, 32-33, k chronologii 90-91). Tento termín se velmi rychle ujal a identifikace nádob s kalichovitým okrajem často zjišťovaných především při výzkumech v Praze se v průběhu 70.-80. let stala významným prostředkem dorozumění archeologů zabývajících se studiem raně středověké Prahy a Pražského hradu. Zvláště 90. letěch v souvislosti s postupujícím studiem keramiky se začalo prosazovat vnímání keramiky s kalichovitým okrajem nejen jako keramiky vyznačující se výrazným okrajem, ale jako keramické skupiny s dalšími typickými rysy, jakým je 1. krupicovitý povrch; 2. světlejší barevné odstíny nejčastěji šedé a béžové; 3. poměrně uniformní rytá výzdoba (rýhy, volné vlnice, ryté vlnice křížící se i přibližující se, vrypy nehtové i jiných typů). Nádoby této skupiny nebyly výsledkem individuální, ale řemeslné výroby v zatím blíže neidentifikovaných dílnách, o jejichž existenci však svědčí určitá vnitřní různorodost keramiky a po-

měrně široká oblast výskytu nádob s kalichovitým okrajem v centrální části středočeského regionu. Z tohoto důvodu bude zřejmě vhodnější užívat termín okruh klasické keramiky s kalichovitým okrajem než termín keramická skupina. Vymezení počátku fungování tohoto okruhu, který zřejmě leží již v 10. století, je závislé na srovnání keramiky z různých stratigrafických sekvencí významných raně středověkých hradišť a pražské aglomerace.



Obr. 60: Předhradí, prostor mladší brány. 1 - torzo nádoby (sáček 231/54 - nejspodnější vrstva nejasné stratigrafie); 2 - láhev (sáček 251/54 - nejspodnější vrstva nejasné stratigrafie).

Abb. 60: Vorburg, Raum des jüngeren Tors. 1 - Gefäßtorso (Sack-Nr. 231/54 - unterste Schicht mit unklarer Stratigraphie); 2 - Flasche (Sack-Nr. 251/54 - unterste Schicht mit unklarer Stratigraphie).

3.10.4. KERAMIKA - STRATIGRAFIE - DATOVÁNÍ

Zatímco vymezení jednotlivých skupin, okruhů a horizontů se díky možnostem spolupráce s kolegy zpracovávajícími keramické soubory obdobného charakteru celkem daří, absolutní datování keramiky zůstává problémem. Absolutní data uváděná jak pro jednotlivé situace, tak pro keramiku z Levého Hradce je proto třeba brát jako pouze orientační.

Zastavme se nejprve u otázky, jaký je vztah keramiky jednotlivých období či naznačených keramických skupin a horizontů stratigrafických? Horizont LH 1 je zastoupen jen okrajově a jako příměs v mladších situacích (obr. 4). Dominantní je keramika středohradištní (LH 2 a 3). Tato keramika se vyskytuje jak v kontextech spojených se starší hradbou - v malém příkopu, ve vrstvě související s destrukcí osídlení současného se starší hradbou (obr. 14-22, 36:1), tak v konstrukci S a kontextech spojených s mladší komorovou hradbou (např. obr. 33, 34A, 35B). Je třeba upozornit na to, že středohradištní keramika odrážející výrazněji starohradištní tradice (kapitola 3.10.2) se objevuje zvláště v kontextech spojených se starší hradbou A, výlučně pak v zásypu staršího příkopu pod destrukčním opakovým trojúhelníkem. Na jejím datování v rámci prvních dvou třetin 9. století závisí nejen samotné datování výstavby této starší hradby jako takové, ale také stanovení jednoho z bodů důležitých pro stanovení počátků užití roštové konstrukce v Čechách.

Naopak klasická keramika s kalichovitým okrajem horizontu LH 4, zastoupená však na předhradí v podstatně menší míře než na akropoli,⁸⁰ se objevuje v následujících situacích: v destrukci mladší hradby a na terénu, na nějž spadla (LH 4 spolu s LH 2 a 3,

obr. 34B, 37a:39-45), v obilnici, v ohništi na destrukci mladší hradby (obr. 52, 53B), v destrukci mladší brány a ornici.

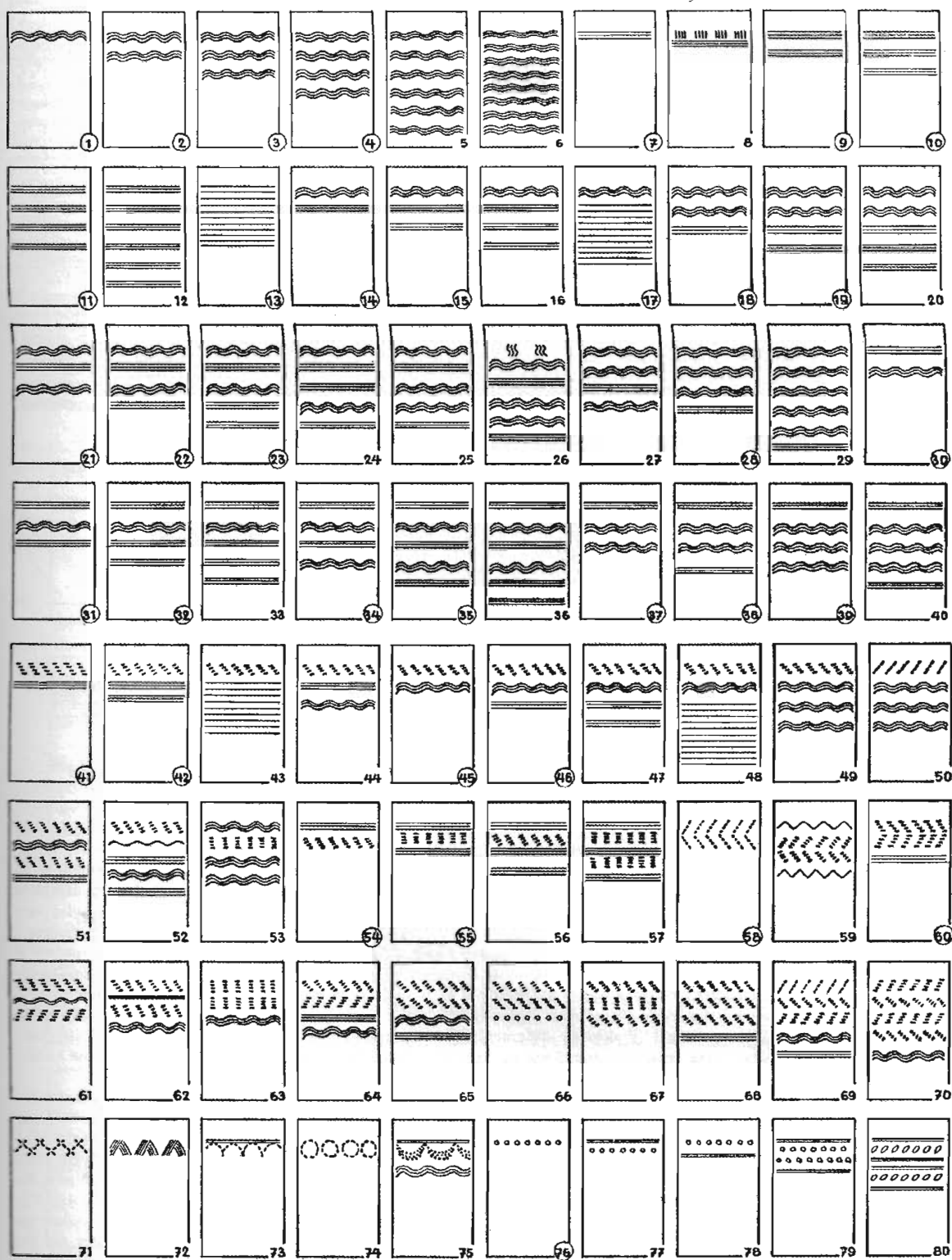
Vědoma si „důkazu kruhem“ soudím, že starší hradba s malým příkopem mohla chránit předhradí a tím i Levý Hradec jako celek zřejmě po značnou část 9. století. Mladší hradba (M) vznikala prokazatelně v době, kdy ještě dominovala středohradištní keramika LH 2. I. Borkovský datoval výstavbu této fáze opevnění a osídlení v podobě víceprostorového „dvorce“ a dvouprostorového stavení střídavě na sklonek 9. století a na počátek 10. století (1965). Dle současných znalostí a bez dendrochronologických dat není možno dospět k přesnějšímu datování, než právě do intervalu dvou posledních desetiletí 9. a první třetiny 10. století. Upřednostnění závěru 9. či počátku 10. století záleží na tom, zda-li se spíše přikloníme k chronologii keramiky vytvářené na Pražském hradě nebo na malostranském podhradí. Srovnání se stratigrafií a dendrochronologií na Pražském hradě (severní trakt, oktagon, jižní svah)⁸¹ poskytuje nepřímé indicie pro to, že s výstavbou mladší hradby můžeme počítat v období kolem přelomu 9. a 10. století.

Zánik mladší hradby kladl I. Borkovský do závěru 10. století či do 11. století (1965, 37; PPP, 15). Výskyt klasické keramiky s kalichovitou profilací okraje (LH 4) - byť nepočítaný - v destrukcích hradby tento časový interval potvrzuje. I když hradba přestala plnit svou funkci v době před masivním nástupem klasické keramiky s kalichovitými okraji, osídlení pokračovalo dále. O tom svědčí jak převrstvení destrukce mladší hradby sídlištním objektem, z nějž se dochovalo ohniště, tak i obilnice (obr. 52, 53B). Další využívání polohy potvrzuje i 37 mincí Břetislava I. Keramika se vzhůru vytaženými okraji, zduřelými okraji, mince Vladislava II. a esovité záušnice velkých průměrů prokazují kontinuitu osídlení přinejmenším i v průběhu 12. století tedy v době, kdy je na Levém Hradci zmiňován dušník Ostoj.

Poznatky o staro- až mladohradištní keramice uvedené v jednotlivých subkapitolách je možno shrnout v tom smyslu, že vývoj raně středověké keramiky z Levého Hradce lze charakterizovat jako vývoj spojitý. V postupující unifikaci keramiky lze přitom spatřovat přechod od individuální výroby k výrobě specializované. Základní zjištěné vývojové tendence víceméně potvrzují některé již dříve publikované názory na vývoj keramiky (např. Šolle 1979, 498-529). Uvedené závěry se také v zásadě neocitají v rozporu se studiem keramiky na dalších středočeských hradištích, ať již starší skupiny (Bohnice - „Zámka“, Šárka - Profantová 1996; 1998a; b), tak mladší skupiny (Pražský hrad včetně hradčanského předpolí - Boháčová 1996; Frolík 1995; Boháčová - Frolík 1991, 568-573; Boháčová - Čiháková 1994, 173-179; Budeč - Bartošková 1992, 431-446; 1997, 111-141; Stará Boleslav - Boháčová 1993, 214).

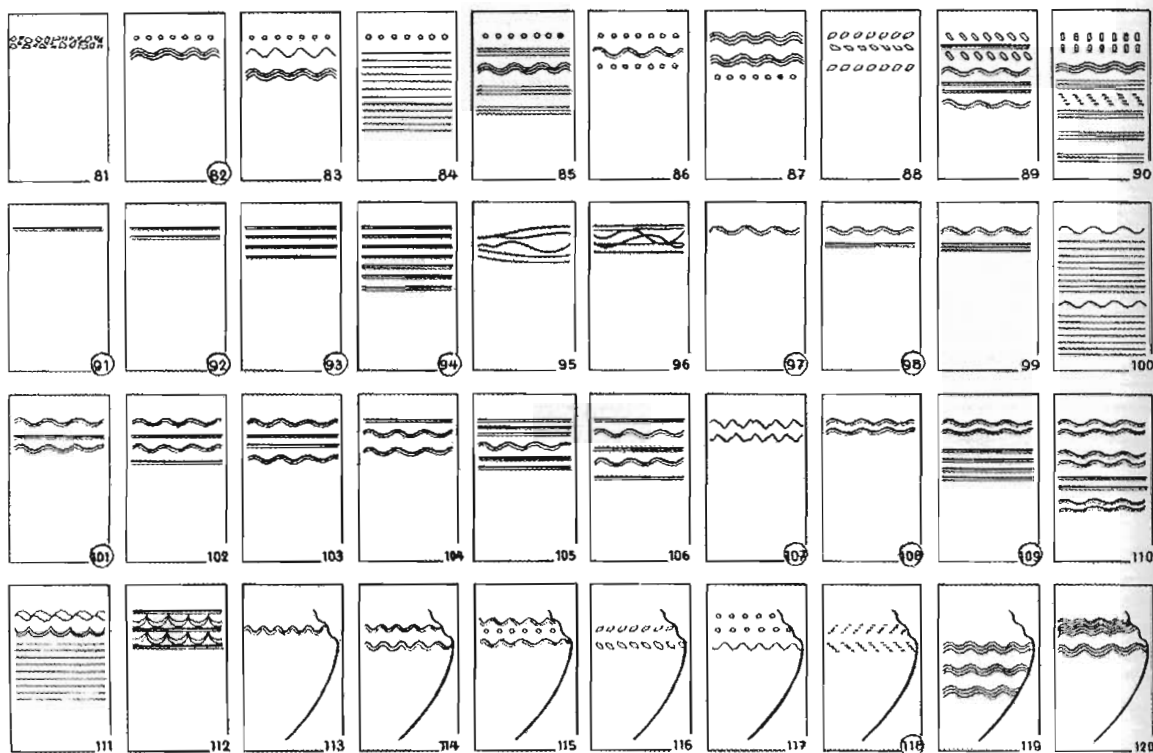
⁸⁰ Z předběžného zpracování nálezů z akropole je patrné, že v této poloze je dominantní výskyt klasické keramiky s kalichovitými okraji, a to ve vazbě na mladší hradbu a její destrukce.

⁸¹ Boháčová 1988; 1996; Dvorská - Boháčová 1999.



Obr. 61a: Výzdobné motívy zachycené na keramice z předhradí Levého Hradce (číslíce v kroužku) v kontextu nádob z pohřebišť středních Čech (Sláma 1977, 16-18). Srv. dále obr. 62.

Abb. 61a: Verzierungsmotive der Keramik von der Vorburg von Levý Hradec (Nummern im Kreis) im Vergleich mit jenen von den Gräberfeldern in Mittelböhmen (Sláma 1977, 16-18). Vgl. Abb. 62.

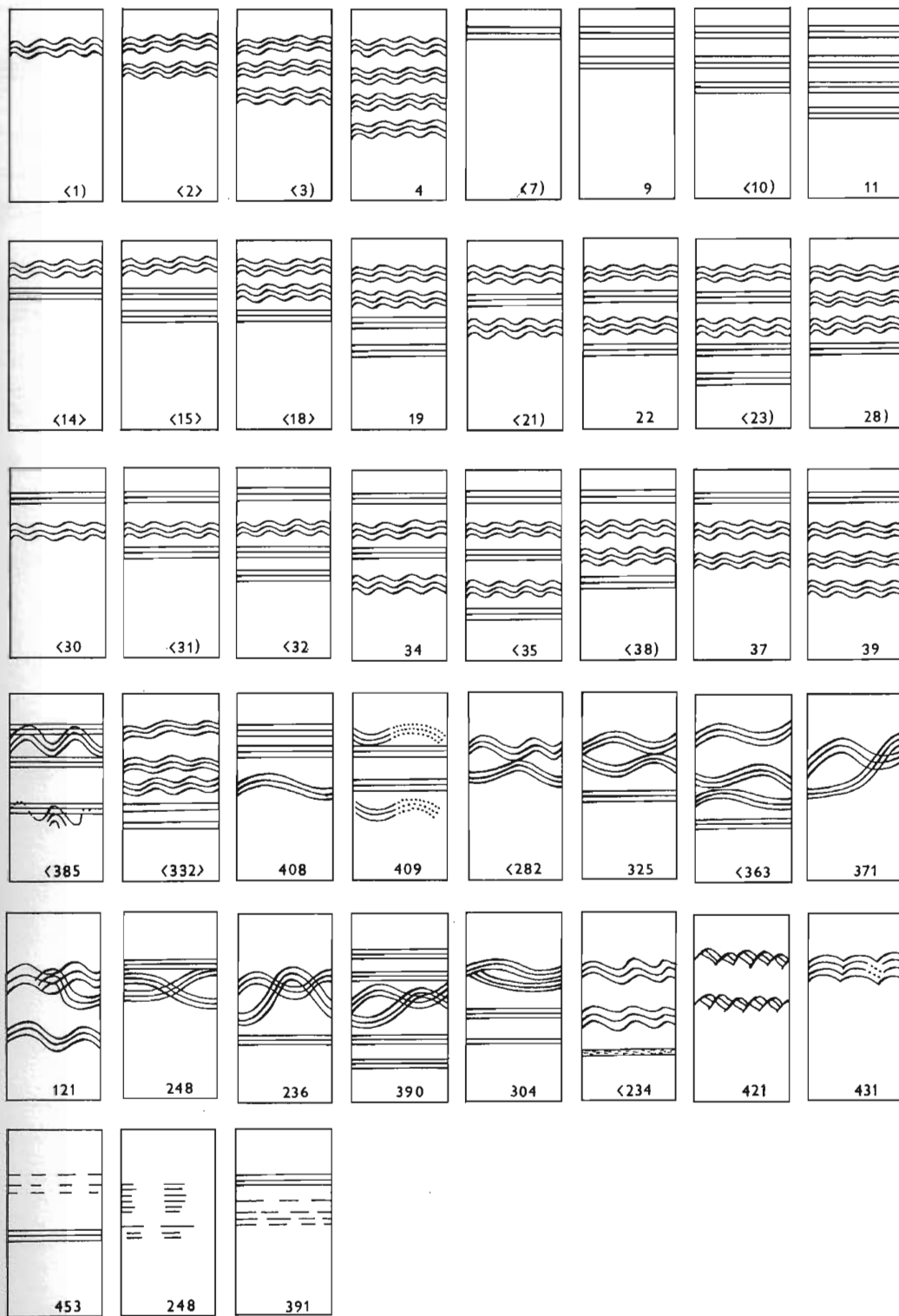


Obr. 61b: Výzdobné motivy zachycené na keramice z předhradí Levého Hradce (číslíce v kroužku) v kontextu nádob z pohřebišť středních Čech (Sláma 1977, 16-18). Srv. dále obr. 62.

Abb. 61b: Verzierungsmotive der Keramik von der Vorburg von Levý Hradec (Nummern im Kreis) im Vergleich mit jenen von den Gräberfeldern in Mittelböhmen (Sláma 1977, 16-18). Vgl. Abb. 62.

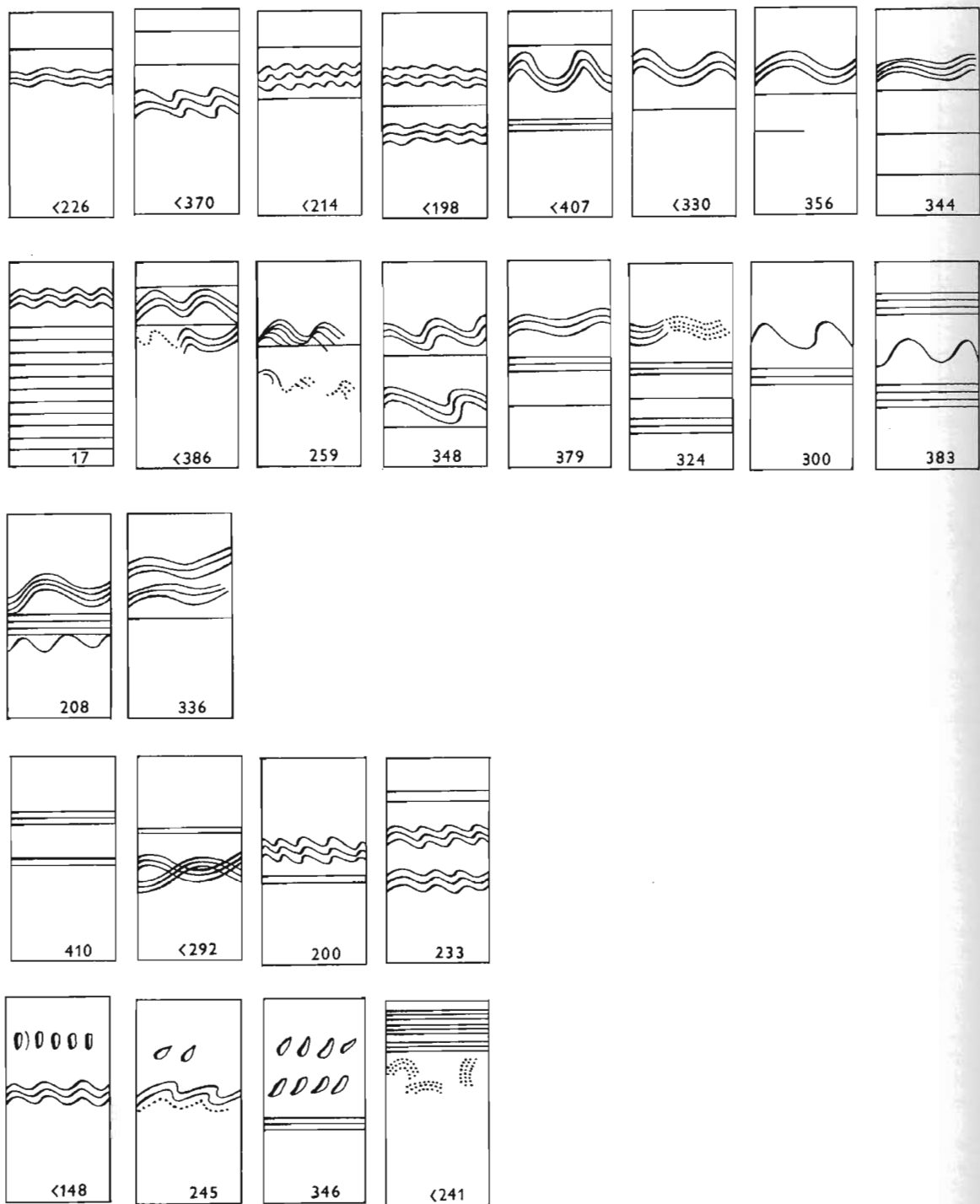
Obr. 62: Předhradí. Škála výzdob navazuje na škálu výzdob zachycených na nádobách ze středočeských pohřebišť (výzdoby zjištěné na keramice z předhradí jsou uvedeny pod těmiž čísly jako obdobná výzdoba na keramice pohřebišť, Sláma 1977, 16-18, č. výzdob 1-120), na principy dokumentace rytých výzdob (č. 91, 170-184; Pavlů 1971, 37). Škála je přitom doplněna o celou řadu nově zjištěných variant výzdob (nad č. 185). Čísla (1-120), která patří výzdobám zaznamenaným pouze na keramice z pohřebišť, nikoliv však na nádobách z levohradeckého předhradí, jsou vynechána. Lze tak snadno odhalit ty výzdoby, které jsou v obou keramických souborech, i ty, které byly zjištěny pouze v jednom z nich (obr. 61). Dalším důvodem toho, že některá čísla nejsou ve škále uvedena, je skutečnost, že některé výzdoby byly očíslovány omylem dvakrát, jiné patří nádobám z akropole Levého Hradce, jež byly vzhledem k tomu, že pocházejí ze stejné výzkumné sezóny jako fragmenty z předhradí, kódovány souběžně. Absence či prezence a charakter závorek u čísel ve spodní části okénka škály vyznačuje úplnost výzdobné kombinace: ostré závorky z obou stran - celá výzdobná kombinace, ostrá závorka před číslem/kulatá za číslem - horní část výzdobné kombinace (typické pro fragmenty se zachovanými okrajem, nebo alespoň hrdlem), samotná kulatá závorka před číslem - pravděpodobně horní část výzdobné kombinace, kulatá závorka před číslem/ostřá závorka za číslem - spodní část výzdobné kombinace (typické pro fragmenty se zachovanou spodní částí nádoby, případně i s částí dna), samotná kulatá závorka za číslem - pravděpodobně spodní část výzdobné kombinace, bez závorek - výsek výzdobné kombinace.

Abb. 62: Vorburg, Skala der Verzierungsmotive. Die Beschreibung erfolgt aufgrund der Skala der Verzierungsmotive bei Sláma (1977, 16-18), die festgestellten Motive werden unter denselben Nummern angeführt (Sláma 1977, 16-18, Verzierung-Nr. 1-120), die Beschreibung der Ritzverzierung hält sich an den eingebürgerten Standard (Nr. 91, 170-184, Pavlů 1971, 37). Das Spektrum konnte dabei um eine ganze Reihe neuer Verzierungsvarianten ergänzt werden (gereicht nach Nr. 185). Die Nummern (1-120) der nur auf der Keramik von den Gräberfeldern belegten Verzierungsmotive sind ausgelassen, damit leicht festgestellt werden kann, welche in beiden Keramikkomplexen und welche nur in einem belegt sind (Abb. 61). Einige Nummern fehlen in der Skala, da manche Verzierungsmotive versehentlich doppelt nummeriert wurden, andere gehören zu Gefäßen von der Hauptburg von Levý Hradec, die deshalb, weil sie in derselben Grabungssaison wie die Fragmente von der Vorburg gefunden wurden, gleich kodiert sind. Die Absenz bzw. Präsenz und die Art der Klammern bei den Nummern im unteren Teil des Fensters der Skala bezeichnet die Vollständigkeit der Verzierungskombinationen: eckige Klammern zu beiden Seiten - ganze Verzierungskombination, eckige Klammern vor der Nummer/runde Klammern hinter der Nummer - oberer Teil der Verzierungskombination (typisch für Randscherben, oder zumindest Halscherben), runde Klammern vor der Nummer alleine - wahrscheinlich oberer Teil der Verzierungskombination, runde Klammern vor der Nummer/eckige Klammern hinter der Nummer - unterer Teil der Verzierungskombination (typisch für Scherben unterer Gefäßteile, bzw. Bodenfragmente), runde Klammern hinter der Nummer alleine - wahrscheinlich unterer Teil der Verzierungskombination, ohne Klammern - Ausschnitt aus der Verzierungskombination.



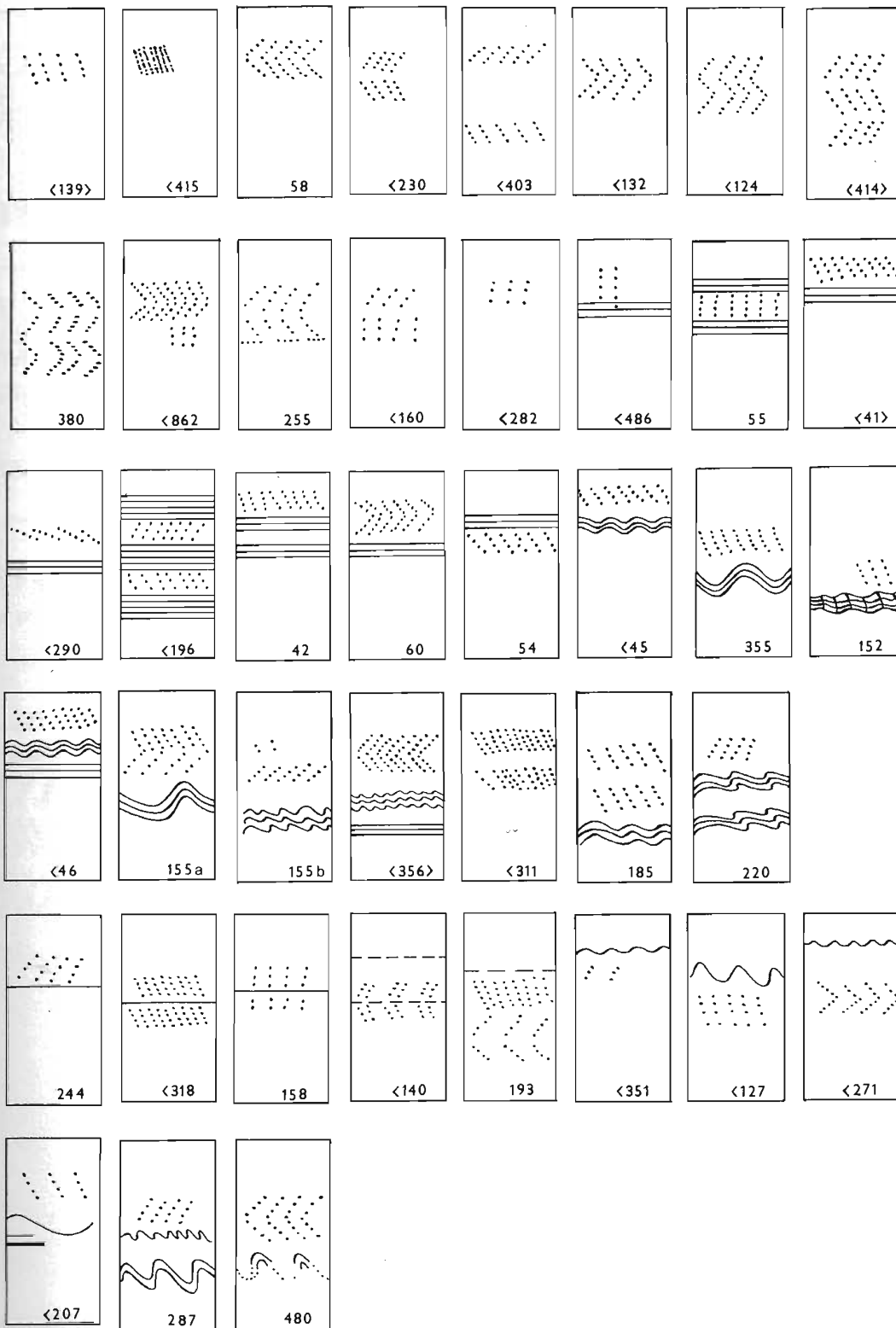
Obr. 62a: Výzdoba hřebenová: 282-304 - hřebenová výzdoba s přibližujícími se či křížícími se vlnicemi; 234 - hřebenová výzdoba kombinovaná s 2-3 mm širokým žlábkem; 453-391 - hřebenový pás přerušovaný.

Abb. 62a: Kammverzierung: 282-304 - Kammverzierung mit konvergierenden bzw. überkreuzten Wellenlinien; 234 - Kammverzierung kombiniert mit 2-3 mm breiter Furche; 453-391 - unterbrochenes Kammband.



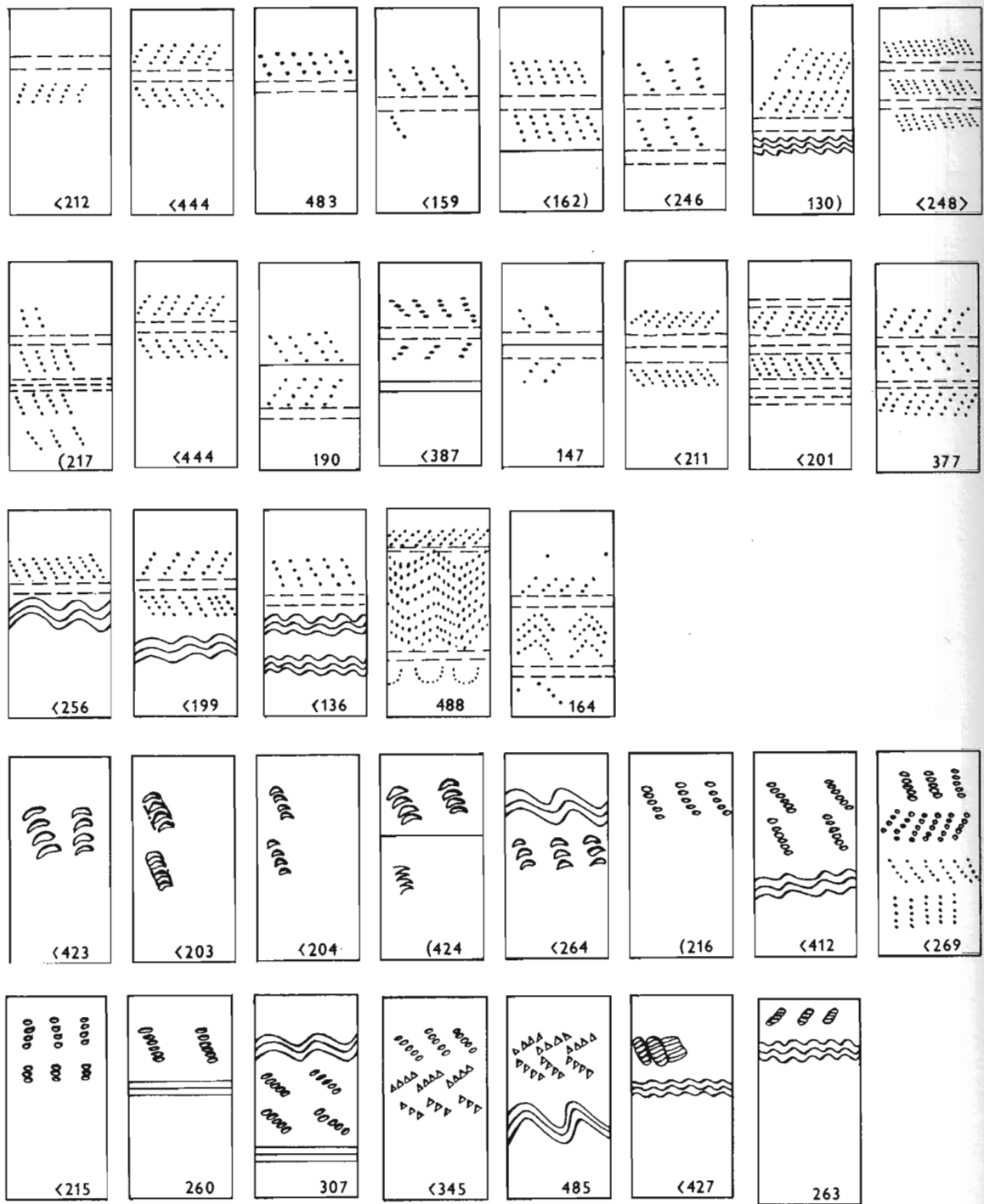
Obr. 62b: Výzdoba hřebenová: 226-336 - kombinace hřebenové výzdoby a jednoduchých rýh; 410-233 - hřebenová výzdoba kombinovaná s dvojrydlem; 148-346 - kombinace hřebenové výzdoby a vrypů; 241 - kombinace hřebenových pásů a atypických hřebenových vpichů.

Abb. 62b: Kammverzierung: 226-336 - Kombination von Kammverzierung und einfachen Rillen; 410-233 - Kammverzierung kombiniert mit doppelten Ritzlinien; 148-346 - Kombination von Kammverzierung und Kerben; 241 - Kombination von Kammbändern und atypischen Kammstichen.



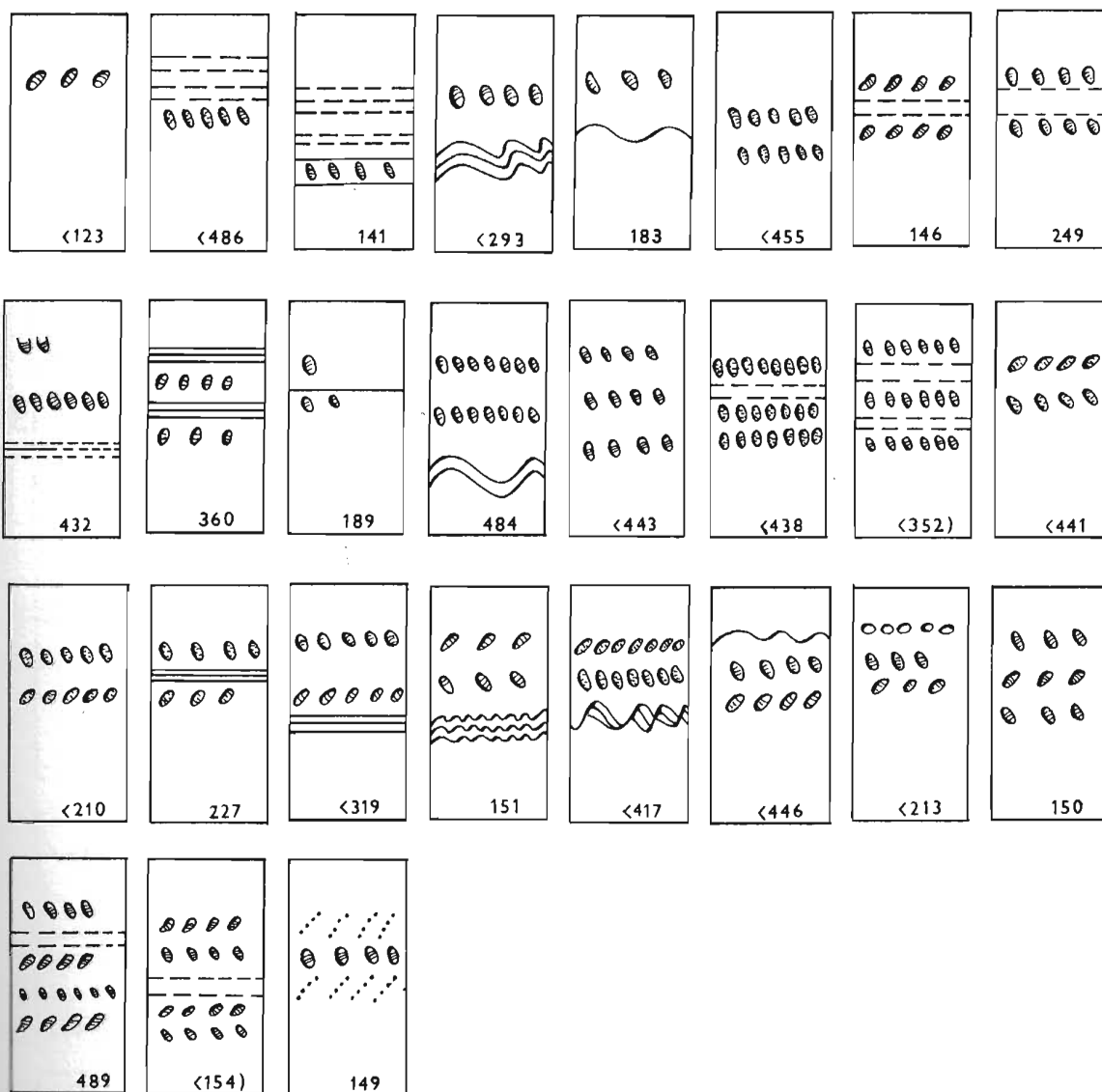
Obr. 62c: Výzdoby s hřebenovým vpichem: 415 - tzv. „koberecový“ vpich, tj. vpich je tak hustý, že vytváří plochu; 380 - ostré hluboké vpichy; od 244 - kombinovaná výzdoba vpichů a jednoduchých rýh.

Abb. 62c: Verzierung mit Kammstich: 415 - sog. „Teppich“-Stich, d.h. flächenhaft; 380 - schraffe tiefe Stiche; ab 244 - Kombination von Stichverzierung und einfachen Rillen.



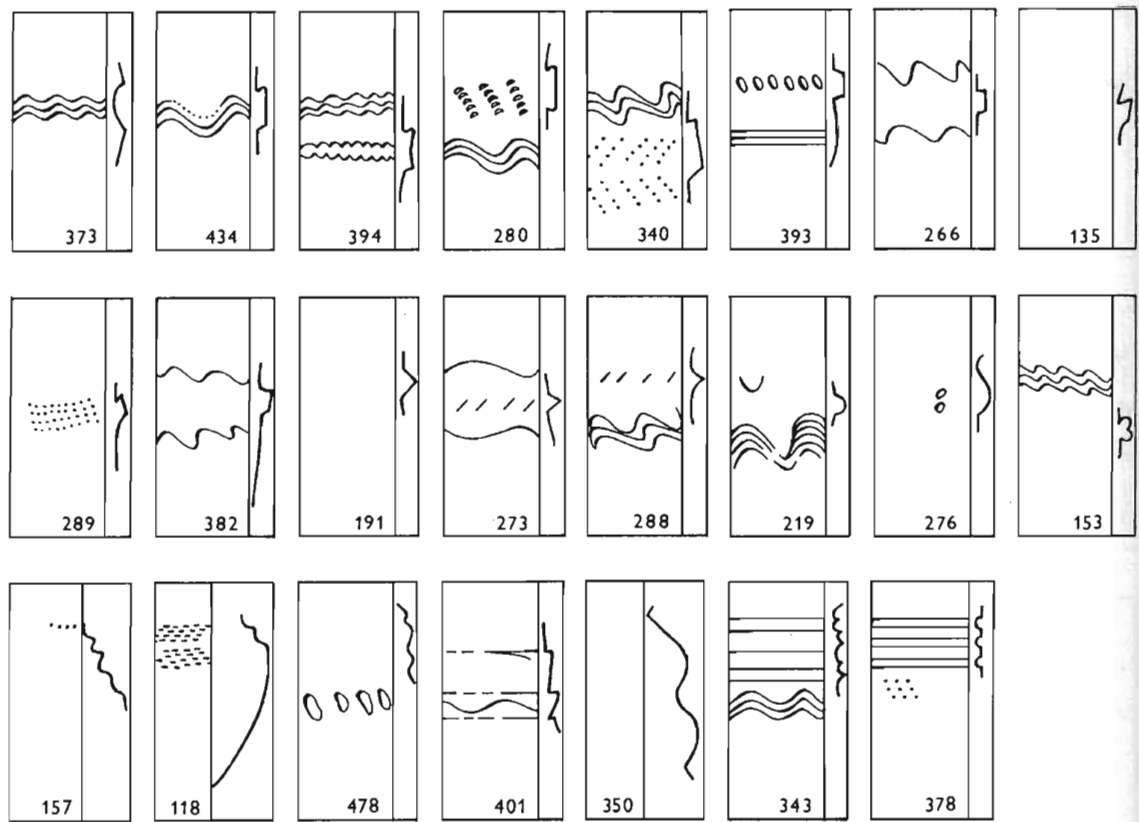
Obr. 62d: Výzdoby s hřebenovým vpichem: 212-136 - kombinovaná výzdoba vpichů a žlábků, hranice žlábků čárkované; 488, 164 - vpichy uspořádané do podoby stromečku kombinované se žlábků; 423-264 - vpichy v podobě půlobloučků/měsíčků; 216-307 - tažený vpich; 345, 485 - vpichy v podobě trojúhelníčků/zubů; 427, 263 - tažený vpich spojitý, vnější ohraničení vpichů zhruba obdélné.

Abb. 62d: Verzierung mit Kammstich: 212-136 - Kombination von Stichverzierung und Furchen - die Grenzen der Furchen strichliert; 488, 164 - Stiche angeordnet zu Bäumchen kombiniert mit Furchen; 423-264 - Stiche bilden Halbkreise; 216-307 - unscharfe Stiche; 345, 485 - Stiche in Form von Dreiecken; 427 und 263 - unscharfe Stiche, äußere Begrenzung etwa rechteckig.



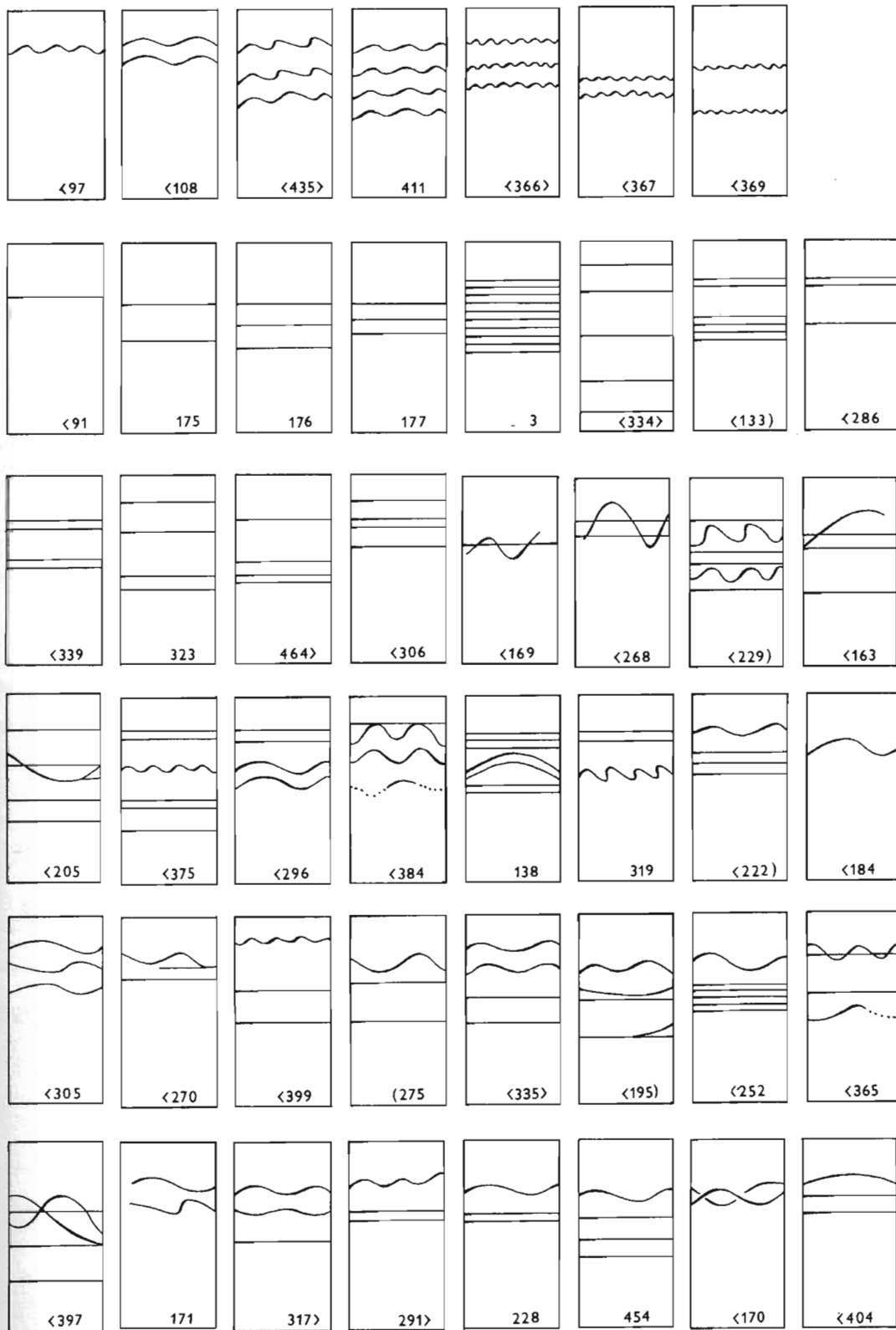
Obr. 62e: Výzdoby s širokým hřebenovým vpichem, vnější ohraničení vpichu v podobě oválu (typické zvláště pro slídnatou, někdy v podobě vývalků plasticky členěnou, keramiku barvy sieny), vyskytuje se jak v kombinaci s hřebenovou výzdobou, tak s jednoduchou rytou výzdobou.

Abb. 62e: Verzierung durch breite Kammstiche, äußere Begrenzung der Stiche in Form von Ovalen (typisch besonders für die Glimmerkeramik, manchmal plastisch verziert mit Wülsten, Siena-farbige Keramik), kommt in Kombination mit Kammverzierung und einfacher Ritzverzierung vor.



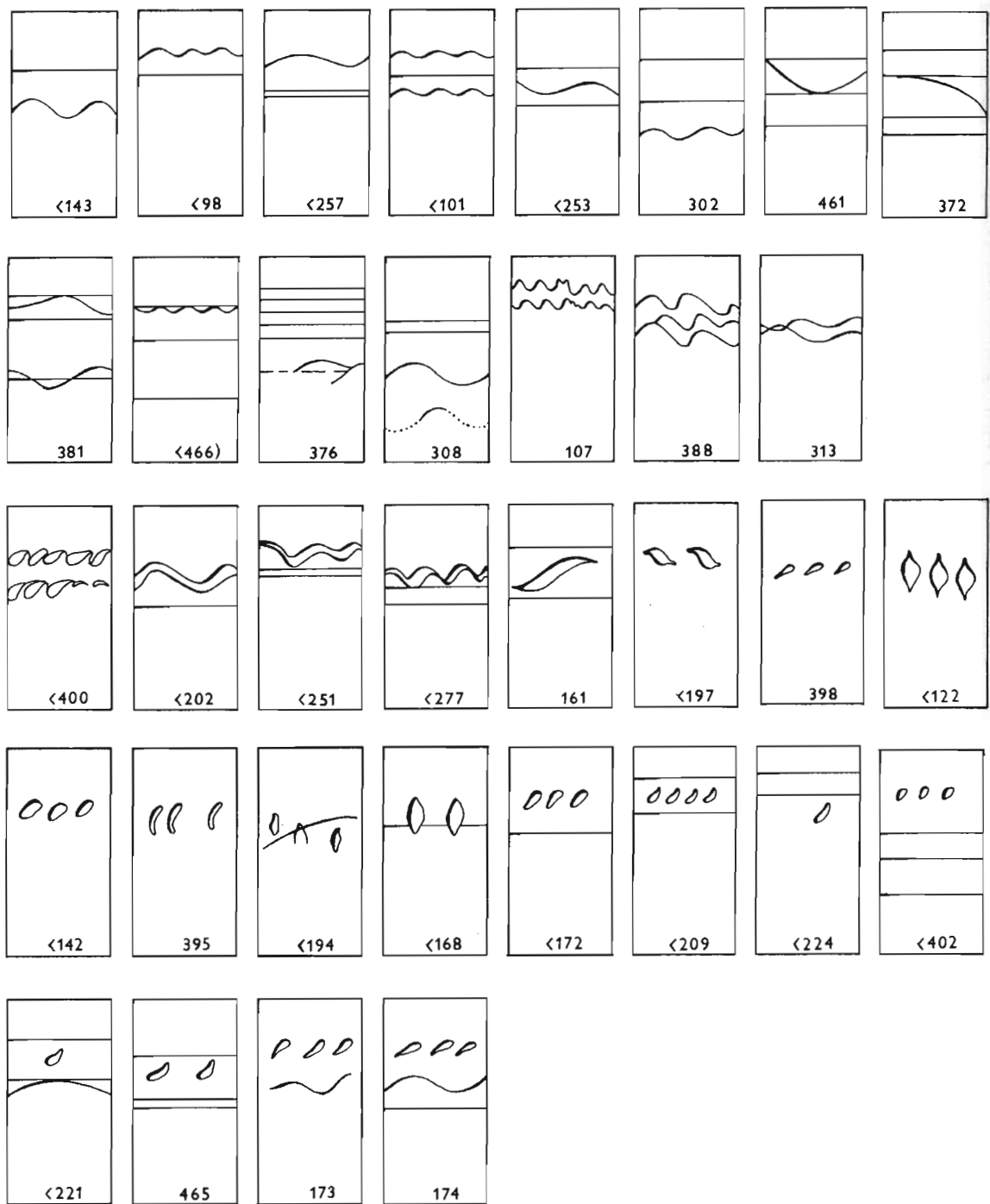
Obr. 62f: Kombinace výzdobných prvků a lišt, či s výrazně plasticky členěnými plecemi. 135, 191 - pouze lišta bez výzdoby; 350 - pouze část zvlněných plecí bez výzdoby.

Abb. 62f: Kombination von Verzierungsmotiven und Leisten bzw. mit deutlicher plastischer Gliederung der Schultern. 135, 191 - Leisten ohne Verzierung; 350 - nur Teil von gewellten Schultern ohne Verzierung.



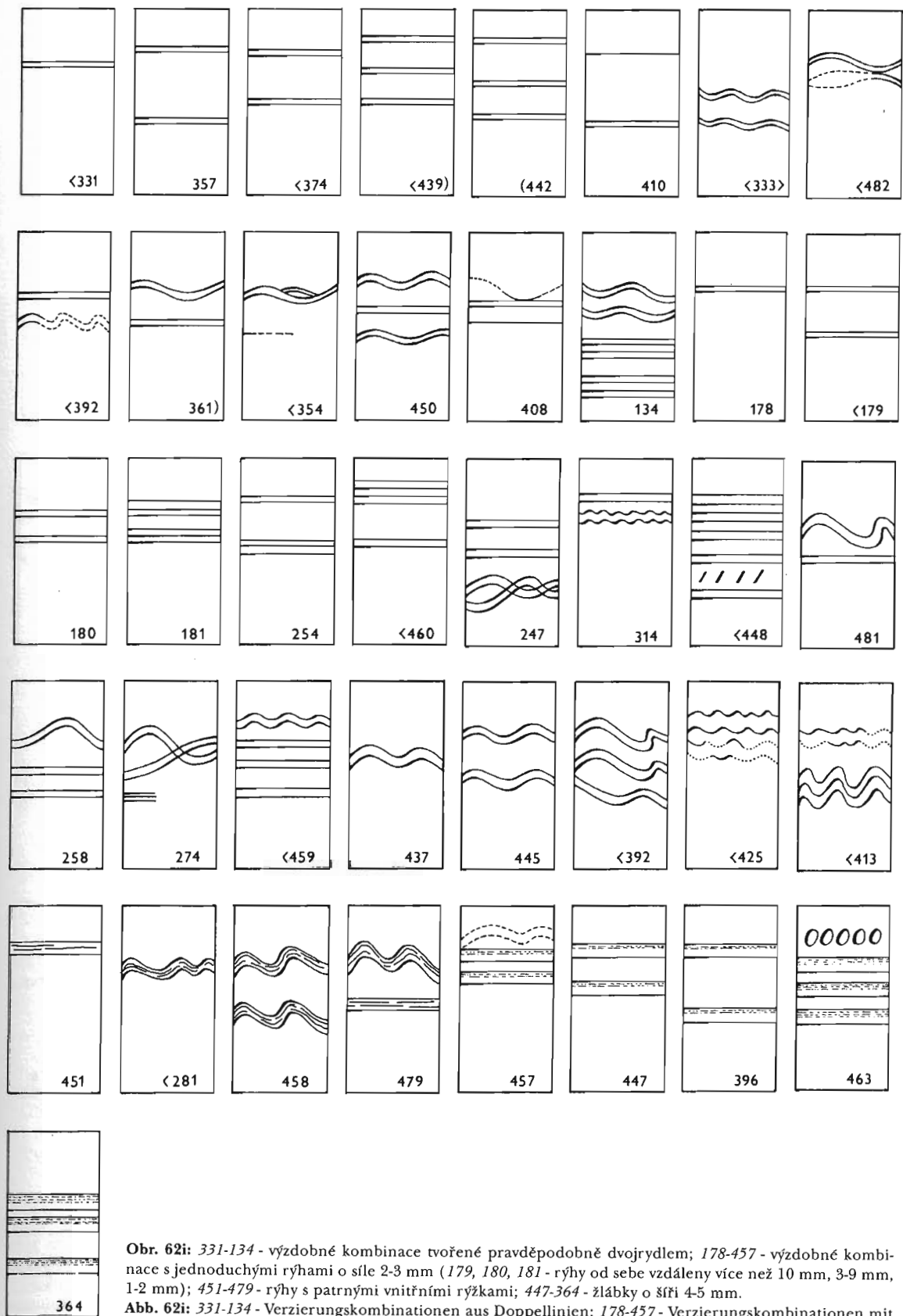
Obr. 62g: Jednoduchá rytá výzdoba (rýhy o síle 1-2 mm). 175, 176, 177 - rýhy od sebe vzdáleny více než 10 mm, 3-9 mm, 1-2 mm.

Abb. 62g: Einfache Ritzverzierung (Rillbreite 1-2 mm). 175, 176, 177 - gegenseitige Entfernung zwischen den Rillen über 10 mm, 3-9 mm, 1-2 mm.

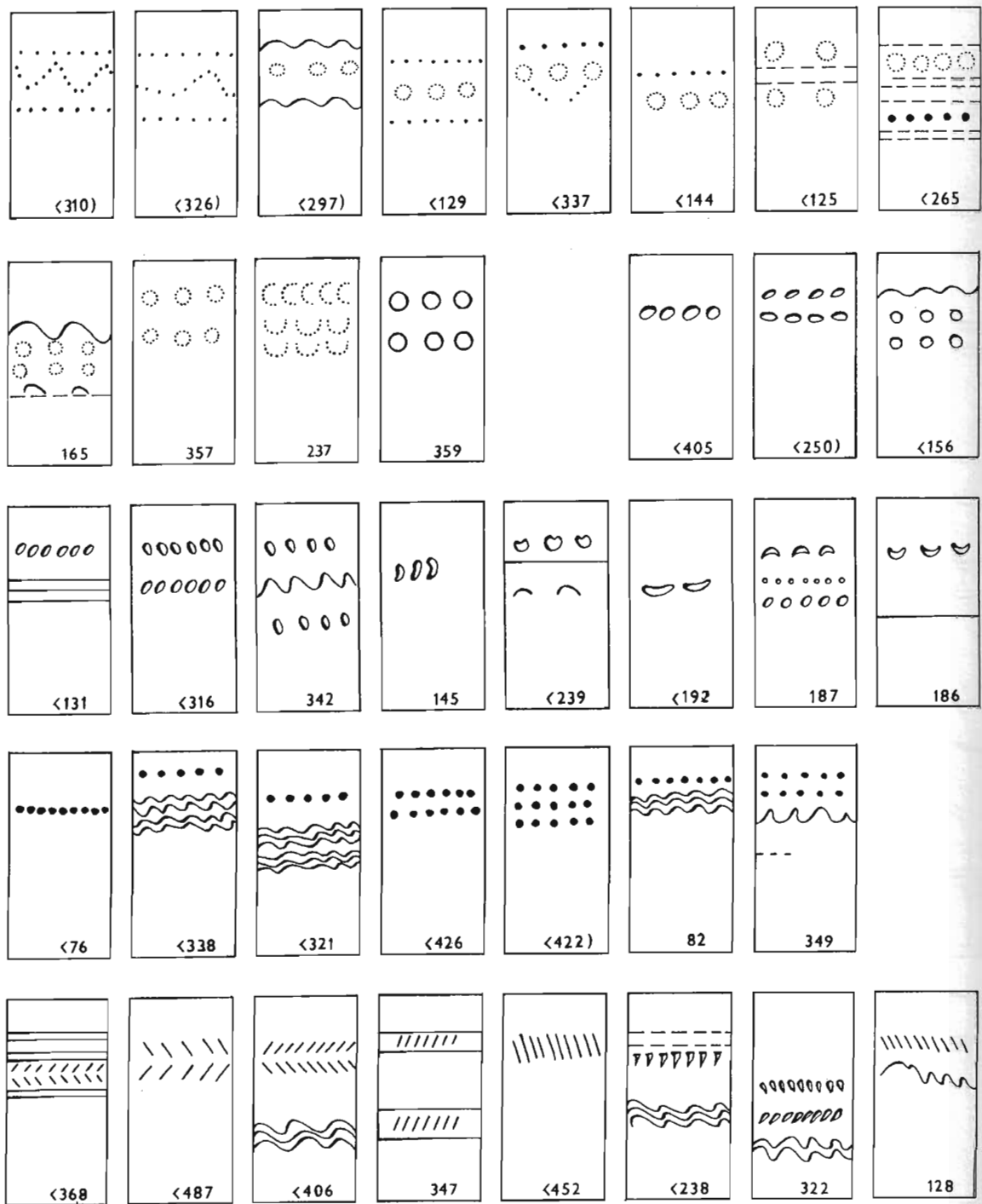


Obr. 62h: Jednoduchá rytá výzdoba (rýhy o síle 1-2 mm). 161-174 - jednoduchá rytá výzdoba v kombinaci s vrypy, které v některých případech přecházejí ve vlnici (400, 202, 251, 277).

Abb. 62h: Einfache Ritzverzierung (Rillenbreite 1-2 mm). 161-174 - einfache Ritzverzierung kombiniert mit Kerben, die manchmal zu Wellenlinien übergehen (400, 202, 251, 277).



Obr. 62i: 331-134 - výzdobné kombinace tvořené pravděpodobně dvojrydlem; 178-457 - výzdobné kombinace s jednoduchými rýhami o síle 2-3 mm (179, 180, 181 - rýhy od sebe vzdáleny více než 10 mm, 3-9 mm, 1-2 mm); 451-479 - rýhy s patrnými vnitřními rýžkami; 447-364 - žlábků o šíři 4-5 mm.
Abb. 62i: 331-134 - Verzierungskombinationen aus Doppellinien; 178-457 - Verzierungskombinationen mit einfachen Rillen von 2-3 mm Rillenbreite (179, 180, 181 - gegenseitige Entfernung zwischen den Rillen mehr als 10 mm, 3-9 mm, 1-2 mm); 451-479 - gerillte Rillen; 447-364 - Furchen von 4-5 mm Breite.

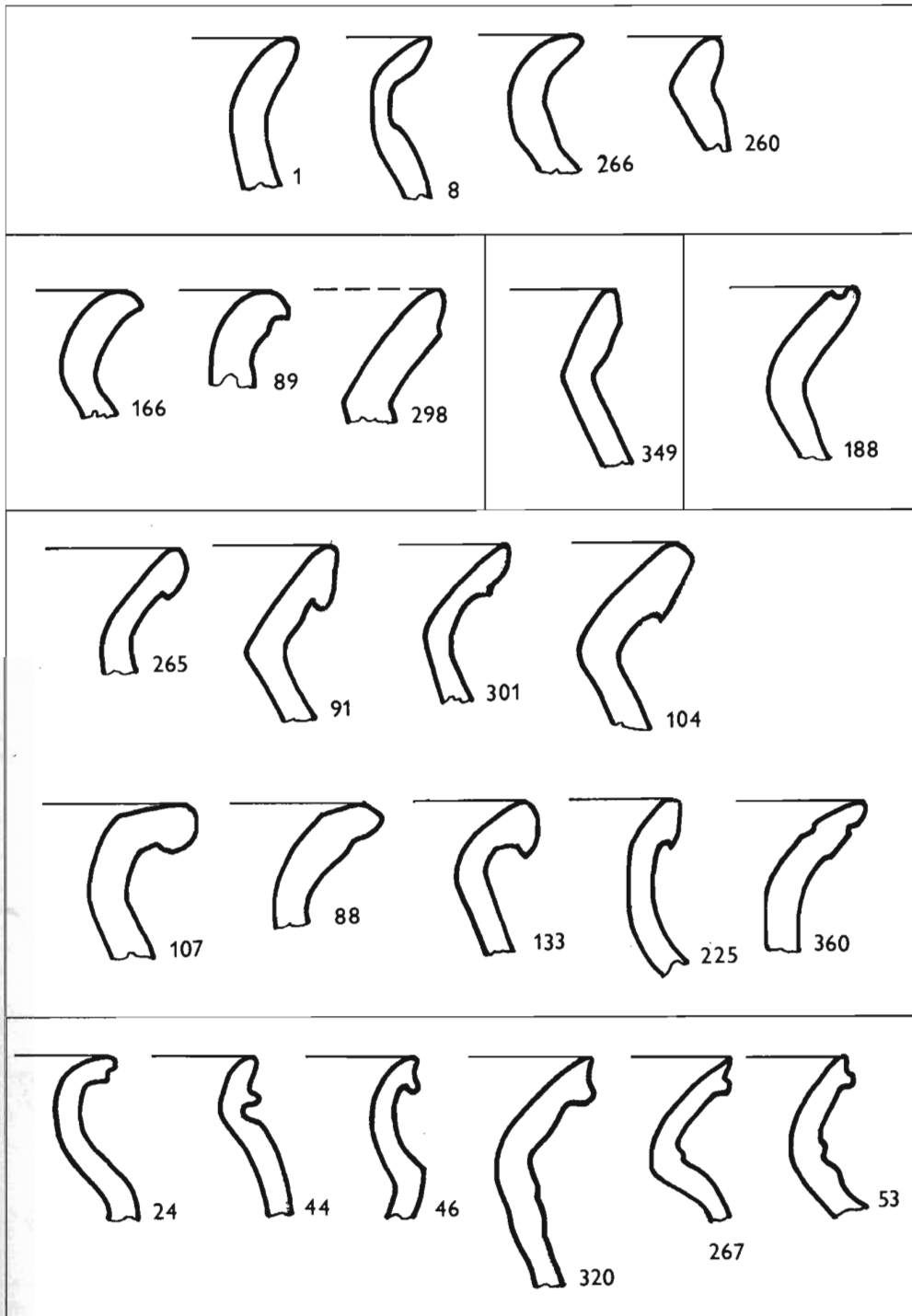


Obr. 62j: Další vřzdobnř prvky a jejich kombinace. 310-357 - jednotlivř drobnř vpichy a slunřřka z drobnřch vpichř; 237 - přlobloucky; 359 - krouřkovř kolek; 405-192 - rřznř podoby vrypř; 187, 186 - mřsřřkovř vryp; 76-349 - jednotlivř vřtřř vpichy; 368-128 - rřznř varianty vsekř.

Abb. 62j: Weitere Verzierungsmotive und ihre Kombinationen. 310-357 - einzelne Doppelstiche und Sonnenmotiv aus Einfachstichen; 237 - Halbkreise; 359 - runde Stempel; 405-192 - verschiedene Kerbenarten; 187, 186 - mondfřrmige Kerben; 76-349 - einzelne grřßere Stiche; 368-128 - verschiedene Varianten von Einschnitten.

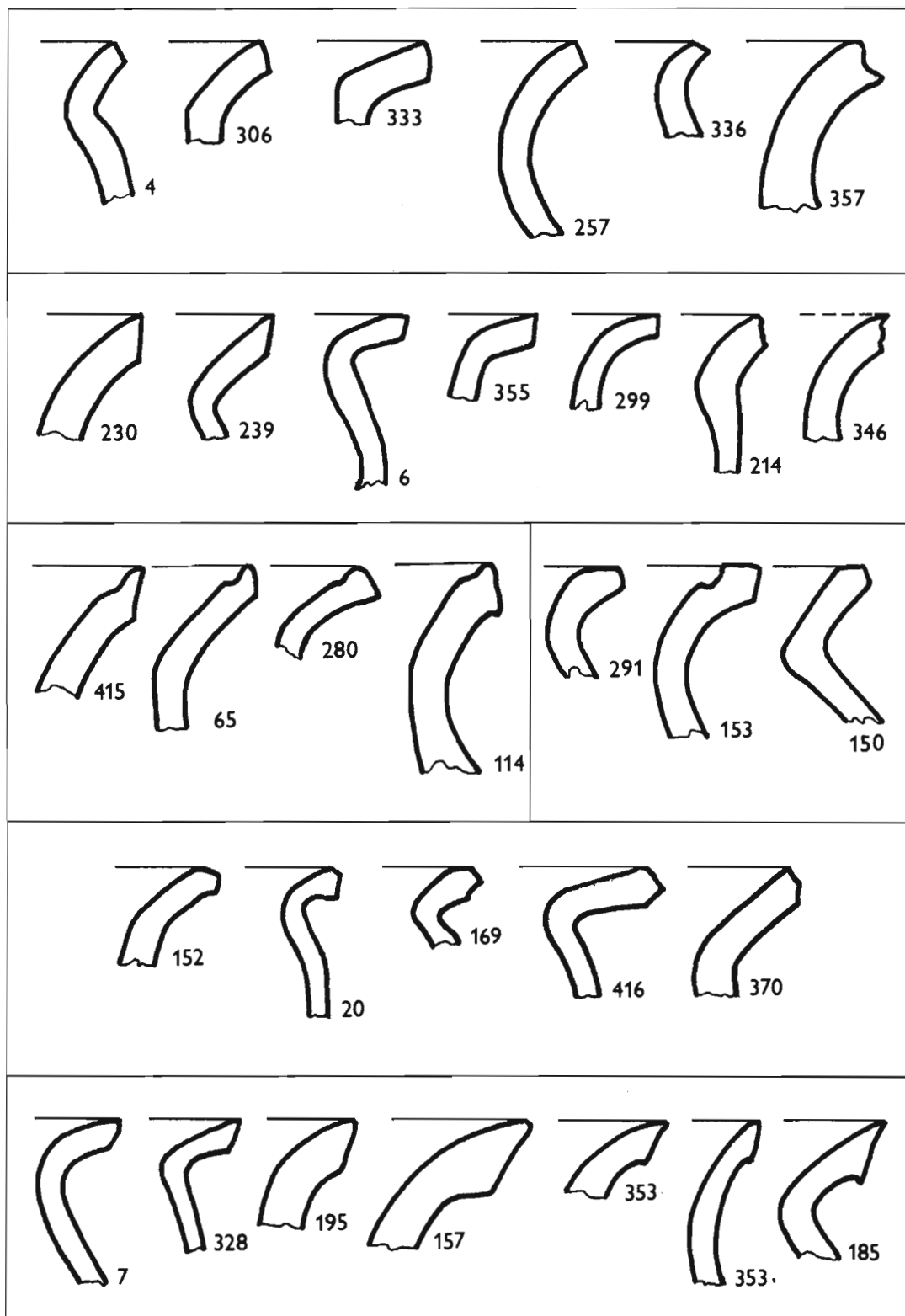
Obr. 63: Předhradí, škála okrajů. (přerušovaná linka - sklon nejistý vzhledem k drobnosti nálezu).

Abb. 63: Vorburg, Skala der Randformen (Strichlinie - Neigung mit Rücksicht auf die Scherbengröße unsicher).



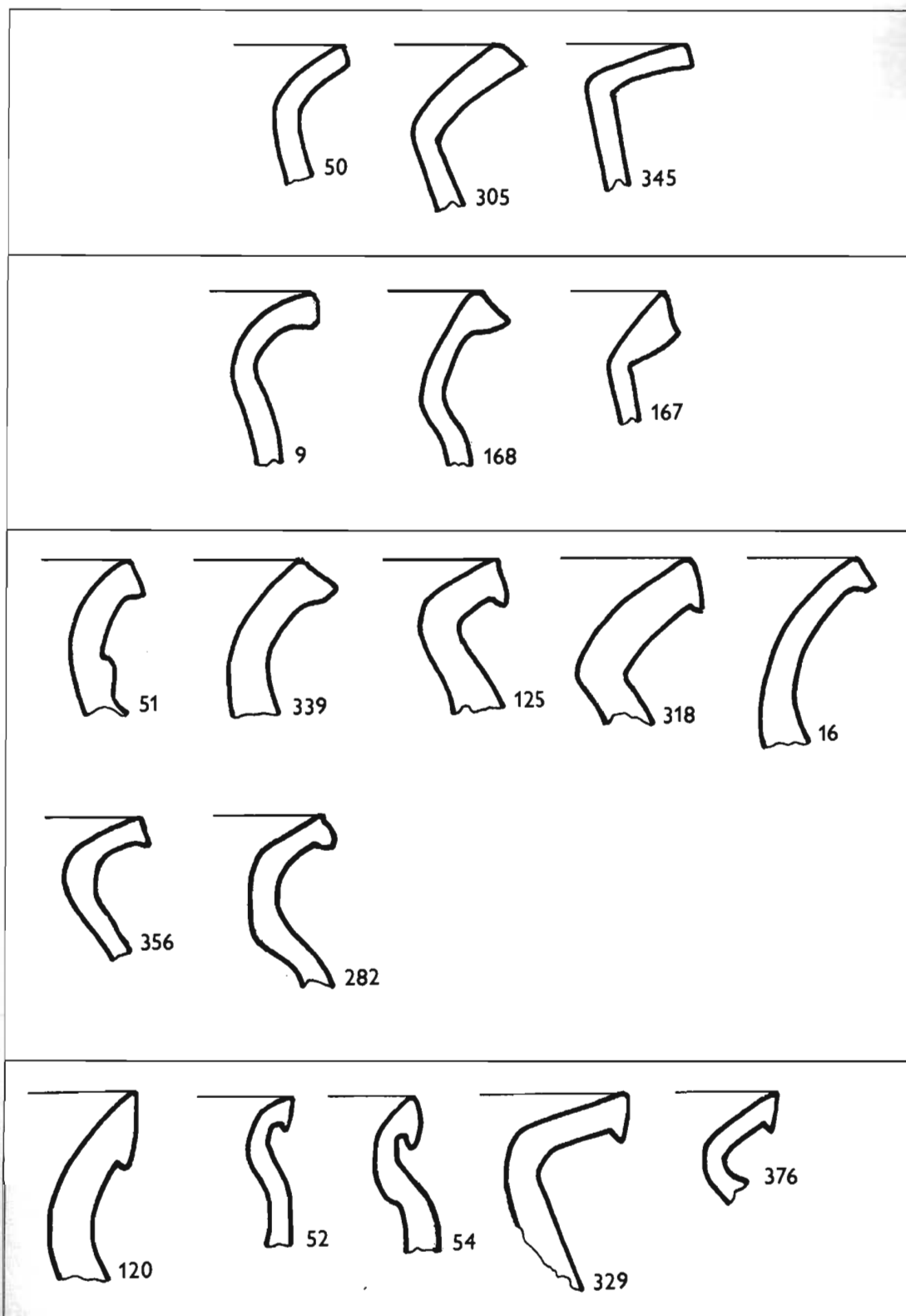
Obr. 63a: Skupina A, jednoduché okraje se zaoblenou vnitřní linií. 1-260 - oblé; 166-298 - se zobáčkem; 188 - s prožlabením vnitřní linie ve vrchní zaoblené části okraje; 265-360 - převislé; 24-53 - s vmáčknutým vrcholem, okraj 320 má vnější linii mírně zduřelou, nejedná se však o zduřelý okraj.

Abb. 63a: Gruppe A, einfache Ränder mit abgerundeter Innenlinie. 1-260 - rund; 166-298 - mit Schnabel; 188 - mit Deckelkehle im oberen gewölbten Teil; 265-360 - überhängend; 24-53 - mit gekehltm Oberteil, Rand 320 hat eine leicht gewulstete Außenlinie, es handelt sich aber um keinen Wulstrand.



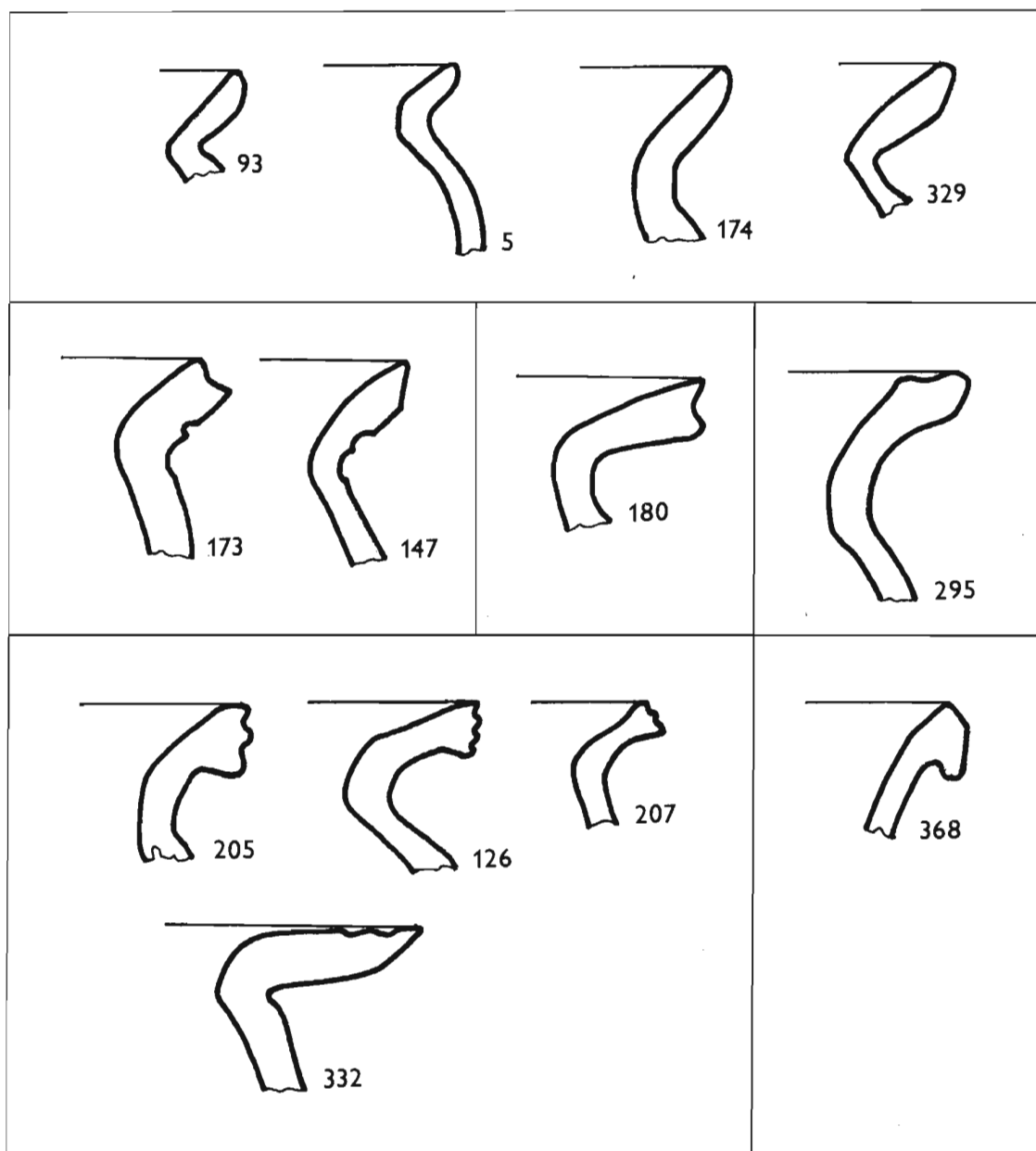
Obr. 63b: Skupina A, jednoduché okraje s vnitřní zaoblenou (místy až rovnou) linií seříznuté. 4-357 - šikmo seříznuté; 357 - šikmo seříznutý se žlábkem; 230-299 - kolmo seříznuté; 214, 346 - šikmé a kolmé seříznutí žlábkováno; 415-114 - šikmo seříznuté s prožlabením vnitřní linie u vrcholu okraje; 291-150 - s ploše seříznutým vrcholem; 152-370 - se stříškovitým seříznutím; 7-185 - zpětně seříznuté.

Abb. 63b: Gruppe A, einfache abgeschnittene Ränder mit runder (manchmal gerader) Innenlinie. 4-357 - schräg abgeschnitten; 357 - schräg abgeschnitten mit Rille; 230-299 - senkrecht abgeschnitten; 214, 346 - schräg und senkrecht abgeschnitten mit Rillen; 415-114 - schräg abgeschnitten mit Deckelkehle; 291-150 - mit waagrecht abgeschnittenem Oberteil; 152-370 - winkelförmig abgeschnitten; 7-185 - mit schräger Außenkante.



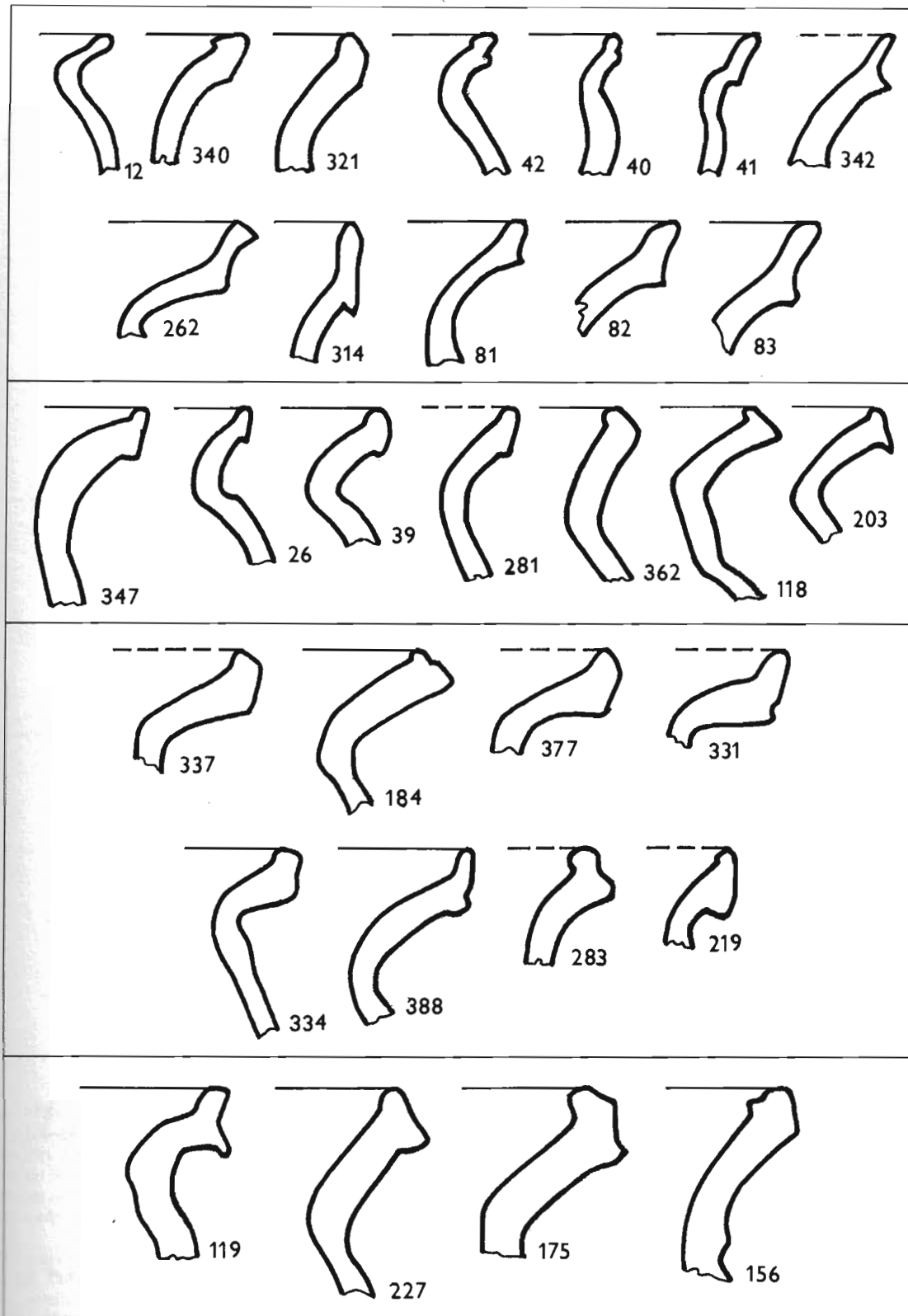
Obr. 63c: Skupina A, jednoduché okraje s vnitřní zaoblenou (místy až rovnou) linií seříznuté. 50-345 - protáhlé; 9-167 - rozšířené; 51-282 - se seříznutím protaženým do zobáčku (282 - s vmáčknutým seříznutím); 120-376 - s kolmým seříznutím protaženým do zobáčku.

Abb. 63c: Gruppe A, einfach abgeschnittene Ränder mit runder (bis gerader) Innenlinie. 50-345 - ausgezogen; 9-167 - sich verbreiternd; 51-282 - mit nach unten ausgezogener Außenkante (282 - mit gekehlter Außenkante); 120-376 - senkrechte Außenkante nach unten ausgezogen.



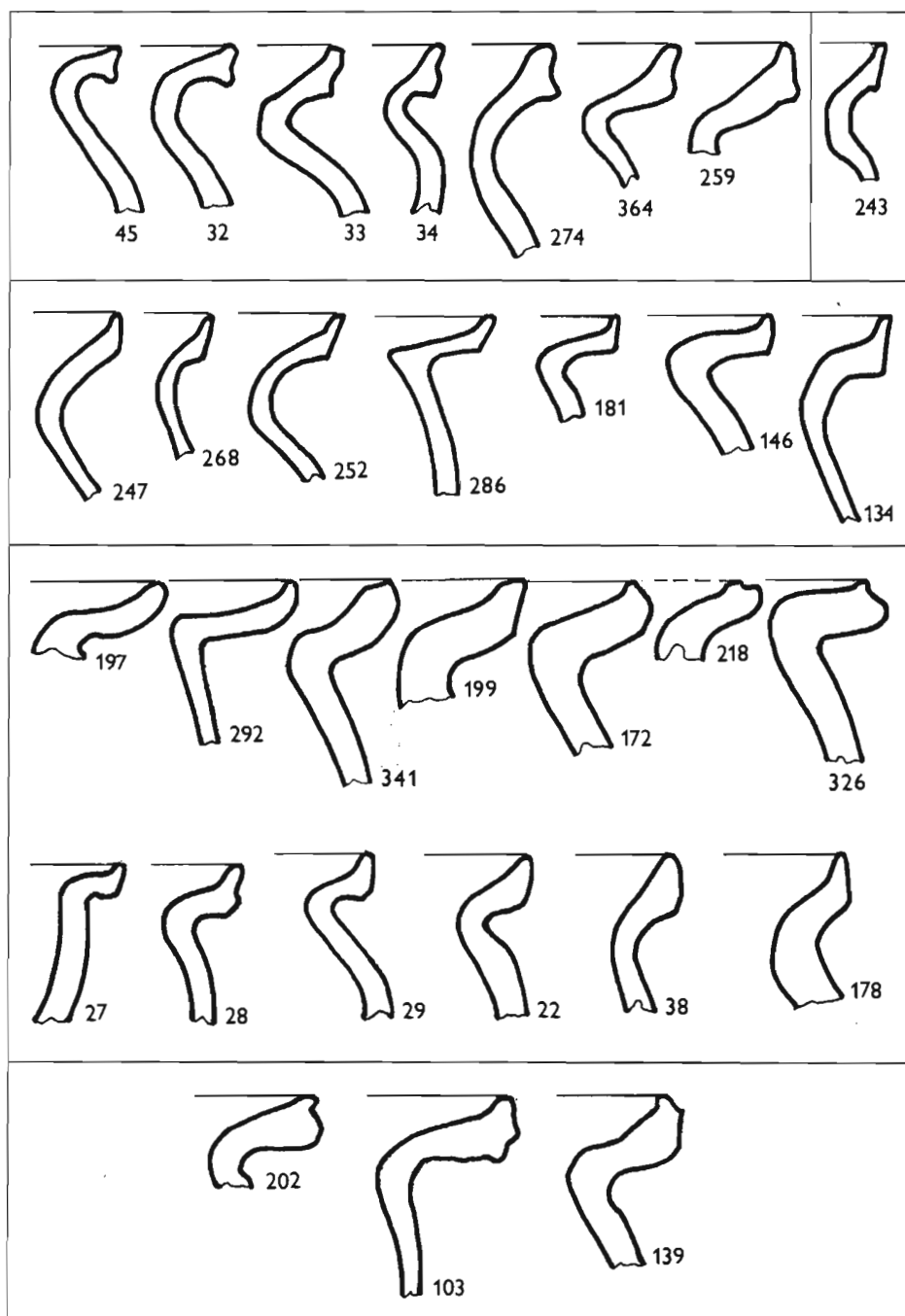
Obr. 63d: Skupina A, jednoduché okraje s vnitřní zaoblenou (místy až rovnou) linií - další varianty. 93-239 - s esovitou vnější linií okraje; 173, 147 - s profilovanou spodní částí vnější linie okraje; 180 - téměř plochý s vmáčknutým seříznutím; 295 - s horní prožlabenou zaoblenou ploškou; 205-207 - rozšířené se žlábkou; 332 - plochý s vlnkovitě profilovanou vrchní částí vnitřní linie okraje; 368 - jiné.

Abb. 63d: Gruppe A, einfache Ränder mit gewölbter (bis gerader) Innenlinie - weitere Varianten. 93-239 mit S-förmiger Außenlinie; 173, 147 - mit profilierter unteren Teil der äußeren Randlinie; 180 - fast flach abgeschnitten, gekehlt; 295 - mit gerillter abgeflachter oberen Außenkante; 205-207 - sich verbreiternd, gekehlt; 332 - flach mit wellenförmiger Profilierung des oberen Teils der inneren Randlinie; 368 - andere.



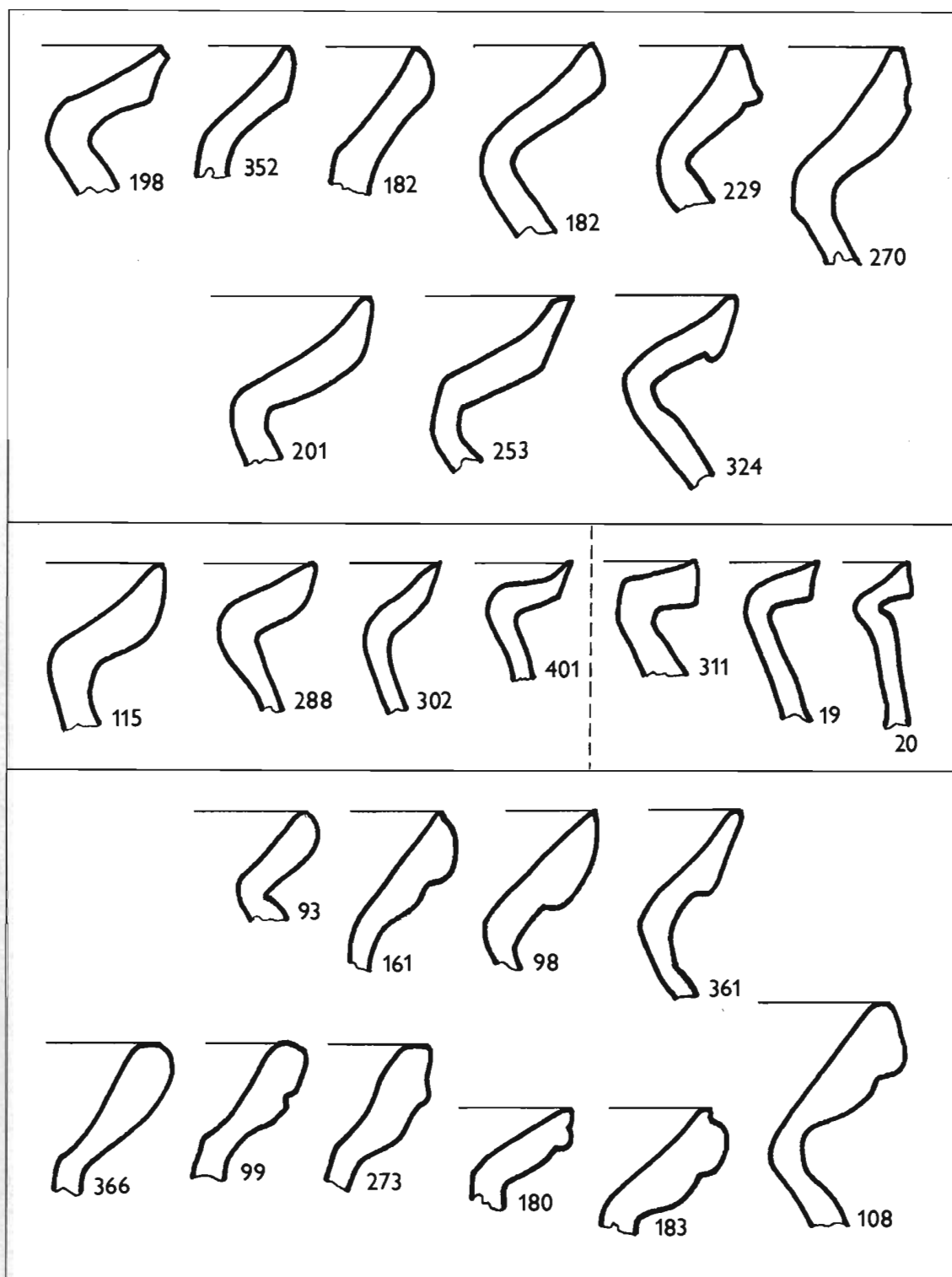
Obr. 63e: Skupina P1, okraje s vnitřní zaoblenou či v některých případech esovitou linií a oblým „nosíkem“ a dalšími variantami utváření vrcholu okraje. 119-156 - varianty objevující se u silnostěnných keramických fragmentů.

Abb. 63e: Gruppe P1, Ränder mit gewölbter Innenlinie, nach oben ausgezogener Außenkante und andere Randtypen. 119-156 - Varianten dickwandiger Scherben.



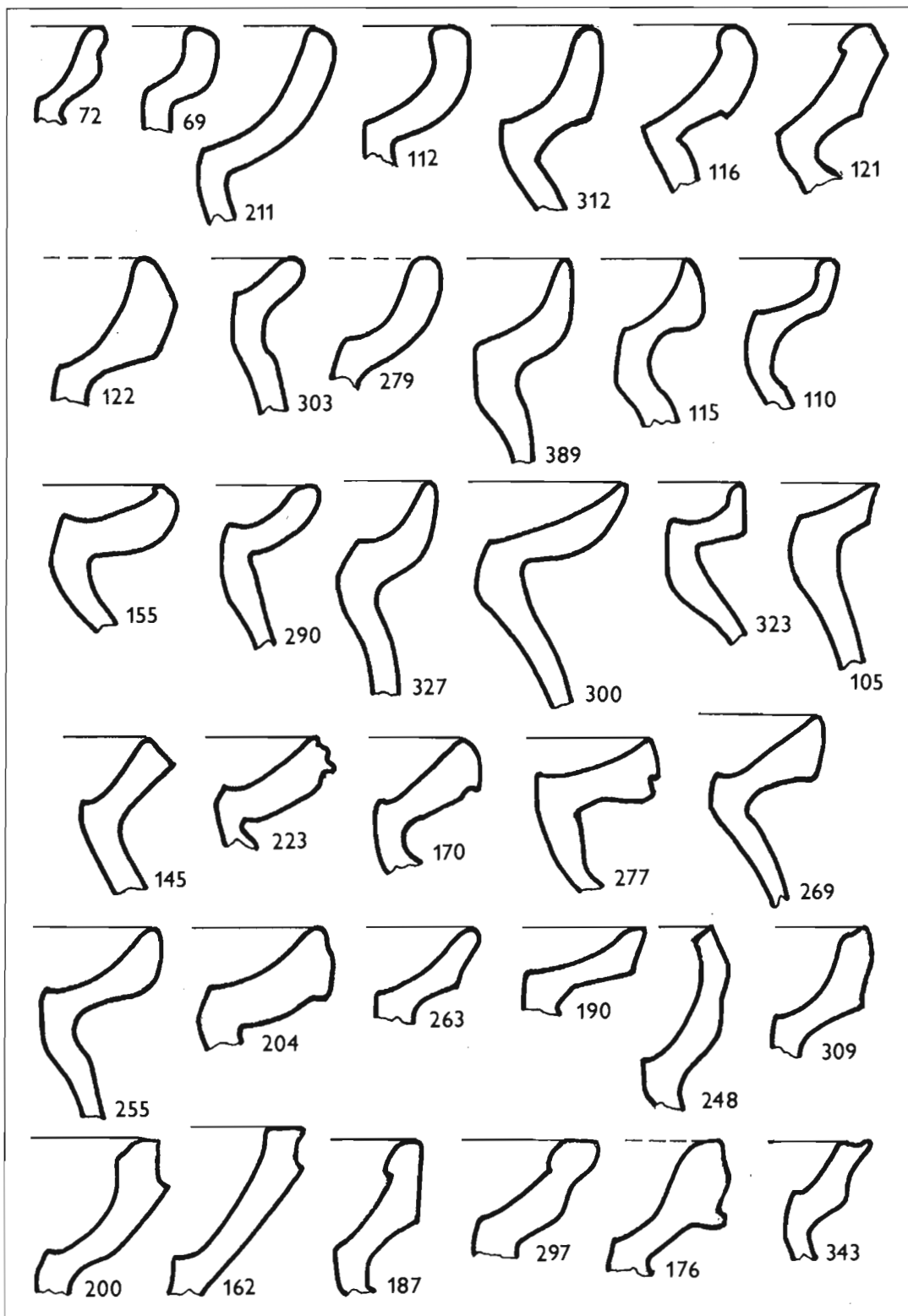
Obr. 63f: Skupina P2, s vnitřní esovitě prohnutou či prožlabenou linií vytaženou v oblý či zašpičatělý „nosík“. 45-259 - na těchto okrajích je dobře patrný tvarový vývoj od okraje s ještě vpodstatě zaoblenou vnitřní linií a vmáčknutím (45, 32) k okrajům s esovitou až mírně prožlabenou linií (ostatní); 243-134 - varianty s esovitou vnitřní linií a seříznutím; 197, 199, 341 - fakticky patří do skupiny okrajů B (s esovitou/prožlabenou vnitřní linií), zde jsou uvedeny, aby byla patrná jejich tvarová souvislost s okraji s „nosíkem“ (292, 172, 218, 326); 27-178 - další varianty skupiny P, oproti variantám 243-134 jsou zaoblenější; 22 a 38 „nosík“ sice zvláště zřetelně nemají, jejich souvislost zvláště s variantami 29 a 178 je však patrná (chybí výraznější esovitě prohnutí, jež by vedlo ke vzniku „nosíku“), 292 - límcovitý okraj; 202-139 - jiné.

Abb. 63f: Gruppe P2, mit S-förmiger Innenwölbung bzw. mit Deckelkehle und nach oben ausgezogener Außenkante. 45-259 - diese Ränder zeigen die Entwicklung der Formen vom Rand mit im Grunde noch gewölbter Innenlinie (45, 32) zu den Rändern mit S-förmiger bis leicht gekehlter Linie (andere); 243-134 - Varianten mit S-förmiger Innenlinie, abgeschnitten; 197, 199 und 341 gehören faktisch zu Randgruppe B (S-förmige/gekehlte Innenlinie); sie werden hier angeführt, um ihren Zusammenhang mit den Rändern mit nach oben ausgezogener Außenkante aufzuzeigen (292, 172, 218, 326); 27-178 - weitere Varianten der Gruppe P, gegenüber den Varianten 243-134 abgerundet; die Ränder 22 und 38 haben zwar keine deutlich nach oben ausgezogene Außenkante, hängen aber mit den Varianten 29 und 178 zusammen (Fehlen einer deutlichen S-förmigen Wölbung, die zur Entstehung der nach oben ausgezogenen Außenkante führen würde); 292 - Kragenrand; 202-139 - andere.



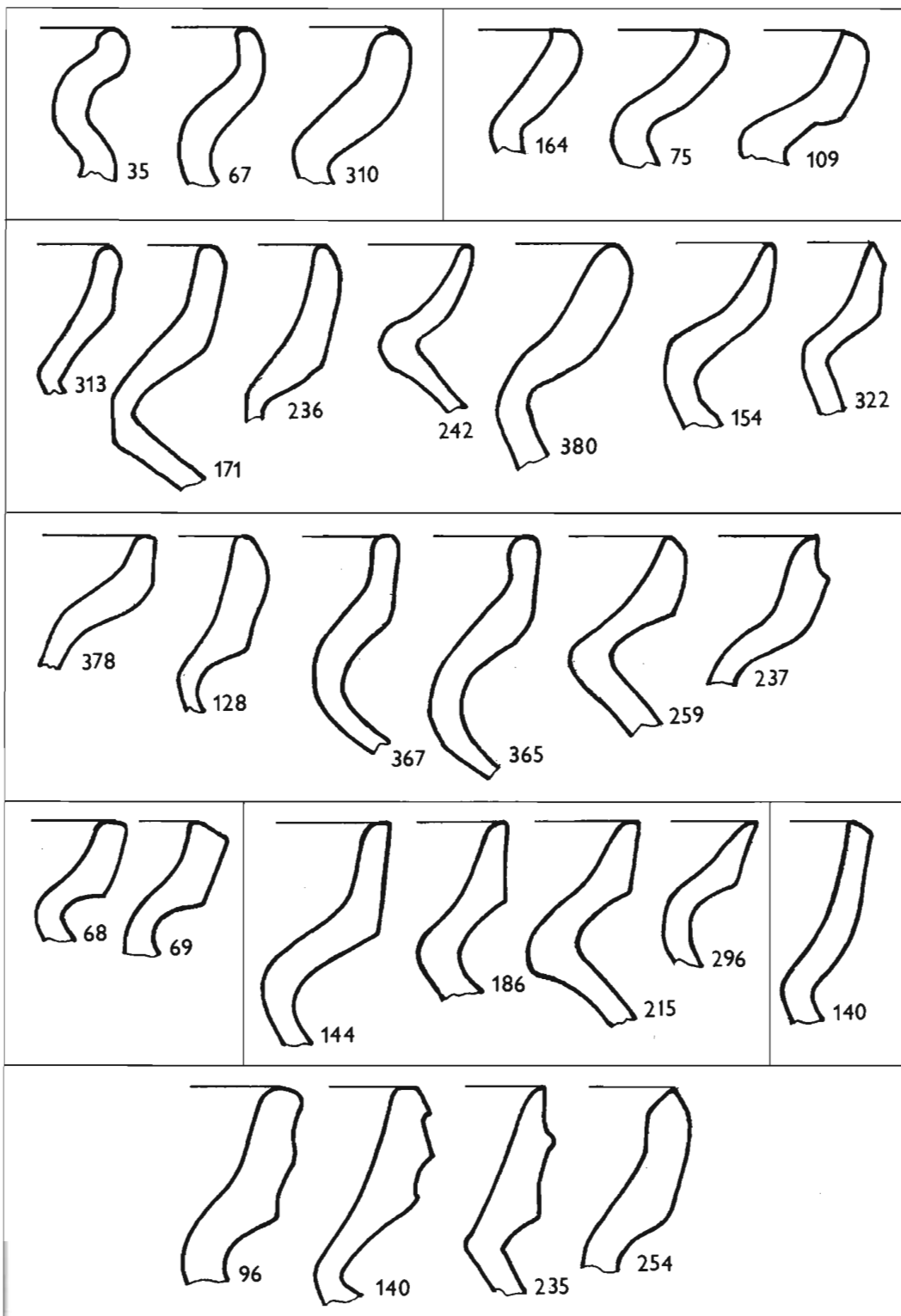
Obr. 63g: Skupina b s mírně prožlabenou (vzácně až téměř rovnou) vnitřní linií. 198-324 - protáhlé; 115-401 - střední; 311-20 - ploché krátké; 93-108 - další varianty.

Abb. 63g: Gruppe b mit leicht gerillter (manchmal nahezu gerader) Innenlinie. 198-324 - ausgezogen; 115-401 - mittelmäßig ausgezogen; 311-20 - flach und kurz; 93-108 - andere Varianten.



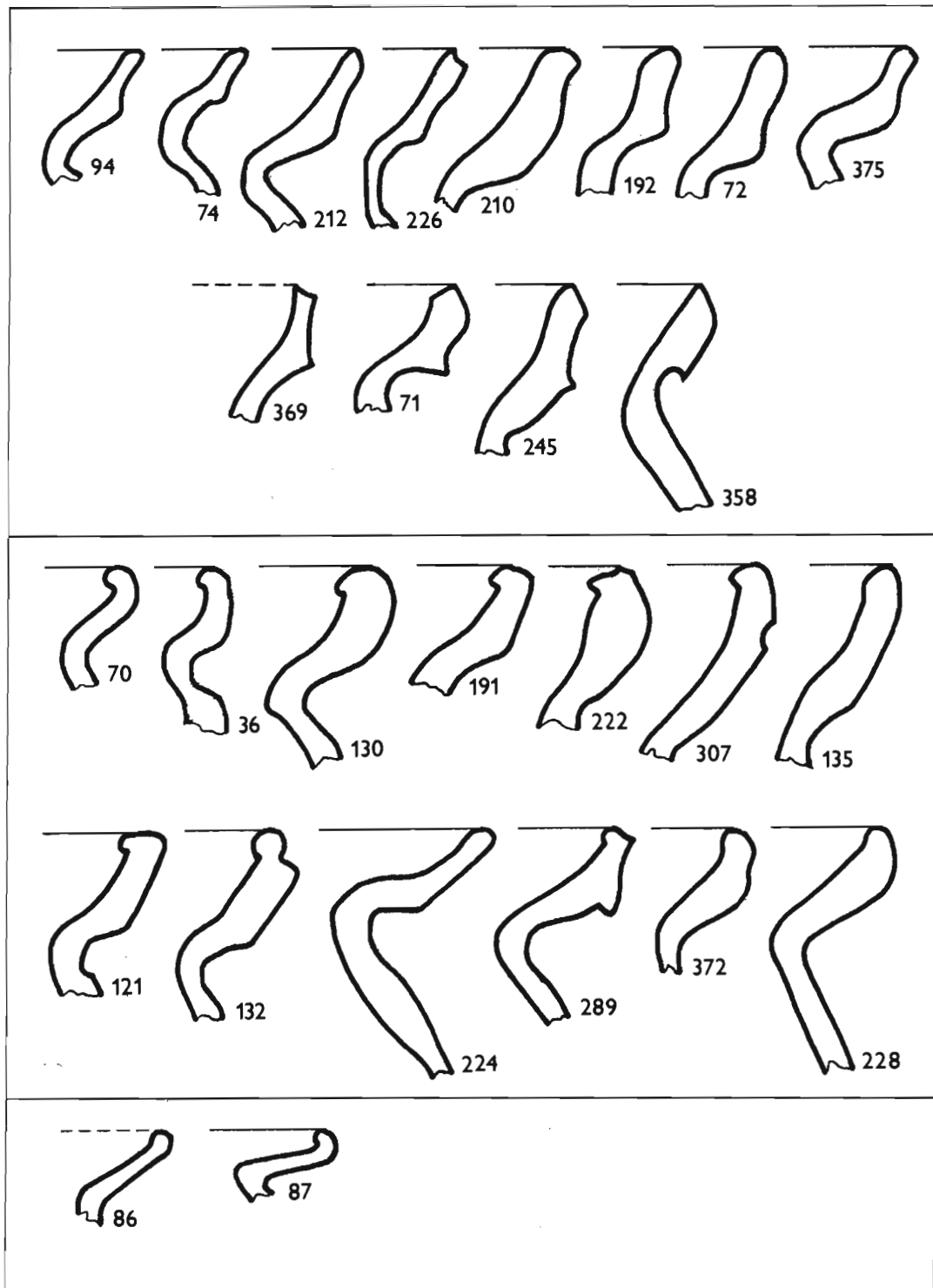
Obr. 63h: Skupina E zahrnuje rozmanitou škálu okrajů, jež se vyznačují ostrým přechodem mezi hrdlem a prožlabením vnitřní linie okraje. Část z nich - ovšem bez ostrého odsazení najdeme v jiných skupinách prožlabených a kalichovitých okrajů.

Abb. 63h: Gruppe E zeigt eine große Skala verschiedener Randformen, die sich durch eine scharfe Grenze zwischen Hals und Deckelkehle auszeichnen. Einen Teil von ihnen, allerdings ohne scharfen Umbruch, finden wir in den anderen Gruppen der gekelhten und kelchförmigen Ränder.



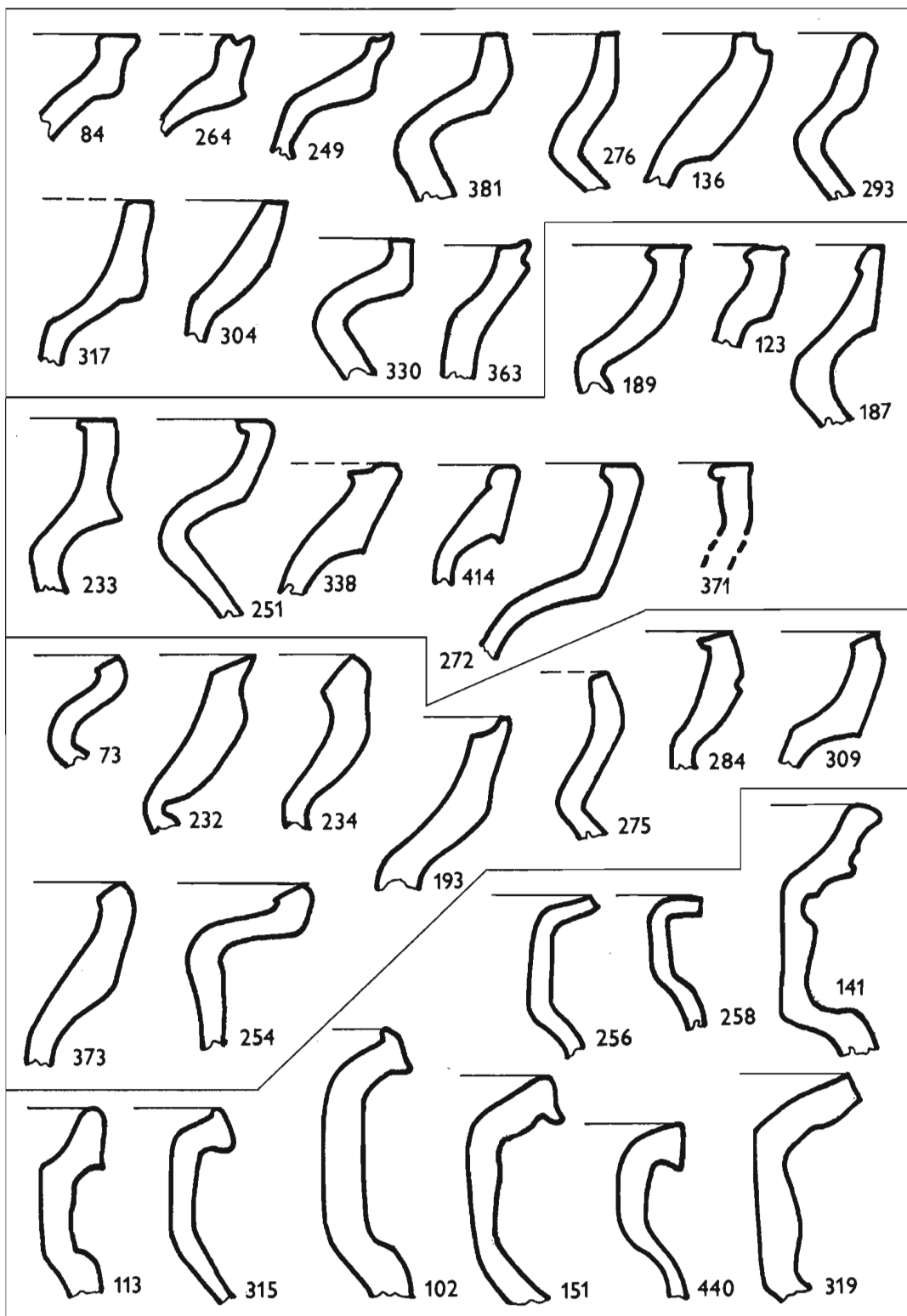
Obr. 63i: Skupina B se vyznačuje výrazným esovitým prohnutím/prožlabením vnitřní linie okraje. Od zaoblených variant, jež je možno označit také jako okraje kalichovité, se formováním vnější linie okraje odlišují okraje 144 až 296. Pocházejí však z týchž kontextů jako ostatní okraje, tj. z nejmladších destrukcí zvláště z prostoru kolem mladší brány.

Abb. 63i: Gruppe B zeichnet sich durch ausgeprägte S-förmige Wölbung/Deckelkehle aus. Von den gewölbten Varianten, die als Kelchränder bezeichnet werden können, unterscheiden sich die Ränder 144-296 durch die Bildung der äußeren Randlinie. Sie stammen aus denselben Zusammenhängen wie die anderen Ränder, d.h. aus den jüngsten Schuttschichten, besonders aus dem Raum in der Umgebung des jüngeren Tors.



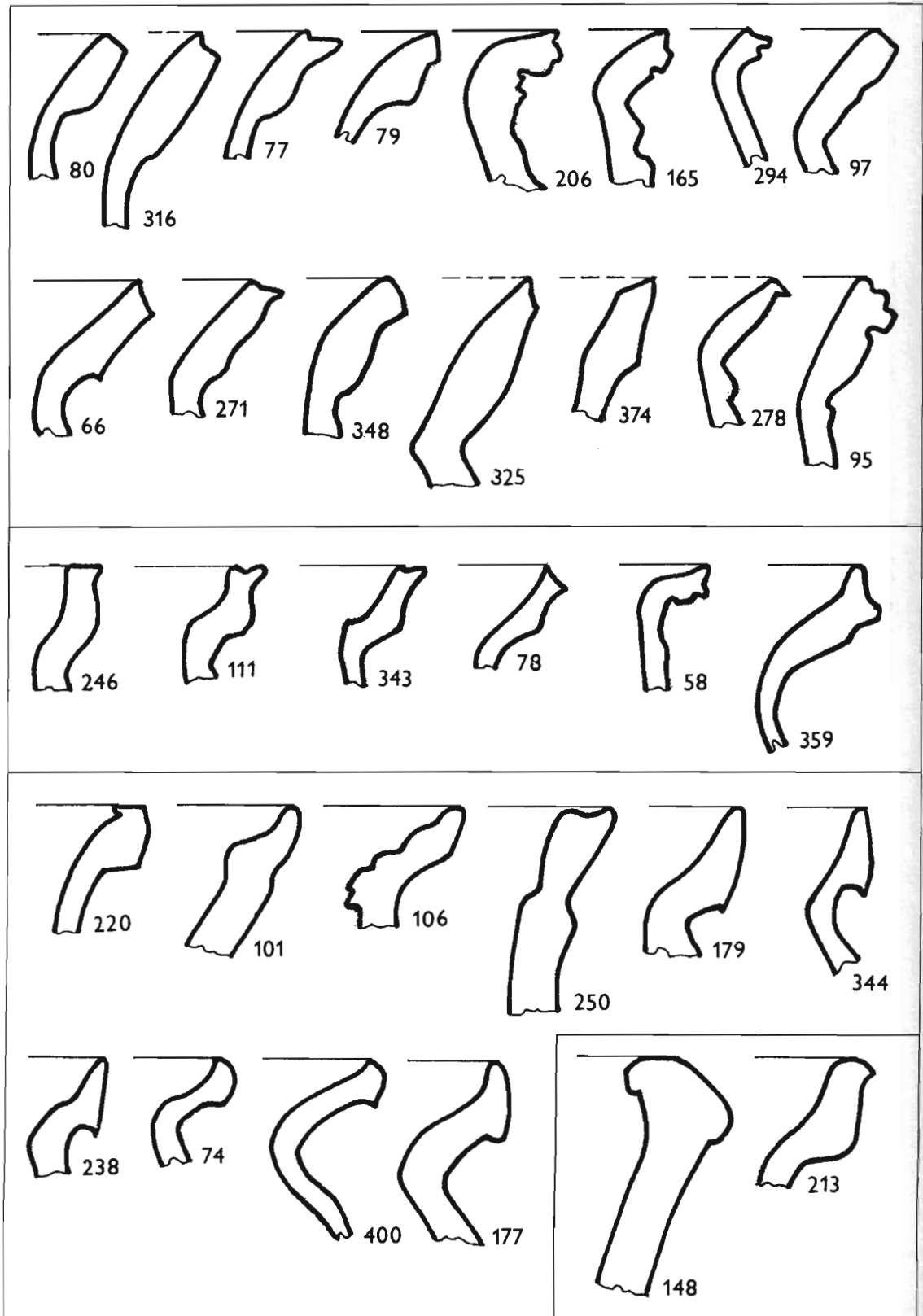
Obr. 63j: Skupina B, pokrač. 94-358 - varianty s výrazně formovanou vnější linií. Zatímco okraje 74 a 94 patří ke skupině drobnějších prozhlabených okrajů, ostatní okraje patří již do skupiny kalichovitých; od 70 - skupina H, kalichovité okraje s různě utvářeným vrcholem okraje. Právě utváření tohoto okraje je společné i jinak odlišným okrajům 86 a 87, okraj 87 patří ke skupině okrajů límcovitých.

Abb. 63j: Gruppe B, Fortsetzung. 94-358 - Varianten mit deutlich profilierter Außenlinie. Während die Ränder 74 und 94 zur Gruppe der kleinen gekehlten Ränder gehören, sind die anderen Ränder bereits als Kelchränder zu bezeichnen; ab 70 - Gruppe H, Kelchränder mit verschiedenen Oberteilen. Gerade die Bildung dieses Randes entspricht den sonst abweichenden Rändern 86 und 87; 87 ist ein Kragenrand.



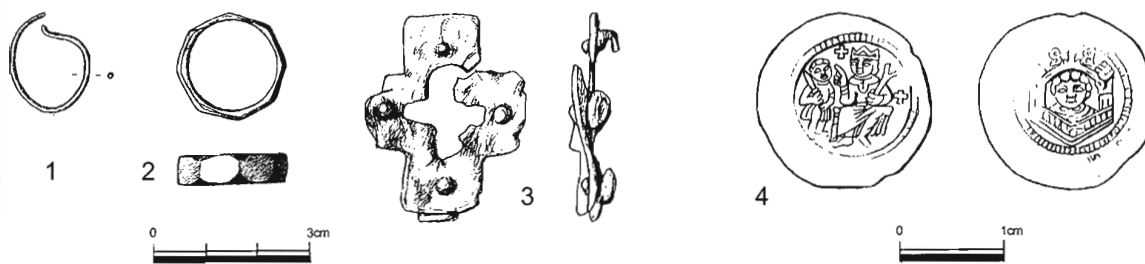
Obr. 63k: 84-309 - další varianty kalichovitých okrajů; 84-363 - skupina C s vodorovně seříznutým vrcholem; 189-371 - skupina R s vodorovně seříznutým vrcholem, jehož vnitřní hrana je zatažena dovnitř; 73-254 - skupina O s vrcholem seříznutým šikmo dovnitř; 256-319 - okraje, jež navazují na válcové hrdlo.

Abb. 63k: 84-309 - weitere Varianten von Kelchrändern; 84-363 - Gruppe C mit waagrecht abgeschnittenem Oberteil; 189-371 - Gruppe R mit waagrecht abgeschnittenem Oberteil, dessen Innenkante eingezogen ist; 73-254 - Gruppe O mit schräg nach innen abgeschnittenem Oberteil; 256-319 - Randformen zylindrischer Hälser.



Obr. 63l: 80-95 - zduřelé okraje se zaoblenou vnitřní linií; 246-359 - zduřelé okraje s vnitřní esovitou až prožlabenou linií; 220-213 - různé.

Abb. 63l: 80-95 - Wulstränder mit gewölbter Innenlinie; 246-359 - Wulstränder mit S-förmiger bis gekehlter Innenlinie; 220-213 - Verschiedenes.



Obr. 64: 1 - Zlomek záušnice s náběhem na es (sáček 75/54); 2 - mosazný (?) prsten svým charakterem se zcela vymykající náleзовému souboru z příkopu ke starší hradbě - intruze ? (195/54); 3 - železné kování (226/54); 4 - denár Vladislava II. (190/54).

Abb. 64: 1 - Fragment eines S-förmigen Schläfenrings (Sack-Nr. 75/54); 2 - atypischer Messing(?)ring - Intrusion ? (195/54); 3 - Eisenbeschlag (226/54); 4 - Denar Vladislavs II. (190/54).

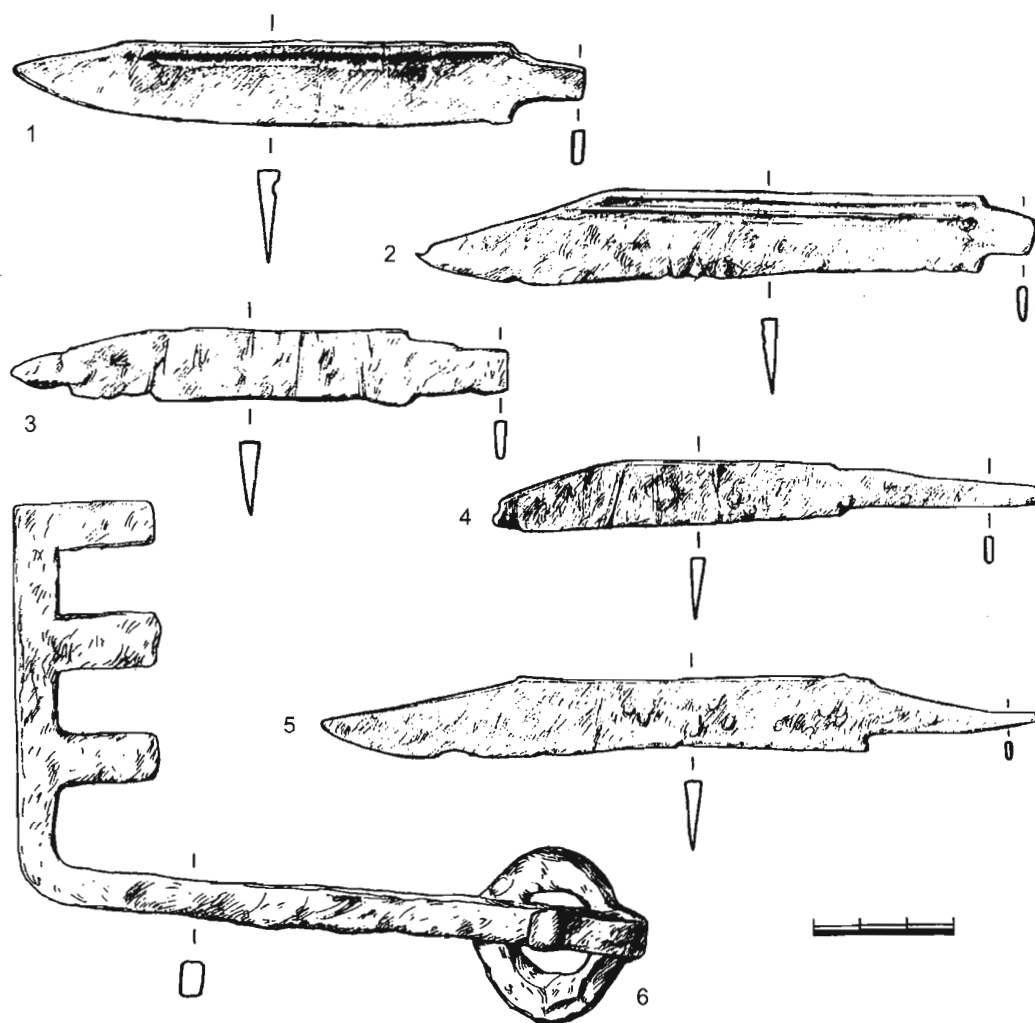
3.11. OSTATNÍ NÁLEZY

Nekeramické nálezy z přehradí tvoří dvě základní skupiny - předměty vyrobené člověkem (*tab. 2, 3; obr. 64-67*) a ekozbytky, tj. zvířecí kosti a uhlíky. Nálezy první skupiny jednak reprezentují archeologicky zjiřitelný výsek řemeslné produkce doby, z níž pocházejí, jednak samy o sobě vypovídají o různých činnostech obyvatel hradiště a různých stránkách jejich života (móda, vojenství, textilní výroba a další řemeslná odvětví apod.). Zvířecí kosti jsou využitelné především pro poznání živočišného podílu potravinové základny obyvatel hradiště (*tab. 4*). Souběžně jejich část - nejčastěji v podobě proplétáček, šidel, jehel a bruslí - patří skupině lidských výrobků. Kostí koní jsou jedním z dokladů přítomnosti jízdy na hradišti. Živočišnou mozaiku hradiště doplňují kosti psa. Dochované uhlíky výběrově svědčí jak o porostu v okolí hradiště, tak o druzích dřevin používaných jako stavební materiál, surovina pro výrobu již nedochovaných dřevěných předmětů či jako topivo (*tab. 5, 6*).

Ze skupiny předmětů neunikl při archeologickém výzkumu zřejmě žádný.⁸² Zvířecí kosti byly vybírány - zvláště v sezóně 1954 - s velkou pravděpodobností také všechny a uniknout mohly nejspíše některé drobné kůstky. Uhlíky oproti tomu představují zřejmě pouze relativně náhodný výběr. Větší kusy dřev, ani další ekozbytky se nezachovaly vzhledem k převážně písčitému a štěrkopískovému terénu, které nejsou vhodným prostředím pro dochování paleobotanického materiálu.

Obě skupiny nálezů pocházejí především z destrukcí hradeb, a to zvláště z prostoru mladší brány v severní části zkoumané plochy. Zatímco destrukce v prostoru mladší brány jsou destrukcemi otevřenými, v jejichž případě není možno vyloučit smíšení s nálezy z mladších období, destrukce překryté mladší hradbou M a destrukce mladší hradby pod ohništěm mezi sondami 3 a 4 patří k destrukcím uzavřeným. Nálezy z nich jsou proto pramenem relativně spolehlivějším. Ze sídlištních objektů pochází jen minimum nálezů, jak se ukázalo jak při výkopech Č. Rýznera, tak při výzkumu I. Borkovského (*tab. 1, 2*).

⁸² Nepočítáme-li nálezy, které lze objevit pouze při plavení.

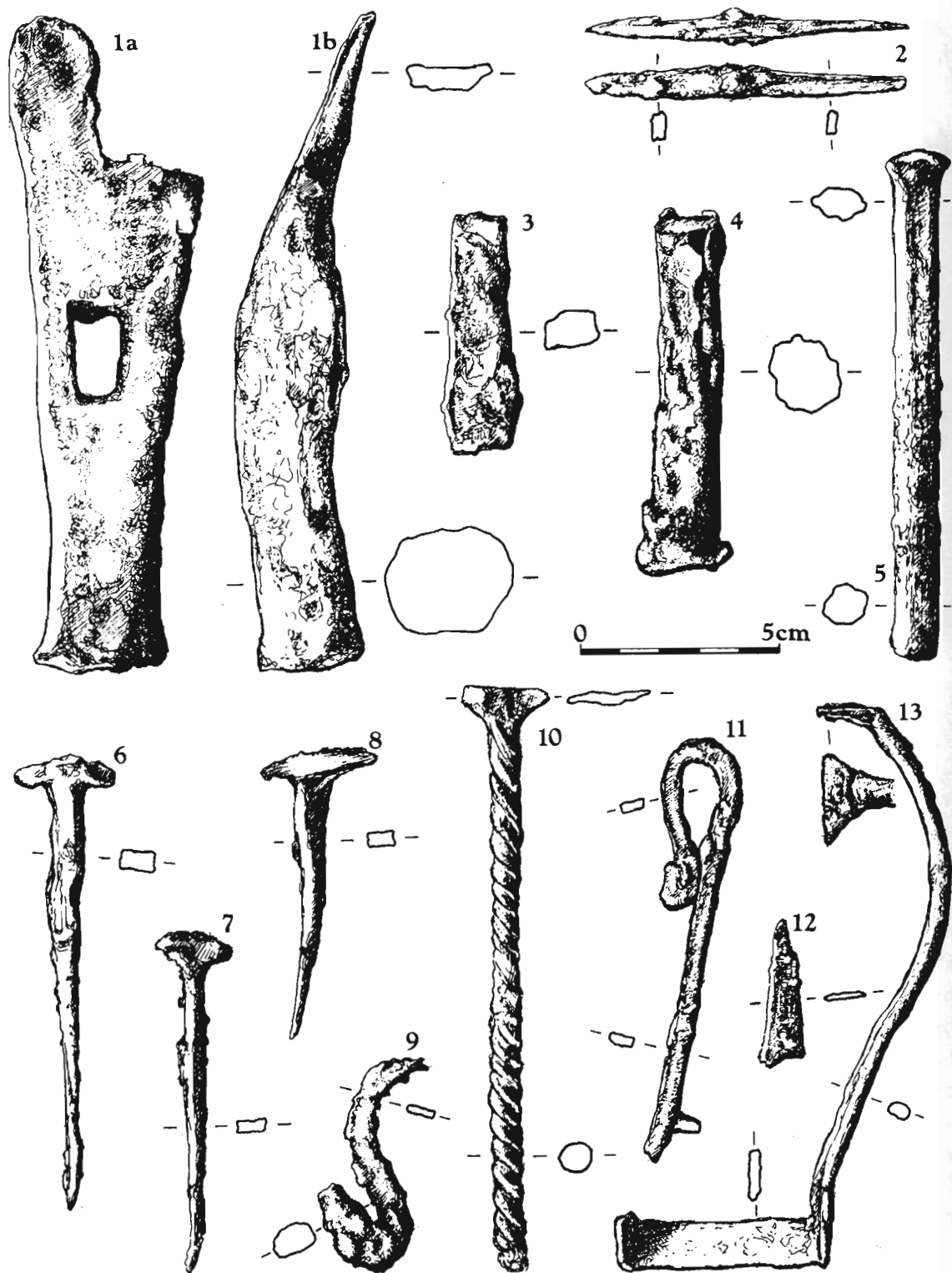


Obr. 66: Výběr železných předmětů. 1-5 - nože (31/54, 102/54, 118/54); 6 - klíč (189/54).

Abb. 66: Auswahl von Eisengegenständen. 1-5 - Messer (31/54, 102/54, 118/54); 6 - Schlüssel (189/54).

Tabulka srovnávající nálezy z výkopů Rýznerových a I. Borkovského poskytuje základní údaje o škále zastoupených předmětů a jejich počtech⁸⁴ (tab. 2). Následující tabulka (tab. 3) podchycuje nálezy z výzkumu I. Borkovského z hlediska kontextu, v němž byly nalezeny. Podstatná většina předmětů pochází z různých typů a úrovní destrukcí. Přesleny, proplétáčky a šídla, kostěné brusle a nože, jež patří k nejčetnějším nálezům, pocházejí jak z destrukcí horizontu starší, tak mladší hradby. Škála zastoupených kostěných artefaktů nevybočuje z rámce kostěných nálezů nalézáných na jiných hradištích (např. Bartošková 1995b; Kavánová 1995). V horizontu starší hradby na rozdíl od horizontu hradby mladší jsou doloženy zlomky praznic, chybí naopak hřebíky. K zajímavým nálezům horizontu starší hradby patří železný klíč (obr. 66:6). V horizontu mladší hradby narůstá počet železných předmětů (hřebíky, svorky, tyčinky, rybářský háček). V případě nožů stojí za povšimnutí žlábký na některých z nich. Nejen v horizontu osídlení po zániku hradeb, ale i v horizontech starší i mladší hradby postrádáme předměty charakteristické pro prostředí elity. Celkově je možno konstatovat, že škála nalezených předmětů se nevymyká škále předmětů na hradištích běžně nalézáných.

⁸⁴ Jednotlivé nálezy rozptýlené v různých fondech budou v budoucnosti vyobrazeny a detailně popsány v samostatném katalogu předmětů z Levého Hradce.



Obr. 67: Levý Hradec, předhradí. Nálezy vybraných železných nástrojů a předmětů z výzkumu SPSC v l. 1888-1890 (sbírka Muzea hl.m. Prahy). 1 - kovářské kladívko; 2 - průbojník (?); 3, 4 - fr. polotovaru (?); 5 - dláto; 6, 7, 8 - hřebíky; 9 - fragment úchytu vědra; 10 - tordovaná rukojet; 11 - klíč; 12 - fr. nože; 13 - poříz (?).

Abb. 67: Levý Hradec, Vorburg. Auswahl von Eisengegenständen aus der Ausgrabung SPSC 1888-1890 (Museum der Hauptstadt Prag). 1 - Schmiedehammer; 2 - Durchschlaghammer (?); 3, 4 - Fragmente von Halbfabrikaten (?); 5 - Meißel; 6, 7, 8 - Nägel; 9 - Fragment eines Eimerhenkels; 10 - tordierter Henkel; 11 - Schlüssel; 12 - Fragment eines Messers; 13 - Zugmesser (?).

Předmět	Č. Rýzner (nerevidováno)	I. Borkovský (revidováno)			Celkem
		v kontextech souvisejících s opěvněním	v objektu	sběry, ornice	
Železné předměty					
ostruha (fr.)	3				3
„čakan“	1				1
„dýka“	1				1
hroty střel/šipky	2				2
podkovy	14				14
nůž	116+26 fr.	16+7fr.		3	135+33 fr.
sekera	1-2				1-2
poříz	1				1
fr. pilky	1				1
dláto	3				3
kladívko kovářské	1				1
kovářský nůž „na řezání koňské rohoviny“	1				1
železná surovina	+				+
fr. srpů	2				2
fr. nůžek	1				1
„šídla“	5				5
rybářský háček	1		1		2
ozubené hrnčířské rýhavadlo	1				1
závěs vědra	1				1
kování		1			1
klíč	1	1			2
lžička se spirálovitě stočenou rukojetí	1				1
„fibule“	1				1
přezka	3				3
kroužek		1			1
hřebíky	20	3+x fr.	2		25+ x fr.
svorka		1	1		2
skoba	1				1
spojky nádob	13				13
spojka se 3 ozuby	1				1
tyčinky		5	1		6
pásek		1			1
ostatní fragmenty	x	22	1	2	25+x
Kostěné předměty					
brusle	30+8 fr.	3, 1?		1	35+8 fr.
šídla s kloubovou hlavicí	262				262
šídla bez kloubové hlavice	86				86
hroty, šídla, proplétáčky	6	36	3		45
jehla		3			3
žebro se zářezy	1				1
ozubené žebro	1				1
střenky nožů	4				4
„koňský amulet“	1				1
fragment hřebene	5 fr.				5 fr.
opracovaný paroh		1			1

Tab. 2: Levý Hradec, předhradí. Přehled nálezů z výkopů Č. Rýznera ve srovnání s nálezy z výzkumu I. Borkovského.
 Tab. 2: Levý Hradec, Vorkburg. Übersicht der Funde aus den Ausgrabungen von Č. Rýzner im Vergleich mit den Funden aus der Ausgrabung von I. Borkovský.

předmět	Č. Rýzner (nerevidováno)	I. Borkovský (revidováno)			Celkem
		v kontextech souvisejících s opevněním	v objektu	sběry, ornice	
Předměty z kamene					
sekerka (pravěk)		1			1
brousky	8	1		1	10
kadlub na lití jehlic (pravěk)	1				1
žemovy	4 fr.	2 fr.			6 fr.
drtidla		3 fr.			3 fr.
přeslen (ovručský mastek)	1				1
Předměty z bronzu a dalších slitin barevných kovů					
přezka	1				1
kroužek	1	1			2
esovité záušnice velkých průměrů	3				3
náušnice s náběhem na es		1			1
udice	1				1
jehla s ouškem	1				1
jehlice (pravěk)		2			2
prsten		1			1
Předměty z mědi					
jehlice	1				1
kroužek	1				1
drátek	1				1
zlomek		1 (pravěká vrstva ?)			1
kování zdobené	1				1
Předměty ze stříbra					
mince Břetislava I	37				37
mince Vladislava II.			1		1
Ostatní					
přesleny (materiál nerozlišen)	102+12 fr.	15	1	7	125+12 fr.
„korále“	3				3
„přeslen bez dírký“	1				1
„kolečko s tečkami vbodanými“	1				1
různé -“kolečka“	2 fr.				2 fr.
hlin. váleček		1			1
závaží ?		2 fr.			2 fr.
mazanice	3	+	+		3, +
pražnice		+			
železná struska	16	2			18
skleněný škvár	1				1
dřeva	2 ks trámce				2
zvířecí kosti	206	+	+	+	206, +

Tab. 2: Levý Hradec, předhradí. Přehled nálezů z výkopů Č. Rýznera ve srovnání s nálezů z výzkumu I. Borkovského.
 Tab. 2: Levý Hradec, Vorburg. Übersicht der Funde aus den Ausgrabungen von Č. Rýzner im Vergleich mit den Funden aus der Ausgrabung von I. Borkovský.

Tab.3

	Přeslen	Kostěný předmět	Nůž	Fe	Kámen	Jiné
Knovizská vrstva						
207/54						(bronzový kroužek)
Starší hradba A – bezpečně z tělesa hradby – 0						
Objekt současný se starší hradbou A – 0						
Situace úzce související se starší hradbou A v sondě 4						
116/52	1					
V kontextech vertikálně či horizontálně stratigraficky souvisejících se starší hradbou A a její destrukcí						
29/54		KH				
205/54	1					
Příkop ke starší hradbě A						
88/51						opracovaný paroh
195/54						prsten, pražnice
Destrukce starší hradby A						
28/52			1			
22/54		2 KH				
30/54 ?					sekerka	
154/54 ?		KH				
Terén ke starší hradbě A (?)						
18/52						(bronzová hlavička jehlice, fr. měděného zlomku)
Destrukce starší hradby A, terén k ní (?) v prostoru mladší brány zkoumaném v sezóně 1954. I. Borkovský v některých případech váhal mezi přiřčením situace destrukci či terénu ke starší hradbě A. Kromě toho sám upozornil na možnou souvislost některých situací s pozdějšími fázemi - s navázkou z doby mladší brány, s destrukcí mladší hradby a po této destrukci (např. popis u sáčků 55/54, 89/54, 148/54).						
(43/54)		(KH)/ <i>Bos taurus</i>				
55/54 = 191/54 ?						(bronzová jehlice)
(56/54)		(fr. brusle)/ <i>Equus</i> , (KH)				
83/54		zahrocená <i>ptačí</i> kůstka				
(88/54)		KH				
89/54						fr. hliněného závaží
94/54		KH s otvorem				
126/54		jehla s otvorem				
127/54				fr.		
130/54						fr. hliněného závaží
140/54		KH, brusle s otvorem				
146/54						fr. hliněného válce (nožky?)
148/54?			fr.			
191/54= 55/54 ?						bronzová jehlice
Vrstva na písku a pod komorami hradby M						
222/54				2 fr.		
Konstrukce S, jejíž výplň tvoří destrukce starší hradby A a osídlení k ní						
84/54					(fr. žernovu)	
156/54 ?	1	KH				
161/54					fr. drtidla ?	
(162/54)		(KH)				
189/54=59/ 54 ?				klíč		
224/54		brusle				

Tab.3

	Přeslen	Kostěný předmět	Nůž	Fe	Kámen	Jiné
Destrukce konstrukce S						
102/54			se žlábkem			
150/54				(1)		
159/54 ?	ze střepu					
225/54					brousek	
Výplň mladší hradby M částečně možná související se starší hradbou A v sondě 4						
80/52	1					
Mladší hradba M – z komor						
202/54		KH				
219/54		KH				
240/54				(fr. hřebíku)		
Mladší hradba M – výplň kúlových jam zadní stěny (R – rozebírání líce ml. hradby - i z terénu ke starší hradbě)						
55/52	1					
114/52 R		1				dětské kosti
Objekt L – „dvorec“ (KJ – kúlová jáma)						
88/52 na podlaze				svorka		
103/52 KJ	1					
133/52 podlaha		KH		1		
182/52 na povrchu		2 KH/ Bos?				
183/52						(fr. zdobené mazanice)
Objekt D – dvouprostorové stavení						
76/54				hřebík		
77/54				háček udice		
82/54				hřebík		
Pod destrukcí mladší hradby M (terén k mladší/starší hradbě)						
1/52				3		
32/52		KH/ <i>Capra-Ovis</i>				
64/52			1			
70/52	1					
213/54		KH				
Destrukce mladší hradby M						
101/51		KH				
17/52=7/52 ?	1					
39/52			1			
57/52				1		
82/52	(1)	2 KH				
85/52		KH/ <i>Ovis-Capra</i>				
95/52					fr. žernovu z červ.pískovce s otvorem	
184/52			1			
34/54	1		1			
40/54			se žlábkem			
125/54	2					
237/54				(fr. hřebíků, fr. neurč. předmětu)		
241/54				fr.		

Tab.3

	Přeslen	Kostěný předmět	Nůž	Fe	Kámen	Jiné
Povrch destrukce mladší hradby M a nad ní						
31/54			2			
106/54		KH				
V kontextu mladší hradby M						
74/54	ze střepu					
Destrukce mladší hradby M v prostoru mladší brány a jejího nejbližšího okolí („severně“, „jižně“)						
63/54		KH				
68/54		KH	fr.	2 hřebíky, struska ?		
75/54 ?						esovitá záušnice? s ulomeným es. ukončením
(86/54)		(2 KH)		svorka, hřebík se širokou hlavicí		
98/54			1			
104/54		2 KH	1	tyčinka		
111/54			se žlábkem			
136/54		brusle				
151/54 ?			1 ?	3 fr.		
209/54		KH				
Prostor mladší brány a tělesa v ní - destrukce a pod destrukcí brány, mezi branou a dvouprostorovým stavením						
(91/54)		KH/ <i>Sus scrofa</i> <i>dom.</i>		2 tyčinky		
96/54	ze střepu					
117/54	1					
118/54			2 celé nože (1 z nich se žlábkem) + 3 fr.			
140/54		KH				
198/54 ?				fr. pásku		
203/54		KH				
208/54			2 fr.			
214/54				2 fr.		
226/54				kování s křížem v negativu		
231/54			1	4 fr.		
232/54		KH				
(239/54)		(KH)/ <i>Ovis-</i> <i>Capra</i>				
243/54				tyčinka		fr. pražnice
244/54				3 fr.		
251/54		KH				
255/54					fr. drtidla	
256/54				rozlomená tyčinka		
258/54					fr. drtidla	
267/54				struska?		

	Přeslen	Kostěný předmět	Nůž	Fe	Kámen	Jiné
Prostor mladší brány a tělesa v ní - destrukce a pod destrukcí brány, mezi branou a dvoupřestorovým stavením						
273/54= 275/54?		jehla				
275/54= 273/54?		(jehla)				
Obilnice						
79/52				tyčinka		
Sondy na SZ předhradí						
149/54				kroužek		
160/54		(KH)				
Sonda severně dvorce						
176/54		brusle				
177/54	1					
Sonda východně od půdorysů (v plánech nevynesena)						
190/54						denár
Problematická lokalizace, ornice, sběry, neurčeno						
108/51	1					
9/52			1			
43/52				(1)		
49/52				fr. železa		
53/52					brousek s otvorem	
127/52			1			
129/52			1			
129/54	4+fr.					

Tab. 3: Levý Hradec, předhradí. Předměty z výzkumu I. Borkovského podle místa nálezu a podle čísel sáčků. Č. sáčků uvedené v závorce - zvířecí kosti identifikované při osteologickém rozboru jako předměty, při revizi v 80. letech nenalezeny; nálezy uvedené v závorce v současnosti chybí. *fr.* - fragment; *KH* - proplétáčky, šídla, zahrocené opracované kosti; ? za číslem sáčku - přiřazení sáčku k příslušnému archeologickému kontextu je pouze pravděpodobné.

Tab. 3: Levý Hradec, Vorbürg. Gegenstände aus der Ausgrabung von I. Borkovský nach Fundstelle und Sack-Nr. Sack Nr. in Klammern - die bei der osteologischen Analyse als Gegenstände bezeichneten Tierknochen sind bei der Revision in den 80er Jahren nicht gefunden worden; Funde in Klammern gegenwärtig verschollen. *fr.* - Fragment; *KH* - Durchziehschleife, Ahle, zugespitzte bearbeitete Tierknochen; ein Fragezeichen hinter der Sack-Nr. bedeutet, daß der Sack dem entsprechenden Fundzusammenhang nicht eindeutig zugeordnet werden konnte.

3.11.2. ZVÍŘECÍ KOSTI

Zvířecí kosti a předměty z nich vyrobené získané Č. Rýznerem dosud nebyly zhodnoceny. Rýznerem vytvořené prvotní jádro osteologického fondu výzkum I. Borkovského dále rozšířil (*tab. 4*). Škála kostěných předmětů odpovídá škále Rýznerova výzkumu, počet předmětů je však nižší. Naopak prudký nárůst je patrný u běžného osteologického materiálu, jehož rozboru se ujala E. Komárková-Zikmundová.⁸⁵ Osteologické posudky uvádějí pouze zastoupení jednotlivých druhů, nikoliv počet a název kostí. Nemohou z tohoto důvodu sloužit k detailnějším úvahám.

Nálezy zvířecích kostí jsou z hlediska příslušnosti k jednotlivým horizontům (starší - mladší hradba) i jednotlivým kontextům (hradba, terén k hradbě, destrukce hradby) rozloženy rovnoměrně. Při předběžném rámcovém srovnání s osteologickými nálezy z akropole hradiště se v druhovém zastoupení zvířat také neprokázaly žádné disproporce.

⁸⁵ Posudky jsou uloženy v pozůstalosti I. Borkovského v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze na pracovišti Pražský hrad. Porovnáním údajů v posudcích, v seznamu sáčků I. Borkovského a tabulek vzniklých při revizi v letech 1988-1989 bylo zjištěno, že některé sáčky (např. 124/52), stejně jako většinu kostěných předmětů neměla E. Komárková-Zikmundová k dispozici. Naopak předměty identifikované mezi zvířecími kostmi při osteologickém rozboru již nebyly zařazeny k ostatním předmětům a proto jsou v tabulkách z revize uváděny jako chybějící. Obdobně lze upozornit na případy (např. 1/52), kdy zvířecí kosti figurují v seznamu I. Borkovského, nevstoupily však do osteologického rozboru a nebyly zjištěny při revizi materiálu.

Obdobně jako na jiných hradištích dominují z domácích zvířat v nálezovém souboru kosti krávy, vepře a ovce/kozy. Podle E. Komárkové-Zikmundové byly zjištěny především kosti zvířat dospělých, v menší míře mladších. Prasata byla zabíjena ve stáří 1,5-2 roky, případně 8-9 či 10-11 měsíců. V případě tura bylo zjištěno několik jedinců ve stáří 3,5-4 roky. Kozy/ovce byly zabíjeny ve věku - do 3 měsíců, kolem 9 měsíců, kolem 2 let. Relativně četné jsou též nálezy kostí koně. Jako inspirace pro další studium může sloužit otázka, z kolika koní tyto kosti pocházejí. I když kosti kura domácího, případně dalších blíže nerozlišených ptáků, a psa nejsou četné, jsou přítomny ve většině kontextů spojených jak se starší, tak mladší hradbou. Kostí kočky zjištěny nebyly.

Z divoké a lovné zvěře je relativně čteněji zastoupen jelen, méně zajíc. Vůbec není zastoupeno divoké prase. K vzácným nálezům patří kosti lišky a medvěda. V jednom případě nebylo jisté, zda-li kosti patří psu domácímu či vlkovi.

Rybí kůstky a šupiny byly sice zjištěny také pouze ojediněle, jejich stupeň dochovatelnosti však sám o sobě není vysoký a nelze z nich proto usuzovat na reálný podíl rybolovu.

3.11.3. UHLÍKY

Z levohradeckého předhradí pochází 304 určených vzorků uhlíků. Vzorky zhodnocené Jiřinou Slavíkovou⁸⁶ (tab. 5, 6) zahrnují převážně zbytky dubu. Na druhém místě stojí borovice a hned za ní jedle. Okrajově je zastoupena lípa. Uhlíky javoru, lísky, olše, habru a břízy se vyskytují již jen vzácně. Porovnáme-li spektrum uhlíků z horizontu starší hradby a mladší hradby, nenajdeme podstatnější rozdíly.

K výstavbě hradeb bylo vzhledem ke své tvrdosti a trvanlivosti využito dřevo dubové. Z destruované zadní stěny starší hradby pochází též jeden fragment neurčeného jehličnanu. V kontextu zadní stěny mladší hradby se vyskytly okrajově pozůstatky jedle. Vzhledem k tomu, že dřevo jehličnanů patří ke dřevům měkkým a nepříliš vhodným ke stavebním účelům, je pravděpodobné, že buď bylo použito při výstavbě hradeb, ovšem více než okrajově, nebo pochází z jiných prvků či předmětů, které se dostaly do kontextu hradeb druhotně. K zajímavým postřehům I. Borkovského patří zjištění stop dřevokazných škůdců (PPP, 43)

Z celého prostoru „dvorce“ pochází pouze pět určených uhlíků patřících dubu. V jedné z kůlových jam dvouprostorového domu a z jeho ohniště bylo získáno po uhlíku borovice. Tyto více jak ojedinělé fragmenty nejsou dostatečně reprezentativní k vyvozování širších závěrů o využití té které dřeviny k výstavbě sídlištních objektů.

⁸⁶ Posudek J. Slavíkové je uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze na pracovišti Pražský hrad.

Tab. 4

	<i>Sus scrofa domesticus</i>	<i>Bos taurus</i>	<i>Capra - Ovis</i>	<i>Equus caballus</i>	Jiné
Knovizská vrstva					
94/51					spálené kůstky - neurčeno
207/54	x				<i>Cervus elaphus</i> ?
Objekt současný se starší hradbou A					
187/54	x		x		<i>Ursus arctos</i> ?
Starší hradba A - zadní stěna a spálený terén u ní					
107/51	x				
67/52					neurčit. fr.
Terén ke starší hradbě, v sezóně 1954 v prostoru mladší brány nelze vyloučit kontaminaci terénu mladšími nálezy					
4/52	x	x	x		
8/52		x			
18/52		x			
56/52	x	x			
134/52	<i>Sus sp. ?</i>				
43/54	x	x	x	x	<i>Canis familiaris</i> , <i>Cervus elaphus</i> ?
56/54	x	x	x	x	neurčit. fr.
131/54	x				neurčit. fr.
134/54	x	x	x		<i>Lepus europeus</i>
136/54	x	x		x	ptačí kůstka
140/54	x	x	x		neurčit. fr.
141/54		x			
146/54	x	x			
148/54	x	x			
210/54	x	x			
Situace úzce související se starší hradbou A v sondě 4					
105/52	x	x			<i>Canis familiaris</i>
116/52	x	x	<i>C. hircus</i>		<i>Canis familiaris</i>
Příkop ke starší hradbě A					
83/51					neurčit. fr.
88/51		x			
90/51	x			x	<i>Vulpes vulpes</i> ?
99/51					neurčeno
181/54	x	x	x		
186/54	x	x			
195/54	x	x			
201/54		x ?			
Starší hradba A - destrukce					
85/51 ?	x	x			<i>Gallus domesticus</i>
87/51	x	x	<i>C. hircus</i>		<i>Cervus elaphus</i> , <i>Gallus domesticus</i> ?
5/52		x	x		
28/52	x	x	<i>C. hircus</i>	<i>Equus sp.</i>	
29/52		x			<i>Gallus domesticus</i>
17/54	x		x		<i>Cervus elaphus</i>
Destrukce starší hradby v mladší bráně a nejbližším okolí					
88/54	x	x ?		x	<i>Cervus elaphus</i>
94/54	x	x	x		<i>Lepus europeus</i> , <i>Gallus domesticus</i> , rybí kůstka

Tab. 4

	<i>Sus scrofa domesticus</i>	<i>Bos taurus</i>	<i>Capra - Ovis</i>	<i>Equus caballus</i>	<i>Jiné</i>
V kontextu souvisejícím se starší hradbou (?)					
71/51	x				
10/54	x	x			<i>Canis familiaris</i>
18/54	x		x		<i>Cervus elaphus ?</i>
22/54	x	x	x		
23/54	x	x		x	<i>Canis familiaris ?</i>
24/54				x	
28/54	x	x	x		neurčit. fr.
38/54	x	x			
44/54	x	x			
157/54			x ?		
180/54					neurčit. fr.
205/54	x				neurčit. fr.
206/54	x	x			
Výplň mladší hradby M částečně možná související se starší hradbou A v sondě 4					
80/52	x	x	<i>C. hircus</i>		<i>Avis</i>
Konstrukce S, jejíž výplň tvoří destrukce starší hradby A a osídlení k ní					
51/54	x	x	x		
52/54		x ?			
65/54	x	x	x		
99/54	x				
102/54	x	x		x	
105/54	x	x			
151/54	x	x	x	x	ptačí kůstky
154/54	x	x		x	
155/54	x	x			<i>Canis familiaris ?</i>
156/54	x	x		x	
162/54	x	x		x	
164/54	x	x ?	x	x	
174/54	x	x			
178/54		x ?			
227/54	x	x ?	x		
228/54	x	x	x		
247/54	x	x	x	x	ptačí kůstky
249/54	x	x			ptačí kůstka
251/54	x	x			<i>Canis familiaris</i>
261/54 ?	x				
262/54 ?	x	x	x		
268/54 ?	x	x		x	
269/54 ?	x				
272/54 ?		x,			
273/54 ?					neurčit. fr.
Situace u pece (terén starší než mladší hradba M)					
260/54	x	x			<i>Gallus domesticus ?</i>
263/54			x		ptačí kost

Tab. 4

	<i>Sus scrofa domesticus</i>	<i>Bos taurus</i>	<i>Capra - Ovis</i>	<i>Equus caballus</i>	Jiné
Popelovitá vrstva, spáleniště pod komorami mladší hradby M					
211/54	x	x		x	
222/54	x	x			ptačí kůstka
230/54	x	x			
Mladší hradba M – výplň kúlových jam zadní stěny, případně kúlových jam uvnitř hradby					
50/52	x	x	x		
54/52	x	x			
58/52					neurčit. fr.
96/52					<i>Canis familiaris</i>
113/52	x	x	x		
114/52	x	x	<i>O. ovis</i>		
117/52	x	<i>Bos sp. ?</i>	x	<i>Equus sp.</i>	
46/54	x	x			
158/54	x	x			
183/54	x	x			
Mladší hradba M – z komor					
77/52 ?		x			
144/54	x	x	x	x	
169/54 ?	x				neurčit. fr.
202/54	x	x	x		<i>Gallus domesticus</i>
240/54	x	x	x	x	
Terén k mladší hradbě M					
31/52	x	x			<i>Gallus domesticus</i>
32/52	x	x	x		<i>Avis</i>
62/52	x	x	x		<i>Gallus domesticus ?</i>
213/54	x	x		x	
Pod destrukci mladší hradby M					
1/52	x	x	<i>C. hircus</i>		<i>Gallus domesticus ?</i>
19/52	x				
20/52	x	x			
23/52	x	x	<i>C. hircus</i>		
35/52	x	<i>Bos sp. ?</i>	<i>C. hircus</i>		
59/52	x	x	<i>O. ovis</i>		
64/52		x			
91/52	x	x	<i>O. ovis</i>		<i>Avis</i>
118/52	x				
170/52		x			
Objekt L - „dvorec“					
46/52		x			
90/52			<i>O. ovis</i>		
97/52					rybí šupiny a obratle
100/52	x	x			
133/52	x	x	<i>C. hircus</i>		
Objekt D – dvouprostorové stavení – 0					
Destrukce mladší hradby M - různé úrovně					
73/51	x	x		<i>Equus sp.</i>	
77/51	x	x			
78/51	x				
101/51	x	x	x		<i>Ursus arctos, Avis</i>
2/52	x	x			
3/52 ?		x			<i>Avis</i>
11/52	x	x	<i>C. hircus</i>	<i>Equus sp.</i>	

Tab. 4

	<i>Sus scrofa domesticus</i>	<i>Bos taurus</i>	<i>Capra - Ovis</i>	<i>Equus caballus</i>	<i>Jiné</i>
Destrukce mladší hradby M - různé úrovně					
15/52	x	x	<i>Ovis sp.?</i>		
17/52	x	x	<i>C. hircus</i>		<i>Gallus domesticus?</i>
22/52	x	x	x		
25/52	x	x	<i>C. hircus</i>	<i>Equus sp.</i>	
36/52	x	x			
37/52	x				neurčit. fr.
48/52	x	x	x		rybí obratel
52/52	x	x			
65/52	x	x	<i>C. hircus</i>		<i>Avis</i>
76/52	x				
82/52	x	x			<i>Lepus europeus</i>
85/52	x	x	x		
95/52	x				
106/52	x				
12/54					<i>Canis familiaris</i> , neurčit. fr.
14/54	x	x			<i>Canis familiaris</i>
15/54	x	x	<i>C. hircus</i>		
19/54	x	x			
21/54		x	x		
25/54	x			x	
33/54	x				
35/54	x	x	x		
36/54				x	neurčit. fr.
37/54	x	x ?		x	
40/54	x	x	x		
45/54	x	x	x		<i>Canis familiaris</i> , neurčit. fr.
47/54	x	x			
53/54	x	x			
54/54	x	x	x		<i>Canis familiaris</i> , <i>Gallus domesticus</i> , neurčit. fr.
57/54			x ?		
59/54	x	x	x		<i>Canis familiaris</i>
62/54	x	x			
68/54	x	x	x		<i>Gallus domesticus</i> ?
69/54	x	x	x	x	<i>Cervus elaphus</i> ?, <i>Gallus domesticus</i> ?
71/54	x	x			neurčit. fr.
86/54	x	x	x		<i>Cervus elaphus</i> , <i>Canis familiaris</i> , <i>Gallus domesticus</i> ? <i>Lepus europeus</i>
92/54	x	x ?	<i>C. hircus</i> ?	x ?	neurčit. fr.
100/54	x	x		x	
101/54	x	x	x		<i>Lepus europeus</i>
104/54	x	x	x	x	<i>Gallus domesticus</i>
108/54	x				
110/54	x	x			
111/54	x	x		x	neurčit. fr.
112/54	x	x	x	x	
113/54	x	x			ptačí kůstky
116/54	x	x			<i>Canis familiaris</i>
132/54	x	x ?	x		

Tab. 4

	<i>Sus scrofa domesticus</i>	<i>Bos taurus</i>	<i>Capra - Ovis</i>	<i>Equus caballus</i>	Jiné
137/54	x	x	x		neurčit. fr.
145/54	x	x	x	x	
198/54	x		x		<i>Gallus domesticus</i>
209/54	x				
265/54	x	x			
V kontextu s mladší hradbou M					
169/54	x				neurčit. fr.
Prostor mladší brány (včetně tělesa v ní) s přilehlým terénem a destrukce tohoto prostoru					
63/54	x	x	x		<i>Canis familiaris</i>
64/54	x	x	x	x	
70/54	x	x ?			
72/54	x				neurčeno
73/54		x			neurčeno
81/54	x	x			
90/54	x	x	x	x	<i>Gallus domesticus</i> ? neurčit. fr.
91/54	x	x	x	x	<i>Canis familiaris, Cervus elaphus</i> ?
109/54	x	x			
117/54	x	x	x ?		
118/54		x			<i>Gallus domesticus</i>
119/54					neurčeno
120/54	x	x	x	x	<i>Gallus domesticus</i>
122/54					<i>Canis ? familiaris</i>
124/54					<i>Canis ? familiaris</i>
138/54	x	x	<i>O. aries</i>	x	
139/54	x	x			
142/54			x		
143/54	x	x	x		
167/54	x	x			
170/54	x	x			
196/54	x	x	x		<i>Cervus elaphus, ptačí kůstky</i>
197/54	x				
199/54		x			<i>Canis familiaris</i>
200/54	x	x	x		
203/54	x	x	x		
204/54	x	x			<i>Gallus domesticus</i>
208/54	x	x			
214/54	x	x			
226/54	x	x	x		
231/54	x	x	<i>O. aries</i>		
239/54	x		x	x	<i>Cervus elaphus, Lepus europeus, ptačí kůstky</i>
250/54			x		
254/54	x	x			<i>Gallus domesticus</i> ?
255/54	x	x		x	
256/54	x	x ?	x	x	
259/54	x	x	x		
267/54		x ?			neurčit. fr.
268/54	x	x		x	
270/54	x		x		

Tab. 4

	<i>Sus scrofa domesticus</i>	<i>Bos taurus</i>	<i>Capra - Ovis</i>	<i>Equus caballus</i>	Jiné
Obilnice					
79/52	x	<i>Bos sp. ?</i>			
84/52	x	x			
Ohniště nad destrukcí mladší hrady M					
34/52	x	x			
38/52					neurčit. fr.
40/52	x				
Navážka nad destrukcí mladší hrady M					
71/52	x	x	<i>O. ovis</i>	<i>Equus sp.</i>	<i>Gallus domesticus</i>
31/54	x	x			neurčit. fr.
39/54		x ?			
66/54	x	x			neurčit. fr.
78/54	x	x	<i>O. aries</i>	x	<i>Canis familiaris</i> , neurčit. fr.
93/54	x	x	x	x	
95/54	x ?	x			
98/54	x	x ?	x		<i>Gallus domesticus ?</i>
103/54	x	x	x	x	ptačí kůstky
106/54	x	x			<i>Gallus domesticus ?</i> neurčit. fr.
Sonda 11 na severním svahu předhradi v roce 1949, pokračování v roce 1951					
426/49 ?			x		
500/49 ?	x	x			
26/51	x	x	x		
28/51					neurčeno
30/51		x			
34/51		x			
41/51	x				
Sondy 1 a 2 na SZ straně předhradi					
149/54	x	x			<i>Lepus europeus</i>
153/54	x	x			
165/54	x	x			
166/54	x	x	x	x	
Na pískách					
192/54		x			

Tab. 4

	<i>Sus scrofa domesticus</i>	<i>Bos taurus</i>	<i>Capra - Ovis</i>	<i>Equus caballus</i>	Jiné
Problematická lokalizace, ornice, sběry, neurčeno					
427/49					neurčeno
68/51	x	x			
75/51	x	x			
79/51					neurčitelný zl.
80/51	x	x			
84/51			<i>C. hircus</i>		
93/51		x	<i>C. hircus</i>		
108/51	x	x		<i>Equus sp.</i>	
9/52		x			
10/52		<i>Bos sp. ?</i>			
45/52	x	x	<i>C. hircus</i>		<i>Avis</i>
49/52	x	x			
51/52		x			
63/52	x	x			<i>Lepus europeus, Avis</i>
66/52	x	x	<i>O. ovis</i>	<i>Equus sp.</i>	
78/52	x	x			
81/52	x	x	<i>C. hircus</i>		<i>Canis familiaris</i>
11/54	x ?				neurčit. fr.
13/54		x ?			
16/54	x	x	x		neurčit. fr.
26/54	x	x	x	x	<i>Gallus domesticus</i>
27/54	x	x	x		
30/54	x				<i>Cervus elaphus</i>
34/54	x	x ?			
80/54	x ?	x	x		
87/54	x	x	x ?		<i>Gallus domesticus</i>
171/54					neurčit. fr.
172/54	x				<i>Gallus domesticus</i>
173/54	x		x		
175/54	x			x	
176/54			x		
179/54	x	x			
182/54	x?		x		
184/54	x	x		x	
253/54	x	x	x	x	<i>Canis sp., Cervus elaphus, ptačí kůstky</i>

Tab. 4: Levý Hradec, předhradí. Osteologické nálezy podle místa nálezu a čísla sáčku.

Tab. 4: Levý Hradec, Vorburg. Osteologische Funde nach Fundstelle und Sack-Nr.

Tab. 5

	Dub	Borovice	Jedle	Lípa	Ostatní
Starší hradba A – „těleso“ (?)		3			
Starší hradba A - zadní dřevěná stěna	10				
Terén ke starší hradbě A	4	2	4	1	
Příkop ke starší hradbě A	1			2	bříza (1)
Starší hradba A - destrukce	11		3		
Destrukce st. hradby A a osídlení k ní	2	6		4	
Konstrukce S, jejíž výplň tvoří destrukce starší hradby A a osídlení k ní	16	5	4		javor (2), olše (3)
Mladší hradba M - z komor	5	5			habr (1)
Mladší hradba M - zadní stěna	17		3		
Terén pod destrukcí hradby M	9				
Objekt L - „dvorec“	5				
Objekt D - dvouprostorové stavení		6			
Destrukce mladší hradby M	36	11	13	3	javor (2), líska (5)
Po destrukci hradby M	4	4			
Pod ohništěm	1	1			
Obilnice	1				
Prostor mladší brány	43	10	12		
Sondy na SZ předhradí	5	2			
Různé	16				
Celkem 304 určených vzorků	186	55	39	10	javor (4), liska (5), olše (3), habr (1), bříza (1)

Tab. 5: Levý Hradec, předhradí. Paleobotanické nálezy podle místa nálezu.

Tab. 5: Levý Hradec, Vorkburg. Paläobotanische Funde nach Fundstelle.

Tab. 6

	Dřevina	Ks	Detailnější lokace nálezu
Knovízská vrstva - 0			
Terén bezpečně starší než hradba A - 0			
Starší hradba A – zadní líc			
13/52	neurčováno	?	zadní podpěra
14/52	dub	2	u vnitřní stěny
26/52	dub	1	z vnitřní dřevěné stěny
60/52	dub	1	z kůlů
61/52	dub	2	ze sloupku, který držel „fošny“ stěny
68/52	dub	4	v otvoru pro podpěru
121/52	jehličnan	fr.	ze „zhořelé“ stěny
Příkop ke starší hradbě A			
185/54	lípa	2	pod spálenou starší vrstvou
185/54	bříza	1	
185/54	dub	1	
Terén ke starší hradbě A			
4/52	dub	1	
8/52	dub	1	
110/52	lípa	1	
110/52	dub	2	
126/52	neurčováno		
134/52	jedle	2	
43/54	jedle	2	
127/54	borovice	2	
130/54	nezjistitelné		
Situace úzce související se starší hradbou A v sondě 4			
105/52	borovice	1	při rozebírání základu plenty
Starší hradba A – destrukce			
75/51?	dub	4	
85/51	dub	1	
5/52	dub	1	
29/52	dub	2	
17/54	neurčováno		
61/54	dub	2	
61/54	jedle	1	
50/54	dub	1	z povrchu spáleniště hradby
50/54	jedle	2	
V kontextu se starší hradbou A			
18/54	lípa	4	destrukce starší hradby a osídlení k ní
18/54	borovice	2	„
22/54	neurčováno		„
28/54	borovice	4	„
44/54	dub	2	uhlíky ze spálené a rozpraskané mazanice
97/54	neurčováno		„Ve spálené mladší a starší hradbě jsou na uhlicích ze spálených trámů viditelné rýhy a žlábků po kůrovci anebo červotoči.“ (PPP, 43)

Tab. 6

	Dřevina	Ks	Detailnější lokace nálezů
Spáleniště pod konstrukcí S			
277/54	dub	1	
Konstrukce S, jejíž výplň tvoří destrukce starší hradby A a osídlení k ní			
102/54	borovice	2	destrukce
150/54	dub	3	destrukce
151/54	jedle	2	destrukce a po destrukci mladší hradby
154/54	jedle	2	
155/54	dub	4	
156/54	javor	2	
156/54	borovice	2	
156/54	olše	3	
227/54	dub	2	
229/54	borovice	1	
247/54	dub	1	
251/54	dub	2	
252/54	dub	3	
Mladší hradba M, komory - K, zadní stěna - L			
17/52 - K	dub	1	
42/52 - L	dub	1	
44/52 - L	neurčeno		
77/52	borovice	2	
89/52 - L	dub	2	
94/52 - L	dub	1	
94/52 - L	jedle	1	
111/52 - L	dub	4	
112/52 - L?	dub	5	
117/52 - L	dub	2	
124/52 - K	neurčeno		z trámu komorového opevnění
130/52 - L	dub	1	
130/52 - L	jedle	2	
41/54 - L	nezjistitelné		
46/54 - L	dub	4	
158/54 - L	neurčováno		
163/54-L	dub	2	uhlík ze dna jámy
169/54 - K	habr	1	navážka hradby
202/54 - K?	dub	2	pod destrukcí kamenů v mladší hradbě
202/54 - K?	borovice	2	
219/54 - K	dub	1	
238/54 - K	borovice	3	u zadního líce
238/54 - K	dub	1	u zadního líce
Objekt L - „dvorec“			
100/52	neurčováno		M1 - nad podlahou
183/52	dub	5	M 3 ? - na půdorysu
Objekt D - dvouprostorové stavení			
114/54	borovice	2	z kůlové jámy
257/54	borovice	4	ohniště

Tab. 6

	Dřevina	Ks	Detailnější lokace nálezů
Terén pod destrukcí mladší hradby M, terén k hradbě M			
23/52	dub	2	
31/52	dub	2	
69/52	dub	2	
213/54	dub	3	
Destrukce mladší hradby M			
3/52	dub	2	
11/52	dub	1	
22/52	dub	1	
25/52	dub	2	
37/52	dub	2	
48/52	dub	2	
76/52	neurčeno		spáleniště mladší hradby
93/52?	borovice	4	
102/52	dub	1	
107/52	jedle	1	
12/54	dub	1	
12/54	lípa	3	
14/54	jedle	2	
19/54	dub	2	
21/54	dub	1	
35/54	dub	2	
35/54	líška	2	
36/54	dub	2	
37/54	neurčováno		
47/54	neurčováno		
48/54	jedle	3	
54/54	borovice	2	
54/54	dub	1	
54/54	javor	2	
57/54	dub	2	
57/54	jedle	3	
59/54	líška	3	
69/54	neurčováno		
92/54	jedle	4	
100/54	dub	3	
101/54	neurčováno		
112/54	dub	1	
116/54	dub	1	
116/54	borovice	1	
132/54	dub	1	
132/54	borovice	1	
137/54	dub	2	
198/54	dub	3	
198/54	borovice	2	
237/54	dub	2	
241/54	borovice	1	
241/54	dub	1	

Tab. 6

	Dřevina	Ks	Detailnější lokace nálezů
Prostor mladší brány s přilehlým terénem a destrukce tohoto prostoru			
55/54	dub	1	terén ke starší hradbě
55/54	jedle	5	
63/54	neurčováno		destrukce mladší hradby
70/54	dub	5	„
81/54	dub	3	
90/54	dub	1	v jamách pro sloupy mladší brány
90/54	borovice	2	
94/54	jedle	4	destrukce starší hradby či terén k ní
98/54	dub	3	destrukce mladší hradby
118/54	dub	2	terén k bráně a starší hradbě
119/54	jedle	3	pod destrukcí mladší brány
121/54	borovice	2	„
124/54	borovice	2	„
138/54	dub	2	destrukce hradeb
142/54	borovice	2	
183/54	neurčováno		kulová jáma patřící mladší hradbě
200/54	dub	2	těleso brány
203/54	borovice	2	pod tělesem brány
220/54	neurčováno		těleso v bráně
231/54	dub	2	„
233/54	dub	1	
239/54	dub	2	navážka při stavbě brány
244/54	dub	3	těleso v bráně
245/54	dub	4	těleso v bráně
248/54	dub	2	pod tělesem
256/54	dub	1	pod bránou
259/54	dub	5	pod tělesem
267/54	dub	3	navážka k bráně, těleso
270/54	dub	1	
Po destrukci mladší hradby M			
71/52	dub	2	
31/54	neurčováno		
66/54	dub	1	
93/54	borovice	4	
95/54	dub	1	
103/54	neurčováno		
Pod ohništěm			
63/52	dub	1	
63/52	borovice	1	
Obilnice			
84/52	dub	1	
Sondy na severní a severozápadní straně předhradí			
28/51	dub	1	
149/54	dub	2	
160/54	borovice	2	sonda 2
166/54	dub	2	sonda 2

Tab. 6

	Dřevina	Ks	Detailnější lokace nálezů
Problematická lokalizace, ornice, sběry, neurčeno			
95/51	neurčeno		
112/52	dub	5	
3/53	dub	3	
6/53	dub	4	
13/54	dub	3	
26/54	nezjistitelné		
80/54	dub	1	
173/54	nezjistitelné		
184/54	neurčováno		
274/54	neurčováno		

Tab. 6: Levý Hradec, předhradí. Rozložení uhlíků dřevin podle místa nálezů a podle čísla sáčku.

Tab. 6: Levý Hradec, Vorburg. Verteilung der Funde von Holzkohle nach Fundstelle und Sack-Nr.

3. 12. K FORMĚ, FUNKCÍM A VÝZNAMU PŘEDHRADÍ

Zpracování starších fondů z hradišť (Pražský hrad, Budeč, Levý Hradec, Libice, Klučov ad.), stejně jako jejich nové výzkumy (Pražský hrad, Stará Boleslav, Libice) nás přivádějí k úvahám o vzhledu a významu předhradí. Poválečné archeologické bádání naše a zčásti i zahraniční soustředilo pozornost hlavně na chronologické vztahy, na současnost a následnost opevnění jednotlivých areálů hradišť (k vývoji názorů na členění hradišť např. *Váňa 1968*, 80). Mimo jiné byl zvažován model, v rámci něhož bylo počítáno nejprve s využitím menších areálů, k nimž leckdy přiléhalo osídlení, které nebylo opevněno. V další fázi svého vývoje se hradiště rozšířila o opevněná předhradí. Následně se pak začala prosazovat tendence k opětovnému zmenšení opevněného areálu (např. *Šolle 1961*, 523-526; *1984*, 55). Borkovského interpretace nejstarších vývojových fází Levého Hradce přitom byla jednou z opor tohoto modelu (*Borkovský 1956; 1965*). Na základě vyhodnocení archeologických kontextů souvisejících s nejstarší hradbou na předhradí (*kapitoly 3.2, 3.3*) a předběžného hodnocení poznatků o opevnění akropole lze dospět k závěru, že výše uvedený model sice v případě této lokality nelze zcela vyloučit, ale ani bezpečně prokázat.

Zabýváme-li se vztahy mezi akropolemi a předhradími, je třeba upozornit na jistou terminologickou rozkolísanost. Neopevněné osídlení před akropolí či dokonce ještě dále před celým hradištěm, jako např. na Hradčanech před Pražským hradem či na Klučově, je zpravidla označováno jako „otevřené sídliště“, „sídliště“, „osada“, „neopevněná osada“, „osídlení“, „předpolí“ (např. *Borkovský 1965*, 75; *Frolík 1986*, 73; *Kudrnáč 1970*, 70), méně často jako „neopevněné předhradí“ (*Šolle 1984*, 42). Je-li totéž osídlení opevněné, nese označení „předhradí“. Vzhledem k tomu, že jedinou odlišností mezi osídleními v místech „před hradem“ je zpravidla právě prezence nebo absence opevnění, považovala bych za vhodné řešení ustálení termínů „neopevněné předhradí“ a „opevněné předhradí“. Za zamyšlení stojí v této souvislosti nepochybně otázka významu vlastního aktu výstavby opevnění areálu „před hradem“. Můžeme tato opevnění předhradí považovat za doklad rozšířených možností pána hradiště, za doklad zvýšeného nebezpečí, ať již vnitřního nebo vnějšího, vyžadujícího zvýšenou ochranu, nebo tu hrály roli jiné faktory?



Obr. 68: Pohled na severozápadní svah akropole a rokli Vikouš z předhradí.

Abb. 68: Blick auf den Nordwesthang der Hauptburg und die Vikouš-Schlucht von der Vorburg.

Věnujeme-li pozornost funkčnímu vymezení opevněných předhradí, můžeme konstatovat, že jak středověké prameny, tak historické bádání mezi jednotlivými polohami (akropole-předhradí) nerozlišovalo a chápal a chápe hradiště jako integrální celek. *K. Vogt* (1938, 37) spojoval předhradí s obydlími družiny. Když se *I. Borkovský* zabýval konkrétně předhradím Levého Hradce, interpretoval jej jako areál svázaný s neurozeným obyvatelstvem (1965, 76).⁸⁷

Předhradí bylo nepochybně nesmírně důležitou integrální součástí hradiště, které plnilo celou řadu funkcí. Z hlediska vojenského bylo jakousi bezpečnostní zónou. Do jaké míry znamenalo prostor, jehož status z hlediska sociálního byl oproti akropoli o něco nižší, nevíme. Současně lze souhlasit s *I. Borkovským*, že předhradí tvořilo nejbližší hospodářské zázemí na hradišti sídlící elity. Charakter podloží - převážně písek - nevytváří na Levém Hradci dobré podmínky pro zachování vlastních výrobních zařízení. Rýznerovy nálezy (*obr. 67*) však indikují existenci kovárny. Značný rozsah textilní výroby naznačuje velký počet přeslenů (*tab. 2, 3*). Předpokládat zde můžeme i další odvětví řemesla - zpracování dřeva, kosti apod. Právě v předhradí lze také spatřovat místo, kde se zastavovali putující obchodníci, potulní výrobci, poutníci, stejně jako domácí či zahraniční poslové, místo, kde bylo možno doplnit nejnnutnější zásoby pro lidi i koně, místo, kde se mohla odehrávat část obchodů apod. Soustředění všech těchto funkcí na předhradí tak vlastně nepřímou zvyrazňovalo chráněnější a zřejmě i výjimečnější postavení akropole.

⁸⁷ „Na předhradí ... sídlilo svobodné zemědělské obyvatelstvo a snad i řemeslníci. Obyvatelé předhradí požívali knížecí ochrany za mohutným opevněním a pracovali také pro knížete, odvádějíce mu naturální poplatky. Jejich povinností rovněž byla obrana hradeb. Zemědělsko-řemeslný charakter předhradí dokládají nálezy zlomků železných srpů a motyk, dlátok, šidel a kromě toho struska, jejíž výskyt zaznamenal *Č. Rýzner*.“

4. AKROPOLE - PŘEDBĚŽNÁ CHARAKTERISTIKA POLOHY

Charakter dokumentace z výzkumů akropole v letech 1940-1941, 1947-1949 a 1951-1952, stejně jako popisy nálezových okolností keramiky i dalšího nekeramického inventáře až na výjimky neposkytují dostatečnou oporu pro samostatné zhodnocení raně středověké problematiky. Z tohoto důvodu je třeba v budoucnosti počítat s analýzou osídlení této polohy jako celku, nikoliv s postupným vyhodnocováním souborů jednotlivých časových a kulturních horizontů. Předmětem této kapitoly je alespoň stručný souhrn základních údajů o reliéfu akropole, jednotlivých výkopech a sondách, které byly na akropoli v průběhu uplynulých zhruba 150 let otevřeny (*tab. A; příloha 2*). Již tyto údaje totiž umožňují vytvořit si základní představu o kvalitě výzkumem získaných souborů a možnostech jejich využití.

Polohu, jíž dominuje kostel sv. Klimenta, je možno rozčlenit na několik sektorů, a to na: severozápadní sektor (severní a severozápadní část parc. 62/1), severovýchodní sektor (parc. 55, 56, 57), jihovýchodní sektor (parc. 54), centrální část (parc. 41/1, 52, 53, 58, 59) a jihozápadní sektor (parc. 62/2, 62/3, přibližně jižní polovina parcely 62/1, parc. 65, rokle „Ve Vikouši“). Při označení parcel se držím stavu zachyceného na plánech I. Borkovského. Od 80. let platí sice nová parcelní čísla, ale jejich uvádění a případné přečíslování starších plánů by se stalo potenciálním zdrojem chyb v základní dokumentaci Levého Hradce.⁸⁸

4.1. RELIÉF A CHARAKTER PODLOŽÍ

Rekonstrukce původního reliéfu akropole je úkolem velmi obtížným, ne-li nemožným, vzhledem k charakteru podloží, tvořeného na většině míst snadno narušitelnými a přemístitelnými písiky a štěrkopísiky, a vzhledem k intenzitě a délce osídlení v intervalu více jak šesti tisíc let. Pokusme se však alespoň ve stručnosti zachytit některé hlavní změny, které jej poznamenaly.

Podloží na akropoli reprezentují vedle písčů a štěrkopísků vltavských teras výběhy skály a původně zřejmě i spraš. Obdobně jako na předhradí vystupuje skála blízko k povrchu na severní straně a směrem k jihu klesá, zatímco mocnost štěrkopísku a písčů v tomto směru narůstá. Jak ukázal záchranný výzkum na parcele 55 v roce 1995, nejde o klesání pozvolné a zcela pravidelné. Severně domu č.p. 1066 - tedy ještě poměrně severně - je skála až 1,9 m pod dnešním povrchem. Dále existují indicie pro to, že štěrkopísky vltavských teras kryjící skálu byly překryty spraší. V dokumentaci I. Borkovského je možno nalézt zmínku o sklepe zhloubeném ve spraši na parcele 54. Sprašová hlína se objevila v hloubce 0,6 cm od dnešního povrchu pod novodobou kulturní vrstvou při záchranném výzkumu na zahradě č.p. 1053 ve výkopu podél plotu kopírujícího jižní hranu akropole. Miniaturní zbytek spraše byl zdokumentován mezi písčím a pravěkou vrstvou v souvrství v místech napojení apsidy na loď rotundy.⁸⁹ Kromě toho se se spraší, skrývající se pod označením „žlutka“, setkáváme v sekundárním uložení - často v novověkých horizontech (*Deníky I. Borkovského*). Uvědomíme-li si intenzivní zemědělské obdělávání polohy⁹⁰ kombinované s poměrně intenzivním osídlením v některých obdobích, nepřekvapí nás, že se se spraší nesetkává archeolog častěji.

⁸⁸ Jako zdroj poznání parcelace v 19. století - mj. v době Krolmusově, Ryznerově a Píčově - může sloužit Mapa stabilního katastru (*obr. 84*).

⁸⁹ Zbytek spraše pravděpodobně v původním uložení dále zjistil v roce 1995 záchranný výzkum v průkopu v Levohradecké ulici těsně severně od odbočky do ulice Na písčích.

Poloha	Situace	Výška n.m. (m)	Pozn.
parc. 58 - sonda 15 (?)	pec	227.70 dno, 228.06 povrch	
parc. 52 - hřbitov východně presbytáře	povrch u hřbitovní zdi	231.92	nivelace v r. 1998
parc. 52 - starý hřbitov, hrobka rodiny Stomeových	podloží	229.19 - 229.38	“
	rozhraní mezi hřbitovním horizontem a staršími vrstvami	229.71 - 230.05	“
	povrch hřbitova u hrobky	231.21	“
kostel sv. Klimenta	podloží v rotundě	230.18 - 230.30 - kolísá podle místa měření	“
	povrch pravěkého ohniště	230.58	nivelace v r. 1998
	koruna základového zdiva rotundy	231.14	“
	dnešní podlaha barokní lodi	231.44	“
	1. presbyterní stupeň	231.58	“
	2. presbyterní stupeň	231.74	“
	vrchol triumf. oblouku	237.65	“
parc. 53, 58 - sonda 16 A	kostrové hroby	230.42 - 230.67	
parc. 62	koruna valu	233.26 - 233.54	nivelace v r. 1998
	koruna valu u srubů	232.40, 232.95	40. léta 20. stol.
parc. 62	podlaha jižní místnosti tzv. trojprostorového srubu	229.60 (229.30, 229.80)	hodnoty odečítány z různých podkladů
	podloží pod jižní místností srubu	227.60/227.80	“
	podlaha severní místnosti tzv. trojprostorového srubu	229.40	
	podloží pod severní místností srubu	227.60	
	podloží severně trojprostorového srubu	226.95	
	podlaha srubů kolmých k valu	227.34, 227.50	
parc. 62/1 - sonda 2	ohniště	225.00	
parc. 62/1/59 - západní hřbitovní zeď	dnešní povrch	229.92 - 230.47	nivelace v r. 1992
	podloží	229.07 - 229.16	“
parc. 62/1/59 - západní hřbitovní zeď	dnešní povrch	230.43 - 230.22	nivelace v r. 1995
	podloží	229.08 - 229.20	“

Tab. 7: Levý Hradec, akropole. Výškové údaje vybraných situací.

Tab. 7: Levý Hradec, Hauptburg. Höhenangaben zu manchen Lagen.

Nejlepší akumulční podmínky, jež vedly ke vzniku tří až téměř pětmetrové stratigrafie od pravěku po mlado-/pozdně hradištní období, jsou charakteristické pro jihozápadní část akropole. Zatímco v eneolitu se na jihozápadní straně akropole ještě sídlilo,⁹¹ v mladší době bronzové zde již stála fortifikace, jejíž zánik vedl ke vzniku terénní vlny - valu, který byl využit znovu při výstavbě raně středověké fortifikace. Materiál k její výstavbě byl zřejmě získáván jak v interiéru akropole, tak pod svahem ve Vikouši. Po svém zániku se opevnění proměnilo v terénní vlnu, která je na parcele 62/3 patrná dodnes. Během středověkého až recentního vývoje prošla a prochází dalším vývojem. Doložit lze

⁹⁰ Již ze Zbyhňevovy listiny (*CDB I*, č. 124, s. 130) víme, že na Levém Hradci byla ve 12. století půda vhodná k orání. V 19. století jsou jak na hradišti, tak v jeho jižním sousedství, kde se spraš dochovala dodnes, stále zobrazována pole. V období mezi dvěma světovými válkami se parcela 62 přeměnila v sad (tj. Vankovu zahradu). V době výzkumu I. Borkovského existovala pole jak na akropoli, tak na předhradí. Ve výběru pěstovaných plodin (žito, brambory) na akropoli se přitom odráží zhoršující se kvalita půdy. Dnes se na Levém Hradci setkáváme již jen s lukami, sadem a zahradami.

⁹¹ Příkop ohražující pravděpodobně toto osídlení ležel níže na svahu.

odstranění většiny primárních kontextů spojitelných s mladší hradbou. V současné době je patrné rozsedání valu směrem do interiéru akropole (Tomková - Vojtěchovská 1998, obr. 2).

Opevnění obklopovalo akropoli i dále po jejím obvodu. K vytvoření tak výrazných terénních vln jako na jihozápadní straně však nedošlo, neboť pozůstatky fortifikace byly postupně splavovány do údolí Vltavy a Žalovského potoka. Pouze mírné náznaky terénní vlny jsou patrné při severní hraně akropole.

Pro stavbu kostela bylo v raném středověku vybráno místo od severu a východu mírně, od jihozápadu o něco výrazněji převyšující okolní terén (tab. 7). Zatímco terén východně od kostela - zvláště na jihu - je a od pravěku byl poměrně plochý a tím i hojně využíván k osídlení, západně kostela terén klesá v úpad orientovaný severojižním směrem. Na severovýchodě akropole terén klesá od hřbitovní zdi směrem k východu. Některé deprese na parcele 57 souvisejí zřejmě se sondami I. Borkovského. Dodnes je mírně viditelná novověká mez mezi parcelami 58 a 57.

4.2. SEVEROZÁPADNÍ SEKTOR (příloha 2; obr. 68)

Nejdůležitější sonda tohoto sektoru byla otevřena na severozápadním nároží akropole, v níž byly v letech 1948 - 1949 a 1951 objeveny pozůstatky starší a mladší hradby s roštovou konstrukcí nasedající na pravěký horizont. Vyhotoven byl plán této velké sondy, který je též publikován (Borkovský 1965, obr. 7). K dispozici však není jediný řez opevněním v těchto místech. Stejně tak neexistuje dokumentace ke dvěma malým nečíslovaným sondám severozápadně a jihozápadně velké sondy a dvěma nečíslovaným minisondám dále na jih od ní (SZ od sondy 8/49, 51 ve svahu Vikouše).

Sondáž na severní hraně akropole - sondy 3 A, B, C⁹² - v roce 1949 přinesla objev torza pravděpodobně mladší hradby.

Sondáž „v úpadu“ - sondy 1/48 a 2/48 - doložila pravěké či raně středověké⁹³ osídlení i v této části akropole. Nepotvrdil se tak předpoklad J. L. Píče (1908, 105), že „úpad ten živelnými pohromami byl více vyplaven než rovná část hradiště“, ani J. Böhma (1934, 59), že úpad vznikl sekundárně při těžbě šterku a písku.

4.3. SEVEROVÝCHODNÍ SEKTOR (příloha 2)

Do severovýchodní části akropole vstoupil I. Borkovský orientační sondáží již v roce 1948 v místech předpokládaného opevnění. Tato blíže nedokumentovaná sondáž se stala východiskem při pokládání sond v roce 1949. V tomto roce byly na parcele 56 otevřeny sondy 1 a 2, z nichž sonda 2 byla dokončena až v roce 1951. Dokumentován na řezech je pravěký horizont, plenta starší hradby⁹⁴ a mohutné těleso mladší hradby s roštovou konstrukcí. Řezy opevněním v těchto místech přitom v zásadě odpovídají řezu opevněním v sondě 5/48 a 12/48-49 na jihu a jihozápadním nároží akropole.

V roce 1951 se dále rozšířil zájem I. Borkovského i o sousední parcelu 57 („pole paní Říhové“). Dle planografické dokumentace byly na této parcele vyhloubeny 3 sondy - 11, 12 a 13. K sondám 11 a 12 neexistují prakticky žádné informace. V sondě 13 byly zdokumentovány kamenné destrukce a ohniště. V seznamu sáčků nejsou odlišeny nálezy

⁹² V seznamu sáčků nejsou odlišeny nálezy z jednotlivých sond.

⁹³ Na povrchu ohniště ležely zlomky keramiky knovízské i raně středověké (Deníky I. Borkovského - sezóna 1948).

⁹⁴ V některých fázích výzkumu je tato starší hradba v podobě plenty považována za pravěkou (knovízskou), v jiných za raně středověkou. Obdobné váhání je patrné při výzkumu sondy 5/48 na parcele 54 (Deníky I. Borkovského - sezóny 1948, 1949, 1951).

z jednotlivých sond. Dle kontextu by však většina z nich měla patřit sondě 13, nálezy umístěné na „severní kraj parcely“ pak snad sondě 11. Vedle pravěké, raně středověké (středo- a mladohradištní s kalichovitými okraji) a novověké keramiky byla v sondách na parcele 56 výrazněji zastoupena též keramika dle současných kritérií datovatelná přibližně do intervalu 12.-13. století.

V roce 1952 se I. Borkovský vrátil na parcelu 56, v jejíž jižní polovině byla otevřena nová sonda. Ta míjela vlastní těleso opevnění a zachytila vedle pozůstatků destrukce mladší hradby stopy osídlení v interiéru akropole. Zdokumentován je spálený oválný objekt se středohradištní keramikou oddělený vrstvou „žlutky“ od vrstvy obsahující mj. keramiku s kalichovitými okraji. Zachycena byla také oblázková cesta. Další archeologické kontexty (např. nároží kamenné budovy, destrukce) patří již středověkému až novověkému osídlení.

V roce 1994 byl zbořen dům č.p. 1066 na parcele 55. Terén v těchto místech nebyl prohlouben pod úroveň původního základu a novostavba respektuje z větší části původní půdorys. V odkrytém terénu vzniklém po demolici domu, ve výkopu pro garáž (SZ obytné části domu) a pro septik (severně od domu) bylo zachyceno několik jam prokazujících sídlištní využití plochy v novověku. Další řada jam a jamek byla bez nálezů - obdobně jako tomu bylo při výzkumu I. Borkovského jižně odtud na parcele 54.

4.4. JIHOVÝCHODNÍ SEKTOR (příloha 2)

Na parcele 54 se pohyboval již J. L. Píč, jak dokumentuje jeho plánek Levého Hradce (obr. 70; Píč 1908, Tab. III). Při svých výkopech narazil na objekty z různých období. Pravěký objekt o rozměrech 3,1x2,7 m a hloubce 1,5 m ležel západně č.p. 1053 (obr. 70:α). Do doby hradistní řadil J. L. Píč popelovitou vrstvu (obr. 58:γ) a „sídelnou jámu“ o rozměrech 1,9x0,7 m a hloubce 0,4 m s ohništěm (obr. 58:δ). Pravděpodobně středověku až novověku patřila opuková podezdívka na severním rozhraní parcely 54 s parc. 55 (obr. 58:b). Časově se nepodařilo zařadit popelovitou zem (obr. 58:β) a kamennou podezdívku „ve čtvrtém průkopu podle stráně“ (obr. 58:a). Není však jisté, zda se v tomto případě pod označením „podezdívka“ neskrývala ve skutečnosti plenta některé z fází hradeb. Jednak Píčovo upozornění na žlutavou hlínu jako zásyp mezi kameny (Píč 1908, 105) odpovídá popisům materiálu mezi kameny plenty z doby výzkumu I. Borkovského, jednak v roce 1998 byla jižně domu č.p. 1053 blíže jižní hrany zahrady v 0,6 m hlubokém výkopu pro plynovodní přípojku zjištěna destrukce místního kamene i opuky, jejíž sklon naznačuje, že se pravděpodobně jedná o destrukci plenty. Bylo-li tomu tak, pak hrana akropole a tím i hradba ležely severněji od míst, kde se nachází jižní hrana akropole nyní.

Široké časové rozpětí osídlení tohoto sektoru zcela potvrdil výzkum I. Borkovského v letech 1947 až 1949⁹⁵. Sondy „v žitě“ a v „jeteli“ z roku 1947 jsou součástí komplexu sond 1-11/47-48 a mají jak vlastní plán, tak jsou vyneseny v celkovém plánu sond 1-11/47-48. Právě v roce 1947 byla prozkoumána velká zásobní jáma, označovaná původně též jako „apsida“. Těžiště výzkumu parcely 54 leží v sezóně 1948. V roce 1949 byl již jen dokončen výzkum sondy 12 v jihozápadním ohybu akropole. Zachován je plán sond 1-11/47-48 a sondy 12/48-49 s vnesenými objekty. Existuje též několik dílčích řezů plochou a řez dvoufázovým opevněním v sondách 5/48 a 12/48-49. V celé řadě případů však na plánu nelze zpětně identifikovat objekty uvedené v denících a tyto pak propojit s ná-

⁹⁵ V roce 1951 proběhl na parcele 54 již jen sběr v ornici (PF II, 65).

lezy. Poměrně bohatá je fotodokumentace výzkumu, jejíž využití však komplikují jen velmi stručné popisy.

K zachyceným situacím patří kromě dvou fází hradby kúlové jamky, menší jámy i jámy větších rozměrů, žlábků, ohniště, zdíva a jejich destrukce. Objekty patří osídlení od pravěku (jordanovská kultura, eneolit, únětická a knovízská kultura), přes raný až vrcholný středověk po novověk. Zatím nelze konstatovat, které období či která z kultur jsou zastoupeny nejvýrazněji. V každém případě je však pro tento sektor charakteristická vysoká koncentrace osídlení.⁹⁶

4.5. CENTRÁLNÍ SEKTOR (příloha 2)

4.5.1. PRAVĚKÉ AŽ STŘEDOVĚKÉ OSÍDLNÍ

Rekonstrukce obrazu osídlení v centrální části akropole, jíž dominuje kostel sv. Klimenta⁹⁷, je komplikována značnou torzovitostí informací přinášejících výkopy a výzkumy od dob Krolmusových po současnost a tím, že terén je narušen a nadále narušován pohřbíváním v areálu starého i nového hřbitova. I. Borkovský jednak shromažďoval sběry keramiky z areálu hřbitovů přinášející mu hrobníky (sezóny 1947-1949, 1951 - *PF II*, 33, 47, 57, 65),⁹⁸ jednak otevřel 5 sond východně východní ohradní zdi hřbitova. Se zcela negativním výsledkem byl v roce 1994 kontrolován výkop pro elektrický kabel procházející novým hřbitovem (parc. 59). Přesto se při prohlubování jedné z hrodek (nyní hrobka rodiny Stomeových) při východní ohradní zdi starého hřbitova v roce 1997 podařilo potvrdit, že horizonty stratigraficky starší⁹⁹ než hřbitovní horizont nemusely být všude zničeny a tento areál má tedy smysl i nadále sledovat (*Tomková - Vojtěchovská 1998*, 351, obr. 5).

Pravěké osídlení bylo dosud zjištěno na čtyřech místech tohoto sektoru. Dvě pravěké jámy objevil J. L. Píč západně západní ohradní zdi starého hřbitova (*obr. 70; Píč 1908*, 109, Tab. III - 1, 2). Ohniště a kúlová jáma, vrstva - dle I. Borkovského z eneolitu - byly zjištěny pod základy rotundy (*Borkovský 1965*, 51). Osídlení kultury knovízské bylo zachyceno I. Vojtěchovskou a J. Frolíkem v roce 1982 vně západní hřbitovní zdi nového hřbitova v místech, kde se zeď lomí směrem k jihovýchodu (*Tomková - Vojtěchovská 1998*, 350). Ve vrstvách nad objektem byly přimíšeny zlomky keramiky kultury s keramikou vypíchanou, kultury nálevkovitých pohárů, jordanovské kultury, z eneolitu obecně, z doby halštatské (C-D) a ojediněle i laténské (C). Nejjižněji v tomto sektoru ležel nejméně jeden pravěký objekt na parcele 41/1 zjištěný při hloubení výkopu v roce 1959.¹⁰⁰

Raně středověké osídlení v tomto sektoru můžeme sledovat jen ve více než torzovité podobě či nepřímě dle keramických sběrů. Severně kostela sv. Klimenta nemáme k dispozici objekty bezpečně datovatelné do tohoto období vůbec. Kdesi u kostela vykopal Jan Labler mladší v roce 1854 - tedy v době výkopů V. Krolmuse - zbytky zuhelnatělých dřev a minci. Další minci objevil téhož roku hrobník na hřbitově. Jedna z nich patřila knížeti

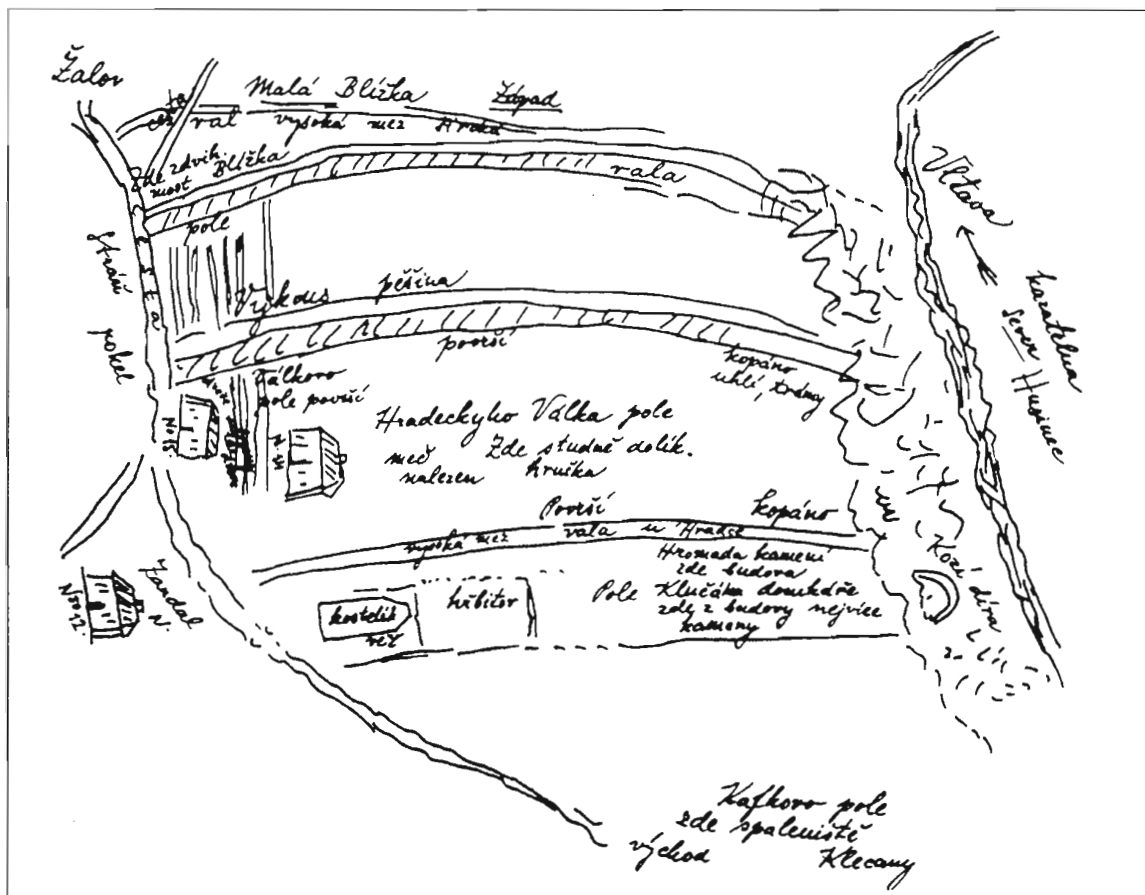
⁹⁶ Směrem na sever - jak na akropoli, tak na předhradí - stop osídlení v zásadě ubývá. Osídlení v jižnějších částech hradiště bylo chráněnější především před působením chladných a silných větrů od severu a severozápadu. Lepší tepelné izolace přitom využívala obydlí přimknutá k opevnění.

⁹⁷ K vývoji kostela sv. Klimenta a jeho výzkumu *kapitola 7*.

⁹⁸ Rok 1943 kromě toho přinesl nález jedné esovité záušnice severně od presbytáře u východní ohradní zdi starého hřbitova

⁹⁹ Odhalené profily naneštěstí neposkytly žádný datovací materiál, a tak nelze říci, zda-li tmavě šedá hlinitá vrstva bez hrubých komponent nasedající na písčité podloží patří pravěku či ranému středověku.

¹⁰⁰ Dokumentace záchranného výzkumu provedeného Z. Smetánkou předaná I. Borkovskému dosud nebyla nalezena. Informace o výzkumu se opírají jednak o vlastní nálezy, jednak o *hlášení* č.j. 2011/59.



Obr. 69: Levý Hradec, skica V. Krolmuse z 50. let 19. stol. Pohled od východu. Detailněji je zachycena akropole s nesprávně orientovaným kostelem sv. Klimenta. „Površí“ nad Vykousem je val ohraničující akropoli na jihozápadní a západní straně, „vala“ (mezi Blížkou a polem) představuje dnes již nedochované opevnění předhradí. Pohled na předhradí je silně zredukován, je však opět zaznamenán „val“ a „vysoká mez široká“ - pozůstatky opevnění předhradí na šíji mezi předhradím a jižním předpolím a nad malou roklí Malá Blížka, jíž dnes vede cesta ústící v ulici K zastávce vedoucí k nádraží.

Abb. 69: Levý Hradec, Skizze von V. Krolmus aus den 50er Jahren des 19. Jh. Blick von Osten. Im Detail die Hauptburg mit falsch orientierter Klemenskirche. Die „Anhöhe“ über dem Vykous ist der Wall der Hauptburg an der Südwest- und Westseite, „vala“ (zwischen Blížka und dem Feld) ist die heute bereits zerstörte Befestigung der Vorburg. Die Vorburg ist stark reduziert, wiederum ist der „Wall“ bezeichnet, und eine „breite hohe Hecke“; Überreste der Befestigung der Vorburg am Bergrücken zwischen der Vorburg und dem südlichen Vorfeld und der kleinen Schlucht Malá Blížka, wo heute die K zastávce-Straße zum Bahnhof führt.

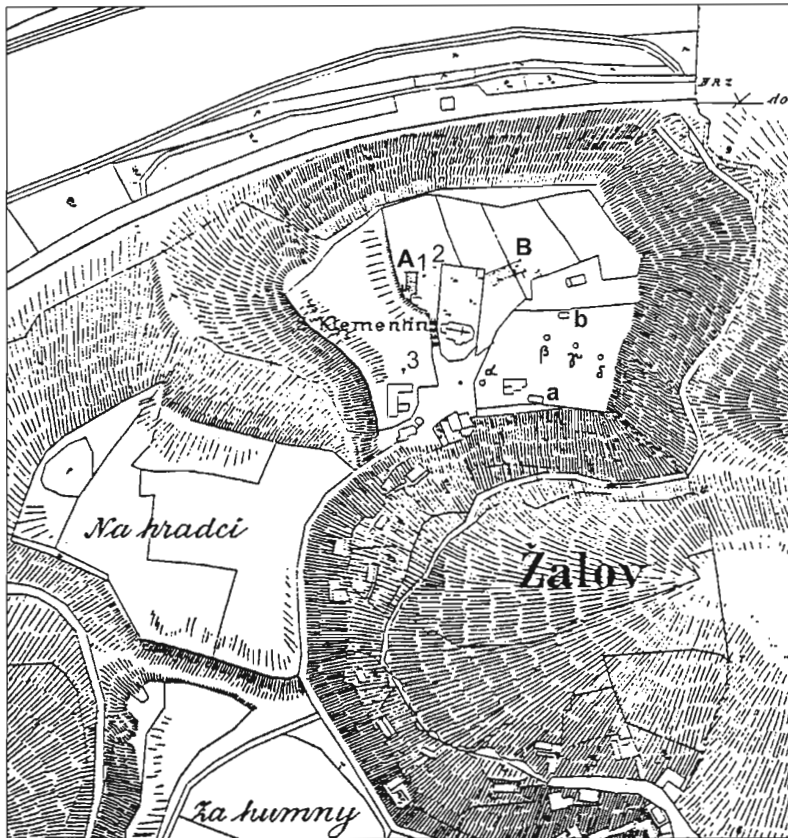
Vladivojovi (1002-1003).¹⁰¹ Není přitom jasné, zda-li mince pocházejí z kontextu sídlištního či hrobového.

V. Krolmus registroval nálezy z prostoru dále na sever od kostela - z pole pana Klacáka/Klacáka,¹⁰² tedy přibližně z parcely 59, případně ještě i 58. Majitel pole „*Na mezích semo tamo zpodky kůlů opálené vyvalil v zemi jako palisadi.*“ Je velkou škodou, že došlo k jejich zničení, neboť při žádném z dalších výzkumů se nepodařilo podobnou situaci objevit. Kromě toho byla na tomto poli panem Klacákem zjištěna pec¹⁰³ (Sklenář 1972, 28). Půdorys jiné pece odkryl u konglomerátu zdiv na rozhraní parcel 57 a 58 J. L. Píč (obr.

¹⁰¹ Z publikovaných zpráv o nálezích mincí nevyplývá jednoznačně, zda-li mince Vladivojova je onou mincí nalezenou v roce 1854 panem Lablerem, nebo mincí nalezenou v témže roce hrobníkem Protivou při kopání nového hrobu (Anonymus 1855b, 239; 1857a, 45; Sklenář 1972, 28-29; Radoměřský 1960, 14).

¹⁰² Klacákův rod, jehož potomci žijí v Žalově podnes, je na Levém Hradci zmiňován od poslední třetiny 17. století (Adámek 1890, 28, 31). Později pole severně kostela získalo jiného majitele a jako Klacákovo pole je v 50. letech tohoto století označováno pole v severovýchodní části předhradí (parc. č. 68/1).

¹⁰³ Tuto pec V. Krolmus považoval za hrob. Z popisu situace vyplývá, že se skutečně jednalo o pec (Sklenář 1972, 28).



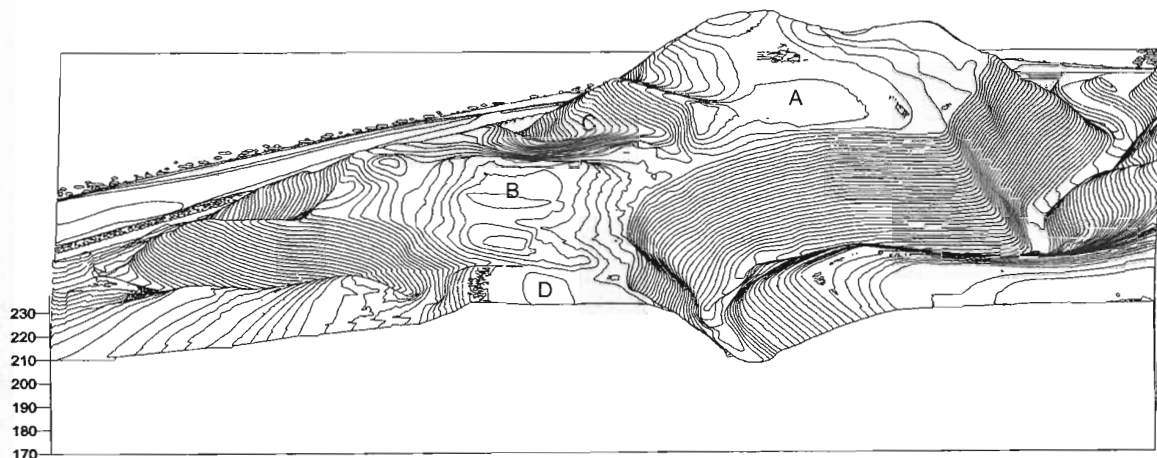
Obr. 70: Levý Hradec, plánek J. L. Píče z počátku 20. stol. A - opuková podezdívka „knížecího paláce“; B - zdíva; 1-3 - pravěké jámy; α - pravěká kulturní jáma; β - popelovitá zem bez nálezů; γ - popelovitá vrstva s hradištní keramikou; δ - „sídlná jáma s ohništěm“ s hradištní keramikou; a - podezdívka; b - opuková podezdívka a spáleniště.

Abb. 70: Levý Hradec, Plan von J. L. Píč aus dem Anfang des 20. Jh. A - Pläneruntermauer „Fürstenpalast“; B - Mauern; 1-3 - urgeschichtliche Gruben; α - urgeschichtliche Grube; β - aschige Erde ohne Funde; γ - aschige Schicht mit burgwallzeitlicher Keramik; δ - „Siedlungsgrube mit Feuerstelle“ und burgwallzeitlicher Keramik; a - Untermauer; b - Pläneruntermauer und Brandschicht.

70; Píč 1908, 110, Tab. III - B, obr. 4). Žádná z těchto pecí však nebyla datována. V roce 1951 odkryl pec v sondě 14 (neboli 1 či 12)¹⁰⁴ východně zdi nového hřbitova I. Borkovský. Nejasnosti v dokumentaci komplikují její datování. Předběžně lze konstatovat, že je pravděpodobně její časové zařazení do doby mlado- či pozdně hradištní.

J. Frolík a I. Vojtěchovská na řezu vzniklém po odbourání západní ohradní zdi nového hřbitova v roce 1982 zdokumentovali nejméně jednu raně středověkou vrstvu se středohradištní keramikou. Z dalších vrstev - zčásti pravděpodobně sekundárních uloženin - pochází v různých poměrech směs keramiky od pravěku po 13. století a l esovitá záušnice s odlomeným esovitým ukončením (Tomková - Vojtěchovská 1998, 350). Popelovitou vrstvu s blíže neurčenou keramikou z doby hradištní zjistil J. L. Píč pod místností D „paláce“ severozápadně od kostela (Píč 1908, 109, Tab. III - A). I když polohu „paláce“ nelze přesně vynesť do plánu, neboť nebyla ani J. L. Píčem ani J. Böhmem zaměřena, ze srovnání plánu lokality J. L. Píče (obr. 70), plánu „paláce“ J. Böhma (obr. 72B) a zaměření výše zmíněné sondy z roku 1982 (Tomková - Vojtěchovská 1998, obr. 1) vyplývá, že obě místa - dobou výzkumu od sebe vzdálená více jak 75 let - zřejmě neležela daleko od sebe. Keramika s kalichovitou profilací okraje se dále dostala též do záspy menší jámy, která ležela na opačné straně hřbitova při východním okraji sondy 16A/1951.

¹⁰⁴ I. Borkovský otevřel v roce 1951 těsně u východní ohradní zdi hřbitova 5 sond (Deníky I. Borkovského - sezóna 1951). Vzhledem k tomu, že v této sezóně byl otevřen velký počet sond, došlo k pomíchání jejich číslování, které vedlo k tomu, že různé sondy vystupují v různých typech dokumentace pod různými označeními. V severní části parcely 58 leží sondy 14 a 15 (též 1 a 2, či 12 a 13), při jižní části východní ohradní zdi sondy nově označené 16A (totožno v dokumentaci se sondou č. 16, 15), 16B (sonda 10 m na jih od sondy 16A), 17 (sonda 10 m severně sondy 16A).



Obr. 71: Levý Hradec, pohled od Žalova. Počítačová modelace dle vrstevnicového plánu I. Borkovského (M. Křemen). A - akropole; B - předhradí; C - rokle ve Vikouši; D - šije.

Abb. 71: Levý Hradec, Blick von Žalov. Computer-Modell aufgrund der Schichtenlinien nach I. Borkovský (M. Křemen). A - Hauptburg; B - Vorburg; C - Vikouš-Schlucht; D - Rücken des Bersporns.

Do středo- a mladohradištního období lze datovat obilnici a mísovitou jámu zjištěné při záchranném výzkumu v roce 1959 na Levohradeckém náměstí západně Pomníku padlým (parc. 41/1).¹⁰⁵ V téže polovině náměstí bylo sondáží v místech stojek pro panely naučné stezky potvrzeno pokračování osídlení na lokalitě i v době po zániku hradiště (13. - 15. století). Ve výkopu pro plyn na témže náměstí východně od pomníku před stojkami pro základní informační panely byla v roce 1998 vedle novověkých a recentních depresí zdokumentována jáma zařaditelná pouze rámcově do raného středověku a jáma se zlomky vrcholně středověké keramiky (Tomková - Vojtěchovská 1998, 351).

4.5.2. „PALÁC“ SEVEROZÁPADNĚ OD KOSTELA (obr. 72-77)

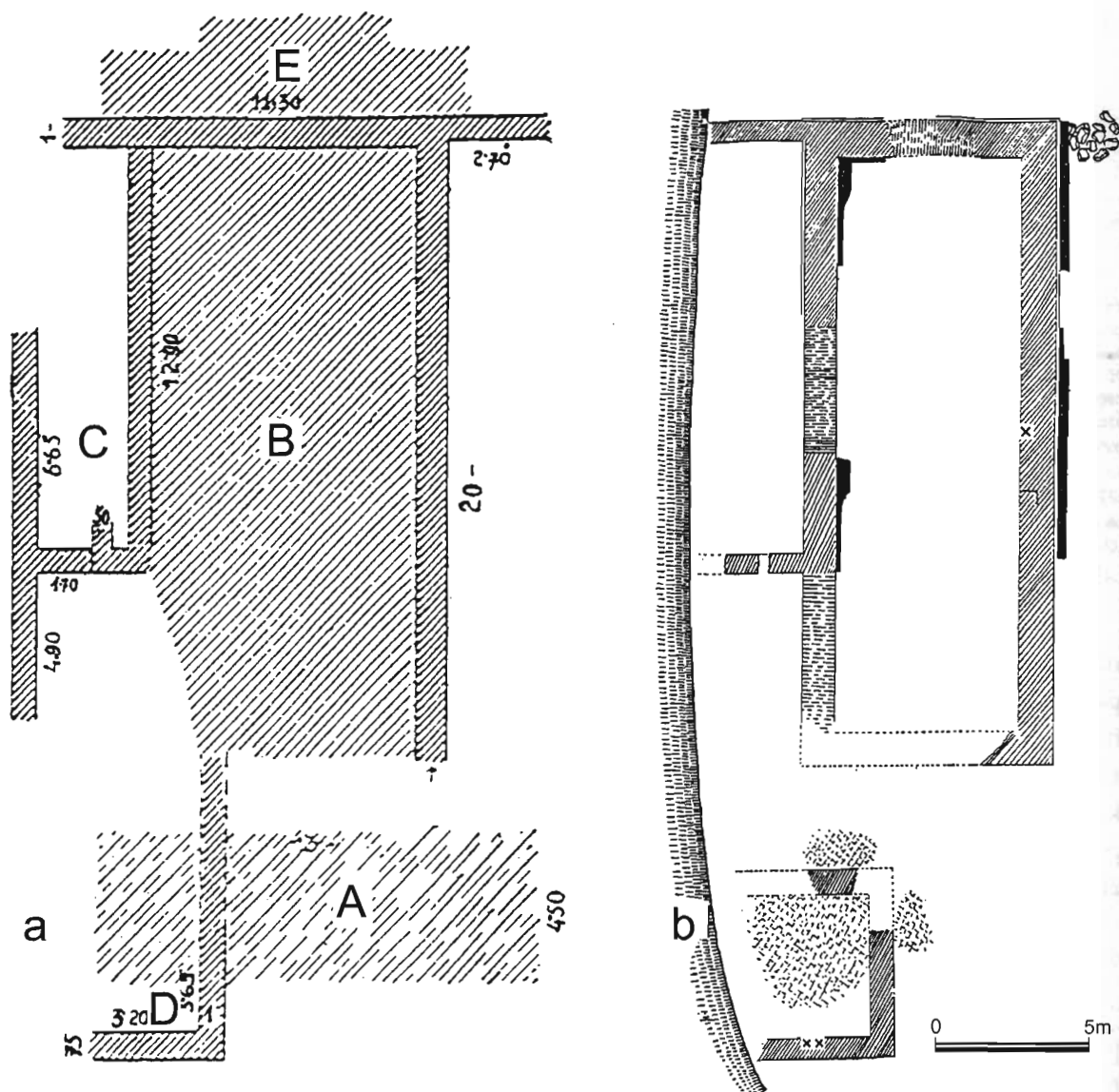
Nejznámější sídlištní celek centrálního sektoru představuje komplex zdív severozápadně od kostela sv. Klimenta přibližně v místech, kde se západní ohradní zeď nového hřbitova lomí k jihovýchodu. Opukovou cca 1 m silnou „podezdívku“ nesoucí dřevěnou stavbu, interpretovanou zprvu jako knížecí palác postavený „nejméně již v XI. století“,¹⁰⁶ objevil v roce 1905 J. L. Píč (Píč 1908, 105-109). V roce 1931 tuto situaci revidoval v souvislosti s rozšiřováním hřbitova J. Böhm.¹⁰⁷ Oba badatelé odkryli severní velmi rozlehlý objekt tvořený nejméně 2 prostorami - B a C a torzo jižního menšího objektu D (obr. 72). Porovnáme-li Píčov a Böhmův plánek situace (obr. 72), zjistíme mezi nimi některé odchylky. Část z nich - nenalezení západního zdíva místnosti C, východního pokračování severní zdi místnosti B,¹⁰⁸ otopného zařízení odděleného malou zídkou v místnosti C, absence upěchované podlahy z drobných kamének a vápnité hlíny v místnosti B a vně severní zdi této místnosti - lze připsat na vrub jak zničení v průběhu Píčova výzkumu, tak terénním změnám, ke kterým došlo mezi lety 1905 a 1931. Odchylky typu „síla zdíva 1 m

¹⁰⁵ viz pozn. 100

¹⁰⁶ Podezdívka paláce datovaná J. L. Píčem do 11. století (Píč 1908, 108) je zřejmě omylem - o stránku dále - spojována s dobou volby sv. Vojtěcha biskupem (Píč 1908, 109). V následujícím odstavci téže stránky je zmiňováno výše uvedené „mohutné popeliště“ starší než zdivo objektu D s keramikou z doby hradištní (Píč 1908, 109, obr. 2A).

¹⁰⁷ Pramenem k poznání výsledků výzkumu v roce 1931 je nálezořá zpráva č.j. 610/1934, jež byla s výjimkou soupisu sáčků a fotodokumentace v úplnosti publikována (Böhm 1934, 59-60).

¹⁰⁸ Pozůstatkem Píčem zakresleného zdíva je již jen dokumentovaná kamenná destrukce (obr. 72).



Obr. 72: Parc. 59 severozápadně kostela, stavba interpretovaná J. L. Píčem jako „knížecí palác“. *a* - plán J. L. Píče (1908, obr. 2); *b* - plán J. Böhma (1934); křížky - podle I. Borkovského umístění fragmentů cihel; přerušované šrafy - různý stupeň rozrušení zdiva; význam černého zvýraznění podél některých zdí není jasný. Odlišná šíře místnosti B je dána pravděpodobně chybou v plánu J. L. Píče, který vzdálenost vnějších liců (8,30 m) vynesl jako vzdálenost vnitřních liců (správně cca 6 m na Böhmově plánu).

Abb. 72: Parz.-Nr. 59 nordwestlich der Kirche, von J. L. Píč als „Fürstenpalast“ interpretiertes Gebäude. *a* - Plan von J. L. Píč (1908, obr. 2); *b* - Plan von J. Böhm (1934); Kreuze - nach I. Borkovský Lage der Ziegelfragmente; schraffiert mit Strichlinien - verschieden stark zerstörte Mauern, Bedeutung der verstärkten Umrißlinie bei einigen Mauern unklar. Die variierende Breite von Raum B ergibt sich wahrscheinlich aus einem Fehler im Plan von J. L. Píč, der die Breite des Gebäudes (8,30 m) als lichte Breite eingetragen hat (richtig: ca. 6 m auf dem Plan von J. Böhm).

u J. L. Píče (1908, 107) - průměrná síla zdiva 1,1 m u J. Böhma (1934)“ nejsou podstatné. Spíše vadí, že ani jeden z autorů neuvádí přesné rozdíly v síle zdí, jež naznačují plány situace. Z textu i plánu J. Böhma¹⁰⁹ vyplývá, že severní a jižní zdivo místnosti C bylo o něco užší. Na Píčově nákresu je jako užší kresleno oproti tomu východní pokračování severní zdi místnosti B, jež bylo interpretováno jako zdivo jakési přístavby (Píč 1908, 107).

¹⁰⁹ V pozůstalosti I. Borkovského se dochoval čistopis originálního plánu J. Böhma, ovšem bez popisů. Ze srovnání plánu s fotografiemi vyplývá, že odlišná šrafura zdiva označuje poškozené a odbourané zdivo. Co znamenají křížky, zcela jasně není. Dle I. Borkovského (1965, 40) křížky představují místa, kde byly zazděny zlomky cihel.

S jedinou, a to spornou výjimkou,¹¹⁰ žádný z nákresů nevyznačuje místa spár. Zarážející je odchylná dokumentace východního zdiva místnosti *B*. Jak na plánu, tak na fotografii z roku 1931 je patrné jasné jihovýchodní nároží. V roce 1905 však toto nároží překvapivě zjištěno nebylo, ačkoliv naměřené délky zdív v letech 1905 a 1931 si odpovídají. J. L. Píč naměřil celkovou délku odkryté zdi 20 m, J. Böhm vzdálenost vnitřních líců 18 m. K těm je však třeba připočíst ještě sílu zdív. Výsledek pak činí opět 20 m : 20,2 m. V roce 1905 nebylo na rozdíl od roku 1931 dále odkryto torzo severní zdi objektu *D* (obr. 72). Příčin těchto odchylek se dnes lze dopátrat již jen stěží. Jedno z vysvětlení by mohla poskytnout úvaha, že výkopy J. L. Píče byly celkově mělčí. Odkryta byla zřejmě více méně pouze kruna zdív a na ni navazující podlaha, úroveň poškozeného zdiva ležícího o něco níže¹¹¹ tak již zachycena nebyla.

Z výzkumu J. Böhma lze považovat za nejpodstatnější popis zdív a dochovanou fotodokumentaci (obr. 73-77; *nálezová zpráva* č.j. 610/34; *Böhm 1934*, 59-60). Zdivo z lomových opukových kamenů bylo spojováno maltou.¹¹² Místy v něm měly být zazděny i zlomky (!) cihel (šířka 15 cm, výška 7 cm). Zdi místností *B-C* založené přímo do šterkopískového podloží byly dle autora výzkumu zčásti zachovány i nad úroveň základů. Jedna z dochovaných fotografií severní zdi (obr. 74:2) skutečně dokládá dokonce dvojnásobně odstupňovaný předzáklad, který se objevil v sondě prohloubené pod úroveň předpokládané, avšak v roce 1931 již nedochované, podlahy v místnosti *B*¹¹³. Právě v nadzemní části zdiva byly podle J. Böhma zjistitelné stopy požáru. Severní objekt tvořený hlavní místností *B* s přistavenou místností *C* a případně ještě další přístavbou v severním či východním směru tedy mohl být původně zděn celý a zanikl požárem.

Oproti tomu zdivo jižní budovy - objektu *D* - bylo dle J. Böhma pouze podezdívkou z lomových opukových kamenů ve třech vrstvách téměř bez malty opět však s místy „zazděnými“ zlomky cihel o výšce 7 cm (obr. 70, 76-77). Podezdívka měla patřit dřevěné budově, která zanikla požárem. Jeho stopy se podle J. Böhma odrazily jak na zdivu, tak v okolním spáleníšti. To je pak zřejmě rámcově totožné se spáleníštěm *A* zjištěným v roce 1905 (*Píč 1908*, obr. 2). Spáleníště pod zdivem jižního objektu *D* zjistili jak J. Böhm (obr. 77), tak i J. L. Píč (1908, 107, 109). J. L. Píč si kromě toho povšiml, že toto spáleníště s keramikou z doby hradištní leželo pod pískem upěchovaným či vodou slitým v pevnou vrstvu před místností *B* a interpretoval je jako pozůstatek spáleníště staršího paláce. Podle dochovaných informací dnes již nelze rozlišit, zda-li spáleníště označené J. L. Píčem na plánu jako plocha *A* reprezentovalo jedno spáleníště, do něhož byla založena zeď jižního objektu *D*, nebo zda-li se jednalo o dvě spáleníště - jedno starší než jižní objekt *D* a jedno související s jeho zánikem.

Nálezová zpráva J. Böhma dále obsahuje zmínku o nálezech pravěké a středověké keramiky, zlomků cihel a prejzů „ze zásypu velké budovy“. V tomto případě se však jedná o zásyp z doby výkopů J. L. Píče, a v důsledku toho tedy o nálezy několikanásobně přemístěné. V roce 1905 byla udusaná podlaha místnosti *B* kryta pouze ornici (*Píč 1908*,

¹¹⁰ Spára mezi západní a severní zdi místností *B* (obr. 72:a, *Píč 1908*, obr. 2).

¹¹¹ O něco nižší úroveň zdiva nezachyceného v roce 1905 naznačuje fotodokumentace z roku 1931.

¹¹² Informace I. Borkovského, že bylo „podle Píče na sucho kladené“ (*Borkovský 1965*, 39), je mylná. Pravděpodobně vznikla spojením „podezdívky paláce“ s jinou situací u opevnění popisovanou J. L. Píčem (1909, 222).

¹¹³ Zdivo bylo pravděpodobně zděno do výkopu o šíři předzákladu. Podložní šterkopísek pak zřejmě zpětně přilnul nebo byl rozhrnut ke spodní části zdiva tak, že vyplnil prostor mezi úrovněmi předzákladu a podlahou místnosti.

107), obdobně jako udusaná plocha překrývající spáleniště jižně místnosti B.

V této souvislosti je třeba se vrátit k cihlám ve zdivu severní i jižní budovy. J. L. Píče žádné cihly ve zdivu nezmínil a píše pouze o zdivu opukovém (1908, 106). Zlomky cihel měly podle J. Böhma být ve zdivu obou budov zazděny (1934, 59-60). Dle I. Borkovského (1965, 40) polohu cihel ve vnitřním líci zdí vyznačují křížky na Böhmově plánu (obr. 72:b). Tato informace není zcela jednoznačná, neboť text J. Böhma vyvolává dojem četnějšího výskytu fragmentů cihel než je počet křížků. I. Borkovský dále zmiňuje, že cihly byly jen ve zdivu nad základem (1965, 40)¹¹⁴. Porovnání ne zcela dostatečných Böhmových informací o fragmentech cihel ve zdivu, doplňujících informací I. Borkovského o poloze cihel a výše uvedeného Böhмова popisu obsahu zásypu budov vzbuzuje podezření, zda se cihly neocitly ve vrchní části zdiva až sekundárně v souvislosti se zasypáváním výzkumu v době J. L. Píče.¹¹⁵

Celkově J. Böhm dospěl k závěru, že oba objekty jsou „jednoduché budovy hospodářské velmi mladého data, které pro nedostatek charakteristických znaků nelze přesněji určit“¹¹⁶ (nálezo-
vová zpráva č.j. 610/34).

I. Borkovský se detailním rozbořem této situace nezabýval. Byl však toho názoru, že Böhmová interpretace není zcela přesvědčivá a mj. i poloha velké budovy nevylučuje, že nalezené zdivo patřilo paláci, který ve 13. století obývali královští lovčí (1965, 39-40).

Zaujmout stanovisko k výše uvedeným interpretacím je pro absenci řady podstatných terénních informací jen velmi obtížné. Lze sice rekonstruovat sekvenci *spáleniště s keramikou doby hradištní starší než podezdívka objektu D a starší než vrstva upěchovaného písku vpravo od objektu D*, ale její vztah k velké severní budově však dokumentován není. K rekonstrukci půdorysného vývoje celého zkoumaného komplexu opět nemáme dostatek podkladů. V současné době také chybí nálezy získané z tohoto prostoru v letech 1905 a 1931.¹¹⁷ Přesto lze upozornit na některé faktory, které lze považovat za určité vodítko pro budoucí úvahy o zjištěných objektech. Stavby leží cca. 30-40 m severozápadně od kostela. Místnost B se svými rozměry (vnitřní světlost 18x6 m, vzdálenost vnějších líců 20x8,3 m) vymyká běžným sídlištním objektům. Opukové kameny jsou lomové, nikoliv v podobě kvádrů. V neposlední řadě jsou z tohoto prostoru jako nejmladší zmiňovány fragmenty keramiky středověké, ne však novověké. Také v pravděpodobně nepříliš vzdálené sondě z roku 1982 v místech hřbitovní zdi byla jako nejmladší zjištěna vrcholně středověká keramika.

¹¹⁴ Není zřejmé, odkud tuto informaci čerpal. Je pravděpodobné, že by se mohlo jednat o pouze ústní informaci J. Böhma, která se však neodrazila v textech zpráv o výzkumu.

¹¹⁵ Jako podpora tohoto závěru by mohla sloužit i poznámka J. Böhma (1934, 59) „zlomky cihel ... (zlomky tvárnic)“.

¹¹⁶ Z této formulace nevyplývá, do jakého úseku středověku až novověku jsou objekty fakticky kladeny. Datování do novověku je zmíněno až v následné zprávě o činnosti Čsl. státního ústavu (Anonymus 1934, 61).

¹¹⁷ Je otázkou, do jaké míry by nám tyto nálezy vůbec pomohly. Podle soupisu sáčků (nálezo-
vová zpráva č.j. 610/34) měly sáčky následující obsah: 1, 3, 6 - střepy ze zásypu velké budovy (středověké, ojedinělé jordanovské), 2 - mazanice z rozrušené jámy (Pozn. aut. - v nálezo-
vové zprávě nezmíněna), 4 - střepy nalezené na vysoké mezi při stavění ohradní zdi hřbitova (středověké), 5 - střepy (nordické, knovízské, středověké) z odklidu humusu v sondách (Pozn. aut. - nejen ze sondy s „palácem“, ale i z dalších míst parc. 59).



1



2

Obr. 73: Parc. 59. 1 - Celkový pohled od jihu na plochu revizního výzkumu J. Böhma v r. 1931. V popředí jižní část severní budovy, v pozadí novostavba márnice; 2 - severní budova, jižní část západní zdi. Vpravo od výtyček je dobře patrný charakter zásypu budovy, který pochází z doby výzkumu J. L. Píče z počátku 20. stol. Zdivo a mazanicevá podlaha velké místnosti byly původně kryty orníci.

Abb. 73: Parz.-Nr. 59. 1 - Gesamtansicht der Fläche der Revisionsgrabung von J. Böhm im Jahr 1931 von Süden. Im Vordergrund Südteil des Nordgebäudes, im Hintergrund Neubau der Leichenkammer; 2 - Nordgebäude, Südteil der Westmauer. Rechts von den Trassierstangen ist der Charakter der Verfüllung der Gebäude aus der Zeit der Ausgrabung von J. L. Píče zu Anfang des 20. Jh. gut sichtbar. Die Mauern und der Lehmbooden des großen Raumes waren ursprünglich vom Ackerboden verdeckt.



1



2

Obr. 74: Parc. 59. 1 - Severní část severní budovy. K severozápadnímu nároží velké místnosti (a) připojeno zdivo vymezuující na severní straně menší západní místnost (b), pohled od JV; 2 - Severní část severní budovy. Pohled od JZ do interiéru menší místnosti vymezené na severu zdivem (b) napojujícím se na zdiva velké místnosti (a). Výzkum J. Böhma zachytil dvojitě odstupňovaný předzáklad západní zdi velké místnosti. Všechna opuková zdiva zděná na maltu byla založena přímo do šterkopískového podloží. Na nadzemním zdivu pozoroval J. Böhmu stopy požáru.

Abb. 74: Parz.-Nr. 59. 1 - Nordteil des Nordgebäudes. An die Nordwestecke des großen Raumes (a) schließen die Mauern des kleinen westlichen Raumes (b) an, Blick von Südwesten; 2 - Nordteil des Nordgebäudes. Blick von Südwesten in das Innere des kleineren nördlichen Raumes. J. Böhm hat das zweifach abgestufte Fundament der Westmauer des großen Raumes gefunden. Alle gemörtelten Plänermauern lagen unmittelbar auf dem Sand-Schotter-Untergrund. An den oberirdischen Mauerteilen beobachtete J. Böhm Brandspuren.



1



2

Obr. 75: Parc. 59. 1 - Severní budova, severovýchodní nároží; 2 - severní budova, jihovýchodní nároží.
Abb. 75: Parz.-Nr. 59. 1 - Nordgebäude, Nordostecke; 2 - Nordgebäude, Südostecke.



1



2

Obr. 76: Parc. 59. 1 - Jižní budova, celkový pohled od V. Dobře dochované jihovýchodní část budovy a torzo její severní zdi (u výtčky vpravo); 2 - jižní budova, jihovýchodní část. Pohled od JV.

Abb. 76: Parz.-Nr. 59. 1 - Südgebäude, Gesamtansicht von Osten, gut erhaltener Südostteil des Gebäudes und Torso der Nordmauer (rechts von der Trassierstange); 2 - Südgebäude, Südostteil. Blick von Südosten.



Obr. 77: Parc. 59, jižní budova, vnitřní líc jižní zdi tvořené třemi řadami lomového kamene (opuky) dle J. Böhma téměř bez malty. Na zdivu i v jeho okolí byly podle J. L. Píče i J. Böhma patrné stopy požáru. Průkop budovou potvrdil zjištění J. L. Píče, že zdivo nebylo založeno do podloží, ale leželo na vrstvě spáleniště.

Abb. 77: Parz.-Nr. 59, Südgebäude, Innenfront der Südmauer aus drei Reihen Plänerbruchstein, nach J. Böhm nahezu ohne Mörtel. Auf den Mauern und in ihrer Umgebung nach J. L. Píč und J. Böhm Brandspuren. Ein Schnitt durch das Gebäude hat die Feststellungen von J. L. Píč, daß die Mauern nicht auf dem Untergrund, sondern auf einer Brandschicht auflagen, bestätigt.

4.5.3. POHŘEBIŠTĚ A HŘBITOV

Kolem kostela sv. Klimenta - severně, východojižně a na blíže neurčeném místě¹¹⁸ - kopal v roce 1853 již V. Krolmus (*Anonymus 1855a*, 92; *Sklenář 1972*, 26). Objevil přitom několik lidských koster (nejméně čtyři, z toho jednu dětskou). Jedna z koster byla uložena na prkně v hrobě krytém pískovcovým náhrobním kamenem. Vybavena byla nádobou. Z pohřebiště u kostela pocházely také některé z v té době nalezených esovitých záušnic (*Sláma 1977*, 176B).

Na přelomu 80. a 90. let prokopal Č. Rýzner a SPSČ část pohřebiště ležícího západně od západní zdi starého hřbitova, tj. na dnešním novém hřbitově západně kostela sv. Klimenta. Na svém plánu jej zaznamenal - ovšem s chybnou orientací hrobů - J. L. Píč

¹¹⁸ Krolmusův náčrt Levého Hradce je jen velmi schematický. Překvapující je především o 90 stupňů posunutá orientace kostela (ze směru Z-V do směru S-J; *obr. 69*; *Sklenář 1972*, *obr. 7*). Při lokalizaci Krolmusových výkopů se držím jeho vyznačení světových stran, které zhruba odpovídá dnešní situaci, a k chybné orientaci kostela nepřihlížím.

(obr. 70). Z těchto výkopů se nedochovala žádná dokumentace, která by poskytovala bližší údaje o úpravě a výbavě hrobů. Z nálezů uložených ve sbírkách Národního muzea lze jmenovat denár Vratislava II. ražený po roce 1085, dva denáry Vladislava I. z období jeho druhé vlády v letech 1120-1125 (*Radoměřský 1960*, 19), náhrdelník, fragment bronzového plíšku, 2 fragmenty čelenek splétaných ze stříbrných drátků¹¹⁹ a především bohatou kolekci esovitých záušnic menších i větších průměrů od 1,7/1,8 cm do 5,1 cm (*Sláma 1977*, 176B).

Ověření severní a západní hranice raně středověkého pohřebiště bylo jedním z úkolů revizního výzkumu J. Böhma v roce 1931. Blíže nedokumentovaná sondáž na parcele 59 a západně kostela však k tomuto úkolu nepřispěla. Pouze podél cesty vně staré hřbitovní zdi západně kostela byly výkopem zachyceny zbytky dvou překopaných hrobů (*Böhm 1934*, 59-60). Možná právě odtud pochází jediná esovitá záušnice z tohoto výzkumu (*hlášení č.j. 381/40; Sláma 1977*, 176 B).

Znovu - tentokrát na východní straně - se pokusil hranice pohřebiště vymezit I. Borkovský v roce 1951. V sondě 16A skutečně na pokračování pohřebiště narazil. Na dochovaném plánu sondy je zdokumentováno devět koster orientovaných ve směru Z-V. V sondě 16 B, 10 m jižně sondy 16 A u vstupu na hřbitov,¹²⁰ ani v sondě 17, 10 m na sever od sondy 16 A, hroby zjištěny nebyly. V sondách na parcele 54 se objevily lidské kosti již jen jako vzácnost v sekundárním uložení (*PF II - věcné rejstříky sezón 1947, 1948*). Ani v novodobých výkopech základů pro novou ohradní zeď v roce 1996 se již žádné další hroby nepodařilo objevit.

Prozatím blíže nelokalizované objekty z roku 1959 na parc. 41/1 a jáma v sondě 16A nepřímo vymezují plochu pohřebiště u kostela sv. Klimenta na východě a na jihu. Rýznérův výzkum v minulém století a revizní výzkum J. Böhma naznačují, že na západní straně pohřebiště sahalo zhruba po západní ohradní zeď nového hřbitova.¹²¹ Prakticky neznámá je severní hranice raně středověkého pohřebiště.

Dosavadní archeologická zjištění nás vedou k závěru, že raně až vrcholně středověký hřbitov¹²² obklopoval kostel v ose Z-V a jeho šíření severním směrem je záležitostí až 19. a 20. století. Jak byl v raném a vrcholném středověku ohrazen, není známo. Od sklonku 17. století je zmiňována v písemných pramenech ohradní zeď (*Adámek 1890*, 23). Je pravděpodobné, že rozsah touto zdí ohrazeného novověkého hřbitova je více či méně přesně zachycen na mapě stabilního katastru (*obr. 84*). V minulém století došlo k prvnímu rozšíření hřbitova severním směrem - v rozsahu parcely 52.¹²³ Jižně od kostela bylo pravděpodobně možno využít stávající zeď, na níž v severní části navázalo zdivo nové. Tato ohradní zeď vymezující dnes parcelu 52 byla vzhledem k jejímu špatnému stavu v jižní a východní části nahrazena v roce 1996 zdí zcela novou. K rozšíření hřbitova na parcelu 59 a ohrazení tohoto nového hřbitova došlo v roce 1931. I tato zeď byla v letech 1982, 1995-1996 opět v některých úsecích nahrazena zdí novou (*Tomková - Vojtěchovská 1998*, 351).

¹¹⁹ V případě dalších nálezů J. Sláma (1977, 176 B) uvádí, že jejich příslušnost k pohřebišti není jistá.

¹²⁰ Sondy 16B a 17 nebyly I. Borkovským zaměřeny, o jejich přibližném umístění se dovídáme pouze z deníkového zápisu (*Deníky I. Borkovského - sezóna 1951*).

¹²¹ Dle pana Vanky se kostry objevily i na jeho zahradě (parc. 62), tuto informaci však nelze ověřit.

¹²² K chronologii pohřbívání v kostele sv. Klimenta a kolem něj *kapitola 7.1.5*.

¹²³ V. Krolmus v roce 1853 mluví o svých výkopech „na novém přístaveném a rozšířeném hřbitově“ (*Sklenář 1972*, 25).

4.5.4. NOVOVĚKÉ A BLÍŽE ČASOVĚ NEURČENÉ OSÍDLENÍ

Samostatnou kapitolu tvoří novověké osídlení centrálního sektoru. Na Krolmusově náčrtu (*obr. 69*) je na Klačákově/Klacákově poli zachycena jakási blíže neurčená kamenná destrukce. Kamennou destrukci a půdorys stavby objevil v roce 1905 na rozhraní parcel 58 a 57 i J. L. Píč (*obr. 70:B; Píč 1908, Tab. III - B*), který odtud zachránil soubor novověké keramiky a kachlů. Tyto nálezy jsou indicií vedoucí k pravděpodobnému datování do novověku.

V roce 1940 byla při kopání hrobu na novém hřbitově severozápadně od kostela¹²⁴ objevena „chodbová prostora“ pouze odhadem cca 3 m široká a 6-8 m dlouhá. Její „strop“ ležel v hloubce 150-180 cm. Vzdálenost mezi „stropem“ a nejnižší úrovní povrchu záspy chodby činila podle A. Knora kolem 2 m (*hlášení č.j. 1610/40*). O jaký a jak starý objekt se ve skutečnosti jednalo, dnes již nelze zjistit.

4.6. JIHOZÁPADNÍ SEKTOR

Podle V. Krolmuse (*obr. 69; Sklenář 1972, 28, 30, 32*) na poli západně kostela sv. Klimenta v úpadu, kde „stávala památní hruška a u ní studně“,¹²⁵ byl vedle bronzové sekery a jen velmi rámcově charakterizovaných železných předmětů¹²⁶ nalezen bronzový meč. J. L. Píč objevil pravěký objekt severně budoucího Vankova hostince (*obr. 70:3; Píč 1908, Tab. III, 3*).

V roce 1940 I. Borkovský zjistil, že je panem Vankou narušován val přiléhající k jeho hostinci¹²⁷ v jihozápadní části akropole. V této souvislosti v letech 1940-1941 položil - zřejmě v prostoru s již narušeným terénem - na svahu pod hostincem sondu, v níž zachytil stratigrafii opevnění.¹²⁸ K dokumentaci severního i jižního řezu v podobě skic a měřených kreseb však zatím nebyl nalezen popis. Stručné popisky se dochovaly pouze na skicách řezů. Vývoj nárůstu terénu a proměny opevnění od pravěku po středověk jsou rozkresleny do jednotlivých fází. Zčásti výkopy zasáhly též prostor budoucí sondy se srubem,¹²⁹ kde se však zastavily v úrovni kamenné destrukce (mladší hradba?). Řez situací nad srubem z této doby neexistuje. Fotodokumentace řezu valem je dochována, menší část fotografií však nelze v současnosti ztotožnit s terénním pozorováním. Informace o výzkumu obsahuje delší německá a kratší česká verze závěrečného hlášení. Dochovaná dokumentace je využitelná víceméně jen ke srovnávací analýze řezů opevněním. Zatímco nálezy ze sezóny 1940 se zřejmě z větší části ztratily,¹³⁰ sáčky z roku 1941 jsou dochovány. Nálezy pravěké keramiky tvoří jeden z nejrozsáhlejších ucelených souborů z lokality. Avšak jak tyto pravěké, tak raně středověké keramické zlomky nelze až na výjimky přiřadit k jednotlivým kontextům - vrstvám a objektům.

V roce 1947 pokračoval výzkum sondou severně Vankova hostince.¹³¹ Tato sonda by-

¹²⁴ Na nákrese situace je překvapivě naznačena zeď, v textu označená jako „obvodní“ zeď kostela. Jakou zeď měl A. Knor na mysli není jasné.

¹²⁵ Krolmusovy nálezy přiřazuji k jihozápadnímu sektoru, i když je možné, že některé patří sektoru severozápadnímu. Hruška i studně v době Krolmusově již neexistovaly (*Sklenář 1972, 32*).

¹²⁶ Železná dýka či hrot, šíp či střela, ostruha, malá podkova (*Sklenář 1972, 30*).

¹²⁷ Hostinec byl v roce 1975 zbourán.

¹²⁸ Podle vzpomínek V. Spurného se na tomto výzkumu podílel i J. Böhm.

¹²⁹ Na původním plánu sond I. Borkovského toto pokračování sondy z let 1940-1941 severním směrem není vyneseno. Nově bylo vyneseno podle jednoho z dochovaných plánů k výzkumu ve 40. letech (*příloha 2*).

¹³⁰ viz *pozn. 185*.

¹³¹ Výzkum byl v této i dalších sezónách komplikován existencí sadu (Vankova zahrada) a poměrně prudkým západním svahem akropole.

la v následujících dvou letech rozšiřována dále na sever. V komplexu těchto plynule na sebe navazujících sond z let 1947-1949 byl vedle několika topenišť objeven tzv. trojprostorový srub¹³² paralelní s opevněním a severně od něj srubová zástavba kolmá k opevnění. Jeden z těchto severněji položených srubů byl porušen mladšími objekty: jamou s keramikou 13. století (?) a novověkým (?) sklípkem.¹³³

V letech 1949 a 1951 byly otevřeny sondy 8 a 9 protínající západní svah akropole směrem do Vikouše. V roce 1952 byla dokopávána sonda mezi těmito dvěma sondami. K dispozici je dokumentace řezů z těchto sond, plán sondy 9 a sondy mezi sondami 8 a 9, bohatá fotodokumentace i nálezy z těchto sond. Tento komplex sond poskytuje jednu z nejdůležitějších pramenů k poznání opevnění akropole. Velký význam sondy 9 spočívá v jejím propojení se sondami se srubovou zástavbou. Kromě toho řez opevněním ze sondy 9 bude možno využít ke srovnání s řezem získaným v letech 1940-1941 o něco jižněji.

Systematický archeologický výzkum v jihozápadním sektoru fakticky skončil v roce 1952. Z parcel 62/1, 2, 3 byly v 50. letech dále získány již jen drobné soubory keramiky ze sběrů a narušení pana Vanky.

Vyhodnocení vývoje osídlení a opevnění v tomto sektoru silně komplikují obtížná identifikace některých objektů v jednotlivých typech dokumentace a problémy při propojování jednotlivých archeologických kontextů s nálezy. Podstatnou většinu získaného keramického souboru tvoří keramika pravěká, středohradištní (LH 2 a 3) a okruh klasické keramiky s kalichovitou profilací okraje (LH 4). Menšinu tvoří keramika se zduřelým okrajem a keramika pocházející rámcově ze 13. století. Vrcholně středověká (?) a novověká keramika jsou zastoupeny jako příměs. Místy nápadně vysoký podíl pravěké keramiky v raně středověkých kontextech je výsledkem narušování starších pravěkých horizontů mladší sídelní aktivitou.

Jako výchozí body pro budoucí detailní rekonstrukci vývoje osídlení a opevnění v jihozápadním sektoru lze podle předběžného vyhodnocení stratigrafie a nálezů stanovit následující závěry:

1. starší hradba roštové konstrukce s čelní kamennou plentou, před níž byla předložena palisáda a příkop vyhloubený ve skále, byla postavena v průběhu 9. století; není přitom dosud není jasné, do jaké míry se podaří tento interval budoucím zpracováním zúžit a potvrdit tak Borkovského datování do 1. poloviny 9. století (1956, 349) či do doby kolem poloviny či po polovině 9. století (1965, např. 78),

2. tuto starší hradbu narušil „trojprostorový srub“, pod jehož podlahou se ocitl terén k této fázi hradby obsahující mj. keramiku okruhu keramiky s límcovitým okrajem,

3. doba existence „trojprostorového srubu“ spadá rámcově do 10. století,

4. mladší hradba roštové konstrukce s čelní kamennou plentou, pro niž je typická stupňovitá úprava ve skále pro její základy a mladohradištní klasická keramika s kalichovitou profilací okraje v terénech ke hradbě, je v jihozápadním sektoru známa především z destrukcí,

5. není jasné, zda-li v jižním vyústění areálu „Ve Vikouši“ nebyl v době existence mladší hradby znovu využit starší příkop, jehož severní část podle výzkumu I. Borkovského v době mladší hradby již nefungovala.

¹³² Dle I. Borkovského stavba srubu porušila svah starší hradby.

¹³³ Jiným dokladem novověkého osídlení v jihozápadním sektoru byl objev sklepa se železnými dveřmi a kamennými futry v 1. polovině 19. století při kopání základů domu pana Včeličky a později paní Laštovkové jižně budoucí Vankovy hospody (Sklenář 1972, 32).

5. NĚKOLIK POZNÁMEK KE STUDIU OPEVNĚNÍ

5.1. VÝZKUM A DOKUMENTACE OPEVNĚNÍ LEVÉHO HRADCE

Již první výkopy V. Krolmuse na západním svahu akropole naznačily, že hradba má nějakou vnitřní konstrukci.¹³⁴ J. L. Píč, ačkoliv v trase opevnění na západní straně akropole položil 6 drobných sond, konstrukční detaily hradby zachytil pouze v omezené míře (1908, 110).¹³⁵ Během těchto výkopů nebyly zachyceny pravěké fáze opevnění.

Sondáž I. Borkovského v různých místech na obvodu akropole přinesla celou řadu poznatků o proměnách konstrukce a vývoji vlastního hradebního tělesa od pravěku po raný středověk. Dále pak prokázala další fortifikační prvky - příkop k pravěké fázi opevnění, palisády k pravěké i raně středověké fázi opevnění, bránu ke starší hradbě v podobě propustě mezi skrumážemi kúlových jamek, příkop ke starší hradbě.¹³⁶

Ve výzkumu a dokumentaci jednotlivých sond, v nichž byly zachyceny pozůstatky levohradeckého opevnění, je patrný vývoj. V prvních sezónách 1940-1941 nebyly situace vůbec rozebírány po jednotlivých vrstvách, dokumentace je problematická a nálezy jsou až na výjimky nepřiraditelné ke kontextům zakresleným na řezu.¹³⁷ V poválečných letech se situace zlepšila. Sondy otevřené na jihozápadní straně akropole v letech 1951-1952 a na jihozápadní straně předhradí v letech 1952 a 1954 pak patří k nejlépe zkoumaným a dokumentovaným situacím na hradišti. Porovnáme-li řezy, popisy v denících a popisy v seznamu sáčků, je patrné, že v poválečném výzkumu se zčásti sice již postupovalo po přirozených vrstvách,¹³⁸ místy - zvláště v letech 1947-1949 - však byly ještě některé situace rozebírány víceméně mechanicky. V některých případech lze sice propojit deníkový popis terénní situace s řezem, navázání nálezů je však pouze pravděpodobné. Zvláštní kapitolou je také uvádění rozměrů. Při srovnání jednotlivých typů dokumentace i publikovaných textů lze v uváděných mírách narazit na řadu rozdílů - v šíři hradeb, příkopů apod.

Vyhodnocování situací s opevněním dále komplikuje nestejná úroveň dochování hradeb v různých místech na obvodu akropole. Tělesa a plenty dokumentované na řezech sond jihozápadního sektoru patří starší hradbě. Naopak jen velmi obtížně - na rozdíl od sond na severozápadním, severovýchodním a jihovýchodním nároží akropole - lze v těchto místech identifikovat mladší hradbu, která se projevuje především v podobě destrukcí. Tyto destrukce svědčí jednak zřejmě o častějších opravách v tomto velmi namáhaném prostoru, jednak o dlouhodobém destruování hradby. V ostatních částech akropole se zvrstvení destrukcí nemohla dochovat, neboť rozpadající se hradba postupně sjížděla po úbočích akropole dolů do údolí. Těleso a plenta mladší hradby jsou oproti tomu relativně dobře zachovány na obvodu severovýchodního a jihovýchodního sektoru akropole.¹³⁹

¹³⁴ „V nálezích mnoho dřev popálených rozličného druhu, nejvíce dubových zakulatělých prostředních doubců, položených na přímě, hlínou místem ještě omazaných, kamením obkladených a hlínou zasypáných a zadělaných 3 i 4 lokle v hloubi se vykopalo.“ (Sklenář 1972, 31).

¹³⁵ „Podobná podezdívka stopována např. na vnitřní straně vnitřního valu na Levém Hradci; val sám nasypan byl z pís-ku a štěrku a v nestejně vzdálenosti od vrcholu nalezen v 6 průkopech příčných kámen kladený na sucho v šířce 1-3 m“ (Píč 1909, 259).

¹³⁶ Podle I. Borkovského byl příkop zaplňován v době existence starší hradby a nebyl k mladší hradbě obnovován (1965, 31, text, který za tímto konstatováním následuje, je problematický). Při záchranném výzkumu v roce 1959 Z. Smetánka zjistil vyústění příkopu s výplní tvořenou dvěma horizonty. Zaplnění příkopu mohlo podpořit přesun brány do prostoru úzké šíje spojující předhradí s akropolí.

¹³⁷ K řezu se nedochovaly popisky, popis situace však bude alespoň částečně rekonstruovatelný podle výsledků dalších sezón, podle dochovaných skic řezů z doby výzkumu, podle popisků k fotografiím a podle popisů v písemné části dokumentace.

¹³⁸ Ani v těchto případech však nelze zpravidla stoprocentně zaručit, že vrstva nebyla přebrána či že ve skutečnosti nebyla fakticky nerozpoznaným souvrstvím.

Z uvedených poznatků vyplývá, že rekonstrukce jednotlivých fází hradeb a jejich datace je poměrně obtížným úkolem. Zvláště je-li nutno se přitom vyrovnávat s již vytvořenými modely vývoje hradebního systému (*Borkovský 1955*, 653-659; *1965*, 18-38). Jak při interpretaci jednotlivých fází opevnění na předhradí, tak především při rekonstrukcích opevnění akropole lze u I. Borkovského vysledovat představu, že každá zjištěná destrukce odpovídá jiné stavební fázi opevnění. Z toho pak vyplývá jeho vysoký počet hradeb¹⁴⁰ (*Borkovský 1965*, 31). Archeologické výzkumy však prokázaly a prokazují postupný proces destruování fortifikací. Jednotlivé destrukční vrstvy je proto třeba interpretovat spíše jako doklad tohoto procesu, případně jako subfáze spojené s opravami stávajícího základního hradebního tělesa, nikoliv jako doklad samostatných stavebních fází.

Další patrnou tendencí v pracích I. Borkovského je tendence k odlišování fází plent hradeb dle použitého kamene. To se odráží v označeních „starší břidlová“, „mladší opuková“ hradba (*Deníky I. Borkovského*). Přitom na jiných místech si I. Borkovský zcela správně povšiml toho, že: a) plenta starší hradby na západní straně akropole má svou základovou část skládanu z břidlicových kamenů, nad nimiž jsou teprve kameny opukové (*Deníky I. Borkovského*);¹⁴¹ b) plenta mladší hradby se skládá nejen z opuky, ale též z buližníku a místní břidlice (*Borkovský 1965*, 29, 55). Dosavadní poznatky o plentách levohradeckých fortifikací prokazují, že materiál použitý k jejich výstavbě není kritériem pro určení jednotlivých stavebních fází hradeb.

5.2. NÁSTIN VÝVOJE FORTIFIKAČNÍHO SYSTÉMU LEVÉHO HRADCE

Proměny v přístupech našich předků k budování opevnění Levého Hradce je možno charakterizovat vzhledem ke stavu zpracování výzkumu I. Borkovského na akropoli zatím pouze rámcově. I když se tato studie soustřeďuje především na raně středověkou etapu vývoje Levého Hradce, je třeba pro úplnost připomenout, že Levý Hradec byl ohrazen a opevňován již v pravěku. Nejstarší doložené ohrazení/opevnění tvořené pouze příkopem doplněným palisádou či „*dřevěnou hradbou*“ probíhalo v horní části západního svahu nad roklí „Ve Vikouši“ (*Borkovský 1965*, 21). Na řezu jsou tyto kontexty dobře dokumentovány, jednoznačné však není určení doby, v níž toto opevnění vzniklo. I. Borkovský je ve své monografii (*1965*, 21) řadí do eneolitu, na některých místech výzkumného deníku však o příkopu uvažuje jako o příkopu z doby kultury knovízské.

S opevněním z doby kultury knovízské I. Borkovský (*1965*, 22) jednoznačně spojoval další dva horizonty. Ke staršímu z nich patřila palisáda. Mladší opevnění bylo tvořeno násypem, využity byly také místní břidlicové kameny, jichž I. Borkovský zaregistroval zvýšený počet. Další prvky a konstrukční detaily archeologický výzkum nezachytil. Tato fortifikace byla zjištěna pouze na západní hraně budoucí akropole levohradeckého hradiště. Během výzkumů se nepodařilo doložit její existenci na dalších místech obvodu akropole, stejně jako opevnění polohy, jež v raném středověku sloužila jako předhradí. Vyloučit však v žádném případě nemůžeme ani tu možnost, že i v těchto místech opevnění původně existovala, během dalšího vývoje však z nejrůznějších příčin vzala za své.

¹³⁹ Z mladší hradby se zachoval především její základ založený do schodovitě sníženého terénu. Větší část hradby sahající nad úroveň terénu destruovala do údolí Žalovského potoka, popřípadě byla rozorána.

¹⁴⁰ V monografii je zmiňováno 5 fází, v deníkových záznamech až 6 fází.

¹⁴¹ Volba břidlicového podkladu mohla mít různé důvody. Šetření opukou, která se musela dovážet, mohlo vést k použití místního materiálu pro výstavbu té části, která se ocitala pod zemí. Využitelná byla také větší odolnost břidlice proti vlhkosti, která zasahovala spodní partie plenty (*Borkovský 1965*, 23). Připomeňme, že břidlicový základ, ovšem zděný, má též gotický presbytář kostela sv. Klimenta.

Přibližně po tisíci letech byl Levý Hradec znovu opevňován - tentokrát raně středověkými obyvateli. Starší fáze hradby na předhradí a snad i starší fáze hradby na akropoli vznikly ještě v době předbořivojovské (*obr. 81:A*).¹⁴² Ačkoliv při výstavbě obou opevnění byla použita roštová konstrukce a obě mají čelní kamennou plentu a zadní dřevěnou stěnu, nejedná se o hradby zcela totožné. Zatímco totiž hradba na předhradí byla stavěna od základu zcela nově, hradba v jihozápadní a možná i severozápadní části akropole¹⁴³ zčásti využívala starší val, který byl reliktem hradby pravěké. Obě opevnění, akropole i předhradí, jsou složena z více než jednoho fortifikačního prvku: na předhradí z hradby a malého příkopu, na akropoli z hradby, palisády a příkopu. Je škoda, že se při jejich výzkumu nepodařilo získat pevnější záchytné body pro zpřesnění počátku jejich výstavby a počátků užití roštové konstrukce a čelní kamenné plenty v rámci 9. století.

Výraznou změnu představovala výstavba opevnění tvořeného hradbou s komorovou konstrukcí - hradbou M - a velkým příkopem přetínajícím šji na jihozápadní hraně předhradí v posledních dvou desetiletích 9. či v počátcích 10. století (*obr. 81:B*). Uvědomění si statických poměrů, významu přesunu brány na chráněnější místo a tomu přizpůsobená volba technologie stavby naznačují značnou zkušenost stavitelů hradby v době, kdy se do oběhu dostávala keramika s límcovitým okrajem či keramika s ní souběžná.

Pro mladší fázi opevnění na akropoli - hradbu s roštovou konstrukcí a čelní kamennou plentou - jsou typické stupňovité úpravy terénu pro základy hradby, zjištěné na jihovýchodní, severovýchodní, severní i severozápadní hraně akropole. K této fázi hradby, jež existovala i destruovala v době používání klasické keramiky s kalichovitým okrajem, již nebylo obnovováno paralelní opevnění předhradí (*obr. 81:C*).

Vzhledem k tomu, že opevňování jednotlivých levohradeckých areálů neprobíhalo souběžně, lze vývoj opevnění akropole a předhradí charakterizovat jako asynchronní.

Porovnáme-li opevnění zjištěná na hradištích na Českobrodsku se staršími fázemi opevnění levohradeckého a tyto starší fáze s fázemi mladšími, můžeme konstatovat určitý vývojový posun ve směru od staveb konstrukčně jednodušších přes složitější až k hradbám, jež prozrazují, že jejich stavba již vyžadovala poměrně značné zkušenosti. Odpovídá to v zásadě i společenskému vývoji. Zatímco výstavba nejjednodušších opevnění nevyžadovala ještě tak vysoký stupeň organizace práce, výstavba starších fází levohradeckých opevnění již byla komplikovanější. Neznamenala jen větší nároky na dovoz dřeva, jeho opracování a konstrukční využití, ale zvláště na vyhledání kamene vhodného ke stavbě plent, jeho nalámání a dovoz - v případě Levého Hradce pravděpodobně ze zhruba 15 km vzdálených Horoměřic. Výstavba mladších fází levohradeckých opevnění vyžadovala jak vyšší zkušenosti zvláště v oblasti statiky hradeb, které nás mohou vést k úvahám o existenci specialistů, tak složitější organizaci práce.¹⁴⁴ Pro dobu výstavby mladší hradby na akropoli již můžeme počítat s výrazně rozšířenými možnostmi uplatňování knížecí moci, jak je to doloženo např. ve Staré Boleslavi (*Sláma 1986*, 14, tam též blíže o výstavbě a přestavbách opevnění, 13-15).

¹⁴² I. Borkovský se ke konkrétnímu datování staršího opevnění akropole vyjadřoval vyhýbavě. Zpočátku kladl počátky hradiště a tím i této hradby do 1. poloviny 9. století (*Borkovský 1956*, 349), později ji řadil kamsi do 2. poloviny 9. století, respektive do doby předcházející letům 870-880 (*1965*, např. 78). Z jeho koncepce vývoje opevňovacích prací na hradišti vyplývá, že starší hradba na předhradí vznikla o něco později než na akropoli, ne však před koncem 9. století, kdy již byla budována na předhradí hradba mladší (*1965*, 36, 75). Vzhledem k existenci dalších možností řešení vzájemného vztahu opevnění akropole a předhradí (*kapitola 3.2*) a k nedostatečné jemnosti chronologie keramiky, je třeba otázku určení přesnější doby - v rámci 9. století, kdy byla starší opevnění levohradecké akropole a předhradí budována, ponechat otevřenou.

¹⁴³ Jak vypadala prakticky jen v podobě plenty zachovaná starší hradba na severním, severovýchodním a jihovýchodním obvodu akropole, nevíme.

5.3. VÝSTAVBA A DESTRUKCE HRADBY JAKO SEKUNDÁRNÍ PŘESUN TERÉNU A POSTDEPOZIČNÍ PROCESY NA HRADIŠTI

Výstavba hradby sama představuje nejvýraznější sekundární přesun terénu na hradišti a největší zásah do jeho reliéfu. Nutno poznamenat, že na rozdíl od dnešního stavitelství se jednalo o zásah krajinu a terén využívající, nikoliv devastující. Maximální využití terénu při výstavbě opevnění je dobře doložitelné nejen na Levém Hradci, ale i na ostatních hradištích. Právě terén a podloží, jak co do charakteru, tak stability, reprezentují důležité faktory promítající se do konstrukcí valů. Rozdílné konstrukce v různých úsecích hradby tedy nemusejí nutně odrážet práci různých pracovních skupin, i když ani tento důvod nelze přirozeně - zvláště v mladších obdobích raného středověku, respektive v době rozvíjejícího se časně přemyslovského státu - opomíjet.

S výstavbou valu souvisí vždy zcela praktická otázka, odkud je na ni brán materiál - zemina, dřevo, kámen. Jedním z významných zdrojů zeminy pro výstavbu starší hradby na levohradecké akropoli je starší pravěká (podle I. Borkovského knovízská) hradba. To má své důsledky v utváření místní stratigrafie. Ať již je těleso pravěké hradby využíváno více či méně, dochází při výstavbě raně středověké hradby k promíchání nálezů obou období. Nelze vyloučit též vznik obrácených stratografií apod. Z deníkových záznamů I. Borkovského vyplývá, že určitý archeologický kontext/vrstva může být v různých fázích výzkumu spojen s převahou keramiky různých období. Jako příklad je možno uvést interpretaci stratigrafie opevnění v jednotlivých sondách na severovýchodním (parc. 56, sondy 1, 2) a jihovýchodním nároží (parc. 54, sonda 12/49) a na jižní straně (parc. 54, sonda 5) akropole. Zatímco v některých sondách se v souvislosti se starší hradbou objevovala především pravěká keramika, která vedla k jejímu zařazení do pravěku (*Deníky I. Borkovského*), v jiných se vyskytla též keramika raně středověká, která vedla ke konečnému závěru o raně středověkém stáří této fáze hradby (*Borkovský 1965*, 23, 24, obr. 3).

Dalším neméně významným zdrojem materiálu - písku, zeminy a případně i kamene - jsou příkopy. Zatímco mladší široký příkop na předhradí Levého Hradce byl zdrojem písku, příkop „Ve Vikouši“ pod akropolí byl při nejmenším ve své spodní části vylámán ve skále. Je pravděpodobné, že právě odtud mohly pocházet kameny, využitě při stavbě základu plenty starší hradby, k níž příkop patřil.

K zatím málo dokumentovaným způsobům patří získávání zeminy či písku z jam v interiéru či exteriéru hradiště. Takové jámy zjistil I. Borkovský na předhradí (1955, 658-659; *PPP*, 78), naneštěstí je vůbec nedokumentoval. Pro srovnání uvedme, že na hradišti Høfe bei Dreihausen v Hesensku byly před opevněním chránícím vnitřní areál zjištěny vanovité prohlubně, jejichž funkce není autorům jasná (*Roth - Wamers 1984*, 149). Nelze vyloučit, že by se mohlo jednat právě o tento druh jam.

Posledním zdrojem materiálu k výstavbě tělesa hradby¹⁴⁵ je využívání raně středověkých sídlištních vrstev a starších raně středověkých fází hradby. Zatímco byl-li v něm použit materiál z příkopu či samostatných jam, objevuje se v něm zpravidla jen minimum nálezů, s využitím destrukčních vrstev - ať již osídlení¹⁴⁶ nebo staršího pravěkého či raně středověkého opevnění - počet nálezů v tělese stoupá. Odlíšit jednotlivé kontexty, fáze a vztahy mezi nimi je dle řezů a další dochované dokumentace v zásadě možné. Problémem je však postižení geneze k hradbě využitých vrstev. V některých případech je totiž velmi obtížné nebo vůbec nemožné od sebe odlišit: a) vrstvu, jež byla ještě součástí

¹⁴⁴ Jejich existenci předpokládá např. J. Kavan (1960, 202), Č. Staňa (1972, 134).

staršího opevnění či souvisela s jeho destrukcí, b) přemístěnou vrstvou z tzv. terénu k hradbě, c) vrstvou tvořenou destrukcí osídlení, přemístěnou i ze vzdálenějších míst od budoucí hradby. Hradba může kromě toho být stavěna v období výroby keramiky mladších horizontů, ta se však ještě nemusí projevit v destrukcích starší hradby či osídlení, v důsledku toho je pak hradba datována do období staršího, než z něhož pochází.

Objeví-li se v raně středověké situaci pravěké střepy, automaticky předpokládáme, že se do ní dostaly v důsledku narušení starší pravěké situace, v případě raně středověkých nálezů to však není tak jednoduché. Často stojíme před hledáním hranice mezi příměsí středohradištní keramiky v horizontu vzniklém v mladohradištním období a mezi sekundární mladší intruzí do starší situace. Kvantita nálezů sama o sobě přitom není rozhodující. Vezmeme-li v úvahu případy smíšení pravěké a raně středověké keramiky, lze doložit, že se na Levém Hradci i v situacích raně středověkých ocitlo poměrně vysoké procento pravěkých nálezů (někdy i většina), které, jak již bylo uvedeno, I. Borkovského vedly k váhání v datování situace. Některé z nich se díky tomu podařilo správně časově zařadit až dodatečně - na základě dalších sond, kde byl poměr zastoupení keramiky jednotlivých období odlišný. Vyplývá z toho i další důležitý závěr, a to že k poznání hradby a jejímu datování nestačí jeden či dva řezy opevněním. Rekonstrukce hradebního systému vyžaduje větší počet řezů na různých místech opevněné polohy.

Destrukce hradby představuje další přirozený či násilný, záměrný i nezáměrný, sekundární přesun terénů. Připomeňme, že požáry lidská sídla ohrožovaly od pravěku po novověk a jen jejich část byla podmíněna válečnými událostmi. Na to, jak hradba dlouho vydržela, působila řada faktorů - od méně či více stabilního podloží, schopností stavitelů, přes množství času, který mohl být ke stavbě využit, až po míru vystavení hradeb působení přírodních živlů - srážek a větru či množství útoků zvenčí. Rizika využití nálezů z destrukcí k datování opevnění a stanovení chronologie keramiky jsou známá a v literatuře vícekrát zmíněná (např. *Váňa 1968*, 164). Dle situace na Levém Hradci je opět možno potvrdit, že destrukce opevnění neobsahují na různých místech materiál téhož chronologického zařazení a rozpad hradby se jeví jako relativně dlouhodobý proces. Cílem předchozích poznámek není vyloučit využívání stratigrafií opevnění k stanovení chronologie keramiky, ale upozornit na nebezpečí, která jsou s tím spojena.

Působení postdepozičních procesů na lokalitách je věcí všeobecně známou (např. *Frolík 1995*, 108-110). V zásadě jsou rozčlenitelné na ty, které mají příčiny přírodního rázu (splachy, sesuvy, působení mrazu apod.), a na ty, jež jsou antropogenního původu. Míra obou je přitom umocňována nebo zmenšována charakterem podloží. Na Levém Hradci jsou dobré podmínky pro působení postdepozičních procesů obou typů. Písky a štěrkopísky jsou obecně méně soudržné a více propustné. Pravděpodobnost průniku zvláště těžších fragmentů keramiky do nižších horizontů je relativně vyšší než u vrstev hlinitého a jílovitého charakteru. Pohybu keramiky napomáhají také kamenité destrukce. Mj. již I. Borkovský zaznamenal důsledky posunů písku pro pravidelnost či nepravidelnost půdorysu dvojprostorového stavení na předhradí (*PPP*, 49).

K přesunům terénů antropogenního rázu dochází na hradišti v souvislosti s několkatisíciletým a zvláště v některých obdobích velmi intenzivním osídlením, včetně jeho

¹⁴⁵ V této kapitole jsou sledovány pouze zdroje těch materiálů využitých k výstavbě hradby, které souvisejí s problematikou přesunů terénů, nikoliv zdroje např. dřeva či dováženého kamene.

¹⁴⁶ Zcela prokazatelně se destrukce osídlení dostala do výplně konstrukce S vyplňující destruovaný prostor starší hradby pod nově stavěnou hradbu komorové konstrukce na levohradeckém předhradí.

opevňování. Specifickým druhem postdepozičního procesu, procesu působícího sice povolna, ale o nic méně ničivě, je přitom dlouhodobé zemědělské využívání lokality. Přispívá k vytváření jednolité kulturní vrstvy obsahující materiál všech zastoupených období, v případě Levého Hradce od pravěku po novověk. Dokladem výše uvedených postdepozičních procesů probíhajících na hradišti je nejen vertikální, ale též plošný rozptyl keramických fragmentů. Existují nádoby spleené ze střepů z různých vrstev jedné stratigrafie, stejně jako ze střepů nacházejících se na různých místech hradiště. S obdobným jevem se lze setkat i na dalších hradištích. Bezpečně byl doložen např. na hradišti v Tismicích (Tomková 1998b) a v Doubravčicích (Profantová 1998a, 170).

5.4. FUNKCE HRADBY A HRADBA JAKO PRAMEN

Opevnění tvořená různými fortifikačními prvky (tělesem, příkopem, palisádou či soustavou palisád, zdmi) plnila celou řadu funkcí. V každém případě je možno jmenovat funkci vymežovací, a to jak v obecné rovině (uvnitř - vně), jednalo-li se o hradiště dříve označovaná jako útočištná, tak od určitého stupně společenského vývoje i v rovině sociální. Tradičně jsou opevnění spojována s funkcí ochrannou - proti vnitřním i vnějším nepřátelům. Dále hradba znamenala ochranu proti přírodním živlům - fungovala fakticky jako větrolam, bránila vstupu divoké zvěře apod. Obydlím koncentrujícím se přímo podél hradby zajišťovala lepší tepelnou izolaci. Některé z výše uvedených funkcí přitom mohla ve val přeměněná hradba plnit i v době po zániku opevnění jako funkčního celku. Kámen z plent mohl být využit jako zdroj materiálu pro výstavbu nových obydlí následujících horizontů osídlení.

Specifickou funkci - funkci archeologického a historického pramene - opevnění získávají v 19. a 20. století. Opevnění samo fakticky zrcadlí sepětí člověka s přírodním prostředím, které se snaží v maximální možné míře využít. Studium fortifikací vypovídá o úrovni a hranicích dobového stavitelství, včetně praktických znalostí statiky, technologie přípravy dřevěných konstrukčních prvků hradeb a technologie získávání a zpracování kamene pro plenty. Dosavadní bádání se zatím omezovalo pouze na konstatování presence nebo absence plent s případným uvedením rámcových údajů o druzích kamene, z nichž byly stavěny. Při dokumentaci byly a jsou plenty kresebně dokumentovány v řezu, nikoliv však v pohledu, až na výjimky. Pohledové fotografie na plenty z různých hradišť přitom naznačují rozdíly v jejich vzhledu - v pravidelnosti, ve velikosti použitých kamenů, v homogenosti apod.¹⁴⁷ Při studiu zdív předrománské a románské architektury se v poslední době začíná uplatňovat formalizovaný popis a formální analýza zdív.¹⁴⁸ Formalizovaný popis přináší nejen zpřesnění, ale usnadňuje také slovní charakteristiku zdív a jejich vzájemné srovnání. Dále pak umožňuje detailnější pohled na vlastní zpracování kamene ve sledovaných obdobích. Z tohoto důvodu bude třeba zvážit, zda-li by postupy uplatňované při studiu zděné architektury nebylo možno využít též při popisu plent. Jiným důsledkem úvah o aplikaci výše uvedených postupů je uvědomění si faktu, že i na hradbu je svým způsobem možno pohlížet jako na architektonické dílo. V tomto kontextu pak můžeme tušit určité civilizační souvislosti mezi výstavbou hradeb v posled-

¹⁴⁷ Rozdíly se přitom samozřejmě mohou projevit již na řezu. Zajímavým a ojedinělým případem je plenta na hradišti Gars Thunau. Před její jádro z místního lomového kamene byla předsazena stěna z ploten z dováženého granulitu (Szameit 1998, 74).

¹⁴⁸ Formální analýze zdív se v rámci grantu „Církevní architektura Pražského hradu v 9. a 10. století“ (GA ČR, č. 404/97/1056) věnovala Jana Maříková-Kubková.

ní třetině 9. století a na počátku 10. století a mezi výstavbou nejstarší zděné církevní architektury v téměř období.

Studium hradeb dále vypovídá ledacos o dostupnosti použitých materiálů a o úrovni dopravy. Opevnění v kontextu se zprávami obsaženými v písemných pramenech dovoluje úvahy na téma stupně organizace prací spojených s jeho výstavbou. O jeho psychologických a sociologických významech však můžeme uvažovat již jen ve velmi obecné rovině. Na Levém Hradci lze doložit oba příklady uvažování, a to jak přístup „konzervativní“ charakterizovaný takovými jevy jako jsou opravy hradeb či využití starší pravěké hradby, tak přístup „radikální“ odrážející se v razantní přestavbě po destrukci starší hradby na jihozápadě předhradí či ve výstavbě mladší hradby na akropoli.

I když opevnění představuje nepochybně velmi významný pramen a v řadě případů nejvýraznější dochovaný terénní relikv na hradišti, nelze poznání hradišť redukovat pouze na ně. Samotné opevnění nemůže v detailu vypovídat o charakteru osídlení uzavřeného v hradbách, o míře jeho zemědělského či řemeslného charakteru, o poměru zastoupení příslušníků elity vůči ostatním skupinám obyvatel hradiště, o funkcích opevněné polohy jako celku apod.

6. LEVÝ HRADEC A PROMĚNY JEHO OSÍDLENÍ

6.1. FORMY OSÍDLENÍ

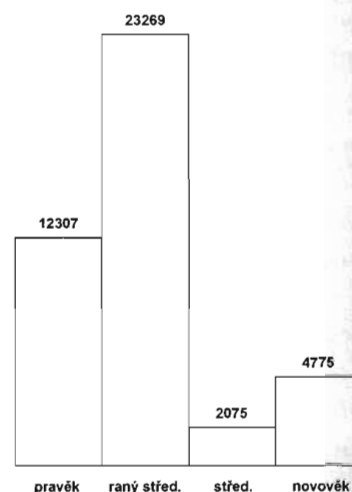
Vyslovíme-li název Levý Hradec, většina archeologů a historiků si vybaví raně středověké hradiště. Ve skutečnosti však má tato lokalita mnohem více rozměrů, neboť patří nejen k lokalitám polykulturním, ale také z hlediska forem osídlení polyfunkčním.

K faktorům, jež k polykulturnosti a polyfunkčnosti osídlení přispívaly, patří v první řadě dostatek vodních zdrojů, zemědělské půdy a přiměřeně členitý terén. Dalším faktorem je ohraničenost polohy, možnost jejího vymezení a oddělení od okolní krajiny a tím i její využitelnost k obranným účelům. Přehlížet nelze rozhodně Vltavu jako zdroj potravin, resp. ryb, a jako vodní cestu. V některých obdobích měla kromě toho na osídlení lokality vliv poloha v těsném sousedství důležité a od pravěku využívané pozemní komunikace, zvané ve středověku „magna via“ (CDB I, n. 124, s. 130). Posledním faktorem, který poznamenával charakter osídlení a podobu Levého Hradce ve středověku a novověku, se stala existence kostela sv. Klimenta.

Během několikatisíciletého vývoje se na Levém Hradci vystřídalo nejméně 10 pravěkých kultur (kultura s lineární keramikou, s vypíchanou keramikou, kultura michelsberská, řivnáčská, jordanovská, únětická, knovízská, bylanská, laténská, římská), z nichž se archeologicky nejvýrazněji do levohradecké historie zapsala kultura knovízská. Sledování kontinuity či diskontinuity mezi osídlením jednotlivých kultur je vzhledem k torzovitosti pramenů a jejich nedostatečnému zpracování zatím nemožné. Od raného středověku po současnost můžeme osídlení hodnotit víceméně jako kontinuální, i když s proměnlivou intenzitou (tab. 8; obr. 78-80).

Pravěcí, středověcí i novověcí obyvatelé zanechali stopy po různých formách osídlení. Pravděpodobně nejčastěji a nejdéle - ovšem pouze dle archeologických stop - žili lidé na neopevněném Levém Hradci v izolovaných usedlostech. Představu o jeho charakteru vytváří v podstatě dnešní osídlení. Jako přední faktor vystupuje v případě volby této formy osídlení zemědělská využitelnost polohy, naopak vůbec v tomto případě nefiguruje potřeba vymezení a obrany. V novověku je toto osídlení označeno jako „ves“¹⁴⁹.

Zatím spíše předpokládnou kategorií, nacházející se pouze v prostoru označovaném jako akropole, jsou menší hrazená sídla - dvory (?) a „dvorce“ (?)¹⁵⁰, ať již s funkcí převážně hospodářskou, nebo jako sídla elity. Nejlépe archeologicky doložitelnou formou osídlení je jedno- či v zásadě dvouprostorové hradiště,¹⁵¹ projevující se stratigrafiemi fortifikací.



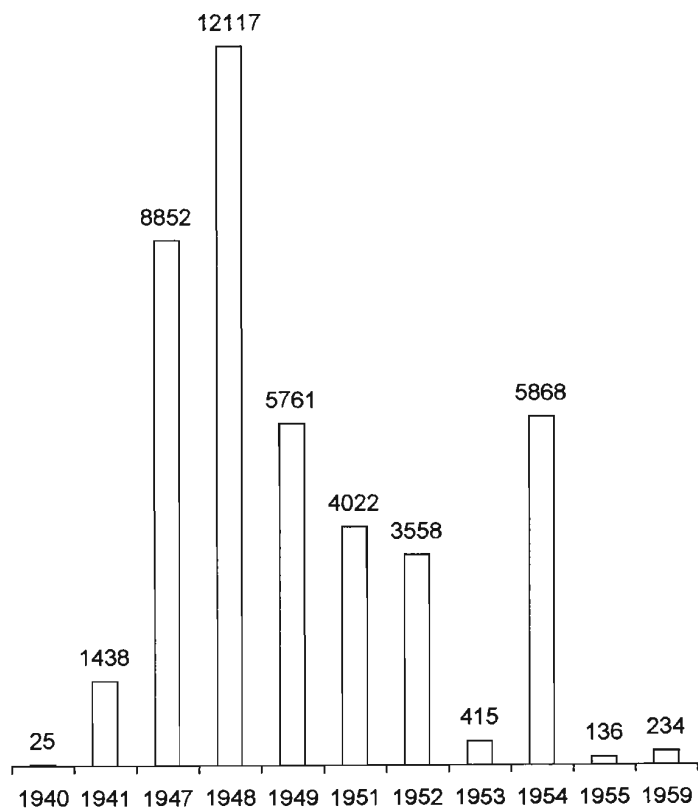
Obr. 78: Přehled keramických nálezů z akropole i předhradí Levého Hradce podle období (stav k l. 1988-1989).

Abb. 78: Übersicht der Keramikfunde von der Hauptburg und der Vorburg von Levý Hradec nach Perioden (Stand 1988-1989).

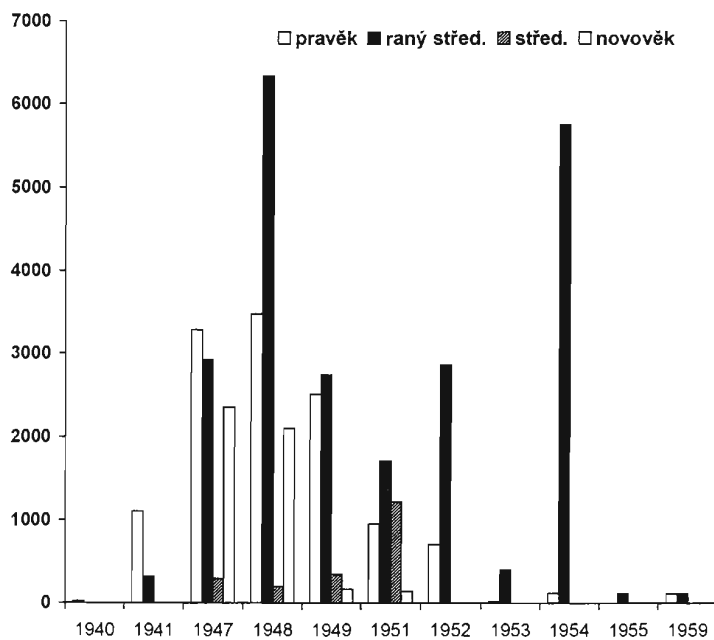
¹⁴⁹ Kronika třč. Dalimila (*Dalimil - FRB III*, 49 - příspěvek ze 17. stol.).

¹⁵⁰ Termín „dvorec“ je zde použit v širším smyslu jako forma sídla (zkrácené synonymum pro menší opevněný/ohrazený areál, který nebyl hradištěm), nikoliv jen jako forma obytného komplexu, jenž je součástí hradiště (jako např. dvorec na Pohansku u Břeclavi, blíže k tomuto významu *Sláma 1986*, 19-20).

¹⁵¹ Ke zřetelnému východnímu a západnímu bloku je třeba připočítat areál mušlovité se rozšiřující a ze severní strany terénem přirozeně uzavřené rokle „Ve Vikouši“.



Obr. 79: Přehled keramických nálezů z akropole i předhradí Levého Hradce podle výzkumných sezón (stav k l. 1988-1989).
Abb. 79: Übersicht der Keramikfunde von der Hauptburg und der Vorburg von Levý Hradec nach Grabungssaisons (Stand 1988-1989).

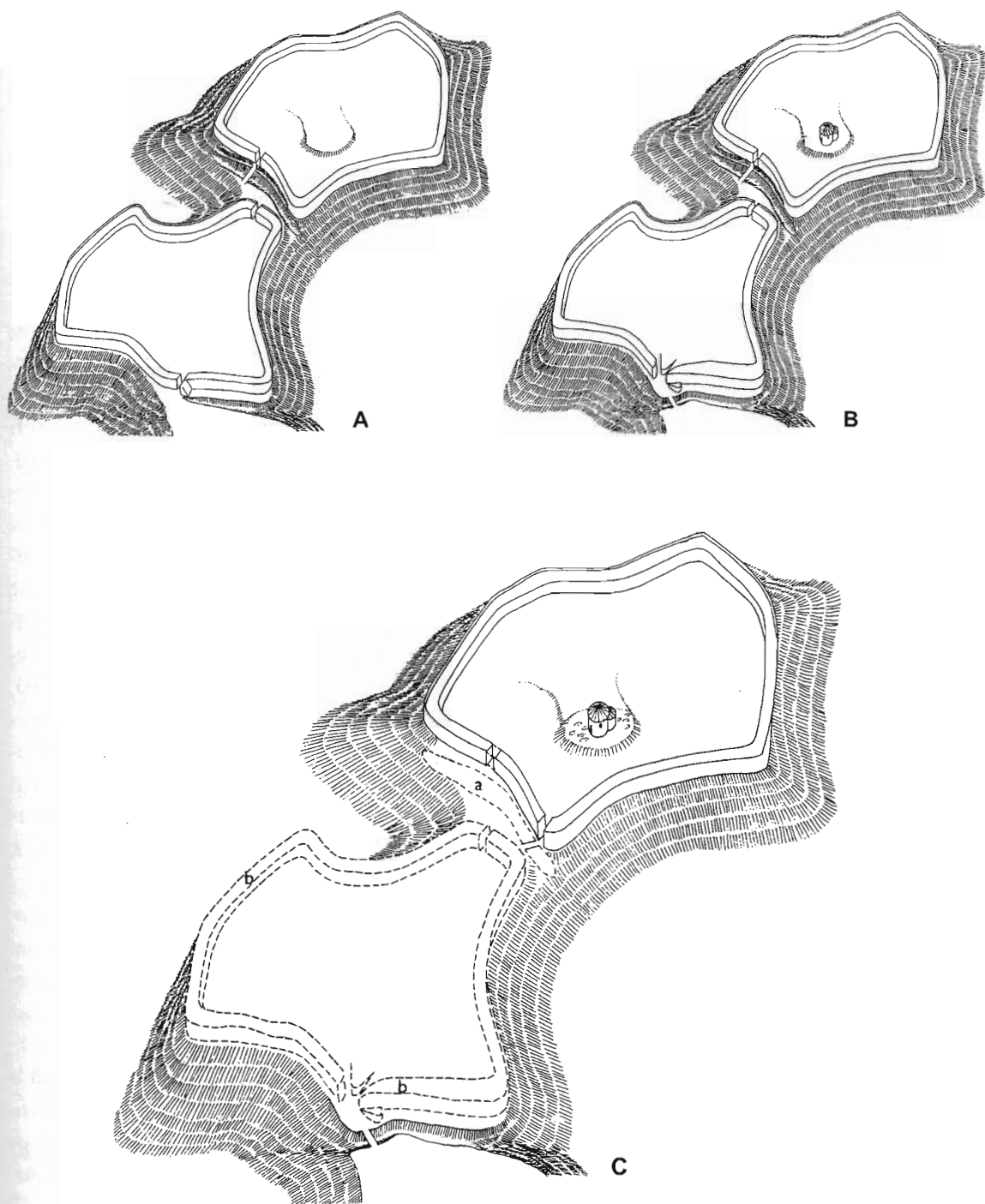


Obr. 80: Přehled keramických nálezů z akropole i předhradí Levého Hradce podle období a výzkumných sezón (stav k l. 1988-1989).
Abb. 80: Übersicht der Keramikfunde von der Hauptburg und der Vorburg von Levý Hradec nach Perioden und Grabungssaisons (Stand 1988-1989).

sezóna	okraj	dno	ucho	ZS	NS	jiné	celkem	%
PRAVĚK								
1940	3	3	3	1	14	-	24	96,0
1941	392	93	47	167	405	1	1105	76,8
1947	308	169	24	466	2316	2	3285	37,1
1948	468	344	46	571	2047	1	3477	28,7
1949	264	332	24	362	1526	-	2508	43,5
1951	102	69	8	145	629	-	953	23,7
1952	69	156	10	79	385	-	699	19,6
1953	2	3	-	1	13	-	19	
1954	15	42	2	6	51	-	116	1,97
1955	-	1	-	-	6	-	7	
1959	2	15	-	38	59	-	114	
Celkem	1623	1212	164	1798	7392	4	12307	
RANNÝ STŘEDOVĚK								
1940	1	-	-	-	-	-	1/1	4,0
1941	97	47	-	145	33	-	322/242	22,3
1947	485	228	-	715	1490	2	2920/1200	33,3
1948	1277	642	-	1538	2879	2	6338/2815	
1949	440	286	-	674	1341	-	2741/1114	47,6
1951	325	158	-	564	662	-	1709/ 889	42,4
1952	516	294	-	859	1183	-	2852/1375	80,1
1953	79	33	-	107	177	-	396/186	
1954	1043	584	-	2050	2074	1	5752/3093	98,0
1955	17	15	-	30	56	-	118/47	
1959	25	9	-	30	56	-	120/55	
Celkem	4305	2296	0	6712	9951	5	23269/11017	
STŘEDOVĚK – sezóny 1940, 1953-1959- bez keramiky uvedeného období								
1941	6	1	-	2	2	-	11	0,9
1947	37	32	5	36	184	1	295	3,3
1948	55	19	1	26	90	8	199	1,6
1949	40	35	1	36	231	3	346	6,0
1951	208	141	16	159	691	2	1217	30,15
1952	3	-	-	-	3	1	7	0,2
Celkem	349	228	23	259	1201	15	2075	
NOVOVĚK								
1947	381	312	123	232	1254	50	2352	26,6
1948	388	287	72	198	1135	23	2103	17,3
1949	33	26	19	20	62	6	166	2,9
1951	12	20	10	13	86	2	143	3,5
1955	4	3	-	-	4	-	11	
Celkem	818	648	224	463	2541	81	4775	

Tab. 8: Přehled nálezů keramiky ze systematických výzkumů v letech 1940-1955 a záchranného výzkumu v roce 1959 dle revize fondu uloženého v depozitáři Archeologického ústavu AV ČR v Praze na Pražském hradě. Cílem revize, provedené v letech 1988-1989 bylo získat základní přehled o velikosti keramických souborů jednotlivých sezón, o podílu keramiky jednotlivých období a jednotlivých částí nádob, nikoliv detailní zpracování keramiky. Ze srovnání keramických souborů jednotlivých sezón vyplývá, že část nálezů z let 1940-1941 se ztratila a další část z téhož období (zřejmě především nezdobené rané středověké keramické fragmenty) mohla postihnout skartace. *Okraj* - zdobené i nezdobené zlomky s dochovanými okrajem; *dno* - dna, jejich fragmenty a spodní partie nádob s větší částí dochovaného dna; *ZS* - zdobené zlomky (bez okraje); *NS* - nezdobené zlomky. *Raný středověk* - ve sloupci *celkem* za lomítkem je uveden počet zloмок keramiky vhodných pro detailnější deskripci (okraje, zdobené zlomky); % - procento, které tvoří keramika daného období v uvedené sezóně. Do kategorie středověk spadá keramika vrcholně středověká a blíže neurčená středověká. Je třeba upozornit na to, že uvedené počty jsou odrazem stavu fondu a znalostí o keramice v závěru 80. let a nelze vyloučit, že v budoucnu budou zjištěny určité odchylky, zvláště v případě nezdobených fragmentů. Údaje se mohou měnit v průběhu zpracování také v důsledku lepení nádob či shrnutí více zloмок z jedné nádoby pod jednu položku.

Tab. 8: Übersicht der Keramikfunde aus den systematischen Grabungen von 1940-1955 und der Rettungsgrabung 1959 aufgrund einer Revision des Fundfonds im Depositar des Archäologischen Instituts auf der Prager Burg. Ziel der 1988-1989 durchgeführten Revision war es, einen Überblick über den Umfang der Keramikkomplexe zu einzelnen Grabungssaisons, die Vertretung der einzelnen Zeitabschnitte und die Scherbenarten zu erhalten; Eine gründliche Keramikanalyse war nicht angestrebt. Aus dem Vergleich der Keramikkomplexe aus einzelnen Grabungen geht hervor, daß ein Teil der Funde aus den Jahren 1940-1941 verloren ist und ein weiterer Teil (offensichtlich vor allem unverzierte frühmittelalterliche Scherben) skartiert wurde. *Okraj* - verzierte und unverzierte Randfragmente; *dno* - Bodenfragmente; *ZS* - verzierte Fragmente (außer Randfragmenten); *NS* - unverzierte Fragmente. *Raný středověk* - in der Spalte *celkem* hinter dem Bruchstrich wird die für eine detaillierte Beschreibung der Rand- und verzierten Fragmente geeignete Anzahl angeführt; % - Prozentanteil der Keramik eines bestimmten Zeitraums pro Grabungssaison. Auf die Kategorie *středověk* (Mittelalter) entfällt hochmittelalterliche und nicht genau bestimmbare mittelalterliche Keramik. Es ist darauf hinzuweisen, daß die angeführten Zahlen den Stand des Fundfonds und den Forschungsstand am Ende der 80er Jahre des vorigen Jahrhunderts widerspiegeln und besonders bei den unverzierten Fragmenten in Zukunft abweichende Bestimmungen zu erwarten sein werden.



Obr. 81: A - Základní dispozice hradiště v době předbořivojovské; B - základní dispozice hradiště v poslední třetině 9. a po blíže nespécifikovatelnou část 10. stol.; C - základní dispozice hradiště v závěrečné fázi jeho existence (11. stol. ?): a - pravděpodobně již nefunkční příkop před akropolí; b - osídlené předhradí ohraničené nefunkčním silně destruovaným opevněním.

Abb. 81: A - Schematischer Plan des Burgwalls in der Zeit vor Fürst Bořivoj; B - schematischer Plan des Burgwalls im letzten Drittel des 9. und im 10. Jh.; C - schematischer Plan des Burgwalls am Ende seines Bestehens (11. Jh. ?): a - wahrscheinlich bereits verschütteter Graben vor der Hauptburg; b - Besiedlung der Vorburg begrenzt von der stark beschädigten Befestigung.

6.2. LEVÝ HRADEC JAKO RANĚ STŘEDOVĚKÉ HRADIŠTĚ A JEHO DALŠÍ VÝVOJ

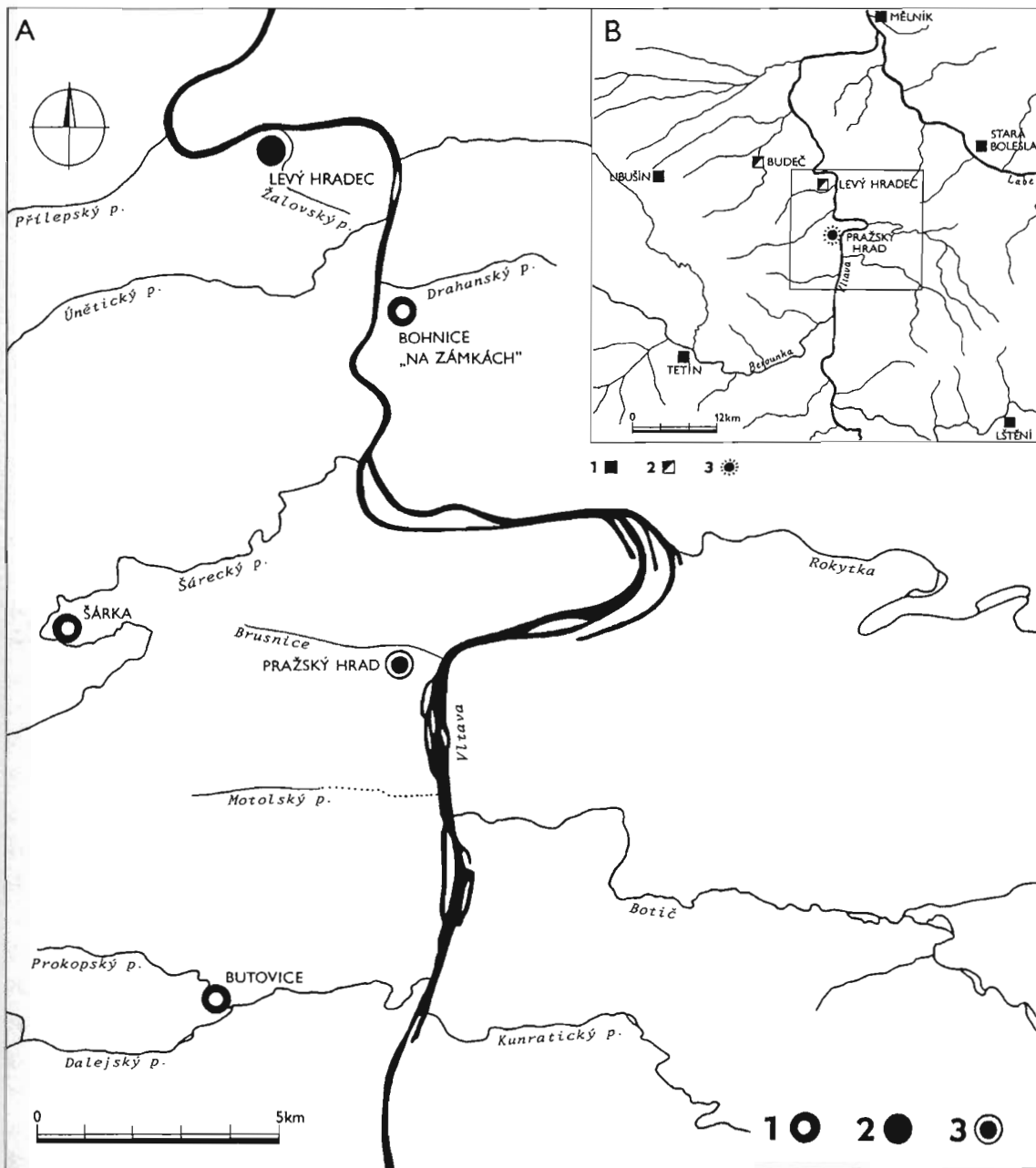
Položíme-li si otázku *Jak dlouho existovalo hradiště na Levém Hradci?*, vypadá její zodpovězení na první pohled jednoduše. Kdybychom vycházeli z datování hradiště I. Borkovského (1956; 1965), nãpočítali bychom mezi počátkem/polovinou 9. století a počátkem 40. let 11. století zhruba 190 až 230/240 let. Kdybychom na základě dnešního hodnocení archeologických pramenů dochovaných na této lokalitě vyšli z datování počátků hradiště do 1. poloviny 9. století na jedné straně a prodloužili horní hranici hlouběji do 11. století na straně druhé, dospěli bychom rámcově k 250-270 letům. Který odhad je přesnější?

Podívejme se na tento problém ještě z jiného úhlu, a to z hlediska terminologie pramenů písemných. Nejstarší podoba názvu lokality, již můžeme shrnout pod název Hradec/Levý Hradec (tab. 10; 11), je uchována především v rukopisech Kristiánovy legendy, Kosmovy kroniky, Dalimilovy kroniky, legendy Diffundente a ve třech listinách (blíže k písemným pramenům kapitola 8). Nejstarší rukopisy pramenů vážících se k nejstarším dějinám Levého Hradce přitom pocházejí až z 12. století. Název sám o charakteru lokality samé přímo nevyovídá, později je užíván i pro osídlení, které již s původním hradištěm/hradcem nemělo nic společného. Mnohem důležitější jsou termíny označující formu sídla. Kristiánova legenda (kap. 2, s. 20) uvádí termín *castellum*. Kronikář Kosmas píšící na přelomu 11. a 12. století označil Hradec, k němuž jako první dodává přívlastek Levý, jako *oppidum/oppidum parvum*, a to jak v souvislosti s líčením konfliktu Čechů s Lučany, tak v souvislosti s volbou Vojtěcha Slavníkovce biskupem (Kosmas I, kap. 10, s. 23, kap. 27, s. 47). Je více než pravděpodobné, že přitom volil terminologické označení podle stavu lokality ve své době. Ve Zbyhněvově listině (CDB I, n. 124, s. 130) nacházíme potvrzení potřeby odlišovat v 1. polovině 12. století Hradec jako Hradec Levý. Toto místo je přitom na rozdíl od Únětic (*villa Vnetich*) označeno jako *castrum*. Obdobná terminologie *castrum*¹⁵² - *Leuigradec*, *Levigradec* je použita v tzv. rajhradské listině (CDB I, n. 387, s. 436), vydané Přemyslem Otakarem I. 3. ledna 1221.

I když místa označovaná jako *oppidum* či *castrum* zpravidla stojí v druhořadém postavení vůči objektům správním (Sláma 1986, 11), z hlediska interpretace hmotných památek z Levého Hradce je podstatné to, že písemné prameny registrují toto místo jako opevněné až do prvních desetiletí 13. století. V tomtéž časovém intervalu, tj. v 11./12. až do počátku 13. století, nese Hradec přívlastek Levý. Poměrně oprávněně se uvažuje o existenci Pravého Hradce, jímž by mohlo být např. hradiště na katastru dnešních Klecan.¹⁵³ I toto rozlišování „Hradců“ v uvedeném časovém intervalu nepřímou podporou je předpoklad, že Levý Hradec je třeba považovat za místo, pro něž je charakteristické opevnění, ať již v jakémkoliv stavu, až do počátku 13. století. To nás však přivádí k úvahám,

¹⁵² V rajhradské listině i listině z let 1228-1233, již Hradec přešel do majetku kláštera u sv. Jiří (CDB II, n. 387, s. 436; n. 378, s. 421), je paralelně jako *castrum* označen Pražský hrad.

¹⁵³ E. Šimek hledal Pravý Hradec u Klecan (1929, 37-49). Význam Skutilova článku (1958, 140-144) spočívá v opevněném otevření otázky Pravého a Levého Hradce, vlastní jeho obsah je již fakticky antikvován, obdobně jako článek I. Vávry. Ten hledal Levý Hradec na akropoli s kostelem sv. Klimenta, Pravý Hradec na předhradí (Vávra 1959, 8). Zcela mylná je v tomto příspěvku uváděná etymologie názvu Vikouš a umístění novověké vsi Žalova na jižní předpolí hradiště až k bývalé žalovské cihelně (Vávra 1959, 8, 10). Tato ves totiž ležela v údolí Žalovského potoka, její dnešní jádro (jižní předpolí hradiště až k bývalé žalovské cihelně) je výsledkem vývoje až po roce 1900. V. Martinec, který prováděl archeologický výzkum na hradišti v Klecanech (1970, 307-318) neztotožňuje klecanské hradiště s Pravým Hradcem jednoznačně, uvádí však indicie, které by této interpretaci mohly nasvědčovat (Martinec 1970, 314-316). Připomeňme také, že kdesi v Klecanech existovalo podle vizi-tačního protokolu *municio/curia* ještě ve 14. století (Visitační protokol, 265-266). Levý Hradec je v tomtéž prameni označován již jen jako *Hradec*.



Obr. 82: Střední Čechy v raném středověku. A - Hradiště doby předbořivojovské: 1 - vzniklá v 8. stol.; 2 - vzniklá v 1. pol. 9. stol.; 3 - Pražský hrad vymezený v průběhu 1. pol. 9. stol. příkopem; B - přemyslovská doména (podle J. Slámy): 1 - hradiště na obvodu domény; 2 - hradiště ve vnitrozemí domény; 3 - Pražský hrad jako centrální hradiště.

Abb. 82: Mittelböhmen im Frühmittelalter. A - Burgwälle in der Zeit vor Bořivoj: 1 - aus dem 8. Jh.; 2 - aus der 1. Hälfte des 9. Jh.; 3 - Prager Burg mit Graben aus dem Verlauf der 1. Hälfte des 9. Jh.; B - die Přemyslidendomäne (nach J. Sláma): 1 - Burgwälle am Rand der Domäne; 2 - Burgwälle im Inneren der Domäne; 3 - Prager Burg als Zentralort.

jak Levý Hradec označovat, respektive kdy o něm můžeme bezpečně mluvit jako o hradšti a jaký termín pro něj máme volit v 11. až na počátku 13. století.

Ačkoliv není cílem tohoto příspěvku zabývat se podrobně analýzou pojmu hradiště (k termínu např. *Bubeník - Pleinerová - Profantová 1998*, 129-136; *Šolle 1984*, 11; *Sláma 1986*, 11-12), je třeba se alespoň stručně zastavit u některých stránek tohoto problému, respektive u těch z nich, které se svých důsledcích Levého Hradce bezprostředně týkají.

V literatuře se prolínají dvě základní chápání a používání pojmu hradiště - *terénně-archeologické* (hradiště jako typ reliktu, druh pramene) a *funkční* (hradiště jako forma osídlení). Pod označení hradiště je zahrnována většina opevněných sídel na kopcích a ostrožnách od pravěku po raný středověk. Vedle toho jsou jako hradiště označovány rané středověké lokality, které sice leží v nížinných polohách, avšak jsou opevněny a v řadě případů je i písemné prameny řadí do kategorie opevněných poloh (např. Libice n. Cidlinou, Stará Boleslav, Mikulčice apod.). Z hlediska funkčního je hradiště chápáno jako forma osídlení, v jehož případě jsou akcentovány funkce militární (hradiště jako útočiště), sociální (hradiště jako sídlo elity), správní (hradiště jako centrum) či kultovní. Termínu hradiště přitom odpovídá německý ekvivalent *Burgwall*. To je jeden možný úhel pohledu. Kromě toho se lze v současnosti setkat i s poněkud odlišným pohledem, který vyplývá mj. z bohatší základny písemných pramenů pro studium typologie opevněných sídel na západ od našich hranic. Opevněné polohy nejsou jednoznačně ztotožňovány pouze s „hradišti“. Skutečnost, že v raném středověku je třeba počítat v mnohem větší míře s funkční rozrůzněností opevněných poloh, než se dříve předpokládalo, dokládá H. Brachmann (1993). Na jednom pólu tohoto přístupu, zdůrazňující funkční odlišnosti mezi opevněnými centry, stojí obecnější termíny jako *Befestigungsanlage*, *Befestigungsort*, *Befestigungsbau*, na druhém pak *Burg* (termín, jenž je zčásti ekvivalentní termínu *Burgwall*) a *Hof*¹⁵⁴, doplněné dalšími detailními charakteristikami. Další rozměr studiu opevněných poloh dává studium kastelánských hradů, sekundárních center a správních struktur 11.-12. století, rozvíjené zvláště polským badáním.¹⁵⁵ Mj. pod vlivem tohoto směru studia je zaváděn pro opevněné lokality termín *grad/hrad*. V české a moravské literatuře se tak některé lokality začínají objevovat někdy jako hradiště, jindy jako hrady.¹⁵⁶ Celkově je možné konstatovat, že současná terminologie opevněných sídel je značně rozkolísaná.¹⁵⁷ Z tohoto důvodu lze považovat v českých podmínkách za praktické setrvání u termínu *hradiště* jako termínu ne sice zcela vyhovujícího a postihujícího funkční odlišnosti jednotlivých opevněných osídlení, avšak termínu - zvláště pro období, jež nedispoují žádnými nebo dostatečnými písemnými prameny - zatím nenahraditelného. Současně je však třeba v obdobích 11.-12. století reflektovat poznatky historického bádání (např. *Žemlička* 1997; *Petráček* 1999) i topograficko-archeologických sond (*Meduna* 1993, 91-108) a zvažovat přiměřenost volby označení *hradiště*, *hrad*, *dvorec/opevněný dvorec*, *hrozené/opevněné sídlo*, či obecnější *sekundární centrum* pro jednotlivé konkrétní lokality.

Vraťme se však zpět k Levému Hradci. Pro období jeho vývoje v 9. a po větší část 10. století bychom těžko hledali označení vhodnější než *hradiště* - hradiště, které měnilo svá opevnění, hradiště, na němž jedna obydlí a stavení vznikala a jiná zanikala, hradiště, jehož postavení se měnilo podle toho, kdo na něm sídlil a jaké struktury bylo součástí.

Rekonstrukce konkrétního obrazu Levého Hradce jako hradiště v jeho úplných po-

¹⁵⁴ Viz též pozn. 150. Termíny *dvůr* / „*dvorec*“ jsou ekvivalentem k označení *Hof* pouze částečně. Termín *dvorec* považují za přesnější - přes námitky, jež vyslovil J. Macek, než přesný překlad *Hof* = *dvůr* evokující zcela odlišný obraz odvádějící nás do období pozdního středověku a novověku.

¹⁵⁵ *Lokálně osrodki*, 1993; historická problematika českých zemí *Žemlička* 1997; archeologické pohledy z českého a moravského prostředí *Frolík* 1993, 219-233; *Meduna* 1993, 91-108; *Procházka* 1993, 109-140.

¹⁵⁶ Jako příklad lze uvést *hradiště* Klecany, Královice, Vinoř (*Sláma* 1988), *hrady* Klecany, Královice, Vinoř (*Meduna* 1993, 91). Teoreticky je použití termínů *hradiště* a *hrad* zdůvodňováno tak, že *hradiště* je terénní relik, zatímco termín *hrad* reprezentuje typ osídlení v době jeho života. V literatuře je však toto odlišení používáno nedůsledně, neboť není příliš praktické.

¹⁵⁷ Terminologická rozkolísanost se odráží i v příspěvcích publikovaných ve sbornících *Frühmittelalterliche Machtzentren*, 1996 a *Frühmittelalterlicher Burgenbau*, 1998.

čátcích - snad již v průběhu 1. poloviny 9. století - není prakticky možná. V každém případě však zastihujeme Levý Hradec jako hradiště s opevněnou akropolí a předhradím již v době před Bořivojovým založením kostela v 80. letech 9. století. Obě polohy byly obehnané hradbou s roštovou konstrukcí a čelní kamennou plentou. K hradbě chránící akropoli na zranitelnější jihozápadní straně patřila palisáda s dochovanou brankou a příkop.

V této předbořivojovské éře nedovedeme rozlišit, do jaké míry byl Levý Hradec více méně lokálním centrem, nebo do jaké míry mohly existovat mezi ním a dalšími hradišti pevnější vazby. V době jeho vzniku totiž ještě fungovalo rozlehlé hradiště v Šárce a dožívala hradiště Bohnice-„Zámka“ a Butovice, tedy hradiště, jejichž vývoj kulminoval o století dříve.¹⁵⁸ V 1. polovině 9. století lze již také počítat s existencí Pražského hradu jako příkopem ohrazeného areálu, který mohl být využíván jako místo kultovní a sněmovní.¹⁵⁹ Síť hradišť 1. poloviny 9. století obklopující a obklopená osídlením v širší pražské kotlině¹⁶⁰ by tak mohla představovat jednu z indicií, že se na tomto území nejpozději v této době začal konstituovat útvar, jenž se o několik desítek let později stal jádrem domény prvních Přemyslovců (*obr. 82*). Vývoj ve středních Čechách v 1. polovině 9. století je přitom možno chápat jako výslednici vnitřního vývoje majícího své kořeny ve staletích předcházejících a vnějších impulsů vycházejících od západu z přibližující se Franské říše¹⁶¹ a od jihovýchodu z formující se Velkomoravské říše (*Tomková 1997b, 636, Abb. 2; 1998a*).

Období poslední třetiny 9. století a první třetiny 10. století se po archeologické stránce projevilo výstavbou mohutné hradby přehrazující šíji na jihozápadní straně předhradí a na tuto hradbu navazujícím osídlením, osídlením na akropoli a bohatě vybavenými hroby na žalovském pohřebišti. Archeologický obraz lokality ve spojení s informací o založení kostela sv. Klimenta jako prvního křesťanského kostela v Čechách naznačují, že právě v tomto období stál Levý Hradec jako hradiště na svém vrcholu.

K zajímavým problémům patří další vývoj Levého Hradce v 10. století. I. Borkovský (*1965, 80*) konstatoval pokles významu Levého Hradce v důsledku vytváření Pražského hradu jako hlavního mocenského sídla Přemyslovců. J. Sláma (*1988, 34*) přiznává i pro toto období Levému Hradci určitý význam ekonomický. Kosmova zpráva přímo a svato-vojtěšská legenda nepřímo ve zprávě o volbě Vojtěcha druhým pražským biskupem v únoru 982 na Levém Hradci naznačují, že toto místo mohlo být příležitostnou knížecí rezidencí. Analýza výsledků archeologického výzkumu hradiště i jeho pohřebišť potvrzují, že intenzita osídlení Levého Hradce v průběhu 10. století nepoklesla a akropole i předhradí byly nadále obklopeny hradbami. Zatímco však opevnění předhradí již nebylo obnovováno a začalo se rozpadat, opevnění akropole prošlo dalším vývojem. Některé úseky hradby, srub/sruby na jihozápadě akropole a případně některá další stavení zanikla požárem, jenž byl zřejmě součástí rozsáhlejší destrukce akropole. Pozůstatky osídlení pře-

¹⁵⁸ K výše uvedeným hradištím blíže *Sláma 1988, 10-12, 17-19, 55-59; Profantová 1996; 1999*.

¹⁵⁹ V tomto smyslu mohl Pražský hrad vzhledem ke své poloze již v této době zaujmout roli „centra“. Nebyl však ještě centrem správního charakteru. Blíže *Třeštík 1995, 233-235; Tomková 1997b, 630-637*.

¹⁶⁰ K osídlení středních Čech: *Borkovský 1965, 17; 1969, 28-29; Gojda 1988; 1989, 614-628; Kudrnáč 1963, 173-223; Sláma 1977; Turek 1950, 59-94*.

¹⁶¹ Výrazné přiblížení - „přiblížení skokem“ - lze zaznamenat za vlády Karla Velikého. Je otázkou, do jaké míry a v jaké podobě se výše naznačeného středočeského jádra dotklo tažení stejnojmenného Karlova syna do Čech, které dle výpovědi Moissacké kroniky vyvrcholilo u Canburgu roku 805. Těžko však mohla takováto událost v Čechách zůstat bez odezvy, obdobně jako předpokládané placení tributu. K událostem v roce 805 blíže *Novotný 1912, 267-280*. K otázce poplatnosti Karlu Velikému např. *Novotný 1912, 279-280; Třeštík 1994, 440*.

kryté spáleništěm se totiž nacházejí i v severovýchodní části akropole (*Deníky I. Borkovského*). Po požáru byla akropole znovu opevněna, a to opět hradbou s roštovou konstrukcí a čelní kamennou plentou. Kdy přesně v průběhu 10. či dokonce ještě na počátku 11. století došlo k požáru na hradišti a kdy byla vybudována mladší hradba, není zatím jasné.

Rozpor mezi výpovědí archeologických pramenů, svědčících o pokračujícím poměrně intenzivním osídlení lokality, a písemnými prameny, jež svým mlčením naznačují pokles významu Levého Hradce, je zřejmě pouze zdánlivý. Není pochyb o tom, že budování přemyslovské domény s centrem na Pražském hradě na přelomu 9. a v první třetině 10. století, stejně jako vnitřní změny probíhající v českém státě v průběhu 10. století (*Sláma 1988*, 80-84) s sebou přinášely průběžné změny v hierarchii a funkcích opevněných sídel, včetně zániku některých z nich či budování center nových. Při všech odlišnostech¹⁶² a předpokládaných specifických funkcích jednotlivých hradišť je však současně patrné, že hradiště přemyslovské domény včetně o něco později založeného Vyšehradu¹⁶³ bez ohledu na svoji polohu na obvodu domény či v jejím „vnitrozemí“ tvořila důležité zázemí přemyslovského rodu, a to jak po stránce ekonomické, tak politické. Byla oporou jak vládnoucích členů dynastie, tak sídlem či útočištěm členů nevládnoucích.¹⁶⁴ Svůj význam si toto hradiště udrželo velmi pravděpodobně i v období krize českého státu zvláště po smrti Boleslava II. (999). Levý Hradec mohl patřit jak k oporám toho kterého knížete, který zrovna držel Pražský hrad, tak mohl být základnou pro ty, kteří byli jeho protivníky.¹⁶⁵ Přesně propojit tyto události s jednotlivými archeologickými kontexty - sídlištními objekty a jednotlivými fázemi hradby včetně destrukcí ovšem není možné. Určitou nepřímou indicií toho, že Levý Hradec nezůstal stranou bouřlivého vývoje v prvním dvacetiletí 11. století, mohou být nálezy mincí - denár Vladivoje, českého knížete v l. 1002-1003, a depot mincí knížete Jaromíra a Oldřicha uložený kolem roku 1012 na vrchu Řivnáči ležícím západně Levého Hradce (*Radoměšský 1960*, 14, 16, 18).¹⁶⁶ Nález 37 denárů Břetislava I., uložených v jedné z jam na předhradí,¹⁶⁷ je možná odrazem událostí na počátku 40. let 11. století. Nelze totiž zcela vyloučit, že se Levého Hradce v rámci tažení Jindřicha III. proti Břetislavu I. nedotklo plenění vojska markrabího Ekkeharda, který směřoval k Pražskému hradu od severozápadu a rozložil svůj tábor na levém břehu Vltavy (*Borkovský 1965*, 80; *Krzemieňská 1986*, 290).

Včlenění Moravy do českého státu, v zásadě expanzivní politika Břetislava I. (1035-1055) a proměny středoevropské scény v průběhu druhé třetiny 11. století opět vedly

¹⁶² Jednotlivá hradiště přemyslovské domény se odlišují např. konkrétními polohami vzhledem ke krajině, velikostí, vazbou na vodoteče různých řádů, nalézanou keramikou. Vedle toho mají řadu společných znaků jako je poloha při významných komunikacích a na komunikačních uzlech, více či méně prokázaná existence kostelů, základní skladba hmotné kultury.

¹⁶³ Prvním bezpečným dokladem existence Vyšehradu je až ražba mincí v době vlády Boleslava II. Blíže k vyšehradskému mincování J. Hásková (1975, 105-160), která datuje počátky ražby do období po roce 992, o posunu zahájení mincování již do let 983-985 uvažuje Z. Petráň (1998, 176-177).

¹⁶⁴ Budeč a Tetín - pobyt kněžny Ludmily (1. třetina 10. století), Stará Boleslav - původní sídlo Boleslava I. před nástupem na knížecí stolec (1. třetina 10. století), Mělník - ražba mincí kněžny Emmy - manželky Boleslava II (konec 10. století), Vyšehrad - posádka věrná knížeti Jaromírovi v období krize českého státu (počátek 11. století).

¹⁶⁵ Připomeňme, že pro nevládnoucí Přemyslovce se možnosti získat svůj vlastní úděl rozšířily prakticky až po připojení Moravy za knížete Oldřicha v letech 1018-1019 (*Krzemieňská 1986*, 75-78).

¹⁶⁶ Vladivojův denár je unikátem nejen tím, že v době svého nálezu byl prvním známým exemplářem mincí tohoto knížete, ale i tím, že jako jediný pochází pravděpodobně ze sídlištního kontextu, nikoliv z depotu (*Radoměšský 1960*, 14, 16). Depot z vrchu Řivnáče obsahoval 127 denárů knížete Jaromíra (1004-1012) a 4 denáry knížete Oldřicha (*Radoměšský 1960*, 16, 18).

¹⁶⁷ Denáry byly objeveny při výkopech Č. Rýznera v roce 1889 (blíže *Radoměšský 1960*, 18-19).

k proměně sítě opevněných center, včetně jejich nové hierarchizace. Tento proces probíhal pochopitelně i ve středních Čechách. Doména tak jak vznikla na přelomu 9. a 10. století fakticky ztratila význam. Pražský hrad si v roli „prvního mezi českými hrady“ udržel své dominantní postavení. Další vývoj ostatních hradišť, která tvořila starou doménu, však šel již různými cestami.

V těchto souvislostech zatím zůstává otázkou, v jakém období je třeba hledat počátky transformace hradiště na *sekundární centrum*¹⁶⁸, které k osídlení využívalo sice ještě jak akropole, tak předhradí (až do 12./13. století), nevyžadovalo však již modernizaci opevnění předhradí. Osídlení se koncentrovalo v areálu akropole, kde se současně žilo, hospodařilo, modlilo i umíralo a mrtvé pohřbívalo. Jen část hospodářských provozů a sídlištních objektů zůstala na předhradí, jehož některé funkce z doby, kdy disponovalo udržovaným opevněním, mohla převzít zčásti bývalá akropole, zčásti je přebraly jiné lokality. Jak např. vzrůstal význam pražského tržiště, mohla poklesnout role Levého Hradce jako obchodní zastávky karavan apod. Otázku, zda lze hledat počátky těchto změn již v době vlády Boleslava II. či za Břetislava I., za jehož vlády dochází k celé řadě vnitropolitických změn a k dohasínání významu původní přemyslovské domény, či snad ještě později, je třeba prozatím ponechat otevřenou. I když totiž archeologický výzkum prokázal, že toto místo bylo v 11. - 13. století nadále osídleno, neposkytuje záchytné body pro sledování proměn intenzity osídlení, pro zachycení funkčních zlomů ve vnitřním vývoji lokality, ani pro přiřčení konkrétních situací a nálezů skutečností známým z listinných dokumentů.

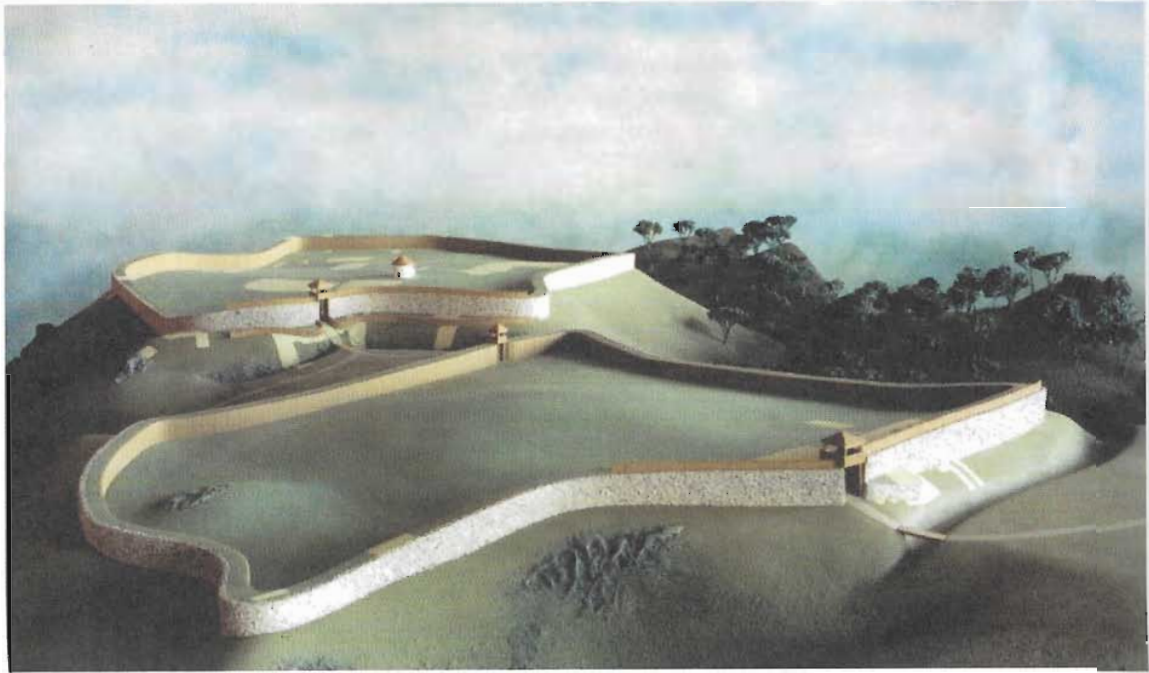
Zbyhněvova listina (*CDB I*, n. 124, s. 130-131) vydaná za vlády Soběslava I. někdy mezi lety 1125-1140 je významným pramenem z řady důvodů. Na základě jejího rozboru vytvořil Z. Smetánka (*1992b*, 29-73) velmi živý obraz hospodářství Ostoje, proanimata únětického kostela, hospodařícího právě na Levém Hradci a v jeho nejbližším okolí. Ačkoliv listina relativně detailně zaznamenává různé typy pozemků, z nichž některé ležely „*in ipso castris*“, kde ležela vlastní Ostojova usedlost, z ní jasně nevyplývá.¹⁶⁹ Listina naopak vypovídá o tom, že existovalo povědomí o tomto místě, jako o místě, kde začalo křesťanství, a že stále existovaly důvody pro označení této lokality jako castra, ať již v nějaké blíže nespecifikované podobě funkčního nebo jako odezva jeho bývalého významu. Archeologické prameny doplňují tuto výpověď o informace, že v době Ostojevě, tedy 1. polovině 12. století, na Levém Hradci *byla viditelná hradba, respektive hradba kolem akropole, či její relikty; že se pohřbívalo se kolem kostela sv. Klimenta v této době již jistě v podobě rotundy a že akropole byla osídlena výrazněji než předhradí.*

Lze říci ještě více? Přestože na Levém Hradci není pro 11.-12. století písemnými prameny doloženo knížecí hospodářství a pobyt knížecích úředníků, můžeme z více jak devadesátiprocentní¹⁷⁰ absence zmínek o Levém Hradci a jeho okolí v listinách týkajících se knížecích donací církevním institucím (*CDB I*) soudit na to, že tato oblast byla nadále součástí majetku Přemyslovců. Důvody Zbyhněvova pokusu vytvořit malou kapitolu o dvou kanovnících, určité malé dominium, byly velmi pravděpodobně rázu osobního. Je zajímavé, že na jedné straně prostřednictvím proanimata Ostoje si Zbyhněv dovolil de facto zasáhnout do knížecího majetku na Levém Hradci, na straně druhé dále blíže

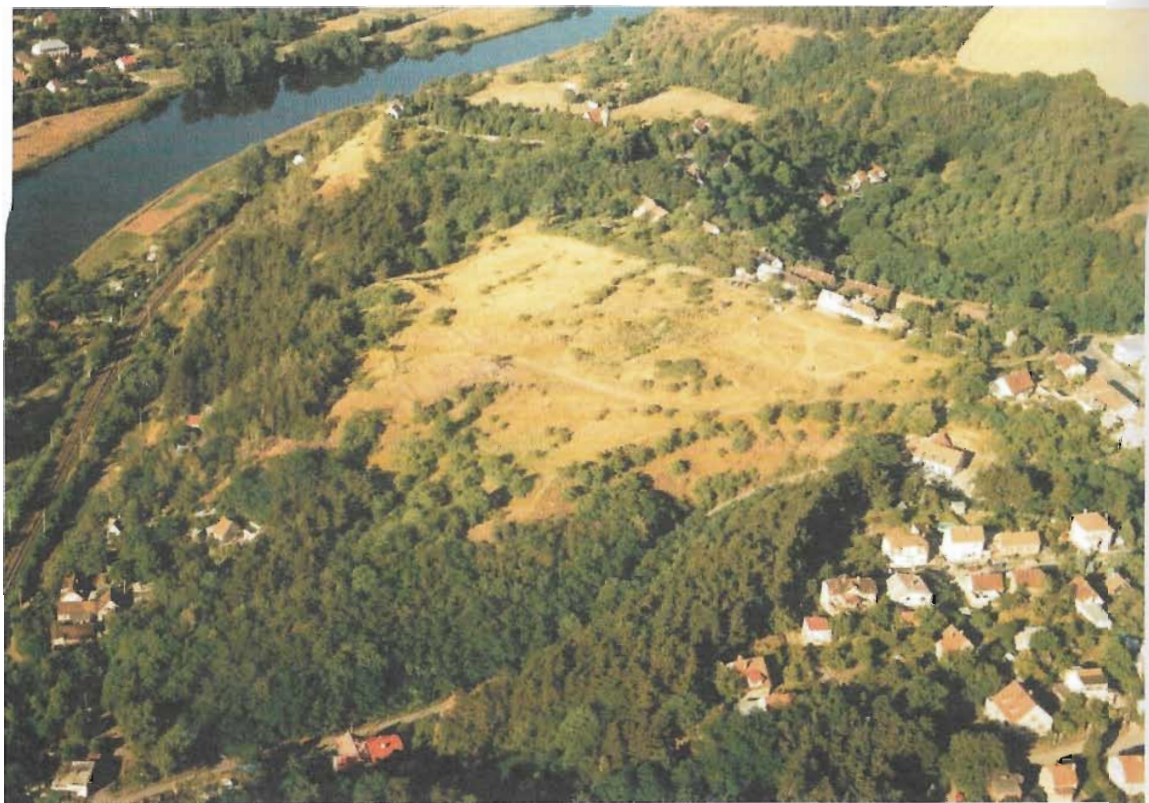
¹⁶⁸ K termínu blíže *Meduna 1993*.

¹⁶⁹ Z. Smetánka ji umístil na předhradí. Akropole oproti tomu měla patřit knížecím lidem (*1992b*, 34-35, 41 an.).

¹⁷⁰ Listina vypočítávající majetek darovaný břevnovskému klášteru a pravděpodobně se dotýkající levohradeckého okolí je výjimkou (*CDB I*, n. 375, s. 348, blíže *Pražák 1993*, 13-24).



Tab. C: Model hradiště (fáze B).
Taf. C: Modell des Burgwalls (Phase B).



Tab. D: Letecký pohled na hradiště.
Taf. D: Flugaufnahme des Burgwalls.

nevymezoval vztah k tomuto místu a jeho případným dalším obyvatelům. Podporu Zbyhňevovu záměru a panovníkův souhlas měly zajistit závěrečné formulace listiny. Jak ze strany panovníka, tak Zbyhňevovy tedy narážíme ve věci samotného Levého Hradce na mlčení, nenasvědčujícímu na první pohled tomu, že by na tomto místě existovalo nějaké sekundární centrum.

Na straně druhé připomeňme výskyt mincí - denár Vratislava II. (1061-1092), ražený až po jeho královské korunovaci v roce 1085, a denáry Vladislava I. (1110-1125) - v souvislosti s upozorněním P. Meduny (1993, 97-98) na skutečnost, že hrobové nálezy mincí jsou poměrně spolehlivým indikátorem blízkosti sekundárních center ekonomického významu. Volba termínu *castrum* ve Zbyhňevově listině, předpokládaná dualita Levý Hradec - Pravý Hradec/Klecany (?), existenci takového centra také napovídají. Výpověď archeologických pramenů má spíše neutrální hodnotu. Kdybychom porovnávali archeologické projevy horizontu 11. až počátku 13. století na Levém Hradci, v Klecanech, ve Vиноři a v Královicích nenajdeme důvod, proč poslední tři jmenované lokality považovat za hrady/hradiště a Levý Hradec nikoliv.¹⁷¹ Ať již osídlení uzavřené rozpadajícími se či nerozpadajícími se hradbami na Levém Hradci ve 12. století roli sekundárního centra ve vztahu ku Praze zastávalo či nikoliv, rozhodně nevystupovalo v roli lokálního centra. Pravděpodobnost vzniku takového centra v tak velké blízkosti Prahy (jeden a půl míle od Pražského hradu, zhruba 7-8 km) je poměrně nevelká. Ne každá opevněná poloha ostatně musí být souběžně lokálním centrem. Spolu s dalším osídlením dolního Povltaví Levý Hradec tvořil zázemí přemyslovských knížat a prvních králů. Jeho specifikem bylo opevnění a strategická poloha. Tato strategičnost vyplývala z postavení v krajině mezi klecanským hradištěm a Řivnáčem. Zatímco z Klecan je vidět na Pražský hrad (Martinec 1970, 316 podle E. Šimka 1929, 46), z Řivnáče je vidět např. Bezděz, Milešovka a Hřib (Vaněčková 1969, 222). Mohl tak fungovat mj. jako prostředník optického kontaktu mezi Prahou a krajem na severozápad od ní.

Ve 2. polovině 12. století se historie Levého Hradce téměř zcela ztrácí v mlhách. Jedinými zachytnými body jsou zatím pouze: *keramické nálezy, mince Vladislava II. ražené po jeho královské korunovaci v roce 1158 nalezená na povrchu jedné z jam na předhradí a s mnoha otazníky i hypotetická severní přístavba k rotundě sv. Klimenta* - tedy příliš málo pro bližší charakteristiku místa. Nebyť rajhradské listiny z roku 1221, vůbec bychom neuvažovali o nějakém specifickém charakteru lokality v tomto období a v prvním dvacetiletí 13. století. Přemysl Otakar I. na základě stížnosti své sestry Anežky, abatyše kláštera sv. Jiří, na počínání magistra venatoria, přikazuje „*non solum beneficiario nostro in castro Levigradec et magistro venatorie dignitatis, sed etiam ceteris forestariis nostris districte*“, aby „*imposterum nullo modo homines dicte ville Suchidol in univervis terminis silve Luboka, seu in pascuis, seu in lignis, seu in theloneo, quod ceztne dicitur, vel ceteris utilitatibus infestare et inquietare audeant*.“ (text znám z pozdějšího opisu - CDB II, n. 387, s. 436). Do jaké míry a v jakém obydlí tento knížecí úředník na Levém Hradci přebýval, není známo. Listina indikuje zvýšený zájem panovníka o vnitřní poměry, byť v tomto konkrétním případě iniciovaným ze svého nejbližšího okolí. Situace se - pro tuto dobu spíše ale formálně - změnila pravděpodobně ještě v tom-

¹⁷¹ O opevněných polohách mladšího horizontu (oproti hradištím původní přemyslovské domény) v Královicích, Vиноři a v Klecanech pochybováno není, ačkoliv informace o prvních dvou se opírají pouze o výsledky povrchového průzkumu (Richterová 1985, 181-188; 1997, 526-534). Na vlastním klecanském hradišti otevřel V. Martinec pouze 4 sondy (Martinec 1970, 308-312). Ve srovnání s uvedenými lokalitami byl Levý Hradec prozkoumán v největším rozsahu.

těž desetiletí, kdy *Gradec* spolu s dalším osídlením v dolním Povltaví a vedle dalších majetků z jiných částí Čech připadl svatojiřskému klášteru (listina zachována ve falzu z poloviny 13. století - *CDB II*, n. 378, s. 421). Právě z této listiny vyplývá, že Hradec vedle dalších vsí levohradeckého okolí územně spadal do provincií nacházejících se *circa castrum* (myšlen Pražský hrad - poznámka aut.). Potvrzuje se tak již výše uvedený fakt, že Pražský hrad byl jediným centrem pro oblast dolního Povltaví přinejmenším po dnešní Kralupy nad Vltavou. Přemysl Otakar I. rozložením majetku prostřednictvím této donace svatojiřskému klášteru fakticky více získal, než ztratil. Nezabíval se vlivu na tento majetek a přitom získával závislý a dobře organizovaný aparát s vlastní ekonomickou aktivitou. Ke sledování vývoje dolního Povltaví jako původně knížecího a královského majetku a jeho proměnám v zázemí středověkého města Prahy se však bude třeba vzhledem k rozsahu tématu vrátit v samostatné studii. Obdobně se bude třeba detailněji zabývat vývojovými tendencemi zachycenými nejen na Levém Hradci, ale i na některých dalších hradištích (*Sláma např.* 2000, 264-265) v kontextu proměn osídlení v mladších a pozdních úsecích raného středověku.

6.3. ZA HRADBAMI A POD HRADBAMI LEVÉHO HRADCE

Pro dotvoření obrazu o osídlení Levého Hradce a o jeho archeologickém výzkumu je nezbytné si alespoň ve stručnosti povšimnout též jeho nejbližšího okolí. Hradiště je položeno v poměrně členité krajině. Severní levohradecké svahy se vypínají nad nepříliš širokým vltavským údolím, svahy severo- až jihovýchodní vymezují hluboké údolí Žalovského potoka. Po úbočí západního svahu předhradí vede cesta zvaná „Malá Blížka“ sklánějící se do strže, jíž procházela další cesta zvaná „Velká Blížka“ (nyní ulice K zastávce). Dominantou západně Levého Hradce je vrch Řivnáč. Naproti tomu směrem na jih od levohradecké šíje terén povlovně stoupá a přechází v jen mírně zvlněnou krajinu.

V 19. století se v levohradeckém okolí pohyboval nejprve V. Krolmus, který nám zanechal cenné zprávy o svých terénních pozorováních (*Sklenář 1972*, 33), a poté Č. Rýzner, jehož činnost obohatila především pravěké fondy. Vedle nich zde náhodně působili i další archeologové, sběratelé a místní nadšenci. Nejprozkoumanějším se vedle Řivnáče stalo území žalovské cihelny, která od minulého století poutala pozornost nálezy rozsáhlého pohřebiště rozkládajícího se v tomto prostoru. Stavební činnosti na území původního starého Žalova v pramenné pánvi Žalovského potoka, ani v místech dnešního Žalova, jehož jádro se rozkládá mezi žalovskou cihelnou a Levým Hradcem, však až do přelomu 80. a 90. let větší pozornost věnována nebyla. Od roku 1993 jsou ulice Žalova postupně protínány výkopy pro telefonní kabely, vodovody, kanalizace a plyn, jež jsou systematicky sledovány pracovníky Středočeského muzea v Roztokách a Archeologického ústavu AV ČR v Praze (blíže *Tomková - Vojtěchovská 1998*, 351-353).

6.3.1. V POTOKÁCH

Údolí Žalovského potoka (*obr. 83*), respektive především jeho západní svah tvořící levohradeckou ostrožnu, je v současnosti intenzivně osídleno. Směrem k jihu se rozšiřuje v malou pánev s dobrými podmínkami pro osídlení, které byly využity již v mladší až pozdní době bronzové (*Tomková - Vojtěchovská 1998*, 351-352). Potvrzují se tak nepřímým pozorováním pátera Krolmuse z poloviny minulého století, který zde zaregistroval stopy jak staršího blíže neurčeného osídlení, tak pohřbívání (*Sklenář 1972*, 33). Do těchto míst lze



Obr. 83: Akropole Levého Hradce nad údolím Žalovského potoka (ul. V potokách).

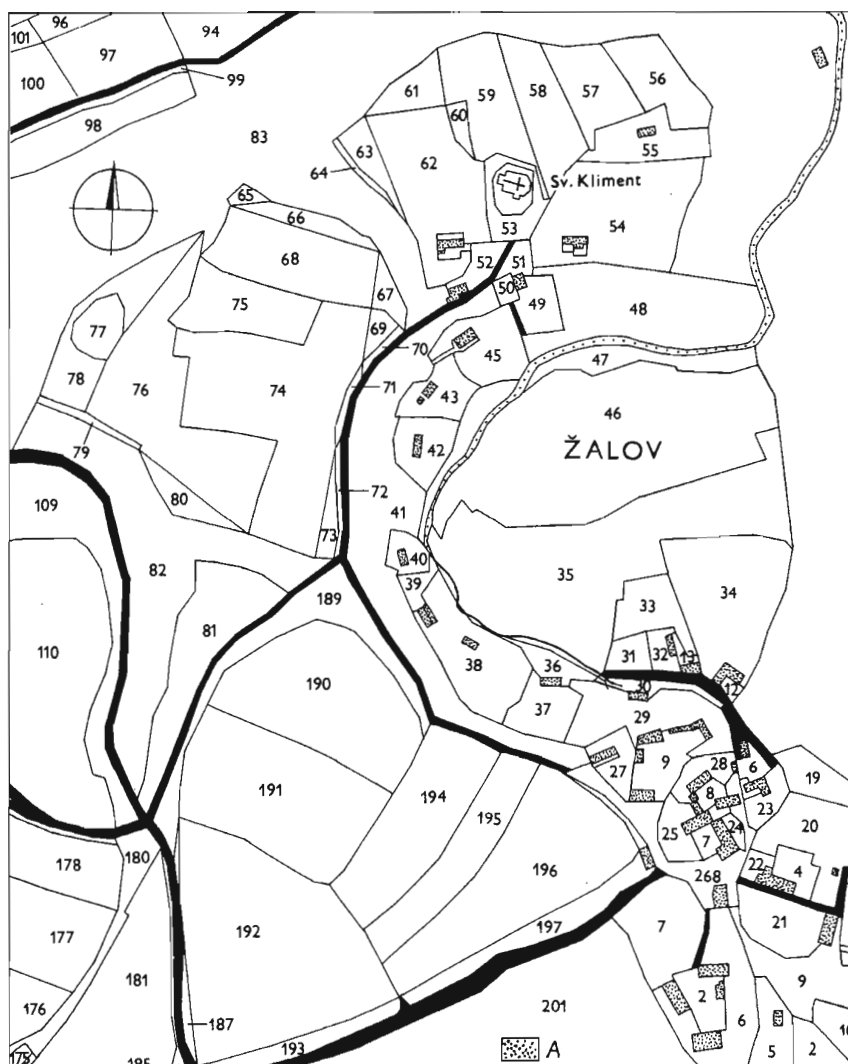
Abb. 83: Die Hauptburg von Levý Hradec über dem Tal des Žalov-Baches (V potokách-Straße).

lokalizovat ves Žalov zmiňovanou písemnými prameny od 17. století. V současnosti ze vsi, tak jak byla zachycena na plánu z 19. století (*obr. 84*), zbývá jen velmi málo. Východní státek je zcela přestavěn, statky na západní straně jsou narušeny, další objekty zanikly či zanikají. I když se při výkopech pro kanalizaci zatím nepodařilo objevit výrazné stopy raně středověkého osídlení, není důvodu příliš pochybovat o tom, že právě zde se mohlo rozkládat raně středověké sídliště. Ojedinelý nezdobený zlomek hradištní keramiky byl objeven v druhotné poloze ve výkopu u č.p. 1173 (V potokách). Důvodů absence stop po jeho existenci je více - narušení zvláště novověkými a novodobými objekty, sekundární přemístování terénů důsledku zemědělské činnosti, narušení místními občany.¹⁷²

6.3.2. VLTAVSKÉ ÚDOLÍ

Levohradecké severní podhradí tvoří levý vltavský břeh protnutý železnicí. Severně od ní při kontrole výkopů pro betonové základy chatk nahrazujících starší dřevěné zahradní domky nebylo v roce 1995 zjištěno porušení jakýchkoli objektů. Úbočí svahů jižně od trati jsou částečně zastavěna. Vodovod vedoucí ulicí K zastávce - v úseku vedle trati (sezóna 1995) - neprořezal žádné situace, jež by bylo možno spojit s pravěkou či středověkou minulostí Levého Hradce, i když i pro toto období můžeme počítat s tím, že tento prostor mohl být - třeba jen krátkodobě - využíván. Odtud mohli vyplouvat rybáři, stejně jako se odtud dalo po zamrzlé řece přejít na druhý břeh. Jako novodobý příklad toho, že

¹⁷² Dle informací místních obyvatel byly po 2. světové válce jakési hroby ležící na východním svahu údolí zničeny a vyvezeny na kompost.



Obr. 84: Žalovský katastr v polovině 19. stol. Zástavba (A) se koncentrovala v prostoru dnešní ul. V potokách a především v jejím jižním vyústění.

Abb. 84: Gemeindegkataster von Žalov in der Mitte des 19. Jh. Die Bebauung (A) war besonders am Süden des Raums der heutigen V potokách-Stráve konzentriert.

hospodářská činnost v těchto místech nemusela zanechat po sobě stop, můžeme uvést absenci výraznějších relikvů zaniklé koželužny, která pod svahem předhradí Levého Hradce stávala až do 50. let 20. století. Část koželužny se proměnila v obytný dům (dnes č.p. 1058), větší část však zanikla.¹⁷³

V souvislosti s osídlením v údolích Vltavy a Žalovského potoka „pod (Levým) Hradcem“ je třeba zmínit zakládací listinu břevnovského kláštera, která ve výčtu majetku kláštera uvádí mj. „*Lubicih silvam cum piscatoribus et terram sufficientem cum flumine a loco, qui dicitur Strabol, usque ad Podhrodce*“¹⁷⁴ (CDB I, n. 375, s. 348, k listině blíže Pražák 1993, 13-24). Jaké území měl autor listiny na mysli, dnes již nevíme. Vzhledem ke geografickým poměrům lze však nadhodit myšlenku, zda-li nemohl mít na mysli právě území pod levohradeckou ostrožnou.

¹⁷³ Ve výkopu pro vodovod byl v roce 1995 zjištěn pravděpodobně jeden z odpadních kanálů.

¹⁷⁴ Proti tomu edice K. J. Erbena (Reg. I, č. 78) „ad Podhrodce“.

Obr. 85: Raně středověké nálezy a negativní zjištění v komunikacích na katastru Žalova mimo areál akropole (A) a předhradí (B) hradiště Levý Hradec. a - pohřebiště; b - ojedinelý hrob; c - sídliště; d - ojedinelé zlomky hradištní keramiky; e - negativní zjištění. 1 - raně středověké pohřebiště v žalovské cihelně (hrob z doby kultury únětické ležel na jih od něj); 2 - ojedinelý kostrový hrob s esovitou záušnicí v Komenského ul. před čp. 1144; 3 - Komenského ul. u čp. 1139; 4 - Pilařova před čp. 1104; 5 - ul. V potokách u čp. 1173 (?); 6 - Na valech mezi čp. 1202 a 1236; 7 - Na valech před čp. 1258; 8 - Alšova ul.

Abb. 85: Frühmittelalterliche und negative Befunde an den Wegen im Kataster von Žalov außerhalb der Hauptburg (A) und Vorburg (B) des Burgwalls von Levý Hradec. a - Gräberfeld; b - Einzelgrab; c - Siedlung; d - Streufunde von burgwallzeitlicher Keramik; e - negative Befunde; 1 - frühmittelalterliches Gräberfeld in der Ziegelei von Žalov (Grab der Aunjetitzer Kultur südlich davon); 2 - Körpergrab mit S-förmigem Schläfenring in der Komenského-Straße vor Haus-Nr. 1144; 3 - Komenského-Straße bei Haus-Nr. 1139; 4 - Pilařova-Straße vor Haus-Nr. 1104; 5 - V potokách-Straße bei Haus-Nr. 1173 (?); 6 - Na valech vor Haus-Nr. 1202 und 1236; 7 - Na valech vor Haus-Nr. 1258; 8 - Alšova-Straße.



1 - raně středověké pohřebiště v žalovské cihelně (hrob z doby kultury únětické ležel na jih od něj); 2 - ojedinelý kostrový hrob s esovitou záušnicí v Komenského ul. před čp. 1144; 3 - Komenského ul. u čp. 1139; 4 - Pilařova před čp. 1104; 5 - ul. V potokách u čp. 1173 (?); 6 - Na valech mezi čp. 1202 a 1236; 7 - Na valech před čp. 1258; 8 - Alšova ul.

6.3.3. ŘIVNÁČ, MEZI ŘIVNÁČEM A LEVÝM HRADCEM

Řivnáčský vrch vstupoval do dějin především v pravěku. Ačkoliv je možno nalézt odkazy na raně středověké osídlení této polohy,¹⁷⁵ jediným bezpečným nálezem je depot 131 denárů knízat Jaromíra a Oldřicha, jehož uložení mohlo souviset s neklidnými dobami první třetiny 11. století (Radoměřský 1960, 16-18). Řivnáč hrál ve vztahu k Levému Hradci důležitou a přímo strategickou úlohu hned dvakrát. Na jedné straně právě z něj bylo vidět daleko do krajiny, a to zvláště severním a severozápadním směrem. Na straně druhé při pohledu z Řivnáče máme levohradecké hradiště jako na dlani. Z tohoto důvodu bylo nutno případnému nepříteli v přístupu na Řivnáč zabránit.

Mezi obě vyvýšené polohy můžeme umístit území v listině kanovníka Zbyhňeva označované „campus iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz“ (CDB I, n. 124, s. 130, Smetánka 1992b, 65). Později toto území či jeho část připadla k záduší kláštera sv. Jiří (blíže Adámek 1890).

¹⁷⁵ V muzejních sbírkách údajně existuje např. nádoba, která má pocházet z Řivnáče a jejímž nálezcem byl Č. Rýzner. Vzhledem k tomu, že pochází z doby, kdy již probíhaly výkopy na Levém Hradci, nelze vyloučit, že šlo o záměnu lokality. I. Borkovský však v souvislosti se sondáží na Řivnáči také poznamenal, že „jsou zprávy z dřívějších výzkumů, že vrch Řivnáč byl podle nálezů slovanské keramiky v době hradištní osídlen“ (hlášení č. j. 3539/49).

6.3.4. JIŽNÍ PŘEDPOLÍ

Ačkoliv mírně zvlněná rovina na jih od hradiště je od počátku 90. let protínána řadou výkopů pro inženýrské sítě, nepodařilo se dosud objevit žádné výraznější stopy raně středověkého osídlení. Zatímco nepochybná je existence blíže nedatovaného, pravděpodobně pravěkého, sídliště v těsném předpolí Levého Hradce ve slepém vyústění ulice A. Krásného, ojedinělý zlomek starohradištní keramiky v Komenského ulici 1439 vzhledem k absenci údajů o nálezových okolnostech musíme hodnotit jen opatrně. V místech, kde byl nalezen, se mohl totiž objevit až sekundárně. Obdobné výhrady lze mít ke dvěma zlomkům středohradištní keramiky nalezeným ve výkopu v Pilařově ulici před č.p. 1104 (*Tomková - Vojtěchovská 1998*, 352). Představu o raně středověkém pásu opevnění v ulici Na valech vyvrátil I. Borkovský dvěma sondami v této ulici provedenými v roce 1954¹⁷⁶ (mezi č.p. 1202 a 1236 a proti č.p. 1258; *obr. 85:6, 7*) a na základě informací místních obyvatel (*Borkovský 1965*, 18-19). Pouze v ohybu Alšovy ulice, zřejmě při jednom z přítoků Žalovského potoka, se v roce 1998 podařilo zdokumentovat kulturní vrstvu obsahující vedle zlomků pravěké keramiky také středohradištní keramiku s hřebenovou výzdobou (*obr. 85:8*).

Ostatní nálezy již svědčí o tom, že jižní část jižního předpolí Levého Hradce byla od pravěku¹⁷⁷ využívána převážně jako pohřebištní areál. Nejvýznamnějším pohřebištním komplexem je právě raně středověké pohřebiště na svazích mírného návrší ležícího západně Přemyslovské ulice (nad cestou na Řivnác). Těžbou cihlářské hlíny byly v těchto místech od minulého století narušovány hroby levohradeckých obyvatel (*obr. 85:1*). Zbytek pohřebiště prozkoumal v letech 1949 až 1952 I. Borkovský (*1954*, 46-47, 62-63; *1965*, 58-63). Poslední hroby byly zachráněny v roce 1957 Z. Smetánkou a B. Nechvátalem (*hlášení č.j. 3783/57; 3784/57*). Je zajímavé, že severovýchodně cihelny v komunikaci ul. Komenského před č.p. 1144 (*obr. 85:2*) byl v roce 1976 objeven ojedinělý kostrový hrob s esovitou záušnicí a dvěma keramickými fragmenty v zásypu hrobu (*Vojtěchovská 1998*, 367).¹⁷⁸

6.3.5. SHRUTÍ

I když, jak bylo naznačeno na předchozích řádcích, většina záchranných archeologických výzkumů přinesla negativní zjištění, má sledování výkopů svůj význam. Na jejich základě je možno zpřesňovat naše představy o reliéfu sledovaného území (ke geologickým poměrům na katastru Žalova: *Záruba-Pfeffermann 1943*, obr. 5; *Záruba - Kukla - Ložek 1962*, 135-161, obr. 3, tam další literatura). Podloží tvoří nejčastěji písek, v některých úsecích překrytý zbytky spraše. Místy - blíže hradišti - je možno narazit i na skálu. Poněkud jiný obraz poskytuje výkop u křižovatky silnice z Roztok na Velké Přílepy (Lidická ul.) a odbočky na Levý Hradec (Přemyslovská ul.), kde se střídá žlutá spraš s pohřbenými půdními horizonty. Sklon vrstev naznačuje původně mnohem výraznější pokles terénu ve směru od „žalovské cihelny“ k silnici do Velkých Přílep, než naznačoval stav před zahájením výstavby. Záchranné archeologické výzkumy vypovídají dále o tom, že osídlení samotného hradiště, respektive předhradí se nerozšířilo na předpolí za jeho hradbami. S rozptýleným osídlením lze naopak počítat při Žalovském potoce a jeho přítocích.

¹⁷⁶ Rok 1952 jako rok sondáže (*Borkovský 1965*, 18) je uveden nesprávně.

¹⁷⁷ K nálezům pravěkých či časově nezařazených hrobů v areálu žalovské cihelny a jejího okolí blíže *Tomková-Vojtěchovská 1998*, 352, 354.

¹⁷⁸ I přes narušení hrobu se zdá, že se nejedná o fragmenty nádoby/nádob uložených v hrobě jako milodar.

7. PRAMENY K REKONSTRUKCI VÝVOJE KOSTELA SV. KLIMENTA

Kostel sv. Klimenta, jediná dosud dochovaná v jádře středověká kamenná stavba na Levém Hradci, představuje výrazný a z hlediska historického vývoje významný fenomén. Vzhledem k tomu, že soustředování pramenů a sledování jeho vývoje má některé specifické rysy - je potřebná komparace široké škály pramenů, v nichž prameny archeologické zaujímají významné místo, nikoliv však místo rozhodující, pozornost se nesoustřeďuje pouze na raně středověkou fázi kostela, ale na celkový vývoj od středověku po současnost - byly kapitoly věnované minulosti kostela zařazeny vzhledem k významu poněkud excentricky, a to do závěrečného oddílu studie.

Církevní architektura právem přitahovala a přitahuje pozornost uměleckých historiků a archeologů. Zatímco vrcholně středověký až novověký vývoj kostela sv. Klimenta nebudil nijak zvláštní zájem odborníků, rotunda sv. Klimenta se poměrně často promítala v úvahách o tomto typu raně středověkých kostelů. Nejprve tomu tak bylo na čistě hypotetické úrovni v souvislosti se zprávou Tomáše Pešiny z Čechorodu ze 17. století (*Birnbaum 1927, 175-176; Cibulka 1934, 290-291; Guth 1925, 175-180*). Počátek další etapy zájmu znamenal objev vlastního zdiva rotundy s apsidou na přelomu 30. a 40. let 20. století. Navraťme se alespoň na chvíli do této doby a zastavme se u pramenů,¹⁷⁹ jež vznikly v době nepřilíživě vzdálené objevu rotundy, tak abychom je mohli konfrontovat s nejnámější publikovanou verzí vývoje kostela (*Borkovský 1965, 50-57*) a se situací dokumentovanou v současnosti (*obr. 87, 90; viz příspěvky J. Maříkové-Kubkové, P. Sommera, A. Zemana*).

7.1. ROTUNDA

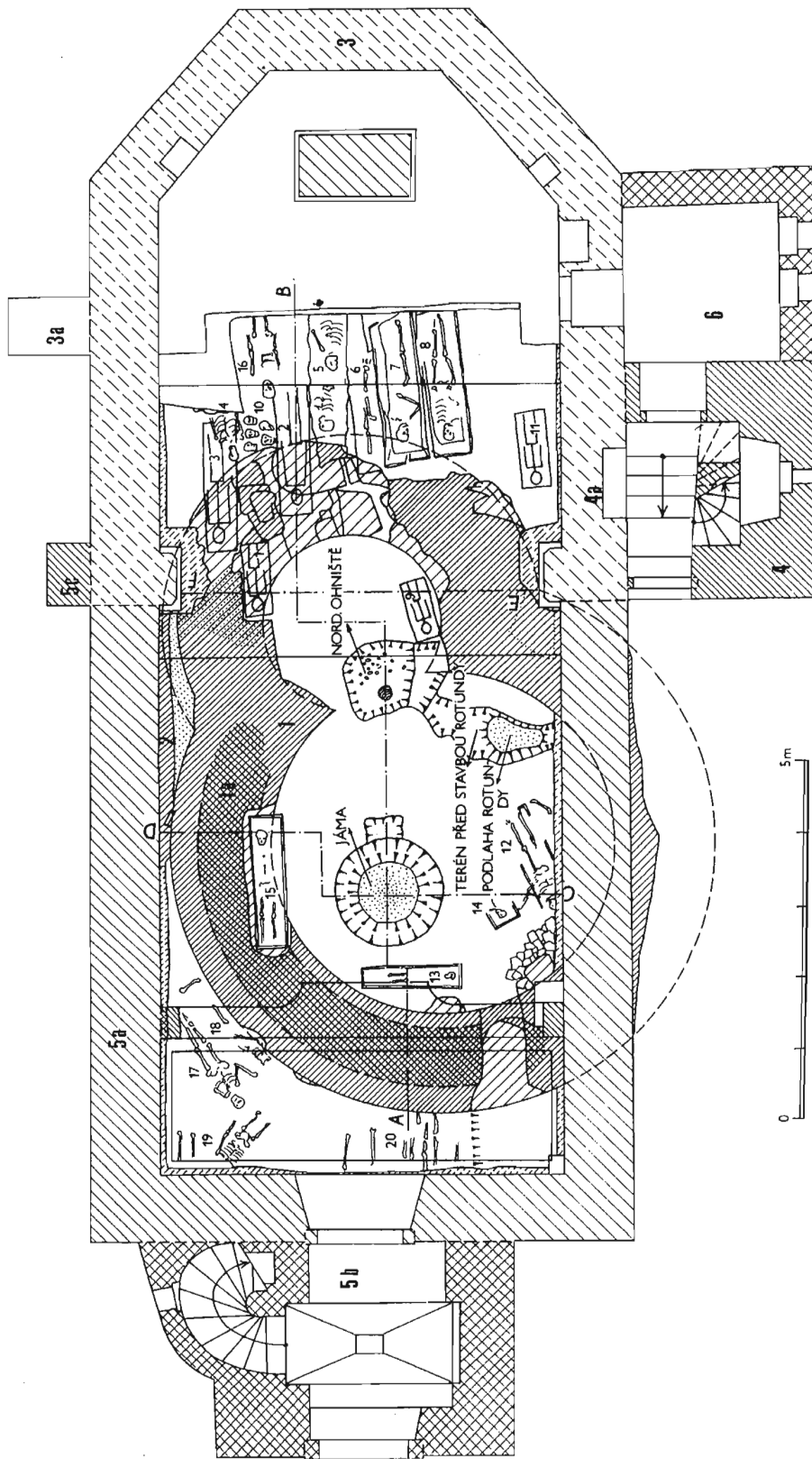
7.1.1. OBJEV KOSTELA

Při opravě kostela v roce 1939 narazili dělníci v sondě mezi vítězným obloukem a stupni k oltáři na neznámé zdivo, které částečně poškodili. Když místní sběratel K. Chalupecký viděl, jak je s tímto zdivem a nově odkrývanými malbami neodborně nakládáno, upozornil tehdejší Památkový úřad (*Křtěnová-Chalupecká 1997, 48*). Nad dalšími pracemi trvajících od 27. března do 22. dubna 1940 byl za Státní archeologický ústav pověřen I. Borkovský, který také odkrytou situaci - zřejmě dle omezených možností - dokumentoval¹⁸⁰ (*obr. 86 ad.*). Výkopové práce postupovaly ve směru V-Z, tj. od presbytáře k západní stěně lodi. Východní polovina presbytáře přitom výkopy nebyla zasažena. Objev rotundy vyvolal diskusi o dalším využití jejího zdiva, která vyústila v rozhodnutí základy nezasypat, ale překrýt je dlažbou tak, aby zůstaly přístupny.¹⁸¹

¹⁷⁹ Rukopisy 1-5: autor I. Borkovský, rukopis 6: autor - laik, neznám. *Rkp. 1* - verze A a B hlášení č.j. 5755/40, *rkp. 2* - Základy rotundy na Levém Hradci (verze A a B strojopisného textu nepublikovaného článku, rozšířená verze *rkp. 1*), *rkp. 3* - Základy rotundy v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci (originál a kopie strojopisného textu nepublikovaného článku, rukopis vznikl nejdříve v roce 1953), *rkp. 4* - verze A až D podkladového textu pro kapitolu o kostele do monografie o Levém Hradci (*1965, 50-57*), *rkp. 5* - 1 str. blíže neurčeného a nedatovaného rukopisu, *rkp. 6* - blíže neznámý starší rkp. (publikováno *Anonymus 1994*), *rkp. 7* - původní poznámky I. Borkovského z doby výzkumu, které byly v archivu pracoviště Pražský hrad objeveny až v roce 2001. Posledně jmenovaný rukopis nepřináší žádné nové informace k výzkumu a poznání základů rotundy. Další informace obsahuje kronika napsaná A. Zvěřinou v roce 1943 (*Zvěřina 1943*). Všechny rkp. a pozitiviv fotografii jsou uloženy v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad, stejně jako menší část plánů. Soubor plánů kostela - s částečnou nivelací i bez nivelace, řez A-B ve dvou verzích, řezy C-D, E-F je uložen v Archivu Pražského hradu. Negativy fotografií jsou uloženy ve fotoarchivu ARÚ AV ČR v Praze. Pozitiviv a negativy fotografií pořízených R. Hlubinkou jsou uloženy v Archivu Ústavu dějin umění AV ČR, část pozitiviv je též uložena v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.

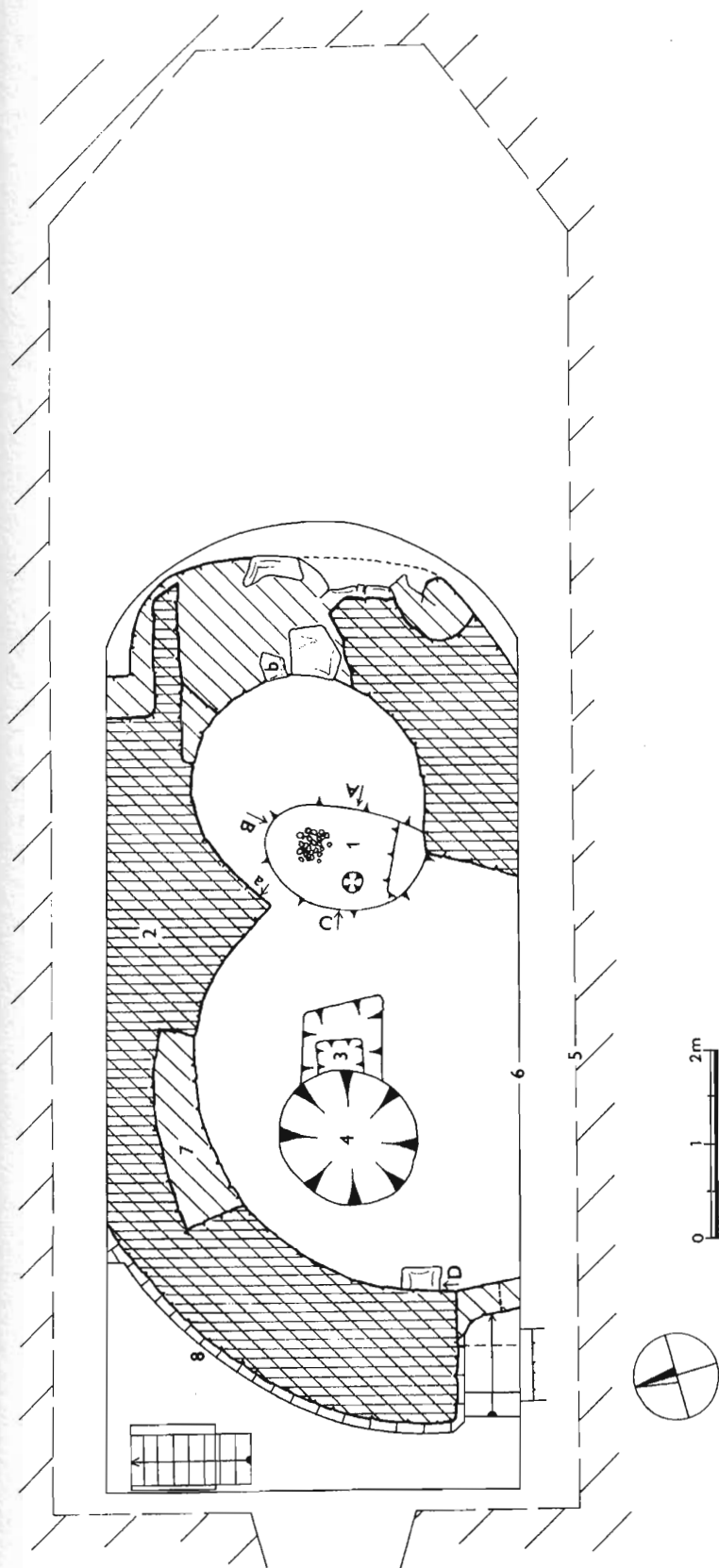
¹⁸⁰ Nálezu kostela je věnována jedna ze sekvencí týdeníku z roku 1940 dochovaná v Národním filmovém archivu v Praze.

¹⁸¹ K uchování památky došlo zásluhou J. Böhma a intervence Františka prince Schwarzenberga v Národní radě České v roce 1940 (*Zvěřina 1943*).



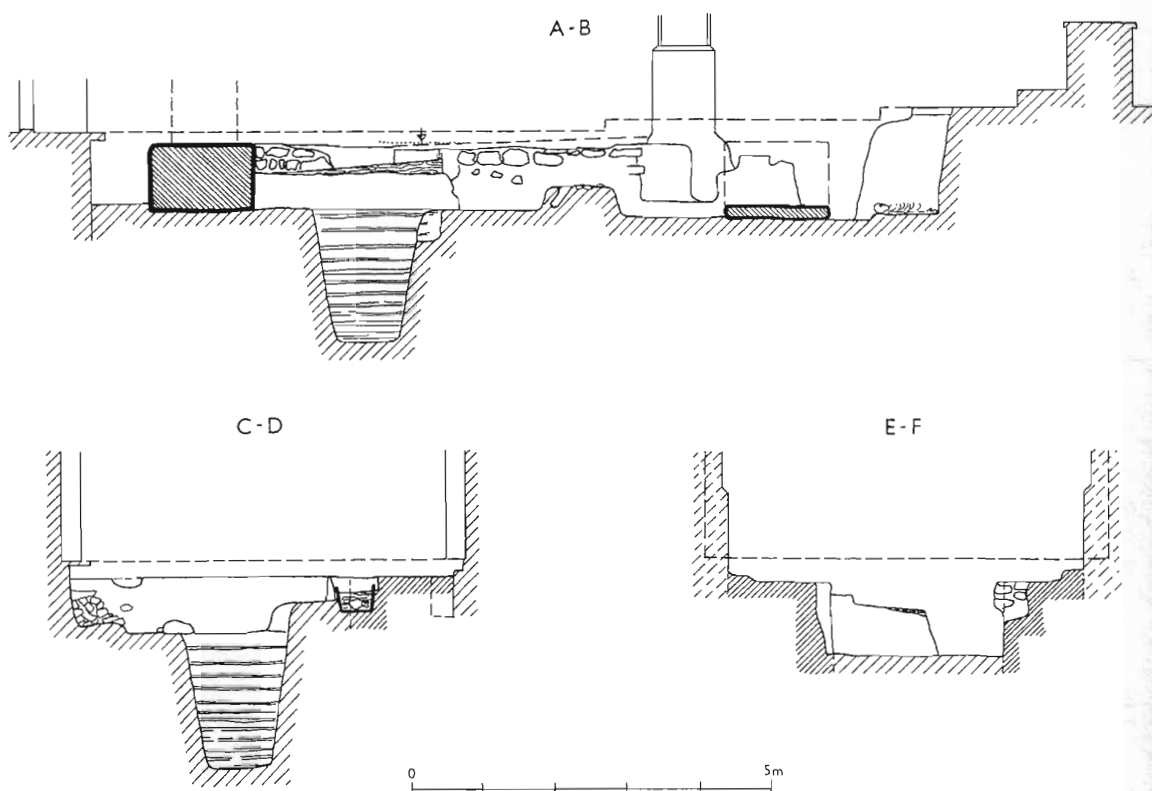
Obr. 86: Kostel sv. Klimenta, celkový plán kostela z doby výzkumu I. Borkovského (číslování a popis K. Tomková). 1 - základové zdivo rotundy; 1a - negativ nadzemního zdiva rotundy; 2 - románská zeď; 3 - gotický presbytář; 3a - gotický opěrný pilíř; 4 - jižní věž z 17. stol.; 4a - zazděný vstup z presbytáře do věže; 5a - barokní loď ze 17.-80. let 17. stol.; 5b - předstíní kotelna téhož stáří jako barokní loď; 5c - opěrný pilíř pravděpodobně z doby barokní přestavby kostela; 6 - sakristie z počátku 20. stol.; jáma - jáma na cenné předměty z vrcholného středověku až novověku zasypaná v souvislosti se zbouráním lodi rotundy a barokní přestavbou kostela.

Abb. 86: Klemenskirche, Gesamtplan aus der Zeit der Ausgrabungen von I. Borkovský (Nummern und Beschreibung von K. Tomková). 1 - Grundmauern der Rotunde; 1a - Negativ der oberirdischen Mauern der Rotunde; 2 - romanische Mauer; 3 - gotisches Presbyterium; 3a - gotischer Stützpfeiler; 4 - Südurm aus den 50er Jahren des 17. Jh.; 4a - zugemauert Eingang zum Turm; 5a - Barockschiff aus den 70er-80er Jahren des 17. Jh.; 5b - Vorraum der Kirche aus derselben Zeit wie das Barockschiff; 5c - Stützpfeiler wahrscheinlich aus der Zeit des Barockbaus der Kirche; 6 - Sakristei aus dem Anfang des 20. Jh.; jáma - Grube aus der Zeit des Hochmittelalters bis Neuzeit, verschüttet im Zusammenhang mit dem Abriss des Rundschiffs und dem Barockumbau.



Obr. 87: Kostel sv. Klimenta, zaměření rotundy a situací v jejím interiéru v r. 1998. 1 - blok pravěkého terénu s ohništěm a kůlovou jamou; 2 - základové zdivo rotundy; 3 - objekt porušený jamou (?); 4 - jáma; 5 - vnitřní líc kostela; 6 - líc obozdívky ze 40. let 20. stol. v souvislosti se zastropením prostoru s rotundou; 7 - hrob 15; 8 - cihlová obozdívka ze 40. let 20. stol.; A-C, D - řezy; a - umístění kamene s vyrytým křížem; b - kámen „s vlnovkou“.

Abb. 87: Klemenskirche, Plan der Rotunde und des Inneren im Jahr 1998. 1 - urgeschichtliche Schichten mit Feuerstelle und Pfostengrube; 2 - Grundmauern der Rotunde; 3 - Objekt gestört von einer Grube (?); 4 - Grube; 5 - Innenfront der Kirche; 6 - Blende der Ummauerung aus den 40er Jahren des 20. Jh. im Zusammenhang mit der Überdachung des Raums mit der Rotunde; 7 - Grab 15; 8 - Ziegelummauerung aus den 40er Jahren des 20. Jh.; A-C, D - Schnitte; a - Lage des Steins mit eingeritztem Kreuz; b - Stein „mit Wellenlinie“.



Obr. 88: Řezy A-B (verze *a*), C-D, E-F bez dochovaných popisů. Z porovnání řezů a ostatní dokumentace vyplývá, že řezy nedokumentují reálnou situaci v místě řezu, ale jsou průmětem situací zpravidla ze dvou odlišných míst.
Abb. 88: Schnitte A-B (Version *a*), C-D, E-F (Beschriftung verloren). Aus dem Vergleich der Schnitte mit der restlichen Dokumentation geht hervor, daß die Schnitte nicht die tatsächliche Situation an der Stelle des Schnitts wiedergeben, sondern Projektionen von meist zwei verschiedenen Befunden sind.

7.1.2. HORIZONTY PŘEDCHÁZEJÍCÍ VÝSTAVBĚ ROTUNDY A STRATIGRAFIE V MÍSTECH NAPOJENÍ LODI A APSIDY ROTUNDY (obr. 86-93)

Máme-li se dnes znovu vyjadřovat k datování objevených zdí rotundy, neobejdeme se bez zodpovězení celé řady otázek souvisejících jak s terény staršími než rotunda, tak s dalším stavebním vývojem kostela. První otázkou je určení stáří vrstvy, do níž byla rotunda zahloblena. Pouze v jediném rukopise - *rkp. 5 - I*. Borkovský píše: „*Nevíme, jak první kostel Bořivojův vypadal, ale zdá se, že základy kostela Bořivojova byly objeveny pod dlažbou dnešního kostela v r. 1940. Základy jsou založeny do velmi (velmi škrtnuto - pozn. K. T.) starého kulturního slovanského terénu, v němž byly nalezeny staré keramické zlomky nádob, které lze časově zařadit do ranného 9. století, čímž datování zmíněných základů je dosti opodstatněné.*“ Jinde naopak I. Borkovský zdůrazňuje nedochování žádného slovanského terénu (1965, 55; *rkp. 2*, 21; *rkp. 3*, 11) a žádných slovanských zlomků keramiky. I jejich absenci však používal jako argument pro velké stáří rotundy.

Většina textů (*rkp. 1 - 4*; Borkovský 1965, 51) se naopak shoduje v tom, že při výzkumu byla zachycena uvnitř kostela „*nordická*“ tmavá humózní vrstva, která v apsidě dosahovala mocnosti 45-50 cm. Z fotografií (obr. 93) i observace současného stavu vyplývá, že se nejednalo o jednolitou vrstvu, ale spíše o souvrství¹⁸², jež tvořily: 1. vrchní tmavě šedá

¹⁸² Z fotografie situace (Fotoarchiv ARÚ AV ČR v Praze - č. neg. 2924) a řezu A-B (obr. 89) lze odečíst, že mocnost souvrství se zmenšovala ve směru od místa styku lodi s apsidou jak směrem k východu, tak k západu. Sídlištní horizont s ohništěm a kúlovou jámou se sklání k severovýchodu.

hlinitá vrstva 20-30 cm silná,¹⁸³ 2. ohniště vyložené oblázky a prostoupené uhlíky a popelem, 3. spodní tmavě šedá hlinitá vrstva,¹⁸⁴ do níž také byla z horizontu ohniště vyhloubena kúlová jáma. Ta zčásti zasáhla až do písčitého podloží - do vrstvy šterkopísku překrývající jemný oranžový písek (*obr. 90*). Písek byl pravděpodobně původně překryt ještě spraší, z níž se dochoval pouze nepatrný zbytek v profilu u jižního vnitřního líce apsidy (*obr. 90*, vrstva 5).

Keramické zlomky, jež měly ležet vedle ohniště, popřípadě další nálezy, které by nám mohly posloužit jako vodítko pro přesnější určení a datování osídlení předcházejícího výstavbě rotundy, se naneštěstí - zřejmě v průběhu 2. světové války - ztratily.¹⁸⁵ Zkušenosti ze zpracování výzkumu v posledních letech nás vedou ke zvýšené opatrnosti. Vzhledem k tomu, že totiž i v jiných případech v sezónách 1947-1948 došlo k záměně e-neolitické a knovízské keramiky, bude zřejmě vhodnější mluvit obecně o pozůstatcích pravěkého osídlení.

Ohniště i kúlová jáma¹⁸⁶ ležely pod výše uvedenou blíže však nedatovanou 20-30 cm mocnou šedou hlinitou vrstvou, již I. Borkovský - vzhledem k obdobnému charakteru, jaký podle něj měla vrstva pod ohništěm - řadil do pozdní doby kamenné (*rkp. 1-3*). Šedá vrstva nad ohništěm byla překryta 45 cm silnou vrstvou břidlicových kamenů, vyplňujících pouze apsidu.¹⁸⁷ I. Borkovský ji interpretoval jako vyrovnávací navážku z doby výstavby rotundy (*rkp. 4*; *Borkovský 1965*, 51). Mezi povrchem této vrstvy břidlice a dlažbou ležela 14 cm silná vrstva malty zalité mezi opukové kameny.¹⁸⁸ Zatímco v *rkp. 3* (4) je interpretována jako podložka pouze pro stupně před oltářem a je vylučována možnost, že by se mohlo jednat o „*podstavec*“ pro oltář, v monografii a některých dalších rukopisech je pak „*tvrdou podložkou pro základy oltářní mensy a oltářních stupňů*“ (*Borkovský 1965*, 51). V této souvislosti je třeba připomenout též jinou část *rkp. 3* (3), v níž I. Borkovský píše o 8-15 cm silné vrstvě malty a opukových kamenů, „*pocházejících nejspíše z rozebrané kruhové lodi v XVII. stol.*“, která také ležela přímo pod dlažbou.¹⁸⁹ Vztah těchto vrstev, které mají stejný popis a stejné umístění pod dlažbou, ale jsou kladeny do odlišných souvislostí, není jasný. Situaci komplikuje fakt, že není znám dochovaný rozsah maltovo-opukové vrstvy v apsidě a její vztah k hrobu 9.¹⁹⁰

¹⁸³ *Rkp. 7* (formálně jazyková úprava textu - aut.) - „*Pod vrstvou kamenů v absidě je ušlapaný terén, do kterého byla zděna absida. Je to terén (snad škrtnuto I.B.) před stavbou rotundy, ve hloubce 20-30 cm je nordické ohniště.*“ Z této vrstvy zmiňované v dokumentaci nejsou známy nálezy.

¹⁸⁴ Zbytek této vrstvy se zachoval též pod velkým břidlovým balvanem u dnešního vchodu do rotundy (*obr. 90-D*, vrstva 4).

¹⁸⁵ V seznamu sáčků, který byl vyhotoven až v souvislosti se systematickým výzkumem v 2. polovině 40. let, jsou uvedeny k roku 1940 pouze 2 sáčky, ačkoliv toho roku proběhl nejen výzkum kostela, ale též první rozsáhlejší sondáž v opevnění, odkud je pravděpodobné, že také pocházely nějaké nálezy. Poznámka u sáčku 2 „*30/40 staré číslování*“ nasvědčuje původně mnohem většímu rozsahu nálezového souboru, než se dochoval.

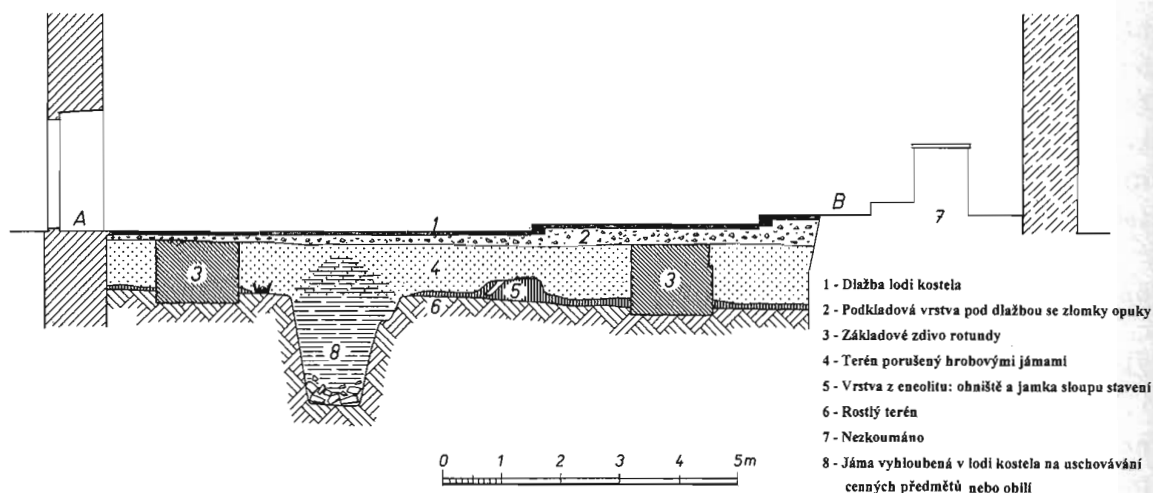
¹⁸⁶ Oproti publikované verzi (*Borkovský 1965*, 51) žádný z primárních pramenů nepotvrzuje údaj o několika kúlových jámách.

¹⁸⁷ Dle fotodokumentace v místech styku apsidy s lodí byla tato vrstva méně mocná, směrem do apsidy sílí. Na „*fotografickém řezu*“ ležícím východně situace s ohništěm (*obr. 91*) je vidět, jak tato kamenitá vrstva přechází do tmavé, snad hlinité, vrstvy.

¹⁸⁸ Z popisu situace v monografii (*Borkovský 1965*, 51) vyplývá, že malta byla mj. zalita do vrstvy břidlových kamenů, podle primární dokumentace (např. *rkp. 3*; 4) byla malta zalita do opukových kamenů nad vrstvou břidlových kamenů.

¹⁸⁹ I. Borkovského (*1965*, 50) kromě toho zmiňuje 5-6 cm silnou vrstvu malty pod dlažbou nad lodí rotundy. Je velmi pravděpodobné, že je tím myšlena výše uvedená 8-15 cm silná vrstva malty s opukovými kameny nad zdívkou rotundy a navážkou v ní.

¹⁹⁰ Z dochované dokumentace lze vyčíst, že vrstva se zachovala pouze v místech, kde se apsida spojuje s lodí. Východní část apsidy byla pravděpodobně dělníky prokopána a zničena bez přítomnosti I. Borkovského.



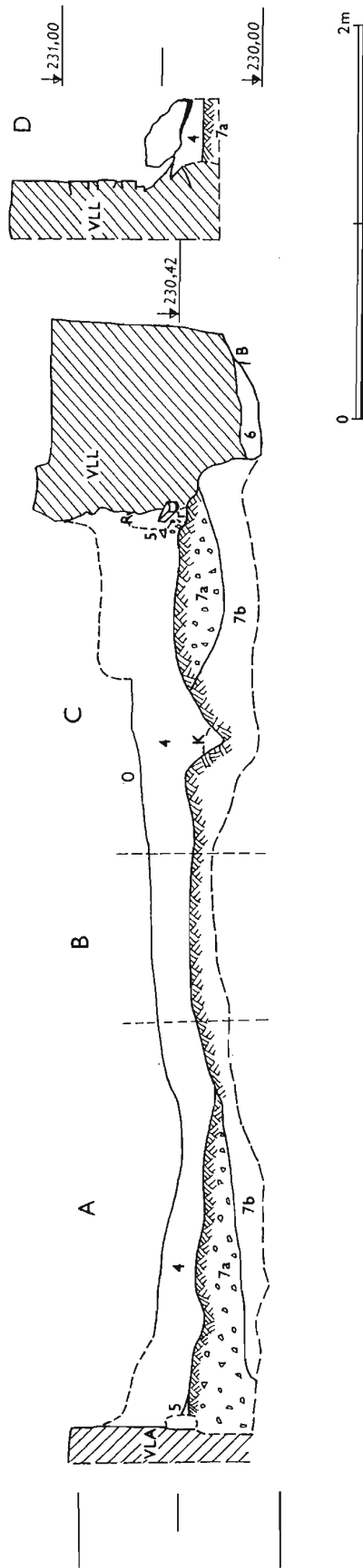
Obr. 89: Řez A-B (verze *b*) s popisky I. Borkovského. Upravená a silně schematizovaná verze. Průběh pravěké vrstvy v interiéru rotundy velmi rámcově odpovídá fotodokumentaci. Schematizace spočívá v abstrahování od průběhu podloží a v absenci dokumentace vrstvy břidlicových kamenů vyplňujících apsиду. Stejně tak nelze potvrdit existenci pravěké vrstvy v exteriéru rotundy. V místě řezu A-B není zdivo apsidy dochováno do výše dokumentované na řezu A-B/*b*. Naopak řez A-B/*a* zachycuje tuto situaci přesněji. Oproti řezu A-B/*a* je dokumentován hrob 13 a kameny na dně jámy (8).

Abb. 89: Schnitt A-B (Version *b*) mit Erklärungen von I. Borkovský. Korrigierte und stark schematisierte Fassung. Verlauf der urgeschichtlichen Schichten im Inneren der Rotunde entspricht nur rahmenweise der fotografischen Dokumentation. Vereinfacht ist der Verlauf des Untergrunds, es fehlen die Schiefersteine in der Verfüllung der Apsis, die Existenz einer urgeschichtlichen Schicht im Inneren der Rotunde kann nicht bestätigt werden. An der Stelle von Schnitt A-B sind die Apsismauern nicht bis zur auf Schnitt A-B/*a* angegebenen Höhe erhalten. Präziser ist an dieser Stelle Schnitt A-B/*a*. Entgegen Schnitt A-B/*a* sind Grab 13 und die Steine auf dem Boden der Grube (8) bezeichnet.

Odtržení pravěkých kontextů a nedatované hlinité vrstvy od severního zdiva apsidy, a to ve tvaru základového vkopu (*obr. 93:1*), je problematické. Fotografie zobrazující sled vrstev v apsídě (*obr. 91*) k tomu nenaznačuje důvod. Z dodnes dochované, byť již částečně porušené, situace u jižního styku apsidy s lodí vyplývá, že základ byl zděn „do výkopu“. Mezi souvrstvím a zdivem je pouze cca 1 cm široká dotyková zóna projevující se jako rozrušené souvrství prolínající se místy s maltou zdiva rotundy. Při dokumentaci dochované části jižního líce lodi v roce 1998 bylo zjištěno, že šedá hlinitá „*nordická*“ vrstva byla zřejmě spláchnuta do výkopu pro základ rotundy, který zasahoval dále hlouběji do písčitého podloží. Pod zdivem lodi rotundy se tak ocitla šedá vrstva o síle 1-2 cm (*obr. 90: vrstva 6*).

Z fotografie¹⁹¹ je možno odečíst pokračování nejspíše nejspodnější pravěké tmavě šedé hlinité vrstvy promíšené oblázky ze šterkopísku pod ní směrem k západu do interiéru lodi. Vrstva v tomto směru klesala. Pravěká vrstva v exteriéru lodi je zobrazena na řezu A-B (*obr. 89*). Je velká škoda, že v době výzkumu nebyl dokumentován případný vztah této vrstvy ke žlabovitému objektu v jihozápadním rohu barokní zdi kostela (*obr. 86, 97:1*), k němuž se nedochovaly žádné nálezy, ani bližší vysvětlující informace. Dokumentace naznačuje, že jde o blíže nedatovaný objekt nejspíše stavbě rotundy předcházející.

¹⁹¹ Fotoarchiv ARÚ AV ČR v Praze - č. neg. 2963, 2967 - kvalita snímků neumožňuje kvalitní reprodukci v tisku.



Obr. 90: Rozvinutý řez bloku s pravěkým ohništěm a kůlovou jamou podle současného stavu. A - východní strana orientovaná do interiéru apsidy; B - severní strana; C - západní strana orientovaná do interiéru lodi; VLL - vnitřní líc jižní zdi lodi rotundy; VLA - vnitřní líc jižní zdi apsidy rotundy. Vrstvy I (dlažba), 2 (vrstva opukových kamenů místy zalitých maltou) a 3 (blíže neurčená šedá hlinitá vrstva) byly již dříve odtěženy; 4 - tmavě šedá hlinitá vrstva (malé kaménky, zvířecí kůstka, drobký mazanice, malé oblázky) na jejímž povrchu leží oblázky vyložené ohniště (O) a do níž byla vyhloubena kůlová jáma (K); 5 - nepatrný fragment vrstvy běžové sprašové hlíny; 6 - šedá hlína, pravděpodobně vrstva 4 sekundárně přemístěná (spláchnutá?) do základového výkopu; R - rozrušené rozhraní mezi zděvem rotundy zděným do výkopu a vrstvami, jež výkop porušil; r - v důsledku rozrušení na styku výkop pro zeď/vrstva 4 prolnula v úseku C sekundární vrstva 4 pod vrstvu 5, v úseku A oproti tomu zachována primární sekvence; 7a - podloží, hrubý štěrkopísek; 7b - podloží, jemný žlutý písek.

Abb. 90: Erweiterter Schnitt durch den Block mit urgeschichtlicher Feuerstelle und Pfostengrube aufgrund des heutigen Zustands. A - Ostseite orientiert zum Kircheninneren; B - Nordseite; C - Westseite orientiert zum Kircheninneren; VLL - Innenfront der Südmauer der Apsis; die Schichten I (Fliesen), 2 (Schicht mit Plänersteinen, teilweise mit Mörtel) und 3 (unbestimmbare graue Erde) sind bereits früher abgetragen worden; 4 - dunkelgraue Erdschicht (kleine Steine, Tierknochen, kleine Fragmente von Lehmbewurf, kleine Kiesel), an ihrer Oberfläche lag die mit Pflösten ausgelegte Feuerstelle (O) mit Pfostengrube (K); 5 - unscheinbares Fragment einer Lössschicht; 6 - graue Erde, wahrscheinlich sekundär in die Fundamentgrube verlagerte Schicht 4 (abgewaschen?); R - gestörte Grenze zwischen der in die Grube gemauerten Rotundenmauer und den vom Graben gestörten Schichten; r - als Folge der Zerstörung der Berührungsstelle zwischen Mauer, Fundamentgrube und Schicht 4 gelangte in Abschnitt C Schicht 4 sekundär unter Schicht 5, in Abschnitt A ist dagegen die ursprüngliche Sequenz erhalten; 7a - Untergrund, grober Schotter sand; 7b - Untergrund, feiner gelber Sand.



1



2

Obr. 91: 1-2 - Apsida, situace na počátku výzkumu, kdy byla vybrána větší část výplně. Pouze fotograficky dokumentovaný profil. Šipka směřuje k fragmentu dochovaného vnějšího líce apsidy.

Abb. 91: 1-2 - Apsis zu Beginn der Ausgrabungen, als der Großteil der Verfüllung ausgehoben wurde; Das Profil ist nur fotografisch dokumentiert; Pfeil bezeichnet Fragment der Außenseite der Apsis.



Obr. 92: Interiér rotundy. Horizont s kúlovou jamou a ohništĕm. Ve vnitřním líci zdiva apsidy pískovcový kámen s vyrytým křížem (vpravo od *K*). V dolní části snímku je patrné silně narušené zdivo apsidy pouze s torzem dochovaného vnějšího líce. V popředí novověké hroby.

Abb. 92: Das Innere der Rotunde. Horizont der Pfostengruben und der Feuerstelle. In der Apsidenmauer ist ein Sandstein mit eingeritztem Kreuz (rechts von *K*) eingemauert. Im unteren Teil der Aufnahme stark beschädigte Apsidenmauern nur mit dem Torso der Innenfront. Im Vordergrund neuzeitliche Gräber.



1



2

Obr. 93: Apsida. 1 - Stratigrafie v interiéru rotundy v místech napojení apsidy na loď. Vrstva opukových kamenů (2) překrývá nedatovanou tmavou hlinitou vrstvou (3) nasedající na horizont s kúlovou jamou a ohništěm (O), datovaný I. Borkovským do eneolitu. Pod tímto horizontem leží tmavě šedá hlinitá vrstva (4), překrývající podloží (7a, b). Odtržení celého souvrství od severního vnitřního líce apsidy je sekundární a nereprezentuje základový vkop; 2 - pravěký horizont. Ohniště vyložené oblázky a kúlová jáma. Patrné je klesání terénu ve směru od jihu k severu. Ve spodní části severního základového zdiva apsidy je zazděn pískovcový kámen s křížem.

Abb. 93: Apsis. 1 - Schichtenfolge im Inneren der Rotunde an der Berührungstelle zwischen Apsis und Rundschiiff. Die Schicht mit Plänersteinen (2) überdeckt die undatierbare dunkle Erdschicht (3), die auf dem Horizont mit Pfostengrube und Feuerstelle (O) aufliegt, von Borkovský in das Äneolithikum gesetzt. Unter diesem Horizont liegt eine dunkelgraue Erdschicht (4), die den Untergrund (7a, b) bedeckt. Die Fuge zwischen der Schichtenfolge und der Innenfront der Apsidenmauer ist sekundär, d.h. keine Gründungsfuge; 2 - urgeschichtlicher Horizont, Feuerstelle mit Kieselsteinen und Pfostengrube. Sichtbar ist das Abfallen des Geländes von Süden nach Norden. Im unteren Teil der nördlichen Untermauerung der Apsis ist der Sandstein mit Kreuz eingemauert.

7.1.3. MAZANICOVÁ VRSTVA V KONTEXTU STRATIGRAFIE (obr. 86, 94, 104:2)

Torzo mazanicové vrstvy¹⁹² v rozsahu přibližně 1m², zachované v jihovýchodní části kruhové lodi, I. Borkovský interpretoval buď jako podlahu (1965, 52) nebo její podklad (rkp. 1A, 4 i další rkp.).¹⁹³ Právě z této vrstvy podle I. Borkovského pravděpodobně pochází jediný zlomek hradištní keramiky z celé rotundy (obr. 94; Borkovský 1965). Nevíme přitom, zda-li byl zlomek nalezen zašlapaný do povrchu, jak by mohlo vyplývat z pozdější poznámky I. Borkovského o sekundárnosti uložení (1965, 55), či naopak ve spodní části této 10 cm vrstvy (rkp. 1; 3). Od publikované verze a všech rukopisů se odlišuje popis nálezových okolností uvedený v seznamu sáčků: „1-16. 4. 1940 - Střep nalezený u sever. vítězného oblouku rotundy ve vrchním terénu pod maltou“. Jaké jsou kořeny rozdílného popisu místa, kde byl střep nalezen, není známo. Pravděpodobně se jedná o pouhou záměnu světových stran. I z tohoto zápisu ovšem vyplývá, že se zlomek nacházel zřejmě na povrchu mazanice. Uvedený fragment (obr. 94) I. Borkovský datoval do 9. století, respektive vesměs do jeho poloviny (rkp. 2 A, str. 21; rkp. 2B - str. 22; Borkovský 1965, 52).¹⁹⁴ V rkp. 3 (11) dokonce váhal nad jeho zařazením do poloviny či do časného 9. století. Výsledky současného studia keramiky nedovolují tato datování potvrdit či vyvrátit. V případě tohoto ojedinělého zlomku totiž nelze zcela vyloučit ani datování do 10. století.



Obr. 94: Keramický zlomek nalezený v mazanicové vrstvě.
Abb. 94: Keramikfragment aus der Schicht mit Lehmbewurf.

Pod touto vrstvou/podlahou pak ještě byla 50 cm mocná navážka opukových a břidlicových kamenů se sprašovou hlínou, která podle I. Borkovského byla sutí pocházející ze stavby kostela (rkp. 1 A, 5; rkp. 1B, 4; rkp. 2A, 8 a další rkp.)¹⁹⁵. Vrstva se dochovala pouze v malém torzu západně od jižního styku apsidy a lodi. Na ostatních místech byla zničena mladšími zásahy, ať již hloubením velké jámy ve středověku, nebo pohřbíváním v raném středověku a v novověku. Na základě dokumentace nelze doložit vztah sprašové vrstvy s kameny a hrobu 12. Z navážky sprašové hlíny, ani ze zásypu navážkového charakteru z dalších částí lodi rotundy nejsou zmiňovány žádné nálezy, které by usnadnily její datování. Ani z jiných situací objevených při výzkumu v kostele se ostatně žádné nálezy nedochovaly,¹⁹⁶ ačkoliv na řadě fotografií můžeme pozorovat hromádky střepů (např. obr. 104:2).

¹⁹² Popis vrstvy v rukopisech: „upěchovaná mazanice ze žluté hlíny“, „ušlapaný terén ze žluté hlíny“.

¹⁹³ Dle I. Borkovského (1965, 62) její úroveň sahala nad rozšířený předzáklad. Podle rkp. 7 byla „zároveň s povrchem zdiva“. Z plánu s vynesenu nivelací vyplývá, že podlaha ležela přibližně o 20 cm níže než koruna předzákladu. Dle fotodokumentace nelze rozlišit, zda-li podlaha ležela zhruba v úrovni koruny předzákladu nebo níže. Ověřit, která z dokumentací zachycuje dochovanou úroveň přesněji, není možné. V případě, že by mazanicová křa ležela níže než předzáklad, vzrůstala by pravděpodobnost interpretace kry jako podkladu dlažby. Stejně tak by tato úroveň však mohla být důsledkem sesedání terénu.

¹⁹⁴ Jen v rkp. 1 (rkp. 1A, 7; 1B, 8) je střep datován do 10. stol. Zde však může jít o neopravený překlep, protože o několik stránek dříve je keramický zlomek datován do 9. stol.

¹⁹⁵ Zatímco v rkp. 1 (4) je uvedeno, že tato vrstva byla navezena na původní povrch terénu, což by mohlo znamenat i podloží, v rkp. 3 (6) je jasně uvedeno, že nasedá na povrch černé humusovité vrstvy, která je na jiných místech označena jako eneolitická. Tyto údaje jsou důležité mj. i z toho důvodu, že osvětlují, jak vypadal terén uvnitř základů rotundy zachovaných místy až do výše 1,15 m. Sečteme-li totiž maximální zjištěnou mocnost pravěké vrstvy a kamenité navážky a víme-li, že základy pronikly místy až do písčitého podloží tvořeného vltavskou terasou, dostaneme přibližně tutéž hodnotu.

¹⁹⁶ To se týká i nálezů z novověkých hrobů uvedených v rkp. 1 a 2 a zlomků keramiky z jámy na cenné předměty. Rkp. 6 přitom obsahuje zajímavou informaci o jakýchsi - zřejmě pravěkých - zlomcích keramiky v zásypech hrobů.

Důležitost interpretace sprašové vrstvy s kameny souvisí s rekonstrukcí postupu výstavby rotundy. V případě, že vyjdeme z toho, že výkop pro předzáklad je hlouben do terénu a předzáklad není zděn tak, aby nad výkop vyčníval, pak lze sprašovou vrstvu s kameny na rozdíl od I. Borkovského považovat nikoliv za suť z výstavby rotundy, ale za vrstvu vyrovnávající terén tvořený pravěkým souvrstvím klesajícím směrem k západu. Jaký byl časový odstup mezi vznikem vrstvy a výstavbou rotundy není z čeho odvodit. Vzhledem k přítomnosti opuky se může jednat např. o sekundárně přemístěnou vrstvu související s výstavbou starší hradby akropole. Za argument podporující interpretaci sprašové vrstvy jako vrstvy starší než rotunda bych považovala porušení terénu v podobě výkopu mezi vnitřním lícem lodi u styku s apsidou a blokem sprašové hlíny s kameny překrytým mazanicovou krou/podlahou tak, jak je to dokumentováno na fotografiích i na plánu (*obr. 86, 104:2*).¹⁹⁷ I když k tomuto výkopu nenalezneme žádnou bližší poznámku v textové dokumentaci I. Borkovského, domnívám se, že jej lze ztotožnit buď se zbytkem základového vkopu, který by ovšem v těchto místech byl nebyvale široký¹⁹⁸, nebo spíše s objektem, který porušoval sprašovou vrstvu a byl starší než zdivo rotundy. Zcela ovšem nelze vyloučit ani tu možnost, že se jedná o zásah pocházející až z mladších vývojových etap kostela.

Jaké jsou možnosti dalších interpretací a jaká jsou jejich omezení? Kdybychom uvažovali např. o vyhloubení nikoliv pouhého výkopu pro zeď, ale pro celou plochu lodi, kam se teprve sekundárně dostala sprašová hlína, pak bychom měli problém vysvětlit, proč obdobný způsob nebyl zvolen pro apsidu, jejíž zdivo je bezpečně zděno do výkopu. V případě, že bychom předpokládali, že původní terén byl v celé ploše rotundy v úrovni povrchu pravěkého souvrství, tak jak se dochovalo v místech styku lodi s apsidou, museli bychom se vyrovnat s otázkou, proč bylo toto souvrství v prostoru lodi sníženo a nahrazeno sprašovou hlínou s kameny.

V souvislosti s interpretací sprašové hlíny a úvahách o výstavbě základů rotundy je třeba se znovu vrátit k torzu mazanicové kry ležící na sprašové vrstvě. Názor, že se jedná o podlahu kostela nebo podklad pro ni, je velmi pravděpodobný. Na druhé straně se vtírá myšlenka, že by mohlo jít o pozůstatek jiné starší situace. Tuto interpretaci evokuje skutečnost, že mazanicová vrstva nebyla zachycena v prostoru styku lodi s apsidou a že nepřekrývala výkop po její východní straně. Tím ovšem vstupuje do jiného světla i jediný dochovaný keramický zlomek (*obr. 94*). Jeho nevýhodou je jeho bližší časová nezařaditelnost v rámci 2. poloviny 9.-10. století. V případě zařazení zlomku do 9. století bychom nemohli vyloučit datování výstavby kostela jak do doby Bořivojovy, tak do doby mladší, ať bychom mazanicové torzo považovali za pozůstatek starší situace či podlahy rotundy. Datování střepe do 10. století při současném hodnocení mazanicové kry jako podlahy neposkytuje žádné indicie pro stanovení doby výstavby kostela. V obou případech, kdy bychom považovali mazanicovou vrstvu za podlahu, museli bychom se, jak již bylo uvedeno výše, vyrovnat s otázkou, proč se tato vrstva nedochovala v místech styku apsidy s lodí a proč nezasahovala až k vnitřnímu líci lodi. V případě hodnocení mazanicového torza jako pozůstatku starší situace a datování zlomku do 10. století by se ovšem uvedený zlomek stal důležitou indicií pro stavbu rotundy až v 10. či dokonce 11. století.

¹⁹⁷ Situace v terénu je nerevidovatelná, neboť blok s mazanicovou krou byl již v minulosti odstraněn.

¹⁹⁸ Dochovaná dokumentace ukazuje, že v prostoru apsidy není doložen vkop v této šíři, což mohlo být ovšem způsobeno větší homogenitou a tím i stabilitou pravěkého souvrství v tomto místě.

7.1.4. POPIS ZÁKLADŮ ROTUNDY

Vnitřní délka rotundy i s apsidou je 8,15 m, se základovým zdívkem pak 8,95-9 m (*Borkovský 1965*, 52; *rkp.* 2 A, 7.). Vnitřní průměr základů lodi byl v průměru 4,6-4,75 m. Vnitřní průměr rotundy nad povrchem terénu mezi vnitřními líci činil 5,45-5,5 m¹⁹⁹ (*rkp.* 2, 7). Vnitřní světlost apsidy činí 2,35 m. Nadzemní zdivo dochované pouze v negativu²⁰⁰ bylo široké 0,7 m. I. Borkovský předpokládal, že bylo řádkové z opukových kvádrů (např. *rkp.* 3, 9).

Základové zdivo rotundy o síle 1,35-1,5 m zachované místy až do výšky 1,15 m bylo stavěno především z opuky, mezi níž se objevily pískovcové, červené a bílé, a břidlicové kameny. Právě břidlice byla kladena zvláště v nejnižších řádcích zdiva lodi. I. Borkovský přitom upozornil na to, že smíšeného zdiva bylo používáno i při výstavbě mladší hradby na akropoli (*rkp.* 2A, B, 20). Detailnímu popisu zdiva a malty je věnován příspěvek J. Maříkové-Kubkové a A. Zemana.

Pozornost je třeba v této souvislosti též věnovat zmínce I. Borkovského o ještě jednom „předzákladu“ 6-8 cm širokém „na vnější straně“ (lodi ?) v hloubce 40 cm (*rkp.* 3, 4). Není přitom jasné, co měl I. Borkovský přesně na mysli. Podíváme-li se na fotografie severního zdiva lodi rotundy (*obr.* 92, 99:2), pak sice uvidíme dvě úrovně - vnější nižší, střední a vnitřní o něco zvýšenou. Z jiných popisů terénní situace však vyplývá, že by ona „vyšší úroveň“ měla být ve skutečnosti totožná s výše uvedenou 8-15 cm silnou vrstvou opuky a malty, jež překrývala základ rotundy a ležela pod podlahou z pískovcových desek, odstraněných při rekonstrukci v letech 1939-1940. To ovšem vylučuje interpretaci situace jako druhého předzákladu. Jiný předzáklad není na fotografiích, ani na zpřístupněném zdivu patrný. Informace o něm se také neobjevují v žádném jiném rukopisu.

V severní vnitřní²⁰¹ straně apsidy (*rkp.* 2; *obr.* 92, 93:2) „v nejspodnější vrstvě základových kamenů na rostlém písku byl naležato zazděn opracovaný červený pískovec, dlouhý 25 cm, který byl uměle střechovitě skosen a do jehož povrchu byl vyryt kříž rozměrů 16x14 cm. Delší rameno kříže bylo ve své horní části ukončeno krátkým příčným rytým žlábkem. Na obou koncích kratšího ramene bylo stejné příčně vyryté zakončení. Na východní, vnitřní stěně apsidy, v nejspodnější vrstvě základových kamenů na rostlém písku byl zazděn bílý pískovec, na povrchu se dvěma vyrytými vodorovnými rýhami, mezi nimiž byla vyryta klikatka“ (*Borkovský 1965*, 52). Při nové dokumentaci zdiva rotundy bylo prokázáno, že základové zdivo apsidy rotundy pokračuje dále do hloubky pod dnešní úroveň písčitého podloží a kámen s křížem se z tohoto důvodu nenachází v nejspodnější vrstvě kamenů. Interpretací nálezu se zabýval a v samostatném příspěvku zabývá P. Sommer (*1997a*, 586-595). Ani druhý z kamenů neleží v nejnižší základové řádce kamenů. Vzhledem k tomu, že rýhy jsou umístěny nikoliv na straně lícové, ale na horní ploše kamene, domnívám se, že se může jednat o sekundární stopy související s hloubením mladšího hrobu, který v těchto místech zdivo rotundy narušil.

¹⁹⁹ Druhý z rozměrů uváděný I. Borkovským (*1965*, 52) - „545 cm - 660 cm“ - je zřejmým překlepem. Správně mělo být nejspíše 560 cm.

²⁰⁰ I. Borkovský (*1965*, 51) soudil, že objevené 1,35/1,4-1,5 m široké zdivo je pouze předzáklad s tím, že nadzemní zdivo rotundy bylo široké pouze 0,7 m. K tomuto závěru dospěl na základě pozorování, že základové zdivo lodi získalo tmavší barvu vlivem okolních půdních poměrů.

²⁰¹ *Borkovský 1965*, 52: „na severní vnější straně“ - údaj není správný.

Lokalita	Průměr lodi:	Průměr apsidy: vnitřní	Vnitřní délka	Vnější délka	Šíře základového zdiva	Šíře nadzemního zdiva
Levý Hradec	mezi vnitřními lici základového zdiva: 4,60 m - 4,70 m, mezi vnitřními lici nadzemního zdiva: 5,45 m - 5,50 m či 5,60 m	2,35 m	8,15 m	8,95-9 m	1,35-1,50m	0,70 m
Budeč (mezi 895-915)	rozměry interiéru: 7,95 m x 8,60 m nebo 7,80 m x 8,50 m	3,95 m			zdivo dole: 1,10 m	zdivo výše: cca 0,90 m
Holubice (1. třetina 13. stol.)	5,30 m	u oltáře 3,65 m				1,10 m

Tab. 9: Srovnání rozměrů rotund na Levém Hradci, Budči a v Holubicích.

Tab. 9: Vergleich der Maße der Rotunden von Levý Hradec, Budeč und Holubice.

7.1.5. ROTUNDA A HROBY V JEJÍM INTERIÉRU A EXTERIÉRU

Při úvahách o stáří rotundy není možné opominout její vztah k objeveným raně středověkým hrobům. Na plánu (*obr. 86, 95*) vidíme 3 skupiny hrobů souvisejících s raně až maximálně vrcholně středověkými horizonty pohřbívání.²⁰² Skupinu A tvoří hroby 12 a 14(?)²⁰³, skupinu B hroby 17, 18, 21,²⁰⁴ skupinu C torza hrobů 20, 22, 23 a 24. K jaké ze skupin patřil hrob 19 odlišující se orientací od ostatních, nelze říci. S hroby skupin A a B zřejmě souvisely též hroby objevené I. Borkovským východně hřbitovní zdi v sondě 16A v roce 1951, jak lze soudit z jejich obdobné orientace.

Dle I. Borkovského hroby nyní označené jako skupina A patřily buď do doby po výstavbě gotického presbytáře (*rkp. 1B, 8*) nebo do doby existence rotundy před výstavbou gotického presbytáře (*rkp. 2A, 18; rkp. 3, 9*), obdobně jako některé z hrobů v presbytáři.²⁰⁵ Podle *rkp. 1A* (6) byli další nebožtíci - nyní označení jako skupina B - uloženi do země v době gotické. Při přípravě *rkp. 2* (14) si však I. Borkovský povšiml obdobné orientace hrobů 17 a 18 s osou rotundy a spojil proto - oproti *rkp. 1* - tyto dva hroby se hřbitovem z doby existence rotundy. V případě hrobu 20 (skupina C) je pouze upozorněno na jeho porušení obdélnou barokní lodí ze 17. století, která porušila i některé z hrobů skupin A a B.

Při pohledu na plán situace (*obr. 95*) je na první pohled nápadná obdobná orientace skupin A i B, která je shodná s orientací rotundy a svědčí pro současnost s rotundou. Velkou ztrátu pro nás představuje absence informací o orientaci hrobů, objevených především Č. Rýznerem v minulém století.²⁰⁶ Mohli bychom tak totiž zjistit, které z nich mohly patřit prvním dvěma výše uvedeným skupinám a zda-li se mezi nimi neobjevil ho-

²⁰² Většina hrobů nebyla podchycena výškově v nivelačním plánu a úroveň hrobů odhadujeme dle textu a především dle fotografií. Pro srovnání: hroby v sondě 16A/1951 - 230,5-230,67 m n.m.

²⁰³ Informace *rkp. 7* o tom, že na zlomcích lebky hrobu 14 byly „zbytky věnečku a jehličí“ sice poněkud problematizuje hodnocení a datování hrobů skupiny A, je však třeba upozornit na to, že se neobjevila v popisu uvedeného torza hrobu v žádném z dalších rukopisů.

²⁰⁴ Na plánu jsou zakresleny dolní končetiny z dalšího nečíslovaného hrobu - nyní hrob 22. Na fotografii paralelně kostry 17 ještě jedna opačně (V-Z) orientovaná kostra nevynesená do původního plánu (*obr. 95* - dočeslena jako hrob č. 21).

²⁰⁵ V různých *rkp.* jsou zařazovány k pohřbišti staršímu než gotický presbytář různé hroby z presbytáře - 4, 5, 10, 16. Tyto závěry však není o co opřít.

²⁰⁶ Při starších výkopech, ať již Krolmusových nebo Rýznerových, nebyly objeveny žádné hroby, které by obsahovaly inventář bezpečně datovatelný do 9.-10. století. Dochovaný nálezkový soubor naopak svědčí pro to, že kolem rotundy se intenzivně pohřbívalo v době kolem přelomu 11. a 12. století. Je však také pravdou, že star-

rizont pohřbů, který by mohl souviset se skupinou C. Torza hrobů 20, 22, 23 a 24 skupiny C (obr. 86, 95) jsou totiž zajímavá ze dvou důvodů: 1. tyto hroby jsou odchylně orientovány oproti hrobům skupin A-B; 2. časové a kontextové zařazení silně rozrušeného hrobu 20 není jednoznačné. Dle fotografie (obr. 97:1) se zdá, jakoby 1 - 2 torza kostí dolních končetin hrobu 20 zabíhaly do zdiva rotundy. Tato domněnka je také zachycena v laickém popisu v *rkp.* 6, ve kterém se uvádí: „Zajímavé je, že pod chórem nalezeno též několik hnátů, přímo vezděných v základech rotundy“ (Anonymus 1994). Kdybychom vzali v úvahu tato pozorování, znamenalo by to, že rotunda mohla porušit jakési starší odlišně orientované pohřebiště, které mohlo být posledním pozůstatkem pohřebiště patřícího ke starší nerozpoznané kostelní stavbě.

V souvislosti s těmito závěry se však vynořují dvě otázky: zda-li vztah *hrob 20 - rotunda* je stoprocentně prokazatelný a zda-li nelze odchylku v orientaci vysvětlit i jiným způsobem. Vztah lidských kostí a rotundy dnes již nemůžeme bezpečně ověřit. I když jako základní argument proti vztahu *starší hroby - mladší rotunda* nám nemůže sloužit konstatování, že I. Borkovský by takový důležitý detail přehlédl,²⁰⁷ můžeme poukázat na to, že dochovaná fotodokumentace není vzhledem k možnému zkreslení stoprocentně průkazná a na to, že autorem zprávy v *rkp.* 6 byl laik, který nemusel popsat situaci správně. Zvláštní důraz je třeba položit na silné rozrušení tohoto torza hrobu. Upozornit je také třeba na situaci pozorovatelnou na vnitřním plášti rotundy dodnes. Zemina zasahovala podle jejích zbytků ve spárách skutečně relativně hluboko do zdiva. Dokonce místy prolнула i do malty zdiva rotundy, jak je patrné na řezu zdívev lodí ve vybourané části dnešního vstupu. Právě tato skutečnost mohla být zdrojem výše uvedeného „dojmu“.

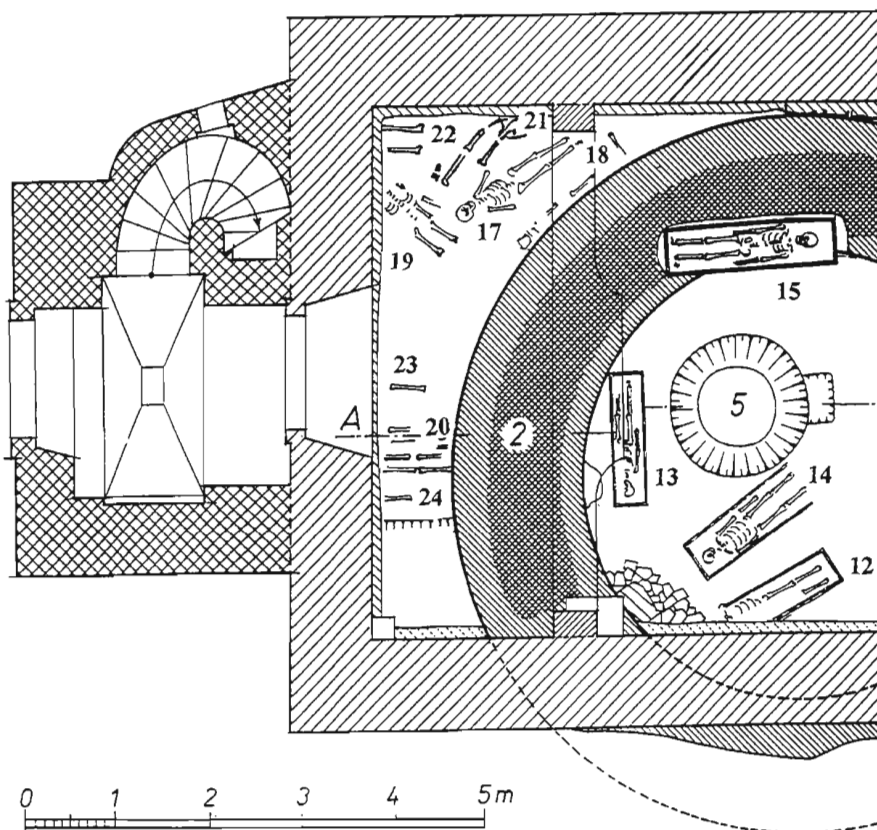
Současně si je třeba povšimnout vztahu jednotlivých fází kostela a jednotlivých skupin hrobů. Zatímco hroby skupiny A a B, jak již bylo výše uvedeno, zachovávají orientaci shodnou s osou rotundy, hroby 20, 22-24 jsou orientovány ve směru osy kostela s gotickým presbytářem. To by pak mohlo být nepřímým důkazem existence té fáze pohřbívání, která souvisela s gotickou fází kostela. Pohyby písčitého terénu, např. při výstavbě barokní lodí, snad mohlo dojít k posunu kostí dolních končetin tak, že po neodborném odkryvu rozrušených pozůstatků hrobu 20, mohl pro laického pozorovatele vzniknout dojem, jakoby kosti zabíhaly do zdiva rotundy.

V úvahu je třeba vzít i další možnost. Odlišné orientace hrobů skupin C a A-B totiž také mohou být víceméně výsledkem náhody, neboť i na jiných pohřebištích se setkáváme s nejrůznějšími odchylkami v orientaci pohřbených. Za nepřímý důkaz této varianty by bylo možno považovat hrob 19, který se vymyká jak orientací skupiny C, tak A-B.

Jednoznačně rozhodnout, která z variant časového zařazení hrobů 20, 22-24 je správná, není možné. Naší jedinou jistotou je totiž skutečnost, že hroby skupiny C jsou starší než obdélná barokní loď, jež je porušuje. Obdobně můžeme konstatovat, že hroby skupin A-C spolu s pohřebištěm prokopaným V. Krolmusem a Č. Rýznerem dokreslují naši představu o vývoji pohřbívání v interiéru kostela a vývoji hřbitova v jeho exteriéru, k datování dochovaných pozůstatků rotundy samé však nepřispívají.

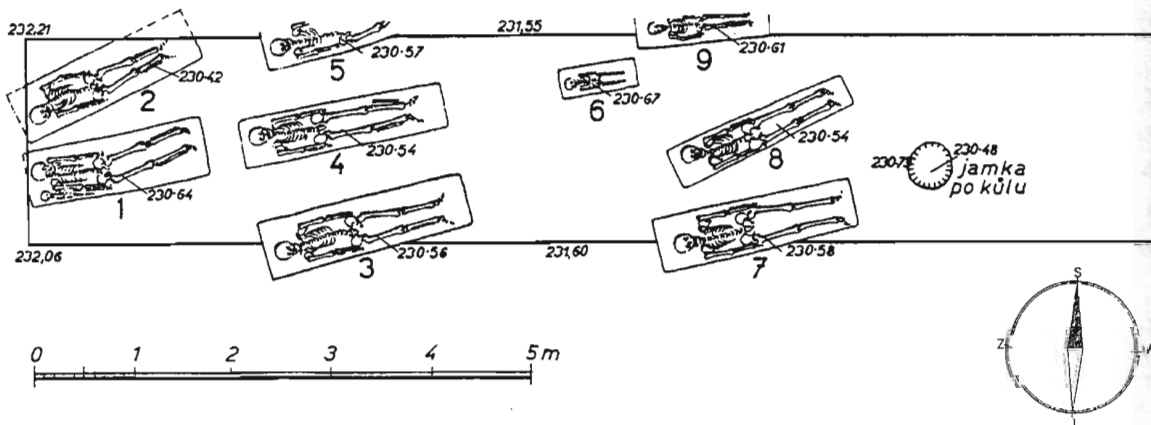
ší pohřebištní horizont mohl být zcela zničen intenzivním středověkým, novověkým a novodobým pohřbíváním. Tomuto archeologicky nedoloženému horizontu mohly také patřit i některé hroby v interiéru či exteriéru kostela, které byly bez nálezu a které mohly patřit té části levohradecké komunity, která přijala křesťanství a nechala se pohřbívat právě na tomto místě, nikoliv na nedalekém Žalově, tradičním místě posledního odpočinku obyvatel Levého Hradce v 2. polovině 9. a prvních třech až pěti desetiletích 10. století.

²⁰⁷ I. Borkovský si nemusel vzhledem k rychlému tempu výkopů povšimnout důležitosti situace v západním exteriéru kruhové lodí.



Obr. 95: Pohřby v interiéru a exteriéru lodi rotundy. Základem tohoto výseku situace v západní části kostela sv. Klimenta je plán publikovaný I. Borkovským (1965, obr. 10). Hrob 21 byl dokreslen nově podle fotodokumentace, dočíslovány byly dříve neoznačené hroby (22-24). Při porovnání tohoto výseku plánu s plánem na obr. 86 se ukazují některé dílčí odlišnosti: a) v detailech vykreslení skeletů (např. hroby 17 a 18 jsou přesněji zachyceny na plánu na obr. 86, hrob 15 pocházející z doby po zániku rotundy naopak na tomto výseku), b) v míře schematizace zdiva lodi rotundy - přesněji je dokumentován průběh zdiva na plánu na obr. 86. Z porovnání obou plánů a fotodokumentace vyplývá, že situace v interiéru lodi nebyla vynesena dostatečně přesně (hroby 13 a 14 ve skutečnosti ležely blíže sebe).

Abb. 95: Gräber innerhalb und außerhalb des Rundschiffs aufgrund des von I. Borkovský veröffentlichten Plans (1965, obr. 10). Grab 21 gezeichnet nach Fotografien, die ursprünglich unbezeichneten Gräber 22-24 wurden nachnummeriert. Gegenüber dem Plan Abb. 86 fallen folgende Abweichungen auf: a) Detaillierte Darstellung der Skelette (z.B. Gräber 17 und 18 sind auf dem Plan Abb. 86 präziser gezeichnet, Grab 15 aus der Zeit nach dem Untergang der Rotunde dagegen hier besser), b) der Verlauf der Mauern des Rundschiffs ist auf dem Plan Abb. 86 genauer dargestellt. Aus dem Vergleich beider Pläne und der fotografischen Dokumentation geht hervor, daß die Situation im Kircheninneren ungenau wiedergegeben ist (Gräber 13 und 14 lagen in Wirklichkeit näher beieinander).



Obr. 96: Sonda 16A východně od kostela vně hřbitovní zdi. Raně středověký hřbitovní horizont.

Abb. 96: Sonde 16A östlich der Kirche außerhalb der Friedhofsmauern. Frühmittelalterlicher Bestattungshorizont.



Obr. 97: 1 - Vnější líc lodi rotundy a situace západně od ní. Deprese při severním líci jižní zdi barokní lodi. Torza silně narušených hrobů 20, 23, 24 (hroby skupiny C); 2 - Severozápadní roh barokní lodi kostela. Hroby skupiny B: Hrob 18 je zastíněn zdí rotundy. Vedle hrobu 17 leží narušený opačně orientovaný skelet (21) nazachycený v celkových plánech z doby výzkumu I. Borkovského. Hrob skupiny C: 22. Hrob 19 porušený západním zdí barokní lodi se svou orientací odlišuje od hrobů skupiny A, B i C.

Abb. 97: 1 - Außenfront des Rundschiffs und Lage westlich davon, Bodensenke bei der Südmauer des Barockschiffs, Torso der stark gestörten Gräber 20, 23, 24 (Gruppe C); 2 - Nordwestecke des Barockschiffs. Gruppe B: Grab 18 im Schatten der Kirchenmauer, neben Grab 17 liegt ein gestörtes verkehrt orientiertes Skelett (21), das in den Gesamtplänen aus der Zeit der Ausgrabungen von I. Borkovský fehlt. Gruppe C: 22. Das von der Westmauer des Barockschiffs gestörte Grab 19 unterscheidet sich in seiner Orientierung von den Gräbern der Gruppen A, B und C.



Obr. 98: 1 - Hrob 12 (skupina A) porušený jižní zdí barokní lodi kostela; 2 - Hrob 14 (skupina A?), z něž se dochovala pouze jeho vrchní část. Hrob 13 je orientován na rozdíl od všech ostatních hrobů ve směru S-J. Z porovnání fotografie a plánů z doby výzkumu I. Borkovského (*obr. 86, 95*) vyplývá, že hrob 14 je vyneseno nepřesně. Správně by měl být umístěn blíže hrobu 13, tak jak je tomu na fotografii. V tom případě nelze vyloučit, že hrob 14 byl porušen hloubením velké jámy v lodi rotundy.

Abb. 98: 1 - Grab 12 (Gruppe A) gestört von der Südmauer des Barockschiffs; 2 - Grab 14 (Gruppe A?), von dem nur der obere Teil erhalten ist. Grab 13 ist im Unterschied zu allen anderen Bestattungen Nord-Süd-orientiert. Aus dem Vergleich zwischen den Fotografien und Plänen aus der Zeit der Ausgrabungen von I. Borkovský (*Abb. 86, 95*) geht hervor, daß Grab 14 ungenau übertragen ist. Richtig sollte es näher bei Grab 13 liegen, so wie auf der Fotografie dargestellt. In diesem Fall ist nicht ausgeschlossen, daß Grab 14 von einer großen Grube im Inneren des Rundschiffs gestört wurde.

7.1.6. VÝVOJ DATOVÁNÍ

Nepočítáme-li rotundu sv. Víta na Pražském hradě, která se dochovala pouze v malých torzech, pak levohradecká rotunda byla vlastně prvním skutečným archeologickým nálezem úplného půdorysu rotundy v Čechách. Nelze se proto divit, že tento objev vyvolal živou diskusi týkající se především jejího datování. Výhodou i nevýhodou byla skutečnost, že písemnými prameny byl od časného středověku na Levém Hradci kostel sv. Klimenta skutečně doložen a zpráva Tomáše Pešiny z Čechorodu existenci rotundy potvrdila.

Vypočítávat všechny zmínky o datování levohradecké rotundy by nemělo příliš velký smysl, neboť celá řada z nich byla pouze přejata od jiných autorů. Pomiňme také genezi názorů na její datování vyslovené v diskusi o českých rotundách²⁰⁸ (*Birnbaum 1927*, 175-176; *Guth 1925*, 159, 180 ad.; *Cibulka 1934*, 290-291, 436), která proběhla ještě před objevem levohradecké rotundy. Naznačme však alespoň v základních obrysech, jak se datování rotundy vyvíjelo po jejím objevu. Datování kostela v minulosti kolísalo v intervalu od 9. do 11. případně 12. století. Ze zpráv dobového tisku vyplývá, že přímo po objevu spíše převažovalo mínění o mladším stáří rotundy, která měla být postavena v 11. či 12. století na místě dřevěného Bořivojova kostela. V prvním hlášení o výzkumu rotundy v roce 1940 (*rkp. 1*) byl I. Borkovský k jejímu datování skeptický.²⁰⁹ V *rkp. 2 a 3* cituje názor K. Gutha, který tehdy rotundu datoval do 10. století a případně připouštěl i datování do 11. století do doby vlády Břetislava I. Datování keramického zlomku z podlahy přitom přivádělo I. Borkovského k datování kostela do 9. století. Později se I. Borkovský zcela přiklonil datování rotundy do doby Bořivojovy (1965, 56-57).²¹⁰ V jeho argumentaci je přitom zcela zřetelný vliv četných objevů kostelů na Moravě a snaha najít ekvivalenty k moravským kostelům také v českém prostředí. V neposlední řadě se v Borkovského úvahách o stáří rotundy promítala celková koncepce jeho výkladu levohradecké historie, v níž již fakticky nebylo místo pro období 11.-12. století. Odtud pak byl již jen krok k otázce, proč a pro koho by měla být v 10.-11. století na opuštěném hradišti rotunda postavena (*Borkovský 1965*, 57).

Z dalších názorů uveďme závěry A. Merhautové, zařazující levohradeckou rotundu do kontextu počátků českého státu a do kontextu rotund²¹¹ (1970; 1971 - tam též další názory na datování kostela, *Merhautová - Třeštík 1983*, 35). Opatrně, leč výstižně charakterizoval problém datování objevených torz kostela R. Turek (1992, 44): „Zprávy o křtu Bořivoje I. ve velkomoravském prostředí a přivedení kněze Kaycha na Levý Hradec dávají jistý předpoklad, že už levohradecká rotunda vznikla v této době“.

Nové impulsy k diskusi o stáří rotundy pod základy kostela sv. Klimenta přinášejí příspěvky J. Maříkové-Kubkové analyzující charakter základového zdiva a P. Sommera,

²⁰⁸ K. Guth (1925, 179-180) počítal na Levém Hradci se dvěma kostely, přičemž rotunda měla být postavena snad za Boleslava II. V. Birnbaum soudil, že „není dokázáno, že by rotunda byla původní stavbou Bořivojovou“. Kamenná stavba zaznamenaná Pešinou z Čechorodu mohla být mladším následníkem stavby dřevěné. Současně však možnost, že rotunda pochází ze sklonku 9. století, úplně nevyklučoval (*Birnbaum 1927*, 176). J. Cibulka počítal s dřevěným předchůdcem rotundy. Kamenná rotunda byla podle něj dílem 10.-12. století, nejpravděpodobněji však 10. století (1934, 291, 436).

²⁰⁹ „Nemáme však žádných dokladů k datování, proto také samotné časové určení je relativní a to jak rotundy tak i hrobů“ (*rkp. 1*, 8).

²¹⁰ Určité váhání a rozpaky I. Borkovského při datování rotundy zachytila mj. i A. Merhautová (1971, 155).

²¹¹ „S osobností Bořivoje lze bezpečně spojovat rotundu sv. Klimenta na Levém Hradci.“ (*Merhautová 1971*, 8) - „Rotunda, založená Bořivojem kolem roku 880, byla jeho soukromým kostelem stojícím na vnitřním hradě.“ (*Merhautová 1971*, 155).

kteřý věnoval pozornost kameni s vyrytým křížem v základech apsidy. Interpretuje jej jako lapis primarius.²¹² Zvyk jeho kladení a svěcení se vytvořil a ustálil až v 10.-13. století (*Sommer 1997a*, 588-594). Určitou indicií pro stavbu rotundy až v 10. či dokonce 11. století by mohl být keramický zlomek z mazanického torza - ovšem pouze v tom případě, že toto torzo považujeme za pozůstatek starší situace a keramický zlomek z něj datujeme do 10. století (o dalších možnostech viz kapitola 7.1.3.).

Celou otázku datování rotundy lze zatím uzavřít s tím, že rozbor dochovaných pramenů potvrzuje, že dochovaná zdiva patří raně středověké rotundě. Ať již vznikla v době Bořivojově či za jeho nástupců v nejbližších dvou až třech staletích,²¹³ nemění to nic na tom, že první křesťanský kostel v Čechách byl podle Kristiánovy legendy založen knížetem Bořivojem právě na Levém Hradci.

7.1.7. DŘEVĚNÝ PŘEDCHŮDCE ROTUNDY?

Na tomto místě je třeba se alespoň ve stručnosti vrátit k úvahám o dřevěném předchůdci rotundy sv. Klimenta. Tato myšlenka se objevila ve 20. a 30. letech ve studiích věnovaných rotundám (*Guth 1925*, 173; *Cibulka 1934*, 290-291). I jistou dobu po objevu rotundy, která byla tehdy datována do 11.-12. století, se zdálo logické, že jí předcházela starší dřevěný kostel. Tato představa pronikla i do neautorizovaného laického *rkp.* 6 v následující podobě: „Původní kostel založený kol roku 875 knížetem Čechů Bořivojem byl, jakož i hrad, dřevěný a spálen r. 1041. Spáleništi nasvědčuje též průřez země v rotundě, kde nalezeno i několik zbytků zuhelnatělých kmenů neb pilot, ze kterých původní kostel byl zbudován“ (*Anonymus 1994*). Tato zpráva může být výmysl, může být nesprávným pochopením jiných situací, ale i důležitým svědectvím, které vzhledem k rychlosti výkopů uniklo odborné pozornosti. Neodráží se v žádném jiném článku či rukopisu I. Borkovského, ani v jiných pramenech.²¹⁴ Naopak sám I. Borkovský (1941, 94) výslovně uvádí, že stopy dřevěné stavby nebyly nalezeny.

Proti existenci dřevěného kostela později I. Borkovský namítal, že na Moravě byly stavěny kamenné kostely již v 9. století a že dřevěná stavba by v dobovém kulturním kontextu byla nepravděpodobná (*Borkovský 1965*, 56). Svým způsobem je zvláštní, že v té době neargumentoval též kamennou stavbou kostela P. Marie na Pražském hradě. Písemné prameny vztahující se k českému prostředí dřevěné kostely zmiňují, ale na rozdíl od zahraničí (*Ahrens 1982*; *Oexle 1994*) se jich archeologickým výzkumem zatím podařilo objevit jen několik (shrnutí i s literaturou *Sommer 1997b*, 276-278). I když diskuse na toto téma je u nás zatím v počátcích (*Frolíková-Kaliszová 1999*, 535-539), nelze existenci případného dřevěného předchůdce rotundy sv. Klimenta zcela odmítnout.²¹⁵

²¹² Na tuto možnost upozornil již I. Borkovský (*rkp.* 3, 5).

²¹³ V úvahu přicházejí zvláště Boleslav II., (972-999), Břetislav I. (1035-1055) a Vratislav II. (1061-1092).

²¹⁴ Např. kronika A. Zvěřiny (1943) a A. Zvěřinou vydané průvodce z let 1938 a 1940 (*Zvěřina 1938; 1940*).

²¹⁵ Taktéž - byť pouze v obecné rovině - nelze vyloučit existenci kamenného předchůdce rotundy, který byl rozebrán a nezachoval se. Vložení jednoho pískovcového bloku a několika opukových „kvádrů“, jež nesou výrazné stopy opracování, do základového zdiva však za bezpečný argument nepovažují. Předpokládali-li bychom např. větší pravidelnost nadzemního zdiva, nešlo by vyloučit, že náhodně byly v základu použity kamenné bloky určené původně pro zdivo nadzemní. Studiu vlastních kamenických prací v naší nejstarší kamenné architektuře zatím nebyla věnována dostatečná pozornost a není k dispozici potřebná srovnávací studie porovnávající jednotlivá zdiva. Nemůžeme tak doložit, že s obdobným jevem - nahodilým prokládáním lomového zdiva opracovanými kameny - se nelze setkat i jinde.

7.2. KOSTEL SV. KLIMENTA OD DOBY ROMÁNSKÉ PO SOUČASNOST

7.2.1. HLAVNÍ PROMĚNY KOSTELA PODLE I. BORKOVSKÉHO

Další stavební vývoj kostela I. Borkovský shrnul do dvou základních etap. V první fázi byla ubourána apsida, která byla nahrazena obdélným gotickým presbytářem. V 80. letech 17. století, jak víme z písemných pramenů, byla pak kruhová loď rotundy zbořena a nahrazena barokní obdélnou lodí. V mezidobí mezi těmito stavebními úpravami byla v lodi kostela vyhloubena jáma, interpretována jako jáma na cenné předměty, a v kostele se též pohřbívalo (*Borkovský 1965*, 53-54).

7.2.2. KOSTEL SV. KLIMENTA V DOBĚ ROMÁNSKÉ (*obr. 99-100*)

Při úvahách o dalším vývoji levohradeckého kostela nelze minout údaj o řádkovém zdivu z přitesávaných kvádrů,²¹⁶ přiléhajícím ke zdivu rotundy, které bylo objeveno pod severní částí barokní lodě. Fotograficky dokumentován je jen jeho vnitřní líc obrácený k základům rotundy. Dále na západ však nepokračuje (*obr. 86, 99:1, 2*). V rkp. 1 (*rkp. 1A*, 5; *rkp. 1B*, 4) i v *rkp. 3* (10) uvažoval I. Borkovský o tom, že by toto zdivo mohlo být pozůstatkem předchůdce rotundy v podobě jednolodního kostelíka. V *rkp. 2* (20) naopak přichází s myšlenkou, že by se mohlo jednat o pozůstatek románského kněžiště, postaveného po odstranění malé apsidy rotundy. Ze srovnání Borkovského rukopisů, včetně četných rukopisných poznámek k odstavcům o kvádrovém zdivu, je patrné, že s funkcí tohoto zdiva si vzhledem k malému úseku, v němž bylo zachováno, fakticky nevěděl rady. Naposledy se o tomto zdivu vyjádřil v publikaci shrnující výsledky levohradeckého výzkumu (*Borkovský 1965*, 53-54), v níž je zahrnul do základů barokní zdi s tím, že opuka byla použita druhotně a že zdivo obsahovalo též cihly.²¹⁷

Ocitáme se tak před několika interpretacemi a před dilematem, které z nich dát přednost. Stejně tak stojíme před otázkou, zda-li nejde najít ještě další vysvětlení. Vzhledem k detailním údajům v *rkp. 1-3*, které vznikly nedlouho po objevu rotundy, bych za nejméně pravděpodobnou považovala poslední - době výzkumu časově nejvzdálenější - interpretaci, řadící zdivo až do novověku.

V případě, že bychom považovali dochované torzo za pozůstatek staršího presbytáře, narazili bychom na řadu problémů - jak vypadal kostel jako celek, jak vypadal presbytář na jižní straně, proč se tento presbytář nenapojuje ve směru orientace kostela apod.

Poslední možnost reprezentuje úvaha o bližší funkčně neurčené románské přístavbě, respektive stavbě přiléhající k severní stěně lodi rotundy. Připomeňme v této souvislosti jednak existenci severních přístaveb (nejprve apsidy, později románské věže) k rotundě sv. Petra a Pavla na Budči (*Šolle 1990*, 180-181) či severní věž v Týnci nad Sázavou (*Hejna 1983*, obr. 25). V této souvislosti je třeba doplnit, že a) styk kvádrového zdiva s vnějším lícem základu apsidy není bezpečně prokazatelný, neboť toto místo je porušeno základy triumfálního oblouku; b) není jasné propojení kvádrového zdiva a zdiva lodi rotundy v nadzemní části. Vzhledem k užšímu nadzemnímu zdivu rotundy leží kvádrová zeď v exteriéru rotundy, již není integrální součástí.

Určitou další možnost interpretace může nabízet detailnější pohled na fotografii zdiva. Je na ní totiž možno s určitou pravděpodobností identifikovat spáru ve zdivu (*obr.*

²¹⁶ Opukové kvádrky byly tmavohnědě zbarveny (*rkp. 3*, 10).

²¹⁷ Tato interpretace vznikla zřejmě nepřesným převzetím údajů vlastního rukopisu. Vzpomínky Z. Smetánky naopak potvrzují románský charakter zdiva.



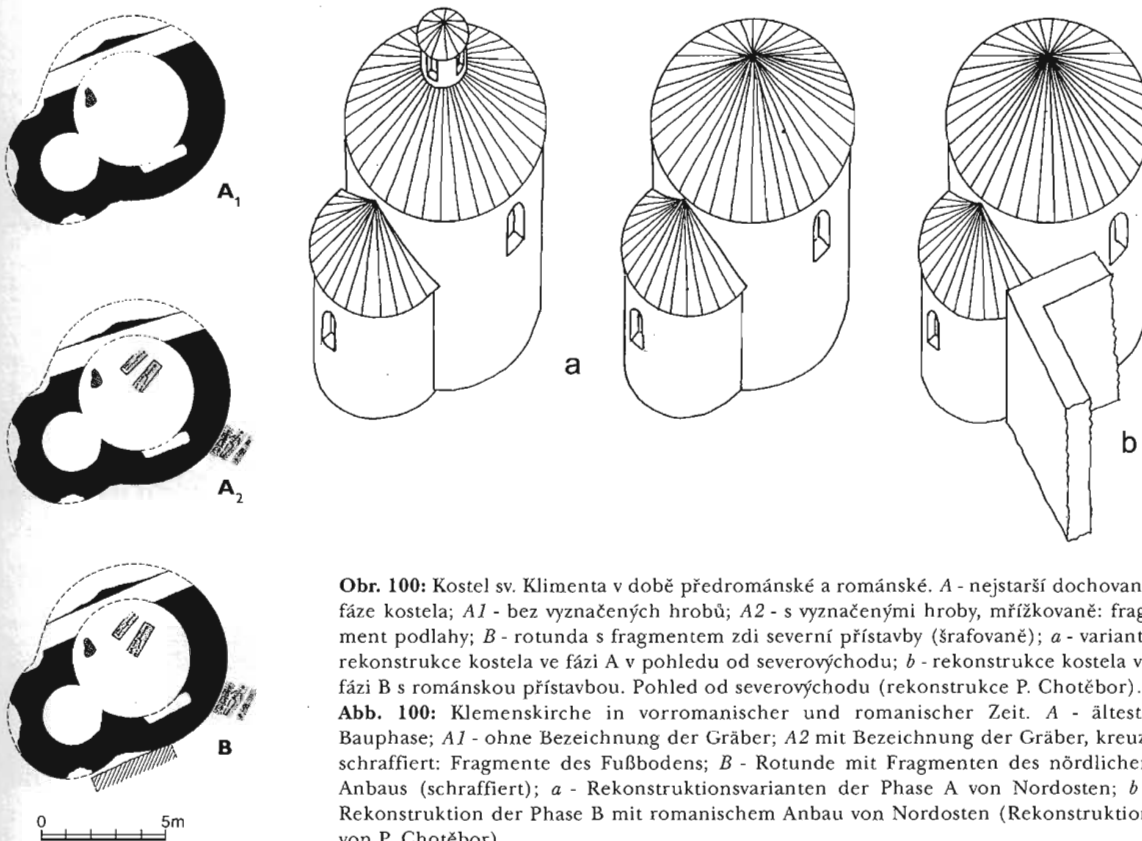
1



2

Obr. 99: 1 - Románské (?) kvádríkové zdivo severně rotundy. V sondě nad ním novověké zdivo barokní lodi. V popředí koruna předzákladu lodi rotundy; 2 - Románské (?) kvádríkové zdivo severně rotundy v pohledu z kůru. Hrob 15.

Abb. 99: 1 - romanische (?) Quadersteinmauer nördlich der Rotunde. In der Sonde darüber liegen die neuzeitlichen Mauern des Barockschiffs. Im Vordergrund die Mauerkrone des Fundaments des Rundschiffs; 2 - Romanische (?) Quadersteinmauer nördlich der Rotunde, Blick vom Chor, Grab 15.



Obr. 100: Kostel sv. Klimenta v době předrománské a románské. A - nejstarší dochovaná fáze kostela; A1 - bez vyznačených hrobů; A2 - s vyznačenými hroby, mřížkované: fragment podlahy; B - rotunda s fragmentem zdi severní přístavby (šrafované); a - varianty rekonstrukce kostela ve fázi A v pohledu od severovýchodu; b - rekonstrukce kostela ve fázi B s románskou přístavbou. Pohled od severovýchodu (rekonstrukce P. Chotěbor).

Abb. 100: Klemenskirche in vorromanischer und romanischer Zeit. A - älteste Bauphase; A1 - ohne Bezeichnung der Gräber; A2 mit Bezeichnung der Gräber, kreuzschraffiert: Fragmente des Fußbodens; B - Rotunde mit Fragmenten des nördlichen Anbaus (schraffiert); a - Rekonstruktionsvarianten der Phase A von Nordosten; b - Rekonstruktion der Phase B mit romanischem Anbau von Nordosten (Rekonstruktion von P. Chotěbor).

99:2 - šipka) oddělující vlastní zdivo a možnou dozdivku či vyzdivku mezi kvádríkovým zdivem a základem gotického triumfálního oblouku. Této skutečnosti by mohla napovídat i odchylka ve sklonu řádek. Zatímco zdivo na západ od předpokládané spáry je zhruba v rovině, zdivo směrem k vítěznému oblouku jeví mírný pokles. V případě této varianty, tj. existence zdiva ve směru S-J (na jehož východní líc až později navázala vyzdivka ve směru Z-V), bychom však předpokládali jeho organické propojení se základovým zdivem rotundy. Ve skutečnosti je však kvádríkové zdivo tečnou k vnějšímu líci kruhové lodi. Prokázat či vyloučit ani jednu z výše uvedených možností (zdivo jdoucí paralelně ve směru Z-V, zdivo ve směru S-J s vyzdivkou) na základě dochovaného torza nelze.

Tuto důležitou situaci při severním líci lodi rotundy není možno naneštěstí zrevi-
dovat. Kvádríkové zdivo je v současnosti obezděno cihlami. Intenzivní pohřbívání u kostela snižuje pravděpodobnost objevu pokračování románského zdiva severně obdélné barokní lodi. Z uvedených důvodů a ani na základě dostupné dokumentace není možno předpokládanou románskou přístavbu/stavbu přiléhající k rotundě samu o sobě blíže datovat. Pouze hypoteticky bychom mohli uvažovat o 2. polovině 12. století. Vzhledem k minimální dokumentaci dochovaného zdiva či zdiv je třeba se zdržet podrobnějších pokusů o interpretaci této situace. Rekonstrukci (*obr. 100 b*) proto berme pouze jako orientační.

7.2.3. KOSTEL SV. KLIMENTA V DOBĚ GOTICKÉ (obr. 101-107)

Polygonální závěr s jedním opěrným pilířem připojený ke kruhové lodi rotundy po ubourání její apsidy je výsledkem gotické přestavby kostela (*Zvěřina 1938*, 8; 1940, 6-7; *Borkovský 1965*, 53). Než bude věnována pozornost vlastnímu zdivu presbytáře a jeho jednotlivým fázím, je třeba se zastavit u dvou otázek, a to jak konkrétně vypadalo napojení presbytáře na kruhovou loď rotundy²¹⁸ a jaké místo v této souvislosti zaujímal výše uvedené severní kvádríkové zdivo označované jako románské. V čem je problém? Kostel bylo možno rozšířit dvojím způsobem, buď směrem na západ, tak jak je to známo z Kostelce u Křížků (rozšíření kostela až z 19. stol.), Lukova (rozšíření kostela až ze 17. stol.) a Vrapic (*Merhautová 1971*, 144, 162, 355), nebo na východ. Když byl pojat úmysl rozšířit kostel o nový presbytář směrem na východ, bylo by logické, aby byl napojen v ose staršího kostela, která je odchýlena od osy Z-V poněkud k severovýchodu. Vzhledem k nevelkým rozměrům velikosti rotundy a její apsidy, by se nejspíše napojoval na zdivo lodi. A to buď přímo, tak jak je tomu např. na Budči (*Šolle 1990*, obr.), nebo s meziprostorem, tak jak je tomu v Hradešíně (*Merhautová 1971*, 126). Ani jedna z těchto variant však nenastala. Nově koncipovaná stavba presbytáře znamenala změnu orientace ve směru Z-V.



Obr. 101: Kostel sv. Klimenta s gotickým presbytářem. Malé okénko pravděpodobně pochází z ubourané části rotundy, velká okna (13. stol.?) byla znovu upravována při barokní přestavbě kostela v 17. stol.

Abb. 101: Klemenskirche mit gotischem Presbytär. Das kleine Fenster stammt aus dem abgerissenen Teil des Rundbaus, die großen Fenster (13. Jh. [?]) wurden beim Barockumbau im 17. Jh. wieder umgebaut.

Změny v orientaci po sobě následujících církevních staveb stojících na stejném místě nejsou jevem častým, ale také ne zcela vzácným, a mají různé příčiny. Jedním z vysvětlení proměny v orientaci kostela na Levém Hradci by mohla být právě existence předpokládané románské severní přístavby, s jejíž existencí se zřejmě museli stavitelé presbytáře nějak vyrovnat a kterou mohli případně i dále využít. Vraťme se proto v této souvislosti

²¹⁸ Problematičnost propojení lodi rotundy a gotického presbytáře si I. Borkovský zčásti uvědomoval, zvláště pokud jde o nesourodost půdorysu (*rkp. I*, 8).

k severnímu kvádríkovému zdivu, respektive jeho torzu. Podíváme-li se na plán kostela, neměl by nám uniknout jeden podstatný detail. Kdybychom oproti předpokladu I. Borkovského²¹⁹ průběh nadzemního zdiva rotundy ztotožnili se základovým zdivem, napojení presbytáře by znemožnilo otevřený čelní pohled na vítězný oblouk. V případě, že vyjdeme z předpokladu I. Borkovského o menší šíři nadzemního zdiva, než je předzáklad, pak by se triumfální oblouk ocitl zcela v exteriéru. Mezi triumfálním obloukem a zbytkem rotundy by zela mezera. Zdá se tedy, že při přestavbě bylo počítáno se severním kvádríkovým zdivem jako se zdivem, které tuto mezeru mělo - buď s dozdívkou, uvažujeme-li o spáře ve zdivu, nebo jako celek - pomoci překlenout.²²⁰ V této souvislosti by se bylo možno ptát, zda-li nelze počítat i s variantou výstavby kvádríkové zdi až v souvislosti s výstavbou presbytáře. Proč by však stavitelé užili jiného zdiva pro základy presbytáře i triumfálního oblouku, jež je břidlové, a jiné - kvádríkové - pro západní pokračování? Proč by stavitelé volili poměrně komplikované řešení, když se nabízelo snadnější řešení, tj. neměnit orientaci kostela a napojit presbytář přímo na loď rotundy?

Uvedená změna orientace kostela vedla s největší pravděpodobností k výstavbě obdobné propojovací zdi mezi rotundou a presbytářem též na straně jižní. Vzhledem k absenci stavebně-historického průzkumu v této části kostela nelze rozhodnout, zda se tato zeď skrývá pod omítkou, nebo zda byla nahrazena v baroku novou zdí lodí, jak tato zeď sahala daleko a jak vypadalo její napojení na rotundu.

V souvislosti s výstavbou presbytáře nebyla tedy zbourána pouze apsida, ale ubourána byla i určitá část zdiva lodí rotundy. Těžko ovšem mohlo být dosaženo řešení, jak je vyobrazeno na nejstarší rukopisné mapě Vltavy od Staroměstských mlýnů v Praze do Mělníka z přelomu 16. a 17. století.²²¹ Na ní je kostel zachycen ještě před úpravami ve 2. polovině 17. století, tedy zhruba ve stavu, jakého bylo dosaženo v gotice. Mapa byla zhotovena v souvislosti s úvahami o splavnění tohoto úseku Vltavy, snad jako výsledek plavby mlynářů Opála a Bílinského s vratislavským městským stavitelem Schneidrem v roce 1600. Pozornost tak byla soustředěna více na vlastní tok řeky než na detailní vykreslení či dokonce dokumentaci jejího okolí. Při pohledu na tuto mapu si je třeba uvědomit zrcadlové zobrazení jednotlivých staveb. Zobrazená fasáda (*obr. 106c*) tak představuje fasádu jižní, nikoliv severní. Presbytář není vyobrazěn reálně, ale v silně zredukované podobě. Dochovaná část lodí rotundy nemohla ze stavebně technických důvodů tvořit apsidu.²²² Problematický je také počet oken. Buď dokumentovaná podoba vůbec neodpovídala realitě, nebo vznikla jako promítnutí okna ze zalomení presbytáře do jižní fasády vedle dosud existujícího okna, vedle něhož mohlo existovat další okno právě ve zdi na jižní straně spojující presbytář s lodí původní rotundy.

Od hypotetických úvah o celkovém vzhledu kostela v období gotickém nyní přejdeme k popisu dochovaného zdiva presbytáře. Jeho základy, jak již bylo uvedeno byly zděny z břidlicových ploten i kamenů méně pravidelných tvarů různých rozměrů. Jedním z důvodů, jež stavitele mohly vést k využití břidlice mohla být snaha o vyrovnání přirozených nerovností terénu nebo důvody izolační (proti vlhku). Teprve na tomto břidlicovém předzákladu byla postavena zeď převážně opuková. Líc této zdi odkrytý v interiéru kos-

²¹⁹ viz *pozn. 200*.

²²⁰ I v tomto případě muselo být ještě dořešeno navázání této spojovací zdi na nadzemní zdivo lodí rotundy.

²²¹ SÚA Sběrka mapa a plánů, č. inv. 471, *Hons 1972*, 136-137; *Hrabánek - Herda 1990*, obr. 18.

²²² Tato možnost by byla vzhledem k poloměru rotundy podmíněna existencí zdi vně dnešní jižní zdi barokní lodí, přičemž tato zeď by vytvářela u napojení s presbytářem nároží.

tela při rekonstrukci v roce 1995 mezi podlahou a spodní linií výmalby tvořily velké pravidelné opukové kvádry (obr. 103:1). Je třeba upozornit na to, že jejich povrchová úprava je výsledkem až kamenického opracování 40. let 20. století.²²³

Vnější líc téhož zdiva po celém obvodu presbytáře byl ve spodní části stavby zděn z větších převážně opukových kvádrů a desek, které jsou v porovnání s interiérem o něco méně pravidelné. Opuka je nahodile prostrídána s břidlicí. Toto zdivo sahající od dnešního povrchu hřbitova do výše 1,60-2 m přechází v méně pravidelné zdivo, jež je tvořeno menšími a o něco méně pravidelnými opukovými kameny a sekundárně použitými opukovými kvádríky. Převážně opukové zdivo je místy doplněno kameny břidlovými a pískovcovými. Pískovcová jsou také nároží presbytáře. Celkem tedy byla identifikována 3 odlišná zdiva - základové z břidlice, spodní pravidelné (v interiéru) či v zásadě pravidelné (vnější fasáda) převážně opukové zdivo²²⁴ a zdivo smíšené s převahou opuky (vnější fasáda).

Pro bližší určení doby, kdy byl ke kruhové lodi připojen již zmiňovaný gotický polygonální presbytář (presbytář A), nemáme k dispozici žádné prameny. Starší tradicí (Cvrk 1904, 15; Zvěřina 1940, 6-7) je tato proměna kostela kladena do 13. století.²²⁵ Datování do této doby mohou nasvědčovat dochované fragmenty kružby jednoho z oken (obr. 102:1, 2),²²⁶ konsoly a profilace opukových žeber sekundárně použitých v mladší, možná ve 14. století, zvýšené klenbě (?) (Wagner 1941, 19). Okénko, které má ještě románský charakter pravděpodobně pochází ještě ze zbořené rotundy (obr. 101). Jedním z podnětů, který mohl ve svých důsledcích vést k rozšíření kostela, mohla být změna ve vlastnictví Levého Hradce, který v první třetině 13. století přešel z rukou krále Přemysla Otakara I. do rukou svatojiřského kláštera. Spolupůsobícím faktorem mohlo být i povědomí o významu Levého Hradce odrážející se ve svatoludmilské legendě *Diffundente sole*, vzniklé pravděpodobně ve 13. století (*Diffundente sole* - FRB I, 193).

Ještě v gotickém období došlo k dalším úpravám kostela (presbytář B). Výše uvedené sekundární využití starších gotických žeber vedlo především k úvahám o zvýšení klenby.²²⁷ Klenba, obvodové zdi presbytáře včetně sedile²²⁸ a triumfální oblouk byly pokryty kvalitní gotickou výmalbou, která na severní straně překryla v té době již zazděné románské okénko.

V neautorizovaném příspěvku Levý Hradec - Zprávy z Národní matice při památném kostele sv. Klimenta na Levém Hradci (Anonymus 1947) byly malby zařazeny do doby, kdy vznikla výzdoba v kapli sv. Kateřiny na Karlštejně. Popis a rozbor zařazující malby do 80. let 14. stol. publikoval J. Klimeš (1976, 25). Malby²²⁹ znázorňující život Pána Ježíše

²²³ Zdivo bylo podle A. Zvěřiny (1943, 72) kameníky osekáno v lodi i presbytáři do výše 1 m nad podlahou a do hloubky 8 cm. Tyto kamenické zásahy se dotkly též gotických architektonických článků i triumfálního oblouku.

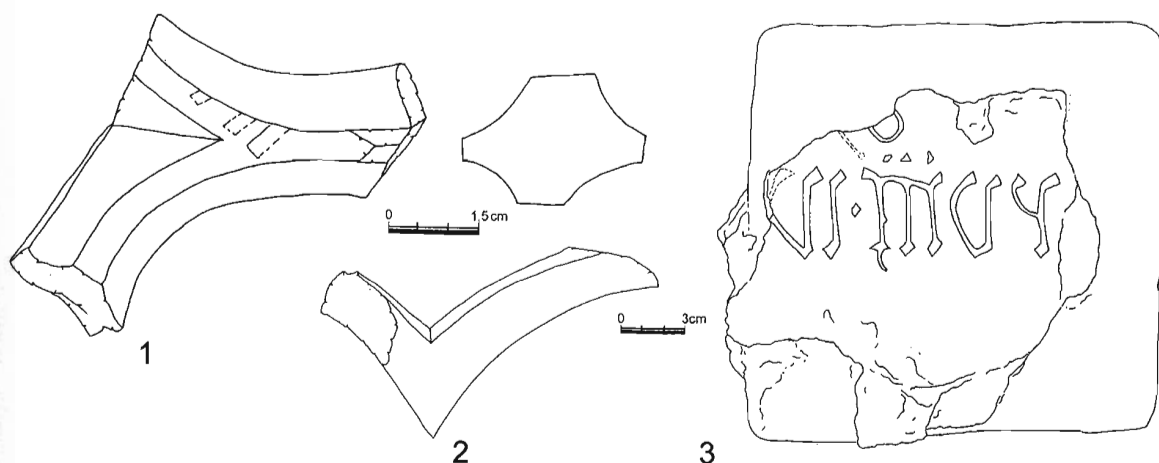
²²⁴ O něco větší pravidelnost vnitřního líce oproti líci vnějšímu mohla být dána čistě estetickými důvody.

²²⁵ Dle A. Zvěřiny existovala zpráva o přestavbě kostela ve 13. století. Je pravděpodobné, že tuto informaci čerpal z nedochovaných Levohradeckých pomněnek F. Párise, který podnícen V. B. Třebízským sbíral prameny k Levému Hradci.

²²⁶ Fragmenty původní gotické kružby, pravděpodobně nalezené při rekonstrukci kostela v letech 1939-1940, byly znovuobjeveny Z. Dobošovou při rekonstrukci kostela v 90. letech 20. století na půdě kostela.

²²⁷ Údaj o zvýšené klenbě (Borkovský 1965, 53; Wagner 1941, 19). R. Turek (1992, 55, pozn. 5) naopak soudí: „Že v rané gotice byla presbytář užší než dnes, ukazují rané gotické konsoly výběhů žeber s typickými „náběžníkovými štítky“ i skutečnost, že žebra na šířku nové, asi renesanční presbytáře nestačila a tudíž vypadají jako „zlomená“.“

²²⁸ Podle A. Zvěřiny (1943, 76) bylo zazděno až do let 1939-1940, kdy je objevil F. Vlháček, nebo při opravách kostela v roce 1935 (Zvěřina 1938, 10). Výmalbu sedile odhalila Z. Dobošová při restaurování a konzervování maleb v roce 1996 (o postupu a způsobu restaurování blíže Dobošová - Tomková - Vlk - Vojtěchovská - Všečeková 1998, 31-34).



Obr. 102: Kostel sv. Klimenta. 1-2 - fragmenty okenních okruží; 3 - dlaždice s otiskem nápisu z náhrobku (srv. obr. 111:2 - nápis na horním okraji).

Abb. 102: Klemenskirche. 1-2 - Fragmente von Fenstergewänden; 3 - Fliese mit dem Abdruck einer Grabinschrift (vgl. Abb. 111:2 - Inschrift am oberen Rand).

od Zvěstování P. Marie až do položení do hrobu a postavy otců, proroků a evangelistů podle Z. Všetěčkové (1997; Dobošová - Tomková - Vlk - Vojtěchovská - Všetěčková 1998, 16-31) v některých módních doplňcích korespondují s knižní a nástěnnou malbou doby vlády krále Václava IV. a lze je datovat do doby kolem přelomu 80. a 90. let 14. století. To je také prozatím jediný pevnější časový údaj, který poněkud zužuje původní široké datování předpokládaného zvýšení presbytáře a jeho výmalby do 14.-15. století, uváděné starší literaturou (Borkovský 1965, 53; Podlaha 1911, 104; Sláma 1988, 34; Zvěřina 1938, 8²³⁰).

Uvažujeme-li o těchto úpravách interiéru kostela sv. Klimenta, musíme si položit otázku, co asi mohlo být jejich podnětem. Zaměříme-li pozornost na údaje o plebánii, narazíme na mlčení pramenů. Ačkoliv jsou známa plebánů na Levém Hradci v 2. polovině 14. a na počátku 15. století,²³¹ nedovídáme se až na jednu výjimku²³² nic bližšího o jejich působení. Uvědomění si starší tradice a její reflektování v úpravách a výzdobě kostela, jež by zapadalo do kulturně politického kontextu 2. poloviny 14. století, je pouze jedním z možných vysvětlení výše uvedených úprav.²³³ Obdobným podnětem také mohla být stavitelská činnost Reinharda z Remeše, iniciátora přestavby roztocké tvrze, jejímž byl v letech 1381-1421 majitelem.

²²⁹ Malby byly zabíleny farářem Josefem Šaškem v roce 1881 (Zvěřina 1938, 8). Po laickém odkrytí některých maleb K. Vlháčkem v letech 1939-1940 bylo rozhodnuto o poskytnutí subvence na záchranu odhalených maleb, které konservoval M. Duchek z Prahy (Zvěřina 1940, 12-13).

²³⁰ U A. Zvěřiny nalezneme celou škálu datování presbytáře: do 13. (1940, 6), 13.-14. (1940, 7) i do 15. století (1938, 8).

²³¹ Prvním známým plebánem byl Bohuněk před rokem 1356. Dále jsou zmíněni: Jiří z Mokropes (1356 - 1368), Ždan, původně plebán při kostele sv. Jakuba v Praze na Újezdě (od 1368), Liděš (do 1408), Jakub Beda z Dobřichovic (od 1408), Petr (před 1412), Tomáš od sv. Víta (1412-1415), Vintíf (od 1415) (Podlaha 1911, 104).

²³² Z vizitačních protokolů (decanatus Kluminensis, ecclesia in Kleczan) vyplývá, že na přelomu 70. a 80. let 14. století plebán z Hradce vyhnal ze své plebánie Maru, konkubínu správce v Klecanech (Visitační protokol, 266). Mohlo by se jednat nejspíše o Ždana, poprvé zmiňovaného k roku 1368.

²³³ Tradici místa, na němž počalo křesťanství v Čechách, najdeme zachycenu již na počátku 14. století u tak řečeného Dalimila (Dalimil - FRB III, 49), později pak v kronice Jana Marignoly (Marignola, 529) z poloviny 14. století. Právě prostřednictvím této kroniky se zřejmě s Levým Hradcem mohl seznámit Karel IV.



Obr. 103: 1 - Presbytář, pravidelné opukové řádkové zdivo nad břidlicovým základem východně severního vítězného oblouku (r. 1995). Povrchová úprava zdiva je pravděpodobně výsledkem novodobého opracování při rekonstrukci v l. 1939-1940; 2 - Břidlicovo-opukový základ severního triumfálního oblouku a k němu přiléhající nepravidelné břidlicové základové zdivo presbytáře. Blok zeminy u novověkých hrobů (severně hrobu 16) lze podle fotografie rozdělit na nejméně 4 vrstvy: 1. vrchní světlou opukovo-maltovou, 2. tmavou s vyšším podílem hrubé komponenty, 3. světlejší s lebkou, která mohla být jak pozůstatkem samostatného hrobu, tak mohla souviset se skupinou lebek označených jako hrob 10 (*obr. 86*) západně hrobu 16, 4. spodní s relativně nejmenším podílem hrubých komponent. Vrstvy mírně klesají směrem k oltáři, tj. k východu.

Abb. 103: 1 - Presbytär - regelmäßige Quadersteinmauer über dem Schieferfundament östlich des nördlichen Triumphbogens (1995). Der Verputz stammt wahrscheinlich aus der Zeit der Rekonstruktion von 1939-1940; 2 - Grundmauern des nördlichen Triumphbogens aus Schiefer und Pläner und anliegende Grundmauern des Presbytärs aus Schiefer. Im Erdprofil bei den neuzeitlichen Gräbern (nördlich von Grab 16) können aufgrund der Fotografie mindestens 4 Schichten unterschieden werden (von oben): 1 - hell mit Pläner und Mörtel; 2 - dunkel mit größerem Anteil an groben Komponente; 3 - hell mit einem Schädel, der sowohl zu einem selbständigen Grab als auch zu der als Grab 10 (*Abb. 86*) bezeichneten Anhäufung von Schädeln westlich von Grab 16 gehören kann; 4 - mit dem relativ kleinsten Anteil an groben Komponenten. Die Schichten fallen nach Osten leicht ab.



1



2

Obr. 104: 1 - Východní polovina kostela sv. Klimenta, závěr výzkumu. Koruna zdiva apsidy ve vztahu k pilířům triumfálního oblouku; 2 - Západní polovina kostela sv. Klimenta, závěr výzkumu; a - pravěký horizont s ohništěm; b - mazanice vrstva/podlaha či mazanice podklad pro podlahu; c - hrob 12; d - hrob 14; e - hrob 15; f - kruhová jáma; g - část objektu obdélného půdorysu (hrobu staršího než jáma?) s prohloubeným dnem. Šipky směřují k nálezům na hromádkách na koruně základového zdiva a vedle hrobu 15. Tyto nálezy se nedochovaly.

Abb. 104: 1 - Ostteil der Klemenskirche nach Abschluß der Grabungen, Fuge zwischen der Mauerkrone und den Pfeilern des Triumphbogens; 2 - Westteil der Klemenskirche nach Abschluß der Grabungen; a - urgeschichtlicher Horizont mit Feuerstelle; b - Schicht mit Lehmewurf/Boden bzw. Aufschüttung aus Lehmewurf unter dem Boden; c - Grab 12; d - Grab 14; e - Grab 15; f - runde Grube; g - Teil eines rechteckigen Objekts (einem der Grube vorausgehenden Grab?) mit eingetieftem Boden. Die Pfeile bezeichnen die Funde über dem Fundament und neben Grab 15 (heute verschollen).



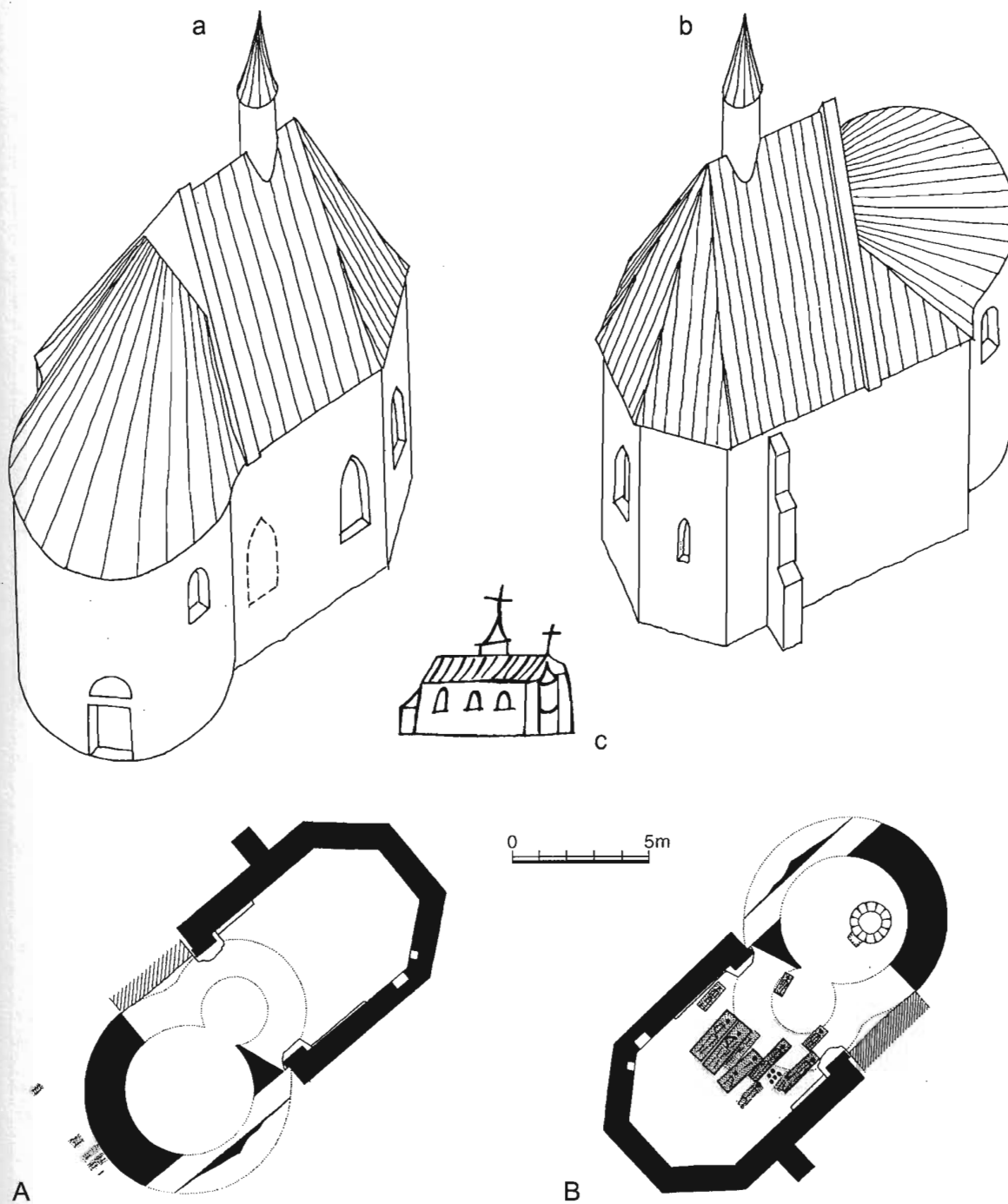
1

2



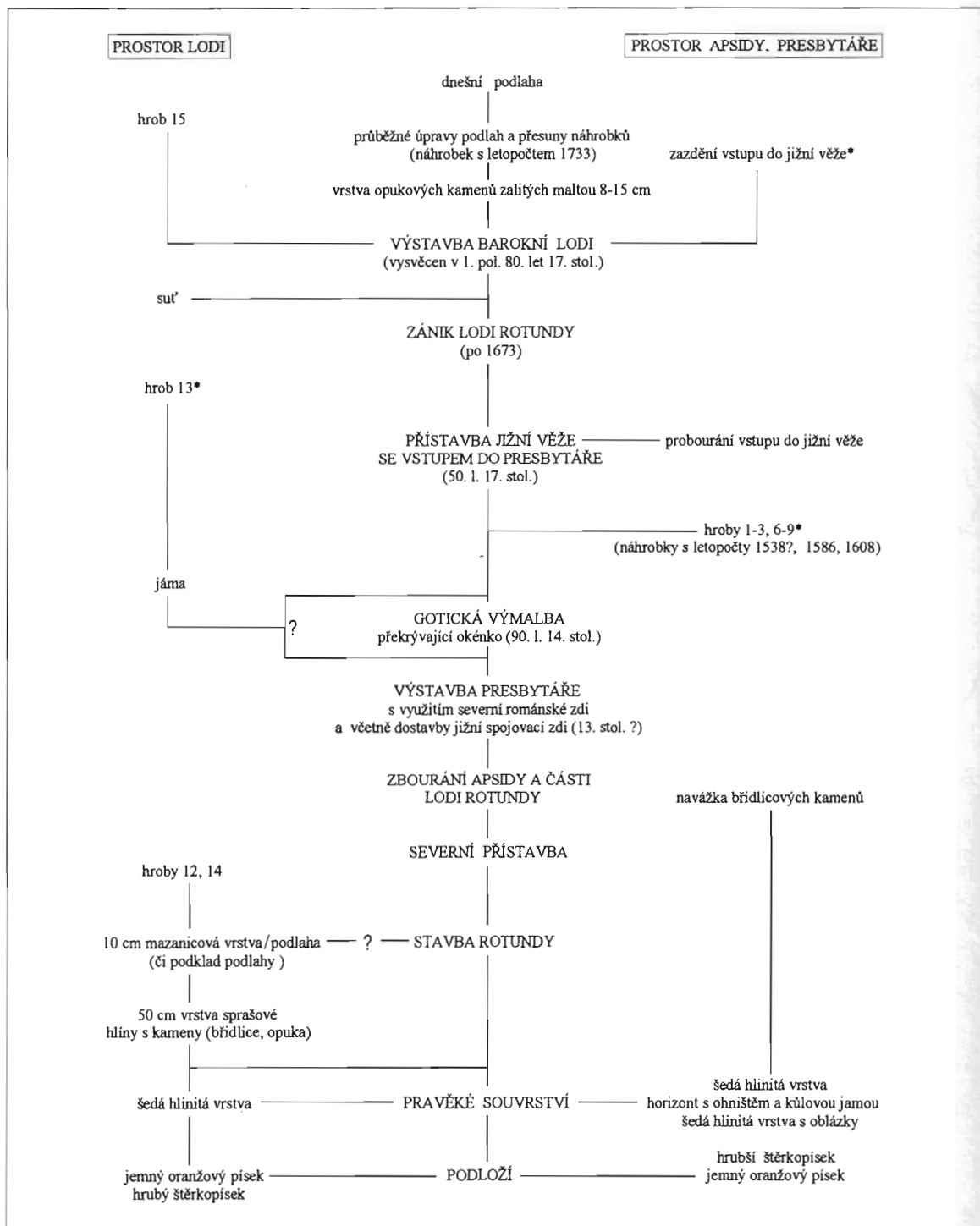
Obr. 105: 1 - Základové nepravidelné zdivo severního pilíře triumfálního oblouku ve vztahu k apsidě, která byla podle plánu (*obr. 86*) v těchto místech porušena blíže fotograficky nedokumentovanými hroby 1 a 3; 2 - Základové nepravidelné zdivo jižního pilíře triumfálního oblouku mezi k němu přiléhajícím jižním základovým zdivem presbytáře (vlevo) a jižním vnějším lícem rotundy (vpravo).

Abb. 105: 1 - Unregelmäßig gemauertes Fundament des Nordpfeilers des Triumphbogens mit Bezug auf die Apsis, die dem Plan zufolge (*Abb. 86*) an dieser Stelle von den nicht untersuchten Gräbern 1 und 3 unterbrochen gewesen sein soll; 2 - das unregelmäßige Fundament des Südpfeilers des Triumphbogens zwischen der anliegenden südlichen Grundmauer des Presbytärs (links) und der Außenseite der Rotunde (rechts).



Obr. 106: Kostel sv. Klimenta v době gotické a renesanční. *A* - ve 13.-15. stol.; *B* - v 16. stol. a v 1. polovině 17. stol.; *a* - rekonstrukce kostela v období 13.-1. pol. 17. stol. v pohledu od jihozápadu; *b* - rekonstrukce kostela v období 13.-1. pol. 17. stol. v pohledu od severovýchodu. Malé okénko v presbytáři bylo zazděno nejspíše ve 14. stol. před gotickou výmalbou (rekonstrukce P. Chotěbor); *c* - vyobrazení kostela na mapě Vltavy od Prahy po Mělník (kolem r. 1600).

Abb. 106: Die Klemenskirche in der Gotik und Renaissance. *A* - 13.-15. Jh.; *B* - 16. und 1. Hälfte 17. Jh.; *a* - Rekonstruktion der Kirche im 13.-1. Hälfte 17. Jh., von Südwesten; *b* - Rekonstruktion der Kirche im 13.-1. Hälfte 17. Jh., von Nordosten. Das kleine Fenster im Presbytär wurde wahrscheinlich im 14. Jh. vor der gotischen Ausmalung zugemauert (Rekonstruktion von P. Chotěbor); *c* - Abbildung der Klemenskirche auf einer Karte der Moldau von Prag bis Mělník (um 1600).



Obr. 107: Rekonstrukce stratigrafie v interiéru rotundy (malými písmeny) v kontextu vývoje kostela (velkými písmeny uprostřed) podle rukopisů a fotodokumentace I. Borkovského a podle dalších pramenů. Hroby 1, 9 a 13 teoreticky mohly být uloženy i po zániku lodi rotundy, hroby 1 a 9 přitom však před vznikem prvního presbyterního stupně, který mohl vzniknout jak v době výstavby barokní lodi, tak až v době před osazováním bočních oltářů v 18. stol. Vznik prvního presbyterního stupně souvisí se zazdívkou vstupu z presbytáře do jižní věže.

Abb. 107: Rekonstruktion der Stratigraphie im Inneren des Rundschiffs (Kleinbuchstaben) im Kontext der Entwicklung der Kirche (Großbuchstaben in der Mitte) nach den Aufzeichnungen und der fotografischen Dokumentation von I. Borkovský und anderen Quellen. Die Gräber 1, 9 und 13 könnten theoretisch auch nach dem Abriß der Rotunde angelegt worden sein, Gräber 1 und 9 vor der ersten Presbyterstufe, die sowohl erst zur Zeit des Baus des Barockschiffs als auch zur Zeit vor dem Bau der Seitenaltäre im 18. Jh. entstanden sein kann. Diese Stufe hängt mit der Vermauerung des Eingangs zum Südturm zusammen.

7.2.4. KOSTEL SV. KLIMENTA V NOVOVĚKU (obr. 86, 102:3, 106-112)

Osudy kostela v 15. století a za husitských bouří sice známy nejsou, je však téměř jisté, že kostel unikl nějakému rozsáhlejšímu ničivému zásahu.

Objektem, který lze zařadit do souvislosti s fungováním kostela v novověku, je jáma o průměru ústí 1,40 m, zjištěná v úrovni 0,80-0,90 m pod povrchem základového zdiva rotundy (obr. 86-89, 104). U dna v hloubce 2 m měla průměr 0,80 m. Vyplněna byla zásypem „z kusů cihel, prejzů a zlomků keramiky ze 14.-16. stol.“ (Borkovský 1965, 53). Kdy byla tato jáma vyhloubena, nelze určit. Je pravděpodobné, že porušila horizont raně až vrcholně (?) středověkých hrobů. Mj. prohlubeň obdélného tvaru východně jámy by mohla být právě pozůstatkem staršího hrobu (obr. 87:3). Ústí jámy leželo pravděpodobně v úrovni povrchu základů rotundy.²³⁴ O funkci jámy byly vysloveny různé názory. I. Borkovský ji nejprve označoval jako studnovitou jámu či studnu (rkp. 7), poté se domníval, že v ní bylo uschováno obilí nebo cenné kostelní předměty (rkp. 3, 6), později (1965, 53) se zcela přiklonil k názoru, že se jedná o jámu na cenné předměty.²³⁵ Jediným pevným záchytným bodem je skutečnost, že jáma zanikla ještě v době před barokní přestavbou kostela nebo spíše v souvislosti s ní, neboť leží pod navážkou s touto přestavbou související.

Byl-li kostel upravován v renesanci, další vývoj tyto úpravy zcela zahladil. Památkou na tuto dobu jsou novověké hroby soustřeďující se zvláště v presbytáři, jež byly zakryty renesančními náhrobky. Žádný z náhrobků nezůstal na svém původním místě. Jednotlivé desky byly v různých dobách přemístěny a osazeny do bočních zdí předsíně a západní zdi pod kůrem, případně do podlahy pod kůrem.

Popis středo-(?) až novověkých hrobů v presbytáři a bezpečně novověkých hrobů v lodi rotundy (obr. 86, 92, 109, 111).

Hrob 1 - zahlouben do zdiva apsidy rotundy jižně severního triumfálního oblouku, v rakvi o rozměrech 70x25/30²³⁶x15/25 cm bylo pohřbeno dítě, skelet zcela setlelý.

Nálezy: na prsou růženec z modrých korálků (podle rkp. I. Borkovského) popisovaný A. Zvěřinou (1943, 68) jako „náhrdelníček ze zelenavých korálků na stříbrném řetízku navlečených, se dvěma rovněž korálkovými přívěsky“.

Hrob 2 - porušuje zdivo apsidy v místech východního vnějšího líce apsidy rotundy, v rakvi dlouhé 180 cm byl pohřben jedinec o dochované délce skeletu 170 cm, skelet zcela setlelý.

Hrob 3 - porušuje zdivo apsidy v místech severovýchodního vnějšího líce apsidy rotundy, v rakvi o rozměrech 190x35 cm byl pohřben muž, skelet rozpadlý na prášek.

Hrob 4 - v rakvi byla pohřbena dívka (?).

Hrob 5 - jáma pro rakev hrobu 5a, porušeného hrobem 5b. Žebra skeletu v hrobě 5a silně rozrušena.²³⁷ Hrob 5 ležel 40 cm nad rostlým terénem.

Hrob 6 - porušuje zdivo apsidy v místech východního vnějšího líce apsidy rotundy, v hrobě silně narušeném hrobem 7 byl pohřben nedospělý jedinec.

Hrob 7 - porušuje zdivo apsidy v místech východního vnějšího líce apsidy rotundy, v rakvi o rozměrech 205x60x50 cm a síle prkna 3 nebo 5 cm byla pohřbena žena s ruka-

²³⁴ Na řezu A-B (obr. 88) je situace dokumentována poněkud jinak. Jáma je překryta jakousi vrstvou, která je kryta dřevem, na němž leží destrukce kamenů. Vzhledem k absenci popisu a k problémům při interpretaci řezů, které jsou průmětem situací z různých míst do jedné roviny, tento řez k interpretaci nepoužívám.

²³⁵ R. Turek (1992, 44) naproti tomu vyslovil názor, že se jedná o „světecký relikviářový hrob“.

²³⁶ Údaj čerpaný z rkp. 1 - před lomítkem, údaj čerpaný z rkp. 2 - za lomítkem.

²³⁷ Podle fotografií však neplatí, že: „Lebka a kosti jsou uloženy na hromadě.“

ma složenýma na břicho, délka skeletu 153 cm. Dle *rkp.* 7 kostra patřila muži.

Hrob 8 - porušuje zdivo apsidy v místech východního vnějšího líce apsidy rotundy, v rakvi o rozměrech 225x50x55 cm byl pohřben muž, délka skeletu 165 cm, doloženy stopy „brushitu“. Dle *rkp.* 7 kostra patřila ženě.

Hrob 9 - v apsidě rotundy, v rakvi bylo pohřbeno dítě, skelet zcela setlelý. Nálezy: drobné korálky z modrého skla na krku.

Hrob 10 - východně apsidy, 5 lebek v hloubce 60 cm pod dlažbou, 60-70 cm nad podloží.

Hrob 11 - jižně hrobu 8, v rakvi pohřben nedospělý jedinec, délka zcela na prášek rozpadlého skeletu 110 cm. Nálezy: čelenka z bronzových drátků, zbytky vlasů.

Hrob 13 - v lodi rotundy hrob v orientaci J-S, v rakvi o rozměrech 138x40 cm bylo pohřbeno dítě, doloženy stopy „brushitu“. Nálezy: věneček z bronzových drátků na lebce, na nohou zbytky kůže z botiček.

Hrob 15 - „hrob kněze“, 160 cm dlouhá kostra ve 220 cm dlouhé rakvi. Při pravé ruce má breviář/modlitební knížku, na hlavě čapku, zbytky oděvu. Brushit. Uložen po zboření lodi rotundy.

Hrob 16 - mezi hroby 4 a 5, kostra v rakvi rozpadlé na prášek.

Popisy těchto hrobů jsou čerpány z *rkp.* 1 a 2 I. Borkovského, údaje o výskytu fosforečnanu vápenatého - brushitu z příspěvku R. Nováčka (1940, 1-4). Antropologické určení je pouze laické. Zajímavé jsou zmínky o špatném stavu dochování koster, které byly často setlelé „na prach“. Dochované lidské kosti z těchto i ostatních hrobů byly po ukončení výzkumu uloženy v nově vybudovaném sklípku před oltářním stupněm (*Zvěřina* 1940, 13). Soubor lebek severně hrobu 2 a západně hrobu 16 svědčí o možném dlouhodobějším využití presbytáře k pohřbívání.²³⁸

Náhrobní desky až na jednu výjimku převážně ze 16.-17. století byly přemísťovány na své dnešní místo zřejmě v různých dobách a pod vlivem různých okolností. Přesuny náhrobních desek i poměrně dlouhodobé pohřbívání v kostele sahající až do 18. století svědčí o značných zásazích, které poničily starší středověké terény ještě před tím, než byla rotunda objevena a I. Borkovským prozkoumána.

Nejstarší náhrobní deska s vytesanou chlapeckou postavou a se znakem pánů z Klinštejna (*obr.* 111:2), která údajně nesla letopočet 1538, pochází tedy z doby, kdy ještě Roztoky nepatřily Boryňům ze Lhoty, ale byly v držbě Jana z Donína (*Sedláček VIII*, 304). Zda-li její uložení pod cihlovou mensou pravého bočního oltáře v úrovni dlažby lodi (*Zvěřina* 1940, 8), odkud byla v roce 1939 přemístěna do předsíně kostela, bylo původní či sekundární nelze zjistit. Neznáme totiž její úplně přesnou polohu, tak abychom mohli potvrdit či zcela vyloučit její vztah k dětskému hrobu 9. Do protilehlé stěny síně je zasazena náhrobní deska Benedtky z Nečtin, druhé manželky Davida Boryně, zemřelé roku 1608. Přenesena sem byla podle A. Zvěřiny (1943, 50) v roce 1881, kdy byla vyzdvížena „z prostředka“ lodi. Vzhledem k tomu, že tenkrát nebyl pod deskou nalezen žádný hrob, lze se domnívat, že i toto místo uložení bylo fakticky sekundárním. Do síně vedle desky

²³⁸ Nelze vyloučit, že datování v presbytáři uložených hrobů přesahuje interval 2. poloviny 16. a první třetiny 17. století. Datování hrobů je totiž pouze relativní. Hroby 4, 5, 10 a 16 např. kladl I. Borkovský ještě do souvislosti se hřbitovem u rotundy před připojením presbytáře. Z textů (*rkp.* 2, 15, 17; *rkp.* 1, 3) však nevyplývá zdůvodnění tohoto závěru. Za pohřby Boryňů ze Lhoty jsou považovány hroby 7 a 8 v dobře dochovaných rakvích. Některé hroby určité (15, neidentifikovaný hrob k náhrobní desce 1733), jiné možná patří až baroknímu horizontu pohřbívání.

paní Žofie byla - zřejmě v roce 1940 - přesunuta malá deska s postavou holčičky s hlavou položenou na polštáři.

Pod kůrem - jižně od vstupu do lodi - je vsazena jediná mužská náhrobní deska patřící přímo Davidu Boryňovi ze Lhoty, na Mikovicích a v Roztokách (blíže *Veith 1968*, 14-15). Jak vyplývá z upomínacího listu abatyše Žofie Albínky z Helfenburka z roku 1610, slíbil za pohřbívání v levohradeckém kostele pořídit nový zvon (*Procházka 1896*, 96; *Podlaha 1911*, 104-105). Dvě desky zmiňované K. Cvrkem v roce 1904 (*1904*, 18) a A. Zvěřinou v sousedství Boryňova náhrobku ještě v roce 1940 a připisované dětem roztockých držitelů byly zřejmě v souvislosti se zakrytím a zpřístupněním rotundy v roce 1940 odstraněny. Jedna z nich byla možná osazena do zdi v síni vedle náhrobku paní Žofie, roz. Benedtky z Nečtin.

Pod kůrem - severně od vstupu do lodi - je náhrobek Ludmily z Rzyczan (zemřela v roce 1586), první manželky Davida Boryně ze Lhoty.²³⁹ Vedle ní je vsazen náhrobní kámen s vytesanou ženskou postavou s rozpuštěnými vlasy a s křížkem v sepjatých rukou. Jeden znak vytesaný ve spodní partii náhrobku je neznatelný, druhý nese znak pánů z Říčan a Klinštejna. To je zajímavý údaj vzhledem k výše uvedené dětské desce s datem 1538. Vzbuzuje např. otázku, zda-li byl letopočet na dětském náhrobku přečten správně - dnes již je bohužel nečitelný. Se severnějším ženským náhrobkem je spojen i další problém. A. Zvěřina (*1940*, 8) jej vrocjuje k roku 1670. Není přitom jasné, jak k tomuto datu dospěl, když dříve (*1938*) jej ani on, ani K. Cvrk (*1904*) neuváděli. Další tři silně ochozené desky bez označení, které se původně nalézaly kdesi v sousedství ženských náhrobků (*Cvrk 1904*, 19), v letech 1939 - 1940 zmizely.

Zajímavý detail představuje dlaždice s dochovaným maltovým podkladem, v němž je otištěna část nápisu jednoho z náhrobků (*obr. 102:3, 111:2* - nápis na horním okraji).²⁴⁰ Je dokladem toho, že uvedený náhrobek byl před svým přemístěním na nové místo překryt dlažbou.

Jen velmi přibližně zachycuje vzhled kostela v období kolem přelomu 16. a 17. století výše uvedená mapa Vltavy od Staroměstských mlýnů v Praze do Mělníka (*obr. 106:c*).²⁴¹

O něco jasnější je obraz vývoje kostela v období po třicetileté válce ve 2. pol. 17. století. Pramenem je jednak stavba sama, jednak lze čerpat některé informace ze zádušních účtů a inventářů 2. pol. 17. a 18. století (*Adámek 1890*, pozn. 1, 23-24). Nejprve byla na jižní straně presbytáře kolem roku 1656 přistavěna zvonice,²⁴² pro niž byl v Praze ulit zvonářem Loewem nový zvon s datem 1660. V témže období byly též opraveny střechy (*Adámek 1890*, pozn. 1). Výstavba zvonice znamenala také proražení vstupu z presbytáře do věže a porušení gotické výmalby v místech průrazu. Spodní část tohoto vstupu byla fotograficky dokumentována při výzkumu I. Borkovského (*obr. 110:2*), neodrazila se však ještě v plánu (*obr. 86*).²⁴³ Větší část vstupu byla odkryta při rekonstrukci kostela v roce

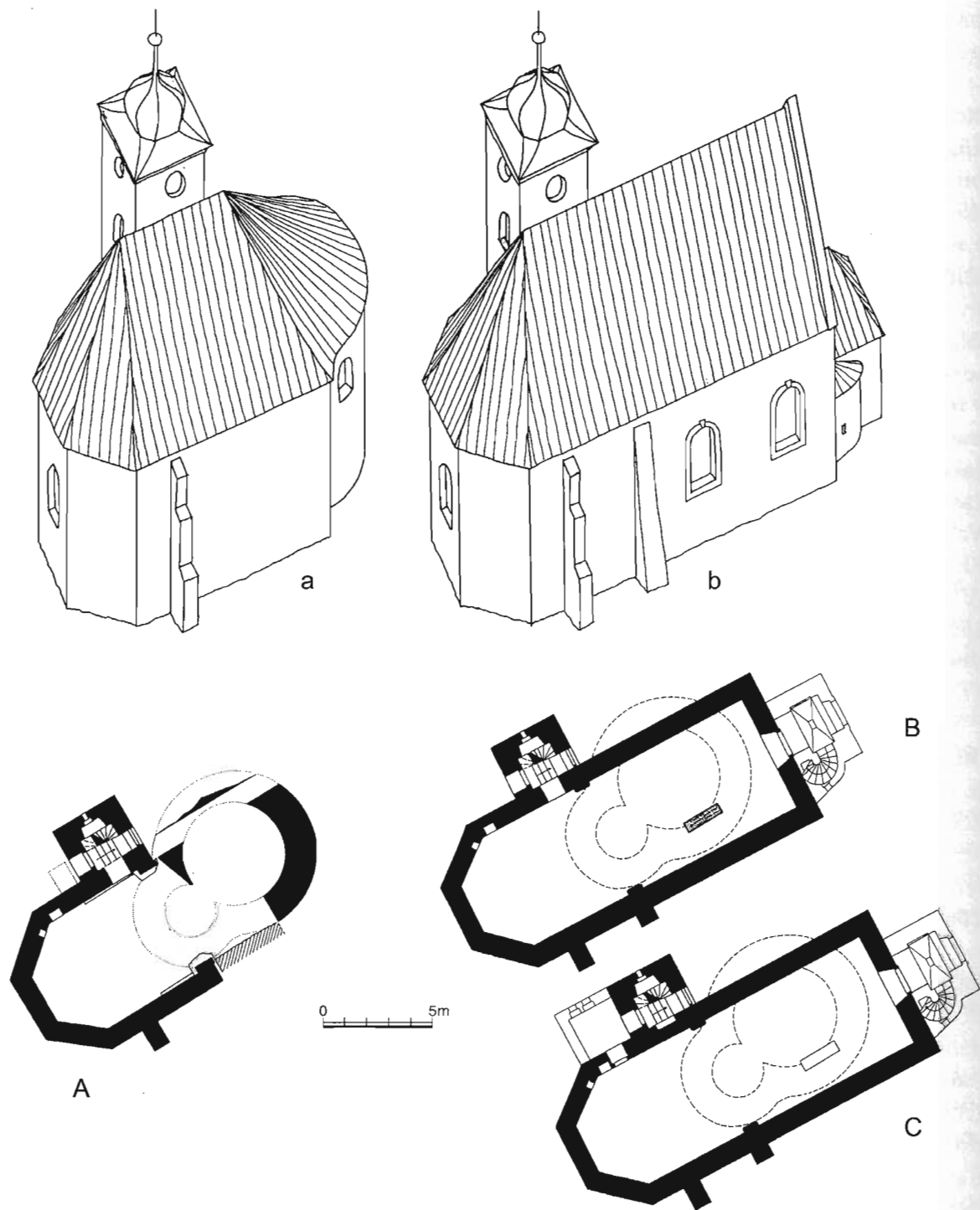
²³⁹ A. Zvěřina se domníval, že se jednalo o manželku Davidova syna Václava. Údaj byl upřesněn podle Ottovy encyklopedie obecných vědomostí, CD ROM - díl IV, XIV, XXI, Aion CS.

²⁴⁰ Dlaždice byla objevena při rekonstrukci kostela v 90. letech 20. století na jeho půdě.

²⁴¹ „*Gradec Panny abatyše*“, in: SÚA Sběrka mapa a plánů, inv. č. 471; *Hons 1972*, 136-137; *Hrabánek - Herda 1990*, obr. 18.

²⁴² Původní bání byla zřejmě plechová (*Adámek 1890*, 23). V letech 1719 a 1733 byla zvonice opravována a znovu pokrývána. V době, kdy o kostele psal A. Podlaha (*1911*, 106), byla věž kryta baňatou šindelovou střechou, která byla později nahrazena střechou plechovou. Na kostele samém se připomíná vížka až do roku 1723. Poté byla odstraněna (*Adámek 1890*, 27).

²⁴³ V této části plánu je dokumentován výklenek, který vznikl až po zazdívce vstupu.



Obr. 108: Kostel sv. Klimenta v novověku. *A* - kostel rozšířený kolem r. 1656 o jižní věž; *B* - barokně přestavěný kostel vysvěcený r. 1684; *C* - současná podoba kostela se sakristií přistavěnou na počátku 20. stol. vedle věže k jižní zdi presbytáře; *a* - rekonstrukce kostela z doby po výstavbě jižní věže v pohledu od severovýchodu; *b* - rekonstrukce kostela z doby po celkové barokní přestavbě v pohledu od severovýchodu (rekonstrukce P. Chotěbor).

Abb. 108: Klemenskirche in der Neuzeit. *A* - mit Südturm aus der Zeit um 1656; *B* - nach der Weihe der Barockkirche 1684; *C* - heutiger Zustand mit der Sakristei an der Südmauer des Presbyters aus dem Anfang des 20. Jh.; *a* - Rekonstruktion der Kirche nach dem Bau des Südturms von Nordosten; *b* - Rekonstruktion der Kirche nach dem großen Barockumbau von Nordosten (Rekonstruktion von P. Chotěbor).

1994 (obr. 110:1). Na vstup zřejmě navazovalo původní schodiště vedoucí na věž, objevené v letech 1939-1940 a zmiňované pouze A. Zvěřinou (1943, 76-77).²⁴⁴ Z jaké doby pochází zadržka vstupu není jasné. Vzhledem k umístění prahu vstupu pod presbyterním stupněm se zdá, že se tak stalo ještě před vznikem tohoto stupně. Datum jeho vzniku však známo není. Vzhledem k tomu, že zasahuje do barokní lodi, byl postaven v každém případě až po barokní přestavbě, nejdříve v 70. letech 17. století. Jeho vznik byl též pravděpodobnou příčinou přemístění náhrobků. Boční barokní oltáře, jež mají pocházet z roku 1751 pak vymezují horní hranici výstavby presbyterního stupně a tím i dobu, kdy nejpozději přestal vstup z presbytáře do věže existovat.

K nejvýraznější proměně došlo mezi rokem 1675, kdy byla podle účetních dokladů zahájena přestavba kostela (Adámek 1890), a rokem 1684, kdy byl kostel znovu vysvěcen. Pro záduší přitom tato rekonstrukce kostela znamenala zadlužení vyrovnané až v roce 1706²⁴⁵. Při přestavbě byla zbořena zbývající část okrouhlé lodi rotundy. Přímo na zdivo presbytáře byla napojena obdélná barokní loď, k níž byla ještě přistavěna předsíň, z níž vede schodiště na kůr. Nově přestavěný kostel byl vysvěcen podle Pamětní knihy abatyše kláštera sv. Jiří Anny Mechtildy Schenweissově v roce 1684 (rkp. 2, 3),²⁴⁶ podle zádušních účtů v roce 1682²⁴⁷ (Adámek 1890, pozn. 1). Oba prameny se shodují v tom, že náklady na vysvěcení byly poloviční vzhledem k tomu, že bylo nutno současně vysvětit kostel sv. Jana v Noutonicích. Z účtů k roku 1690 také vyplývá, že v této době byl již hřbitov ohrazen kamennou zdí (Adámek 1890, 23), k čemuž roku je též zmínka o kostnici, která stávala u vchodu na hřbitov až do 19. století (Adámek 1890, pozn. 4; Zvěřina 1943, 53).

S barokní fází kostela souvisí také nejmladší dochovaná náhrobní deska dětského hrobu s letopočtem 1733.²⁴⁸ Roku 1940 byla vyzdvižena „z dlažby uprostřed před stupněm presbyterním“ (Zvěřina 1943, 49). Z těchto míst není znám žádný dětský hrob. Je možné, že by se mohlo jednat o sekundárně přemístěnou desku dětského hrobu 1.

K baroknímu či ještě mladšímu horizontu pohřbívání patří hrob 15, porušující základové zdivo rotundy. Tělo muže bylo uloženo v dubové rakvi spojované železnými skobami. Na fotografii (obr. 109) jsou poměrně dobře patrné zbytky čepičky a oděvu, po pravé ruce ležela modlitební knížka (?). Právě v tomto hrobě byly nejlépe dochovány krystaly brushitu ($\text{CaHPO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$), v něž se měnily lidské kosti. Horní část kostry přitom podlehla brushitové přeměně více než spodní (Nováček 1940, 1). A. Zvěřina nadhodil, zda-li by se nemohlo jednat o ostatky kněze Františka Boryně ze Lhoty, jenž jako příslušník jezuitského řádu v závěru 17. století působil v Jižní Americe, odkud se však vrátil do Čech.

Ani v 18. století stavební činnost v kostele a v okolí kostela zcela neustala. Znovu se stavěla spadlá zeď kolem hřbitova. Opravovala se kostnice, zmiňována k letům 1690

²⁴⁴ Zvěřina 1943, 76-77: „Pod kamennými schody na věž, v přízemí, odhaleny po odbourání zdiva ještě další schody dolů, rumem zasypané vedoucí pod kostel asi v místě vyklenku ve zdi kostelní v přízemí věže.“

²⁴⁵ Z účtů k r. 1675: „228 džberů vápna, 8000 cihel sklepových a zdících, 2000 šestihranných dlaždiček, 900 háků na střeche, 1200 prežů, prkna na podlahu, latě, hřebíky, banež plechová s křížem a hvězdou, železný kříž, olej lněný, červená hruška, dubové dveře s sutrem, zámeček s panty a háky, velký zámeček se 2 klíči, nová 4 okna, dveře do sňhky a zámeček k nim“ (Adámek 1890, 23-24).

²⁴⁶ I. Borkovský (rkp. 2, 3) cituje: Podle pamětní knihy kláštera sv. Jiří, jejíž opis byl uložen v městském archivu v Praze před požárem Staroměstské radnice v r. 1945: „Léta 1682 kostelíček sv. Jana v Noutonicích a 1684 sv. Climenta na Hradci k opravení, celý přijíti musily, aby ale cele světit, jenž mnoho koštuje, zapotřebí nebylo, na žádost panny kněžny pan official Václav Bílek z Bilenbergu takové u přítomnosti více duchovenstva a alumnův z Prahy sebou vzatých vodou gregoriánskou s obyčejnými ceremoniemi posvětil ...“. Václav Bílek z Bilenbergu byl přítomným nástupcem Tomáše Pešiny z Čechorodu v úřadu děkana pražské kapituly při chrámu sv. Víta.

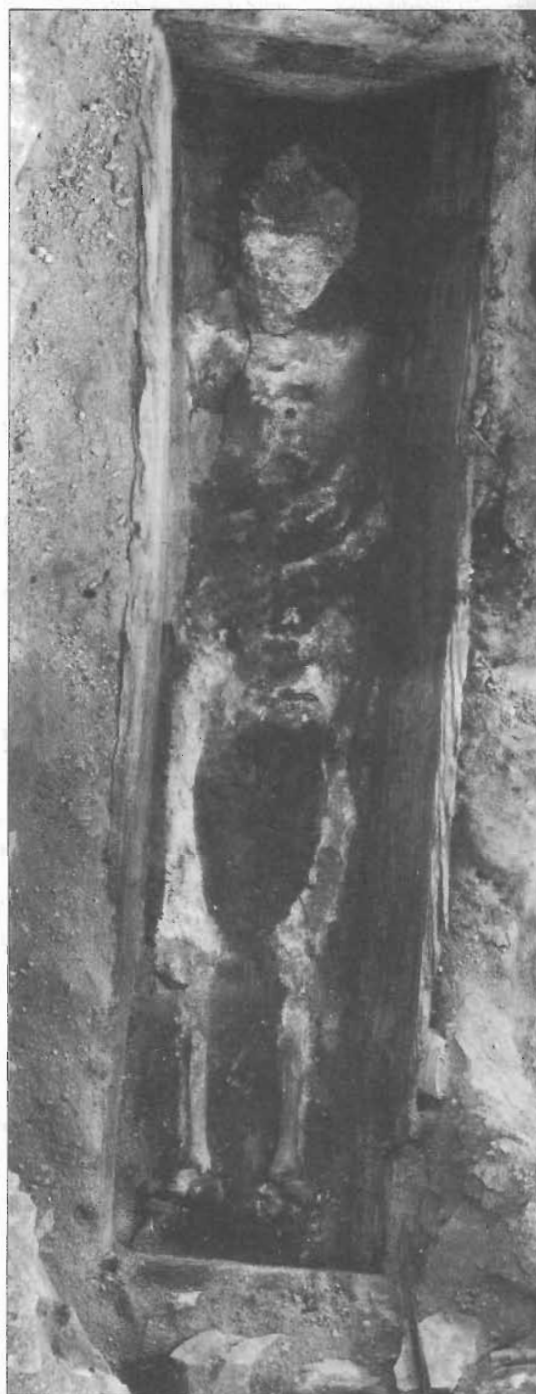
²⁴⁷ Není jasné, zda-li nedošlo k chybě při přepisu.

²⁴⁸ V této době patřilo panství Roztoky Lichtenštejnům.

a 1734. (Adámek 1890, 23). K roku 1737 je datováno vnitřní i vnější bílení, v průběhu 18. století pak celá řada oprav střech a oken (Adámek 1890, 26). Přímo v kostele jsou zaznamenány opravy v letech 1781 a 1819.²⁴⁹ Pramenem k poznání vnitřní výbavy kostela jsou inventáře z 2. poloviny 17. století (Adámek 1890, 24-25). Rozboru mobiliáře kostela se naposledy věnoval M. Vlk (Dobošová - Tomková - Vlk - Vojtěchovská - Všečeková 1998, 39-43).

Na přelomu 19. a 20. století také ještě měla stát na hřbitově vně severní zdi kostela kazatelna, dříve snad stojící rovněž na straně jižní (Cvrk 1904, 22-23). Stavební vývoj kostela fakticky uzavřela výstavba sakristie na počátku 20. století.²⁵⁰ K rozsáhlejší rekonstrukci kostela, detailně popsané A. Zvěřinou (1943, 71-77), se přistoupilo až v letech 1939-1940. Předsíň kostela a západní štít kostela byly nadezděny. Dále byly vyspárovány trhliny ve zdivu presbytáře, v jehož zdivu byly také proraženy větrací průduchy. Vyzdění nově objeveného sedile bylo odstraněno. Odkryta byla značná část v 19. století zabílené výmalby presbytáře. Půda kostela byla vydlážděna. V této době proběhla také většina elektroinstalačních prací. Kolem kostela byl vyhlouben rigol pro odvod vody, který umožnil I. Borkovskému sledovat torzo jižní zdi lodi rotundy s ukopaným jižním lícem.

Poslední rekonstrukce v letech 1994/5-1997 přinesla opravu střechy, obnovu elektroinstalace a především restaurování (Z. Dobošová) a odborný průzkum (Z. Všečeková, J. Vítovský) gotických maleb. Dále byla restaurována a konzervována část dochovaného vybavení interiéru a provedena dokumentace zdiv rotundy a odhalené spodní části vnitřního líce presbytáře.



Obr. 109: Hrob 15 interpretovaný jako hrob kněze. Na fotografii jsou patrné součásti oděvu (čepička, knoflíky), při pravé ruce misál (?) zmiňovaný v rkp. I. Borkovského. **Abb. 109:** Als Priestergrab interpretiertes Grab 15. Die Aufnahme zeigt Teile des Gewands (Kappe, Knöpfe) und rechts ein Missale (?), das im Manuskript I. Borkovskýs erwähnt wird.

²⁴⁹ Nápisy svědčící o opravě zdiva a střechy roku 1781 a o opravě roku 1819 jsou umístěny v podkroví kostela na štítu.

²⁵⁰ Sakristie byla v roce 1918 vystavěna tak špatně, že musela být v roce 1922 postavena znovu. Celá causa je popsána ve farní kronice osady Roztocké, na niž jsem byla upozorněna S. Boloňským.



1



2

Obr. 110: 1 - Vnitřní líc jižní zdi presbytáře se zazděným vstupem do věže (r. 1994); 2 - vnitřní líc jižní zdi presbytáře (r. 1940). Nad nepravidelným břidlicovým základovým zdívem je patrná spodní část zazděného vstupu vedoucího z presbytáře do věže (po polovině 17. stol.). V popředí hrobové jámy hrobů 7 a 8.

Abb. 110: 1 - Innenseite der Südmauer des Presbytärs mit vermauertem Durchgang zum Turm (1994); 2 - Innenseite der Südmauer des Presbytärs (1940). Über den unregelmäßigen Schieferfundamenten ist der Unterteil des zugemauerten Durchgangs zwischen Presbytär und Turm sichtbar (nach der Mitte des 17. Jh.); im Vordergrund Gräber 7 und 8.



Obr. 111: 1 - Hroby 7 a 8; 2 - dětský náhrobek v severní stěně síně (stav k r. 1940).

Abb. 111: 1 - Gräber 7 und 8; 2 - Kindergrabstein in der Nordwand des Schiffs (Zustand um 1940).



1



2

Obr. 112: 1 - Kostel sv. Klimenta od V až JV (fotografie z počátku 50. let). Pohled přibližuje vzhled východní části kostela v dobách následujících po polovině 17. stol.; 2 - kostel sv. Klimenta od JJV (fotografie ze 40.-50. let).
Abb. 112: 1 - Klemenskirche von Osten bis Südosten (Aufnahme vom Anfang der 50er Jahre). Zustand des Osteils der Kirche aus der Zeit nach der Mitte des 17. Jh.; 2 - Klemenskirche von Süd-Südwest (Aufnahme aus den 40er-50er Jahren des 20. Jh.).

7.3. VÝVOJ ZAPOJENÍ KOSTELA SV. KLIMENTA DO FARNÍHO SYSTÉMU A LEVOHRADECKÁ FARA

V závěru první třetiny 13. století se Levý Hradec stal součástí majetku kláštera sv. Jiří.²⁵¹ Levohradecká, respektive hradecká fara (plebánie) se objevuje až v písemných pramenech 14. století. Poprvé je zmíněna v rejstříku papežských desátků k roku 1352 (*Podlaha 1911*, 104). Doloženy jsou úzké kontakty s předními církevními ústavy - klášteřem sv. Jiří, jenž byl vlastníkem práva podacího, a kapitulou kostela pražského. Levohradečtí plebáni (viz *pozn. 231*) byli uváděni plebány z Únětic, které patřily z větší části právě této kapitule. Dva plebáni - Tomáš (1412-1415) a Vintíř (od r. 1415) byli mansionáři chóru P. Marie od sv. Víta (*Holub 1893*, 123, 148; *Podlaha 1911*, 104). Během husitského období hradecká plebánie pravděpodobně zanikla.

V pozdější době náležel kostel sv. Klimenta pod správu fary v Úněticích. V 17. století došlo na čas k obnovení samostatnosti fary, jak vyplývá ze stížnosti únětického faráře, dopisu Žofie Albínky z Helfenburka (*Podlaha 1911*, 86, 104-105) a ze zádušních účtů. Právě ze zádušních účtů 50.-60. let 17. století přitom vysvítá, že v tomto období lze počítat s tím, že kněz bydlel přímo na Levém Hradci, a to ve stavení krytém šindelem a s kachlovými kamny ve velké světnici (*Adámek 1890*, pozn. 5). P. Matyáš Alois Bílek se k roku 1660 píše jako „kaplan knížecího kláštera sv. Jiří a místofarář záduší levohradeckého“.

Od 80. let 17. století byla levohradecká spravována faráři únětickými či noutonickými (zvláště 1707-1786). Vznik lokálie v Roztokách v roce 1764 znamenal pro kostel sv. Klimenta nejprve ztrátu Řeže a Husince, které k němu až do té doby patřily, a od roku 1786 přechod pod správu této lokálie a od roku 1858 i fary (*Cvrk 1904*, 16; *Holub 1893*, 138).

7.4. ZÁVĚRY

1. Kostel sv. Klimenta, který nechal postavit kníže Bořivoj pravděpodobně v 80. letech 9. století,²⁵² založil pozdější tradici místa, „kde počalo v Čechách křesťanství“.

2. Rotunda sv. Klimenta mohla dobře vyhovovat místním poměrům a představovat malou svatyni pro relativně nevelký okruh věřících z řad knížecí rodiny či později královských úředníků. Možnost přesnějšího datování základů rotundy v rámci intervalu od sklonku 9. do 11./12. století je diskutabilní. Obdobně není známa doba uložení pohřbů 12 a 14 v interiéru rotundy, kolem níž se rozkládalo pohřebiště, které bezpečně existovalo v 11. a v prvních desetiletích 12. století.

3. Bližší určení románské přístavby, využitě pravděpodobně v následující fázi gotické jako spojovací zdivo mezi lodí rotundy a novým presbytářem, není možné.

4. Změny, které postihovaly českou raně středověkou společnost ve 13. století, a převod Levého Hradce do správy kláštera sv. Jiří v jeho první polovině mohly být podnětem stavebních úprav kostela, tj. k ubourání apsidy a části lodi rotundy a výstavbě polygonálního presbytáře na jejím místě.

5. Výmalbu gotického presbytáře na přelomu 80. a 90. let 14. století lze jednak klást do souvislosti s úpravami tvrze v Roztokách Reinhardem z Remeše, jednak ji lze s jistotou pravděpodobností pokládat za zhmotnění stále živé nebo obnovené tradice pro Čechy památného místa. I když je vznik maleb kladen do doby Václava IV., nelze vyloučit zrození myšlenky na úpravu kostela již na dvoře Karla IV.

²⁵¹ Po zrušení kláštera sv. Jiří přešlo v roce 1784 právo podací na majitele roztockého velkostatku (*Cvrk 1904*, 16).

²⁵² K problematice datování Bořivojova křtu a doby stavby kostela blíže *pozn. 9*.

Závěrem můžeme konstatovat, že rozbor archeologických, písemných i umělecko-historických pramenů sice nerozřešil beze zbytku otázku počátků levohradecké rotundy, ani až na výjimky nepřinesl konkrétní data, k nimž bychom mohli přiřadit jednotlivé stavební fáze, ale snad alespoň částečně přispěl k vytvoření jasnějšího obrazu vývoje kostela od raného středověku po novověk (obr. 107).

8. TRADICE LEVÉHO HRADCE JAKO MÍSTA, KDE VZNIKL PRVNÍ KŘESŤANSKÝ KOSTEL V ČECHÁCH

Kristián s přinejmenším stoletým odstupem od vlastní události popsal Bořivojův křest na Moravě a jeho návratu do Čech: „*Mane factum ipsum duces cum suis triginta, qui ad venerant, cathezizans peractis ieiuniorum ex more sollempniis, sacrosancto baptismatis fonte innovavit pleniterque eum de fide Christi instruens, multis locupletatum donis ad propria redire concessit, tribuens ei venerabilis vite sacerdotem nomine Caych. Quique reversi in sua, in castello, cui vocabulum inerat Gradic²⁵³, supradictum sacerdotem statuunt, fundantes ecclesiam in honore beati Clementis pape et martyris, multa detrimenta sathane ingerentes, populum Christo domino acquirentes.*“ (Kristiánova legenda, kap. 2, s. 20). Propojení této zprávy s objevenou rotundou nemůžeme vzhledem k výše uvedeným problémům s datováním zdíva prokázat.

Není to však jediná věc, kterou nevíme. V kterém roce přesně byl kostel postaven?²⁵⁴ Kdo a jaký kostel postavil? Přišel jeho stavitel z Moravy spolu s Bořivojem či nikoliv? Jak dlouho trvala stavba kostela? Jak vypadal interiér kostela? Jaký materiál byl použit na jeho střechu? Jak kostel prakticky fungoval? V které části hradiště žil kněz Kaych? Jak vypadal jeho den a jeho soužití s místními obyvateli? To jsou další otázky, na něž neznáme odpověď. Mlčení pramenů nelze obejít, a tak se při hledání těchto odpovědí musíme spokojit pouze s hypotézami.

Ať si již události 80. let 9. století budeme představovat jakkoli, je nepochybné že daly vzniknout tradici Levého Hradce jako místa „*ubi christianitas incepta est*“ (CDB I, n. 124, č. 130) a že právě tato tradice se stala momentem, díky němuž povědomí o Levém Hradci, byť s určitými přerывy, dožilo do současnosti. Lze také nadhodit otázku, do jaké míry povědomí o minulosti tohoto místa mohlo ovlivňovat další historii Levého Hradce v dobách, kdy již na tomto místě neexistovalo hradiště.

V české historii asi nenalezneme příliš mnoho tradic, které by trvaly nepřetržitě po delší časové období. Změna domácích společenských poměrů, stejně jako změny v mezinárodním postavení země totiž zpravidla vedou i k proměně oblíbených historických témat a udržovaných tradic. Zatímco jedna témata společnost jejich zařazením do svého zájmu či dokonce státní ideologie zvětšuje pro budoucnost, jiná ustupují do pozadí. Při takovémto střídání jsou pochopitelné i návraty k tématům a tradicím dříve opuštěným, které se po určité pauze objevují znovu buď v původní podobě, nebo v poněkud posunutém významu.²⁵⁵ Ani tradice Levého Hradce jako místa, kde počalo křesťanství, nebyla předávána kontinuálně a ve stejné intenzitě.

²⁵³ Pojmenování *Gradic* obsahuje Dražický rkp. - rkp. K (14. stol.) a rkp. U (14.-počátek 15. stol.), Böddecký rkp. (12. stol.?) uvádí *Gradicz*, rkp. T (1366) a FB pak *Hradecz* (*Ludvíkovský 1978*, 105-106, 109)

²⁵⁴ K problematice datování Bořivojova křtu a doby stavby kostela blíže *pozn. 9*.

²⁵⁵ Kosmovo vyprávění o lucké válce vstupuje výrazněji do historického povědomí až zásluhou historiografie 19. a 20. století, poněkud odlišný případ představuje tradice svatovojtěšská. I když tato tradice Levého Hradce jako místa volby Vojtěcha druhým pražským biskupem a prvním biskupem českého rodu je rozvíjena zvláště v současnosti, její náznaky najdeme již v 17. století v díle Rosa boemica sice *vita sancti Woytiechi agnomine*

Po Kristiánovi, který zaznamenal popis založení kostela po více jak stu letech, následuje dlouhé mlčení. Kosmas, ačkoliv Levý Hradec znal a zmiňuje se o něm v jiných kontextech (lucká válka, volba sv. Vojtěcha biskupem), založení kostela na Levém Hradci nezmiňuje.

Informaci „*In Levo Gradech terra ad aratrum, ubi christianitas incepta est, ...*“, která je zpravidla interpretována jako doklad přžívání povědomí o významu Levého Hradce v souvislosti s počátky křesťanství v Čechách, obsahuje listina kanovníka Zbyhněva, jejíž originál byl vydán mezi lety 1125-1140 (CDB I, n. 124, s. 129-131, starší edice listiny Reg. I, č. 219, s. 98),²⁵⁶ tedy po více jak 240 letech od vlastní události a po zhruba 130-140 letech po Kristiánovi (přijímáme-li datování legendy do rozmezí 992-994, např. *Třeštík 1997*, 137).

Ve 13. století se informace o událostech sklonku 9. století traduje ve dvou prameňech a podobách. Listina kanovníka Zbyhněva jako insert v listině Václava I. přenáší informaci o Levém Hradci jako o místě, kde počalo křesťanství. Text Kristiánovy legendy přejímá legenda *Diffundente sole*.²⁵⁷

Po více jak 400 letech od založení kostela píše na počátku 14. století třč. Dalimil: „*Prvý kostel v Hradci²⁵⁸ postaví, svatému Klimentu jej oslavi; druhý svatě Márie na Pražě ot velikých vrat ihned na drážě*“ (Dalimil - FRB III, kap. 23, s. 49). Připomeňme také, že ze 14. až počátku 15. století pochází celá řada rukopisů - mj. rukopis Dražický - obsahujících Kristiánovu legendu či její části (Ludvíkovský 1978, 105-106, 109). Z Kristiánovy legendy nebo z legendy *Diffundente sole* čerpal Jan Marignola, u nějž také nalezneme zprávu o založení nejstaršího kostela na Hradci po návratu právě pokřtěného Bořivoje do Čech.²⁵⁹ I když je tato kronika považována pro rekonstrukci nejstarších českých dějin za bezcennou (Bláhová 1987, 582) a z poznámek samotného autora kroniky vyplývá, že předloham, s nimiž pracoval, jako cizinec často nerozuměl - těžko lze tedy počítat s tím, že by měl představu o tom, o jaký Hradec se jedná -, přesto je třeba jeho zařazení zprávy o založení kostela brát v úvahu. Tuto kroniku, vzniklou v letech 1355-1358, totiž můžeme zařadit mezi kroniky „oficiální“, neboť jejím objednavatelem byl sám Karel IV. (Bláhová 1988, 273). Vzhledem k tomu, co je známo o vztahu tohoto panovníka k předkům, k zem-

Adalberti, Pragensis episcopi, Ungariae, Poloniae, prusiae apostoli Matěje Benedikta Boleluckého. K rozvíjení novodobého zájmu o Levý Hradec v prostředí církevním a kulturním I. Vojtěchovská (Dobošová - Tomková - Vlk - Vojtěchovská - Vsetečková 1998, 3-4).

²⁵⁶ Listina se nezachovala v originále, ale jako insert v listině Václava I. z roku 1233 (CDB III, n. 56, s. 57-59).

²⁵⁷ „... ipsum ducem cum suis XXX, qui secum aduenerant, catechizans, peractis ex more solemniis ieiuniorum sacro fonte baptismatis innouavit, pleniterque eum de fide instruens multisque locupletatum donis ad propria concessit redire, tribuens ei venerabilis vite Caych nomine sacerdotem. Quique reversi ad sua in castellum, cui vocabulum erat Hradecz supra Multaviam, statuunt sacerdotem, fundantes ecclesiam in honore b. Clementis, ubi multa detrimenta satano ingerentes populum Christo domino acquirebant.“ (FRB I, 193). Rkp. E opakuje název „*Gradic*“ známý z Kristiána (rkp. K), rukopis C termín „*Hradecz*“ známý z rukopisu FB Kristiána. „*Hradecz*“ s dodatkem „*supra Thetyn*“ se objevil v rkp. A a G legendy *Diffundente sole*, rkp. B uvádí „*Gradyz supra Thetyn*“. Jedním z nejzajímavějších rkp je rkp. C uvádějící „*Hradecz supra Multaviam*“. Naopak zkreslené tvary mají rukopisy vratslavské knihovny - rkp. F: „*Grayg*“ a rkp. D: „*Gradick*“ (*Diffundente sole - Chaloupecký*, 482-484). Rkp. staročeského zpracování legendy *Diffundente sole* obsahují název „*Gradisst*“ (rkp. A), „*Hradisst*“ (rkp. B) nebo „*Hradišče*“ (rkp. Z). Rukopisy pocházejí vesměs z 15. století, některé mohly vzniknout již v závěru 14. století, jiné ještě na počátku 16. století (*Diffundente sole - Chaloupecký*, 482-484; *Diffundente sole - MMFH II*, 287).

²⁵⁸ Rukopisy 14. století - rukopisy C (po 1350) a V (konec 14. stol.) - obsahují pouze označení „*w hradczy*“. V rukopisech 15. století - F (15. stol.), Z (před 1459) - se setkáváme jednak s tímto označením („*w hradczy*“), jednak s označením „*v Hradišti*“ - rkp. L (1. pol. 15. stol.), Cr (1443), Fs (konec 15. stol.), jednak s názvem „*w hradu*“ - rkp. P (asi pol. 15. stol.). První vydání kroniky Ješínem z Bezdězce (1620) má „*W Hradczy*“ alit. „*w Hradissti*“ (Kristen 1958, 199, 182-186, 199, 248). Novodobé edice se vracejí jak k termínu hradec - „*v Hradci*“ (Dalimil - FRB III, kap. 23, s. 49), tak hradiště - „*v Hradišti*“ (Dalimil - 1958, kap. 23, s. 50).

²⁵⁹ „*Predictus eciam venerabilis dux Borziwoy rediens in Boemiam in castro, cui nomen Gradic, per manum sacerdotis predicti fundavit ecclesiam in honore beati Clementis pape et martiris, in qua statuuit sacerdotem predictum, multum deo populum acquirentes.*“ (Marignola, 529).

ským patronům a k minulosti českých zemí vůbec, je pravděpodobné, že na jeho dvoře mohlo žít povědomí o významu Levého Hradce v jeho nejstarším období. Možná toto povědomí bylo i určitým podnětem vedoucím k výmalbě kostela sv. Klimenta za vlády jeho syna Václava IV. Souběžně je však třeba upozornit i na slepou kolej v identifikaci místa počátků křesťanství v Čechách, na niž se dostali jiní kronikáři karlovskeho období.²⁶⁰

Připomeňme, že kostel sv. Klimenta právě v průběhu 12.-14. století nejen neupadal, ale zažil několik stavebních úprav (*kapitola 7.2.2, 7.2.3*). Nejprve v době románské na severní straně možná přibyla stavba/přístavba, z níž se dochovalo pouze torzo kvádríkového zdiva severně rotundy, a pravděpodobně ve 13. století byla podkovovitá apsida nahrazena gotickým polygonálním kněžištěm. Ve 14. století došlo k úpravám gotického kněžiště, které bylo opatřeno výše uvedenou kvalitní výmalbou. Ve 14. a na počátku 15. století je písemnými prameny doloženo zapojení kostela sv. Klimenta do farního systému v podobě plebánie (*Podlaha 1911, 104*).

Husitské války i další běh českých dějin jistě do určité míry přispěly k tomu, že stopy přežívání povědomí o Levém Hradci se postupně ztrácejí v mlhách. Z 15. století ještě pochází celá řada rukopisů pramenů, obsahujících zprávu o Bořivojově založení kostela na Hradci. Zpráva o založení kostela uvedená v kronice Jana Marignoly ze 14. století byla opisována ještě ve 2. polovině 15. století. Právě z tohoto období se mj. dochoval jediný úplný text této kroniky (*Bláhová 1987, 582-583*). Z 15. století také pochází řada rukopisů Dalimilovy kroniky (*Kristen 1958, 182-186*) a legendy *Diffundente sole* (*Diffundente sole - Chaloupecký 1939, 482-484*). I relativně velká četnost opisů (*tab. 10*) nevypovídá pochopitelně o reálné existenci povědomí o vztahu této události k Levému Hradci.

Poněkud jiná je situace v 16. století. Opisování výše uvedených pramenů buď ustalo, nebo se nám tyto opisy nedochovaly. Bořivojem založený kostel zmínil pouze v 1. polovině 16. století píšíci Václav Hájek z Libočan. Lokalizoval jej však do Hradce Králové.²⁶¹

Znovu se Levý Hradec vynořil v rukopisech a přípiscích v 17. století po třicetileté válce. J. Tannerem (1659) a B. Balbínem (1664) byla znovuobjevena Kristiánova legenda, vydaná roku 1677 B. Balbínem (*Ludvíkovský 1978, 119, 128*). Zatímco B. Balbín jako obdivovatel Hájka z Libočan a královéhradecký rodák převzal Hájkovo ztotožnění Hradce s Hradcem Královým,²⁶² Balbínův přítel Tomáš Pešina z Čechorodu (1629-1680) se nechal ovlivnit více samotnými prameny, Kristiánovou legendou a legendou *Diffundente sole*, respektive jejím rukopisem C, a lokalizoval Bořivojův Hradec na levohradecké hradiště nad Vltavou.²⁶³

²⁶⁰ V karlovske době vznikla kronika Přibíka Pulkavy z Radenína, v níž je nejstarší přemyslovské sídlo kladeno na Vyšehrad, kde měl jeden z moravských věrozvěstů dočasně uložit ostatky sv. Klimenta v tamějším svato-klimentském kostele. Tento údaj poté domyslel autor pozdního tzv. Vokounova rukopisu Neplachovy kroniky. Ten totiž kostel vyšehradský a hradecký (nikoliv levohradecký) označil za nejstarší křesťanské svatyně v Čechách (*Sláma 1987*).

²⁶¹ „A dal jsem jednoho velmi v sv. písmě učeného a nábožného kněze jménem Kájch, aby s ním jel do Čech ... Kterýž když na svůj hrad, jménem Hradec, přijel, tu hned kostel ve jménu sv. Klimenta kázal založiti, kterýž ještě až do dnešního dne v městě Hradci Králové stojí obrácený kuorem k půl noci.“ (*Hájek z Libočan, 349*). M. j. do tohoto chrámu byl jako do prvního křesťanského chrámu v Čechách uveden císař Leopold I. v r. 1680 (*Richter - Vokolek 1995, 115*).

²⁶² *Balbín 1677, Lib.I, Cap.X, s. 44.*

²⁶³ „... demum Wissehradi regia Borzivogij I. Ducis Sede, in castello Hradecz, uno atque medio infra Pragam milliari, in arduo colle supra Vltavam, quod nunc est dittonis Monasterij Sancti-Monialium D. Georgij in Arce Pragensi (Castelli hujus rudera hodieque spectantur, in quorum medio templum S. Clementis stat adhuc integrum, more veteri in forma rotunda extractum: quod castellum erat Borzivogio imprimis familiare, instar alicujus privati secessus. sicut Przemyslo erat Przemyleni, Nezamyslo Sedein, Mnata Ostromecz, Krzezomyslo Radostin, aliis alia). Innuit de hoc castello Hradecz, etiam supra nominatus Anonymus. (q) in Vita S. Ludmilae hisce: Quique reversi ad sua in castellum, cui vocabulum erat Hradecz supra Multaviam, statuunt ibi Sacerdotem, fundantes Ecclesiam in honorem Beati Clementis. „Idem Memorat Christianus in Vita S. Wenceslai.“ (*Pešina z Čechorodu 1673,*

12. století	13. století	14. století	15. století	16. století	17. století
Gradicz - Kristián. leg. rkp. Bőddecký					
Levo Gradech - CDB I	Levo Gradech - CDB I				
		Gradic	Gradic		
		- Kristián. leg. rkp.K (Dražický) rkp.U	- Diffundente sole rkp. E		
		- Jan Marignola	- Jan Marignola		
			Gradycz supra Thetyn		
			- Diffundente sole rkp. B		
		Hradecz	Hradecz supra Multaviam		Hradecz
		- Kristián. leg. rkp. FB, T	- Diffundente sole rkp. C		- Pešina z Čechorodu, 1673
					- B. Balbin, 1677, Epitomae historica
			Hradecz supra Thetyn		
			-Diffundente sole rkp. A, G		
		w hradczy	w hradczy		W Hradczy, alit. w Hradissti
		- třč. Dalimil rkp.C, V	- třč. Dalimil rkp. F, Z		- třč. Dalimil, 1620
			Gradisst		
			-Diffundente sole staročeský rkp. A		
			Hradisst		
			-Diffundente sole staročeský rkp.B		
			Hradišče		
			-Diffundente sole staročeský rkp. Z		
				Hradec	ves Hradec
				- Hájek z Libočan	- příspěvek k třč. Dalimilovi
			v Hradišti		V Hradišti
			- třč. Dalimil rkp. L, Cr, Fs		- výše uvedený příspěvek k třč. Dalimilovi
			w hradu		
			- třč. Dalimil rkp. P		
		Grecz	Grayg		
		- třč. Dalimil něm. překlad	- Diffundente sole rkp. F		
			Gradick		
			- Diffundente sole rkp. D		

Tab. 10: Název lokality jako místa, kde počalo křesťanství, v písemných pramenech. Pramene jsou řazeny časově dle datace rukopisů, nikoliv dle doby vzniku pramene (Kristiánova legenda - vznik mezi lety 992-4, legenda Diffundente sole - 13. stol., Nejstarší rýmovaná kronika třč. Dalimila - počátek 14. stol., Kronika Jana Marignoly - mezi lety 1355-8). Nejstarší doložený název v listinných pramenech: Levo Gradech (CDB I, n. 124) - listina 12. stol. dochovaná jako insert v listině Václava I. z roku 1233 (CDB III, n. 56). Vzhledem k charakteru pramene je tento název zařazen jak ke 12., tak 13. stol.

Tab. 10: Der Name Levý Hradec als Zentrum der Christianisierung Böhmens in den Schriftquellen. Die einzelnen Quellen sind nach der Datierung der Handschriften gereiht, keineswegs nach der vorausgesetzten Entstehungszeit der Werke (Christianlegend - 992-4, Diffundente sole - 13. Jh., Älteste Reimchronik, sog. Dalimil - Anfang 14. Jh., Chronik Johans von Marignola - 1355-8). Die ältesten Erwähnungen in den Urkunden: *Levo Gradech* (CDB I, n. 124) aus dem 12. Jh., erhalten als Insert in einer Urkunde Wenzel I. von 1233 (CDB III, n. 56). In Anbetracht des Charakters dieser Quelle wird der Name sowohl beim 12. als auch 13. Jh. angeführt.

12. století	13. století	14. století	15. století	16. století	17. století
vznik Kosmovy kroniky pravděpodobně (1113-1125)					
Levigradec - Kosmas rkp. A1, A 2 ^a , A 3 ^a , A 4 (Bretholz, 47)	Levigradec - Kosmas rkp. A1, A 2 ^a , A 3 ^a , A 3 ^b , A 4, B (Bretholz, 47)		Levigradec - Kosmas, rkp. A 2 ^b , C 2 ^b (Bretholz, 47)		Levigradec - Kosmas, rkp. b.č. (3 ^a) (Bretholz, 47)
			Leuigradech - Kosmas, rkp. A 4 ^a (Bretholz, 47)		
		Levigradec - Kosmas, rkp. C 1 ^a (Bretholz, 47)	Levigradec - Kosmas, rkp. C 1 ^b (Bretholz, 47)	Levigradec - Kosmas, rkp. C 3 (Bretholz, 47)	
					Levigradetz M.B. Bolelucky, 1668
			Benigradec - Kosmas, rkp. A 1 ^a (Bretholz, 47)		

Tab. 11: Název lokality jako místa volby Vojtěcha biskupem v písemných pramenech. V případě, že datování doby vzniku rukopisu se pohybuje v rozmezí dvou staletí, je rukopis uveden v obou staletích.

Tab. 11: Der Name Levý Hradec als Ort der Bischofsweihe Adalberts in den Schriftquellen. Handschriften, die in eine Zeitspanne von zwei Jh. datiert sind, werden bei beiden Jh. angeführt.

Edice pramenů pokračovaly v 18. století. V roce 1768 se o vydání Kroniky Jana Marignoly zasloužil G. Dobner, o rok později byla P. Athanasiem vydána Kristiánova legenda. Bez ohledu na diskuse o pravosti a datování Kristiánovy legendy probíhající od dob osvěcenských (G. Dobner, P. Athanasius, J. Dobrovský) se v historii raně středověkých Čech pravděpodobně pod vlivem Pešinovým zcela zabydlelo ztotožnění Kristiánova Hradce s Levým Hradcem u Roztok na katastru dnešního Žalova. Ve své topografii, vydané v r. 1785 věnoval několik řádek Levému Hradci také J. Schaller.²⁶⁴ Stavba rotundy „*Im Jahre 801*“ ... „*in Hradec an der Moldau*“ našla své zpodobení o tři roky později na romantické rytině L. Kohla.²⁶⁵ Patrně první samostatný článek věnovaný nejstaršímu kostelu na Levém Hradci sepsal roku 1842 J. B. von Lattenberg (1842, 391). Tuto kapitolu můžeme uzavřít rokem 1845, kdy vyšla topografie J. J. Sommera, doplňující základní charakteristiku Levého Hradce o vlastní terénní pozorování.²⁶⁶

120). V souvislosti s touto zmínkou je třeba připomenout i příspěvek - zřejmě ze 17. stol. - v Dalimilově kronice (Dalimil - FRB III, 49): „V Hradišti, půl druhé míle pod Prahou nad řekou Vltavou. Toho hradu místo dosavad se spatřuje, a ves při tom Hradec řečená i kostel sv. Klimenta okrauhlý starodávni až posavad stojí.“ I když jeho autor je neznám, je velmi pravděpodobné, že by se mohlo jednat právě o někoho z okruhu lidí zabývajících se po polovině 17. století českou historií (J. Tanner, Tomáš Pešina z Čechorodu apod.).

9. MÍSTO ZÁVĚRU

Kruh se uzavírá a my se ocitáme opět v polovině 19. století, tedy v období, odkud jsme vycházeli na počátku této studie. Právě od tohoto období informace uchované v písemných pramenech středověku a novověku, zafixované v dílech historiků 19. a 20. století, začaly prostřednictvím archeologie získávat třetí rozměr. K přínosům - ať již realizovaným či teprve očekávaným - patří nejen možnost ilustrovat jednotlivými terénními situacemi a konkrétními nálezy dobu největší slávy raně středověkého levohradeckého hradiště v poslední třetině 9. až první polovině 10. století, ale dohlédnout též hlouběji do vývoje této významné lokality a postihnout i ta středo - až novověká vývojová období, o nichž písemné prameny mlčí. Styčné plochy historie a archeologie jsou v případě Levého Hradce jen velmi letmé a v toku času představují jen zlomky sekund, o to jsou však cennější. Poznatky výše uvedených oborů i oborů dalších, jež do studia levohradecké minulosti vstupují ve 20. století (dějiny architektury, numismatika, antropologie, archeozoologie, archeobotanika) spolu vytvářejí základnu, jež umožňuje prodloužit život tradici o Levém Hradci i do budoucnosti. Umožňují nám však také si uvědomit, že poznání naší epochy není nějakým pomyslným vrcholem pyramidy, jenž ční nad díly našich předchůdců, ale je částí řetězce poznání, jehož smyslem je předávání poznatků minulých a současných těm, co přijdou po nás. I když počátků a ani konce tohoto řetězce nedohlédneme, měli bychom dosáhnout toho, aby nebyl přerušen.

²⁶⁴ Při uvádění textů legend použil termín *Lewy Gradecz* (Schaller, 1785, 25). Na str. 234 pak píše: „Nicht weit von dannen liegt ein verfallenes Schloß unter dem Namen Hradec, oder Lewý Gradec, ehemalige Stadt, die den Herzogen aus Prag theils zur Gegenwahr wieder die Saatzer, theils zum angenehmen Ausenhalte gedienet hat. Herzog Bořwoy errichtete hier die erste Kirche unter dem Til. des heil. Klemens.“

²⁶⁵ Fotografie rytiny z roku 1788 je uložena v pozůstalosti I. Borkovského.

²⁶⁶ „Diese Kirche ist als die erste christliche Kirche in Böhmen merkwürdig, indem sie Herzog Bořwoj, bald nachdem er sich im Jahre 874 hatte taufen lassen, hier auf seiner herzoglichen Burg Lewy Gradec (Hradec) errichtete. Die Burg selbst, einst ein Lieblingssitz der böhmischen Fürsten, war schon im XII. Jahrhunderte verfallen. Auch war hier eine kleine Stadt, von welcher aber keine Spuren mehr zu finden sind. Von der Burg sieht man noch einiges Mauerwerk und drei Wallgräben. Die Kirche mag mehrmals erneuert worden seyn, in ihrer jetzigen Gestalt besteht sie seit dem Jahre 1680.“ (Sommer 1845, 172-173).

LEVÝ HRADEC IM SPIEGEL DER ARCHÄOLOGIE

(ZUSAMMENFASSUNG)

1. EINLEITUNG

Die mit der Geburt und Frühzeit des tschechischen Staates eng verknüpfte frühmittelalterliche Burg Levý Hradec, gleichzeitig ein von der Urgeschichte bis heute besiedelter polyfunktioneller Fundort, blickt nunmehr auf eine über 150jährige Forschungsgeschichte zurück. Waren die Vorstellungen von Václav Krolmus (1790-1861), der in den Jahren 1851 und 1853 auf Levý Hradec die ersten Grabungen durchführte noch stark vom Romantismus geprägt, so sprach der Geschichtsforscher F. Palacký bereits um wenige Jahre später von dem Ort, an dem Fürst Bořivoj in den 80er Jahren des 9. Jh. die erste böhmische Kirche errichten ließ, von einem vorübergehenden Sitz der böhmischen Fürsten und dem Ort der Bischofswahl Adalberts des Slawniken. Weitere Ausgräber waren Č. Rýzner (1888-90 auf der Vorburg und auf dem Gräberfeld in der Umgebung der Klemenskirche auf der Akropolis), J. L. Pič, der einerseits Rýzners Ausgrabungen verfolgte, andererseits 1905 eigene Ausgrabungen leitete, 1931 führte J. Böhm im Raum der Hauptburg eine Revisionsgrabung durch. Zur selben Zeit (1934) begann K. Guth, seine Idee von Levý Hradec als dem Vorläufer der Prager Burg zu entfalten. Gleichfalls K. Vogt (1938) reihte Levý Hradec neben Budeč zu den ältesten Burgwällen in Böhmen und hielt es für das wichtigste Zentrum vor der Entstehung Prags.

Während Archäologen und Historiker beim Studium Böhmens im Frühmittelalter noch in der Zwischenkriegszeit (bis auf wenige Ausnahmen) getrennte Wege gingen, sind nach dem 2. Weltkrieg Annäherungen und Entsprechungen in den Auffassungen zu beobachten. Erst die Ausgrabungen von 1940-1 und die Rettungs- und systematischen Grabungen von 1947-51 und 1954-5 (*Beilage 2*) ermöglichten eine komplexe historische und archäologische Erforschung von Levý Hradec, das zum Gegenstand des allgemeinen Studiums der Burgwälle (vgl. u. a. *Bartošková 1995a; Borkovský 1956; Sláma 1986; 1987; 1988; Šolle 1961; 1984; Tomková 1998a; Turek 1975; 1982*), der frühmittelalterlichen Keramik (*Borkovský 1965; Tomková a kol. 1994*) und der kirchlichen und weltlichen Architektur (*Merhautová 1970; 1971; Borkovský 1947; 1953; 1965; Smetánka 1993*; vgl. auch Beitrag von *P. Vařeka*). Mit den neueren Ausgrabungen auf der Prager Burg und ihrer veränderten Interpretation (*Boháčová - Frolík 1991; Frolík 1994; Tomková 1997a; Třeštík 1995*) lebte wieder die Frage nach der Stellung von Levý Hradec in den Anfangsphasen des böhmischen Staates auf. Neben dem Thema *Levý Hradec als Burgwall* hat auch das Interesse für jene Epochen der Entwicklung von Levý Hradec eingesetzt, in denen Ort bereits nicht mehr Burgwall im eigentlichen Sinne war. Die Erwähnung des im 12. Jh. in Levý Hradec lebenden Ostoř und Borkovskýs Grabungsergebnisse inspirierten Z. Smetánka zu einer detaillierten Darstellung dieses Kapitels der Geschichte von Levý Hradec (*Smetánka 1991; 1992a; 1992b*).

Trotz der Vielschichtigkeit der mit Levý Hradec verbundenen Problemkreise, sind das große Fundinventar und die von I. Borkovský im Verlauf der 40er-50er Jahre des 20. Jh. angefertigte ausführliche Dokumentation nur als Serie von Aufsätzen und als Studie *Levý Hradec. Sídlo nejstarších Přemyslovců (1965)* veröffentlicht worden. Die Publikation der Quellenbasis in der notwendigen Breite blieb nach wie vor abzuwarten. Bei der 1988 in Angriff genommenen Wiederaufarbeitung wurde die Arbeit mit Rücksicht auf den Umfang des Fundmaterials und die Streuung eines Teils der Quellen auf zwei Etappen aufgeteilt. Die Ergebnisse der durch das Projekt „Od počátků hradišť k počátkům českého státu“ (Vom Anfang der Burgwälle zu den Anfängen des böhmischen Staates“, GA AV ČR Nr. 902 401) geförderten ersten Etappe (*PF I-III, PPP*) werden in dieser Arbeit vorgelegt. Die beabsichtigte zweite Etappe wird in ein weiteres Buch münden, das nicht nur die Ergebnisse der detaillierten Verarbeitung der Hauptburg im Kontext der Entwicklung der Besiedlung der Region von der Urgeschichte bis zur Neuzeit, sondern auch einen Katalog aller nicht-keramischen Funde von Levý Hradec und die Funde aus den Ausgrabungen der Vorläufer I. Borkovskýs enthalten soll.

2. ZU DEN ANFÄNGEN VON LEVÝ HRADEC IM FRÜHMITTELALTER

In einer vom Chronisten Cosmas festgehaltenen Legende war Levý Hradec eine Zufluchtsburg zur Zeit der Kämpfe zwischen Tschechen und Lutetzen (Vor- bzw. Frühpřemyslidenzeit). Seine historischen Anfänge entfallen jedoch in Wirklichkeit auf die Zeit der Herrschaft des ersten historischen Přemyslidenfürsten Bořivoj, d. h. in die 1. Hälfte der 80er Jahre des 9. Jh., als hier die erste Kirche in Böhmen gegründet wurde. Die archäologischen Ausgrabungen haben gezeigt, daß der frühmittelalterliche Burgwall um etwas älter sein dürfte, keinesfalls aber vor das Jahr 800 zurückreicht. Die Keramik aus den stratigraphisch ältesten Lagen und von der Befestigung kann aufgrund der gegenwärtigen Kenntnisse der morphologisch-typologischen Entwicklung und der Chronologie der frühmittelalterlichen Keramik in das relativ lange Intervall der ersten zwei Drittel des 9. Jh. bzw. in die Zeit vor dem Antritt der Kragenrandkeramik am Ende des 9. Jh. gesetzt werden.

Im Verlauf der Ausgrabungen von Levý Hradec ist zwar keine Situation (Objekt, Schicht) festgestellt worden, die in das 6.-8. Jh. datiert werden könnte, noch sind hier Luxusgegenstände der sich im 8. oder sogar 7. Jh. formierenden Nobilität belegt, doch muß dem Burgwall eine ältere frühmittelalterliche Besiedlung vorausgegangen sein. In der Ackerkrumme oder als Beimischung in jüngeren Situationen des Burgwalls treten nämlich auf der Hauptburg in beschränktem Maße Fragmente altburgwallzeitlicher Keramik auf, die wahrscheinlich in das 7.-8. Jh. gesetzt werden können (*Abb. 3, 4*), auf der Vorburg kam Keramik aus dem 7. Jh. gar nicht vor, vereinzelt wurden jedoch in das 8. Jh. datierbare Fragmente gefunden. Es stellt sich die Frage, von welchem Siedlungstyp diese mehr als vereinzelt Keramikfragmente zeugen.

3. VORBURG

3.1. WEGE DER ERKENNTNIS

Während die Ausgrabungen Č. Rýznerns 1888-9 auf der SO-Seite der Vorburg konzentriert waren, erfaßte I. Borkovský in den Jahren 1949, 1951, 1952, 1954, 1955 vor allem den SW-Teil der Vorburg, kleinere Sondagen wurden auch in der NO- und NW-Ecke angelegt (*Tab. A, B*).

Die Grabungsfläche betrug insgesamt 1181 m². Die später gegrabene Vorburg ist auch besser erforscht bzw. besser dokumentiert. Borkovskýs insgesamt geringeres Interesse für die Vorburg und die relative chronologische Abgeschlossenheit der dortigen Funde sind der Grund, warum bei der Aufarbeitung eben diesem Teil erhöhte Aufmerksamkeit zuteil wird und das Kapitel von der Vorburg dem Kapitel von der Hauptburg vorangestellt ist.

Eine große Stütze für die folgenden Kapitel über die Vorburg von Levý Hradec war vor allem *PPP*, das die komplette bei den Ausgrabungen in den 50er Jahren angefertigte Dokumentation einschließlich der Grabungstagebücher, der Pläne und Schnitte enthält. Ein grundlegendes Problem bei der Arbeit mit dem Archivmaterial war die Rekonstruktion der Bedeutung der für die einzelnen archäologischen Zusammenhänge in den Tagebucheinträgen verwendeten Begriffe und gleichzeitig deren Bezug zur Beschriftung der Pläne, Schnitte und Fotografien. Gerade von der Genauigkeit dieser Rekonstruktion hängen dabei sowohl die stratigraphischen Beziehungen zwischen einzelnen archäologischen Zusammenhängen als auch die richtige Zuordnung der Funde zu den Fundzusammenhängen ab.

3.2. DIE ERSTE BESIEDLUNG UND DIE ÄLTERE BEFESTIGUNG DER VORBURG

Die überhaupt ältesten Siedlungsspuren wurden bei den Ausgrabungen von Č. Rýzner und I. Borkovský auf der Vorburg festgestellt. Im Vergleich zur Hauptburg ist diese Besiedlung, belegt nur durch 2 Gruben im SO-Teil der Vorburg, den Fund eines Knovízern Vorratsgefäßes, das Torso einer Knovízern Kulturschicht in der Verfüllung und über den Überresten der Gruben bzw. Gräbchen (*Abb. 8; Beilage 1:2, 3*), wesentlich schwächer. Im Frühmittelalter soll nach I. Borkovský (z. B. 1956; 1965) zunächst die Hauptburg befestigt worden sein, an die eine in die 1. Hälfte des 9. Jh. datierte unbefestigte Siedlung angrenzte. Diese Siedlung sollte erst etwas später befestigt worden sein. Auch für Levý Hradec trifft das durch einige andere slawischen Burgwallanlagen gestützte Modell zu. Borkovskýs angeführte Vorstellung stützte sich dabei auf die Existenz von Siedlungsschichten, die älter als die ältere Phase der Befestigung der Vorburg waren. Aufgrund der Revision der Dokumentation zu den einzelnen Lagen, in denen sich die angeführte Schicht befunden haben soll, gelangen wir zu den folgenden Feststellungen:

1. Ein dem älteren Wall der Vorburg vorausgehender Siedlungshorizont (Objekt, Schicht) ist nicht eindeutig erwiesen, genauso wie die angeblich im Wallkörper gefundenen vereinzelt Scherben von der älteren Besiedlung.
2. Auch wenn wir einige Funde dieser Besiedlung zuordnen könnten, wäre es unmöglich, Genaueres über Charakter, Intensität oder ihre Beziehung zur Hauptburg zu sagen.
3. Die Erforschung der Beziehungen zwischen Vorburg und Hauptburg wird durch die Datierung der ältesten Bauphase des Walls auf der Hauptburg erschwert, für die wir - wie sich bei der vorläufigen Auswertung der Funde und der Dokumentation gezeigt hat - jeden festeren Anhaltspunkt entbehren. Aufgrund der vertikalen Stratigraphie und der Keramikfunde muß sie in der langen Zeitspanne der mittelburgwallzeitlichen Keramik mit Kammverzierung vor dem Erscheinen der Kragenränder erbaut worden sein, d.h. im Verlauf des 9. Jh. In welcher Reihenfolge und in welchem Zeitintervall Hauptburg und Vorburg befestigt wurden, bleibt unklar. Die Anzahl der möglichen Kombination und Beziehungen zwischen den ältesten Phasen der Hauptburg und der Vorburg ist relativ groß.
4. Aus den oben angestellten Überlegungen geht hervor, daß eher bereits in der Anfangsphase des Burgwalls von Levý Hradec beide Lagen gleichzeitig befestigt wurden, als daß zuerst die Hauptburg und nachträglich erst die Siedlung in der Vorburg befestigt worden wäre. Es ist aber auch nicht ausgeschlossen, daß zuerst Vorburg und dann Hauptburg befestigt wurde.

3.3. DER ÄLTERE WALL A (*Abb. 5, 7-22, 47*)

Der ältere Wall A ist im Südwestteil der Vorburg, wo er den Bergsporn an seiner schmalsten Stelle durchquert und damit den Innenteil des Areals gegen den Rest des Vorfelds schützt, detailliert untersucht. Die 4 m breite Befestigung bestand aus einer dunkelgrauen Sandaufschüttung mit Rostkonstruktion und Steinblende an der Außenseite (*Abb. 7:1*), die Innenseite war durch waagrecht zwischen zwei Pfostenreihen gelegte Balken und zusätzlich durch 6-8 cm starke Pfosten in größeren Abständen verstärkt (*Abb. 7:2; 10*). Insgesamt ist die Innenseite des älteren Walls weniger robust als beim jüngeren, was wahrscheinlich auf die geringere Dicke des älteren Walls zurückzuführen ist. Feuerspuren an der Innen- und Außenseite belegen einen Untergang der Befestigung und Siedlung durch einen Brand.

Zu Wall A gehörte auch ein parallel zur Steinblende verlaufender kleiner Außengraben (*Abb. 7:9*). Er erreichte eine Breite von mindestens 1,8-2,2 m, höchstens ca. 3,5 m und eine Tiefe von ca. 0,7-1,5 m.

1954 wurde der steinerne Südflügel des Tors in Trockenbauweise am Ende des erhaltenen Abschnitts des älteren Walls A ausgegraben (*Abb. 7:3*). I. Borkovský unterschied zwei Bauphasen: Eine ältere überwiegend aus Plänerkalk, mit nur drei Schiefersteinen in den Fundamenten. Seine Höhe betrug maximal 1,2 m. Es ist mehr als wahrscheinlich, daß das Tor räumlich mit dem Abschluß des kleinen Grabens in Verbindung stand, dann hätte in dem Teil der bereits nicht mehr an den Körper des älteren Walls angelehnt war, wahrscheinlich eine kleinere seitliche Aufschüttung bestanden, die der Steinwand zusätzlich Halt gab.

Die jüngere Phase des Tors soll nach I. Borkovský aus Schiefersteinen weiter unten am Abhang, im Raum des Abschlusses des kleineren Grabens bestanden haben (*Abb. 5: bei 7 und 9*). Eben diese Schiefersteine können aber in Wirklichkeit erst mit der Verblendung von Konstruktion S, die zum jüngeren Wall M gehört (vgl. 3.5), in Verbindung gebracht werden.

Ein praktisch unlösbares Problem ist die Rekonstruktion des Verlaufs der älteren Befestigungslinie im Raum außerhalb des Bergrückens zwischen Vorbürg und südlichem Vorfeld. Nach I. Borkovský sollte sie nach N bei der NW-Ecke der Vorbürg geführt haben. Da jedoch die Sonden von I. Borkovský keine eindeutigen Beweise für diese Feststellung erbrachten, bleibt dieser Schluß nur eine Hypothese.

3.4. DIE BESIEDLUNG ZUM ÄLTEREN WALL A

Zu diesem Horizont kann mit größter Wahrscheinlichkeit ein Pfostenbau ohne Heizeinrichtung gerechnet werden (*Abb. 5:11; 7:11*). Eben die Absenz einer Feuerstelle oder eines Ofens führte I. Borkovský zu einer Interpretation als Wirtschaftsgebäude.

Eine Feuerstelle, die der Überrest eines weiteren mit dem älteren Wall zeitgleichen Objekts sein könnte, lag bei der NW-Ecke des nördlichen Objekts L, des sog. „Gehöfts“ (*Abb. 5:b; 7:d*). Unklar ist die Situation mit dem „Ofen“, von dem auf dem Plan (*Abb. 5:c*) nur der Teil eingezeichnet ist, der nicht von der Konstruktion des jüngeren Walls M gestört wird. Mit der Zeit des Bestehens der älteren Befestigung kann vielleicht auch die unter dem aschehaltigen Schutt des älteren Walls bei der Rettungsgrabung 1998 festgestellte Feuerstelle in Zusammenhang gebracht werden. Neben den angeführten Fällen zeugt von diesem Horizont nur die Verfüllung von Konstruktion S unter dem jüngeren Wall M und die stellenweise unter diesem Wall erhaltene Schuttschicht mit mittelburgwallzeitlicher Keramik und Tierknochen.

3.5. DER BAU DES JÜNGEREN WALLS M (*Abb. 23-37, 47*)

Der jüngere Wall M ersetzte die beschädigte bzw. in manchen Abschnitten vollständig zerstörte ältere Befestigung. Dabei wurde das Haupttor an eine fortifikatorisch günstigere Stelle weiter nördlich versetzt. Aus der Verteilung der Pfostengruben kann ein Tortyp mit Mittelblock rekonstruiert werden. I. Borkovský war sich aber selbst bewußt, daß er nur den Südflügel des Tors entdeckt hatte, sodaß er ursprünglich nur an einen einzigen Weg durch das Tor dachte. Der Raum des möglichen Nordflügels war einerseits stark zerstört, andererseits verlief die Ausgrabung dieses Teils unter besonders großem Zeitdruck.

Im Raum des alten Tors wurde der Abhang durch eine Rostkonstruktion im unteren Teil und eine Kammerkonstruktion im oberen Teil verfestigt (*Abb. 24, 26*). Konstruktion S unter dem jüngeren Wall M stellt damit keine Befestigung im eigentlichen Sinne des Wortes dar, sondern nur das Fundament, über dem die eigentliche Konstruktion M errichtet wurde. Der verfestigte Untergrund wurde stellenweise sekundär von der dunklen Schuttschicht des älteren Walls und der damit zusammenhängenden Besiedlung unter Wall M überlagert. Konstruktion S füllte den Raum des alten Tors aus und verfestigte auch den offensichtlich wenig stabilen Sandabhang. In ihrem Unterteil, etwa an der Stelle des älteren Eingangs, bildete sie faktisch eine „Bastion“, die auch als Hindernis zwischen Blende und Graben gedient haben kann. Der untere Teil der Blende zu Konstruktion S wies einen großen Anteil an Schiefersteinen auf und enthielt auch Fragmente eines Mörsers.

Wall M (*Abb. 20*) zeigt eine Kammerkonstruktion (*Abb. 23, 28, 29*). Die 1,75-2,8 m langen Kammern bestanden aus 12-20 cm starken Eichenbalken, stellenweise mit Eichenstützen und waren mit hellem Sand verfüllt, der wohl aus dem Aushub für den großen Graben als auch aus weiteren, im Inneren der Vorbürg festgestellten Gruben stammte. Gut dokumentiert ist besonders der Verlauf der Innenseite der Holzwand (*Abb. 23:4, 30:2, 31:1d*) aus waagrecht gesetzten Rundhölzern (15 cm Durchmesser) oder sogar Kanthölzern (19x13 cm), die in den Schnitten und auf den Fotografien sichtbar sind. Parallel mit dem Gräbchen für die unterste Reihe von Rundhölzern verläuft eine Reihe von Pfostengruben für die schräg aufgestellten Stützen mit 25-34 cm Durchmesser (26-30 cm, 24-33 cm), die im Abstand von ca. 80-100 cm, stellenweise bis 60 cm tief in den Boden eingelassen sind. Von den Stützen an der Innenseite der Wand zeugen nur zufällig erhaltene Pfostengrube mit 18-20 cm Durchmesser, die I. Borkovský zufolge 110-140 cm voneinander entfernt gewesen sein sollen. Die Steinblende der Außenseite war nur in wenigen Abschnitten erhalten (*Abb. 23:1, 2; 25b*). Die Breite des Walls schwankt zwischen bis zu 9,5 m im S und 5-6 m im N.

Bestandteil des jüngeren Walls war ein mindestens 10-12 m breiter und ca. 3 m (unter der Oberfläche des Weges) tiefer Graben (*Abb. 23:10*). Da der Graben auf seiner ganzen Breite in keiner einzigen Sondage untersucht werden konnte, sind die Informationen zu seinem Verlauf, den Maßen und der Datierung des Grabens fragmentarisch. Wir wissen von keinem Fund, der mit Sicherheit aus dem Graben stammt.

3.6. DIE BESIEDLUNG ZUR ZEIT DES BESTEHENS DER JÜNGEREN MAUER (*Abb. 5, 23, 30:1, 31:1, 38-47*)

Die mit dem jüngeren Wall M zeitgleiche Besiedlung ist durch das mehrräumige „Gehöft“ L an der Wallinnenseite (*Abb. 23:13*) und durch das zweiräumige Gebäude D gegenüber dem jüngeren Tor vertreten (*Abb. 38:12*). Eine detaillierte Beschreibung ist von I. Borkovský veröffentlicht worden (1953; 1955; 1965). Eine Wiederaufarbeitung bietet der Beitrag von P. Vařeka.

Neben Keramik und Tierknochen wurde in Objekt L auch eine Eisenklammer, ein Spinnwirtel und drei zugespitzte Knochengegenstände gefunden (*Abb. 45:1-5, 9*). An Objekt D ist auch der Fund eines Eisennagels und eines Angelhakens (*Abb. 45:6, 8*) gebunden. Ein weiterer Nagel stammt aus seiner nächsten Nachbarschaft.

Die Datierung von Objekt L ergibt sich aus der Parallelität seiner stratigraphischen Lage mit dem jünge-

ren Wall M. Es ist deshalb jünger als der ältere Wall A und älter als die Feuerstelle über dem Schutt über dem zerstörten Objekt L. Objekt L ging deshalb spätestens mit dem jüngeren Wall unter.

Objekt D ist stratigraphisch nicht fixiert. Seine Datierung kann nur auf einige Keramikfunde (Abb. 44) gestützt werden, die andeuten, daß das Objekt sowohl zur Zeit des älteren als auch des jüngeren Walls bestand, evtl. den jüngeren Wall noch überdauert haben kann. Sehr wahrscheinlich gehörten zum Siedlungshorizont des jüngeren Walls M auch noch mehrere der im 19. Jh. in der SO-Vorburg festgestellte Grubenobjekte (rund, quadratisch oder rechteckig, 0,4-1,5 m tief und 0,2-3 m breit und 1 Getreidegrube).

3.7. DIE BEFESTIGUNG DER VORBURG UND IHR VERLAUF

In diesem Kapitel werden die Erkenntnisse über den Verlauf der frühmittelalterlichen Befestigungslinie zusammengefaßt.

3.8. WEGE

Der heute benutzte Weg am Rand der Vorburg ist nicht mittelalterlich, sondern das Ergebnis der neuzeitlichen Entwicklung des Ortes. Der frühere Weg führte wahrscheinlich etwas weiter oben, über der Kante des S-Hangs der Vorburg. U.a. hat eine Sondage aus dem Jahr 1955 tatsächlich die Existenz einer mit Kieselstein gepflasterten Stelle in der nördlichen Nachbarschaft der Straße Na pískách ergeben. I. Borkovský interpretierte sie allerdings als Pflasterung eines Siedlungsobjekts. Der Verlauf des Wegs bzw. der Wege auf der Vorburg kann weder aus Überresten der Wege selbst, noch aus der Verteilung der Gebäude rekonstruiert werden. Auf jeden Fall jedoch überquerte mindestens einer von ihnen die muschelförmige Schlucht „Ve Vikouši“. Neben einem Weg von der Vorburg quer durch dieses Areal führte auch ein Weg von der Moldau zur Hauptburg.

3.9. DIE BESIEDLUNG DER VORBURG IN DER JUNG- UND SPÄTBURGSTALLZEIT (Abb. 49-53)

Die Besiedlung der Vorburg überdauerte die an das Ende des 10. bzw. an den Anfang des 11. Jh. gesetzte Zerstörung der jüngeren Mauer, wie aus den Funden von graphitierten Vorratsgefäßen, S-förmigen Schlafenringen großer Durchmesser und einem Hortfund mit 37 Denaren Břetislavs I. (1035-1055) in einer im 19. Jh. entdeckten Grube hervorgeht. Zum jungburgwallzeitlichen Siedlungshorizont können mit Sicherheit die Feuerstelle (Abb. 50:1) westlich vom 2. Raum des Objekts L, eine in den Verstoß des Walls und eine der Wände von Objekt L eingelassene Getreidegrube (Abb. 50:2) sowie Gruben in weiteren Sondagen gereiht werden. An der Oberfläche einer Grube wurde ein Denar Vladislavs II. aus der Zeit nach 1158 gefunden (Radoměřský 1960). Diese Münzfunde stellen die einzige sichere Stütze für die Datierung der Besiedlung der Vorburg nach dem Untergang des jüngeren Walls dar.

3.10. KERAMIK (Abb. 14-22, 32-37, 42-44, 52-63, Tab. 1)

Auf der Vorburg wurden bei den archäologischen Ausgrabungen fast 10 000 Stück Fragmente von Keramikgefäßen (meistens Töpfen, weniger häufig auch Schalen und Flaschen) gefunden. Etwa die Hälfte war unverziert oder stammte von den Gefäßböden, über 4500 Stück sind größere Fragmente mit Rändern und verzierte Fragmente vom Bauch und den Schultern.

Bei der Keramik von Levý Hradec können wir eine Reihe technologischer Merkmale und weiterer Besonderheiten verfolgen. Selten belegt sind Exemplare von der Hand desselben Töpfers, wie z.B. die Torsi von zwei nahezu identischen Gefäßen (Abb. 54). An einigen Bodenfragmenten sind Abdrücke von der Drehscheibe, der Achse oder Fragmente von Bodenmarken, meistens in Gestalt eines Kreuzes, Kreuzes im Kreis, oder Kreises mit Punkt erhalten. Die Rand- und Verzierungsvarianten bilden eine breite Skala (Abb. 62-63). Die Vertretung ausgewählter Keramikgruppen und einiger weiterer Merkmale aus der Grabung 1952 ist in Tab. 1 dargestellt.

Aufgrund der empirisch verfolgten Gesamtmorphologie der Gefäße konnten bei der Bearbeitung 5 grundlegende typologisch-morphologische Keramikhorizonte unterschieden werden: LH 1 - Altburgwallzeit (entspricht LH 0 und LH 1 in Tomková 1993, 120), LH 2 - ältere Mittelburgwallzeit (bis zum Erscheinen der Kragestrandkeramik), LH 3 - jüngere Mittelburgwallzeit (von Kragestrand- bis früher Kelchrandkeramik), LH 4 - Jungburgwallzeit (klassische Kelchrandkeramik). Nur selten wurde Keramik mit nach oben ausgezogenen Rändern und mit Wulsträndern verzeichnet (LH 5).

Die altburgwallzeitliche Keramik (LH 1) ist nur durch vereinzelte Scherben belegt (Abb. 4).

Die ältere mittelburgwallzeitliche Keramik (LH 2) geht von den Traditionen der altburgwallzeitlichen Keramik aus, deren Vertreter wahrscheinlich noch in einem bestimmten Teil des 9. Jh. die Töpferproduktion begleitet und beeinflußt haben werden. Auf Levý Hradec ist die Wirkung dieser älteren Tradition in den dunkelgrauen Gefäßen meist aus mittelgrober Keramikmaße mit einfach gewölbten oder schräg bzw. senkrecht abgeschnittenen Rändern und ihren Varianten zu beobachten. In der Verzierung werden die älteren Kammmotive und in geringerem Umfang auch die Ritzverzierung tradiert. Die neue Keramiktradition, die sich auf Levý Hradec seit dem 9. Jh. entfaltet, fällt durch ihren Formenreichtum auf (breite Skala von Rand-, Verzierungs- und Gefäßformen). Neben der freien (obwohl weniger häufig als in späteren Zeitabschnitten) leicht geneigten Kammmotivlinie kommen bei der Verzierung auch feine Wellenlinien mit manchmal runden, manchmal schärferen Wölbungen vor. Das Profil der Gefäßwandung tendiert zu einer schärferen Gliederung der Gefäße. Bei den Rändern überwiegen konvexe, senkrecht oder schräg abgeschnittene Formen. Es erscheinen jedoch bereits auch in verschiedenem Maße gerillte Innenlinien der Ränder. Ein typisches Merkmal sind die im Durchschnitt höheren Ränder, am häufigsten zwischen 1 und 1,5 cm.

Vielleicht vollzog sich bereits Ende des 9. Jh., sicher aber im Verlauf des 10. Jh. (LH 3) eine schrittweise Unifizierung der Formen, obwohl noch nicht im für die Jungburgwallzeit bzw. die Zeit der klassischen Kelchränder charakteristischen Maße. Die Gefäßoberfläche ist sowohl körnig als auch vor allem griesartig. Immer noch sind verschiedene einfache Randvarianten vertreten. Zu den ausgeprägten Randformen des frühen 10. Jh. und offensichtlich bereits der letzten zwei Jahrzehnte des 9. Jh. gehören die Kragenränder. In weit größerem Ausmaß beginnen sich auch gerillte Ränder durchzusetzen. Bei der Verzierung überwiegt eine Kombination von Kammbändern und Wellenlinien, es erscheinen aber auch konvergierende oder sich kreuzende Wellenlinien. Diese Motive werden mit verschiedenen Motiven des Kammstichs kombiniert. In bescheidenem Maße kommt Ritzverzierung zur Anwendung, und das sowohl in sorgfältiger und unsorgfältiger bis flüchtiger Ausführung. Zu beobachten ist der Antritt höherer Ränder.

In den Keramikhorizonten LH 2 und 3 sind verschieden stark folgende Keramikgruppen vertreten: Glimmerkeramik mit Wulstverzierung (Abb. 58), Glimmerkeramik ohne Wulstverzierung (Abb. 59), feine Keramik mit glatter Oberfläche (Abb. 56), Keramik mit Samtoberfläche (Abb. 57C), Kreidekeramik (Abb. 57B). Eine hervorstechende Gruppe bildet die Kragenrandkeramik, deren Ränder I. Borkovský allgemein als flach bezeichnete (z.B. Abb. 41:18). Die typischen Merkmale dieser Gruppe sind: 1. ein kragenartiger, d.h. im Grunde flacher Rand; 2. eine mittelgrobe bis grobe griesartige Oberfläche; 3. überwiegende Kammverzierung (Bänder und Wellenlinien), evtl. ein dicht unter dem Hals ansetzendes Bündel dünner Riller; 4. die Ralldurchmesser sind meist größer oder gleich groß wie der Bauchdurchmesser. Die Keramik dieser Gruppe ist in der Umgebung des Burgwalls von Levý Hradec, auf der Prager Burg, der Prager Kleinseite (Boháčová - Čiháková 1994, Taf. IB), auf Budeč (Bartošková 1997, 114, Abb. 3:III) und in Stará Boleslav (Boháčová 1993, 214) verzeichnet worden. Außerhalb des Zentralteils Mittelböhmens, bzw. der Grenzen der Přemysliden-Domäne wurden sie bisher nicht evidiert. Noch in der mittleren Burgwallzeit erscheint die archaische Kelchrandkeramik, die durch folgende Merkmal charakterisiert ist: 1. kelchförmige Randprofilierung; 2. durchweg griesförmige Oberfläche; 3. große Variabilität der Farben; 4. meist Kammverzierung, wenn Ritzverzierung angewandt wird, ist sie insgesamt weniger sorgfältig als die Ritzverzierung der klassischen Kelchrandkeramik. Die archaischen Kelchränder sind insgesamt heterogener als bei der klassischen Kelchrandkeramik des Horizonts LH 4.

Eine dominante Gruppe der Jungburgwallzeit und des Horizonts LH 4 ist die klassische Kelchrandkeramik (Abb. 52:10, 53:14, 63:1:35-69, 96-254). Gegenüber den vorangehenden Horizonten ist sie einheitlicher in Bezug auf Farbe, Keramikmasse, Randform und Verzierung. Diese Keramikgruppe ist offensichtlich zuerst von I. Borkovský bestimmt worden. Ihre typischen Merkmale sind: 1. griesförmige Oberfläche; 2. hellere Schattierungen, meist grau oder beige; 3. relative Uniformität der Ritzverzierung (Rillen, freie Wellenlinien, geritzte, sich überkreuzende und konvergierende Wellenlinien, Nageleindrücke usw.). Die Gefäße wurden bereits sicher von spezialisierten Handwerkern produziert. Die Anfänge dieser Keramik entfallen wahrscheinlich bereits in das 10. Jh., beliebt war sie im 11. Jh.

In den Schichtenfolgen auf der Vorbürg ist die Keramik des Horizonts LH I sporadisch vertreten, und das auch noch als Residuum in jüngeren Situationen. Es herrscht mittelburgwallzeitliche Keramik vor (LH 2 und 3), die sowohl im Kontext des älteren Walls, im kleinen Graben, in der Schicht im Zusammenhang mit der Zerstörung der mit dem älteren Wall zeitgleichen Siedlung, als auch sekundär innerhalb von Konstruktion S und in den Zusammenhängen dem jüngeren Kammerkonstruktion vorhanden war.

Klassische Kelchrandkeramik (LH 4) erschien auf der Vorbürg (wesentlich seltener als auf der Hauptburg) vornämlich in den Schuttschichten des jüngeren Walls, dem Gelände zum jüngeren Wall, den Getreidegruben, der Feuerstelle über dem Versturz des jüngeren Walls, im Versturz des jüngeren Tors und in der Ackerkrumme.

Insgesamt verlief die Entwicklung der alt- bis jungburgwallzeitliche Keramik von Levý Hradec kontinuierlich.

3.11. SONSTIGE FUNDE

Übersicht der Ökoreste, d.h. Tierknochen und Holzkohle, geordnet nach Fundstellen in Tab. 4-6; Artefakte nach Fundsituationen geordnet in Tab. 3; Vergleich der Skala der Funde aus den Ausgrabungen Č. Rýžners und I. Borkovskýs Tab. 2. Zu einer ausführlichen Beschreibung aller Gegenstände vgl. den zweiten Band über Levý Hradec.

3.12. FORM, FUNKTION UND BEDEUTUNG DER VORBURG

Was die funktionelle Abgrenzung der befestigten Vorbürg anlangt, so unterscheiden weder die mittelalterlichen Quellen selbst, noch die Geschichtsforschung zwischen Haupt- und Vorbürg und verstehen den Burgwall als Einheit. K. Vogt (1938, 37) setzte die Vorbürg mit dem Wohnort der fürstlichen Gefolgschaft gleich, nach I. Borkovský siedelte auf der Vorbürg von Levý Hradec die nichtadelige Bevölkerung (1965, 76). Aus heutiger Sicht erfüllte die Vorbürg zweifellos verschiedene Funktionen. Zunächst war es eine militärische Sicherheitszone. Obwohl bei den Ausgrabungen kein Produktionsareal festgestellt worden ist, kann im Einklang mit I. Borkovský vorausgesetzt werden, daß die Vorbürg das nächstgelegene Wirtschaftshinterland der auf dem Burgwall angesiedelten Elite war. Eben die Vorbürg ist auch als Ort aufzufassen, an dem Handelsreisende, umherziehende Handwerker, Pilger genauso wie Boten rasteten, ein Ort an dem die Vorräte ergänzt und Pferde versorgt werden konnten usw. Die Konzentration aller dieser Funktionen auf die Vorbürg dürfte somit indirekt die Sonderstellung der Hauptburg hervorgehoben haben.

4. HAUPTBURG - VORLÄUFIGE CHARAKTERISTIK DER LAGE

Gegenstand des Kapitels 4.1 ist eine kurze Zusammenfassung der grundlegenden Angaben zum geologischen Relief der Hauptburg, der durchgeführten Ausgrabungen und Sondagen sowie eine Bewertung der erhaltenen Dokumentation (*Beilage 2, Tab. A*).

4.2. NW-SEKTOR, 4.3. NO-SEKTOR, 4.4. SO-SEKTOR

Im NW- und NO-Sektor wurden überwiegend Belege für die frühmittelalterliche Befestigung gefunden. Der SO-Sektor ist von einer hohen Siedlungskonzentration gekennzeichnet. Neben der zweiphasigen Befestigungsanlage wurde eine Reihe von Pfostengruben, kleinerer und größerer Gruben, Gräbchen, eine Feuerstelle, Mauern und Mauerschutt gefunden. Die Objekte stammen aus der Urgeschichte (Jordanów-Kultur, Äneolithikum, Únětice- und Knovíz-Kultur), dem Früh- und Hochmittelalter und der Neuzeit.

4.5. ZENTRALTEIL

Die Rekonstruktion der Besiedlung im zentralen Teil der Hauptburg mit Klemenskirche wird durch die Unvollständigkeit der ergrabenen Situationen erschwert, die größtenteils durch die bis heute anhaltenden Bestattungen im Areal des alten sowie neuen Friedhofs bedingt ist. Die bedeutendste Siedlungseinheit in diesem Sektor ist der Mauerkomplex NW von der Klemenskirche (*Abb. 72-77*). Der von einem ca. 1 m starken Plänerfundament getragene und zuerst als „mindestens schon im 11. Jh.“ errichteter Fürstenpalast interpretierte Bau wurde 1905 von J. L. Pič entdeckt. 1931 wurde die Lage von J. Böhm revidiert, der zu dem Schluß kam, es handle sich um „einfache Wirtschaftsgebäude äußerst jungen Datums, die wegen unzureichender charakteristischer Merkmale nicht näher bestimmbar sind“. I. Borkovský setzte sich mit diesem Bau detailliert nicht auseinander, war jedoch der Ansicht, Böhms Interpretation sei nicht überzeugend, u.a. schließt die Lage dieses Gebäudes nicht aus, daß die gefundenen Mauern zu dem im 13. Jh. von königlichen Jagdgesellschaften verwendeten Palast gehörten. Auch wenn die erhaltene Dokumentation hiermit komplett vorgelegt wird, können wir wegen der Absenz von Angaben zum Bodenbefund zu den oben angeführten Interpretationen keine Stellung einnehmen.

Das frühmittelalterliche Bodenniveau bei der Klemenskirche kann aus den Grabungen von V. Krolmus 1853, Č. Rýzner in den 80er-90er Jahren des 19. Jh. und einer Sondage von I. Borkovský aus dem Jahr 1951 erschlossen werden. In der Dokumentation zu den älteren Ausgrabungen finden sich keine näheren Angaben über Form und Ausstattung der Gräber. Von den im Nationalmuseum verwahrten Funden sind zu nennen: ein nach 1085 geprägter Denar Vratislavs II., zwei Denare Vladislavs I. aus seiner zweiten Herrschaftszeit 1120-25 (*Radoměřský 1960*, 19), eine Halskette, Bronzeblech, 2 Fragmente eines aus Silberdraht geflochtenen Stirnbands, vor allem aber eine reiche Kollektion von großen und kleinen S-förmigen Schläfenringen mit 1,7/1,8-5,1 cm Durchmesser (*Sláma 1977*, 176B). Die bisherigen archäologischen Ergebnisse ermöglichen den Schluß, daß sich der früh- bis hochmittelalterliche Friedhof auf einer OW-Achse in der Umgebung der Kirche erstreckte, die N-Erweiterung gehört erst dem 19.-21. Jh. an.

4.6. SW-SEKTOR

Die Auswertung der Siedlungsentwicklung und vor allem der Befestigung wird durch Probleme bei der Identifikation mancher Objekte in den verschiedenen Typen der Dokumentation und der Zuordnung der Fundzusammenhänge zu einzelnen Funden erschwert. Der Großteil der keramischen Komplexe besteht aus urgeschichtlichem und mittelburgwallzeitlichem (LH 2 a 3) Material sowie der klassischen Kelchrandkeramik (LH 4). In der Minderheit ist die Wulstrandkeramik und Keramik aus dem 13. Jh. Hochmittelalterliche (?) und neuzeitliche Keramik ist als Intrusion vertreten. Der stellenweise hohe Anteil an urgeschichtlicher Keramik in frühmittelalterlichen Zusammenhängen ist die Folge von Umschichtungen älterer Horizonte durch jüngere Siedlungsaktivitäten. Ausgangspunkt für die detaillierte Rekonstruktion der Entwicklung der Besiedlung und Befestigung im SW-Sektor sind nach der vorläufigen Auswertung der Stratigraphie und der Funde folgende Feststellungen: 1. Die ältere Befestigung, bestehend aus einem Wall mit Rostkonstruktion und Steinblende, vorgesetzter Palisade und in den Felsen gehauenen Graben wurde im Verlauf des 9. Jh. errichtet. Borkovskýs Datierung in die 1. Hälfte des 9. Jh. läßt sich vorläufig nicht bestätigen; 2. Die ältere Befestigung wurde im 10. Jh. von einem „dreiräumigen Blockhaus“ gestört, unter dessen Fußboden Kragenrandkeramik gefunden wurde; 3. Der jüngere Wall mit Rostkonstruktion und Steinblende hat eine stufenförmig in den Felsen gehauene Fundamentgrube und ist durch die klassische jungburgwallzeitliche Kelchrandkeramik datierbar. Im SW-Sektor ist nurmehr der Wallverstoß erhalten; 4. Es bleibt unklar, ob im Südteil des Areals „Ve Vikouši“ zur Zeit des jüngeren Walls nicht auch der ältere Graben genutzt wurde, dessen Nordteil den Ausgrabungen I. Borkovskýs zufolge damals bereits verschüttet gewesen sein soll.

5. BEMERKUNGEN ZUM STUDIUM DER BEFESTIGUNG

5.1. AUSGRABUNGEN UND DOKUMENTATION DER BEFESTIGUNG VON LEVÝ HRADEC

Die Dokumentation zur Ausgrabung von 1940-1 ist dürftig, besser dokumentiert sind die Sondagen der 40er und 50er Jahren.

5.2. SKIZZE DES BEFESTIGUNGSSYSTEMS VON LEVÝ HRADEC

Im SW-Teil der Hauptburg sind 3 Phasen einer urgeschichtlichen Befestigung erhalten (Äneolithikum?, Jung- bis Spätbronzezeit). Die ältere Phase der frühmittelalterlichen Befestigung der Vorburg und vielleicht auch die ältere Phase der Befestigung der Hauptburg stammen aus dem 9. Jh. Sowohl bei Haupt- und Vorburg liegt eine Rostkonstruktion mit Steinblende und hinterer Holzwand vor, während im SW- und vielleicht auch NW-Teil der Hauptburg Überreste des urgeschichtlichen Walls in die Befestigung eingegliedert wurden, liegt bei der Vorburg ein kompletter Neubau vor. Die Befestigung der Vorburg ist durch einen kleinen Graben, die Befestigung der Hauptburg durch Palisade und Graben verstärkt. Für eine genauere Datierung im Rahmen des 9. Jh. bietet die erhaltene Dokumentation keinerlei Hinweise.

Die zweite frühmittelalterliche Befestigungsphase mit Wall M mit Kammerkonstruktion und breitem Graben quer durch den Bergrücken und Verlagerung des Tors an eine sicherere Stelle der Vorburg in den letzten zwei Jahrzehnten des 9. bzw. zu Anfang des 10. Jh. ist ein wohlgeplantes Werk erfahrener Baumeister.

Der Bau und Niedergang der jüngeren Befestigungsphase auf der Hauptburg, einem Wall mit Rostkonstruktion, Steinblende und im SO und NO festgestellter stufenförmige Fundamentgrube, entfällt auf die Zeit der klassischen Kelchrandkeramik. Die parallele Befestigung der Vorburg ist nicht mehr erneuert worden.

5.3. MIT DEM BAU UND UNTERGANG DER BEFESTIGUNG VERBUNDENE UMSCHICHTUNGEN VON HORIZONTEN UND POSTDEPOSITIONSPROZESSE AUF DEM BURGWALL

Beim Bau und Untergang der Befestigung kamen sekundäre Verlagerungen von archäologischen Horizonten am deutlichsten zum Ausdruck. Beschrieben wird der Einfluß späterer Postdepositionsprozesse auf die Geländeform des Burgwalls, gesucht werden die Lagerstätten des beim Befestigungsbau verwendeten Baumaterials.

5.4. DIE FUNKTION DER BEFESTIGUNG UND DIE BEFESTIGUNG ALS QUELLE

Dieses Kapitel setzt sich mit allgemeinen Problemem der Befestigung auseinander (praktische Bedeutung als Verteidigungsanlage, symbolische Bedeutung usw.).

6. LEVÝ HRADEC UND SEINE SIEDLUNGSENTWICKLUNG

6.1. SIEDLUNGSFORMEN

Ausschlaggebend für die Wahl der Lage der Siedlung war der Zugang zu Wasserquellen, die Möglichkeit der Verteidigung, Anbindung an Verkehrswege (im Fall von Levý Hradec die seit der Urgeschichte belegte sog. „magna via“ in dichter Nachbarschaft und die Moldau). In der späteren mittelalterlichen und neuzeitlichen Siedlungsentwicklung war die Klemenskirche von großer Bedeutung.

Auf Levý Hradec sind mindestens 10 urgeschichtliche Kulturen belegt (Linearbandkeramik-, Stichbandkeramik-, Michelsberger, Řivnáč-, Jordanów-, Únětice-, Knovíz-, Bylany-, Latene- und römische Kulturen), davon am besten die Knovíz-Kultur, an die die mittelalterliche und neuzeitliche Besiedlung anschloß. Im Großteil seiner Entwicklung hatte Levý Hradec eine dörfliche Besiedlung und war nur in manchen Zeitabschnitten ein castrum oder Hof.

6.2. LEVÝ HRADEC ALS FRÜHMITTELALTERLICHER BURGWALL UND SEINE SPÄTERE ENTWICKLUNG

Einen direkten Hinweis darauf, daß Levý Hradec eine gelegentliche Fürstenresidenz war, bietet eine Erwähnung bei Cosmas, indirekt weist darauf auch die Schilderung der Wahl Adalberts zum zweiten Prager Bischof im Februar 982 in der Adalbertslegende. Die Auswertung der archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgwall und auf den Gräberfeldern beweisen, daß die Siedlungsdichte im Verlauf des 10. Jh. nicht zurückging und daß Haupt- und Vorburg nach wie vor befestigt waren. Noch im 10. und im Verlauf des 11. Jh. begann die Transformation des Burgwalls zu einem kleineren Zentralort mit befestigtem Areal, der Klemenskirche und einer Besiedlung auf der Vorburg, deren Befestigung jedoch im Verlauf des 10. Jh. nicht mehr repariert wurde. Von der Gestalt und Bedeutung des Orts in der 2. Hälfte des 11. und im 12. Jh. können wir uns ohne die detaillierte Verarbeitung der Ausgrabungen I. Borkovskýs auf der Hauptburg kein eindeutiges Bild verschaffen. Aus einer Urkunde des 12. Jh. (*CDB I*, n. 124, s. 130) erfahren wir von Ostoj, einem auf Levý Hradec ansässigen Proanimatus der Kirche in Únětice, und daß Levý Hradec der Ort sei, „an dem das Christentum begonnen hat“. Es dürfte auch gute Gründe gegeben haben, diesen Ort als *castrum* zu bezeichnen, ob nun wegen seiner damaligen Funktion oder als Nachklang der ehemaligen Bedeutung. Anhand der archäologischen Quellen ist hinzuzufügen, daß in der 1. Hälfte des 12. Jh. noch zumindest die Reste der Befestigung der Hauptburg sichtbar gewesen sein müssen, daß in der Umgebung der Klemenskirche noch bestattet wurde und daß die Hauptburg intensiver besiedelt war als die Vorburg.

Obwohl die Schriftquellen für Levý Hradec im 11.-12. Jh. kein fürstliches Gut nennen, darf aus den fehlenden Erwähnungen dieses Ortes und seiner Umgebung in den Urkunden über Schenkungen an die Kirche geschlossen werden, daß dieses Gebiet weiterhin den Přemysliden gehörte. Levý Hradec ist in Bezug auf Prag zu dieser Zeit als lokales Zentrum zu dieser Zeit nicht mehr belegt. So, wie die Besiedlung des unteren Moldaulandes, gehörte Levý Hradec zum Wirtschaftshinterland der Přemyslidenfürsten und Könige.

Ab der 2. Hälfte des 12. Jh. sind von Levý Hradec nur Keramikfunde bekannt, an der Oberfläche einer Grube auf der Vorburg wurde eine Münze aus der Zeit nach der Krönung Vladislavs II. entdeckt, und even-

tuell könnte der nördliche Anbau der Rotunde aus dieser Zeit stammen. Aus der Rajhrader Urkunde von 1221 (*CDB II*, n. 387, S. 436) geht hervor, daß auf Levý Hradec königliche *magistri venatoriae* angesiedelt waren. Noch im selben Jahrzehnt dürfte *Gradec* zusammen mit dem unteren Moldauland und weiteren Gütern in anderen Teilen Böhmens in den Besitz des St. Georgsklosters übergegangen sein (als Falsum erhaltene Urkunde aus der Mitte des 13. Jh. - *CDB II*, n. 378, S. 421). Eben aus dieser Quelle geht hervor, daß Hradec neben anderen Dörfern in seiner Umgebung zur Provinz *circa castrum*, d.h. der Prager Burg, gehörte. Dadurch wird auch die Tatsache bestätigt, daß die Prager Burg auch zu dieser Zeit das einzige Zentrum des unteren Moldaulandes war.

6.3. HINTER UND UNTER DEN WÄLLEN VON LEVÝ HRADEC (*Abb. 83-85*)

Auch wenn die meisten nach 1991 in der Umgebung des Burgwalls durchgeführten archäologischen Rettungsgrabungen keine Siedlungsbelege erbrachten, können sie für die Rekonstruktion des Bodenreliefs herangezogen werden. Sie zeugen ferner davon, daß die Besiedlung des Burgwalls bzw. der Vorburg nicht über die Befestigung hinausgriffen. Der Südtel des südlichen Vorfelds wurde sein der Urgeschichte vor allem als Friedhof genutzt. Der bedeutendste Bestattungskomplex ist eben das frühmittelalterliche Gräberfeld auf den Abhängen der Anhöhe an der Stelle der ehemaligen Žalov-Ziegelei (*Sláma 1977*). Nordöstlich von hier, in der Komenského-Str., Haus-Nr. 1144 (*Abb. 85:2*) wurde darüber hinaus 1976 ein einzelnes Körpergrab mit S-förmigem Schläfenring und zwei Keramikfragmenten in seiner Verfüllung gefunden (*Vojtěchovská 1998*, 367).

Mit einer Streusiedlung können wir dagegen beim Žalov-Bach und seinen Zuflüssen rechnen (*Abb. 85:5*). Das Tal dieses Baches, bzw. vor allem seine Westhänge, die den Bergsporn von Levý Hradec in Südrichtung bilden, breitet sich zu einem kleinen Becken mit guten Siedlungsbedingungen aus, die bereits in der Jung- bis Spätbronzezeit genutzt wurden (*Tomková - Vojtěchovská 1998*). Hierher kann das schriftlich im 17. Jh. belegte Dorf Žalov lokalisiert werden (*Abb. 84*). Sollte hier eine frühmittelalterliche Besiedlung bestanden haben, muß sie von der späteren Bebauung zerstört worden sein.

Der Berg Řivnáč in der Nähe von Levý Hradec ist besonders für die Urgeschichte von Bedeutung, eine frühmittelalterliche Besiedlung ist zwar belegt, jedoch ist der einzige sichere Fund ein Depot von 131 Denaren der Fürsten Jaromír und Oldřich, das mit der unruhigen Zeit des ersten Drittels des 11. Jh. zusammenhängen wird (*Radoměřský 1960*). Řivnáč spielte in Bezug auf Levý Hradec gleich zweimal eine wichtige strategische Rolle. Einerseits hat man eben von diesem Berg eine gute Aussicht auf die breitere Umgebung, besonders in N- und NW-Richtung, andererseits kann von dort Levý Hradec gut überblickt werden. Zwischen beide Lagen kann das in der Urkunde des Chorherrn Zbyhněv als „*campus iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz*“ bezeichnete Gebiet lokalisiert werden (*CDB I*, n. 124; *Smetánka 1992b*).

7. DIE QUELLEN ZUR ENTWICKLUNG DER KLEMENSKIRCHE

7.1. DIE ROTUNDE (*Abb. 86-98, 100, 107*)

Der Grundriß der Rotunde ist 1939-40 anlässlich der Renovierung der Kirche gefunden worden. Beim Bau der Rotunde wurde eine urgeschichtliche Schichtenfolge gestört, u.a. eine Pfostengrube mit Feuerstelle, sowie wahrscheinlich auch eine fundreiche Schicht aus Pläner, Schiefer und Löß.

Von Außen ist die Rotunde mit Apsis 8,15 m lang, zusammen mit der Fundamentmauer 8,95-9 m. Der Innendurchmesser der Fundamente des Schiffs liegt im Durchschnitt bei 4,6-4,75 m. Die lichte Breite des Schiffes beträgt 5,45-5,5 m, die lichte Breite der Apsis 2,35 m. Die oberirdischen, nur im Negativ erhaltenen Mauern waren damit 0,7 m dick. I. Borkovský setzte voraus, daß es sich um Quadersteinmauern handelte. Im SO-Teil des Rundschiffs sind etwa auf 1 m² Reste von einer Lehmewurfschicht erhalten, die der Ausgräber als Fußboden bzw. Unterlage für den Fußboden interpretierte. Eben aus dieser Schicht stammt das einzige Fragment mittelburgwallzeitlicher Keramik in der ganzen Kirche (*Abb. 94*).

Für die Überlegungen zum Alter des Rundbaus spielt die Beziehung zu den entdeckten frühmittelalterlichen Gräbern eine entscheidende Rolle. Auf dem Plan (*Abb. 95*) lassen sich 3 Gruppen von Gräbern unterscheiden, die mit den früh- bis hochmittelalterlichen Bestattungshorizonten zusammenhängen (Gruppe A: Gräber 12, 14; B: 17, 18, 21; C: 20, 22, 23 und 24). Zu welcher Gruppe das abweichend orientierte Grab 19 gehörte, ist nicht auszumachen. Aufgrund ihrer Orientierung hängen mit den Gruppen A und B wahrscheinlich auch die von I. Borkovský östlich der Friedhofsmauer 1951 in Sonde 16A festgestellten Gräber zusammen (*Abb. 96*). Die Gräber der Gruppe A und B sind entsprechend der Rotunde orientiert, Gräber 20, 22-24 zur Achse der Kirche mit gotischem Presbytär.

Die Ausmaße der St. Klemensrotunde entsprechen den Anforderungen an einen kleinen Kreis von Gläubigen aus den Reihen der Fürstenfamilie. Die Datierung der Rotunde ist seit ihrer Entdeckung Gegenstand von Diskussionen und bewegt sich zwischen dem Ende des 9. und dem 11./12., genauso verhält es sich mit der Frage eines evtl. hölzernen Vorgängerbaus.

7.2. DIE ST. KLEMENSKIRCHE VON DER ROMANISCHEN ZEIT BIS HEUTE (*Abb. 86, 95, 99-112*)

Im Verlauf der Ausgrabungen von 1940 und während der Renovierung in den 90er Jahren des 20. Jh. wurden weitere Situationen abgedeckt, die zur Rekonstruktion der einzelnen Entwicklungsetappen des Baus beitragen (*Abb. 106-108*).

Eine Rekonstruktion und Datierung des nördlichen romanischen Anbaus aus zugehauenen Quadersteinen, der wahrscheinlich in der folgenden gotischen Phase als Verbindungsmauer zwischen Schiff und neuem Presbytär genutzt wurde, ist gegenwärtig unmöglich. Anlaß zum Abbruch der Apsis und dem Bau

eines polygonalen Presbytärs könnte die Schenkung an das St. Georgskloster auf der Prager im 13. Jh. gewesen sein. Die Bemalung des gotischen Presbytärs an der Wende der 80er/90er Jahre des 14. Jh. kann einerseits mit den von Reinhard von Reims initiierten Bauarbeiten an der Festung in Roztoky in Zusammenhang gebracht werden, andererseits mit der immer noch lebendigen bzw. wieder auflebenden Tradition eines für die Geschichte Böhmens wichtigen Ortes. Auch wenn die Wandmalerei in die Zeit Wenzel IV. gesetzt werden, könnte das Vorhaben bereits an den Hof Karl IV. gesetzt werden.

Aus der Neuzeit datiert eine Grube mit 1,4 m Mündungsdurchmesser, die 0,8-0,9 m unter dem Fußboden der Fundamentmauern der Rotunde festgestellt wurde (*Abb. 86-89, 104*) und Keramik aus dem 14. -16. Jh. enthielt. Aus der Neuzeit stammen auch die mit Renaissance-Grabsteinen verdeckten Gräber im Presbytär. An der Südseite der Kirche wurde um 1656 ein Glockenturm angebaut, die Glocke wurde beim Prager Glockengießer Loew 1660 in Auftrag gegeben. In den 70er-80er Jahren des 17. Jh. wurde die Rotunde abgerissen und durch ein Längsschiff ersetzt. Die bauliche Entwicklung wird von der Sakristei aus den 20er Jahren des 20. Jh. abgeschlossen.

7.4. DIE ST. KLEMENSKIRCHE ALS PFARRE

Eine Pfarre wird zuerst in den Schriftquellen aus dem 14. Jh. erwähnt. Später gehörte sie zur Pfarrgemeinde in Únětice. Im 17. Jh. war Levý Hradec zeitweise eine eigenständige Pfarre, seit den 80er Jahren des 17. Jh. wird die Kirche von den Úněticer Pfarrern verwaltet.

8. LEVÝ HRADEC ALS ORT MIT ERSTER KIRCHE IN BÖHMEN

Ob nun die aufgefundene Rotunde tatsächlich der erste Kirchenbau in Böhmen ist oder nicht, die Nachricht von der Kirchengründung des Fürsten Bořivoj gab Anlaß zur Entstehung der Tradition von Levý Hradec als dem Ort, an dem „das Christentum begann“. Das letzte Kapitel ist dieser Tradition und der Entwicklung des Toponyms Levý Hradec in den Schriftquellen geweiht (*Tab. 10, 11*).

PRAMENY A DOKUMENTACE

PRAMENY

- Balbín, B. 1677:* Epitomae historica rerum Bohemicarum. Pragae.
CDB I, II, III: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, ed. G. Friedrich et al., I, Pragae 1904-1907, II, Pragae 1912, III, Pragae 1942.
- Dalimil - FRB III:* Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila. Di tutsch Kronik von Behemlant (ed. J. Jireček), Fontes rerum Bohemicarum - Prameny dějin českých III., 3-228, Praha 1882.
- Dalimil - 1958:* Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila. K vydání připravili B. Havránek a J. Daňhelka. Historické poznámky napsal Z. Kristen. Praha 1958.
- Diffundente sole - FRB I:* Fontes rerum Bohemicarum - Prameny dějin českých I, Praha 1873, 192.
- *Chaloupecký:* Chaloupecký, V: Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile, Svatováclavský sborník II, 2, Praha 1939, 486-492.
- *MMFH II:* Diffundente sole. Staročeské zpracování legendy Diffundente (Z Pasionálu), MMFH II, Textus biographici, hagiographici, liturgici, Brno 1967.
- Hájek z Libočan:* Václava Hájka z Libočan Kronika česká podle originálu z r. 1541 vydal V. Flajšhans, I, Praha 1918.
- Kosmas:* Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Hrsg. B. Bretholz, MGH SRG NS II. Berlin 1923.
- Kristiánova legenda:* Kristiánova legenda (ed. J. Ludvíkovský), Praha 1978.
- Marignola:* Kronika Jana z Marignoly (ed. J. Emler), Fontes rerum bohemicarum - Prameny dějin českých III, 492-604, Praha 1882.
- Reg. I:* Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, pars I. (ed. C. J. Erben), Pragae 1855.
- Pešina z Čechorodu, Tomáš 1673:* Phosphorus septicornis, Stella alias matutina, hoc est divi Viti Ecclesiae Pragensis et Gloria. Praha.
- Visitační protokol:* Hlaváček, I. - Hledíková, Z. 1973: Visitační protokol pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379 - 1382, Praha.

DOKUMENTACE

- Deníky I. Borkovského:* Deníky ze sezón 1947-1949, 1951-1952, 1954, uloženy v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- Hlášení č.j. 381/40 (A. Knor),* uloženo v archivu ARÚ AV ČR v Praze.
- Hlášení č.j. 1610/40 (A. Knor),* uloženo v archivu ARÚ AV ČR v Praze.
- Hlášení č.j. 3539/49 (I. Borkovský),* uloženo v archivu ARÚ AV ČR v Praze.
- Hlášení č.j. 3783/57 (B. Nechvátal, S. Smetánka),* uloženo v archivu ARÚ AV ČR v Praze.
- Hlášení č.j. 3874/57 (B. Nechvátal, S. Smetánka),* uloženo v archivu ARÚ AV ČR v Praze.
- Hlášení č.j. 2011/59 (Z. Smetánka),* uloženo v archivu ARÚ AV ČR v Praze.
- Nálezová zpráva č.j. 610/34 (J. Böhlm),* uloženo v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- PF I:* Průvodce po fondu I. Levý Hradec v 19. a 1. třetině 20. století (ed. K. Tomková), nepubl. rkp. 1993, uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- PF II:* Průvodce po fondu II. I. Borkovský - archeologický výzkum v letech 1939/40 - 1941, 1947 - 1955 (ed. K. Tomková), nepublikovaný rkp. 1993, uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- PF III:* Průvodce po fondu III. Záchranné výzkumy na Levém Hradci po r. 1955 a na katastru Žalova po r. 1945, (ed. K. Tomková), nepublikovaný rkp. 1993, uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- Rkp. 1:* Borkovský, I. 1940: Levý Hradec - Archeologický výzkum v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci, hlášení č.j. 5755/40 ve dvou verzích - 1A s kopií - 7 str., 1B s kopií - 8 str., uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- Rkp. 2:* Borkovský, I. : Základy rotundy na Levém Hradci, strjp. článku ve dvou verzích - 2A - 21 str. - neúplný text, 2B-24 str., uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- Rkp. 3:* Borkovský, I., po r. 1953: Základy rotundy v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci, rkp. článku s kopií, 11 str., uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- Rkp. 4:* Borkovský, I., počátek 60. let: Základy rotundy na Levém Hradci, 4 verze textu, 12 str., 10 str., 8 str., 6 str., pro *Borkovský 1965*, 50-57, uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- Rkp. 5:* Borkovský, I. : 1 str. blíže neurčeného a nedatovaného rkp., uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- Rkp. 6:* viz *Anonymus 1994*
- Rkp. 7:* Borkovský, I. 1940: Deník z výzkumu kostela sv. Klimenta, uložen v odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- Výroční zpráva 1889:* Výroční zpráva SPSČ za rok 1889, opis uložen odd. středověku ARÚ AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad.
- Zuřina, A. 1943:* Levý Hradec. Kolébka křesťanství Čechů. Rukou psaná kronika z r. 1943, uložena v oddělení středověku ARÚ AV ČR Praha.

LITERATURA

- Adámek, K. V. 1890: Levý Hradec v 17. a 18. věku. In: Druhá zpráva Společnosti přátel starožitností českých (1890), 21 - 32.
- Ahrens, C. 1982: Frühe Holzkirchen im nordlichen Europa. Hamburg.
- Anonymus 1994: bez názvu. In: Info farností Roztoky, Žalov, Levý Hradec, Únětice, Libčice, Suchdol, ročník 2, číslo 5 (květen 1994).
- Anonymus, 1855a: Kněze Krolmusa archaeologické pátrání a výtěžky v letě 1853, Památky archeologické 1, 90-93.
- Anonymus, 1855b: Sezení archaeologického sboru Českého Museum, Památky archeologické 1, 238-239.
- Anonymus, 1857a: Kněze Krolmusa archaeologické pátrání a výtěžky v letě 1855, Památky archeologické 2, 43-45.
- Anonymus, 1857b: Archaeologické sbírky Musea království Českého, Památky archeologické 2, 185-190.
- Anonymus, 1934: Zpráva o činnosti Čsl. státního archeologického ústavu za rok 1931, 60-65.
- Anonymus, 1947: Levý Hradec, Zprávy z Národní matice při památném kostele sv. Klimenta na Levém Hradci, Praha.
- Bartošková, A. 1992: Archeologický výzkum budečského předhradí v poloze Na kašně. První etapa hodnocení - Die archäologische Erforschung der Budeč Vorburg in der Lage „Na kašně“. Die erste Bewertungsetappe, Archeologické rozhledy 44, 431-502.
- 1995 a: Studium českých raně středověkých hradišť od L. Niederla až do současnosti, Slavia 64, 245 - 256.
- 1995 b: Die Knochen- und Geweihindustrie aus der Vorburg des frühmittelalterlichen Budeč - Lage Na kašně, Památky archeologické 86, 21-62.
- 1997: Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí - Ein keramischer Komplex aus den Anfängen der frühmittelalterlichen Besiedlung der Vorburg von Budeč, Památky archeologické 88, 111-141.
- Birnbaum, V. 1927: K otázce našich rotund, Památky archeologické 35, 1926-1927, 167-185.
- Bláhová, M. 1987: Kroniky doby Karla IV. In: Kroniky doby Karla IV. Praha, 556-594.
- 1988: Odras státní ideologie v oficiální historiografii doby předhusitské, Folia historica bohemia 12, 169-288.
- Boháčová, I. 1988: Stratifikovaný nález hradištní sekery na Pražském hradě - A stratified find of a Slavic-period axe from the Prague Castle, Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1, 77-83.
- 1993: Nové prameny k přemyslovskému hradišti ve Staré Boleslavi. Předběžná informace - New sources to the Přemysl dynasty's hillfort of the town Stará Boleslav. Preliminary report. In: Moździoch, S. (ed.): Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI - XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej. Wrocław, 201-218.
- 1996: Nejstarší horizonty severního traktu Pražského hradu a jejich keramický inventář, In: Kurnatowska, Z. (ed.): Słowiańszczyzna w Europie 1. Wrocław, 215-235.
- Boháčová, I. - Čiháková, J. 1994: Gegenwärtigen Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: Tomková, K. a kol.: Zum gegenwärtigen Stand des Studiums der frühmittelalterlichen Keramik in Mittelböhmen. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I. Brno, 173-179.
- Boháčová, I. - Frolík, J. 1991: Nové archeologické prameny a počátky Pražského hradu - Neue archäologische Quellen und die Anfänge der Prager Burg, Archeologické rozhledy 43, 562-576.
- Boháčová, I. - Špaček, J. 2000: Raně středověké kostely sv. Václava a sv. Klimenta ve Staré Boleslavi v kontextu studia archeologických situací a jejich keramického inventáře - The Early Medieval Churches of St Wenceslas and St Clement at Stará Boleslav, in the context of studies of the archaeological situation and their ceramic inventories, Archeologie ve středních Čechách 4/2, 307-335.
- Böhm, J. 1934: Zjišťovací výzkum na Levém Hradci (okr. Praha-venkov), Zprávy Československého státního archeologického ústavu IV. (za r. 1931), 59-60.
- Borkovský, I. 1941: Další krok pro poznání Levého Hradce, Časopis turistů 53, č. 7-8, 9 - 15.
- 1947: Půdorys domu z doby prvních Přemyslovců na Levém Hradci, Zprávy památkové péče 7, 50-58.
- 1953: Staročeský dvorec na Levém Hradci - Ferme tchèque ancienne à Levý Hradec en Bohême, Archeologické rozhledy 5, 621-624, 641-646, 715.
- 1954: Předkřesťanské pohřebiště v Žalově - Néropole préchrétienne de Žalov (Jalov), Archeologické rozhledy 6, 62-63, 133.
- 1955: Ukončení výzkumu na Levém Hradci v r. 1954 - Dernière saison des fouilles de Levý Hradec en 1954, Archeologické rozhledy 7, 653-659, 718.
- 1956: Přemyslovská hradiště jako pramen historického poznání - Die Přemyslidenburgen als Quelle historischer Erkenntnis, Památky archeologické 47, 348-361.
- 1965: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců - Levý Hradec, der älteste Sitz der Přemysliden. Praha.
- 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat - Die Prager Burg zur Zeit der Přemyslidenfürsten, Praha.
- Brachmann, H. 1993: Der frühmittelalterliche Befestigungsbau in Mitteleuropa, Berlin.
- Bubeník, J. 1998: Ein Beitrag zur Erkenntnis des Ključover Horintes - Příspěvek k poznání ključovského horizontu, Památky archeologické, 89, 230-266.
- Bubeník, J. - Pleinerová, I. - Profantová, N. 1998: Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu - Von den Anfängen der Burgwälle zu den Anfängen des Přemyslidenstaates, Památky archeologické 89, 104-145.
- Čibulka, J. 1934: Václavova rotunda sv. Václava. In: Svatováclavský sborník I. Praha, 230-685.
- Čvrk, K. 1904: Levý Hradec a Budeč, Praha.
- Dobošová, Z. - Tomková, K. - Vlk, M. - Vojtěchovská, I. - Všečeková, Z. 1998: Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci, Karmelitánské nakladatelství, město Roztoky.
- Dvořská, J. - Boháčová, I. 1999: Das historische Holz im Kontext der archäologischen Untersuchungen der Prager Burg. In: Poláček, L. - Dvořská, J. (eds.): Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und Naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. Internationale Tagungen in Mikulčice V. Brno, 55-67.
- Frolík, J. 1986: Osídlení západního předpolí Pražského hradu před vznikem města Hradčan - Die Besiedlung des westlichen

- Vorfelds der Prager Burg vor der Entstehung der Stadt von Hradčany, *Archeologické rozhledy* 38, 73-85.
- 1993: Chrudim v 11. a 12. století - Chrudim im 11. u. 12. Jh. In: *Moździoch, S.* (ed.): *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI - XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*. Wrocław, 219-233.
- 1994: Prague Castle and its Hinterland. Comments on Its Beginnings and Initial Development. In: *25 Years of Archaeological Research in Bohemia*. Praha, 158-162.
- 1995: Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlicher Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen, In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice II*. Brno, 107-118.
- Frolíková - Kaliszová, D.* 1999: Dřevěné kostely v Čechách v archeologických pramenech - Bohemian wooden churches in archaeological sources, *Archeologie ve středních Čechách* 3, 535-545.
- Frühmittelalterliche Machtzentren*, 1996: Staňa, Č. - Poláček, L. (eds.): *Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa. Internationale Tagungen in Mikulčice III*. Brno.
- Frühmittelalterlicher Burgenbau*, 1998: Henning, J. - Ruttkay, A. (eds.): *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa* (Hrsg.). Bonn.
- Gojda, M.* 1988: The Development of the Settlement Pattern in the Basin of the Lower Vltava (Central Bohemia) 200-1200 a.d., *BAR Int. Ser.* 447, Oxford.
- 1989: Příspěvek povrchové prospekce (sběrů) k topografii raně středověkých sídelních poloh v mezoregionu dolního Povltaví - New data on the topography of early medieval sites in the basin of the lower Vltava (Central Bohemia) obtained by a fieldwalking survey, *Archeologické rozhledy* 41, 614-628.
- Guth, K.* 1925: České rotundy, *Památky archeologické* 34, 1924-1925, 113-188.
- 1934: Praha, Budeč a Boleslav. In: *Svatováclavský sborník I*. Praha, 686-818.
- Hásková, J.* 1975: Vyšehradská mincovna na přelomu 10. a 11. století, *Sborník Národního muzea, řada A - Historie* 29, 105-160.
- Havlík, L. E.* 1987: *Kronika o Velké Moravě*. Blok.
- 1994: Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů. Brno.
- Hejna, A.* 1983: Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách - Beitrag zum Studium der kleinen befestigten Herrensitze der Přemyslidenzeit in Böhmen, *Památky archeologické* 74, 366-436.
- Holub B. J.* 1893: *Odkryté poklady. Paměti a místopisné děje vikariátního obvodu Libockého v okrese Smíchovském*. Praha.
- Hons, J.* 1972: Vodní cesta vltavskolabská v nejstarších náčrtech, mapách a plánech, *Dějiny věd a techniky* 1972/5, 134-153.
- Hrabánek, V. - Herda, M.* 1990: Roztoky u Prahy. Historie a stavební vývoj zámku, *Roztoky u Prahy*.
- Karbusický, V.* 1995: Bájé, mýty, dějiny. Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury. Praha.
- Kavan, J.* 1960: Některé zvláštnosti v konstrukci valů slovanských hradišť v IX. a X. století - Quelques particularités dans la construction des remparts des bourgwalls slaves du IXme - Xme siècles, *Archeologické rozhledy* 12, 181-203.
- Kavánová, B.* 1995: Knochen- und Geweihindustrie in Mikulčice. In: *Daim, F. - Poláček, L.* (eds.): *Studien zum Burgwall von Mikulčice, Band 1*, Brno, 113-378.
- Klímeš, J.* 1976: Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci, *Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství* 8, 19-29.
- Králík, O.* 1966: *Šest legend hledá autora*, Praha.
- Kristen* 1958: Textově kritické poznámky. Historické poznámky. In: *Dalimil - 1958*, 18-316.
- Krzemieňská, B.* 1986: *Břetislav I*. Praha.
- Křténová - Chaloupecká, Z.* 1997: Vzpomínky na Karla Chaloupeckého ze Žalova (K vydání připravila V. Jiřiková), *Středočeský vlastivědný sborník, Muzeum a současnost - řada společenskovední* 15, 45-52.
- Kudrnáč, J.* 1963: Vývoj slovanského osídlení mezi pražským Povltavím, Labem a Výrovkou - Die Entwicklung der slawischen Besiedlung zwischen dem Prager Moldaugebiet, der Elbe, Sázava und Výrovka, *Památky archeologické* 54, 173-223.
- 1970: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách - Klučov. Ein altslawischer Burgwall in Mittelböhmen. Praha.
- Lattenberg, J. B. von* 1842: Die erste Kirche in Böhmen. In: *Klar, P. A.* (ed.): *Libussa, Jahrbuch für 1842*. Prag.
- Lokalne ośrodki*, 1993: *Moździoch, S.* (ed.): *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI - XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*. Wrocław.
- Łowmiański, H.* 1970: *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I. tysiącleciu n. e., T. IV*. Warszawa.
- Ludvíkovský, J.* 1978: Textová kritika. Obecný úvod k poznámkám. Poznámky, In: *Kristiánova legenda*, 105-106.
- Martínek, V.* 1970: Raně středověké hradiště u Klecan - Der frühmittelalterliche Burgwall „Hradiště“, bei Klecany, *Archeologické rozhledy* 22, 307-318, 383, 384.
- Meduna, P.* 1993: K rekonstrukci vnitřní struktury hradské organizace Přemyslovců v severozápadních Čechách - Zur Rekonstruktion der Innenburgorganisationstruktur der Přemysliden in nord-westlich Böhmen. In: *Moździoch, S.* (ed.): *Lokalne ośrodki władzy państwowej XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław, 91-108.
- Merhautová, A.* 1970: Einfache mitteleuropäische Rundkirchen (Ihr Ursprung, Zweck und ihre Bedeutung), *Rozprawy Československé akademie věd, řada společenských věd* 80, sešit 7, Praha.
- 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Merhautová, A. - Třeštlík, D.* 1983: *Románské umění v Čechách a na Moravě*. Praha.
- Niederle, L.* 1901-1924: *Slovanské starožitnosti I - IV*. Praha.
- 1911-1925: *Život starých Slovanů I - III*. Praha.
- 1925: *Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů. Díl III, sv. 2*. Praha.
- Nováček, R.* 1940: Brushit na kostech z vykopávek na Levém Hradci, zvláštní otisk z časopisu *Věda přírodní* 20, č. 2.
- Novotný, V.* 1912: *České dějiny. Dílu I. část I. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha.
- Oexle, J.* (Hrsg.) 1994: *Frühe Kirchen in Sachsen*. Stuttgart.
- Palacký, F.* 1939: *Dějiny národu českého*. Praha.
- Pavla, I.* 1971: *Pražská keramika dvanáctého a třináctého století - Prager Keramik des 12. und 13. Jahrhunderts*, *Praehistorica* 4, Praha.

- Pekař, J. 1903:* Nejstarší kronika česká. Praha.
- Petráček, T. 1999:* Několik poznámek k problematice „darovaných“ osob v českých zemích 11. a 12. století - Einige Bemerkungen zur Problematik der „geschenkten“ Personen in den böhmischen Ländern im 11. und 12. Jahrhundert.
- Petráň, Z. 1998:* První české mince, Praha.
- Příč, J. L. 1889:* Hradiště na Levém Hradci, Památky archeologické 14, 580-581.
- 1893: Archeologický výzkum ve středních Čechách, Praha.
- 1908: Nový výzkum na Levém Hradci, Památky archeologické 22, 103-110.
- 1909: Starožitnosti země České, III.1. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Podlaha, A. 1911:* Posvátná místa království Českého, Řada první: Arcidiecese pražská, díl V. Praha.
- PPP: Levý Hradec - Předhradí, Průvodce prameny z výzkumu I. Borkovského* (ed. K. Tomková), Praha 1995.
- Pražák, J. 1993:* Privilegium pervetustum Boleslai. In: Milénium břevnovského kláštera (993-1993). Praha, 13-24.
- Princová - Justová, J. 1994:* Die burgwallzeitliche Keramik aus Libice nad Cidlinou. In: Staňa, Č. (ed.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice I. Brno, 193-205.
- Profantová, N. 1992:* Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: Daim, F. (ed.): Awaren Forschungen, Band 2. Wien, 605-801.
- 1996: Slovanské osídlení hradiště Bohnice - Zámka a jeho zázemí. Na základě výzkumů N. Maška - Die slawische Besiedlung des Burgwalls Bohnice - Zámka und seines Hinterlandes. Auf Grund der Ausgrabungen N. Mašeks, Archaeologica Pragensia 12, 65-140.
- 1998a: Doubravčice. K problematice počátků raně středověkého hradiště na základě výzkumů J. Kudrnáče - Doubravčice - a contribution to the problems of the beginnings of Early Medieval hill-forts, on the basis of research by J. Kudrnáč, Archeologie ve středních Čechách 2, 157-275.
- 1998b: Doubravčice: zu den Anfängen der frühmittelalterlichen Burgwallanlage aufgrund der Ausgrabungen von J. Kudrnáč, Památky archeologické 89, 53-90.
- 1999: Zum gegenwärtigen Erkenntnisstand der frühmittelalterlichen Besiedlung des Burgwalls Šárka (Gem. Dolní Liboc, Prag 6), Památky archeologické 90, 65-106.
- Procházka, K. 1896:* Abatyše Žofie Albinka z Helfenburka žádá o zvon ke sv. Klimentu na Levý Hradec, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 4, 96.
- Procházka, R. 1993:* K vývoji a funkčnímu rozvrstvení hradů 11.-12. stol. na Moravě - Zur Entwicklung und funktioneller Gliederung der Burgen des 11.-12. Jahrhundert in Mähren. In: Moždziuch, S. (ed.): Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej. Wrocław, 109-141.
- Radoměřský, P. 1960:* Numismatické nálezy z mladší doby hradištní na Levém Hradci a v okolí, Moravské numismatické zprávy 7, 12-22.
- Richter, M. - Vokolek, V. 1995:* Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města, Hradec Králové - Praha.
- Richterová, J. 1985:* Pražská hradiště v mladší a pozdní době hradištní, Archaeologia historica 10, 181-188.
- 1997: Povrchový průzkum raně středověkých hradišť v Praze-Vinoři a Královicích. In: Život v archeologii středověku. Praha, 525-534.
- Roth, H. - Wamers, E. 1984:* Hessen im Frühmittelalter. Archäologie und Kunst. Sigmaringen.
- Sedláček, A. 1891:* Hrady, zámky a tvrze království českého, Díl VIII. Rakovnicko a Slánsko. Praha.
- Schaller, J. 1785:* Topographie des Königreichs Böhmen, Rakonitzer Kreis. Prag.
- Sklenář, K. 1972:* Archeologie severního okolí Prahy ve zprávách Václava Krolmuse (1846 až 1856), Vlastivědný sborník společenskovedných prací, řada B 4, 2-74.
- 1980: Archeologická činnost Josefa Vojtěcha Hellicha v Národním muzeu (1842-1847) - The first professional archaeologist at the National Museum in Prague: Josef Vojtěch Hellich (1842-1847), Sborník Národního muzea v Praze, řada A-Historie 34, 109-236
- Skružný, L. 1969:* Roztoky. In: Přehled výzkumů (BZO) 1968. Praha, 139.
- Skutil, J. 1958:* Levý Hradec, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 66, 140-144.
- Slabina, M. 1993:* Sdliště a dům kultur okruhu hornodunajských popelnicových polí v Čechách - Siedlungen und Häuser aus dem Umkreis der Oberdonau-Urnenfelder in Böhmen, Muzeum a současnost 12, 7-38.
- Sláma, J. 1977:* Mittelböhmen im frühen Mittelalter. I. Katalog der Grabfunde. Praehistorica 5. Praha.
- 1986: Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu - Mittelböhmen im frühen Mittelalter II. Die Burgwälle, Beiträge zu ihrer Geschichte und Bedeutung, Praehistorica 11, Praha.
- 1987: Levý Hradec, Svědek dávné české minulosti. Roztoky u Prahy.
- 1988: Střední Čechy v raném středověku, III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu - Central Bohemia in the Early Middle Ages. III. Archaeology and the beginnings of the Přemysl-dynasty state, Praehistorica 14. Praha.
- 2000: Ekonomické proměny v přemyslovském státě za panování nástupců Boleslava II. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Praha, 261-266.
- Smelánka, Z. 1991:* Campus iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz (K otázce systému obdělávání polí v raném středověku) - Campus iuxta Sudow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz (Zur Frage des Systemes der Felderbebauung im frühen Mittelalter), Studia mediaevalia Pragensia II. Praha, 105 - 116.
- 1992a: Únětice and Levý Hradec in the 12th century: the results of recent field work - Únětice a Levý Hradec ve 12. století: výsledky povrchového průzkumu, Archeologické rozhledy 44, 231-242.
- 1992b: Legenda o Ostojovi. Praha.
- 1993: K problematice trojdílného domu v Čechách a na Moravě v období vrcholného a pozdního středověku - A discussion of problems associated with the three-part house in Bohemia and Moravia during the period of the High and Late Middle Ages, Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993, Památky archeologické - Supplementum 2, 117-138.
- Smolík, J. 1884:* Úvaha o předhistorickém Hradišti na Řivnáci, Památky archeologické 12, 303-316.
- Sommer, J. J. 1845:* Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt, XIII - Rakonitzer Kreis. Prag.

- Sommer, P. 1997a: Der Grundstein der Rundkirche von Levý Hradec. In: Život v archeologii středověku. Praha, 586-595.
- 1997b: Raně středověká ecclesia lignea a archeologie - Frühmittelalterliche ecclesia lignea und Archäologie, Z pravěku do středověku, Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, 276-278.
- Staňa, Č. 1972: Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Lišně, Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 8, 109-171.
- Szameit, E. 1998: Zum frühmittelalterlichen Burgwall von Gars/Thunau. Bemerkungen zu den Fortifikationsresten und Innenbebauung. Ein Vorbericht. In: Henning, J. - Ruttkay, A. (eds.): Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. 71-78.
- Šimek, E. 1929: Levý Hradec - Pravý Hradec. In: Českou minulostí. Sborník V. Novotného. Praha, 37-49.
- Šolle, M. 1946: Budeč, kmenové hradisko Čechů, Obzor prehistorický 13, 9-12.
- 1961: Hradisko jako doklad pokročilé společenské organizace v době hradištní - Die Burgstätte als Beleg die Vorgeschrittene Gesellschaftsorganisation in der Burgwallperiode, Památky archeologické 52, 522-531.
- 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách - Alt Kouřim und die großmährische Kultur in Böhmen. Praha.
- 1979: Pšovská keramika a její vztahy k hrncářskému okruhu kouřimskému - Pšover Keramik und ihre Beziehung zum Kouřimer Töpferkreis, Archeologické rozhledy 31, 498-529.
- 1984: Staroslovanské hradisko, charakteristika, funkce, vývoj a význam. Praha.
- 1990: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči - Die Rotunde der hl. Peter und Paul auf Budeč, Památky archeologické 81, 140-207.
- Štěpánek, M. 1965: Opevněná sídliště 8.-12. století ve střední Evropě, Praha.
- Tomek, O. 1969: Archeologický průzkum obce Husinec, Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství, 1/2, 137-138.
- Tomek, V. V. 1855: Dějepis města Prahy I., Praha.
- Tomková, K. 1993: Ke studiu raně středověké keramiky - Zum Studium der frühmittelalterlichen Keramik, Archeologické rozhledy 45, 113-126.
- 1996: Levý Hradec im Lichte der Archäologie. In: Staňa, Č. - Poláček, L. (eds.): Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa. Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice III. Brno, 167-172.
- 1997a: Pražský hrad v kontextu vybraných středočeských hradišť - Prague Castle in the Context of Surveys of Selected Central Bohemian Hillforts, Archeologické rozhledy 49, 36-40.
- 1997b: Noch einmal zu den Anfängen der Prager Burg. In: Život v archeologii středověku. Praha, 630-638.
- 1998a: Henning, J. - Ruttkay, A. (eds.): Die Stellung von Levý Hradec im Rahmen der mittelböhmisches Burgwälle. In: Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Bonn, 329-339.
- 1998b: Quellen zur Erkenntnis der frühmittelalterlichen Besiedlung im Katastern Tismice und Mrzky, Památky archeologické 89, 39-51.
- Tomková, K. a kol. (Bartošková, A. - Boháčová, I. - Frolík, J. - Hrdlička, L.) 1994: Zum gegenwärtigen Stand des Studiums der frühmittelalterlichen Keramik in Mittelböhmen. In: Staňa, Č. (ed.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I. Brno, 165-181.
- Tomková, K. - Vojtěchovská, I. 1998: Záchranné výzkumy na Levém Hradci a na katastru Žalova v letech 1955 - 1998 - Rescue excavations at Levý Hradec and in the Žalov cadastre between 1955 and 1998, Archeologie ve středních Čechách 2, 349-365.
- Třeštík, D. 1985: Bořivoj a Svatopluk - vznik českého státu a Velká Morava. In: Poulík, J. - Chropovský, B. a kol.: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha-Bratislava
- 1986: Bořivojův křest v historiografii - Die Taufe des Fürsten Bořivoj in der Geschichtsschreibung, Folia historica Bohemica 10, 41-60.
- 1994: Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů - Die Taufe der tschechischen Fürsten im Jahre 845 und die Christianisation der Slawen, Český časopis historický 92, 423-459.
- 1995: Die Gründung Prags. In: Brachmann, H. (ed.): Burg - Burgstadt - Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nicht-agrarischer Zentren in Ostmitteleuropa. Berlin, 229-240.
- 1997: Počátky Přemyslovců. Praha.
- Turek, R. 1950: K počátkům Prahy, Památky archeologické 43 (1947/1948), 59-94.
- 1963: Čechy na úsvitě dějin. Praha.
- 1970: Problémy křtu knížete Bořivoje I, Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství 2, 144-158.
- 1975: Česká hradiska u Kristiána. In: Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata. Brno, 139-149.
- 1982: Čechy v raném středověku. Praha.
- 1992: Vývojový krok Vratislavova stavebnictví. In: Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061-1092). Praha, 44-57.
- Váňa, Z. 1968: Vlastislav, výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953 - 1955 a 1957 - 1960 - Vlastislav. Ausgrabung des slawischen Burgwals in den Jahren 1953/55 und 1957/60, Památky archeologické 59, 5-192.
- 1973: Přemyslovský Libušín. Historie a pověste ve světle archeologického výzkumu - Libušín - eine Wehranlage der Přemysliden. Geschichte und Sage im Lichte der archäologischen Forschung. Praha.
- 1989: Vnitřní opevnění přemyslovské Budeče - Die innere Befestigung der přemyslidischen Budeč, Památky archeologické 80, 123-158.
- 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972 - 1982. Praha.
- Vaněčková, Z. 1969: Z deníčku Zdenky Braunerové z roku 1873, Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství 1/7-9, 219-225.
- Vávra, I. 1959: Levý Hradec, Časopis Společnosti přátel starožitností 67, 8-11.
- Veith, V. 1968: O starožitném náhrobku jednoho z držitelů Roztok v kostelíku Sv. Klimenta na Levém Hradci, Zpravodaj vlastivědného klubu okolí Prahy 4/7-9, 14-15.
- Vogt, K. 1938: Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Liberec - Lipsko.

- Vojtěchovská, I. 1998:* Slovanské hroby v okolí Levého Hradce ze záchranných výzkumů Středočeského muzea v Roztokách - Slavic graves in the Levý Hradec area from rescue excavations undertaken by the Central Bohemian Museum in Roztoky, *Archeologie ve středních Čechách* 2, 367-379.
- Všetečková, Z. 1997:* Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci, Katalog výstavy (17. dubna až 15. června 1997). Středočeské muzeum Roztoky u Prahy.
- Wagner, V. 1941:* Konzervace nástěnných maleb v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci, *Zprávy památkové péče* 2, 19.
- Záruba, Q. - Kukla, J. - Ložek, V. 1962:* Die altpleistozönen Ablagerungen in Žalov bei Prag, *Anthropozoikum* 10 (1960), 135-161
- Záruba-Pfeffermann, Q. 1943:* Podélný profil vltavskými terasami mezi Kamýkem a Veltrusy, *Rozpravy II. třídy České akademie* 52 (1942), č. 9.
- Zvěřina, A. 1938:* Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci u Prahy, kolébka křesťanství v Čechách. Národní Matice na Levém Hradci.
- 1940: Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci u Prahy, kolébka křesťanství v Čechách. Národní Matice na Levém Hradci.
- Žemlička, J. 1989:* „Duces Boemanorum“ a vznik přemyslovské monarchie „Duces Boemanorum“ and the Origin of the Přemyslid Monarchy, *Československý časopis historický* 37, 697-721.
- 1997: Čechy v době knížecí (1034-1198). Praha.

STAVEBNÍ KULTURA PŘEDHRADÍ LEVÉHO HRADCE

Pavel Vařeka

Předmětem příspěvku je rozbor stavební kultury předhradí Levého Hradce, který se opírá o dva druhy pramenů. První představují terénní reliktů zástavby odkryté během výzkumů v letech 1951-1952 a 1954, popsané, dokumentované a předběžně publikované I. Borkovským (1953; 1954; 1955; 1965; Tomková 1995). Druhým je soubor mazanic nalezených a odebraných při výzkumu, který byl zpracován v 90. letech. Studie se zaměřuje na interpretaci konstrukčních reliktů staveb, jejich vnitřní uspořádání a pokouší se zasadit stavěné prostředí předhradí této lokality do širšího evropského kontextu.

1. POPIS STAVEB

Předmětem rozboru jsou 3 nadzemní stavby odkryté na předhradí Levého Hradce. Při popisu a rozboru staveb se kromě publikací I. Borkovského (zejm. 1953; 1954) opírám o údaje z rukopisů výzkumných deníků a předběžných zpráv doplněných terénní dokumentací, které vydala K. Tomková (1995). Pro přehlednost nalezené stavby označuji numericky 1-3 (stavba 1 odpovídá objektu L, stavba 2 objektu D a stavba 3 nebyla původně označena). Rozměry uváděné I. Borkovským (v různých pramenech a publikacích se liší) ověřuji na plánech. Ukazuje se, že v případě nerovností nebo např. kolísající síly stěn uváděl I. Borkovský zpravidla jedinou hodnotu, kterou doplňuji intervalem.

1.1. STAVBA 1

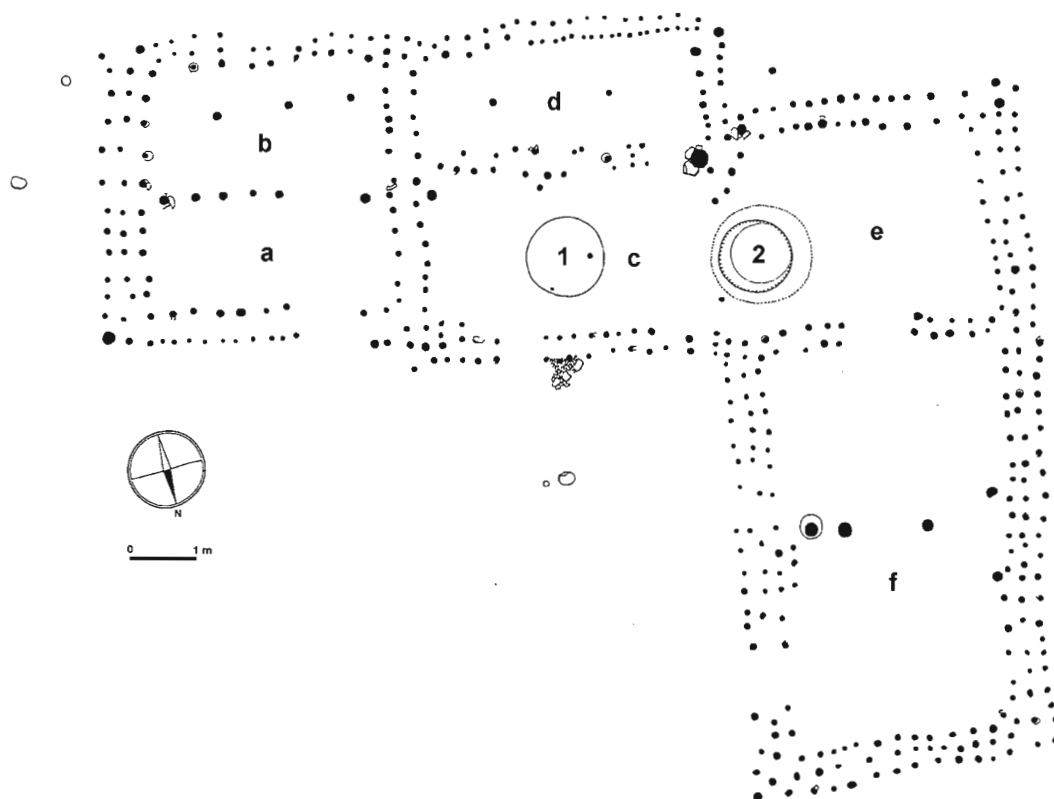
(Borkovský 1953, 641-646; deníkové záznamy Tomková 1995, 17-18, 20-21, 23-29)

Stavba 1 (objekt L) vícedílného půdorysu byla odkryta v sondě 5 při severní zadní straně mladšího valu. Stratigrafický kontext stavby 1 je v publikacích vymezen jednoznačně - vzniká na stratigrafické úrovni současné s mladší hradbou po destrukci starší hradby. V deníkových záznamech z doby odkryvu můžeme sledovat postupný vývoj interpretace terénních situací a krystalizaci později publikovaného názoru. Vrstva starší destrukce dosahovala mocnosti 0,05-0,2 m a spodní části kůlových a sloupových jam dosahovaly až do podloží tvořeného pískem. Deníkové záznamy (např. údaje k 8.8.1952 - Tomková 1995, 17) naznačují, že některé jamky byly zjištěny až v úrovni podložního písku a v této úrovni byl také dokumentován celý půdorys objektu.

Nadzemní stavba je úhlové dispozice s křídly orientovanými téměř podle světových stran (jižní křídlo s orientací VVJ-ZZS; západní JJZ-SSV). Objekt byl I. Borkovským popsán jako trojice „domků“: domek 1 a 2 zahrnuje jižní křídlo a domek 3 „delší osou kolmý na osy dvou prvních domků“ (1953, 644) tvoří západní křídlo (obr. 1).

1.1.1 OBVODOVÉ STĚNY

Obvodové stěny vymezovaly dvě až tři, výjimečně čtyři řady jamek vzdálené 0,1-0,3 m. Tři řady jamek zjišťujeme u východní stěny jižního křídla a východní, severní a západní stěny západního křídla. Relikty ostatních stěn tvoří tři řady jamek. Jamky ve čtyřech řadách nacházíme ve střední části východní stěny západního křídla (jednonásobné řazení čtyř jamek ve střední části severní stěny jižního křídla je spíše nezáměrné). Stěny jsou mírně nepravidelné, ale přímé. Pouze severní stěna jižního křídla vystupuje v západní části o cca 0,4 m před líc východní části obvodové stěny. Síla stěn tvořených třemi řada-



Obr.1: Stavba 1. 1 - otopné zařízení; 2 - obilní jáma; a-f - jednotlivé místnosti objektu.
Abb.1: Bau 1. 1 - Heizeinrichtung; 2 - Getreidegrube; a-f - Einzelräume des Objekts.

mi kúlů/sloupů činí 0,5-0,7 m a maximálně až 0,8 m. V zesílených partiích se čtyřmi řadami jamek dosahuje až 0,9 m. Síla stěn se dvěma řadami jamek je 0,25, maximálně až 0,5 m. Vzdálenost jamek v řadách činila 0,1-0,3 m, výjimečně až 0,4 m. Jamky dosahovaly průměru 0,8-0,15 m a pouze několik jamek v rozích dosahovalo průměru 0,18-0,2 m (SV a JZ nároží). Hloubka většiny jamek činila 0,15-0,3 m a jamky většího průměru v nárožních partiích dosahovaly hloubky 0,6 m. U většiny jamek se vzhledem k rozměrům zřejmě jedná o relikty kúlů (kúlové jamky). V případě větších jam dosahujících průměru 0,2 m nelze vyloučit, že se jedná o jámy sloupové. Pro jamku situovanou při styku jižní stěny západního křídla a západní stěny jižního křídla poskytuje I. Borkovský přesnější informaci jako o „zašpícatělem kúlu“ o průměru 0,19 m a hloubce 0,62 m (Tomková 1995, 28).

1.1.2. VNITŘNÍ ČLENĚNÍ, PŘÍČKY, VSTUPNÍ OTVORY

Jižní křídlo je členěno do dvou komunikačně nepropojených částí, z nichž každou tvoří dvojice místností - severní vstupní (*obr. 1: a, c*), ze které je přístupná další jižní místnost (*obr. 1: b, d*). Relikt stěny dělicí obě části tvoří dvě řady jamek (síla stěny činí cca 0,5 m). Příčku mezi oběma díly východní části vymezuje řada jamek a o cca 0,2 m dále k jihu situovaná příčka tvořená nepravidelnou jednou až třemi řadami kúlů člení západní díl. Vstupy do obou dílů indikují mezery v řadách jamek severní obvodové stěny. Šířka vstupu do východní části činí 1,05 m a do západní části 0,66 m. Obdobně zjišťujeme vstupy do zadních prostor - ve východní části je takto vymezený vstup široký 1,15 m a v západní 0,55 m, s kúlovou či sloupovou jámou o průměru 0,29 m a hloubce 0,4 m obloženou kameny při západní straně, která může představovat relikv zárubně.

Vnitřní členění západního křídla je mnohem méně jasné. Jižní část se připojuje k jižnímu křídlu (*obr. 1:e*), východní stěna byla však porušena mladší obilní jámou dosahující hloubky 3,1 m (*obr. 1:2*). Stratigrafický vztah obilní jámy a stavby 1 jasně vyplývá z deníkových záznamů (*Tomková 1995*, 21, záznam k 2. 9. 1952) a je v rozporu s pozdější publikovanou interpretací (*Borkovský 1953*, 644). Několik jamek jižně od obilní jámy může indikovat průběh stěny, severně od obilní jámy byla však dokumentována pouze jediná jamka.

Zřetelný je vstupní otvor ve stěně oddělující rozsáhlejší severní část západního křídla stavby. Stěnu o síle 0,3-0,4 m tvoří dvě řady kúlů a vstup dosahuje šířky 1,03 m. Tato nejrozsáhlejší část stavby (vnitřní rozměry 3,25-3,7 m x 5,7-5,9 m; *obr. 1:f*) je dále přístupná vstupním otvorem ve východní obvodové stěně o maximální šířce 0,7 m. Vnitřní členění může naznačovat 5 kúlových (sloupových ?) jam o průměrech cca 0,2 m situovaných zhruba ve střední části této prostory (jižní část takto rozděleného prostoru by pak dosahovala délky 2,5 m a severní délky 3 m), ovšem tyto kúly mohly plnit také jinou funkci.

1.1.3. INTERIÉR A JEHO VYBAVENÍ

Pro rekonstrukci funkce jednotlivých dílů stavby a jejich vybavení téměř postrádáme spolehlivé opory. Ve východní části jižního křídla (*obr. 1:a*) uvádí I. Borkovský podlahu tvořenou tmavým pískem promíseným s oblázky. V zadní místnosti (*obr. 1:b*) zjišťujeme trojici kúlových jamek (průměry 0,13-0,14 m), které I. Borkovský interpretuje jako relikty palandy. Stejně jsou interpretovány 2 kúlové jamky (průměr 0,1 m) v zadní místnosti západní části (*obr. 1:d*). V této části jižního křídla se uvádí mazanicová podlaha „silně načervenalá od ohně“. Relikt jediného otopného zařízení byl zachycen v přední místnosti západní části jižního křídla (*obr. 1:l*). Jedná se o mělkou jámu nepravidelně kruhového půdorysu (1,05 x 1,16 m) zahloubenou 0,32-0,35 m do písku. Jáma byla zaplněna vrstvami uhlíků a popela a její hloubka při odkryvu činila pouze 0,1 m. Zajímavé je umístění otopného zařízení zhruba ve středu místnosti tak, že zasahuje částečně do prostoru proti vstupu.

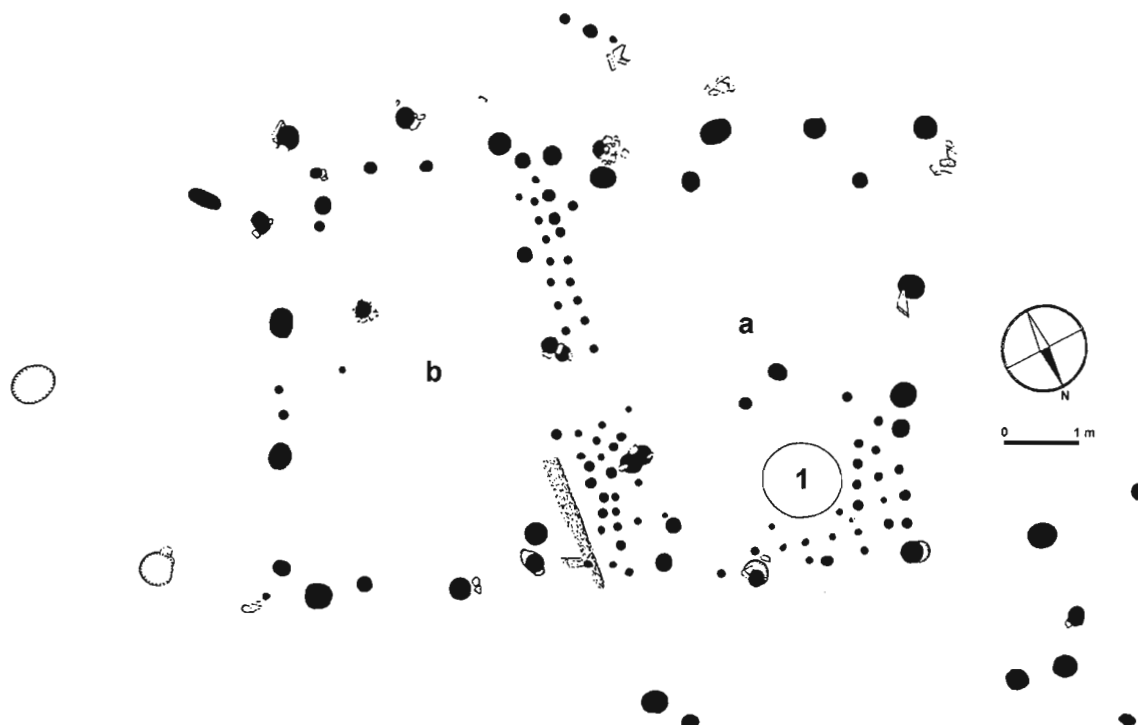
1.2. STAVBA 2

(*Borkovský 1955*, 655; *Tomková 1995*, 44-52, 65, 76-77, 82, deníkové záznamy)

Stavba 2 (objekt D) je situována za mladší bránou na písčité vyvýšenině (podél západní stěny zmiňován stupeň v písčitém podloží). I. Borkovský uvádí rozměry objektu 8,5x6 m (*Tomková 1995*, 77, Předběžná zpráva o výzkumu; *Borkovský 1955*, 655) a 8,5x5 m (*Tomková 1995*, 82, Předběžná zpráva o výzkumu). Stavba obdélného půdorysu je orientována od ZZS k VVJ a dosahuje podle plánové dokumentace velikosti 8,6 (SSV stěna)-8,8 (JJZ stěna)x6,2 (ZZS stěna)-6,5 m (VVJ stěna).

1.2.1. OBVODOVÉ STĚNY

Obvodové stěny stavby jsou vymezeny relikty nosných vertikálních konstrukčních prvků - kúlové/sloupové jámy (dle popisu nelze rozhodnout, zda se jedná o relikty kúlů či sloupů) o průměru 0,2-0,4 m (ojediněle o průměru 0,1 m - 3 jamky ve východní strana, některé jamky v severní straně), z nichž mělčí se zahlubovaly 0,15 m a hlubší 0,25 m do podloží. Kúly/sloupy zasazené v jámách byly v některých případech zpevněny břidlicovými kameny. Ve výplni všech jam byly zjištěny uhlíky svědčící o požárovém zániku



Obr.2: Stavba 2. 1 - otopné zařízení; a - jizba; b - síň.
 Abb.2: Bau 2. 1 - Heizeinrichtung; a - Stube; b - Flur.

stavby, který dokládá též dokumentovaný zuhelnatělý konstrukční prvek (kuláč, trám ?). Vzdálenost jam činí 0,9-1,8 m. V hypotetických úsecích mezi jednotlivými jámami zjišťujeme v některých případech menší kúlové jamky (průměr cca 0,1 m; východní strana a SZ nároží). V jihovýchodním rohu pozorujeme zdvojení jam - menší jámy vytváří jakési vnitřní nároží. Jihozápadní, JV a SZ nároží tvoří vždy jediná kúlová/sloupová jáma (průměry cca 0,3 m), zatímco v SV nároží byly dokumentovány 3 jámy o průměrech 0,4 m, 0,2 m a 0,1 m. Jáma oválného půdorysu (0,45x0,2 m) situovaná vně obrysu stavby může představovat relikv šikmé vzpěry stěny.

1.2.2. VNITŘNÍ ČLENĚNÍ, VSTUPNÍ OTVORY

Pás kúlových jamek člení interiér stavby do dvou částí (obr. 2), z nichž plocha západní části je mírně větší (obr. 2:a). Jedná se s největší pravděpodobností o relikv příčky. Pás je tvořen menšími jamkami o průměrech cca 0,1 m, které nepravidelně doplňují větší jamky o průměrech cca 0,2 m. V jižní části tvoří jamky dvě řady o šířce cca 0,4 m, v severní části zjišťujeme značnou kumulaci jamek. Přerušování pásu situované mírně excentricky severně od středu dokládá zřejmě vstupní otvor o šířce cca 0,7 m. Vstup do objektu situoval I. Borkovský do jižní stěny mezi 2 páry kúlových/sloupových jam v odstupu cca 0,9 m. Srovnatelné i širší volné úseky mezi jámami však můžeme najít i v dalších částech stavby.

1.2.3. INTERIÉR A JEHO VYBAVENÍ

I. Borkovský popisuje podlahu jako hliněnou s patrnými střídajícími se vrstvami písku a hlíny a dále upřesňuje, že svrchní vrstva našlapané hlíny dosahovala mocnosti 0,1 m. Nelze vyloučit, že se jedná o indicie několikanásobných úprav podlahy (hlína - vrstvy na-

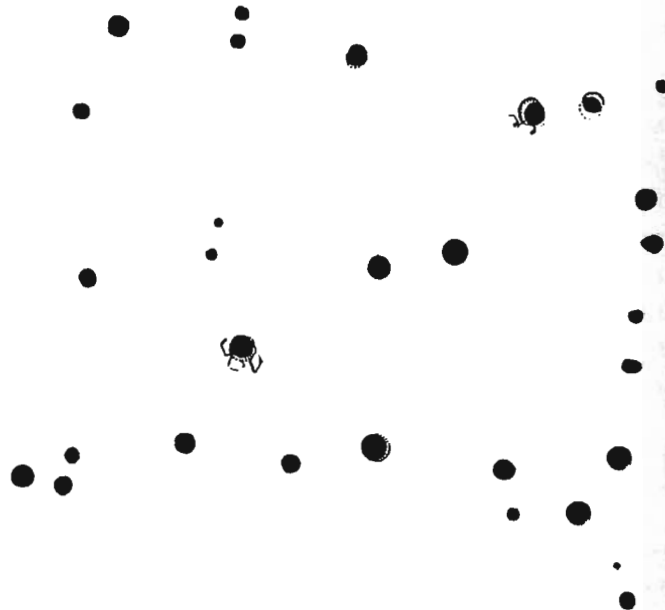
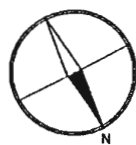
nesené nečistoty, písek - podlahové úpravy ?). Nejzřetelnější doklad vybavení stavby představuje relikv otopeného zařízení téměř kruhového půdorysu (0,95x1 m; na jiném místě deníkových záznamů uvedeno 0,9x0,9 m) zahluobeného 0,25 m s výplní tvořenou popelem a uhlíky (obr. 2:1). Dno bylo vyloženo oblázky a podložní písek byl do hloubky 0,06 m propálen do červena. Otopné zařízení interpretované jako ohniště je situováno v severozápadním rohu stavby a je podél obvodových stěn lemováno celkem 18 křulovými jamkami o průměrech 0,09-0,14 m a hloubce dosahující nejčastěji 0,12 m.

1.3. STAVBA 3

(Borkovský 1955, 655; Tomková 1995, 55-56, 77, 82, deníkové záznamy)

Stavba 3 je situována jižně od stavby 2. Její stratigrafický kontext určuje destrukce mladší hradby, která stavbu 3 překryla, a proto je zřejmě současná se starší hradbou. Objekt obdélneho půdorysu je orientován delší osou od ZZV k VVJ. I. Borkovský uvádí odlišné rozměry stavby: 5,75x3,6 m (Tomková 1995, 55, deníkový záznam k 5. 7. 1954), 4,75x4 m (severní strana dosahovala 4,3 m; Tomková 1995, 56, záznam k 6. 7. 1954) a 4,5x4,7 m (Tomková 1995, 82, Předběžná zpráva o sezóně r. 1954). V pozdějším článku stanoví I. Borkovský velikost objektu v blízkosti brány na 5x5 m s poznámkou, že se jedná jen o polovinu stavby o původní velikosti 5x10 m (1955, 655). Podle plánové dokumentace činí velikost stavby 4,7-5x4-4,25 m. Problematická zůstává interpretace křulových/sloupových jamek jižně a jihozápadně od objektu, které mohou představovat relikty fortifikace, relikty další zástavby a hypoteticky nelze vyloučit ani příslušnost k popisované stavbě (I. Borkovským uváděná obdélne stavba, viz výše).

Obvodové stěny vymezují zřejmě křulové/sloupové jamky o průměru 0,12-0,25 m situované v jedné řadě v nepravidelných liniích (obr. 3). Pouze v severní stěně nacházíme dvojici menších jamek a v jihozápadním rohu pak kumulaci 3 jamek. Vstup byl kladen I. Borkovským do západní (Tomková 1995, 56) nebo severní stěny (Tomková 1995, 82). V interiéru zjišťujeme 3 jamky o průměru cca 0,15-0,2 m a 2 drobné jamky. Obecně však nutno zdůraznit, že příslušnost všech jamek ke stavbě 3 není prokazatelná. Absence otopného zařízení patrně vedla I. Borkovského k interpretaci objektu jako hospodářské stavby (Tomková 1995, 82).



Obr. 3: Stavba 3.
Abb. 3: Bau 3.

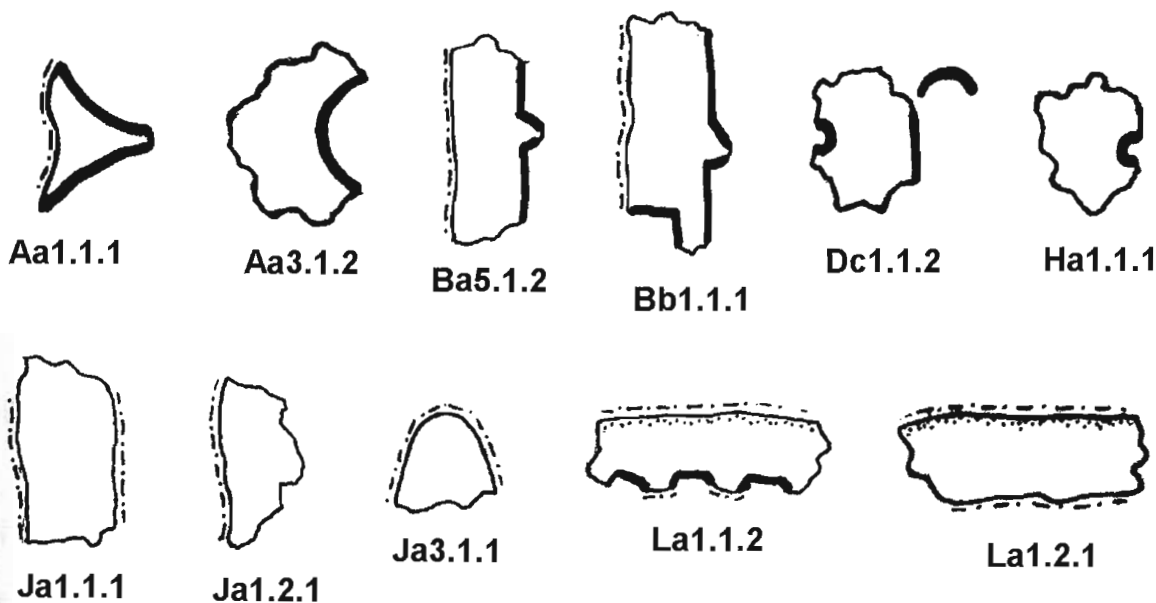
0 1 m

2. NÁLEZY MAZANICE A VYPÁLENÉ HLÍNY

2.1. DESKRIPTIVNÍ SYSTÉM

2.1.1. VLASTNOSTI MAZANICOVÉ HMOTY

Pro deskripci nálezů mazanice byl aplikován modifikovaný systém MAZANICE (Vařeka 1995). Vlastnosti mazanice zahrnují barvu (B), materiál (M) a výpal (V). U každého zlomku či skupiny zlomků uvádím slovní popis barvy. Materiál se člení do tří kategorií: 1 - málo kompaktní, snadno se drolí, obsahuje značné množství organických příměsí (plevy, sláma, tráva); 2 - středně kompaktní, drolí se minimálně (obsahuje malé množství organických příměsí); 3 - velmi kompaktní, výrazně homogenní materiál, nedrolí se (obsahuje minimum makroskopicky pozorovatelných organických příměsí). U výpalu rozlišujeme 4 kategorie: 1 - slabý, snadno se láme; 2 - střední, láme se obtížněji; 3 - silný, mazanice prošla silným žářem; 4 - extrémně silný výpal, zrnka písku a úlomky hornin vystupující z hmoty jsou často natavené, mazanice může připomínat strusku.



Obr. 4: Typář mazanicevých zlomků s otisky konstrukcí a částí hliněných konstrukcí.

Abb. 4: Typen der Lehmbeurfragmente mit Abdrücken der Baukonstruktion und Teilen von Lehmkonstruktionen.

2.1.2. OTISKY KONSTRUKCÍ V MAZANICI, TVAR A DALŠÍ VLASTNOSTI HLINĚNÝCH SOUČÁSTÍ KONSTRUKCÍ

1) Deskripce nálezů mazanice vychází z vlastností dřevěných a hliněných konstrukcí, dřevěných konstrukčních prvků a z formálních vlastností fragmentů mazanice. Při formalizovaném popisu je aplikován pětimístný alfanumerický kód, podle kterého jsou zlomky mazanice tříděny do skupin (označeny velkými písmeny) podle druhu konstrukčního prvku otištěného v mazanici (kuláč, trám, prut atd.) nebo podle druhu hliněné konstrukce (v případě absence negativů dřevěných konstrukcí). Podskupiny (malé písmeno) představují druh otisku, např. jednostranný (zlomek pochází z jedné stěny), dvoustranný (relikt dvou kolmých přiléhajících nebo protínajících se stěn) apod. Typem (číslice) je určena charakteristika otisku (otisk 1 či více konstrukčních prvků, otisk celého prvku nebo jeho části), varianty a subvarianty (číslice) vyjadřují zejména tvar zlomku. Formalizovanou deskripci doplňuje kresebný typář (obr. 4).

Podle otisků odlišných konstrukčních prvků a jejich kombinací je definováno 12 skupin otisků: A - otisky kuláčů, B - otisky tesaných prvků, C - otisky prutů, D - kombinace kuláčů a prutů, E - kombinace tesaných prvků a prutů, F - kombinace kuláčů, prutů a štípaných tyčí, G - kombinace tesaných prvků, prutů a štípaných tyčí, H - otisky prutů, I - kombinace prutů a štípaných tyčí, J - bez otisků, pouze hliněná konstrukce, K - kombinace tesaných prvků, kuláčů a prutů, I - mazanice ze specifických hliněných konstrukcí s hlazenou vrchní částí (tzv. hliněné plotny, snad součásti otopných zařízení nebo samostatná zařízení). Amorfnní zlomky mazanice bez otisků a bez zachovaného povrchu hliněné konstrukce označujeme 0.

2) Dále popisujeme vnitřní a vnější stranu zlomku.

Vnitřní stranou (VS) rozumíme část zlomku mazanice, na které se zachovaly otisky konstrukčních prvků (v případě otisků na dvou a více stranách jsou označeny VS 1 - VS x). Konstrukční prvky označujeme alfabeticickým a alfanumerickým kódem:

a - kuláč (> 2,0 cm), a1 - půlkuláč; b - tesaný prvek (trám, trámek, prkno atd.), b1 - otisk latě nebo ztesaného kolíku; c - prut (< 2,0 cm); d - štípaný prut či kuláč; k - kolík zaražený do dřevěné stěny, který slouží k snadnějšímu přichycení hliněné omítky na hladký povrch konstrukčních prvků.

Více otisků konstrukčních prvků stejného typu na témže zlomku označujeme čísly 1a-xa. U kuláčů a prutů uvádíme průměr, pokud je dochován; rekonstruovaný průměr označujeme *rek.*. U tesaných prvků určujeme šířku (š.), je-li dochovaná pouze částečně, označujeme ji *d. š.* (dochovaná šířka). U latí či tesaných kolíků uvádíme šířku (příp. 2 hodnoty XxY).

3) VNS - vnější strana, představuje povrch hliněné části (omazu, výmazu) dřevěné konstrukce nebo povrch samostatné hliněné konstrukce. Rozlišujeme tyto kategorie úpravy povrchu:

1 - jemně vyhlazený povrch; 2 - hlazený povrch; 3 - hrubý povrch (mazanice hrubě nahozená na konstrukci a ponechaná bez zvláštní úpravy).

V typáři (*obr. 4*) a v kresebné dokumentaci nálezů mazanic (*obr. 5*) označujeme vnější stranu a způsob úpravy povrchu graficky:

čérchovaná čára - vnější strana (bez vyznačení úpravy povrchu); *čárkovaná čára* - hlazený povrch; *tečková čára* - hrubý povrch; *plná zesílená čára* - zobrazení otisku na řezu; *tečkování uvnitř zlomku* - propálení povrchu

2.1.3. SEZNAM NÁLEZŮ

Seznam nálezů je obsažen v *tab. 1*. Nálezové soubory jsou řazeny podle čísel sáčků a dále jsou popisovány jednotlivé zlomky mazanice podle pořadových čísel v rámci sáčku (u mazanic bez otisků - typ 0 - uveden pouze celkový počet: např. 2-7:0, stejně u zlomků totožného typu). Další alfanumerické kódy a zkratky odpovídají deskriptivnímu systému (viz výše).

2.2. ROZBOR NÁLEZŮ ZLOMKŮ MAZANICE A VYPÁLENÉ HLÍNY

Posuzovaný soubor čítá celkem 109 zlomků mazanice a vypálené hlíny, které členíme do 3 skupin. První zahrnuje zlomky, které pocházejí ze součástí dřevěných konstrukcí (omazy a výmazy) nebo ze samostatných hliněných konstrukcí. Do druhé skupiny řadíme zlomky z hliněných ploten a do třetí skupiny náleží fragmenty tzv. pražnic.

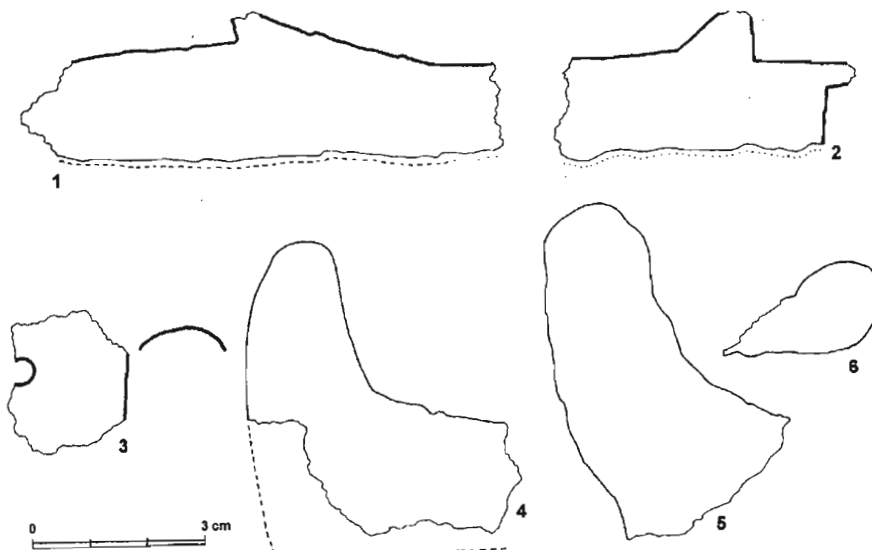
Číslo sáčku	Barva	Mat.	Výp.	Číslo zlomku	Typ	Další popis	Obr.
13	hnědá – hnědočerná	1	2	1	Ja1.2.1	VNS – 3	
				2	Ja1.2.1	VNS – 3	
16	šedá	2	2	1	Ha1.1.1	VS – 1c (ø = 2)	
				2-7	0		
20	sv. červená	1	2	1	Aa3.1.2	VS – 1a	
				2-8	0		
36	červená	1	1	1	0		
40	sv. červená	2	2	1	0		
44	černohnědá	1	1	1-5	0		
54	sv. červená	2	2	1-3	0		
55	černá	2	2	1	Ja3.1.1	VNS – 2	
				2-9	Ja1.1.1	VNS1,2 – 2; síla = 4,5	
				10	0		
60	červená	2	2	1	Ja1.2.1	VNS – 3	
				2	Aa1.1.1	VS – 1a, 2a; VNS - 3	
				3-4	0		
80	červená	2	2	1	Dc1.1.2	VS1 – 1c (ø = 1), VS2 – 1a	5:3
				2-3	0		
124	hnědošedá	2	2	1-6	0		
127	bílá, místy růžová	3	1	1	0		
141	červená	2	2	1	0		
144	sv. červená	2	2	1-3	0		
149	sv. červeno-hnědá	2	2	1	Ba5.1.2	VS – b1, b2; VNS - 3	5:1
				2	Ja1.2.1	VNS - 2	
				3	0		
154	okrová	2	2	1	0		
155	sv. hnědá, jádro černé	2	2	1	Ja1.2.1	VNS - 2	
156	sv. hnědá	2	2	1	0		
160	sv. hnědá	2	2	1	0		
169	sv. červená	1	2	1	La1.2.1	VNS1(horní) – 1; VNS2 (dolní) – 3; síla = 2,5	
174	sv. červená	2	2	1	0		
186	sv. hnědá	2	2	1	Bb1.1.1	VS1 – b1, b2; VS2 – b1; VNS – 2; síla = 3 - 4	5:2
				2	pražnice		5:6
				3	0		
195	hnědočerná, jádro černé	2	2	1	pražnice		5:5
				2-7	pražnice	atyp. zlomky	
203	sv. hnědá	3	2	1	La1.1.2	VNS – 1; síla = 2	
219	sv. červená	3	2	1	La1.1.2	VNS – 1; síla = 2,5	
				2-5	0		
233	okrová	2	1	1-10	0		
240	sv. červená	3	2	1	La1.1.2	VS – 1; síla = 2,8	
				2-14	0		
243	sv. hnědošedá, jádro černé	2	2	1	pražnice		5:4
247	šedá, hnědá	3	3	1	La1.1.2	VS – 1; síla = 3	
256	sv. červeno-hnědá	2	2	1	Ja1.1.1	VNS1,2 – 3; síla = 3,5	
269	hnědá	2	2	1	0		
285	sv. červená	2	2	1	La1.2.1	VNS - 1	

Tab. 1: Seznam nálezů mazanic (44 - četné oblázky a kamínky; 55, 149, 186, 243 - četné otisky plev; 203 - povrch tvrdě do černá propálen).

Tab. 1: Verzeichnis der Funde von Lehmbewurf (44 - zahlreiche Kiesel und Steinchen; 55, 149, 186, 243 - zahlreiche Abrücke von Gräsern; 203 - schwarz gebrannte Oberfläche).

2.2.1. MAZANICE Z KONSTRUKCÍ STAVEB

Celkem 72 fragmentů pochází z dřevohlinitých nebo hliněných konstrukcí. Jedná se výlučně o materiál, který označujeme jako mazanici, tedy hlínu se záměrnou organickou příměsí (podle makroskopického posouzení zejména plevy a sláma) a s výrazným podílem anorganických neplastických složek (úlomky hornin, písek), u kterých nemůžeme



Obr. 5: Výběr mazanicových zlomků: 1 - 149-1; 2 - 186-1; 3 - 80-1; 4 - 243-1; 5 - 195-1; 6 - 186-2.

Abb. 5: Auswahl von Lehmewurffragmenten: 1 - 149-1; 2 - 186-1; 3 - 80-1; 4 - 243-1; 5 - 195-1; 6 - 186-2.

rozlišit primární nebo sekundární původ. V důsledku požáru se zlomky vypálily do různých odstínů červené, hnědé, červenohnědé nebo hnědočervené, černohnědé/hnědočerné a okrové barvy. Materiál náleží téměř ve všech případech do kategorie 2 (středně kompaktní, menší množství otisků plev a dalších organických makrozbytků; poměrně málo se drolí), zatímco do kategorie 1 (málo kompaktní, množství otisků plev, slámy atd., snadno se drolí) se řadí pouze 10 fragmentů. V 5 případech náležejících kategorii 1 obsahuje mazanice (přírůstkové číslo 44) oblázky a kamínky dosahující velikosti až 8 cm. Naprostá většina zlomků mazanice byla středně vypálena, méně často se setkáváme se slabým (kategorie 1) a silným vypálením (kategorie 3).

Ze 72 zlomků nese pouze 21 otisky dřevěných konstrukčních prvků či další informace o konstrukcích. V analyzovaném souboru bylo zjištěno 5 typologických skupin, které dále třídíme na typy a varianty.

Na 2 fragmentech mazanice se uchovaly otisky kuláčů (skupina A). Jeden zlomek se řadí k typu *Aa1.1.1* (obr. 6), který je možno interpretovat jako výmaz spár mezi dvěma horizontálně kladenými kuláči (na řezu mají charakteristický trojúhelníkový tvar) roubené nebo drážkové konstrukce. Vnější strana výmazu měla hrubý povrch. Na jednom zlomku pozorujeme otisk jediného kuláče (*Aa3.1.2*).

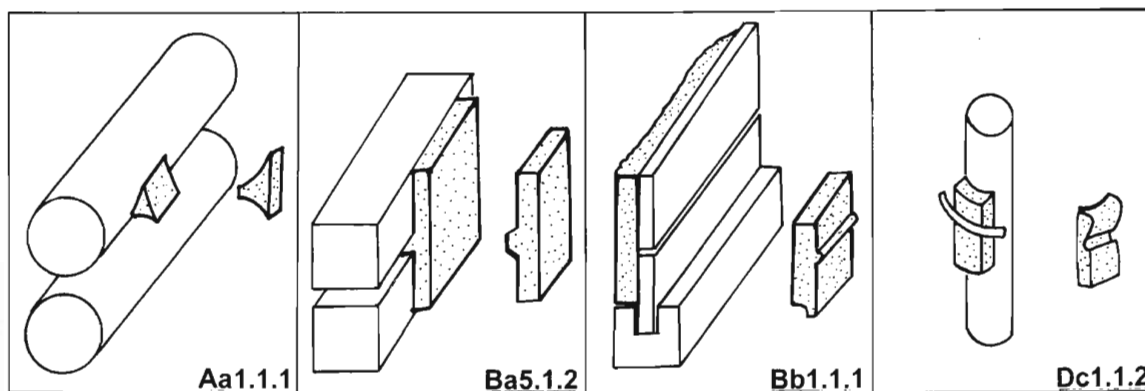
Do skupiny B, která je zastoupena 2 zlomky, náleží otisky tesaných konstrukčních prvků - trámů a trámků (někdy zřejmě jen hrubě otesané kuláče). Setkáváme se s omazem roubené nebo drážkové stěny z trámů (*Ba5.1.2*; obr. 5:1 a obr. 6) a se zajímavým otiskem drážkové konstrukce (*Bb1.1.1*; obr. 5:2 a obr. 6). Na otisku se v negativu uchovaly dva otesané konstrukční články (trámky nebo prkna), které tvořily výplň stěny. Spodní z nich

byl zasazen do drážky v dřevěném prahu. Nelze vyloučit, že výplň drážkové stěny byla skládána svisle (trámky či desky zasazené v drážce prahu a překladu) - v takovém případě by byla krajní deska zachycená na otisku zasazena do svislého trámku - sloupku. Drážková stěna byla opatřena mazanice omazem o síle 3-4 cm s hrubým povrchem.

Do skupiny **D** řadíme kombinace otisků kuláčů a prutů. Jediný zjištěný zlomek pochází z pletené konstrukce s patrným otiskem kuláče (zřejmě sloup) a prutu o průměru 1 cm, který tvořil součást výpletu (*Dc1.1.2*; *obr. 5:3* a *obr. 6*).

Skupina **H** zahrnuje otisky prutů. V jediném doloženém případě se na zlomku mazanice uchoval otisk jediného prutu o průměru 1-2 cm (*Ha1.1.1*; *obr. 4*).

Nejpočetněji zastoupená skupina **J** (15 zlomků) představuje mazanice zlomky postrádající otisky dřevěných konstrukčních článků, na kterých se uchovaly výlučně líce hliněných částí konstrukce (*Ja1.1.1*, *Ja1.2.1*, *Ja3.1.1*; *obr. 4*). Může se jednat o zlomky výplně stěny dřevohlinité konstrukce (např. pletené, roubené), které pocházejí z výmazu mezi jednotlivými konstrukčními prvky (*Ja1.1.1*) nebo z povrchu omazů (*Ja1.2.1*). Nelze však vyloučit samostatné hliněné konstrukce (např. otopná zařízení různých forem).



Obr. 6: Interpretace některých typů otisků konstrukcí v mazanici.

Abb. 6: Interpretation einiger Typen von Konstruktionsabdrücken im Lehmewurf.

2.2.2. ZLOMKY Z HORIZONTÁLNÍCH HLINĚNÝCH PLOCH

Celkem 24 fragmentů se barvou, materiálem i výpalem výrazně odlišuje od zlomků mazanice. Jedná se o drobné zlomky hliněných ploten (profilované zlomky řadíme do skupiny **L**) z kvalitní hlíny bez výrazných makroskopických stop organických příměsí (materiál kategorie 3). Barva je světle růžová nebo světle červená s bělavým přetahem, zcela ojediněle šedoohnědá (1x). Výpal je v naprosté většině případů kvalitní, obvykle pozorujeme stopy propálení povrchu (bělavý povrch propálen do růžova - šedočerna). Síla hliněných desek činí 2-3 cm. Na spodní straně zjišťujeme v některých případech otisky kamínků a kamenů. Vrchní strana je jemně vyhlazena. Podle tvaru povrchu a úpravy spodní strany členíme zlomky do typů *La1.1.2* (4 x) a *La1.2.1* (2 x).

Tyto zlomky mohly tvořit součásti otopných zařízení (např. na vrcholu pecí) nebo se může jednat o relikty hliněných ploten umístěných zřejmě v interiérech staveb na podlaze (otisky kamínků ve spodní části). Jemné vyhlazení a bělavé, zřejmě vápenné nátěry povrchu naznačují pečlivou úpravu těchto zařízení. Výrazné stopy propálení povrchu naznačují, že na těchto plotnách mohl být rozděláván oheň.

2.2.3. FRAGMENTY PRAŽNIC

Sledovaný soubor zahrnuje také 3 okraje tzv. pražnic (6 atypických zlomků ze sáčku č. 195 můžeme vzhledem k podobnosti materiálu k pražnicím zřejmě také zařadit). Barva zlomků pražnic byla hnědá, hnědošedá a hnědočerná; objevuje se černé zbarvení jádra hmoty. Materiál s množstvím otisků organických složek řadíme do kategorie 2, stejně jako výpal. Jeden nižší okraj dosahoval výšky 3 cm (*obr. 5:6*), výška 2 větších fragmentů přesahovala 10 cm (*obr. 5:4-5*).

3. INTERPRETACE KONSTRUKČNÍCH RELIKTŮ A REKONSTRUKCE STAVEB

3.1. ROZBOR NÁLEZŮ MAZANICE V SÍDELNÍCH HORIZONTECH

Ke *staršímu sídelnímu horizontu* (osídlení a jeho zánik v kontextu s hradbou A) náleží mazanice a vypálená hlína ze sáčků č. 36, 44, 54, 60, 154, 156, 186 a 195. Pouze 3 zlomky mazanic poskytují informace o konstrukcích. Jeden fragment pochází ze spáry mezi kuláči, nejpravděpodobněji roubené nebo drážkové konstrukce (*Aa1.1.1*) s hrubě upravenou vnější stranou výmazu. Na dalším zlomku se uchovala pouze vnější strana hliněné omazávky nebo samostatné hliněné konstrukce (*Ja1.2.1*). Nejzajímavější otisk náleží drážkové konstrukci (*Bb1.1.1*; *obr. 5:2*).

Celkem 8 fragmentů náleží pražnicím (2 okraje - *obr. 5:4-5*; 1 zlomek okraje pražnice pochází ze stejného sáčku č. 186 jako výše zmíněný otisk drážkové konstrukce).

Mladší horizont osídlení předhradí (v kontextu hradby M a její destrukce) poskytl nálezy ze sáčků 13, 20, 40, 144, 149, 160, 169, 219, 285. Na 2 fragmentech zjišťujeme otisky konstrukcí. Otisk kuláče (*Aa3.1.2*) pochází z prostoru stavby 1 (vedle 7 zlomků bez otisků - sáčky č. 20 a 40). Další zlomek dokládá nejpravděpodobněji roubenou nebo drážkovou konstrukci (stěnu) z trámů (jeden otisk ukazuje hrubě otesaný trám) omítnutou mazanicí o mocnosti 1,5-2 cm s vyhlazeným povrchem (*Ba5.1.2*; *obr. 5:1*). Výplň stěny dřevohlinité (pletené?) konstrukce nebo samostatnou hliněnou konstrukci indikují 3 zlomky, na kterých se uchoval pouze hrubě upravený líc (*Ja1.2.1*).

Celkem 24 fragmentů pochází z hliněných ploten o síle 2-3 cm (*La1.1.2*, *La1.2.1*). Analogické nálezy pocházejí ze sídlišť knovízské kultury (*Vařeka 1997*, 340) a zjišťujeme je také na halštatských a laténských lokalitách (např. *Waldhauser 1994*, 136-137, 212-218). V této souvislosti se nabízí interpretace hliněných ploten jako intruze z knovízského souvrství, na které raně středověké situace na předhradí Levého Hradce nasedají. Hypoteticky však nelze vyloučit ani příslušnost k raně středověkému osídlení - v takovém případě by tyto nálezy zajímavě doplňovaly naše informace o otopných zařízeních či vybavení nadzemních staveb.

3.2. STAVBA 1

Terénní situace neposkytuje spolehlivé důkazy pro následnost výstavby jižního a západního křídla. Úvahu o mladší přístavbě západního křídla, kterou I. Borkovský zdůvodňoval úhlovou dispozicí a silnějšími obvodovými stěnami této části stavby (*1953*, 644), je možno odmítnout. Obvodové stěny stavby využívají shodné konstrukční techniky - zdvojením či ztrojením řady relativně tenkých kúlů (průměr 0,08-0,15, ojediněle 0,2 m) vzniká silná nosná stěna. Kůly sloužily pravděpodobně jako opora horizontálního výpletu větviemi či proutím, který byl opatřen mazanicovým omazem. Můžeme teoreticky uvažovat také o přechování mazanice mezi hustě řazené kůly bez výpletu (jediný otisk kuláče z 8 a-

typických zlomků z prostoru stavby poskytuje omezenou výpověď). Všechny východní a západní obvodové stěny a štítová stěna obrácená k severu dosahují tloušťky 0,5-0,8 m, a pokud připočteme mazanice omítky, docházíme k síle stěn cca 0,6- maximálně 1 m. Takové obvodové stěny měly bezesporu kvalitní izolační a nosné parametry.

Závažnou otázku představuje konstrukce krovu. S výjimkou ojedinělých kúlých/sloupových jam v rohových partiích (severovýchodní a jihozápadní část severního křídla), jedné jamky při vstupním otvoru do zadní části jižního křídla (situována v ose křídla) a jamek v interiéru západního křídla, které dosahovaly průměru max. 0,3 m, neznáme relikty silnějších vertikálních článků s nosnou funkcí (samostatná jamka o větším průměru je umístěna téměř osově cca 1 m před východním průčelím jižního křídla, ovšem její příslušnost ke stavbě 1 nelze prokázat ani vyloučit). U stavby 1 tak postrádáme doklady samostatné nosné konstrukce krovu (negativy soch nosoucích hřebenovou vaznici). S výjimkou dvou výše zmíněných jamek (jižní křídlo) nacházíme v ose křídel stavby jen kúlové jamky o průměru cca 0,1 m, u kterých můžeme, vzhledem k rozměrům stavby, funkci nosných článků krovu vyloučit.

Přijatelné řešení představuje polosochová konstrukce se sloupky začepovanými do pozednic na koruně štítových obvodových stěn (pozednice mohly vázat řady svislých kúlů) a příček. O pozednice delších stěn by se opíraly také spodní konce krokví, zavěšené na hřebenové vaznici. Taková konstrukce by vysvětlovala účel mohutných příček tvořených dvěma řadami kúlů, jejichž nosné parametry jsou srovnatelné s obvodovými stěnami (jedná se vylučně o příčky kolmé k podélné ose křídel), pro které jinak postrádáme vysvětlení. Velká kúlová/sloupová jáma (průměr 0,29 m a hloubka 0,4 m) umístěná při středu západní štítové stěny jižního křídla může představovat jediný relikv plné sochy. Umístění sochy v tomto prostoru je konstrukčně vysvětlitelné neboť řeší kontakt krovů obou křídel, u kterých nepředpokládáme provázání. Rekonstrukce krovu stavby 1 nabízí následující řešení: hřebenovou vaznici krovu jižního křídla nesly polosochy umístěné ve středu východního štítu, příčky a plná socha ve středu západního štítu zasazená pod úroveň terénu; hřebenová vaznice západního křídla nasedala na polosochy začepované v pozednici jižního štítu, pozednici příčky (příček ?) a pozednici severního štítu. Tomuto řešení odpovídá umístění příček v pravidelných rozestupech v intervalu 3-4 m. Chybějící příčka ve stanovené vzdálenosti nahrazuje v severní části západního křídla kumulace větších kúlých/sloupových jam. Při šířce křídel stavby 4,4-5,1 m je možno rekonstruovat výšku krovu: s využitím sklonu střechy nejběžnějšího v našich klimatických podmínkách o 45 stupních by krov dosahoval výšky 2-2,5 m.

Vnitřní struktura stavby představuje složité schéma. Obě samostatné části jižního křídla mají shodné uspořádání tvořené vstupní místností a zadní prostorou. Relikt otopného zařízení (zřejmě se jedná o ohniště) v západní části dokládá vytápění přední místnosti (stopy otopného zařízení chybí ve východní části) a kúlové jamky v zadních prostorech indikují vnitřní vybavení (skladovací prostory ?). Druhé křídlo se samostatným vstupem je dvojdílné nebo trojdílné. Možné komunikační propojení s jižním křídlem nelze prokázat ani vyloučit vzhledem k porušení této partie mladší obilní jámou.

3.3. STAVBA 2

Obvodové stěny stavby 2 mohly být stavěny drážkovou technikou (o této konstrukci uvažuje I. Borkovský, používá nepřesný termín „srub na sloupech“; *Tomková 1995*, 51). Pro tuto konstrukci svědčí vzdálenosti mezi kúlými/sloupovými jámami o větších prů-

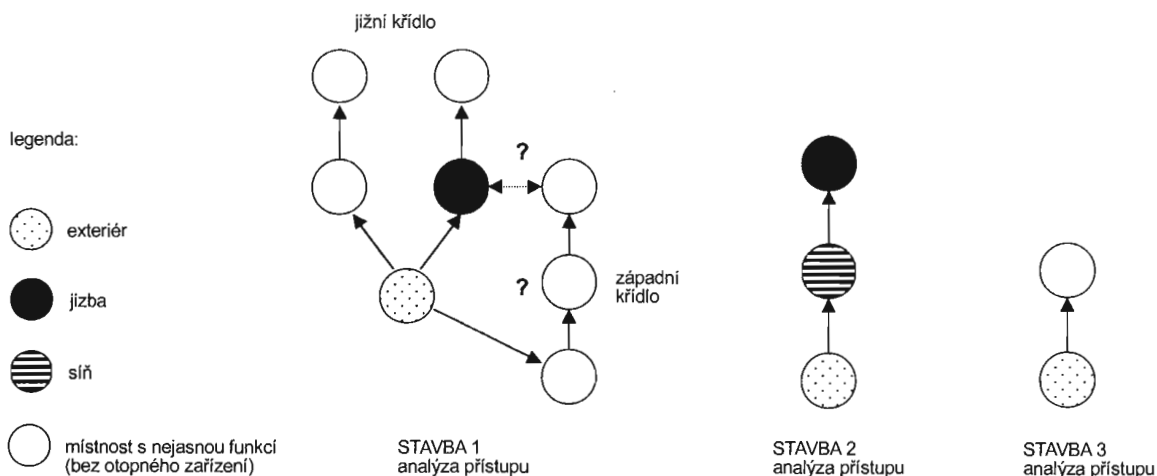
měrech dosahující minimálně 0,9 a maximálně 1,8 m (vzdálenosti vylučují použití horizontálního výpletu ploch mezi sloupy), ale také situování reliktních kůlů/sloupů v relativně přímých liniích. Nelze samozřejmě zcela vyloučit další konstrukční možnosti, např. svislý výplet opírající se o vodorovné články začepované do sloupů. Menší kulové jamky v liniích hypotetických drážkových stěn či kumulace jamek v jejich blízkosti mohou představovat relikty starších či mladších konstrukcí, mohou však indikovat více fází výstavby domu, případně opravy nebo zpevňování úseků stěn. V archeologickém materiálu nacházíme také doklady kůlů situovaných pod roubenými stěnami, které sloužily jako dřevěné podklady stěn (Vařeka 1991, 587). Relikty příčky mohou indikovat dvě vývojové fáze využívající odlišné konstrukční techniky - drážkovou a pletenou, ovšem bez průkazných stratigrafických vztahů (dvojice řad tenkých kůlů připomíná konstrukci příček stavby 1). Úvahy o více (dvou ?) fázích stavby mohou nepřímo podporovat doklady vícenásobné úpravy podlahy.

Také u této stavby postrádáme jasné doklady reliktních osově orientovaných soch a můžeme proto uvažovat o polosochové konstrukci krovu (konstrukce příčky umožňuje nést střední sloupek hřebenové vaznice).

Terénní situace neposkytuje jednoznačné doklady pro umístění vstupu a rekonstrukce vnitřního uspořádání se může proto opírat spíše o kontextuální rozbor a srovnávací analýzu stavební kultury (viz níže). Interpretace otopného zařízení není jednoznačná. Domnívám se, že se stejně tak jako o zahloubené ohniště může jednat o reliktní peci (vyložení dna oblázky, tedy křemenci, které akumulují teplo, představuje charakteristickou úpravu den pecí).

3.4. STAVBA 3

V případě stavby 3 není zcela jisté, zda se jedná o menší objekt o velikosti cca 4x5 m či o součást rozsáhlejší stavby (I. Borkovským uváděná přibližná velikost 5x10; 1955, 655). Za pravděpodobnější považuji první možnost. Při úvahách o konstrukci stěn můžeme vycházet pouze z reliktních svislých nosných prvků - kůlů/sloupů, které byly situovány ve vzdálenosti 0,3-1,4 m. Husté řazení kůlů umožňovalo výplet stěn (jihovýchodní stěna), větší vzdálenosti mohou indikovat výplň vodorovnými prvky na pero a drážku. Stejně jako



Obr. 7: Analýza přístupu staveb 1-3.

Abb. 7: Analyse der Eingänge der Bauten 1-3.

u stavby 2 je třeba hypoteticky uvažovat také o dalších konstrukčních možnostech, např. o vertikálním výpletu. Jamky v interiéru (pokud jsou se stavbou současné) mohou představovat pozůstatky vybavení či relikty nosných sloupů. O konstrukci krovu se můžeme jen dohadovat (hřebenová vaznice nesená polosochami?). Spolehlivě nelze určit, zda se jedná o jednodílnou či dvojdílnou stavbu. Vzhledem k obdélnému půdorysu nelze vyloučit dvojdílné řešení. Absence stop otopného zařízení svědčí zřejmě o hospodářské funkci objektu. Pro umístění vstupu nenacházíme doklady.

4. ZÁVĚR

O charakteru stavební kultury staršího horizontu osídlení předhradí Levého Hradce (9. století) vypovídá stavba 3 (*obr. 3*) obdélného půdorysu o velikosti cca 4x5 m, která postrádá stopy otopného zařízení (pokud se ovšem nejedná o součást větší stavby; viz výše). Nosnou konstrukci tvořily kůly nebo sloupy, o výplni stěn postrádáme informace. Stavební technikou i půdorysem se objekt řadí k tzv. kúlovým stavbám.¹ Nálezy maza-nice naznačují využití roubené/drážkové konstrukce a ojedinělý otisk (*obr. 5:2*) představuje zřejmě nejstarší doklad drážkové konstrukce, jejíž uplatnění v raném středověku v Čechách a na Moravě bylo dosud pouze hypoteticky předpokládáno (*Dostál 1987, 15; Vařeka 1994, 190*). Na základě malého zlomku omazu nelze určit, zda se jedná o skutečnou rámovou konstrukci tvořenou sloupky začepovanými ve spodní části do prahu a v horní části do překladu s výplněmi na pero a drážku (půlkuláče, štípaná prkna?) nebo zda nosný skelet tvořily sloupy zasazené do země (druhá možnost je vzhledem k nálezům kúlových/sloupových jam mnohem pravděpodobnější).

Stejně jako další objekty je stavba 3 situována v blízkosti fortifikace (za bránou). Orientace od SSZ k JVV se neliší od orientace dalších staveb (cca západo-východní orientace v případě stavby 2 a jižního křídla stavby 1). V tomto horizontu nelze vyloučit existenci dalších nadzemních staveb porušených mladšími objekty nebo neregistrovanými archeologickým odkryvem, což naznačují nálezy izolovaných ohnišť (viz příspěvek K. Tomkové).

Pro datování stavby 2 (*obr. 2*) postrádáme spolehlivé opory a není proto jasné, zda náleží staršímu či mladšímu horizontu (viz příspěvek K. Tomkové). Jedná se o dvojdílný dům o velikosti cca 8,8x6,5 m s nosnou konstrukcí tvořenou sloupy nebo kůly. Stěny mohly být budovány drážkovou konstrukcí, ale nelze vyloučit ani další možnosti, např. pletené výplně stěn. Konstrukčně se odlišuje příčka (jedna ze dvou fází příčky?), kterou tvořily řady menších kúlů opatřených zřejmě výpletem. Podobnost této konstrukční techniky a konstrukce stavby 1 může naznačovat prolínání odlišných stavebních tradic na Levém Hradci.

Stavbu 2 je možno interpretovat jako dvojdílný dům se vstupní síní ve východní a s jizbou v západní části.² Tato půdorysná osnova odpovídá dvojdílným stavbám slovan-

¹ Nadzemní stavby s nosnými vertikálními konstrukčními prvky (kůly/sloupy) zapuštěnými pod úroveň terénu jsou typickým projevem stavební kultury spojované s germánským kulturním okruhem (k vymezení cf. *Vařeka 1998, 6-14*). Setkáváme se s nimi také v oblastech rozšíření slovanského kulturního okruhu (*Vařeka 1998, 17*), i když zřejmě převažovala zahloubená obydlí a nadzemní domy roubené konstrukce (*Donat 1980, 26-30*). Výrazněji se tzv. kúlové stavby projevují právě v prostředí hradišť (op. cit., 26). Ovšem stavby s kúlovým/sloupovým nosným skeletem, které náleží k základním typům tradičních konstrukčních technik od pravěku, se s různou intenzitou uplatňují téměř ve všech oblastech raně středověké Evropy (cf. *Vařeka 1998, 14, 23*).

² Stavba 2 zaujala významné místo ve vývojovém schématu tradičního domu A. Pitterové. Evolucionistické pojetí vývoje od prostých jednodílných až k nejvyspělejšími trojdílným stavbám se opírá o komparaci velmi ne-sourodého materiálu archeologického, stavebně – historického a etnografického. Tuto stavbu řadí k typu IIB1

ského kulturního okruhu, jejichž ojedinělé nejstarší doklady zjišťuje archeologie v raném středověku v řadě oblastí.³ Dvojdílné stavby se vyvinuly z jednodílných jizeb adicí síně a v tradiční vesnické architektuře střední, jihovýchodní a východní Evropy se vedle archaičtějších jednodílných a vyspělejších trojdílných domů uplatňují až do novověku (Vařeka 1998, 17). Úvahu o vstupní vytápěné místnosti (jizbě) a zadní chladné komoře (Borkovský 1955, 655; Tomková 1995, 51; Pitterová 1965, 277; 1976, 206) nelze pro sledované období a území doložit analogiemi. S domy tohoto uspořádání se setkáváme až v novověké vesnické architektuře některých balkánských zemí.⁴ Vzhledem k absenci reliktvů vstupu samozřejmě nelze uspořádání uvažované I. Borkovským a A. Pitterovou vyloučit zcela, ovšem taková vnitřní struktura obydlí by nás přivedla do docela odlišného kulturního kontextu (cf. obytné jádro stavby 1, viz níže).

Situování otopného zařízení v pravém rohu vzdálenějším od vstupu do jizby náleží zřejmě k archaickým rysům obydlí staršího období raného středověku.⁵

Stavba 1 náleží spolehlivě mladšímu horizontu osídlení předhradí (konec 9.-10. století, viz příspěvek K. Tomkové). Zatímco stavbu 2 můžeme přiřadit domové formě spojené se slovanským kulturním okruhem, reprezentuje stavba 1 jinou stavební kulturu a zcela cizorodou domovou formu. Obě křídla svírající pravý úhel byla s největší pravděpodobností vybudována současně podle jednotného záměru. Samostatný přístup do všech tří částí stavby (označovaných I. Borkovským jako domky) a jejich hloubkové členění do dvou (v případě západního křídla snad do tří) dílů dokumentuje analýza přístupu (obr. 7; k analýze přístupu cf. např. Hillier - Hanson 1984), která současně představuje velmi komplikovanou strukturu stavby, zřejmě jeden z nejsložitějších domových půdorysů soudobé tradiční stavební kultury (cf. analýzy přístupů raně středověkých domových typů v Evropě - Vařeka 1998). Pouze ve střední samostatné části nacházíme místnost s otopným zařízením, která mohla plnit funkci jizby. Umístění vytápěné místnosti (obytného jádra) jako části vstupní neodpovídá tradicím stavební kultury slovanského kulturního světa, je však typické pro jiné kulturní oblasti raně středověké Evropy,⁶ stejně jako se

a považuje ji za jejího nejstaršího zástupce (Pitterová 1965, 287). Objekt představuje podle A. Pitterové jeden z významných dokladů prosazování vícedílných domů v nejvyšším sociálním prostředí hradišť v 9.-10. století (1965, 283). Tento dům proto „neobývali prostí zemědělci či řemeslníci“ (Pitterová 1976, 206), ale sociální kontext menších dvojdílných domů hledá v prostředí „vyšších knížecích služebníků nebo i zámožných vynikajících řemeslníků“ (op. cit. 1965, 283). Naproti tomu V. Frolec upozornil na možný souběžný vývoj základních půdorysných typů domu (od jednodílného k dvojdílnému a trojdílnému) nezávisle v různém sociálním a etnickém prostředí (1975, 342 – 343).

³ Prosazování domů dvojdílného půdorysu se vstupní síní a jizbou je ve vesnickém prostředí doloženo převážně v 10.-12. století (podle dosavadního datování) na širokém území východní části střední, východní i jihovýchodní Evropy (např. Bálint 1960; Comşa 1959; Chynku 1975, 89-97; Marjanović - Vujović 1987; Rappoport 1975; Rappoport - Kolčín - Borisevič 1985; Veselinović 1953). Do 9. století se řadí např. dvojdílné obydlí z Března u Loun (Pleinerová 1985, 77). Zůstává otevřenou otázkou, zda koncentrace dokladů dvojdílných staveb na českých a moravských hradištích (shrnutí cf. Dostál 1987, 20; nověji na Pražském hradě Frolík - Smetánka 1997, 90 - 93) je odrazem stavu výzkumu zaměřeného na tento typ lokalit nebo poskytuje relevantní výpověď o genezi vícedílného domu v našem prostředí.

⁴ V Bulharsku a zemích bývalé Jugoslávie (s výjimkou Slovinska) se vyvinul dvojdílný a trojdílný vesnický dům se strukturou odlišnou od uspořádání tradičního obydlí v ostatních slovanských oblastech (neznáme však chronologii tohoto procesu). Dvojdílné domy doložené v novověku sestávaly ze vstupní jizby (kuča, kašta) a zadní chladné prostory, která plnila funkci komory (soba, odaja). V některých případech jsou obě části domu přístupné ze sloupové podsíně (např. Georgijeva - Stojkova 1956; Georgijeva 1984; Kojić 1958).

⁵ Umístění otopného zařízení v rohu vzdálenějším od vstupu (na rozdíl od otopného zařízení v rohu vedle vstupu) je zřejmě charakteristickým rysem obydlí této stavební kultury v 6. – cca 10./11. století (např. Krüger 1967; Rappoport 1975; Rappoport - Kolčín - Borisevič 1985; Gojda - Kuna 1985, 160; Šalkovský 1998, 24). V některých oblastech, např. v Moldávii se však pece umísťené v rohu naproti vstupu objevují ještě v časném novověku (Byrnja 1969).

⁶ Hlavní obytná místnost opatřená otopným zařízením, která slouží současně jako vstupní, je charakteristická pro domové formy raného středověku v západní a severní Evropě. Z vytápěné místnosti se vstupuje do dalších

tomuto kulturnímu kódu, vyjádřenému v uspořádání obydlí, vymyká centrálně situované otopné zařízení.⁷ V této souvislosti nabývá na významu zjištění otopných zařízení ve středu nadzemních staveb v Mikulčicích, Starém Městě a Břeclavi - Pohansku (shrnutí *Dostál 1987*, 19, obr. 9).

Stavba 1 zaujímá plochu cca 90 m² (interiér dosahuje 57 m²; celková plocha odpovídá téměř 6 jednodílným obydlím o velikosti 4 x 4 m, interiér zahrnuje obytnou plochu téměř 4 běžných obydlí) a řadí se tak k největším profánním stavbám zjištěným na českých a moravských hradištích 9.-10. století v Čechách a na Moravě.⁸ Velikostí zhruba srovnatelný je trojdílný objekt s litou maltovou podlahou z Mikulčic (96 m²; *Pouliík 1957*, 255, 264) a největší stavba z Břeclavi - Pohanska (96 m²; *Dostál 1975*, 72-73). K větším stavbám můžeme přiřadit dvojdílný palác s kamennými základy z Mikulčic (velikosti 260 m²; *Pouliík 1959*, 130; *1975*, 90) a stavby s nosnou kůlovou/sloupovou konstrukcí z Uherského Hradiště - Sadů (288 m² - *Hrubý 1965*, 14) a Staré Kouřimi (450 m² - *Šolle 1966*, 109-120).

Vzhledem k síle stěn a některých příček zjišťujeme značný rozdíl mezi celkovou výměrou stavby (cca 90 m²) a využitelnou vnitřní plochou (cca 57 m²). V rámci složité strukturovaného interiéru zaujímá pouze malou část vytápěná prostora o ploše 9,5 m² (17 % celkové plochy domu, jedná se však o největší místnost jižního křídla). Naprosto převažují místnosti chladné, u kterých lze uvažovat o hospodářské funkci, např. funkci skladovací (komory). Střední část stavby můžeme snad považovat za obytné jádro (vytápěná místnost, chladná skladovací ? prostora) a ostatní dvě části plnily zřejmě výlučně hospodářské funkce. Specifickému provozu odpovídají důsledně samostatné vstupy a vzájemná komunikační izolovanost všech dílů (s nejasným propojením nebo oddělením obou křídel).

Ke stavbě 1 nenacházíme zatím objekty srovnatelné dispozicí, vnitřní strukturou a konstrukcí, ovšem řada rysů odkazuje nejspíše na sever a západ Evropy. Zajímavým a již dříve zdůrazňovaným jistěním je odlišnost konstrukčních technik staveb na akropoli

chladných prostor s rozmanitými funkcemi (*Vařeka 1998*, 6-14). Obytná místnost s otopným zařízením tvoří vstupní část dvojdílných domů (následuje zadní chladná komora) též ve stavební tradici západního středomoří (*Vařeka 1998*, 15).

⁷ Centrální ohniště je charakteristickým prvkem uspořádání obytné části domů raně středověké stavební kultury germánského kulturního okruhu. Dlouhé ohniště zaujímal střední část severských domů typu „skáli“, (např. *Ágústsson 1982*; *Albrethsen 1982*; *Crafword 1983*, 146; *Small 1982*; *Stoklund 1984*, 98) a ohniště uprostřed obytné prostory zjišťujeme také v dalších typech raně středověkých domů v Norsku, Švédsku a Dánsku (*Hinz 1989*; *Myhre 1982a*; *Schmidt 1990*), Německu a Holandsku (*Donat 1980*; 1991; *Waterbolck 1973*; *Waterbolck - Harsema 1979*), severní Francii (např. *Chapelot 1984*) nebo Anglii (*Addyman 1972*; *James - Marshall - Millet 1984*). Ohniště situované ve středu či blíže středu (vedle dalších možností umístění) jednodílných obydlí čtvercového půdorysu je charakteristickým rysem stavební kultury jihovýchodního Pobaltí (*Apala - Apals - Mugurevičs - Caune 1983*; *Sedov 1975*) a ohniště ve středu jurt čtvercového či kruhového půdorysu představuje typický znak obydlí nomádů (např. *Nečajeva 1975*).

⁸ Ve východní části střední Evropy se objevují v raném středověku v prostředí hradišt (ale také na lokalitách spojených s kultem, např. Groß Raden; *Schuldt 1976*) rozsáhlé nadzemní stavby obdélného půdorysu se sloupovou či kůlovou nosnou konstrukcí. B. Dostál předpokládal, že tyto stavby dokládají germánský vliv na architekturu této oblasti v 9. století (*1987*, 22). Dosud nebyl proveden srovnávací rozbor velkých profánních halových staveb v širším kontextu raně středověké střední Evropy, který by zahrnul též nové archeologické nálezy (v naší literatuře cf. starší práce - *Štěpánek 1961*; *Šolle 1966*, 109-120). Velké obdélné stavby představují jednoznačně zcela nový fenomén v oblasti rozšíření stavební kultury slovanského kulturního světa. Doklady těchto objektů na lokalitách centrálního významu a datování do doby vzniku protostátních a státních útvarů mohou indikovat jejich funkční a symbolický kontext. Typická domová forma těchto oblastí představovaná stavbami čtvercového půdorysu o velikosti cca 4 x 4 m neposkytovala dostatečný prostor pro specifické, např. reprezentativní, symbolické a další funkce spojené se shromážděním většího počtu lidí (např. život „dvorů“ nejstarších knížat, shromáždění a hodování příslušníků elity a knížete, obřadné poskytování darů družiníkům atd.). Podobu a funkce takových halových prostor v raném středověku dokumentují kromě archeologie též psané prameny, např. z anglosaského a severského světa (např. epická báseň o Beofulfowi popisující „hall“ krále Hrodgara, popisy domů typu „skáli“ v Eddě; odkazy na prameny cf. *Štěpánek 1961*, *Šolle 1965*, 114), ale také z Kyjevské Rusi (*Niederle 1911*, 785-787).

(roubené domy; např. *Borkovský 1953*, 645-646) a na předhradí (domy s kůlovou/sloupovou nosnou konstrukcí). Vzhledem k malému vzorku prozkoumané plochy hradiště však nelze tuto skutečnost přeceňovat (roubené objekty na předhradí se nemusely dochovat v kvalitě srovnatelné se situací na akropoli).

Pro zástavbu mladšího sídelního horizontu poskytují nálezy mazanice pouze omezené svědectví. Jediný zlomek s otiskem a 7 neurčitelných zlomků, které lze přiřadit stavbě 1, potvrzuje uplatnění mazanicových omazů v konstrukci objektu. Dále nacházíme doklad roubené nebo drážkové konstrukce z trámů s mazanicovou omítkou a blíže nespécifikovatelné dřevohlinité či hliněné konstrukce. Do samostatné a dosud téměř n sledované problematiky nás přivádí nálezy zlomků hliněných ploten s pečlivě vyhlazeným, někdy bílým povrchem se stopami propálení, které mohly spočívat na podlaze (kamenných podkladech ?) nebo mohly tvořit součást otopného zařízení (pece ?). Nejpravděpodobněji se jedná o intruzi z knovízského sídelního horizontu, nemůžeme zatím zcela zamítnout ani možnosti uplatnění těchto zařízení v raném středověku. Tuto problematiku lze řešit pouze srovnávacím rozborem souborů mazanic z dalších lokalit sledovaného období a z mladší doby bronzové.

DIE BAUKULTUR AUF DER VORBURG VON LEVÝ HRADEC

(ZUSAMMENFASSUNG)

Von der Baukultur des älteren Horizonts der Besiedlung der Vorburg von Levý Hradec (9. Jh.) zeugt Bau 3 (*Abb. 3*) mit rechteckigem Grundriß (ca. 4x5 m) und (sofern er nicht Bestandteil eines größeren Gebäudes war) ohne Spuren einer Heizeinrichtung. Die Tragkonstruktion bestand aus Pfosten oder Ständern, auf die Art der Wandverfüllung gibt es keine Hinweise. Durch seine Bautechnik ist das Objekt zu den sog. Pfostenbauten zu reihen. Funde von Lehmewurf sprechen für eine Blockbauweise, bei einem Lehmabdruck (*Abb. 5:2*) scheint es sich um den bisher ältesten Beleg für eine Ständerbohlenbau zu handeln, der im frühmittelalterlichen Böhmen und Mähren vorläufig hypothetisch vorausgesetzt worden ist. Aufgrund eines kleinen Fragment von Lehmstrich läßt sich nicht entscheiden, ob es sich tatsächlich um eine Rahmenkonstruktion mit in der Schwelle verzapften Ständern handelt, oder ob die Ständer in den Boden gerammt waren. Ein selbständiges und bisher wenig beachtetes Kapitel sind die zahlreichen Fragmente von Lehmplatten mit sorgfältig geglätteter, manchmal weißer Oberfläche und Brandspuren, die auf dem Boden gelegen haben können oder zu einer Heizeinrichtung gehörten (Ofen ?). Neben der Interpretation dieser Funde als Intrusion aus dem Knovízer Siedlungshorizont kann auch die Möglichkeit erwogen werden, daß solche Einrichtung im Frühmittelalter benutzt wurden. Diese Problematik kann jedoch nur durch den Vergleich mit Lehmewurf von weiteren frühmittelalterlichen und jungbronzezeitlichen Fundorten gelöst werden.

Genauso wie die weiteren Objekte liegt auch Bau 3 in der Nähe der Befestigung (hinter dem Tor). Seine Orientierung von NNW nach SSO ist jedoch nicht identisch mit den anderen Bauten (Bau 2 und Südflügel von Bau 1 etwa WO). In diesem Horizont ist die Existenz von weiteren durch jüngere Bauaktivitäten zerstörten oder archäologisch nicht festgestellten oberirdischen Bauten nicht ausgeschlossen und wird von den Funden isolierter Feuerstellen angedeutet.

Für die Datierung von Bau 2 (*Abb. 2*) bietet der Befund keine Stütze und er kann somit sowohl dem jüngeren als auch älteren Horizont angehören. Es handelt sich um ein zweiteiliges Haus (8,8x6,5 m) mit Stützkonstruktion aus Ständern oder Pfosten. Die Wände könnten aus Ständerbohlen errichtet sein, andere Möglichkeiten (z.B. Flechtwerk) sind auch nicht auszuschließen. Anders konstruiert ist die Querwand (eine von zwei Phasen der Querwand?), die offensichtlich aus Flechtwerk zwischen einer Reihe kleinerer Pfosten bestand. Die Ähnlichkeit mit der Konstruktionstechnik von Bau 1 könnte eine Überschneidung verschiedener Bautraditionen auf Levý Hradec andeuten.

Bau 2 kann als zweiteiliges Haus mit Flur im Ost- und Stube im Westteil interpretiert werden. Dieses Grundrißschema entspricht den zweiteiligen Bauten des slawischen Kulturkreises, dessen älteste Belege vereinzelt im Frühmittelalter archäologisch in mehrere Gebieten festgestellt worden sind. Die zweiteiligen Bauten entwickelten sich aus einteiligen Stuben durch Anbau eines Flurs und waren in der Volksarchitektur Mittel-, Südost- und Osteuropas bis zur Neuzeit verbreitet. Die Hypothese von einem beheizten Eingangsraum (Stube) und kalten Hinterraum (I. Borkovský, A. Pitterová) kann im Untersuchungszeitraum und Untersuchungsgebiet nicht durch Analogien gestützt werden. Häuser mit einer solchen Anordnung treffen wir erst in der neuzeitlichen Dorfarchitektur der Balkanländer an. In Anbetracht der Absenz der Belege ist die von I. Borkovský und A. Pitterová erwogene Anordnung nicht ganz auszuschließen, jedoch würde eine derartige Struktur auf einen ganz anderen kulturellen Kontext hinweisen. Die Lage der Heizeinrichtung in der

rechte Ecke gegenüber dem Eingang zur Stube ist wahrscheinlich ein archaisches Merkmal in der älteren Phase des Frühmittelalters.

Bau 1 gehört zweifellos dem jüngeren Siedlungshorizont auf der Vorburg an (Ende 9.-10. Jh.). Während Bau 2 einer mit dem slawischen Kulturkreis in Verbindung gebrachten Bauform zugeordnet werden kann, vertritt Bau 1 eine andere Baukultur und eine fremdartige Hausform. Die beiden rechtwinkelig angeordneten Flügel sind mit größter Wahrscheinlichkeit gleichzeitig als einheitliches Bauvorhaben errichtet worden. Selbständige Eingänge zu allen drei und in der Tiefengliederung zu zwei (beim Westflügel wohl zu drei) Gebäudeteilen, werden von der Analyse der Eingänge (Abb. 7) belegt. Der Bau stellt gleichzeitig die wohl komplizierteste Struktur in der zeitgleichen Baukultur dar. Lediglich im selbständigen Mittelteil befindet sich ein Raum mit Heizeinrichtung, der die Funktion einer Stube erfüllt haben kann. Die Lage des beheizten Raums (des Wohnkerns) als Eingangsteil entspricht nicht den Traditionen der Baukultur der slawischen Kulturwelt, ist jedoch typisch für einen anderen Kulturraum des frühmittelalterlichen Europa. In diesem Zusammenhang gewinnt die Feststellung einer Heizeinrichtung im Zentrum einiger oberirdischer Bauten in Mikulčice, Staré Město und Břeclav-Pohansko an Bedeutung.

Bau 1 nimmt eine Fläche von ca. 90 m² ein (das Innere erreicht 57 m²; die Gesamtfläche entspricht also nahezu 6 Einzelbehausungen der Größe 4x4 m, das Innere 4 geläufigen Behausungen) und gehört dadurch zu den größten auf den böhmischen und mährischen Burgwällen des 9.-10. Jh. festgestellten profanen Bauten. Vergleichbar ist ein dreiteiliges Objekt mit Fußboden aus Gußmörtel in Mikulčice (96 m²) und der größte Bau in Břeclav-Pohansko (96 m²). Die größten Bauten sind der zweiteilige Palast mit Steinfundament in Mikulčice (etwa 260 m²), ein Bau mit Pfostenkonstruktion in Uherské Hradiště-Sady (288 m²) und Stará Kouřim (450 m²).

Aus der großen Mauer- und Wandstärke ergibt sich ein beträchtlicher Unterschied zwischen den Gesamtmaßen (90 m²) und der nutzbaren Innenfläche (57 m²). Im Rahmen des kompliziert strukturierten Interieurs nimmt der beheizte Raum mit 9,5 m² einen nur kleinen Teil ein (17 % der Gesamtfläche, es handelt sich allerdings um den größten Raum des Südflügels). Es überwiegen vollkommen kalte Räume, bei denen Wirtschaftsfunktionen erwogen werden können, z.B. als Vorratsräume (Kammern). Der Mittelteil kann am ehesten als Wohnkern (beheizter Raum-Stube? + Vorratskammer?) interpretiert werden, die weiteren zwei Teile erfüllten wahrscheinlich Wirtschaftsfunktionen. Einem spezifischen Betrieb entsprechen die konsequent selbständigen Eingänge und die gegenseitige Isoliertheit aller Teile.

Wir kennen vorerst zu Bau 1 keine vergleichbaren Anordnungen, die Innenstruktur und Konstruktion weist jedoch eine Reihe von Grundzügen auf, die mit Nord- oder Westeuropa in Verbindung gebracht werden können. Eine interessante und bereits früher betonte Feststellung ist die Abartigkeit der Konstruktionstechniken der Bauten auf der Akropolis (Blockhäuser) und auf der Vorburg (Pfosten/Ständerbohlenhäuser). Mit Rücksicht auf die kleine Grabungsfläche ist diese Tatsache aber auch nicht überzubewerten (die Blockbauten auf der Vorburg müssen nicht in derselben Qualität erhalten sein wie auf der Akropolis).

Von der Bebauung des jüngeren Siedlungshorizonts zeugen die Funde von Lehmewurf nur in beschränktem Maße. Das einzige Fragment mit Abdruck und 7 unbestimmbare Fragmente, die Bau 1 zugeordnet werden können, bestätigten die Anwendung von Lehmstrich. Weiters liegt ein Beleg für einen Block- oder Ständerbohlenbau mit ausgestrichenen Fugen zwischen den Rundhölzern und nicht näher bestimmbarer Holz-Lehm bzw. Lehmkonstruktionen vor. Aus diesem Horizont stammen mehr Lehmplatten als aus den anderen Horizonten, bei denen die Interpretation genauso vage ist (s. oben).

LITERATURA

- Adyman, P.V. 1972: The Anglo-Saxon house: a new review, Anglo - Saxon England 1, 273-307.
- Ágústsson, H. 1982: Den islandske bondegårds udvikling landnamstiden indtil det 20. århundrede. In: B. Myhre - B. Stoklund - P. Gjørder (eds.), Vestnordisk byggekikk gjennom to tusen år. Stavanger, 255-268.
- Alberthsen, E. 1982: Træk af den norrøne gårds udvikling på Grønland. In: B. Myhre - B. Stoklund - P. Gjørder (eds.), Vestnordisk byggekikk gjennom to tusen år. Stavanger, 269-287.
- Apala, Z. J. - Apals, J. F. - Mugurevičs, Z. S. - Caune, A. V. (eds.) 1983: Problemy izučeniya drevněgo domostroji-
těl'stva v VIII - XIV vv. v severo - zapadnoj časti SSSR. Riga.
- Bálint, A. 1960: Esztergom - Szentkirály (Kom. Komárom), Archaeologiai Értesítő 87, 243.
- Borkovský, I. 1953: Staročeský dvorec na Levém Hradci, Archeologické rozhledy 5, 621-624, 641-646.
- 1954: Obytné stavby slovenské v nových archeologických objevech, Český lid 41, 65-70.
- 1955: Ukončení výzkumu na Levém Hradci v r. 1954, Archeologické rozhledy 7, 653-659.
- 1965: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců. Praha.
- Byrnja, P. P. 1969: Sel'skije poselenija Moldaviji XV-VXII vv. Kišiněv.
- Comşa, E. 1959b: Despre tipurile de locuințe din cuprinsul așezării din secolele IX-XII de la Garvăn, Studii și cercetări de istorie veche 10, 101-116.
- Crawford, B. E. 1987: Scandinavian Scotland. Leicester.
- Donat, P. 1980: Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert. Archäologische Beiträge zur Entwicklung und Struktur der bäuerlichen Siedlung. Berlin.
- 1991: Zur Entwicklung germanischer Siedlungen östlich des Rheins bis zum Ausgang der Merowingerzeit, Zeitschrift für Archäologie 25, 149-176.
- Dostál, B. 1987: Stavební kultura 6.-9. století na území ČSSR, Archaeologia Historica 12, 9-32.
- Frolec, V. 1975: K otázce vztahů mezi archeologickými a etnografickými doklady vesnického obydlí, Archeologické rozhledy 27, 342-345.

- Frolík, J. - Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha.
- Georgijeva, B. 1984: Naselennyje punkty, architektura, strojitelstvo. In: Bálğari. Očerğk tradiconnoj narodnoj kulturny. Sofia, 57-62.
- Georgijeva-Stojkova, S. 1956: Ogništeto v bálğarskija bit. Sofia.
- Gojda, M. - Kuna, M. 1985: Časně slovanský sídelní areál v Roztokách (okr. Praha - západ) - Stav výzkumu a jeho perspektivy, Archeologické rozhledy 37, 152-169.
- Hillier, B. - Hanson, J. 1984: The Social Logic of Space. Cambridge.
- Hinz, H. 1989: Ländlicher Hausbau in Skandinavien vom 6. bis 14. Jahrhundert. stova - Eldhus - Bur. Zeitschrift für Archaeologie des Mittelalters. Beiheft 5. Köln.
- Hrubý, V. 1965: Staré Město, velkomoravský Velehrad. Praha.
- Chapelot, J. 1984: L'habitat rural: organisation et nature. In: L'Ile-de-France de Clovis à Hugues Capet du Ve siècle au Xe siècle. Val-d'Oise, 178-199.
- Chynku, I. G. 1975: Žilišča na těrritorii Moldavii v X-XVII vv., In: Drevněje žilišče narodov vostočnoj Evropy, Moskva, 88-103.
- James, S. - Marshall, A. - Millet, M. 1984: An early medieval building tradition, Archaeological Journal 141, 182-215.
- Kojić, B. B. 1958: Seoska architektura i rurizam. Teorija i elementy. Beograd.
- Krüger, B. 1967: Dessau - Mosigkau. Ein frühslavischer Siedlungsplatz im mittleren Elbegebiet. Berlin.
- Marjanović-Vujović, G. 1987: Prilog proučavanju stratigrafije ranosrednjovekovnich slojeva unutar antičkog Pontesa, Djerdapske sveske IV, 117-126.
- Myhre, B. 1982: Bolighussets utvikling fra jernalder til middelalder i Sorvest - Norge. In: B. Myhre - B. Stoklund - P. Gjærder (eds.), Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år. Stavanger, 195-217.
- Niederle, L. 1911: Život starých Slovanů I. Praha.
- Nečajeva, L. G. 1975: O žilišče kočevnikov juga vostočnoj Evropy v železnom věke (I. tys. do n. e. - pėrvaja polovina II. tys. n. e.). In: Drevněje žilišče narodov vostočnoj Evropy. Moskva, 7-49.
- Pitterová, A. 1965: Vývoj základních půdorysných typů tradičního domu na území ČSSR ve světle archeologických pramenů, Český lid 52, 275-295.
- 1976: Vztah vesnického a městského domu, Český lid 63, 204-216.
- Pleinerová, I. 1985: Březno, r. Louny. Selišče i mogilnik 8 - 9 vv., In: Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6 - 15 věkov v Čechii 1975-1985 gg., Praga, 76-83.
- Poulik, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravské hradišti "Valy" u Mikulčic, Památky archeologické 43, 241-388.
- 1959: Die neusten Entdeckungen auf dem Burgwalle "Na Valách" bei Mikulčice, Bez. Góding, Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za r. 1958, Liblice, 128-133.
- 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- Rappoport, P. A. 1975: Drevněrusškoje žilišče. Leningrad.
- Rappoport, P. A. - Kolčín, B. A. - Borisevič, G. V. 1985: Žilišče. In: B. A. Kolčín (ed.), Archeologia SSSR, Drevnjaja Rus. Gorod, zamok, selo. Moskva, 136-154.
- Sedov, V. V. 1975: Žilišča jugo-vostočnoj Pribaltiki (I - načalo II tysjačaletija n.e.). In: Drevněje žilišče narodov vostočnoj Evropy. Moskva, 276-301.
- Schmidt, H. 1990: Viking Age buildings, Journal of Danish Archaeology 9, 194-202.
- Schuldt, E. 1976: Der altslawische Tempel von Groß Raden. Schwerin.
- Small, A. 1982: The Norse building tradition in Shetland. In: B. Myhre - B. Stoklund - P. Gjærder (eds.), Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år. Stavanger, 241-254.
- Stoklund, B. 1984: Building tradition in the Northern world. In: A. Fenton - H. Palsson (eds.), The Northern and Western Isles in the Viking World. Edinburgh, 96-115.
- Šalkovský, P. 1998: Dedinský dom a sídlo vo včasnom stredoveku, In: Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, Bratislava, 9-36.
- Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Štěpánek, M. 1961: K problematice halových staveb na časně historických hradištích, Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV 1, 120-123.
- Tomková, K. (ed.) 1995: Levý Hradec. Předhradí. Průvodce prameny z výzkumu I. Borkovského. Praha.
- Vařeka, P. 1991: Příspěvek k problematice výpovědních možností konstrukčních reliků středověkého vesnického domu, Archeologické rozhledy 48, 585-592.
- 1994: Konstrukce středověkého vesnického domu v Čechách a na Moravě (10.-15. století), Český lid 81, 185-200.
- 1995: Nález mazanic v archeologických strukturách - deskriptivní systém a databáze MAZANICE, Archeologické fórum 4, 59-64.
- 1997: Výzkum sídliště knovízské kultury v Praze 5 - Velké Chuchli, Archeologické rozhledy 49, 333-342.
- 1998: Archeologie středověkého vesnického domu (Formování tradiční vesnické architektury ve středověké Evropě), Český lid 85, 1-33.
- Veselinović, R. 1948: Zaštitno iskopavanje kod Pančeva, Muzeji I, 53-95.
- Waterbolk, H. T. 1973: Odoorn im frühen Mittelalter. Bericht der Grabung 1966, Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 8, 25-89.
- Waterbolk, H. T. - Harsema, O. H. 1979: Medieval farmsteads in Gasselte (Province of Drenthe), Palaeohistoria 21, 227-265.

ZÁKLADOVÉ ZDIVO LEVOHRADECKÉ ROTUNDY

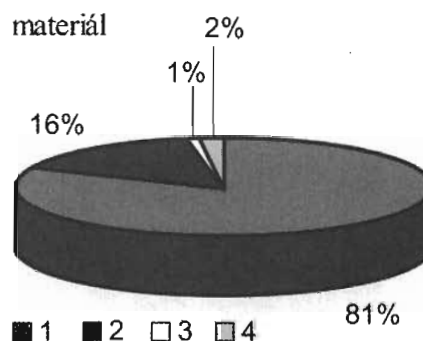
Jana Maříková-Kubková

Pod stávajícím kostelem sv. Klimenta na Levém Hradci se dochovalo přibližně 12 m základu obvodového zdiva rotundy, tedy větší část půdorysu. Max. výšky 0,8 m, tedy asi pěti až sedmi řádků, dosahuje celá severní polovina válcové lodi vyjma 2 m široké prohlubně způsobené pozdějším zásahem. Z jižní poloviny lodi je dnes přístupná její východní část v délce 1 m. Ze zdiva apsidy se více než v polovině délky dochoval jeden řádek zdiva. Datovaná část vnitřního líce je v úplnosti přístupná, u vnějšího líce lze pozorovat pouze severozápadní čtvrtinu lodi.

Převažujícím stavebním materiálem je opuka (z 81% světlá a 16% tmavá) doplněná pískovcem, valouny a úlomky břidlice.

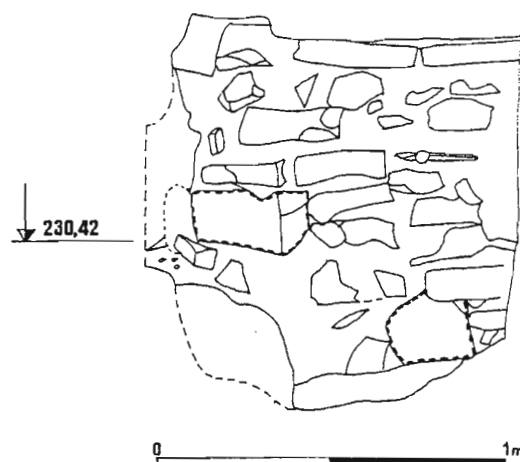
VNITŘNÍ PLÁŠŤ LODI (obr. 2, 3)

Zdivo vnitřního pláště je kladeno do žluté malty¹ s hrubou příměsí v nepravidelných řádcích tvořených většinou velkými, hrubě přitesanými bloky, jejichž průměrná výška se pohybuje mezi 10-15 cm a průměrná šířka mezi 25-30 cm. Jen necelá polovina bloků nese stopy kamenických nástrojů a u pouhých deseti procent můžeme konstatovat pozornější opracování. Jedná se vesměs o opukové kvádrčky subtilnějších rozměrů (8x15-15x25 cm).² Do základů kostela se dostaly pravděpodobně až sekundárně.



Obr. 1: 1 - světlá opuka; 2 - tmavá opuka; 3 - valouny a břidlice; 4 - pískovec.

Abb. 1: 1 - weißer Pläner; 2 - dunkler Pläner; 3 - Rollsteine und Schiefer; 4 - Sandstein.



Obr. 2: Vnitřní plášť lodi - jv. část. Čárkované: pískovec.

Abb. 2: Innenfront des Schiffes - SO-Teil. Strichliert: Sandstein.



Obr. 3: Vnitřní plášť lodi - sz. část.

Abb. 3: Innenfront des Schiffes - NW-Teil.

¹ Zeman, příspěvek v tomto svazku.

² Způsob zpracování je srovnatelný s vnějším prstencem jižní apsidy rotundy sv. Víta (obr. 6) či se zdivem kaple sv. Mořice na Pražském hradě.

VNĚJŠÍ PLÁŠŤ LODI (obr. 4)

Stejně tak ve zdivu vnějšího pláště jsou opukové, pískovcové a břidlicové bloky kladeny do žluté malty. Jejich velikost je nepravidelná, převažují ale stavební díly velkých rozměrů (0,4-0,5x0,1-0,3 m)

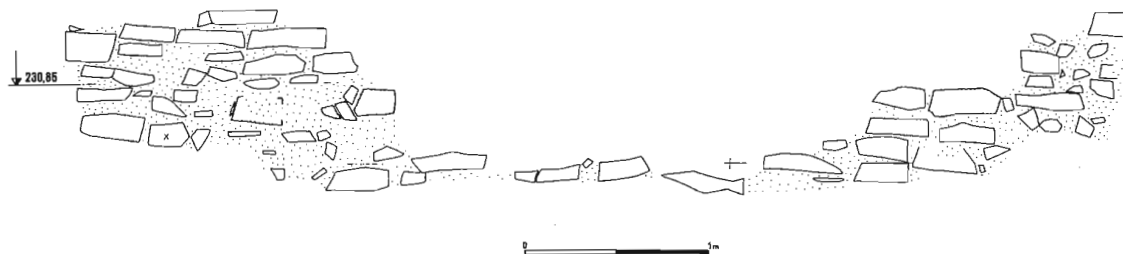


Obr. 4: Vnější plášť lodi - sz. část. Čárkovaně: pískovec; šrafovane: břidlice.
Abb. 4: Abb. 1: Außenfront des Schiffes - NW-Teil. Strichliert: Sandstein; schraffiert: Schiefer.

VNITŘNÍ PLÁŠŤ APSIDY (obr. 5)

Základové zdivo apsidy je, stejně jako zdivo lodi, tvořeno převážně opukovými, nepravidelně přitesanými bloky, kladenými do žluté malty. Dochované stavební kameny mají rozměry 0,3-0,5x0,1-0,2 m.

Zvláštní pozornost vyžaduje nárožník z červenohnědého pískovce o rozměrech 0,45 x 0,28 m umístěný na styku lodi s apsidou v severní části stavby. Četné šikmé stopy po špičáku jsou na lícové straně částečně oderodovány. Před uložením do základů byl tedy poměrně dlouhou dobu vystaven klimatickým vlivům a jedná se bezpochyby o jeho druhotné uložení.



Obr. 5: Vnitřní plášť apsidy. *Lapis primarius* označen křížkem.
Abb. 5: Innenfront der Apsis. Kreuz bezeichnet den *Lapis primarius*.

Dalším levohradeckým zvláštním případem je jeden ze základových kamenů, jemuž se podrobně věnoval P. Sommer (1997; příspěvek v tomto svazku). Připomeňme si jen, že u severního ramene apsidy, v jejím vnitřním líci, 0,42 m od výše zmíněného nárožníku, byl do základu uložen blok žlutohnědého pískovce o rozměrech 25,5x16 cm s vyrytým latinským křížem, jenž byl identifikován jako *lapis primarius*.

Celkově se tedy jedná o masivní základ dosahující šíře téměř dvou metrů a výšky asi 0,8-1 m. Nadzemní zdivo zachováno nezůstalo. Pro alespoň rámcové zařazení stavby nám, vzhledem k absenci stratigrafických vztahů, nezbyvá než vycházet z celkového charakteru zdiva a z jeho srovnání s časově i místně blízkými sakrálními objekty. Nejvíce nám mohou



1



2

Obr. 6: Porovnání struktury pracovních stop: 1 - základové zdivo levohradecké rotundy; 2 - vnější prstenec jižní apsidy rotundy sv. Víta.

Abb. 6: Vergleich der Struktur von Bearbeitungsspuren: 1 - Fundamentmauer der Rotunde von Levý Hradec; 2 - Außenring der Südapsis der Wenzelsrotunde auf der Prager Burg.

napovědět zde sekundárně užitě kvádříky, jejichž paralely v nadzemním zdivu jsou na Pražském hradě datovány nejdříve do 11. století (*obr. 6*). Stejně tak masivní základ není u předrománských staveb obvyklý (*Frolík - Maříková-Kubková - Růžičková - Zeman 2000, 259-260*).

Vzhledem k sekundárně užitým kvádříkům a masivnímu základu se jistě nejedná o první levohradecký kostel známý z písemných pramenů, který ostatně nemusel být nutně kamennou konstrukcí, ale o jeho mladšího následovníka. U stavby konce 9. století by-

chom spíše očekávali zdivo lomové, jak je tomu např. u kostela sv. Petra na Budči (*Macek 1992*) a jinde. Závěr vyvozený z metrické analýzy zdiva se shoduje jak se závěry P. Sommera (*1997*; příspěvek v tomto svazku), tak s výsledky analýzy malt (*Zeman - Růžičková 1997-1998*; příspěvek A. Zemana v tomto svazku).

DIE FUNDAMENTMAUERN DER ROTUNDE VON LEVÝ HRADEC (ZUSAMMENFASSUNG)

Unter der heutigen St. Klemenskirche auf Levý Hradec sind auf einer Länge von ca. 12 m die Fundamente der Umfassungsmauer einer Rotunde gefunden worden. Ihre Höhe in der Nordhälfte (ausgenommen einer 2 m breiten Lücke von einem späteren Eingriff) beträgt max. 0,8 m, umfaßt also 5 bis 7 Steinreihen. Der Südteil des Schiffes ist heute auf einer Länge von 1 m zugänglich. Von der Hälfte der Apsidenmauer ist heute nur eine Steinreihe erhalten. Die ganze Innenfront ist heute zugänglich, die Außenfront konnte nur etwa zu einem Viertel revidiert werden. Von den oberirdischen Mauern ist heute nichts mehr erhalten. Als Baumaterial überwiegt Plänerkalk, ergänzt durch Sandstein, Rollstein und Schiefer. In der Mauer sind Quadersteine wiederverwertet worden.

Wegen der Absenz stratigraphischer Zusammenhänge kann die Datierung nur vom Charakter des Gemäuers selbst und des Vergleichs mit nahegelegenen Kirchenbauten ausgehen. Die größte Aussagekraft haben die sekundär verwendeten Quadersteine, ihre Entsprechungen in oberirdischen Mauern auf der Prager Burg können frühestens in das 11. Jh. datiert werden, derart massive Fundamentmauern sind bei vorromanischen Bauten in Böhmen nicht belegt.

Wegen der sekundär verwedeten Quadersteine und dem massiven Fundament handelt es sich bei der Rotunde von Levý Hradec ganz sicher nicht um die in den Schriftquellen erwähnte erste Kirche in Böhmen, die u.a. nicht unbedingt aus Stein gebaut gewesen sein muß, sondern um einen jüngeren Nachfolgerbau. Das Ergebnis der metrischen Analyse der Mauern stimmt sowohl mit den Schlußfolgerungen P. Sommers (*1997* und sein Beitrag im vorliegenden Band) als auch mit den Ergebnissen der Mörtelanalyse (*Zeman*, Beitrag in diesem Band) überein.

LITERATURA

- Borkovský, I. 1965*: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců, Praha.
- Frolík, J. - Maříková-Kubková, J. - Růžičková, E. - Zeman, A. 2000*: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů, Castrum Pragense 3.
- Macek, P. 1992*: Rotunda sv. Petra na Budči, Zprávy památkové péče 52, 6-11.
- Maijer, K. 1975*: Mittelalterliche Steinbearbeitung und Mauertechnik als Datierungsmittel. Bibliographische Hinweise, ZAM 3, 209-216.
- Schwarz, G. T. 1965*: Archäologen an der Arbeit, Bern a Mnichov.
- Sommer, P. 1997*: Der Grundstein der Rundkirche von Levý Hradec. Život v archeologii středověku, 586-595.
- Zeman, A., - Růžičková, E. 1997-1998*: Mineralogický a petrografický výzkum vzorku malt z lokalit Mikulčice, Kopčan - Světé Margity, Levého Hradce, Wrocław a kostela Panny Marie na Pražském hradě, nepublikovaná zpráva.

POPIS VZORKU MALTY ZE ZÁKLADOVÉHO ZDIVA ROTUNDY SV. KLIMENTA NA LEVÉM HRADCI

Antonín Zeman*

Makroskopicky můžeme vzorek malty charakterizovat jako bělošedou karbonátovou maltu bohatou na pojivo, s nápadně malým obsahem plniva. *Mikroskopický výzkum* byl proveden na leštěném petrografickém výbrusu velikosti 30x20 mm; v preparátu je zachycena zrnitá karbonátová hmota s úlomky mikroorganizmů. Podle Z. Kukala (1985) můžeme tento vápenec, která byl použit na výrobu malty označit jako biosparitový písčitý vápenec (s velkou pravděpodobností devonského stáří). V maltě je velmi nízký obsah plniva.

1. PLNIVO („PÍŠČITÁ“ KOMPONENTA MALTY)

Zrnitost - velikost klastů je většinou menší než 1 mm (0,9x0,5 mm, 0,88x0,4 mm, 0,6x0,35 mm, 0,3x0,21 mm, 0,06x0,03 mm); nepravidelné útvary limonitu dosahují velikosti 1,75x1,6 mm, 1,23x1,05 mm. Celkově je plniva malé množství a je nepravidelně rozmístěné.

Složení - komponentou hlavní jsou klasty karbonátů. Komponenta vedlejší je křemen a nepříliš hojně živce (především draselné). Stupeň zaoblení klastů - oválené v jemnější frakci, jinak poloostrohanné; klasty živců jsou částečně omezeny štěpnými plochami.

V preparátu jsou zachyceny velké klasty (až 3,15x 2,3mm), ale i drobnější (0,3x0,2 mm), téměř bezbarvé, nebo jen slabě nahnědlé (někdy zřetelněji ve středu), izotropní, nepravidelného tvaru, zčásti zaoblené. Zakalený střed mívá v normálním odraženém světle bílé odlesky. Tyto klasty jsou silně rozpukané, vzniklé pukliny jsou zčásti vyplněny karbonátem. Někdy obsahují opakní substanci nepravidelného tvaru, mají charakter sklovité hmoty. Pokud by se bezpečně prokázalo, že součástí pojiva je hydraulické vápno až portlandský cement, pak by sklovité klasty mohly odpovídat nerozemletému portlandskému slínku.

Dále byla zjištěna opakní černá hmota tvořící objekty nepravidelných tvarů s bílými odlesky v normálním odraženém světle, která někdy vyplňuje mezery mezi karbonátovými klasty. Opakní tmavě hnědý až hnědočerný minerál má obvykle oranžové limonitové lemy (oxidy a hydroxidy Fe).

Akcesorie - jehličkovitý zirkon.

2. POJIVO

Z výsledků studia na mikrosondě, EDAXu a elektronovém mikroskopu vyplývá, že pojivo malty je složeno ze dvou složek. Je to karbonátová hmota (99% uhličitanu vápenatého) vyrobená z biosparitového vápence (částečně přítomny schránky mlžů), částečně zbarvená limonitem. Druhá složka pojiva se podle chemického složení pohybuje mezi hydraulickým vápnem až portlandským cementem. Poměr obou složek pojiva je přibližně 1:1. Hmota pojiva je do značné míry probarvena oxidy Fe, jednotlivé karbonátové klasty v ní obsažené (stejně jako většina klastů plniva) jsou často lemovány limonitem. V karbonátovém pojivu se vyskytují póry, řádově o průměru několika desetin mm, na stěnách s nesouvislými povlaky vykrystalovaného novotvořeného uhličitanu vápenatého.

* Rozbor byl proveden v rámci grantu č. 404/97/1056 (Růžičková - Zeman 1997-1998).

Delší osy krystalů jsou orientovány kolmo k povrchu stěn pórů. Podobné narůstání novotvořeného uhličitanu vápenatého v karbonátovém pojivu malt jsme pozorovali např. v maltách zdiva znojenské rotundy sv. Kateřiny a v maltách ze Staré Boleslavi.

Poměr plniva ku pojivu 1:19 (objemová procenta) byl určen na základě odhadu z plochy výbrusu.

3. NÁTĚRY, POVLAKY

Po obvodu vzorku zkoumaného preparátu je ze tří stran neprůběžná rozpučená vrstvička nátěru silná kolem 0,35 mm, v procházejícím světle hnědá s černohnědou kresbou uvnitř.

4. ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ, ÚVAHY A KORELACE

Celkově lze konstatovat, že předložený vzorek má neobvyklou stavbu pojiva. Je zde smícháno typické karbonátové pojivo („vzdušné vápno“) s „hydraulickým“ pojivem. I když stavitelé měli k dispozici dostatek velmi čistého vápence na výrobu vzdušného vápna, přidávali do malty ještě „hydraulické“ pojivo, které má lepší mechanické vlastnosti ve vlhkém prostředí, jakým jsou základy stavby, než normální vzdušné vápno.

Druhou zvláštností této malty je vysoký obsah pojiva v poměru k plnivu (10:1)! Pokud vyloučíme možnost, že se jedná o vzorek z části malty, která byla nedokonale promíchána a nahromadilo se zde ve velkém objemu pojivo, pak je to malta na české poměry dosti neobvyklá.

BESCHREIBUNG DER MÖRTELPROBE AUS DER FUNDAMENTMAUER DER ST. KLEMENSROTUNDE VON LEVÝ HRADEC

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Mörtelprobe von Levý Hradec zeigt eine außergewöhnliche Zusammensetzung des Bindemittels. Typisches Karbonatbindemittel („Luftkalk“) mit „hydraulischem“ Bindemittel. Auch wenn die Bauherren ausreichend sehr reinen Kalksteins zur Produktion von Luftkalk zur Verfügung hatten, mischten sie noch „hydraulisches“ Bindemittel hinzu, das in feuchter Umgebung, wie z.B. bei Fundamenten, bessere mechanische Eigenschaften aufweist als gewöhnlicher Luftkalk.

Eine zweite Besonderheit liegt im hohen Anteil von Bindemittel gegenüber dem Füllstoff (10:1)! Wenn wir ausschließen, es handle sich um eine Probe aus einem schlecht durchmischten Mörtelteil, dann ist dieser Mörtel für böhmische Verhältnisse ungewöhnlich.

LITERATURA

Kukal, Z. 1985: Návod k pojmenování a klasifikaci sedimentů, Praha.

Růžičková, E. - Zeman, A. 1997-1998: Mineralogický a petrografický výzkum vzorku malt z lokalit Mikulčice, Kopčan - Světé Margity, Levého Hradce, Wrocławu a kostela Panny Marie na Pražském hradě, nepublikovaná zpráva.

Škvára, F. 1994: Technologie anorganických pojiv I., Část 1. Hydraulické maltoviny, cementy, Praha.

LEVOHRADECKÝ „LAPIS PRIMARIUS“

Petr Sommer

Při archeologickém výzkumu levohradeckého kostela sv. Klimenta našel Ivan Borkovský část zdiva starší rotundy, tedy její kruhové lodi a východní apsidy. V základu severního ramene této apsidy (v jeho vnitřním líci) byl identifikován žlutohnědý (podle terminologie I. Borkovského červený) jemný pískovec s rytým křížem. Díky tomu, že prostor pod podlahou dnešního kostela sv. Klimenta zůstal po výzkumu přístupný, je možné některé prvky nálezové situace ještě dnes revidovat. Pískovcový zlomek, jehož viditelný líc má přibližně obdélný tvar o hlavních osách 25,5x16 cm, byl uložen 42 cm od nároží mezi zdívem lodi a apsidy do spodní části základového zdiva. Je třeba opravit Borkovského tvrzení (l. c.), že kámen leží v nejspodnější řádce základového zdiva, na rostlém podloží. Základová spára apsidy není dnes viditelná, ale je zřejmé, že kámen leží na povrchu maltového horizontu, který je tlustý minimálně 15 cm. Od okolního zdiva apsidy se tento horizont výrazně odlišuje, protože kromě maltové složky obsahuje jenom drobné zlomky opuky (tato maltová platforma je uložena mezi několika kamenů základu apsidy a zároveň na ně shora dosedá; při rekonstrukci postupu práce při zdění této části apsidy tedy dospíváme k závěru, že nejprve byla položena část základového zdiva a na ní spočinulo uvedené maltové lůžko). Na povrchu maltového lůžka (probíhajícího od nároží apsidy asi 1 m k východu) spočívá centimetrová tmavá humusovitá vrstvička, která svědčí o tom, že základ s připraveným maltovým lůžkem byl před položením zlomku hnědého pískovce určitou dobu otevřen (obr. 1).



Obr. 1: *Lapis primarius* levohradecké rotundy, detailní snímek jeho uložení v základovém zdivu apsidy (foto P. Sommer).

Abb. 1: *Lapis primarius* der Rotunde von Levý Hradec, Detailaufnahme der Fundamentmauer der Apsis (Foto P. Sommer).

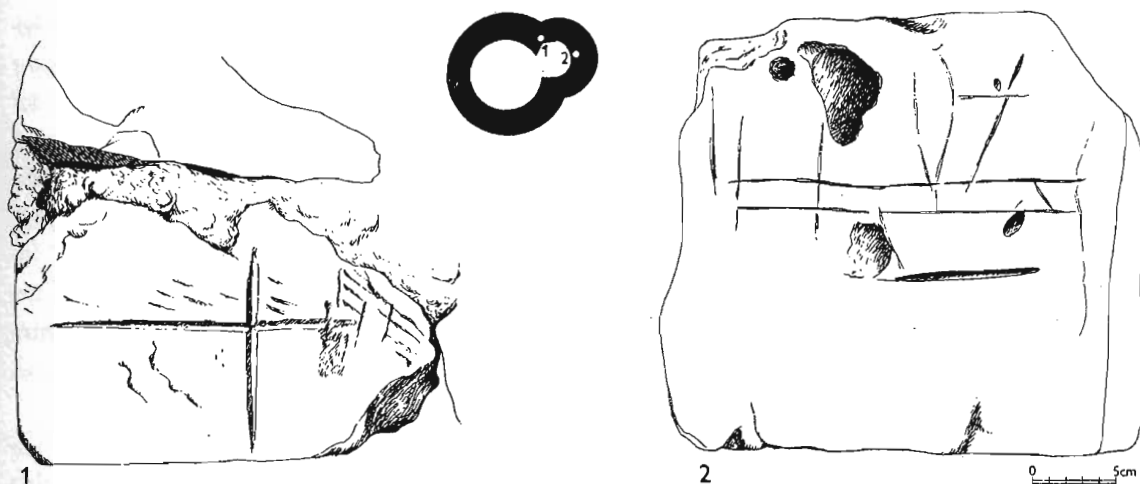
Na lícové straně pískovcového kamene je dodnes zachován vyrytý latinský kříž, který kratší částí svého delšího břevna směřuje k východu. Kříž je proveden formou až 0,4 cm hlubokého vrypu, jehož profil se zužuje ke dnu a má tvar písmene V. Kratší část delšího břevna latinského kříže (stejně jako ukončení obou příčných ramen) je podle popisu I. Borkovského doplněna krátkým příčným vrypem. To však neodpovídá skutečnosti. Pouze u konce kratší části delšího břevna je jakýsi zásah, který je však nejspíše poškozením. Delší břevno kříže měří 19 cm, kratší 11,5 cm. Na povrchu pískovce jsou místy dobře viditelné šikmé rýhy po špičáku. Směřují diagonálně od levé strany ležícího kamene doprava dolů, několik jiných rýh tyto linie kříží ve směru shora dolů; jde o stopy po rovnání čelní lícové strany kamene. I. Borkovský dodává, že kámen byl nad kratším úsekem delšího břevna střechovitě okosen. Toto tvrzení však nejspíše neodpovídá skutečnosti. Pravý dolní roh ležícího kamene je skutečně uražen, ale povrchově neupraven, pravý horní roh a horní strana kamene jsou zakryty maltou. Přesto je místy část obrysu kamene pozorovatelná a nezdá se, že by se tato druhá strana kamene skláněla do střechovitě zakončení. Uražen je ostatně také levý horní roh ležícího kamene a jeho horní hrana, přičemž tato poškození nesou stopy patiny.

Ve sbírkách Středočeského muzea v Roztokách u Prahy je uložen hrubozrnný hnědý pískovcový kámen (i. č. Levý Hradec 1/93), na jehož jednom rovnaném líci je kříž provedený přibližně v téže podobě jako na kameni v základu rotundy. S tímto muzejním předmětem byla během doby spojena legenda, že jde o originál kamene nalezeného v roce 1940, který byl vyzdvižen ze základů rotundy. Pozorování učiněná na zdivu základu však kámen ve sbírkách roztockého muzea jednoznačně určují jako kopii, což potvrzuje i skutečnost, že materiál roztockého kamene se ve zdivu rotundy nevyskytuje. Naopak jemný žlutohnědý pískovec, z něž je vyroben originální kámen s rytým křížem, je vidět v základu stavby na několika dalších místech. Roztocká kopie byla navíc na lícové ploše natřena červenou barvou, jejíž kapky jsou místy viditelné i na jejích bocích. Možná, že kopista chtěl tímto barevným tónováním naznačit, že originál je podle Borkovského popisu červené barvy.

Již I. Borkovský v jednom z nepublikovaných rukopisů v 50. letech formuloval možnost, že kámen s křížem je *lapis primarius*, tedy základní kámen rotundy. Tento závěr považuji za jediné možné vysvětlení. Zvláště přesvědčivé je uplatnění kříže na lícové straně kamene, který byl (podle profilu zářezu ve tvaru V) vyryt ostrým nástrojem, pravděpodobně nožem. Tomu odpovídá skutečnost, že křížící se břevna jsou tvořena zářezy, jejichž hloubka (až 0,4 cm) je největší v místech vzájemného průniku. Dobře si umíme představit, že takto se zahlubující rýhy vytvořila čepel, na kterou byl vyvíjen největší tlak uprostřed dráhy, kterou procházela. Kříž na kameni a jeho vytvoření čepelí nože pak zcela odpovídají slovům autorů středověkých i novověkých rituálů a pontifikálů, kteří popisují gesta a činy biskupa pokládajícího základní kámen nové sakrální budovy (viz *pozn. 1*).

Po učiněné analýze zbývá pokusit se o výklad celé věci. Především jde o nález mimořádný. Archeologický výzkum při zkoumání sakrální budovy obvykle narazí na pozitivity základů, v nichž nelze eventuálně *lapis primarius* rozeznat, nebo se dotkne negativů původních zdív, z nichž při vytěžení kamene zmizel i *lapis primarius*.

Rituál pokládání *lapidis primarii* se jako jedna z linií zakládacího aktu vyvinul jako součást svěcení základů, které prováděl biskup nebo oprávněný kněz (*LfThK VI*, 303; *Sommer 1997*). Tento krok má své teologické zdůvodnění. Kámen je totiž symbolem Krista, který jako *lapis primarius* nese celou stavbu církve na svých bedrech.



Obr. 2: 1 - *Lapis primarius* levohradecké rotundy a detaily jeho vazby na základové zdivo stavby (kresba K. Macková). 2 - Horní plocha opukového kvádříku uloženého ve vrcholu levohradecké apsidy, ve vnitřním lůci jejího zdiva. Zaznamenány jsou zřetelné stopy po rytí, škrábání a vrtání (kresba K. Macková).

Abb. 2: 1 - *Lapis primarius* der Rotunde von Levý Hradec mit Details der Anbindung an die Fundamentmauer (Zeichnung K. Macková). 2 - Oberseite des Plänerquadersteins an der Spitze der Apsis der Rotunde von Levý Hradec in der Innenfront. Deutlich sichtbar sind Ritz-, Kratz- und Bohrspuren (Zeichnung K. Macková).

Podle Innocence III. (+1216) na tomto základě *quasi secundaria fundamenta* spočívají apoštolové a proroci, pak následují další články církve. Toto pojetí bylo zformulováno již sv. Jeronýmem a sv. Augustinem, jeho vtělení do podoby základního kamene je však mladší (Sauer 1902, 114-115). Celý rituál, který je vlastně uložením ochranné obětiny do základů budovy, byl přesně popsán (a tedy asi také dotvořen) až ve 13. století.¹ Negativní důkaz pro tuto dataci v našich podmínkách (totiž důkaz, že česká církev v raném středověku *lapis primarius* neznala) nacházíme v českých pramenech, např. v nejstarších latinských legendách, v souvislosti se založením Václavovy rotundy na Pražském hradě.²

¹ *Lapis primarius* zná teprve římský pontifikál 13. století, zatímco jeho předchůdce ze století 12. jej neuvádí (Andrieu 1938; 1940a, 420-421). Dataci do 13. století potvrzuje i pontifikál Viléma Duranda (+1296), který se stal pro celý středověk jedním z pilířů liturgie a který přesně popisuje rituál kladení základového kamene. Pontificale Romano-Germanicum, ze kterého Durandus čerpá, je z 10. století (cf. Vogel, Elze 1963) a *lapis primarius* ještě neznalo (Andrieu 1940b, 313). I to je argumentem pro tvrzení, že někde v době mezi 10. a 13. stoletím se základní kámen sakrálních staveb vynořil. Tyto závěry plně potvrzuje např. Albert Blaise (1975, 522), který pro ně nachází (stejně jako M. Andrieu) základní oporu ve vývoji římského pontifikálu. Již J. Cibulka (1934, 272) si na základě starších zjištění povšiml, že zřejmě prvním teologem, který se problémem *lapidis primarii* zabýval, byl Siccard Cremonský (+1215). To ovšem neznamená, že se kladení základních kamenů neodehrávalo dřívě. Tietmar Merseburský již v roce 1015 kladl čtyři základní kameny, asi pod nároží plánované novostavby katedrálního kostela (Otte 1883, 15). V roce 1119 byl kladen základní kámen nového kláštera Sanctae Mariae de Charitatis v Benátkách, a základní kámen fundátorovi poslal sám papež (Catalanus 1851, 30). Významný opat Suger ze St. Denis (+1151) zorganizoval při kladení základních kamenů nové konventní basiliky obrovskou slavnost (Panofski 1979, 100-103; 1981, 103). Skvělým příkladem je dodnes dochovaný základní kámen kostela sv. Michaela v Hildsheimu, který v r. 1010 položil biskup Bernward. Podobu rituálu spojeného s položením základního kamene, ustáleného ve středověku, dokumentuje Pontifikál Viléma Duranda: „... crux in loco figatur et lapis primarius in fundamento ponatur. Pridie igitur lignea crux in loco ubi esse altare figatur. Sequenti vero die lapis in ecclesie fundatione ponendus benedici debet hoc modo. Nam pontifex debet esse paratus amictu, alba, stola et pluviali albi coloris, mitra simplici et baculo pastorali, absque manipulo, in loco ubi ecclesia est fundanda;... Quo facto, aspergatur locus ubi est crux cum aqua benedicta et cantetur... Postea dicit episcopus... Post hec benedicit lapidem dicens... Tunc aspergat lapidem aqua benedicta et, accepto cultro, per singulas partes sculpat in eo signum crucis dicens... Lapis autem taliter benedictus ponitur in fundamento ecclesie fundande hoc modo. Primo enim, episcopo super faldistorium accumbente, dicitur letania, quam require supra, sub ordinatione subdiaconi. Et terminatur cum collecta... Require sub abbatis benedictione. Deinde, parato cemento et cementario assistente, ipse episcopus ponit ipsum primum lapidem in fundamento, inchoans antiphonam... Et interim cementarius locat ipsum lapidem cum cemento. Postea episcopus spargit super lapidem aquam benedictam, incipiens antiphonam... Deine pontifex spargit aquam benedictam per omnia fundamenta si sunt aperta, vel, si non sunt aperta, circuit aspergendo universa loca ad fundamenta ecclesie designata...“ (Andrieu 1940b, 451-455). Velmi podobná svědectví poskytují např. Pontifikály Klimenta VIII. (1592-1605) a Urbana VIII. (1623-1644; Catalanus 1851, 9-36) nebo *Rituale Romano-Pragense...* (1731, *De processionibus regulae generales*, 208-217) *Rituale Romano-Pragense* (stejně jako pontifikály publikované Catalanem) použít-

V textu *Crescente fide christiana* se poměrně široce dozvídáme o Václavově žádosti ře- zenskému biskupovi Tutonovi o svolení ke stavbě nového chrámu. Vlastní založení se zde však odehrává na jednom řádku, aniž by se čtenáři přiblížil nějaký významný liturgický krok. Nejspíše proto, že žádný neexistoval. Václav jenom svolal „všechn lid“ a sám polo- žil základy kostela sv. Víta, jak mu biskup po poslech vzkázal.³ Šířeji se vyjadřuje Gumpoldova legenda, která ovšem základní kámen rovněž nezná. Je tak nejenom svě- dectvím o českých poměrech, ale i argumentem pro závěr, že mantovský biskup rituál kla- dení základního kamene nejspíše také neznal. Biskup Tuto byl pozván až k vysvěcení do- končené stavby.⁴ Podobně se vyjadřuje i legenda tzv. Kristiána.⁵ Nejšířeji se o aktu zaklá- dání rozepisuje legenda *Oportet nos fratres*, která rovněž ještě neobsahuje ani náznak zmínky o základním kameni.⁶

V souladu s celkovým církevním vývojem lze *lapis primarius* doložit až v našich pra- menech 13. století. Velmi instruktivní je popis kladení základního kamene zbraslavského konventního chrámu v kronice Petra Žitavského, které se odbývalo v roce 1297.⁷ Provinciální synoda pořádaná v Praze roku 1349 Arnoštem z Pardubic již samozřejmě *la- pis primarius* uvádí a dokonce podrobně vymezuje podmínky, za jakých má být položen⁸. Zmínka o kladení základního kamene gotického sázavského chrámu v roce 1315 jenom dokresluje obvyklost úzu ve 14. století.⁹ Skutečnost, že žádný český pramen (alespoň po- kud zatím vím) nedokládá užití *lapidis primarii* před 13. stoletím, by bylo možné doku- mentovat na řadě dalších pramenných citací, které v souvislosti se zmínkou o založení sakrální stavby základní kámen nebo rituál s ním související neuvádějí.¹⁰ Za nejvýznam- nější z těchto nepřímých potvrzení neexistence základního kamene v českém raném

vá k charakteristice základního kamene adjektivum *quadratus*, což je odrazem středověkého symbolického vý- kladu o kameni, který je přitesán do pravoúhlého tvaru a je kameníkem uhlazen. Původně řemeslnická ter- minologie (*lapis quadratus et angularis*) hovořící o dobře opracovaném lícovém kameni získala alegorický pod- text. Opracovaný kvádr se jeví jako symbol právě křesťanskosti, podle sv. Augustina spravedlnosti a vlastnictví čtyř základních ctností. Jiný kamenický pojem označuje proces, při němž vznikne hlazený kvádr (*lapis politus*). I tento pojem získal např. v dílech Huga ze St. Victor nebo Viléma Duranda symbolický význam, v němž se zra- čí představa o Kristovi nebo o světcích a dokonalých křesťanech, které hlavní architekt užívá ke stavbě církve (*Sauer 1902*, 112-115).

² *Sauer, J. 1902: Symbolik des Kirchengebäudes, Freiburg im Breisgau, 353-359.*

³ „...et convocatis omnibus... ipse incipiens miro ordine fundavit ecclesiam in nomine sancti Viti.“ (*FRB I*, 186).

⁴ „...artifices celeri iussione convocati: fervet opus, labor impatiens affulget, aeclesia ad perfecti ornatus extremam ma- num perducit...“ (*FRB I*, 157).

⁵ „...fundamenta mox ecclesie iecit, parietes optime locavit.“ (*FRB I*, 216; *WLL*, 110).

⁶ „...Wenzeslaus dux eruditissimos artifices lapidum et lignorum iussit adesse cito, qui hanc domum orationis edificarent sub artificio nobili et perito. Ad hanc summi principis iussione omnes artifices Boemie certatim convenerunt, longitudi- nes et latitudines templi domini mensuraverunt, fundamenta collocaverunt, et desuper lapidibus quadratis et sectis studi- osissime fundare ceperunt.“ (*WLL*, 403).

⁷ „...rex regalibus ornatus insigniis in loco aptato et fundamento prius ad hoc fosso et disposito novum monasterium fun- dare nititur, quod hodie inchoatum cernitur. Dominus igitur Hermanus, Maideburgensis archiepiscopus, una cum rege et domino Conrado, abbate primo, monachorum choris astantibus in circuitu et cantantibus, cum oblatione et magna devo- cione primarium lapidem imponit, in quo lapide scriptum aureis litteris fuerat: Jesus Christus...“ (*FRB V*, 77-78).

⁸ „...in locum structure ponatur lapis primarius benedictus, alias edificium diruatur et edificans temerarius clericus vel laicus canonice puniatur... episcopi socii diocesanorum... primarium lapidem ponant maxime in locis in quibus ecclesie a- lias non fuerunt... Cum... huiusmodi episcopo... committitur ut in diecesi sua... primarios lapides ponat... in tali... man- dato non comprehenduntur collegiate ecclesie...“ (*Zelený 1972*, 530). Je logické předpokládat, že pražská synodální statuta vycházela z mohučských vzorů. V roce 1261 se v Mohuči odehrála synoda, z níž vzešlo usnesení, které mohlo být jedním z těchto vzorů pro Arnoštova statuta: „Prohibemus... ne religiosi... ecclesias... fundare et... tran- sferre sine episcopi dioecesaní licentia et sine primarii lapidis benedictione praesumant... episcopus primarium lapidem be- nedicere et in fundamento locare in persona propria teneatur...“ (*Hartzheim 1760*, 599).

⁹ „Mathias abbas primum incepit fundationem et primum lapidem posuit.“ (*Šimák 1907*, 10).

¹⁰ Za všechny příklady uvedme Kosmovu zprávu k roku 1060, která mluví o tom, jak Spytihněv II. založil na místě Václavovy rotundy na Hradě novou basiliku: „ut... unam... magnam construeret ecclesiam... designat ecclesie lo- cum, iacit fundamenta, fervet opus, surgit murus;“ (*Bretholz 1923*, 109). Kromě obecného technického popisu pra- cí se nedozvídáme nic o nějakém souvisejícím rituálu. Symptomatické pro poměry v české církvi 11. století je, že celou věc podniká kníže bez biskupské asistence. Pozitivní zprávy o pokládání základních kamenů přináší

středověku považují svědectví o založení kolegiálního chrámu na Vyšehradě. Podle vyprávění kroniky tzv. Kanovníka vyšehradského o obnově vyšehradské kapituly v roce 1129 knížetem Soběslavem I. založil kapitulou Soběslavův otec Vratislav za přítomnosti biskupa Jana Tuskulanského a dalších hodnostářů. Při budování základů novostavby Vratislav II. sám přinesl dvanáct košů kamene.¹¹ O celém aktu se dozvídáme řadu podrobností, ovšem o základním kameni nepadne ani slovo.

Z předešlého tedy vyplývá, že zvyk klást *lapis primarius* se v běžném liturgickém úzu objevuje ve 13. století a začátky jeho výskytu by měly v západní Evropě, nikoliv v Čechách souviset snad s 10. stoletím. Proto nemůžeme levohradeckou rotundu považovat za stavbu konce 9. století.

Při hodnocení významu levohradeckého základního kamene pro datování celé rotundy je nutné zvážit ještě jeden aspekt. Podle legendy tzv. Kristiána byla kostel založen poté, co se Bořivoj pokřtěn Metodějem vrátil z návštěvy Svatoplukova dvora. Pomocníkem mu při zakládání byl kněz Kaich, který s ním přišel do Čech.¹² Pokud se postavíme na stranu těch, kteří hovoří o souvislosti velkomoravské liturgie se západním obřadem, plně platí náš předchozí závěr a levohradecká rotunda nemůže být stavbou z Bořivojovy doby. Pokud budeme předpokládat, že se ve velkomoravském obřadu uplatnily principy východní liturgie, zbývá prověřit, jak tomu bylo se základním kamenem v oblasti východní církve. K tomu účelu dobře poslouží již citované *Catalanovo* dílo (1851, 20, 23, 28, 32), v němž se v souvislosti s naším tématem uvádí např. spis velkého hagiografa východní církve 2. poloviny 10. století Simenona Logotheta (Metaphrasta), kanonisty řecké církve, chartofylaxe u chrámu Hagia Sofia v Cařihradě a antiošského patriarchy Theodora Balsamona (+1195), arcibiskupa Simeona z Thessalonike (+1429) a Jakuba Goara (autora díla *Euchologion sive Rituale Graecorum* 1647). Při tomto srovnávacím kroku zjišťujeme, že *lapis primarius* i ve východní církvi patří až do vrcholného středověku.¹³ Bořivojův kostel na Levém Hradci by tedy neměl základní kámen ani v tom případě, kdyby z Velké Moravy do Čech přišla v osobě kněze Kaicha vysloveně východní liturgie.

Výsledkem našeho pokusu o nové hodnocení levohradeckého základového kamene je tedy závěr, že základy rotundy odkryté v letech 1939-1940 v levohradeckém kostele sv. Klimenta nelze připisovat době knížete Bořivoje. Tímto zjištěním se vrací zpět otázka, kde na levohradeckém hradišti hledat první známý český kostel, jehož existenci dokládá legenda tzv. Kristiána. Podle principu stálosti místa chrámových staveb bychom i tento první kostel hledali přibližně tam, kde stála rotunda a kde je i dnešní chrám. Potíž je v tom, že nálezová situace neobsahovala žádné stopy, které by mohly vypovídat o nějakém dřevěném nebo kamenném stavení, které by místně a časově předcházelo rotundě.

ve 13. století také diplomatický materiál. Např. v roce 1265, 13. června, vystavil kouřimský vicearcijáhen listinu s formulací: „*Postmodum domino nostro archidiacono ponente lapidem primarium in predicta ecclesia Pohled...*“ (*RBM II*, č. 488, 188; *CDB V/1*, č. 447, 662).

¹¹ „...*hoc monasterium subdidit sanctae Romanae ecclesiae, quod tali modo fundavit, portans propriis humeris XII cophinos plenos lapidibus in honore salvatoris, ut Constantinus imperator fundavit Romanam ecclesiam.*“ (*FRB II*, 206-207). Událost líčí také dodatek Kosmovy kroniky, který poněkud odlišně charakterizuje knížecí břemeno: „...*prefatus dux cophinos terra onustatos duodecim propriis humeris portasse videbatur.*“ (*Bretholz 1923*, 253). Pisatel dodatku ke Kosmově kronice se chtěl více přiblížit konstantinovskému archetypu příběhu, zatímco vyšehradský letopisec (který musel být přímo u zdroje informací) vycházel z autentičtějších pramenů.

¹² „...*in castello, cui vocabulum inerat Gradic, supradictum sacerdote statuunt, fundantes ecclesiam in honorem beati Clementis pape et martyris...*“ (*WWL*, 93).

¹³ Staří autoři, které v tomto výběru zastupují Metaphrastes a Balsamon, o základním kameni nic nevědí. Jasně se o něm vyjadřuje až Jakub Goar.

DER „LAPIS PRIMARIUS“ VON LEVÝ HRADEC

(ZUSAMMENFASSUNG)

In den Fundamenten des Nordarmes der Apsis (42 cm von der Ecke des Schiffes) der Rotunde von Levý Hradec wurde ein Sandsteinquader mit eingeritztem lateinischen Kreuz gefunden (heute ist die etwa rechteckige Vorderseite mit 25,5x16 cm sichtbar). Die Gründungsfuge ist nicht sichtbar, der Stein steht auf einer 15 cm dicken Mörtelschicht. Eine etwa 1 cm dicke Humusschicht zwischen dem Stein und dem Mörtel spricht dafür, daß die Fundamentgrube vor der Grundsteinlegung eine gewisse Zeit offengelegen haben muß.

Bereits I. Borkovský erwog in einer unveröffentlichten Studie aus den 50er Jahren eine Interpretation dieses Fundes als *lapis primarius*, d.h. Grundstein der Rotunde.

Die Grundsteinlegung war Bestandteil der vom Bischof oder bevollmächtigten Priester durgeführten Weihe der Fundamente (*LjThK VI*, 303; *Sommer 1997*). Aus theologischer Sicht ist der Grundstein ein Symbol Jesu Christi, auf dessen Schultern die Kirchengemeinde ruht, nach Innozenz III (+ 1216) trägt er *quasi secundaria fundamenta* auch die Aposteln, Propheten und andere Grundbausteine der Kirche (*Sauer 1902*, 114-115).

Die ersten genauen Beschreibungen dieses Schutzopfers gehen auf das 13. Jh. zurück, es ist allerdings begründet davon auszugehen, daß der *Lapis primarius* irgendwann zwischen dem 10. und 13. Jh. fester Bestandteil der westlichen Liturgie wurde. Gleichfalls in der östlichen Liturgie (Das Überdauern von Teilen des großmährischen Ritus in Böhmen wird manchmal immer noch für möglich gehalten) gehört die Grundsteinlegung erst dem Hochmittelalter an.

In Böhmen ist die Grundsteinlegung zuerst bei der Gründung der Konventkirche des Klosters von Zbraslav 1297 (*FRB V*, 77-78) und dann in Sázava 1315 (*Šimák 1907*, 10) belegt. Dabei wäre z.B. anlässlich der Gründung der Wenzelsrotunde (1. Hälfte 10. Jh.) im *Crescente fide christiana*, in der Gumpoldslegende, der sog. Christianlegende, im *Oportet nos fratres* eine Erwähnung zu erwarten.

Daraus ergibt sich der Schluß, daß die 1939-40 entdeckten Fundamente einer Rotunde mit dem *Lapis primarius* nicht zu der von Fürst Bořivoj gegründeten Klemenskirche gehören können.

LITERATURA

- Achterberg, H. 1930*: Interpretatio christiana. Verkleidete Glaubensgestalten der Germanen auf deutschem Boden, Form und Geist, Arbeiten zur germanischen Philologie, Bd. 19, Leipzig.
- Andrieu, M. 1938*: Le pontifical Romain au moyen-Âge, Tome I, Le pontifical Romain du XIIe siècle, Studi i testi 86; Città del Vaticano.
- , *1940a*: Tome II, Le pontifical de la curie Romaine au XIIIe siècle, Studi i testi 87, Città del Vaticano.
- , *1940b*: Tome III, Le pontifical de Guillaume Durand, Studi i testi 87, Città del Vaticano.
- Blaise, A. 1975*: Lexicon latinitatis mediaevi praesertim ad res ecclesiasticas pertinens, Corpus christianorum, Turnholt.
- Borkovský, I. 1965*: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců, Praha.
- Bretholz, B. 1923*: Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, Monumenta Germaniae historica, SRG NS II, Berolini.
- Catalanus, J. 1851*: Pontificale Romanum...Clementis VIII. et Urbani VIII.... II, Parisiis, 1907.
- CDB V/1*: Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae V/1, ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1974.
- Cibulka, J. 1934*: Václavova rotunda sv. Víta, in: Svatováclavský sborník I, Praha, 230-685.
- FRB I*: Fontes rerum Bohemicarum I, ed. J. Emler, Pragae 1873.
- FRB II*: Fontes rerum Bohemicarum II, ed. J. Emler, V. V. Tomek, Pragae 1874.
- FRB V*: Fontes rerum Bohemicarum V, ed. J. Emler, v Praze 1884.
- Hartzheim, J. 1760*: Concilia Germaniae III, Colonnae Agrippinae.
- LjThK VI*: Lexikon für Theologie und Kirche VI, ed. J. Höfer, K. Rahner, 1961, Freiburg im Breisgau.
- Merhautová, A. 1971*: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
- Otte, H. 1883*: Handbuch der kirchlichen Kunstarchäologie I, Leipzig.
- Panofski, E. 1979*: Abbot Suger, on the abbey Church of St. Denis and its Art Treasures. Princeton, New Jersey 1979.
- , *1981*: Význam ve výtvarném umění, Praha.
- RBM II*: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, ed. J. Emler, Pragae 1882.
- Rituale Romano-Pragense...1731*: Rituale Romano-Pragense. Jussu et Autoritate rev. ac. cel. principis...Ferdinandi...de Khünburg...Vetero-Pragae, in Aula-Regia...
- Sauer, J. 1902*: Symbolik des Kirchengebäudes, Freiburg im Breisgau.
- Sommer, P. 1997*: Der Grundstein der Rundkirche von Levý Hradec, in: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi, Praha 1997, 586-595.
- Šimák, J. V. 1907*: Bohemika v Lipsku, Praha.
- Vogel, C., Elze, R. 1963*: Pontificale Romano-Germanicum, Città del Vaticano.
- WLL*: Pekař, J., Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians, Praha 1906.
- Zelený, R. 1972*: Councils and Synods of Prague and their Statutes (1343-1361), Apollinaris XLV, 471-532.

